

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

Тетяна Дейнека

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
СУПЕРЕЧНОСТІ
ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
СУСПІЛЬСТВА
(політико-економічний
аналіз)**

Монографія

УДК 330.111.66:316.42

Д 27

Рецензенти

Д. Г. Лук'яненко, д.е.н., проф.

(Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана)

В. І. Чужиков, д.е.н., проф.

(Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана)

В. Д. Лагутін, д.е.н., проф.

(Київський національний торговельно-економічний університет)

В. І. Кириленко, д.е.н., проф.

(Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана)

Рекомендовано до друку Вченою радою КНЕУ

Протокол № 6 від 01.02.2018 р.

Дейнека Т. А.

Д 27 Соціально-економічні суперечності процесу глобалізації суспільства (політико-економічний аналіз) : монографія / Т. А. Дейнека. — Київ : КНЕУ, 2018. — 510, [2] с.

ISBN 978-966-926-225-7

У монографії розглянуто природу суперечностей в економічних системах, тенденції якісної трансформації системи ціннісних орієнтирів розвитку глобальної економіки, виклики та загрози суспільству, що виникають в умовах глобалізації, політико-економічні суперечності технологічного розвитку глобальної економіки, а також умови зняття суперечностей економічного та соціального розвитку глобалізованого суспільства.

Для фахівців, наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів, усіх, кого цікавлять проблеми викликів і суперечностей глобальної економіки та планетарного суспільства.

УДК 330.111.66:316.42

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ заборонено*

ISBN 978-966-926-225-7

© Т. А. Дейнека, 2018

© КНЕУ, 2018

Вступ	5
Розділ 1. Теорія та методологія дослідження природи суперечностей в економічних системах	10
1.1. Філософські та економічні підходи до визначення природи суперечностей суспільного розвитку	10
1.2. Сучасна методологічна парадигма аналізу економічних і соціальних суперечностей глобалізованого суспільства	31
1.3. Глобальна політична економія як теоретико-методологічна основа дослідження суперечностей глобалізованої економіки	53
<i>Висновки до розділу 1</i>	74
Розділ 2. Діалектика якісної трансформації системи ціннісних орієнтирів розвитку суб'єктів глобалізованої економіки: переваги, виклики, загрози	79
2.1. Сучасна економічна теорія про об'єктивну логіку та об'єктивне бачення закономірностей глобалізації суспільства ..	79
2.2. Динамізація процесів глобалізації економічного життя на планеті у ХХІ ст.: причини, переваги, проблеми	105
2.3. Глобалізація економіки і загрози монополізації політичної та економічної влади на планеті: можливості та віддалені наслідки	127
<i>Висновки до розділу 2</i>	147
Розділ 3. Політико-економічні суперечності технологічного розвитку глобалізованої економіки	152
3.1. Інформаційна економіка та інформаційне суспільство в умовах глобалізації: техніко-економічні можливості та переваги	152
3.2. Політико-економічні суперечності функціонування та розвитку мережевої економіки в умовах глобалізації	174
3.3. Економічні, соціальні, цивілізаційні кризи як форми та результат суперечностей технологічного розвитку сучасної капіталістичної економіки	198
<i>Висновки до розділу 3</i>	216

Розділ 4. Система реальних суперечностей економічного та суспільного розвитку в умовах «нової глобалізації»	221
4.1. Асиметричність як іманентна ознака єдиної (економічної, політичної соціальної, духовної) геосутності багатопольярного світу	221
4.2. Економіка можливостей XXI ст. і тенденції протидії розвитку людства	239
4.3. Актуалізація потреби в гармонізації економічної, соціальної, політичної та духовної систем національних держав в умовах «нової глобалізації»	257
4.4. Проблеми узгодження інтересів суб'єктів економічних відносин в умовах суперечливого глобалізованого ринку	290
<i>Висновки до розділу 4</i>	309
Розділ 5. Концептуальна модель зняття суперечностей економічного та соціального розвитку глобалізованого суспільства	317
5.1. Архітектоніка теоретичної моделі узгодження інтересів суб'єктів економічного життя на глобальному, національному, індивідуальному рівнях та її парадигмальні особливості	317
5.2. Основні принципи форми та напрями політики гармонізації інтересів суб'єктів глобалізованої економіки та суспільства	338
5.3. Україна в глобалізованому світі: проблеми, потенціал і можливості подолання політико-економічних суперечностей на шляху до зони ядра у планетарному суспільстві	360
<i>Висновки до розділу 5</i>	391
Висновки	398
Список використаних джерел	408
Додатки	447

Сучасний глобалізований світ стає дедалі більш контроверсійним. За таких умов перед людством з новою силою та в новому форматі постає одне з ключових питань: як сприймати соціально-економічні суперечності процесу глобалізації суспільства — як передвісників неминучого краху, до якого невпинно наближається планетарний соціум, чи як предтечів нової пост капіталістичної ери, гуманістично визначеного та гармонізованого життя людства? Названий феномен, зважаючи на його значущість для сучасного та майбутнього життя глобального соціуму, потребує поглиблених економічних досліджень з позицій теорії і методології та ретельного аналізу його проявів у емпірії.

В умовах трансформацій ХХІ ст. знання про світ уже не задовольняють суспільство тільки логічним поясненням подій, що відбуваються. Час вимагає від науки концепцій суспільного розвитку — добре теоретично обґрунтованих і одночасно емпірично дієвих, які за їх реалізації змогли б забезпечити соціуму безперервний період позитивних змін з постійним, перманентно зростаючим поліпшенням якості життя. З огляду на це вкрай потрібна синергія наук, що надають людству найважливіші знання про цілісність і багатогранність сучасного планетарного життя суспільства — прикладних (про світову економіку, міжнародні економічні відносини, глобальні проблеми, процеси, що відбуваються у сфері геополітики та ін.) і загальнонаукових (передусім філософії та політичної економії). З'ясування сутності соціально-економічних суперечностей процесу глобалізації суспільства вимагає також поєднання економічного аналізу із сучасними дослідженнями соціології та політології. Названі аспекти наукових розвідок, пов'язані з пізнанням природи глобалізації та суперечностей, що супроводжують розвиток людства на цьому етапі, відображені у працях багатьох науковців — як вітчизняних, так і іноземних. Серед них передусім необхідно назвати таких: Д. Асемоглу, Ю. Бажал, В. Базилевич, У. Бек, Д. Белл, А. де Бенуа, Б. Берберуглу, К. Боулдинг, Ф. Бродель, О. Бузгалін, І. Валлерстайн, В. Вернадський, А. Гальчинський, В. Геєць, Дж. Гелбрейт, В. Говіндараджан, Д. Гольдблатт, А. Гриценко, Г. Дерлуг'ян, Т. Джексон, Е. Елліотт, П. Єщенко, Ю. Зайцев, М. Зверяков, Дж. Ікенберрі, М. Інтрілігатор, Г. Іцковіц, І. Каленюк, Т. Кальченко, К. Калхун,

Р. Каплінські, Е. Караяніс, М. Кастельс, Д. Кемпбел, В. Кириленко, А. Колганов, Р. Коллінз, Г. Колодко, С. Кроуфорд, П. Кругман, В. Лагутін, Е. Ласло, Л. Лейдесдорф, Р. Лейярд, П. Леоненко, Д. Лук'яненко, З. Луцишин, Е. Макгрю, М. Манн, Г.-П. Мартін, Е. Медисон, Д. Х. Медоуз, Д. Л. Медоуз, П. Мейсон, О. Мельник, Г. Меркузе, Б. Міланович, О. Москаленко, А. Наарро, Дж. Нейсбит, Р. Нельсон, Д. Норт, Т. Орехова, Е. Остром, Є. Панченко, К. Перес, Дж. Перратон, Ч. Перроу, Е. Петерс, К. Поланьї, А. Поручник, І. Пригожин, М. Рассел, Е. Рейнерт, Дж. Рендерс, Дж. Ріфкін, Дж. А. Робінсон, Р. Робертсон, Дж. Розенау, В. Рокоча, Д. Ромер, В. Савчук, Д. Сакс, І. Стенгерс, Дж. Стігліц, Н. Стукало, Д. Тапскотт, В. Тарасевич, А. Тернер, Е. Тоффлер, Ф. Уебстер, С. Дж. Уінтер, К. Уолтц, Е. Фелпс, А. Філіпенко, Т. Фрідман, Г. Хакен, С. Хантінгтон, Р. Хейнберг, Д. Хелд, В. Чужиков, Т. Циганкова, О. Швиданенко, А. Шефар, В. Штрик, Х. Шуманн, Й. Шумпетер, В. Якубенко.

Виходячи з вимог, які висуваються нині до якісних змін наукового пізнання, звернення до суперечності як до базової категорії в названій системі наукових знань є визначальним. Дослідження соціально-економічних суперечностей процесу глобалізації суспільства дозволяє розкрити сутність процесів і явищ, що відбуваються на всіх порядкових «щаблях» глобальної суспільної системи — від нанорівня (власне людини, яка уособлює в собі весь світ) до мегарівня (планетарного соціуму загалом).

У цьому контексті важливо окреслити об'єкт досліджень, зміст яких висвітлено в цій монографії. Ним є система відносин суб'єктів глобалізованої економіки, процес розвитку якої обумовлює фундаментальна взаємодія протилежностей (взаємопов'язаних та одночасно суттєво розбіжних властивостей суперечності). Такими протилежностями є інтереси суб'єктів світових суспільних відносин, що емпірично виявляються в конкретних, історично визначених глобально-цивілізаційних умовах. Людство до цього часу знаходило вихід зі складних ситуацій, перш за все, тому, що за істотної розбіжності інтересів урядів різних країн, ТНК, громадянського суспільства розв'язання суперечностей, які виникають у суспільстві, вимагало досягнення стану їх єдності — узгодженості за певного балансу сил.

Предметом досліджень є інституціоналізація сукупності відносин суб'єктів глобалізованої економіки, яка виявляється як процес постійної регенерації інститутів і зумовлена виникненням

глобальних економічних суперечностей (творчих і деструктивних). За набуття певних інституціональних форм такі відносини визначають принципи побудови матеріально-суспільного комплексу з відповідною для нього специфікою процесів виробництва, привласнення, споживання та створення матеріальної основи для всіх сфер життя соціуму.

У наш час процес інституціоналізації відносин у світовій економіці та в соціумі істотно зумовлений специфікою глобалізації. Зважаючи на це, сутність глобального економічного порядку є двоїстою, оскільки, з одного боку, її визначає поведінка представників міжнародного бізнесу та владної політичної еліти, а з другого — громадянського суспільства як суб'єкта управління (регулювання) та визначального суб'єкта влади. Світовий економічний порядок є певним станом і формою організації та функціонування планетарної господарської системи, який утворює протилежність хаосу, однак, з урахуванням властивості йому двоїстості може більшою або меншою мірою відповідати інтересам і цінностям світового суспільного розвитку. Модель інституціоналізації відносин, яку обирає суспільство у рамках установаження світового економічного порядку, є комплементарною до генеральної моделі розвитку світової господарської системи. Обидві моделі реалізуються одночасно та взаємоузгоджено.

Сучасний планетарний соціум постійно відчуває на собі вплив глобальних викликів, адже безперервно виникають проблеми та ризики глобального значення і масштабу, а справжнім випробуванням на початку XXI ст. стала для людства світова фінансово-економічна криза, наслідки якої поширилися фактично на всі сфери його життя. Це викликає чимало суджень з приводу того, що нині фактично сформувалось «суспільство ризику», що світ «котиться у прірву», що попереду людство може очікувати лише крах цивілізації.

Складність становища, в якому нині перебуває світ, недооцінювати не можна. Звісно, не є повністю виключеним сценарій, за якого суспільна динаміка справді може відбуватись за моделлю деградаційної спіралі. Однак людським універсумом рухає розум. Знання, суспільна свідомість, діяльність людей, керована духовністю і гуманізмом, здатні протистояти виникненню глобальної катастрофи. Скерована в такий спосіб людська поведінка наділена потенціалом, за реалізації якого розв'язання суперечності буде пов'язане не з фатальною безна-

дією майбутнього, а з прогресом у всіх сферах життя соціуму та його процвітанням.

Генеральною метою змін у житті людства повинна стати побудова мегасоціуму, базованого на принципах ноосфери¹, та глобальної посткапіталістичної економіки, постіндустріальний тип якої є матеріальною основою започаткування та дальшого розвитку суспільства на названих (ноосферних) засадах. Необхідною умовою прогресивних змін, що мають відбутись у світовому масштабі, є затвердження в суспільстві гуманістичних цінностей як беззаперечного імперативу його розвитку. При цьому рушійною силою системних трансформацій виступатиме людина, творча діяльність якої є джерелом інновацій у всіх сферах її життя та засобом потенціювання розвитку глобальної економіки та глобального суспільства. Результатом названих змін і одночасно початком нового висхідного цивілізаційного циклу відтворення стає, отже, сформований у суспільстві потенціал розвитку, що безперервно забезпечуватиме прогрес людства.

Постійний приріст потенціалу розвитку соціуму необхідно вважати найбільшою гуманістичною цінністю, оскільки тільки така соціальна практика, за умов її затвердження, здатна привести людство до розв'язання суперечності між глобальним капіталом і громадянським суспільством — основної суперечності сучасної епохи. Подолання ж названої суперечності є незаперечною умовою розбудови ноосферного суспільства та втілення у дійсність моделі «хорошого життя»² для всіх людей світу.

Людство повинне створити для себе гармонізовану за внутрішнім складом світову систему, що є цілісністю, утвореною з підсистем (економічної, політичної, соціальної, духової), кожна з яких відповідає найвищому імперативу суспільного розвитку — гума-

¹ Ноосфера (грец. νόος — розум і σφαіρα — сфера) — новий еволюційний стан біосфери, за якого розумна діяльність людини стає вирішальним фактором її розвитку. Поняття введене Е. Леруа та П. Тейяром де Шарденом. Уявлення про ноосферу розвинуто В. Вернадським, який описав ноосферу як якісно нову форму організації, що виникає за взаємодії природи та суспільства, спирається на наукову думку та у результаті перетворює світ творчою діяльністю людини [298]; мисляча оболонка, пов'язана зі становленням цивілізації, коли розумна діяльність людства перетворюється на головний визначальний фактор розвитку. Створення ноосфери немислиме без з'ясування етичних і правових аспектів верховенства людського розуму, що бере на себе місію визначати розвиток світу, скеровувати і регулювати його рух. Розум людини, її наукова думка, згідно з В. І. Вернадським, покликані врятувати людство від загибелі [318].

² Аристотель відокремлює тип організації «хороше життя» від інших. «Хороше життя» є самоціллю (життям заради самого життя), на відміну від інших — тих, що лише є засобами для забезпечення певної мети [15].

нізму. Початком цього процесу має стати вже нинішній період розвитку суспільства — його сучасний етап переходу до постіндустріалізму.

Однак практика свідчить про надзвичайну суперечливість названого трансформаційного періоду. Це особливо явно виявляється в асиметричному розвитку світу як цілісності, що утворена країнами. Передумови нерівності таких соціоприродних систем формуються у всіх ключових сферах життя — в економічній, технологічній, політичній, соціальній і духовно-культурній, а також у сферах функціонування державних інститутів і природокористування. Асиметричність сучасного світу виявляється в поляризації глобального суспільства та в міжгрупових тенденціях тяжіння країн. Унаочнює глобальну асиметричність також інтенсивність згаданих процесів.

Україна в сучасній світ-системі балансує на межі груп країн периферії та напівпериферії. Її сучасний період розвитку вкрай складний. Зважаючи на внутрішні суперечності, які особливо гостро виявляються в царині функціонування інститутів і ретранслюються на всі сфери життя українського суспільства, а також з огляду на істотні зовнішні загрози (військово-політичні та територіально-просторові) слід об'єктивно визнати, що ризик деструктивних змін в Україні є загрозливо високим. Однак справедливим буде також визнати, що країна не позбавлена потенціалу конструктивних змін.

Нині країни, економіки яких швидко зростають, активно просуваються до зони ядра світової економічної системи. Чи реально це для України? Відповідь потрібно шукати у виявленні можливостей поліпшення позицій держави в системі сучасних світових відносин. Україна має значний людський потенціал, який здатен забезпечити інноваційний прогрес у всіх сферах життя суспільства. Забезпечення в Україні гуманістично спрямованого державного регулювання й ефективно діючих інститутів влади здатне перетворити людський потенціал (неактивований і розрізнений) на потенціал людського розвитку (консолідований і цілеспрямований за інтересами суспільного прогресу). Звісно, на це потрібен час, виявлення і реалізація волі громадянського суспільства. Однак за реалізації цих умов зміни міжнародного статусу держави та започаткування руху країни до зони ядра у планетарному суспільстві вже не здаються абсолютно неможливими.

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДИ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ В ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

1.1. Філософські та економічні підходи до визначення природи суперечностей суспільного розвитку

Природа суперечностей протягом сторіч глибоко досліджувалась філософією у межах вчення про загальний зв'язок явищ у їх розвитку. Отже, науковий аналіз суперечностей є невід'ємною складовою діалектики, конституційованою у філософській традиції як теорія, а також як метод. Закони діалектики відображають принципи загальних зв'язків і розвитку, що робить надбання філософської науки завдяки її універсальності незамінним науковим інструментарієм аналізу сучасних проблем розвитку суспільства. Специфіка сучасного розвитку людства, як і проблем, що виникають у цей період, істотно зумовлені глобалізацією, під впливом якої формуються зміни в усіх сферах життя суспільства.

Початок нинішнього тисячоліття знаменувався радикальними трансформаціями глобального масштабу. Епохальні події, які відбуваються в наш час, ґрунтуються на розв'язанні суперечностей минулого та сучасного етапу розвитку світового суспільства. Потрібно зазначити, що з особливою очевидністю суперечності сучасного розвитку соціуму виявляють себе у рамках світової господарської системи. Проте, будучи віднесеними до економічного базису, їх вплив не обмежується лише сферою господарських відносин, а поширюється фактично на всі інші сфери суспільних відносин, які, зокрема, стосуються політики, екології, культури, релігії тощо; з ними пов'язані проблеми продовольчої, енергетичної безпеки та ін.

З'ясовуючи підходи до дослідження природи суперечностей сучасного суспільства, ми обрали як визначально значущі такі напрями філософської й економічної думки: 1) класичну філософію — безпосередньо діалектику Г. В. Ф. Гегеля, 2) філософію марксизму — діалектичний матеріалізм, 3) теорію синергетики, 4) інституціоналізм за основними напрямками досліджень науковців цієї школи, у тому числі, окремо виділили 5) концепції постіндустріального суспільства як особливого спрямування досліджень у рамках інституціональної теорії і 6) теорії глобаліза-

ції. Цей вбір став основою концептуальної визначеності меж аналізу суперечностей розвитку сучасного світу, що глобалізується (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Базові теоретико-методологічні підходи до аналізу сучасних суперечностей розвитку суспільства

Суперечності світової економіки та розвитку сучасного глобалізованого суспільства є певною (відповідно детермінованою) історичною формою. Зважаючи на це, застосування *філософських принципів розуміння світу* до аналізу названої проблеми є не тільки можливим, але й необхідним. Як зазначають В. Базилевич і В. Ільїн, взаємозв'язок економічної науки з філософією ніколи й майже ні в кого не викликав сумніву. Науковці визначають економіку як світ, в якому живе людина, виокремлюють цю широку сферу та ідентифікують знання про неї як «філософію економіки», «філософію господарства», «філософію бізнесу» та ін. [24, с. 234].

Вихідною основою сучасної діалектики, а отже, підходів до розуміння суперечностей, є надбання філософів античності. Першо-

джерелами сучасної наукової думки стали ідеї Сократа, Геракліта, Платона, Аристотеля, а також філософія Нового часу (XVI—XVII ст.) відзначена здобутками таких видатних науковців, як Р. Декарт і Б. Спіноза. Особливе місце в забезпеченні загальної методології, що застосовується до теперішнього часу (у тому числі й до аналізу процесів планетарного розвитку та суперечностей, що його супроводжують), посідає трансцендентально-критична філософія, найвідомішими представниками якої є І. Кант і Г. В. Ф. Гегель.

На особливе виокремлення заслуговує гегелівська теорія суперечності. Г. В. Ф. Гегель стверджував, що «суперечність рухає світом», у ній «корінь будь-якої життєвості та пульсації», «джерело будь-якого руху» [66, с. 280]. Обґрунтування положення про те, що джерело руху закладено у самому предметі, зробило суперечність центральною категорією діалектики (на відміну від метафізичної концепції розвитку, за якої джерелом руху є зовнішній поштовх — певні обставини або умови).

Надалі вчення Г. В. Ф. Гегеля намагались розвинути науковці різних філософських шкіл — неогегельянства, неотомізма, критичного раціоналізму, екзистенціалізму та ін. При цьому дослідження суперечностей як рушійної сили розвитку велись іноді в діаметрально протилежних напрямках. Донині відомі та використовувані концептуальні підходи до філософського аналізу як з позицій «примирення» суперечностей, так і з позицій принципової неможливості їх вирішення.

Визначальне місце в дослідженнях природи суперечностей суспільного розвитку посідає *матеріалістична діалектика*, в якій безперечний пріоритет належить К. Марксу. Його науковий аналіз особливо цінний у наш час насамперед тим, що він охоплює процесом пізнання предмет суперечностей одразу у трьох площинах — філософській, соціальній та економічній.

У наш час поширеним є трактування суперечності як взаємодії протиставлених і взаємопов'язаних сутностей, які є джерелом саморуху та розвитку [335, с. 696]. У марксизмі протилежності визначені як сторони конкретної єдності, у формі якої існує суперечність; вони є взаємно передбаченими та одночасно взаємовиключаючими; заперечуючи одна одну, вони разом з цим мають властивість взаємного проникнення. Це теоретико-методологічне підґрунтя надалі визначатиме основу нашого розуміння суперечності, тобто суперечність буде розглядатись як процес взаємодії протилежностей.

Дослідження політико-економічних та соціально-економічних суперечностей процесу глобалізації суспільства вимагає вихідної визначеності у розумінні таких понять, як «сутність», «зміст» і «функції». «Сутність» відображає визначальний внутрішній зв'язок, так би мовити, основу предмета, який піддається науковому аналізу. Згідно з діалектикою суперечність виступає як сутнісна ознака буття, а сутність суперечності, у свою чергу, визначає взаємодія протилежностей. Суперечність принципово розглядається як закон взаємодії протилежностей. Отже, сутність суперечності — це те незмінне, що виявляє себе у будь-яких варіативних формах її існування; це системні відносини взаємообумовленості та зв'язку протилежностей.

Поняття «зміст» є вужчим, менш абстрактним порівняно з поняттям «сутність». Зміст — це визначальна ознака цілого, подана як єдність його основних елементів, властивостей і зв'язків. Виходячи з цього зміст суперечностей визначають протилежності (сторони, моменти і тенденції), які існують у складі певного цілого та взаємодіють між собою. Способом існування та відображення змісту є форма. Відображений через форми зміст може бути поданий як внутрішня суперечність (результат взаємодії протилежностей усередині певної цілісності) і зовнішня (результат взаємодії протилежностей, які належать до різних цілісностей). Форми існування суперечностей досить різноманітні. Крім названих у науковій практиці найглибше досліджені такі: об'єктивні (наявні в природі), об'єктивно-суб'єктивні (наявні в житті суспільства) та суперечності, що властиві процесу мислення людини. Поширеними є також такі класифікації суперечностей: антагоністичні / неантагоністичні, основні / неосновні, часткові / загальні та ін.

«Функція» визначається нами як «роль». Виходячи з цієї логіки основна функція суперечностей — динамізація (потенціювання) розвитку; тобто роль (функція) суперечностей полягає у забезпеченні розвитку за всіма проявами багатства цього руху. Суперечності фактично є чинниками / рушійними силами, які зумовлюють розвиток. Вияв функціональних властивостей суперечностей реалізується як результат розвитку, хід якого розгортається за певних історично визначених суспільних відносин.

Розглядаючи сутність, зміст і функції суперечностей, необхідно підкреслити роль марксизму, можливості якого щодо пояснення природи суперечностей, властивих сучасному глобалізова-

ному суспільству, не є вичерпаними. Матеріалістичний аналіз проблеми суперечності істотно відмінний від наукової платформи Г. В. Ф. Гегеля (саморуху та саморозвитку абсолютної ідеї духу). К. Маркс дослідив суперечності не лише гносеологічно (в межах філософії і теорії пізнання), а й онтологічно, ґрунтуючись на вченні про буття, що дозволило безпосередньо дослідити економічні суперечності як політико-економічну категорію. Завдяки цьому набули пояснення економічні суперечності, віднесені до реально існуючого об'єкта, а також форми, в яких названі суперечності можуть бути розв'язані. За К. Марксом, основною суперечністю епохи капіталізму є суперечність між працею і капіталом.

Розглядаючи далі методологію дослідження суперечностей, необхідно зазначити, що сучасна економічна наука, поряд з новими підходами до сприйняття дійсності, цілком обґрунтовано продовжує використовувати ідеї марксизму. З метою відокремлення в доробку цієї наукової школи найбільш значущого й актуального для сучасного політико-економічного аналізу соціально-економічних суперечностей, варто зробити деякі суттєві, на нашу думку, зауваження. Вони стосуються методологічного «дуалізму» в дослідженні суперечностей глобальної економіки.

Науковий аналіз суперечностей, який був поширений за радянських часів, ґрунтувався виключно на підвалинах марксизму, але марксистське вчення було істотно «вичищеним» під інтереси панівної політики й ідеології. Ідеться про відображення в наукових дослідженнях полярності, а отже, принципової суперечності двох систем — капіталістичної та соціалістичної. Декларуючи принципи діалектики у вивченні проблеми протистояння двох названих світових систем, науковий аналіз того часу здебільшого відповідав парадигмі двох начал, які не зводяться одна до одної, — тобто пересувався у площину дуалізму. Справедливо уточнити, що дуалізм є методологічно важливим прийомом економічного аналізу, однак його застосування детерміноване чинником статичності системи (у випадку, що розглядається, статичності світової економічної системи). Справді, існування двох економічних систем, базованих на різних способах виробництва (капіталістичному та соціалістичному), виявилось недовговічним порівняно з тривалістю світової історії розвитку людства.

На початок ХХІ століття залишилось небагато соціалістичних країн. Навіть зберігаючи цей статус, більшість із них активно провадять ринкові реформи, передусім Китай, а також В'єтнам і

Лаос. Фактично нині беззаперечно дотримуються економічних, політичних та ідеологічних засад соціалізму лише Куба та Північна Корея. Зважаючи на це, названа суперечність, яка на практиці набувала форми силового протистояння в геополітиці, у наш час стала менш актуальною. Проте не виключено, що вона може знову виявити себе стосовно до інших країн, що провадять агресивну політику, протиставляючи себе світу. З урахуванням небезпеки, яку криє в собі таке протистояння систем, важливо зазначити, що цей прояв може набути форми не тільки «холодної війни», але й відкритого воєнного протистояння. Зокрема йдеться про Північну Корею, яка загрожує ядерною війною США (2017 р.).

Варто зазначити, що радянська наука досить активно вивчала проблеми суперечностей капіталістичної системи господарства (ураховуючи статус марксизму як базової концепції державної ідеології). Проте такі дослідження здебільшого концентрувались навколо проблеми суперечності між суспільним характером виробництва та приватнокапіталістичним характером привласнення і стосувалися сфери виробничих відносин. Для розуміння особливостей сучасного періоду розвитку суспільства значущим стає розширення досліджень за напрямом вивчення економічних суперечностей порівняно з дослідженням суперечностей суто виробничих — підходу, який привалував за часів існування двох протидіючих систем господарювання (соціалістичної та капіталістичної).

Поле існування економічних відносин, а отже, і суперечностей відповідного змісту ширше, ніж суто виробничих. Порівняно з виробничими відносинами вони включають також відносини у нематеріальній сфері. При цьому слід зауважити, що сам К. Маркс [215] виокремлював нематеріальне виробництво, визначаючи його предметний зміст у двох видах — створення корисного ефекту, який не відокремлюється від живої праці людей, зайнятих у таких сферах, як освіта, наука, мистецтво тощо, та виробництво споживних вартостей на основі інтелектуальної праці (книжок, витворів мистецтва, культурних цінностей тощо). Досліджуючи суперечності тодішньої стадії капіталізму, він зосереджувався на виробничих, а не на економічних відносинах загалом, тому що масштаби нематеріальних форм діяльності були незначні.

Світогосподарські капіталістично-ринкові відносини сучасного періоду глобалізації суттєво відрізняються від тих, що існували півтора сторіччя тому. Вони специфічні тим, що суспільний

розвиток супроводжується становленням новітніх (постіндустріальних) відносин, які безпосередньо пов'язані з процесами, що походять саме з нематеріальної сфери. Для постіндустріального суспільства, яке перебуває нині в стадії становлення, властиве розширення сфери виробництва на основі виробництва інтелектуального.

Відмінності сучасного розвитку соціуму полягають у докорінних змінах змісту праці та власності, а також у появі нових суспільно-економічних їх форм. Порівняно з попередніми еволюційними етапами глобалізації її сучасний період пов'язаний з виникненням умов становлення постіндустріальних відносин у суспільстві, з появою яких зароджуються й розвиваються відповідні їм змістовно нові суперечності. Останні передусім пов'язані з трансформаціями у сферах відносин праці та власності. Праця в результаті розвитку науки та технологій і поширення в соціумі знань та інформації, стає дедалі більш інтелектуальною. Власність також набуває істотних змін. Вони спричинені особливостями продукту, який має високу інтелектуальну складову у своїй вартості та виступає об'єктом привласнення, а також зумовлені специфікою реалізації майнових прав на таке благо. Інтелектуальний продукт усе більше набуває ознак особистої власності, зменшуючи домінування приватної власності на засоби виробництва.

Поступовий перехід від індустріальної системи господарювання до постіндустріальної, ознаки якого простежуються на тлі процесів глобалізації економіки і суспільства вже нині, супроводжується трансформацією механізму господарювання. Механізм господарювання індустріального суспільства — система матеріальних форм, методів, інструментів організації господарської діяльності — опосередковує реалізацію приватної власності на засоби виробництва та продукти праці. Цей процес супроводжувався основною суперечністю — між привласненням і відчуженням. Науковці наголошують, що дальший прогрес у сфері економіки можливий лише через ліквідацію відчуження від праці, тобто через об'єднання власника засобів виробництва і виробника в одному суб'єкті господарювання, що властиво для особистої власності нового типу [187, с. 124].

Загальновідомо, що будь-яка суперечність початково існує як тотожність її сторін, потім як суттєва розбіжність, котра перетворюється на протилежність, що у процесі взаємного заперечення переростає у власне суперечність. Основи філософського аналізу,

застосовані до розгляду проблем виникнення, розвитку та розв'язання глобальних економічних суперечностей сучасності, дозволяють використовувати діалектику як базу доведення.

Насамперед акцентування вимагає те, що період глобалізації фактично збігається з розвитком капіталізму на його монополістичній стадії: економічний розвиток кінця XIX ст. визначають процеси появи картелів, синдикатів і, відповідно, умови транснаціоналізації виробництва і капіталу. На цій стадії суперечність між всезагальним характером праці і приватнокапіталістичною формою привласнення існувала вже явно. Водночас особиста власність фактично була виключена з економічних (переважно виробничих) відносин. Отже, за домінування в названий історичний інтервал часу основної суперечності капіталізму (яка полягає у тому, що продукт суспільної праці привласнюється капіталістом) привласнення / відчуження продукту інтелектуальної діяльності ідентифікуються як несуттєві розбіжності (фактично майже як тотожність).

Невідповідність у відносинах привласнення / відчуження інтелектуального продукту активно почала виявляти себе в період розвитку монополістичної конкуренції — ринкової структури, базованої на механізмі нецінових переваг (диференціації товарів і послуг на основі брендингу). Саме в той час, коли міжнародні компанії почали здійснювати активну експансію на світових товарних ринках за допомогою об'єктів інтелектуальної власності, втілених передусім у торгові марки, виникли й набули розвитку суттєві розбіжності привласнення / відчуження.

Нинішній період глобалізації (кінець XX — початок XXI ст.) є стадією якісних системних змін світового господарства (перехідною стадією від розвинутої індустріальної економіки до постіндустріальної, яка започатковується). Його відмінністю є сформованість, а отже, чітка визначеність протилежностей привласнення / відчуження. У теперішній час інновації (винаходи, наукові відкриття, будь-які новітні ідеї, що набувають ознак комерційного продукту) є джерелом зростання прибутку корпорацій, який утворюється через реалізацію інтелектуальної складової у вартості товару. Бажання сучасних ТНК отримати прибуток за допомогою механізму приватнокапіталістичного привласнення, отже, приходить у стан протистояння з інтелектуальною працею людей, які володіють засобами виробництва (знаннями) і в яких виникає власність — особиста власність на інтелектуальний про-

дукт, умови, засоби інтелектуальної діяльності й власне на інтелектуальну діяльність як таку.

Підготувавши необхідні передумови для утвердження постіндустріального суспільства, капіталізм почав сам себе заперечувати. У його підвалинах, як зазначає А. Гальчинський, стали зароджуватись і набувати дедалі більшої ваги принципово нові структури, які, зберігаючи риси капіталізму, водночас відбивають специфіку іншого устрою [62, с. 7].

Однак на сучасному етапі розвитку суспільства (який за часом є довгостроковим перехідним періодом до постіндустріалізму), основна економічна суперечність, що виявляється у сфері відносин праця / власність, розв'язана бути не може. Причина полягає в тому, що за глобального капіталізму економічна влада тримається на відносинах панування та підкорення. Зважаючи на це, ліквідація суперечності між привласненням і відчуженням означає знищення власне основи цієї влади. З цього випливає, що проблема розв'язання суперечності між працею і капіталом (точніше, між працею інтелектуального працівника і глобальним капіталом) може бути вирішена суспільством лише за умов розвитку більш розвинутішої форми власності — такої, що притаманна постіндустріальним економічним відносинам.

Як уже зазначалось, класиками марксизму було сформульовано положення про основну суперечність капіталізму, складниками якої, тобто протилежностями, визнавались суспільний характер виробництва та приватнокапіталістичний спосіб привласнення. Згідно з описаним концептуальним підходом до визначення причини та механізму, що викликає динаміку системи, новий етап розвитку суспільства утворювався на основі нищівної руйнації попереднього. На відміну від К. Маркса, Й. Шумпетер стверджував, що розв'язання суперечностей у суспільстві повинно йти не через антагонізми й нищівну руйнацію, а через руйнацію «творчу». На думку Й. Шумпетера, капіталізм містить у собі джерела власної загибелі, але в іншому розумінні, ніж це мав на увазі К. Маркс. Суспільство обов'язково переросте капіталізм, але це станеться тому, що досягнення капіталізму зроблять його зайвим, а не тому, що внутрішні суперечності призведуть до неможливості його дальшого існування [450].

Фактично, ані підхід К. Маркса до названої проблеми, ані підхід Й. Шумпетера не суперечать фундаментальним принципам філософії, що їх відображає закон заперечення заперечення. На

нашу думку, розбіжність у підходах до наукового аналізу причин і механізму суспільного розвитку двох великих науковців походить від того, що К. Маркс вів мову про деструктивне заперечення, а Й. Шумпетер — про зняття суперечності, тобто про включення у перетвореному вигляді у склад нового суспільного феномену певних корисних для майбутнього розвитку елементів тієї системної якості, що існувала до цього. На наш погляд, ознаки зняття (конкретизованого у формах подолання, збереження, виведення на новий, вищий, рівень) простежуються в теорії Й. Шумпетера чітко. Науковець однозначно доводить, що в процесі подолання старого існує можливість збереження позитивного надбання попередніх етапів розвитку. При цьому обидва науковці у своїх дослідженнях зазначають неодмінне настання завершення певного циклу розвитку, «прирощення» розвитку та його поступальність, що, власне, і відповідає сутності закону подвійного заперечення.

У цьому контексті необхідно зауважити, що дослідження економічних суперечностей (у тому числі суперечностей істотно глобалізованої у наш час світової господарської системи) передбачає, на нашу думку, необхідність розмежування сутнісного вмісту таких понять, як суперечності розпаду та суперечності розвитку. Проблематика розвитку (починаючи від розвитку технологій і завершуючи розвитком економічних систем) для Й. Шумпетера була центральною [369]. Теорію розвитку, яку запропонував науковець, вирізняє глибокий аналіз динаміки (на відміну, наприклад, від загальної рівноваги Л. Вальраса). Й. Шумпетер висунув ідею про нерівномірність розвитку, довів, що її причиною є нововведення, і сформулював центральне положення своєї теорії про «утворювальну (творчу, креативну) руйнацію» певних економічних систем (галузей, ринків та ін.). Автором концепції «утворювальної руйнації» детально описана боротьба макрорегенерацій за перерозподіл ресурсів. Економічна динаміка, за Й. Шумпетером, відбувається внаслідок того, що на зміну старій макрорегенерації приходить нова. Макрорегенерація трактується як кластер нових комбінацій, що забезпечує фазу чергового економічного піднесення та виявляється передусім у річному прирості ВВП [164]. За свідченням Ю. Бажала, технологічні інновації не тільки змінили хід економічної історії; розуміння інновацій, за Й. Шумпетером, істотно змінило також економічну теорію, заклавши «новий концептуальний блок нової Політичної Економії Інноваційного Розвитку» [375, с. 3, 65].

Й. Шумпетер показав суперечливість світогосподарського та макроекономічного розвитку і визначив рушійні сили прогресивних змін, застосувавши методологію, яка поєднувала економічний, філософський і соціологічний аналіз [370]. Методологічна значущість підходу Й. Шумпетера полягає у висунутому ним постулаті щодо появи феномену, яким є певне «нове». Це «нове», а також діяльність, пов'язана з його створенням, була подана науковцем як відхилення від наявного стандарту. Отже, Й. Шумпетер на рівні високого теоретичного обґрунтування пояснив дію механізму, який рухає процесом розвитку: економіка (передусім глобальна) за своєю сутністю є системою; поява нового ендегенного чинника зумовлює появу і розвиток протилежностей. Це веде до того, що попередня форма існування єдності продуктивних сил і виробничих відносин руйнується внаслідок утворювального (творчого) процесу побудови більш прогресивного способу виробництва, який відбувається одночасно.

Тобто в теорії Й. Шумпетера простежується і закон заперечення заперечення, і закон взаємного переходу кількісних і якісних змін, і закон єдності та боротьби протилежностей. Ця теорія (як і марксистська) є вельми переконливою, оскільки її методологічне підґрунтя передусім визначають принципи філософського аналізу.

Окремо слід зазначити, що, крім того, у науковій спадщині марксизму надзвичайно значущим для сучасного періоду залишилось розуміння розвитку через визначення системи. Для вчення К. Маркса притаманне системне бачення суспільства в його утворенні та розвитку. Формаційний підхід К. Маркса до пояснення закономірності суспільно-економічних змін ґрунтується на гегелівській трактовці суспільної системи як органічної цілісності.

Системний підхід є одним з визначальних напрямів методології наукового пізнання. Сучасна теорія систем почала формуватись у першій чверті минулого сторіччя, а найінтенсивніше ця наукова проблематика розроблялась в останній його чверті. Нагромадження знань (конкретно-наукових і філософських) про утворення та функціонування природи і суспільства як певних систем пов'язано з дослідженнями відомих науковців: Л. фон Берталанфі [379], Х. фон Фоерстера [395], Р. Акоффа [9] А. Холла [413] та ін. Система є сукупністю елементів, що перебувають у взаємодії один з одним (Л. фон Берталанфі), мережею взаємопов'язаних елементів будь-якого типу концепцій, об'єктів, людей

(Р. Акофф), множинністю елементів з відносинами між ними та між їхніми атрибутами (А. Холл).

Тож єдиного визначення системи, прийнятого всіма в науковому полі, не існує. Не претендуючи на концептуальність підходу до ідентифікації категоріального змісту «система», а керуючись лише потребою з'ясування сутності світового суспільного розвитку, що відбувається на основі розв'язання суперечностей, ми пропонуємо таке визначення: система — це утворення, якому притаманна цілісність, обумовлена порядком структурування його частин, що перебувають у певному зв'язку, та яке є динамічним внаслідок існування протилежностей як сторін конкретної єдності, взаємодія котрих спричиняє властивості стійкості та мінливості системи.

Системність будь-якого об'єкта передбачає наявність певних властивостей. Це стосується, у тому числі, соціуму, що розвивається під впливом глобалізації. Сформульованим визначенням ми акцентуємо увагу на такій властивості системи, як суперечливість, що є особливою формою зв'язку та внутрішнім джерелом розвитку системи. При цьому ми, безперечно, ураховуємо всі інші властивості системи — цілісність, неадитивність¹, комунікативність, структурованість, ієрархічність, підпорядкування певній меті та ін.

Уся природа утворює певну систему, певну сукупність зв'язків. Складові цієї системи діють одна на одну, створюючи взаємний вплив, який і є безпосередньо рухом [215]. Сучасний світ, що глобалізується, і проблеми сучасного розвитку, пов'язані з цим, можна розглядати лише як мегацілісність, або планетарну мега-систему, в якій зв'язки виявляються у формі взаємодії та взаємобумовленості явищ. Прямі / опосередковані, внутрішні / зовнішні, функціональні / генетичні — усі види зв'язків забезпечують причинно-наслідковий ефект і позначаються на результатах розвитку світового суспільства та, зокрема, відбиваються у змінах динаміки і стану світогосподарської системи.

Розуміння системи як певної сукупності зв'язків для нас є вкрай важливим у контексті з'ясування природи суперечностей.

---

¹ Неадитивність (емерджентність) означає, що система не зводиться до простої сукупності елементів, але її функціонування залежить від таких елементів. Ця властивість системи є результатом синергічних зв'язків, які забезпечують більший загальний ефект функціонування системи, ніж сума ефектів елементів системи, що діють незалежно. Неадитивність передбачає необхідність інтеграційного підходу до пізнання принципів дії систем.

Розглядаючи світову систему як динамічну цілісність, розвиток якої зумовлений рухом суперечностей, необхідно вказати на класифікацію зв'язків за критерієм констатації наслідків взаємодії протилежностей (як сторін названої суперечності), а саме: а) зв'язки можуть бути обопільно сумісні, б) можуть заперечувати один одного, в) бути компенсаторними. У системі світогосподарських відносини (відповідно сумісних, несумісних або певним чином узгоджених) результати реалізації таких зв'язків може проілюструвати транснаціоналізація як процес, що виявляється через форми міжнародного поділу праці. Згідно з нашими підходами до аргументації сутність змін, які відбуваються нині, полягає в тому, що організація світового господарства, базована переважно на традиційному поділі праці між країнами, поступається міжкорпоративній економіці, базованій на внутрішній системі господарювання глобальних корпорацій. Господарські зв'язки всередині ТНК (материнська компанія — дочірні компанії), як правило, досить узгоджені (сумісні або компенсаторні), чого не можна так само однозначно сказати, наприклад, про зв'язки «іноземна ТНК — суб'єкти господарювання приймаючої країни», які зазвичай є досить суперечливими, оскільки важко піддаються врегулюванню на основі компромісів та певних поступок.

Сучасні дослідження міжнародних процесів (економічних, політичних, соціальних та інших), що здійснюються за принципами системного аналізу, істотно ґрунтуються на наукових здобутках К. Маркса, Й. Шумпетера, М. Кондратьєва, Р. Солоу, О. Тоффлера, що одночасно є вихідними джерелами формування ідей *синергетичного бачення світу*. В умовах інтенсивних процесів розвитку бізнесу, зростання транскордонних потоків товарів, капіталу, послуг, робочої сили тощо глобалізацію, яка є процесом, що істотно визначає не тільки економіку, але й майбутнє планети і людства загалом, на нашу думку, не можна аналізувати інакше, ніж за системним підходом. Відокремлений предметний аналіз забезпечує можливість з'ясування сутності лише елементарних складових людського буття на рівні певних процесів, явищ або подій. Проте для пізнання універсуму¹ — світу як єдиного цілого — необхідне застосування методології, яка дає змогу вивчати складні системи.

¹ Універсум (лат. universum) — термін, який використовується в класичній філософії; позначає світ як ціле, або світ як все існуюче.

На нашу думку, сучасна наукова практика у сфері міжнародного економічного аналізу дозволяє продуктивніше використати марксистське вчення про суперечності, ніж це робила радянська економічна та філософська школа. Йдеться про дослідження систем у теорії нелінійних динамік — в одному з провідних напрямів сучасної науки. Нелінійна взаємодія відіграє найважливішу роль, зумовлюючи закономірність процесів самоорганізації систем. Оскільки синергетика є вченням про самоорганізацію складних систем, а також про перетворення хаосу на порядок, її досить часто ототожнюють з теорією нелінійної динаміки та теорією динамічних систем, хоч, як зазначає Г. Хакен, це різні поняття [343, с. 286]. Основним критерієм розбіжності в поглядах науковців щодо цієї проблеми є визнання / ігнорування випадкових відхилень від певного середнього стану (флуктацій). Саме їхня дія спричинює еволюційні зміни, революції, катастрофи тощо.

Розробку теорії самоорганізації запропонували кілька наукових шкіл: теоретичну модель синергетики репрезентує школа Г. Хакена, модель термодинаміки нерівноважних процесів — школа І. Пригожина (Брюссельський вільний університет і американська синергетична школа), теорію катастроф — Р. Тома. Відомі також інші наукові підходи до пояснення дії складних систем, що функціонують на основі самоорганізації.

Одним з найпоширеніших підходів до розуміння сутності концепції синергетики є той, якого додержуються І. Пригожин і Г. Ніколіс. Учені визначають синергетику так: це — концепція нерівноважної динаміки, або теорія самоорганізації нелінійних динамічних середовищ, яка задає нову матрицю бачення об'єкта як певної складності [38, с. 731].

Ідеї синергетики виникли за наукових досліджень, що здійснювались у галузях природних наук, проте, унаслідок глибини пізнання, яку забезпечив цей підхід, він викликав парадигмальні трансформації фактично в усіх інших сферах наукової практики. Як зазначав О. Тоффлер у передмові до праці І. Пригожина та І. Стенгерс «Порядок з хаосу: новий діалог с природою», ідеї синергетики відіграють центральну роль в останній за часом науковій революції [273, с. 32].

У синергетиці розуміння розвитку та джерел, що визначають рух, цілком узгоджується з діалектикою й ученням про суперечність і протилежності. Разом з цим синергетика доповнює діалектику методологією неантагоністичної суперечності, розкриваючи

ще одну форму взаємодії протилежностей. Поряд з визнаними у традиціях діалектики властивостями суперечності (взаємозаперечення, взаємопокладання, взаємопроникнення, асиметрія), існує ще одна — здатність до синергії, якої немає в межах окремо взятої протилежності. Тобто джерелом розвитку є не тільки єдність і боротьба протилежностей, але й зміна способу організації та функціонування системи, яка постійно перебуває у стані саморозвитку. За синергетикою, механізм розвитку — це не тільки перехід кількості в якість, але й зміна рівня організації системного цілого. Конкретизуючи діалектику суперечностей, синергетика розкриває джерело самоорганізації, вказуючи на те, що динаміка внутрішніх суперечностей перебуває в залежності від рівня організації системи, а джерелом розвитку є не тільки єдність і боротьба протилежностей, хаосу та порядку, але й синергія [246, с. 113].

Методологічні орієнтири соціально-економічного аналізу в рамках синергетичного підходу такі [276, с. 108–110]: 1) відкритість (незамкнутість) економічних систем; 2) нерівновага економічних систем (здатність до самоорганізації); 3) неповоротність процесів економічної еволюції; 4) нелінійність економічних перетворень; 5) імовірісна неоднозначність економічних цілей.

Розгляд економічних систем на основі застосування синергетики дав нам можливість підійти до висвітлення глобального контексту функціонування світогосподарської системи, а також поширити використання названої методології на аналіз процесів і явищ, що відбуваються в соціумі загалом. Відповідно до зазначених раніше орієнтирів, якими керується синергетика, по-перше, ми констатуємо, що світова економіка, безперечно, є відкритою системою. У наш час бар'єри між країнами та народами поступово зникають. Вплив глобалізації безпосередньо на економічне життя соціуму відбивається у зростанні рівня інтернаціоналізації виробництва, капіталу, інформації та ін. По-друге, на наше переконання, економіку, що глобалізується, не можна розглядати інакше, ніж нерівноважну систему, оскільки за інших умов втрачається можливість обґрунтування її розвитку. Неокласичний підхід, який пропагує принцип досягнення рівноважного стану та який досі залишається досить поширеним у сучасних економічних дослідженнях, не враховує, що збалансованість (рівновага) — це фактично кінцева точка будь-якого руху, за межами якої еволюція не існує, а отже, економічний розвиток досяг завершення. Абстрагування, як один з визначальних методичних прийомів нео-

класичного аналізу, веде до того, що неокласика (економічний мейнстрим) фактично ігнорує суперечності соціально-економічного розвитку суспільства.

Навіть якщо подивитись на визначення рівноваги з позицій динаміки, то все одно з очевидністю виявляється спрощеність уявлень неокласичної теорії та обмежені можливості її застосування до розгляду процесів, що відбуваються в межах світової економічної системи. Пояснюється це тим, що зміни стану рівноваги в динаміці розглядаються у неокласиці як такі, що здійснюються під впливом окремих чинників, наприклад, протекціоністської або, навпаки, лібералізаційної політики окремих держав у міжнародних економічних відносинах. Відображення змін рівноваги реалізуються в науковій практиці за допомогою моделей: зрушення точки оптимуму демонструє наслідок застосування урядами країн таких інструментів, як податки, мита, обмеження чи заборона експорту / імпорту певних товарів тощо. При цьому виконується така вимога неокласичного аналізу, як «за інших рівних умов», метою котрої є максимальне звуження поля дослідження для забезпечення точності математичних розрахунків. Синергетика, навпаки, пропонує теорію нерівноваги, розглядаючи механізми самоорганізації складних систем. Визначальною ознакою складноутворення будь-якої системи (у тому числі світової економіки) в синергетиці є передусім динаміка — наявність іманентного потенціалу самоорганізації. На противагу цьому основним постулатом неокласики є статика, яку відображає стан рівноваги.

Третім з перелічених раніше методологічних орієнтирів синергетики є незворотність динаміки самоорганізації. Саме вона істотним чином спричиняє утворення дедалі складніших структур усієї системи. Такі структури (І. Пригожин назвав їх дисипативними¹) виникають у відкритій системі внаслідок певних трансформацій, що створюються за умов незворотності, а також нерівноваги. У спрощеному вигляді логічна послідовність простежується так: флуктації зумовлюють колективні форми руху, між ними утворюється конкуренція, відбувається відбір стійкіших трендів і виникають нові структури.

Принцип незворотності процесів економічної динаміки цілком відповідає потребам аналізу глобальної економічної системи. З

---

¹ Терміну «дисипативна система» синонімічними є «нерівноважна система» та «стаціонарна відкрита система».

погляду синергетики процеси у часі незворотні. Отже, виникає потреба дослідження збереження тих цінностей, що їх нагромадило суспільство й повинно передати нащадкам. У цьому контексті варто зазначити цінність для розвитку сучасного глобалізованого суспільства теорії ноосфери за В. Вернадським. Людство поступово почало розуміти необхідність забезпечення потрібної єдності: «довкілля — соціум — економіка», що підтверджує підтримка цих принципів ООН. Проте маємо зазначити, що гармонійний розвиток суспільства на їх основі можливий лише в глобальному масштабі — за умови, що ноосферна філософія буде усвідомлена та сприйнята як безальтернативна всіма суб'єктами міжнародних відносин. У сучасному перехідному періоді до постіндустріалізму цей системний підхід до організації життя планетарного соціуму є вкрай важливим, але його повна реалізація можлива лише за остаточного затвердження в економіці та соціумі постіндустріальних відносин.

Четвертим із зазначених нами орієнтирів соціально-економічного аналізу глобальних перетворень є нелінійність таких процесів. Нелінійна динаміка — це вчення про взаємодію, тому така системна властивість, як нелінійність, виявляється через певні види взаємного впливу. Досліджуючи цей аспект теорії синергетики, насамперед необхідно назвати зворотні зв'язки, які можуть бути як негативними, так і позитивними, у тому числі виділяється також форма ланцюгової реакції. Важливим результатом зв'язків, що виникають усередині системи, є кооперативні ефекти (зокрема самосинхронізація). Окремо потрібно вести мову про біфуркації, зважаючи на їх значущість для розвитку глобальної системи. Термін «біфуркація» у буквальному розумінні означає «роздвоєння». Починаючи з точки біфуркації дальший розвиток системи може відбуватись по різних траєкторіях. З біфуркаціями пов'язано виникнення станів нестійкості системи та криз.

Класифікація криз потребує окремого розгляду, що зумовлено особливою значущістю цього питання в дослідженнях суперечливості розвитку глобальної соціально-економічної системи. Зростання інтересу до названої проблеми викликано необхідністю аналізу широкого кола науково-практичних проблем, які стосуються світової кризи 2008 р. та її нинішніх наслідків.

Теорія синергетики передусім визначає такі види кризових станів: виникнення нової системи — «криза народження»; розвиток системи за іншою траєкторією за наявності початкових не-

значних змін — «криза повороту»; наявність радикальних змін системи та перехід до нового стану — «криза перетворення»; повернення системи до попереднього, менш досконалого, стану — «криза занепаду»; утворення двох систем з однієї, кожна з яких розвивається за власною траєкторією, — «криза розриву»; протилежна їй за сутністю — «криза злиття»; розростання системи внаслідок ланцюгової реакції більше, ніж це дозволяє середовище, — «криза зростання лавиною»; неможливість адаптації системи до впливу деструктивних (зовнішніх або внутрішніх) чинників — «криза наростання вади»; поступова руйнація системи — «криза деградації»; зменшення або зникнення потенціалу розвитку — «криза вичерпання ресурсів»; зникнення системи — «криза винищення».

Розглядаючи нелінійність, необхідно також зазначити такий ефект, як коеволюція¹ причини та наслідку. Він полягає в тому, що причина і наслідок обумовлюють одне одного, тобто виникає ситуація, коли певна причина породжує результат, що, у свою чергу, зворотним чином діє на причину, яка була вихідною.

Останнім (п'ятим) з виділених нами методологічних орієнтирів, на яких ґрунтується синергетика, і які також визнаються нами як суттєво значущі для дослідження процесів, що відбуваються в мегасоціумі, є ймовірна неоднозначність економічних цілей. Цей принцип передбачає наявність багатьох напрямів, якими може йти розвиток. З погляду синергетики майбутнє є ймовірним, неоднозначним, але воно не має бути будь-яким. Ідеться про те, що застосування методів синергетики дає можливість оцінки та вибору ситуації. Учені [276, с. 110] зазначають, що синергетика дозволяє виявити те, що втрачається за традиційним поглядом, та попередити про небезпеки, що можуть виникнути на шляху розвитку суспільства, якщо в біфуркаційний момент (момент вибору) не будуть прийняті відповідальні та обґрунтовані рішення.

Методологічні орієнтири, описані в рамках синергетики, певним чином збігаються з теоретичними принципами цього напрямку науки. Продуктивним виходячи з потреб вивчення конкретного предмета — суперечностей глобального суспільного розвитку, на нашу думку, є підхід до визначення принципів синергетики

¹ Коеволюція (від лат. со- — разом та evolution — еволюція) — термін, який позначає механізм взаємообумовлених змін елементів, складових цілісної системи, що розвивається.

В. Буданова [42]. Сім принципів синергетики він згрупував так: два принципи «Буття» і п'ять принципів «Становлення». Принципи буття — гомеостатичність та ієрархічність. Вони визначають фазу порядку, стабільного функціонування системи, її жорстку онтологію, прозорість і простоту опису. Принципи становлення: нелінійність, нестійкість, незамкнутість, динамічна ієрархічність (емерджентність), можливість спостереження — характеризують фазу трансформації, оновлення системи, її послідовне слідування шляхом загибелі старого порядку, хаосу випробування альтернатив і, нарешті, народження нового порядку [42]. Таке групування з визначенням фази порядку та фази трансформації для нас цінне тим, що надає під час дальших предметних досліджень можливість знайти підходи до концептуального визначення умов гармонізованого розвитку світового суспільства. Саме через можливість дослідження зазначених фаз системного розвитку (порядку і трансформації) теорія синергетики добре узгоджується з *інституціональною теорією*.

Названі теорії (синергетика та інституціоналізм), справді, тісно сполучаються, що підтверджують висновки вчених, які репрезентують різні наукові напрями інституціоналізму. За Т. Вебленом («старий інституціоналізм»), інституту відповідно до його природи властива «неперервність» як такому соціальному феномену, що сам себе підтримує та самовідтворюється [299]. Д. Норт (неоінституціоналізм) визначив інституціональні зміни як головні детермінанти соціального й економічного розвитку [244, с. 133]. Р. Нельсон, С. Уінтер [239] та інші представники еволюційного інституціоналізму розглядають економіку як динамічну систему, господарські зміни вподібнюють змінам у живій природі, наголошуючи на незворотності в часі (як і економічна синергетика). «Новий французький інституціоналізм» (Л. Тевено, Л. Болтянски, О. Фаворо, Ф. Емар-Дюверне) визначає економіку як підсистему суспільства; раціональність (щодо поведінки, руху, націленого на досягнення рівноваги та способу координації) визнає «окремим випадком» [264, с. 4–11].

Інституціоналізм є вельми продуктивною теоретичною платформою для пояснення особливостей залучення різних країн у систему сучасних міжнародних (зокрема економічних) відносин. З погляду актуальності цього напрямку досліджень для сучасного розвитку України необхідно зазначити глибокі дослідження процесів становлення та розвитку інститутів (В. Тара-

севич [312, с. 6–24]), наукові розвідки щодо з'ясування сутності, структури і майбутнього сучасного інституціоналізму в економічній науці (П. Леоненко [204, с. 163–171]), застосування законів архітекτονіки для визначення основних напрямів реконструктивного розвитку макроекономічних систем (А. Гриценко [281, с. 6–24]) та ін.

Сучасна міжнародна економіка є ні чим іншим, ніж певним способом інституціоналізованою системою господарських відносин, яка одночасно ідентифікується як підсистема єдиної світової системи суспільства, що крім економічних (господарських) відносин передбачає інституціонально опосередковані відносини політичні та соціокультурні.

Вивчення суперечностей, які супроводжують світовий суспільний розвиток, робить невід'ємним аспект їх дослідження на рівні функціонування інститутів. Такі суперечності виявляються передусім у межах інституціонального ядра локальних інституціональних матриць, яке, за твердженням О. Бессонової, утворене з чотирьох відповідних (локальних) середовищ — матеріально-технічного, природно-кліматичного, національно-демографічного та культурно-релігійного [33, с. 19]. Локальні матриці є у кожному окремому випадку специфічними та навіть унікальними. Це пояснюється історичними процесами становлення та розвитку макросистем, що їх проходять нації. При цьому кожна така структура є частиною глобального інституціонального утворення і перебуває у постійному русі.

Глобальна цивілізаційна матриця забезпечує єдність і цілісність світу. Це система виживання людства, яка перебуває у постійному саморозвиткові та є саморегульованою і самовідтворювальною. Її інституціональний архетип пов'язує в єдине ціле такі глобальні сфери: біосферу, етносферу, техносферу та ноосферу [33, с. 17–19].

Уявлення про інституціональне утворення світу надає можливість проаналізувати суперечності, що виявляють себе на сучасному етапі розвитку суспільства. Такі суперечності виявляються передусім у двох аспектах: а) протистояння між наднаціональними структурами та інститутами державного регулювання, які діють на рівні країн і б) протистояння інституціональних систем країн — економічних лідерів і решти країн світу, який глобалізується. Ця проблематика буде нами конкретизована і ширше досліджена далі.

В інституціоналізмі особливо необхідно виділити *парадигму постіндустріалізму*, оскільки сучасні суперечності розвитку соціуму (у тому числі в економічній сфері) безпосередньо пов'язані з трансформаційними процесами переходу від індустріального суспільства до постіндустріального. Незважаючи на те, що суперечності сучасної транзиції змістовно відрізняються від тих, які існували за попереднього перехідного періоду, принцип їх виникнення та розв'язання виявляє себе в нових історичних умовах так само, як і свого часу за переходу суспільства від доіндустріальних відносин до індустріальних. І. Валлерстайн зазначає, що нинішня епоха є переходом до нової світової системи, О. Тоффлер — що змінюється вся інституціональна система суспільства, а не тільки його функціональні та світоглядні засади, А. Гальчинський — що нині епоха індустріалізму відходить у минуле, а їй на зміну приходить епоха постіндустріалізму [64].

Зважаючи на концептуальну близькість теорії інституціоналізму та теорії синергетики, їх методологічне підґрунтя з успіхом використовується у наш час у дослідженнях з прикладної економіки та є надзвичайно перспективним для аналізу процесів глобалізації, які супроводжуються розв'язанням політико-економічних і соціально-економічних суперечностей у суспільстві. У наш час формується своєрідна натурфілософія ХХІ сторіччя [53], у центрі якої перебуває проблематика світовпорядкування. Такі дослідження спрямовані на пошук цілісного світогляду щодо *концептуального опису світу*, а також на визначення умов (варіантів) світового економічного порядку.

Також сучасні дослідження глобальної економічної системи істотним чином ґрунтуються на концептуальних принципах теорії систем, відображаючи, у тому числі, суперечності світового розвитку. Необхідно зокрема назвати такі з них: теорію імперіалізму та неоколоніалізму (О. Бауер, Р. Гільфердінг); теорію модернізації (М. Вебер, Т. Пірсон, Ш. Ейзенштад; у рамках інституціоналізму — Г. Мюрдаль), яка істотно пов'язана з концепцією неоеволюції; концепцію розвитку глобальної системи, або, інакше, метатеорію залежності (Р. Пребиш); концепцію світової системи (І. Валлерстайн); концепцію стадій зростання (У. Ростоу); теорію глобальної взаємозалежності (Р. Купер); концепцію рівного партнерства (Л. Персон) та ін.

Світове суспільство, що розглядається як система, безперечно, не є однорідним. Усередині нього існують суперечності, які реалі-

лізуються через взаємодію протилежностей, а останні виявляються на поверхні реальних суспільних і, зокрема, економічних явищ як асиметрія, деформація, дисбаланс тощо. Ці проблеми належно відображені в дослідженнях сучасних міжнародних економічних відносин. Як приклад можна назвати методологію світ-системного аналізу та градацію країн за принципом ядро (центр) / периферія (Ф. Бродель [40], А. Франк [399], І. Валлерстайн [49]).

Для визначення методологічних принципів аналізу природи суперечностей у сучасних макроекономічних системах і в світовій господарській системі загалом важливим є те, що особливості розвитку якісно детермінованих систем зумовлені специфікою притаманних їм суперечностей. Такий підхід до пояснення суперечностей глобалізованої економіки надає ефективний інструментарій дослідження, оскільки дозволяє виявити розбіжності соціально-економічного розвитку різних країн. Одночасно він дає змогу пояснити зв'язок між тими змінами, що викликані, з одного боку, розв'язанням / загостренням суперечностей в економіці та в соціумі окремих країн і змінами планетарної мегасистеми в цілому — з другого. Це, у свою чергу, передбачає можливість аналізу взаємозалежності процесів формування, функціонування та розвитку в контексті досліджень «глобалізована економіка — глобалізований соціум». Особлива значущість названої проблематики обумовлює також важливість поглибленого дослідження природи суперечностей в економіці та суспільстві, що глобалізуються. Зважаючи на це, зазначені аспекти політико-економічного аналізу заслуговують на дальший поглиблений розгляд.

1.2. Сучасна методологічна парадигма аналізу економічних і соціальних суперечностей глобалізованого суспільства

Умови глобалізації істотно змінили зміст соціального й економічного життя сучасного суспільства. Саме з глобалізацією пов'язана зміна характеру загроз — набуття ними нового (всесвітнього) змісту. За тотального поширення впливу глобалізації на всі країни та всі сфери діяльності людей світове суспільство дедалі відчутніше почало усвідомлювати уразливість своєї самодостатності. Світове суспільство є складною соціальною системою. Це — сукупність взаємопов'язаних сфер людської діяльності, по-

єднаних мережею геоекономічних, геополітичних, геосоціальних відносин, в які виступають суб'єкти. Сутність самодостатності складних соціальних систем, за Т. Парсонсом [256], виявляється у здатності контролювати не тільки внутрішні процеси, але й свої взаємовідносини з іншими системами.

За названих умов з'ясування сутності емпірики сучасного життя світового соціуму вимагає застосування в наукових дослідженнях економічних і соціальних суперечностей глобалізованого суспільства *оновленої методологічної парадигми*. З приводу еволюції парадигм Т. Кун зазначав, що вони можуть і повинні конкретизуватись в умовах, що змінюються. Успіх парадигми полягає у перспективі, що відкривається для вирішення нових проблем. Наука реалізує ці перспективи в міру розширення в рамках парадигми знань про певні факти [198, с. 44–45]. Наукова парадигма певним чином спрямовує мислення людини, яка пізнає предмет дослідження. Зміна парадигм означає, що в науці започаткувались і розвиваються інші (порівняно з тими, що існували до цього) методологічні засади сприйняття дійсності.

На нашу думку, в основі нової методології пояснення реалій (процесів і явищ), що стали ключовими для нинішнього періоду життя людства і стануть визначальними для його перспектив у майбутньому, перебуває вчення про глобальну систему в її найсучаснішій інтерпретації. Природу та сутність проблем, які виникають нині перед суспільством у різних сферах його життя, не можна пояснити тільки за допомогою тих інструментів пізнання, що напрацьовані наукою відповідно до кожної з таких сфер, тобто за допомогою інструментів пізнання, які є, так би мовити, «персоніфікованими» відповідно до кожної з підсистем глобальної соціально-економічної системи.

Визначальним чинником змін методології є те, що світові процеси, які відбуваються в політиці та в економіці, вже не можуть розглядатись нарізно. Так само у взаємозв'язку сучасна наука повинна розглядати обоюдно зумовлені глобальні суперечності, що виникають у названих сферах, і механізми їх розв'язання. Зрощення економіки та політики в умовах глобалізації є джерелом масштабних змін людства — його соціальної та духовної сфер. Відповідно, нові умови житті вимагають нових підходів до інституціоналізації відносин у суспільстві, яке фактично стає глобальним. Застосування нових методологічних засад необхідне також до пояснення суперечностей у названих сферах, які [супе-

речності] на нинішньому етапі цивілізаційного розвитку зумовлені глобалізацією та фундаментальними змінами в житті суспільства, що викликані взаємодією та взаємозалежністю (зрошенням) світової економіки та політики.

Парадигмальне оновлення досліджень сутності сучасних світових процесів і явищ, на наше переконання, може забезпечити глобальна (міжнародна) політична економія. Така — відроджена та якісно оновлена — політична економія створює методологічну платформу щодо пояснення глобальних соціально-економічних суперечностей на засадах їх системного взаємозв'язку. У цьому контексті доречно навести вислів Е. Петерса, котрий визначав парадигму як умоглядну модель, що дозволяє розглядати явища в глобальному масштабі [261, с. 15].

Оцінюючи сучасну ситуацію, що склалась у світі, науковці [195, с. 13] відзначають одночасно як зміну змісту загроз людству, так і ставлення людства до таких змін. Якщо раніше за всіх можливих катаклізмів — революцій, радикальних соціальних експериментів, модернізацій тощо — впливу піддавались передусім «старі, що віджили своє» соціальні форми, історично конкретні групи, навіть класи, а також пов'язані з ними інституціональні структури, то нині, в умовах глобалізації, загрози стосуються життя суспільства загалом. У суспільній та науковій свідомості досить давно набула визнання думка про те, що раціональна людська діяльність, спрямована на поліпшення матеріального життя людей, може мати ненавмисні ірраціональні наслідки. Однак вона ґрунтувалась на тому, що викликані такою діяльністю людей руйнації можуть стосуватись лише певної частки соціальної спільноти, проте, аж ніяк не соціальної уразливості всього суспільства.

Виклики, що їх дістає суспільство у ході свого розвитку, та відповіді на них стали активно досліджуватись як єдина науково-практична проблема у середині ХХ ст. Початок наукових пошуків пов'язаний передусім із працями А. Тойнбі [321], який вивів закон виклику / відповіді, створив концепцію відповідного змісту та довів, що саме вона є найпридатнішою для дослідження генезису цивілізацій. Перед суспільством, як стверджує науковець, постає багато проблем, які воно вирішує в найприйнятніший для себе спосіб. Кожна така проблема — виклик історії.

У рамках сучасної методологічної парадигми аналізу економічних і соціальних суперечностей глобалізованого суспільства визначення сутності викликів, адресованих суспільству, є необхід-

ною передумовою названого напряму досліджень. У найбільш універсальному розумінні виклики планетарному суспільству є виявом заперечення певної ситуації, що склалась, реакцією не погодження з цим станом і закликом до протиборства у відповідь на порушення норм, що були властиві системі або мали б бути їй властиві в ідеалі. Глобальні виклики набувають форм загальних проблем (таких, що стосуються людства в цілому). Глобальні проблеми як антиподи протистоять бажаному розвитку людства: «війна / мир», «бідність / багатство», «обмежені можливості природи / необмеженість знань», «економічне зростання, базоване на безконтрольному використанні ресурсів / ноосферний розвиток суспільства», «централізація влади / демократія» тощо.

Ми вважаємо, що згідно із сучасною методологічною парадигмою аналізу економічних і соціальних суперечностей суспільства глобальні проблеми слід розуміти як всезагальні (тобто планетарні). Вони виникають у взаємовідносинах природи і людини, суспільства, держави, світової спільноти та оцінюються за масштабом охоплення, силою дії та глибиною суперечності. На сучасному етапі глобальні проблеми виявляються як наслідки негативної діяльності людей, природних процесів та, істотно, як наслідки глобалізації (хоч фактично існували до цього у неявному вигляді). За визначенням науковців, глобальні проблеми, по суті, не тільки є наслідками глобалізації, але власне виявом цього надскладного явища [56].

Виклики, що їх дістає суспільство, формуються у різних сферах — у природному середовищі, технологічному, політичному, безпосередньо в соціумі тощо. Виклики людству можуть походити від умов його буття, тобто вони можуть бути такими, що виникають об'єктивно та не залежать безпосередньо від людської діяльності. Це — територіальні, природні, кліматичні обмеження. Утім значно небезпечнішими є ті виклики суспільству, які продукуються самим же суспільством. При цьому що більш глобалізованим воно стає, то більшої глибини набувають проблеми, які супроводжують розвиток соціуму.

Якби суспільство постійно не продукувало проблем, не виникала б необхідність пошуку превентивних дій, що дозволяють запобігти посиленню викликів. Застосування механізмів, засобів і форм реалізації процесів роззброєння, надання умов для підвищення рівня освіти та охорони здоров'я в економічно відсталих країнах, винайдення альтернативних видів ресурсів, енергії, доста-

тне забезпечення продовольством, відвернення техногенної катастрофи тощо — усе це є відповіддю на глобальні виклики штучного («рукотворного») походження. Їх людство набуло внаслідок суперечливості глобального суспільного розвитку, що виявляється в усіх сферах життя (соціальній, економічній, політичній, духовній).

Важливим аспектом оновленої методологічної парадигми, за нашим уявленням, є аналіз споріднених феноменів сучасності — глобальних викликів і глобальних суперечностей. *Глобальні виклики пов'язані із суперечностями, оскільки відповідно зумовленими є їхні сутність, зміст і функції*¹. Порівняльний аналіз дозволяє виокремити ті їх найважливіші ознаки, які попарно простежуються через названі фундаментальні категорії, а саме через сутність, зміст, функції (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**ВИЗНАЧАЛЬНІ ОЗНАКИ КАТЕГОРІАЛЬНОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ
ПОНЯТЬ «СУПЕРЕЧНОСТІ ГЛОБАЛІЗОВАНОЇ ЕКОНОМКИ»
ТА «ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗОВАНОЇ ЕКОНОМКИ»**

Категорія	Поняття	
	«суперечності глобалізованої економіки»	«виклики глобалізованої економіки»
Сутність	Системні відносини взаємобумовленості та зв'язку протилежностей розвитку світової економіки, який детермінований процесом глобалізації	Деструктивні системні відносини, які сформувались у рамках відтворювального циклу суперечностей глобалізованої економіки
Зміст	Особливості реалізації відтворювального циклу глобальних суперечностей (тотожність → суттєва розбіжність → протилежність → конфлікт)	Передумови утворення глобальних проблем і специфіка відтворювального циклу глобальних суперечностей на стадії «конфлікт»
Функція	Забезпечення розвитку глобалізованої економіки	Індикатор входження глобалізованої економіки в стадію граничного загострення суперечності

¹ Основи методології розглянуті нами в підрозд. 1.1: сутність — це те незмінне, що виявляється в будь-яких варіативних формах її існування; зміст — це визначальна ознака цілого, подана як єдність його основних елементів, властивостей і зв'язків; функція визначається як тотожна поняттю «роль». Категоріям властива точність значення, на відміну від понять, які можуть мати різне трактування. Тут і далі ми переважно робимо акцент на дослідженні процесів і явищ, що виникають у глобальній економіці.

Суперечності визначають походження глобальних викликів. Зароджуючись разом із суперечностями, глобальні виклики поступово набувають вигляду остаточно сформованої та адресованої суспільству вимоги змін. Відтворювальний цикл глобальних суперечностей (тотожність → суттєва розбіжність → протилежність → конфлікт) відповідно до названих етапів супроводжується поступовим утворенням умов виникнення глобальних викликів. На останньому зі згаданих етапів (на етапі «конфлікт») системні відносини стають деструктивними. Власне, саме цей стан, якого набули відносини взаємообумовленості та зв'язку протилежностей у суперечливому розвитку системи, і визначає сутність викликів глобалізованої економіки.

З'ясування спільного в понятійному порівнянні суперечностей глобалізованої економіки та викликів глобалізованої економіки стало для нас необхідною передумовою дальшого поглиблення аналізу сучасних викликів глобалізації. Розширення методологічних меж дозволило визначити їх особливості за тими самими критеріям (сутність, зміст, функції). У формі визначення *сутність викликів глобалізованої економіки* конкретизується нами так: це — результат реалізації відтворювального циклу суперечностей світової економічної системи, який поступово формується на всіх його стадіях, набуває остаточної визначеності на стадії «конфлікт», ідентифікує наявність цього стану, характеризує деструктивність системних відносин глобалізованої економіки та через заперечення ситуації, що склалась, вимагає від суспільства дій коригування.

Глобальні виклики, які визначились у остаточної і очевидно загрозовий для суспільства формі, на цій самій стадії відтворення суперечності (на стадії «конфлікт») виявляють також свій зміст. За змістом глобальний виклик — це сигнал про існування певної небезпеки для суспільства; вимога до застосування заходів протидії, спрямованих на причину її виникнення.

Основною функцією, яку виконують глобальні виклики, — є санація розвитку світової економічної системи, спрямована на відвернення загроз виникнення глобальних криз і катастроф. Якщо рух глобальних суперечностей досяг стадії «конфлікт», то це означає, що почали формуватися передумови біфуркаційного стану, і система надалі потенційно готова рухатись одним із двох шляхів: досягаючи прогресу (угору), або деградуючи (униз). Глобальні виклики, отже, виконують функцію індикатора.

Вони фактично є сигналом суспільству про те, що потрібна певна систем дій, спрямованих на правильний вибір вектора майбутнього розвитку. За браку таких заходів суспільство стикається з негативними явищами в економіці й інших сферах, з такими як системні кризи (наприклад, глобальна фінансово-економічна), асиметрії (наприклад, частка світового багатства, яка розподіляється на користь країн «золотого мільярда», та частка, яка припадає на решту країн), деструкції (наприклад, воєнний конфлікт в Україні, який зачепив інтереси країн Європи, США та інших) тощо.

Суспільство як мегасуб'єкт глобальних економічних відносин може впливати (і справді впливає) на динаміку розгортання суперечностей. Потреби, інтереси, цілі дальшого існування людства та його розвитку є тими імперативами, які змушують суспільство (як носія соціальної активності) реагувати. Отже, передумови виникнення викликів можуть бути ліквідовані на ранніх стадіях циклів відтворення суперечностей або їх руйнівний вплив може бути призупинений.

Необхідно підкреслити, що маючи походження від суперечностей глобального розвитку суспільства, виклики також (як і суперечності) мають сприйматись діалектично, тобто як чинник сприяння руху та розвитку суспільства та середовища, що його оточує. У цьому плані на особливу увагу заслуговують дослідження А. Тойнбі.

В основу названої теорії покладена теза про те, що виклик спонукає до зростання. Відповідаючи на виклик, суспільство вирішує завдання, що постало перед ним, і цим переводить себе у вищий і досконаліший з погляду ускладнення структури стан. Якщо нема виклику, значить, нема стимулів до зростання та розвитку. Що сильніший виклик, то оригінальнішою має стати відповідь і, тим більше, вона має бути спрямована на творення. За А. Тойнбі, закон співвідношення виклику та стимулу взаємопов'язаний із законом компенсації, який обмежує дію першого. Обґрунтовується це тим, що соціально-природне середовище наділено ознакою подвійності, тому виклик, кинутий однією з цих сфер, якщо він виявиться надто суворим, може бути компенсований іншою сферою. Оптимальним, на думку науковця, є виклик, який стимулює протилежну сторону на успішну відповідь, коли його інерційна сила сприяє руху: від перемоги до боротьби, від спокою — до руху [321].

Наукові принципи відомого вченого цілком узгоджуються з реальністю процесів, що відбуваються на сучасному етапі розвитку глобальної економіки. Проте специфічність названих процесів зумовлює особливості викликів, які нині адресовані суспільству. За визначенням Д. Лук'яненка, такі особливості полягають у тому, що в наш час глобалізація вже не є лише тенденцією людського розвитку. Сучасні трансформації надають їй нової якості — з тенденції глобалізація перетворюється на еволюційно поетапний загальний структурований багаторівневий процес, який, маючи складну мотиваційну природу, позитивну та негативну сторони, виводить цивілізацію на вищий рівень розвитку із системною інтернаціоналізацією умов і сфер людської життєдіяльності [74, с. 19]. За названих обставин виклики стають чимраз сильнішими, а відповіді на них не завжди дозволяють вчасно та в належному обсязі забезпечити компенсаторний ефект відповідно до загрози, що насувається. Як наслідок, в умовах глобалізації економіки зростають ризики й імовірність посилення загроз розвитку людства.

Одна з найсумніших перспектив, що чекає на людство, подана в концепції «суспільства ризику» У. Бека, який розглядає виробництво багатства та виробництво ризиків (як суперечливу єдність безперервного та перервного). З цього випливає таке: тимчасом як в індустріальному суспільстві «логіка» виробництва багатства домінує над «логікою» виробництва ризику, у суспільстві ризику це співвідношення змінюється на протилежне. Ризики нової епохи неможливо локалізувати чи обмежити у способи, подібні до тих, що застосовувались до ризиків у XIX — першій половині XX ст. Причина полягає в тому, що в них наявна тенденція до глобалізації, яка охоплює виробництво та відтворення, перетинає національні та державні кордони й у цьому розумінні породжує наднаціональні та некласові глобальні загрози зі своєрідною соціальною та політичною їх динамікою [29, с. 7]. З існуванням загроз, які людство створило само для себе, варто погодитись, проте в рамках полеміки необхідно зазначити, що людство, за умов його соціально відповідальної поведінки, здатне також знайти вихід із цього становища.

У. Бек визначає сучасне суспільство як «суспільство ризику», яке чревате катастрофами, і передбачає, що його нормальним станом може стати надзвичайний стан [29, с. 15]. Він вказує на те, що для нинішнього світу властива «акумуляція ризиків»,

таких як ядерний, екологічний, фінансовий, військовий, терористичний, біохімічний, інформаційний. Глобальне суспільство ризику, якщо воно увійде у свою повну силу, справді, може виявити всі властиві йому негативні ознаки: делокалізацію, некалькульованість і некомпенсованість. Делокалізація означає, що причини і наслідки глобальних катастроф не обмежені певним простором, а є принципово глобальними. Некалькульованість свідчить про те, що наслідки катастроф світового масштабу обчислити неможливо. Некомпенсованість відображає той факт, що збитки, завдані людиною природному середовищу (наприклад, такі як наслідки аварій на атомних станціях, викиди в атмосферу, знешкодження водних ресурсів тощо), стають дедалі більшими, а подібні випадки трапляються чимраз частіше. Причиною таких явищ є те, що людство не може забезпечити надійного контролю за наслідками своїх же рішень, а реакцією людства на «постійний і повсюдний» ризик може бути заперечення, апатія, трансформація [28].

Ми загалом погоджуємось з тим, що кризогенна ситуація планетарного масштабу може виникнути, але погоджуємось лише в тій частині, яка стосується судження про те, що вихід з описаної ситуації не може відбутись автоматично; про те, що все владнається саме собою. Виклик, який переріс у глобальну проблему, набув ознак ризику відповідного масштабу та наблизився до стану планетарної катастрофи, подолати важко, але можливо.

Грунтуючись на законах виклику / відповіді та компенсації, маємо зазначити, що бажаний ефект — ефект запобігання глобальній катастрофі — стає реальним за умов свідомої, соціально виваженої поведінки членів суспільства. Тобто повинна набути реалізації воля глобального актора (суспільства) до творення, а не до руйнації. Потрібно, щоб у соціумі затвердилася думка про необхідність забезпечення протидії катастрофам ще на стадії виникнення глобальних викликів. Тому що глибше суспільство усвідомить існування загрози та застосує певних запобіжних заходів, то раніше буде перерваний руйнівний ланцюг подій і процесів «глобальний виклик → глобальна проблема → глобальний ризик → глобальна криза → глобальна катастрофа». За інших умов (тобто за безперервного наростання сили суперечності) взаємозв'язок і черговість етапів можуть призвести до *загострення глобальної суперечності на стадії «конфлікт»* (рис. 1.2).

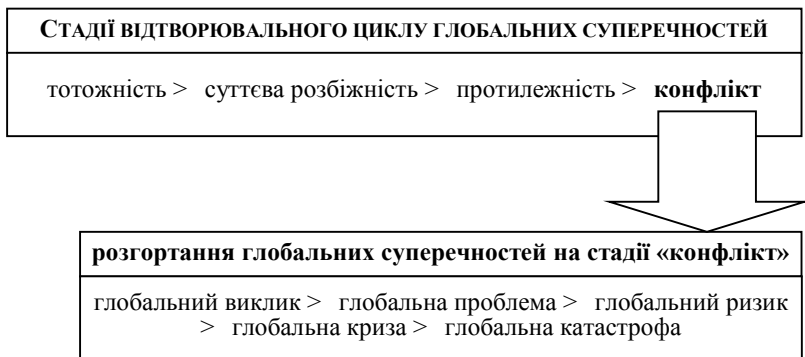

Рис. 1.2. Особливості стадії «конфлікт»
у відтворювальному циклі глобальних суперечностей

Сучасний етап глобалізації суспільства розглядається нами через ідентифікацію суперечливої сутності процесів, що відбуваються у цей період. Методологічна парадигма аналізу економічних і соціальних суперечностей глобалізованого суспільства дозволяє дослідити *понятійно-категоріальний ряд*: *глобальний виклик* → *глобальна проблема* → *глобальний ризик* → *глобальна криза* → *глобальна катастрофа*. Такі засади, на нашу думку, найбільше унаочнюють аспект дослідження сучасних суперечностей, оскільки дозволяють відповідним чином описати фактично наявні нині події і процеси (табл. 1.2).

Систематизація термінології в наведений раніше послідовності відповідає розвитку глобальних суперечностей на стадії відтворювального циклу «конфлікт». Передумови виникнення глобального виклику, як уже зазначалось, починають формуватися поступово одночасно з початком настання відтворювального циклу глобальних суперечностей, але набувають виявлення на останній його стадії. Далі в межах стадії «конфлікт» глобальний виклик об'єктивується у формі певної глобальної проблеми; ця проблема набуває ознак імовірної небезпеки (тобто глобального ризику) і з наростанням негативних тенденцій відповідного змісту може перерости у кризу, а досягши певної точки неповернення — стати для суспільства глобальною катастрофою. За глобальної катастрофи на людство чекає, щонайменше, тривалий регрес, пов'язаний з тим, що суспільство у його розвитку буде відкинуте до початку своєї історії.

Таблиця 1.2

**ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ
ВІДТВОРЮВАЛЬНОГО ЦИКЛУ ГЛОБАЛЬНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ
НА СТАДІЇ «КОНФЛІКТ»**

Категорія	Визначення категорій	Змістова підпорядкованість понять / категорій
Глобальний виклик	Сигнал про існування небезпеки для суспільства; вимога до застосування певних заходів протидії, спрямованих на причину виникнення небезпеки	↓
Глобальна проблема	Емпірично зумовлене питання, що постає перед людством, стосується його розвитку та пов'язане з наявністю ситуації, яка створює загрози прогресивній суспільній динаміці, а отже, потребує вирішення; форма об'єктивації глобального виклику	↓↓
Глобальний ризик	Імовірна небезпека для суспільного розвитку, яка обумовлена наявністю глобальних проблем і наростанням негативних тенденцій відповідного змісту	↓↓↓
Глобальна криза	Загострення глобальної проблеми; ризик, доведений до стану, що межує з переломом у суспільному розвитку; деструктивне явище або подія, що спричиняє умови виникнення глобальної катастрофи, — її передвісник	↓↓↓↓
Глобальна катастрофа	Руйнівна за змістом подія світового масштабу, яка призводить до незворотних наслідків і спричиняє перелом у ході цивілізаційного розвитку; наслідок залишеного без відповіді глобального виклику, невирішеної глобальної проблеми, доведення до стану реалізації глобального ризику, який до цього був імовірним, розгортання глобальної кризи, яка не була зупинена	↓↓↓↓↓

Зазначаючи поступовість відтворювального руху суперечності, необхідно уточнити, що часовий термін при цьому може бути як доволі довгий, так і майже миттєвий. Прикладом щодо останнього є ефект так званих чорних лебедів — подій, настання яких передбачити неможливо. Вони виникають несподівано, і, оскільки наділені руйнівним змістом, ризик стає реалізованим майже одночасно з виявленням глобальної проблеми. За цих умов ситуація вимагає від суспільства досить швидкого реагування на події, що відбулись.

У межах сучасної методологічної парадигми аналізу економічних і соціальних суперечностей важливим є положення щодо можливості суспільства застосовувати заходи з *управління ризиками*. Таку можливість фактично підтверджує те, що нині на наддержавному рівні здійснюється моніторинг світових економічних, політичних, демографічних та інших найбільш значущих процесів, а також розробляються сценарії, за якими можуть розвиватися події. Серед найавторитетніших — прогнози та застереження Всесвітнього економічного форуму (The World Economic Forum — ВЕФ / WEF). Організація систематично аналізує основні глобальні ризики, про що свідчить їх порівняння за роками (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

**ОСНОВНІ ГЛОБАЛЬНІ РИЗИКИ ЗА МІРОЮ ЙМОВІРНОСТІ
ТА МІРОЮ ВПЛИВУ, 2007–2017 рр. [405, с. 17; 465]**

Рік	Основні глобальні ризики за мірою ймовірності	Основні глобальні ризики за мірою впливу
2007	1. Збої критично важливої інформаційної інфраструктури	1. Ціновий колапс
	2. Хронічні захворювання в розвинених країнах	2. Втрати від глобалізації
	3. Нафтовий ціновий шок	3. Міждержавні та громадянські війни
	4. Уповільнення зростання китайської економіки	4. Пандемії
	5. Ціновий колапс	5. Нафтовий ціновий шок
2008	1. Ціновий колапс	1. Ціновий колапс
	2. Нестабільність на Близькому Сході	2. Втрати від глобалізації (розвинені)
	3. Країни, які зазнали повного краху державності, та держави, що деградують	3. Уповільнення зростання китайської економіки (<6 %)

Продовження табл. 1.3

Рік	Основні глобальні ризики за мірою ймовірності	Основні глобальні ризики за мірою впливу
	4. Пікові ціни на газ і нафту	4. Пікові ціни на газ і нафту
	5. Хронічні захворювання в розвинутих країнах світу	5. Пандемії
2009	1. Ціновий колапс	1. Ціновий колапс
	2. Уповільнення зростання китайської економіки (<6 %)	2. Втрати від глобалізації (розвинені)
	3. Хронічні захворювання	3. Пікові ціни на газ і нафту
	4. Недоліки глобального управління	4. Хронічні захворювання
	5. Втрати від глобалізації (що виникають)	5. Фіскальна криза
2010	1. Ціновий колапс	1. Ціновий колапс
	2. Уповільнення зростання китайської економіки (<6 %)	2. Втрати від глобалізації (що виникають)
	3. Хронічні захворювання	3. Пікові ціни на нафту
	4. Фіскальна криза	4. Хронічні захворювання
	5. Недоліки глобального управління	5. Фіскальна криза
2011	1. Шторми та циклони	1. Фіскальна криза
	2. Повені	2. Кліматичні зміни
	3. Корупція	3. Геополітичні конфлікти
	4. Зменшення біологічних різновидів	4. Ціновий колапс
	5. Кліматичні зміни	5. Екстремальна волатильність цін на енергоносії
2012	1. Нерівність за доходами	1. Великий системний фінансовий крах
	2. Хронічні фінансові дисбаланси	2. Криза водопостачання
	3. Збільшення викидів парникових газів	3. Продовольча криза
	4. Кібератаки	4. Хронічні фінансові дисбаланси
	5. Криза водопостачання	5. Екстремальна волатильність цін в енергетиці та сільському господарстві

Продовження табл. 1.3

Рік	Основні глобальні ризики за мірою ймовірності	Основні глобальні ризики за мірою впливу
2013	1. Нерівність за доходами	1. Великий системний фінансовий крах
	2. Хронічні фінансові дисбаланси	2. Криза водопостачання
	3. Збільшення викидів парникових газів	3. Хронічні фінансові дисбаланси
	4. Криза водопостачання	4. Поширення зброї масового знищення
	5. Недоліки управління пенсійним забезпеченням	5. Неспроможність адаптації до кліматичних змін
2014	1. Суттєва нерівність у доходах	1. Фіскальна криза
	2. Екстремальні погодні явища	2. Зміни клімату
	3. Безробіття та неповна зайнятість	3. Криза водопостачання
	4. Зміни клімату	4. Безробіття та неповна зайнятість
	5. Кібератаки	5. Збої критично важливої інформаційної інфраструктури
2015	1. Міждержавні конфлікти з регіональними наслідками	1. Кризи, пов'язані з дефіцитом водних ресурсів
	2. Екстремальні погодні явища	2. Масове поширення інфекційних захворювань, глобальні епідемії
	3. Проблеми державного управління	3. Поширення зброї масового знищення та терористичні атаки
	4. Розпад державності та криза державних інститутів	4. Міждержавні конфлікти з регіональними наслідками
	5. Високий рівень структурного безробіття або неповної зайнятості	5. Проблеми адаптації до змін клімату
2016	1. Вимушена міграція	1. Провал зусиль, спрямованих на пом'якшення наслідків зміни клімату
	2. Погодні катаклізми	2. Імовірність застосування зброї масового ураження
	3. Наслідки зміни клімату	3. Кризи водопостачання
	4. Міждержавний конфлікт із наслідками регіонального масштабу	4. Великомасштабна вимушена міграція
	5. Великі природні катастрофи	5. Різка зміна цін на енергоносії

Закінчення табл. 1.3

Рік	Основні глобальні ризики за мірою ймовірності	Основні глобальні ризики за мірою впливу
2017	1. Екстремальні погодні явища	1. Зброя масового знищення
	2. Великомасштабна вимушена міграція	2. Екстремальні погодні явища
	3. Великі стихійні лиха	3. Криза води
	4. Великомасштабні терористичні атаки	4. Великі стихійні лиха
	5. Глобальний інцидент з шахрайство / крадіжки даних	5. Недостатність заходів з пом'якшення наслідків зміни клімату

У 2014 р. Всесвітнім економічним форумом був визначений довгостроковий тренд з 10-річним горизонтом. Проте, враховуючи, що порядок розташування глобальних ризиків у класифікації WEF відображає наявність безперервних змін, не виключено, що поточні події сучасності можуть вносити корективи. Зокрема, склад ризиків на 2017 р. за п'ятьма категоріями, що їх оцінюють експерти WEF (економічні, екологічні, геополітичні, соціальні та технологічні), майже не змінився. Найзагрозливішими для суспільства за мірою ймовірності впливу є екологічні ризики (екстремальні погодні умови, природні катастрофи і неспроможність людства протистояти кліматичним змінам), а за рівнем впливу — геополітичні (великомасштабні терористичні атаки та застосування зброї масового ураження).

У 2017 р. економічні ризики (як і в 2016 р.) не ввійшли в п'ятірку найбільш небезпечних для суспільства. Проте низка соціальних ризиків (таких як зростання біженців, а також щорічне збільшення розшарування населення за доходами) можуть зумовити їх зростання в майбутньому. Зниження позиції економічних ризиків у рейтингу WEF зумовили також ризики технологічні. Експерти прогнозують збільшення крадіжок персональних даних і кібератак, а також залежності людей від технологій.

Для визначення заходів протидії викликам глобалізації важливим є розуміння того, що глобальні ризики не тільки взаємопов'язані, але й наділені властивостями системного впливу. Необхідність застосування системного підходу до їх розуміння була усвідомлена ще наприкінці 60-х років XX ст. — тоді, коли була започаткована діяльність Римського клубу. Дослідження глобальних

проблем цією міжнародною неурядовою організацією із самого початку виходило з уявлення про суспільство та середовище, що його оточує, як про єдину систему. Найважливішими аспектами, які піддаються аналізу комплексно, відтоді і досі залишаються такі: а) суспільство — природа та б) людина — суспільство.

Однак суспільство навіть за досить високої наочності в реальному житті проявів глобальних викликів, проблем, ризиків і криз зрозуміло принцип їх системності не одразу. Тільки в наш час на високому науково-практичному рівні відбулась постановка цієї проблеми та поширилось її обговорення вченими, економістами-аналітиками, політикам, екологами, тобто почала формуватися певним чином узгоджена спільна думка суспільства щодо цього.

Необхідність комплексного сприйняття дії глобальних ризиків визначено у Доповіді Римському клубу «2052: A Global Forecast for the Next Forty Years». Майбутнє сучасного світу, за цими прогнозами, пов'язано з комплексом глобальних проблем, передусім в економіці (з уповільненням економічного зростання в розвинених країнах, безробіттям, соціальними конфліктами, посиленням нерівності, недоліками управління економікою), що виразно виявлятиметься на тлі не менш значущих для суспільства екологічних проблем (зміни клімату, екстремальних погодних явищ тощо) [439].

Україн важливим є висновок, зроблений Всесвітнім економічним форумом (Давос, 2014) щодо системності сприйняття ризиків. За визначенням WEF, системний ризик є таким, що загрожує цілісності світової економічної системи та людству загалом. При цьому походження ризику значення не має. Системному ризику властиві такі ознаки: 1) відносна несуттєвість причин, які викликають наслідки глобального масштабу; 2) ланцюговість процесу, коли кожна наступна проблема викликає до життя послідовність негативних явищ; 3) уразливість системи, яка неспроможна відновити рівновагу після кризи. Ілюструючи системність дії ризиків прикладом прогнозу WEF, зазначимо, що на 2017 р. суттєво значущими для світового суспільства стали 13 світових трендів і 30 видів ризику (рис. 1.3).

Дослідження WEF глобальних ризиків в аспекті системності дуже важливе. До цього системність глобальних ризиків (так само як і викликів, проблем і криз) у документах міжнародних організацій ніколи не розглядалась. Тобто це питання на рівень світової спільноти не виносилось, і природа глобальних суперечностей і конфліктів з позиції принципів системності не розглядалась.

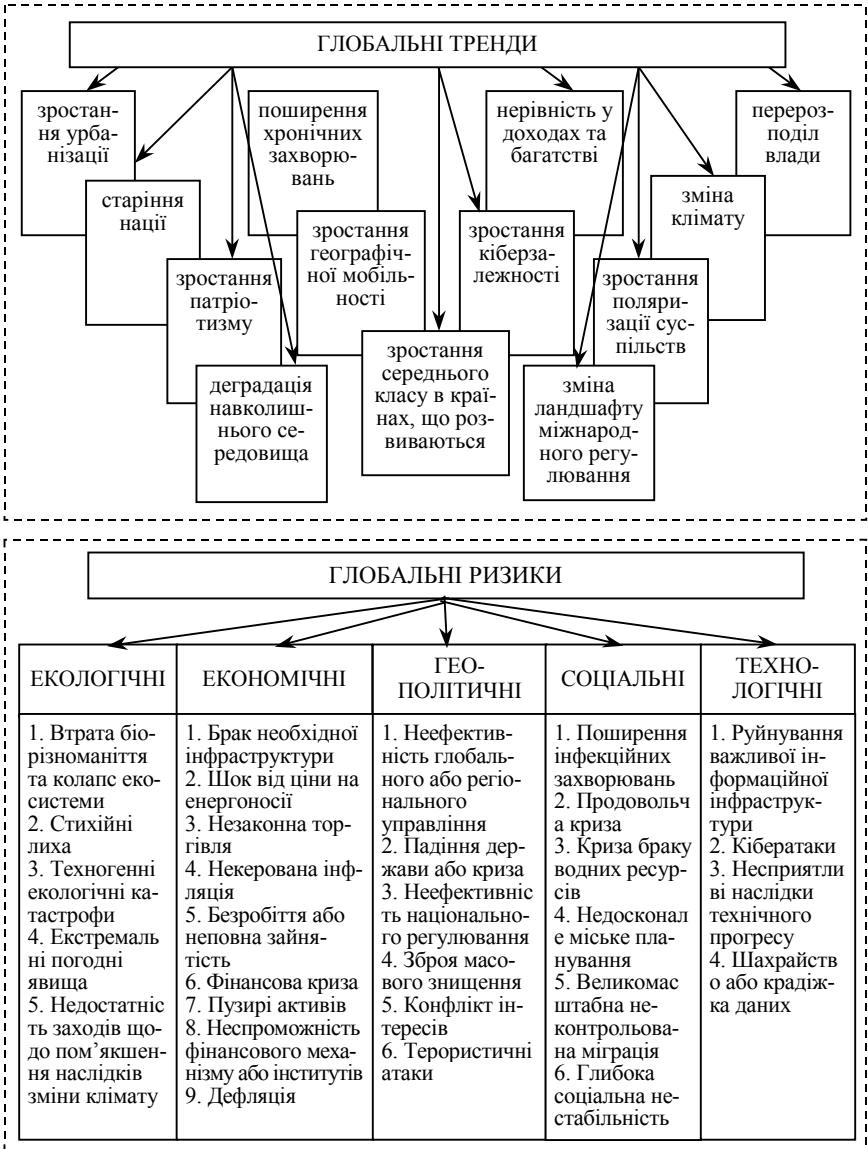

Рис. 1.3. Групування глобальних трендів і глобальних ризиків за прогнозом WEF на 2017 р. (складено нами на основі [465])

Утім сприйняття глобальних процесів і явищ деструктивного змісту як таких, що відокремлені поміж собою, є, на наш погляд, принципово помилковим. Глобальні проблеми, ризики тощо не можуть розглядатись як суто одиничні, особливо якщо метою дослідження є з'ясування природи їх виникнення, а отже, походження глобальних викликів і сутності суперечностей, що їх зумовлюють.

Системний підхід до аналізу викликів, суперечностей і ризиків глобальної економіки означає не тільки узагальнення, але й (що найважливіше) виявлення причинності, джерела їх походження — власне природи системної контрпродуктивності (кризогенності). Одним з найбільш значущих положень сучасної парадигми аналізу економічних і соціальних суперечностей, на нашу думку, є те, що істотні зміни в сучасному житті людства (передусім в економіці, але одночасно також загалом і поодинокі у всіх взаємопов'язаних сферах життя мегасоціуму) зумовлені тотальною гегемонією корпоративного капіталу. Глибина сучасних проблем людства полягає в тому, що через них відбувається, так би мовити, синтез усіх форм, видів і методів такої гегемонії, що робить гегемонією корпоративного капіталу загальною, глобально-суперечливою в часі та просторі. Цей факт знаменує кінець суспільної економічної формації [43, с. 194]. При цьому гегемонія капіталу виступає як а) продукт глобалізації, б) перетворена форма генезису «постіндустріального» суспільства та в) вища форма відчуження. Суперечності, які загострюються у зв'язку з цим, ведуть до трансформацій: або позитивних — через відкриття шляху до ноосферного типу розвитку, або негативних — до планетарної катастрофи [43, с. 181].

Постіндустріалізм як вектор глобального економічного та соціального розвитку в наш час досить ґрунтовно досліджується в різних галузях знань (економіка, соціологія, політологія). Проте концептуальність підходів науковців, зокрема до з'ясування природи системності глобальних проблем, ризиків та інших процесів і явищ деструктивного змісту, суттєво розбіжна. В інтересах нашого дослідження та з позиції сучасної парадигми аналізу економічних і соціальних суперечностей глобалізованого суспільства необхідно виокремити дві принципово відмінні тези: 1) системність глобальних проблем, ризиків тощо зумовлена об'єктивністю процесів розвитку людства, зароджується у попередніх формаціях, походить з глибини капіталістичних відносин і на сучасному етапі набуває вияву внаслідок самозаперечення капіталізму та супереч-

ностей, спричинених еволюцією глобального капіталу; 2) системність глобальних проблем визначають особливі умови розвитку постіндустріального суспільства, які за будь-яких інших умов виникнути не можуть. Саме на них концентрується сучасний дискурс щодо майбутнього життя людства.

Наприклад, згадувана нами концепція У. Бека «суспільство ризику» виходить з того, що саме це суспільство і є постіндустріальною формацією [29, с. 4, 78]. Автор наголошує на відсутності спадковості між індустріальним та постіндустріальним суспільствами, оскільки у першому випадку відбувається виробництво та розподіл благ, а в другому — виробництво та розподіл ризиків. Отже, за логікою У. Бека виходить, що природа ризику зовсім інша. Зважаючи на це, названа концепція піддається істотній критиці з боку багатьох сучасних науковців (як приклад, ґрунтовна праця А. Елліотта [390]).

У цій полеміці ми приєднуємось до думки тих дослідників, які вважають, що ризики сучасного перехідного періоду до постіндустріалізму і посткапіталізму беруть свій початок від попередньої епохи (епохи розвинутих індустріальних, капіталістичних відносин із властивими їй суперечностями). Справді, потенційні мегасистемні небезпеки, що формуються нині, детерміновані умовами утворення ризику у сфері продукування матеріального багатства, так невід’ємно необхідного для економічного зростання в епоху пізнього капіталізму. Саме прагнення неспинного економічного зростання зумовлює постійне збільшення вхідних ресурсів, інтенсивність їх експлуатації, провокує хижацьке використання природних багатств, стає причиною геополітичних конфліктів, пов’язаних з територіальними домаганнями, тощо.

Історично закономірна природа виникнення сучасних глобальних викликів, проблем, ризиків, криз означає їх об’єктивність, проте, не фатальність. Констатуючи найбільші випробування, на які в наш час може чекати людство, необхідно зазначити, що навіть будучи глобальними за масштабами, вони залишаються небезпекою з ознаками ймовірності. Отже, до глобальної проблеми як до наявної ситуації або до розвитку подій, що пов’язані з нею, може застосовуватись управління. Ідеться про пошук адаптивних стратегій, спрямованих на підвищення стійкості економіки та суспільства стосовно до основних загроз.

У наукових публікаціях та аналітичних оглядах все більш наполегливо висловлюється думка про необхідність співпраці між

політиками, бізнесменами і громадянським суспільством. Це сприятиме заміні короткострокових ситуативних рішень на довгострокові стратегії управління безпекою та гарантує перехід від системних ризиків до стратегій «public — private — social partnership» у сфері управління безпекою. Визнання системності глобальних ризиків є, по суті, новим підходом до розуміння їх сутності та створює передумови для визначення засад з успішного управління безпекою. Для цього потрібні якісно нові підходи і концепції, які враховують невизначеність і гетерогенність середовища керованих систем [194].

Засади управління світовою економічною системою та суспільством загалом на принципах збалансованості інтересів трьох названих визначальних сил сучасності, справді, потрібно визнати ефективними. Узгодженість у глобальних масштабах політичного, господарського та духовного життя соціуму є, на нашу думку, тією критично необхідною умовою, яка забезпечує сталий розвиток планетарного суспільства, що одночасно означає дієвість заходів із запобігання виникненню глобальних викликів, проблем, ризиків, а тим більше криз і катастроф. Проте фактично сучасний світ у всіх його основних проявах за сферами економіки, політики, громадянського життя суспільства є недосконалим. Зважаючи на це, досягнення паритету інтересів між політиками, бізнесменами і громадянським суспільством і разом з цим продукування надійних засад стабілізації життя соціуму та забезпечення несуперечливості процесів під час реалізації системи взаємодій «суспільство — природа» та «людина — суспільство», на наш погляд, є можливими лише за умов нової гармонізованої організації життя людства (ноосферної, за термінологією В. Вернадського).

Серед найважливіших процесів, які визначають специфіку сучасної організації світової економічної системи, особливу роль відіграє розширення масштабів боротьби проти бідності та нерівності, за забезпечення справедливості та розвиток більш результативної солідарності. Це відкриває шляхи формування широких і дієвих коаліцій, союзів, нових партнерств для реалізації необхідних у ХХІ ст. глибоких трансформацій, метою яких є досягнення гуманнішого глобального майбутнього. Крім того, суттєво значущими є процеси геополітичних зрушень і процеси переплетіння, спряження множини ризиків у суспільствах різного типу, а також у світовому суспільстві [319, с. 33].

Здійснюючи наукові пошуки засад управління ризиками, науковці констатують факт того, що людство вже на сучасному етапі своєї історії починає перевищувати межі ефективності власного відтворення. Життя стає дедалі складнішим, і протистояти такій складності та хаосу може лише підвищення рівня організованості, у тому числі й у розумінні ризиків [2, с. 14]. Природа уразливості соціуму, як зазначив Ч. Перроу, і далі набуває складності. Це виявляється нині в «концентрації небезпечних матеріалів, населення та економічної потужності в нашій критичній інфраструктурі», що, відповідно, «робить нас більш уразливими для природних, промислових / технологічних лих і терористичних атак» [440, с. vii].

Управління глобальними ризиками націлене на їх мінімізацію, що передбачає формування механізму впливу на світову економічну систему за допомогою вибудовування такої системи суспільних відносин, яка б відповідала інтересам цивілізаційного розвитку. Основним завданням такого управління є запобігання стану катастроф — переломам у житті планетарного соціуму із суттєво деструктивними наслідками для дальшого розвитку людства.

Сучасна глобалізована економіка (якщо її дію описувати з позицій методології) функціонує та розвивається за принципами синергетики, оскільки вона є складною відкритою системою. Катастрофи, відповідно, виникають у момент біфуркації за умов критичного стану системи. Перелом у розвитку глобальної соціально-економічної системи радикально змінює її дальшу динаміку. Однак біфуркації передбачають роздвоєність, а отже, варіативність можливих наслідків. Тому точки біфуркації інакше називають «динамічними ключами» управління. Збурення системи вказують на останню можливість соціуму не допустити виникнення планетарної катастрофи, вживши необхідних регуляторних заходів. Ситуація ж, коли суспільство ввійшло в стан глобальної катастрофи, означає, що людство не змогло запобігти розгортанню глобальної суперечності, і вона досягла в циклі відтворення своєї завершальної стадії — стадії конфлікту.

Процес наростання контрпродуктивності (кризогенності) світової господарської системи є, на наш погляд, очевидним, проте в рамках загальновизначеної динаміки може виявлятися різна міра зрілості конфлікту. Ідеться про те, що світ неоднорідний, і країни через специфіку їхніх соціально-економічних систем реагують на виявлення глобальних викликів, проблем, ризиків і криз по-різному. Неоднаковою є реакція на них міжнародних регіональ-

них інтеграційних угруповань (які існують у різних формах), транснаціональних (глобальних, міжнародних) корпорацій та інших суб'єктів міжнародних економічних відносин. Специфічними є також наслідки та зворотна реакція світової спільноти на внутрішні конфлікти та кризи, що виникають у певних країнах і регіонах світу.

Як одне з унаочнень цього є державний борг — економічний ризик, що виникає на рівні країн, включених у систему глобальних господарських відносин. Нині багатьом розвиненим країнам світу властива висока заборгованість. Державний борг США, наприклад, перевищив ВВП на 100 % — він став для цієї країни найбільшим за останні шість років, наблизившись за результатами 2016 фінансового року майже до 20 трлн дол., а державний борг Японії відносно до ВВП найбільший у світі — 230 % [223]. Для порівняння: в Україні сукупний обсяг державного боргу на 1 січня 2016 р. становив 79,4 % від ВВП [77].

Виходячи з цієї інформації спочатку виникає думка про те, що економіка України піддається деструкції не більше, ніж економіки США або Японії. Проте насправді це не так. Для названих високорозвинених країн державна заборгованість такого рівня є реальним викликом, який перетворився на проблему та набув загострення, але навіть за таких високих відносних показників ці країни мають значно більші компенсаторні можливості порівняно з Україною.

Інший аспект цього питання — опосередкованість наслідків зростання державного боргу в таких країнах, як США, та відповідний вплив цього процесу на інші країни світу. Якщо уряди країн у подібних ситуаціях не знаходять і вчасно не застосовують механізмів зупинення наростаючих загроз, то руйнівні процеси поширюються назовні, набувають глобальності та стають спільними для всіх суб'єктів світової економіки. Зокрема, погіршення ситуації в США потенційно може викликати інвестиційну кризу, а за нею даунтренд долара (тобто спровокувати його зниження проти інших валют, передусім євро). Ураховуючи статус США як світового економічного лідера, наслідком розгортання внутрішньої кризи може стати не тільки рецесія в економіці самої країни, але й погіршення стану світової економіки загалом, що виявлятиметься передусім як зниження темпів світового ВВП.

Міра кризогенності розвитку суспільства, яка утворилася в сучасному глобалізованому світі, істотно пов'язана з політикою.

Міжсуб'єктний конфлікт та/або криза відповідних відносин здатні сьогодні перерости у глобальний виклик. Наприклад, ситуація в Україні, яка набула, по суті, стану воєнного протистояння з Росією, перетворилась одночасно на істотний ризик для всього світу. Згідно з оцінкою Національної ради розвідки США (2017 р.) розв'язання конфлікту в Україні матиме наслідки для всього регіону. Заходи з подолання системної корупції, які здійснює орієнтована на Захід Україна, та низка проведених нею реформ дали помірне зростання, — зазначають експерти. Проте якщо російська інтервенція в Донбаський регіон призведе до політичного і економічного провалу України, це може посилити авторитарні режими в регіоні й ослабити рішучість тих держав, які хочуть слідувати західній траєкторії [409, с. 127]. Загалом, за висновками військових аналітиків, світ у найближчі п'ять років очікуватиме різке зростання загрози виникнення збройних конфліктів (як внутрішніх, так і міжнародних) до максимальних показників за весь період після закінчення «холодної війни». До 2035 р., за їх прогнозами, сучасний світоустрій докорінно зміниться [409, с. ix].

Дослідження природи викликів і суперечностей сучасного етапу глобалізації дозволили з'ясувати форми, за якими відбувається об'єктивація загроз розвитку та безпеці світового суспільства, та описати їх з позицій сучасної методологічної парадигми. За наростання міри небезпеки — процесу, який розглядається нами в рамках відтворювального циклу глобальних суперечностей і доходить до стадії «конфлікт», загрози ідентифікуються так: виклики, проблеми, ризики, кризи, катастрофи. Унаслідок іманентної їм суперечливої сутності вони зумовлюють суперечності динаміки світової системи загалом і всіх окремих її сфер. Тому сучасне глобалізоване суспільство виявляє себе в процесі розвитку як внутрішньо суперечливий феномен, майбутнє якого залежить від винайдення людством способів усунення загроз і реалізації заходів з призупинення та протидії їх виникненню.

1.3. Глобальна політична економія як теоретико-методологічна основа дослідження суперечностей глобалізованої економіки

З'ясування можливостей дослідження суперечностей сучасних економічних систем за використання теорії і методології політичної економії обов'язково зумовлює необхідність низки уточ-

нень щодо самого наукового поля (політичної економії), в якому розглядається об'єкт (суперечність). Питання стосується передусім того, *якою є сучасна сутність політичної економії — що відрізняє її від класичної політекономії, економічної теорії у розумінні «економікс», нарешті, від «нової політекономії»*. Інший бік цього самого питання — яке місце в сучасній політичній економії відводиться обґрунтуванню підходів до пояснення особливостей розвитку світового суспільства та суперечностей, пов'язаних з ним.

Сучасна політична економія, яка формується в наш час і поява якої зумовлена особливостями нинішнього етапу в житті соціуму, безперечно, не є абсолютно новою наукою, так би мовити, вичищеною від попередніх наукових практик. Доробок класичної політекономії (починаючи від А. де Монкретьєна, В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. С. Мілля та інших), а також надбання марксизму й досі залишаються принципово важливими, оскільки саме вони визначили сутність політекономії як науки, описали її предмет і метод.

В. Тарасевич зазначає, що народившись наукою й обравши собі ім'я власне, політична економія стала філософією економічної науки; вона, — продовжує науковець, — здійснюючи активний полілог з іншими науками і позанауковими знаннями, передбачає коеволюцію (співіснування та взаємодію) та взаємозбагачення [313, с. 23]. Отже, сучасна політична економія є результатом постійного розвитку наукової думки, але, зберігаючи своє основне призначення — вивчати соціально-економічні відносини (передусім ті, що виникають у суспільстві з приводу виробництва, привласнення та соціально значущого споживання), вона також переймає як важливу ознаку належності до фундаментальної політекономічної науки дослідження розвитку економічних систем у різних історичних періодах та епохах. Специфіку сучасної політичної економії визначає насамперед те, що в її межах розглядається змінений (або, точніше, такий, що перебуває в процесі змін) тип соціально-економічної системи, а отже, новий характер соціально-економічних відносин.

Відмінності нинішньої епохи розвитку соціуму, необхідність осмислення яких викликала потребу в новій фундаментальній економічній науці (у сучасній політичній економії), пов'язані передусім з такими явищами, як глобалізація та постіндустріалізм. Вони виявляють притаманну їм сутність, реалізуючись як взаємопов'язані та взаємообумовлені процеси, що закономірно

веде до кардинально нових — позаекономічних — відносин у суспільстві.

Об'єктивність економічних процесів, як зазначає А. Пороховський, вимагає адекватного дослідження, частиною якого є політико-економічний підхід. Якщо раніше політична економія спиралась на окрему національну економіку, то тепер її об'єкт розширюється до світового господарства, що дозволяє сформулювати теоретичну універсальну політико-економічну модель, яка має своє застосовування в кожній національній економіці [269, с. 26].

А. Гальчинський, з'ясовуючи логіку оновлення методології аналізу економічної глобалізації, підкреслив, що поняття «глобалізація» кореспондує з новим етапом цивілізаційного розвитку, насамперед з особливостями постіндустріалізму [60, с. 5]. Визначивши, по суті, основний вектор, за яким має розвиватись сучасна політична економія, він також указав на те місце в системі нових фундаментальних знань про економіку і суспільство, яке повинні посідати дослідження суперечностей. Якщо виходити з загальноісторичної логіки глобальних трансформацій, то в цій площині аналізу важливими є акценти, зроблені науковцем на формуванні в структурі економічних відносин системно суперечливих — ринкових і транsrинкових — функціональних утворень. Транsrинкові (інакше, метаекономічні, за А. Гальчинським) формування є структурними утвореннями, що, залишаючись у межах економічної системи, водночас заперечують її фундаментальні принципи. Науковець веде мову про метаекономіку як одну зі складових глобальної синергетичної економіки як економіки, яка перестає бути не лише ринком, а й економікою загалом [60, с. 6].

А. Гриценко крізь призму створеної ним концепції сумісно-розділених відносин як визначальної складової побудови господарчих систем так визначає значущість дослідження суперечностей: «...політекономія вивчає суперечності спільності та роздільності, суспільного і приватного в усіх формах прояву й, отже, розкриває їх сутність» [83, с. 16].

Грунтовна концепція сучасної політичної економії розроблена Ю. Зайцевим і В. Савчуком [147]. У ній зокрема подана парадигма методології політико-економічних досліджень за умов становлення постіндустріального типу економічного розвитку, визначена еволюція предмета політичної економії в процесі розвитку економічних систем, а також досліджені внутрішні суперечності

економічного розвитку за умов індустріального суспільства і показані теоретичні підходи до їх розв'язання.

Отже, провідна наукова думка, саме завдяки якій формується нині сучасна політична економія, наголошує на принциповій особливості процесу розвитку сучасного суспільства, який знаменується утворенням нового суспільного ладу, а також на суперечностях, розв'язання яких опосередковує низку трансформацій у системі відносин: економічних / позаекономічних, індустріальних / постіндустріальних, капіталістичних / посткапіталістичних.

В умовах, які дедалі більше набувають нових ознак (постіндустріальних, посткапіталістичних і постекономічних), сучасна політична економія покликана пояснити сутність нових відносин у суспільстві передусім із приводу власності, праці та капіталу. Саме названі аспекти політекономічного аналізу завжди належали до центральних, проте межі традиційного фундаментального знання, яке давало розуміння відносинам епохи капіталістичного способу виробництва, стали для цього вузькими. Принципові підходи до розуміння відносин стосовно до власності, праці та капіталу в сучасному їх прояві конкретизовані нами так:

- настання нового (постіндустріального) способу життя суспільства визначає не приватна власність на засоби виробництва, а особиста, індивідуалізована власність людини на благо (ресурс, капітал, нарешті, багатство), яким є знання;

- людина вже не існує в системі економічних відносин суто як робоча сила, як позбавлена індивідуальності одиниця, праця котрої є переважно репродуктивною, — вона виступає носієм продуктивних властивостей (знань і вмінь), а її праця є творчою;

- детермінантою сучасного економічного розвитку є не фізичний капітал (втілені матеріальні, природні та інші обмежені ресурси) — нею стають знання, носієм яких є людина; перетворені на людський (зокрема інтелектуальний) капітал знання виступають не як обмежений, а навпаки, як постійно зростаючий ресурс розвитку суспільства.

Необхідно зазначити, що пояснення сутності відносин з приводу власності, праці та капіталу за умов становлення постіндустріального суспільства неодмінно передбачає аналіз у площині з'ясування суперечностей. Передусім потрібно відзначити суперечності, що зумовлені зміною основної функції, яку на етапі капіталістичних відносин виконував інститут власності. Приватна власність поступово втрачає здатність виконувати своє основне

призначення — бути стрижнем, який визначає особливості формацій. Інститут власності зазнав настільки суттєвих перетворень, що вже нині стає очевидним факт неспроможності повною мірою виконувати покладену на нього функцію. Ця функція власності, на основі якої формувались соціально-класові і розподільно-ринкові відносини, владні й управлінські структури капіталістичного суспільства, як зазначають науковці, самозаперечується [62, с. 8].

У надрах уже нинішнього етапу розвитку суспільства набирають силу процеси утворення нового посткапіталістичного ладу. На підтвердження цього корисно навести думку М. Кастельса, яку також констатує Ф. Уебстер, про те, що в глобальному масштабі інформаційна епоха породила системний капіталізм, за якого настають зміни у відносинах власності, розподілі ресурсів і перспективах на майбутнє. Більше того, — підкреслює вчений, — лінія розподілу між працею та капіталом, яка слугувала основою політичних відносин (та багато чого іншого) до самих останніх років ХХ ст., розмивається [329, с. 146].

Зважаючи на це, в аспекті досліджень суперечностей розвитку економіки та суспільства перед сучасною політичною економією постає завдання формування кардинально нового погляду на зміст основної економічної суперечності нинішньої епохи (між працею та капіталом). Змістовного розширення потребує також теоретичне дослідження праці в контексті суперечностей, які пов'язані з процесами становлення постіндустріального суспільства та поступової (але впевненої) зміни капіталістичних відносин. Такий аналіз повинен предметно охоплювати як процеси, що відбуваються безпосередньо у сфері праці, так і процеси, що опосередковано зумовлюють суперечності фактично в усіх інших сферах економічних відносин, визначаючи їхній новий зміст і тенденції розвитку.

До центральних проблем наукового аналізу, що підлягають розв'язанню в межах сучасної політичної економії (поряд з дослідженнями суперечностей, які стосуються відносин власності та відносин у сфері праці), належать також дослідження суперечностей нагромадження капіталу. У межах сучасної політичної економії має бути сформований новітній науковий погляд щодо цієї проблематики.

У зазначеному контексті потрібно зосередитись на глобалізації як на явищі, котре істотним чином визначає сутність сучасних

економічних і соціальних перетворень. Стосовно до суперечностей нагромадження капіталу це пов'язано передусім з доведенням історичної обмеженості капіталізму, яка, за твердженням науковців, виявляє себе не тільки в трансформації відносин приватної власності, а й у зростаючих суперечностях нагромадження капіталу [62, с. 9]. Інтернаціоналізація процесів нагромадження капіталу, зазначає А. Гальчинський, для капіталізму не «благодійна акція» і не інструмент саморозвитку, це — інструмент його самовиживання. Оцінюючи світосистемну специфіку капіталізму, науковець робить такий висновок: «капіталізм може бути лише глобальним, функціонування його в межах лише однієї, окремо взятої держави — утопія» [62, с. 9].

Поєднання глобалізації із сучасним періодом розвитку наочне й абсолютно незаперечне. Разом з цим дискусійною є проблема щодо того, якою буде в майбутньому (і чи буде взагалі) опосередкованість глобалізацією посткапіталістичних, постіндустріальних відносин. З'ясовуючи це, необхідно насамперед зазначити, як названа проблема позиціонується у сучасній науці. Так, В. Іноземцев, досліджуючи сучасну глобалізацію та її сприйняття у світі, історично пов'язує поняття «глобалізація» та «постіндустріальне суспільство» [161]. Подібною за принципами наукових поглядів є також думка І. Валлерстайна, який так визначив сучасний період: «Ми живимо в епоху переходу від існуючої глобальної системи суспільного устрою — капіталістичної світової економіки — до іншої або інших глобальних систем...» [475, с. 35].

Зважаючи на чіткість прояву емпірики процесів становлення постіндустріальної економіки (суспільства) та глобалізації умов економічного (суспільного) життя, потрібні спеціальні дослідження на рівні фундаментальної економічної науки. Саме така проблематика є визначальною для сучасної політичної економії, складовою якої є глобальна (міжнародна) політична економія. Розвиваючи названий методологічний підхід, В. Савчук і Ю. Зайцев вважають обґрунтованою думку В. Іноземцева щодо того, що про справжню глобалізацію можна буде говорити лише тоді, коли буде подолане економічне розмежування світу і переважна частина людства вийде за рамки економічної системи мотивації, тобто за умов активного формування постеконічного суспільства, а не його передумов [147, с. 316].

Отже, нинішній етап глобалізації не стільки продовжує сформовану в капіталістично організованому світі традицію, скільки

завершує її. Ураховуючи це, можна аргументовано стверджувати, що відкрита система, якою є суспільство, та його підсистема — світова економіка — перебувають у стані нерівноваги, який у наш час (на етапі переходу до постіндустріальної та посткапіталістичної економіки) явно тяжіє до стану суперечності. У зв'язку з цим постає проблема дослідження всіх соціально-економічних процесів і явищ у контексті міжнародних економічних відносин і глобальних проблем розвитку соціуму. Потреба розуміння нової цивілізаційної парадигми, що формується у світі, та з'ясування сутності суперечностей, що супроводжують сучасний розвиток людства, закономірно зумовлює появу глобальної (міжнародної) політичної економії, яка не відділена від сучасної політекономії, існуючи в її межах.

З викладеного випливає таке: у межах сучасної політичної економії існує необхідність виокремлення глобальної (міжнародної) політичної економії як певної сфери фундаментальних знань, про відносини соціальних суб'єктів в економіці та соціумі, що глобалізуються й переходять до нового постіндустріального устрою, долаючи разом з набуттям глобалізацією якісно нового змісту, ознаки капіталізму й розвиваючись через подолання суперечностей системної трансформації.

У сучасних наукових публікаціях думка про необхідність виокремлення глобальної (міжнародної) політекономії почала обговорюватись досить активно. Науковці зокрема зазначають, що міжнародна політична економія виконує функції теоретичного фундаменту досліджень процесів і явищ сучасної світової економіки, інтегральної загальнотеоретичної основи, на якій зводяться нові концептуальні конструкції [92, с. 5].

Разом з цим ця наука перебуває тепер у періоді становлення. Серед учених не існує навіть узгодженої думки щодо єдиної назви науки, яка формує систему сучасних політико-економічних знань, ураховуючи при цьому особливість проявів глобалізму нинішньої (перехідної) епохи та епохи майбутньої (постіндустріальної, посткапіталістичної, постекономічної). Імовірно, саме з цієї причини відомий науковець У. Бек у межах тільки однієї своєї книжки («Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия») використовує п'ять різних термінів щодо позначення її назви, а саме: «всесвітньо-політична економія» [30, с. 10], «інтернаціональна політична економія» [30, с. 12], «міжнародна політична економія» [30, с. 81], «нова міжна-

родна політична економія» [30, с. 232], «нова світова політична економія» [30, с. 170].

У цьому зв'язку вважаємо вельми продуктивною думку А. Гриценка. Він дуже чітко висловлює свою наукову позицію щодо цілого і частки в сучасній системі політекономічних знань, зазначаючи необхідність розмежування розуміння політичної економії у широкому значенні й у вузькому. Створення політичної економії у широкому розумінні означає побудову її як науки, що визначає формування і розвиток економічних систем на всіх етапах і в усіх формах за різних інституціональних умов; у вузькому — як науки, що вивчає сутність і форми прояву окремих економічних явищ, процесів, аспектів тощо (наприклад, політична економія влади, політична економія розвитку, конституційна політична економія та ін.) [83, с. 17].

У теперішній час, коли система концептуальних підходів до пояснення процесів і явищ, що відбуваються в період трансформації капіталістичних відносин і переходу до постіндустріальних, тільки формується, у наукових дослідженнях здебільшого використовують подвійно змістову термінологію, вказуючи на сучасну політичну економію і як на міжнародну, і як на глобальну. Досліджуючи суперечності зазначеного періоду, ми також використовуємо цей термінологічний формат, оскільки логіка в цьому, безперечно, є — планетарний розвиток загалом залежить від системи відносин між суб'єктами цього процесу, якими є країни, народи та їх представники (міжнародні організації, установи або особистості). Тобто міжнародні відносини визначають глобальні. Проте, з іншого боку, досягнутий стан глобального (планетарного) розвитку зумовлює певний стандарт відносин між суб'єктами. Тобто зміст міжнародних відносини визначається тією формою організації людського життя, яка затвердилась у мегесоціумі на загальному цивілізаційному (глобальному) рівні.

Політико-економічний аналіз, зорієнтований на вивчення соціально-економічних суперечностей процесу глобалізації світового суспільства, передбачає обидва аспекти дослідження. Водночас, розглядаючи способи розв'язання названих суперечностей, які є суперечностями системного рівня, і з'ясовуючи можливості та умови переходу людства через постіндустріалізацію економіки до ноосферної цивілізації, ми здебільшого акцентуємо увагу на глобальному змісті цих процесів. Тобто в нашому розумінні та з погляду досліджуваної нами проблематики (соціально-

економічних суперечностей процесу глобалізації світового суспільства) глобальна політична економія включає у себе міжнародну, оскільки вона на вищому рівні узагальнення вивчає розвиток соціально-економічних систем і глобальної соціально-економічної системи загалом. Ідеться про мегасоціум, в якому життя людей організовано на принципах ноосферного суспільства і до якого у своєму розвитку прямує (повинно прямувати) суспільство, що нині піддається істотному впливу глобалізації.

Маємо визнати, що розвиток сучасної економічної науки (у тому числі політичної економії) тісно пов'язаний з розвитком соціології, політології й навіть психології (зважаючи на необхідність дослідження поведінки людини як головної з-поміж акторів сучасного економічного життя), а також інших наук. Проте для забезпечення чіткої системи знань за кожною з наук межі наукового поля треба правильно визначати.

Запобігти виникненню похибок у розмежуванні наукових полів і практик дозволяє запропонований Дж. Холтоном тематичний аналіз науки [349]. Його застосування надає можливість паралельно дослідити незалежні та такі, що доповнюють один одного, напрями в науці, виокремити в історичному просторі та часі теми досліджень (кількість яких, по суті, є дуже обмеженою), а також пояснити причини боротьби та співіснування тем. Це особливо важливо для розгляду меж глобальної (міжнародної) політичної економії, зважаючи на істотний зв'язок економіки та політики та їх глибоке взаємне проникнення, що чітко простежується в сучасній системі соціально-економічних відносин світового рівня.

Застосовуючи названу концепцію як засіб аргументації щодо необхідності розвитку такої науки, як сучасна політична економія, та її складової — глобальної (міжнародної) політичної економії, ми забезпечуємо, отже, *умови обґрунтованості теоретико-методологічних підходів до аналізу суперечностей* у межах згаданого наукового поля. Конкретизація цих засад реалізується так:

а) тематичне поняття (або його компонента), наприклад «конфлікт», у політичній економії розглядається зазвичай як завершальна стадія відтворення суперечності, що зумовлює розвиток певних процесів у соціумі, а в політології здебільшого — як доведене до крайнощів політичне протистояння, що набуває форми зіткнення політичних сил; тобто змістовна наповненість поняття різна;

б) методологічна тема (вияв законів у концепті відповідної науки) у політичній економії, наприклад, репрезентована найза-

гальнішими законами, що управляють економічним життям соціуму, соціально-економічними системами, економічними відносинами, а в політології — законами, що управляють також життям, системами, відносинами, але тільки політичними; тобто методологічна націленість наукового аналізу різна;

в) тематичне твердження, або тематична гіпотеза, наприклад сучасна гіпотеза про світовий уряд, у політичній економії має під собою підґрунтя економічних інтересів, а в політології — здебільшого політичних; тобто база доведення наукових припущень різна.

Причина особливої уваги до цього питання зумовлена появою назви «нова політична економія» та використанням її у різних за проблематикою наукових дослідженнях, в яких нерідко йдеться здебільшого про політику, ніж про економіку. Ми цілком погоджуємося з думкою А. Пороховського і щодо сутнісного визначення цієї новоствореної науки, і щодо її теоретичної першооснови. Стосовно до назви науковець зазначає, що «нова політична економія» мала б називатись, скоріше, «економічною політологією», оскільки вона репрезентує теорію, що використовує економічні методи для вивчення сфери політики, а стосовно до першоджерела — що ним є економікс. Неокласина теорія (економікс) застосована новою політичною економією на підставі такого: політичний процес залучає великі грошові ресурси; зважаючи на це, принцип раціонального використання обмежених ресурсів було перенесено на політичні відносини, і такий економікс дістав назву «політичний» [269, с. 23, 25].

Потрібно зазначити, що неокласика, на якій базований економікс, набув статусу головної течії в економіці (mainstream), потіснивши на певний час класичну політичну економію та політекономію марксизму. За допомогою економіксу досить наочно описується ефективність всіх господарських процесів. Раціональність поведінки економічних суб'єктів, їх націленість на максимальний результат, оптимізація вибору — ось ті основні принципи, що зробили економікс незамінним для аналізу капіталістичних відносин. Проте коли виникла потреба не тільки констатувати певні результати, але й пояснити їх причини, знов виникла необхідність у політичній економії.

У неокласичних теоріях, — підкреслює М. Зверяков, — економіка являє однорідну, недиференційовану структуру, складові елементи якої пов'язані функціонально. Однак коли йдеться про генетичні, причинно-наслідкові зв'язки, виявляється, що в межах

однопольової структури, тобто нерозчленованої на протилежності, визначити логіку розвитку економічної системи неможливо [151, с. 11].

Економічна теорія, базована на неокласиці, виявила свою неспроможність в умовах глобальної кризи, яка крім фінансів та економіки охопила фактично всі сфери життя соціуму. Недостатніми є можливості економіксу також для пояснення процесів, які виходять за межі капіталізму, утім посткапіталістичне (постіндустріальне, постринкове) майбутнє дедалі відчутніше виявляється в межах світового суспільства (зокрема в економічно розвинених країнах). Отже, економічна теорія (у розумінні «економічний мейнстрім») предметно не орієнтована на пояснення процесів, які об'єктивно відбуваються в історичному часі.

Не можна не зазначити, що економікс також вельми спрощено «бачить» людину. Констатуючи ренесанс політичної економії, науковці наголошують, що нині на часі створення політекономії розвитку людини як творчої особистості, політекономії постформацийного суспільства [62, с. 16].

Виокремлюючи аспект дослідження суперечностей, потрібно підкреслити критичну недостатність можливостей економіксу пояснювати суперечності, оскільки принцип рівноваги та пошук оптимуму є з одними визначальних для економічного мейнстріму. За спрощеного сприйнятті ролі людини в економіці інструментарій неокласики неможливо застосувати ані до пояснення суперечностей у сфері суб'єкт-об'єктних відносин, ані у сфері суб'єкт-суб'єктних. Розвиток у межах неокласичного аналізу трактується зазвичай як поступально зростаючий тренд, облишений суперечностей як таких. У реальності економіка та суспільство, які перебувають під впливом глобалізації, є відкритими складними системами, що діють за правилами нерівноважної динаміки; системами, що здатні до самоорганізації через постійну зміну станів від порядку до хаосу, і навпаки.

Порівняльний аналіз сучасної політичної економії з класичною політекономією, неокласичною економічною теорією (економіксом) і новою політекономією був здійснений нами з метою розгляду суперечностей. Він підтвердив обґрунтовану необхідність розвитку теорії глобальної (міжнародної) політичної економії (складової сучасної політичної економії) як окремої галузі наукових знань. Використання концепції тематичного аналізу науки дало можливість забезпечити належну аргументацію теоре-

тико-методологічних підходів до аналізу суперечностей у межах досліджуваного наукового поля (рис. 1.4).

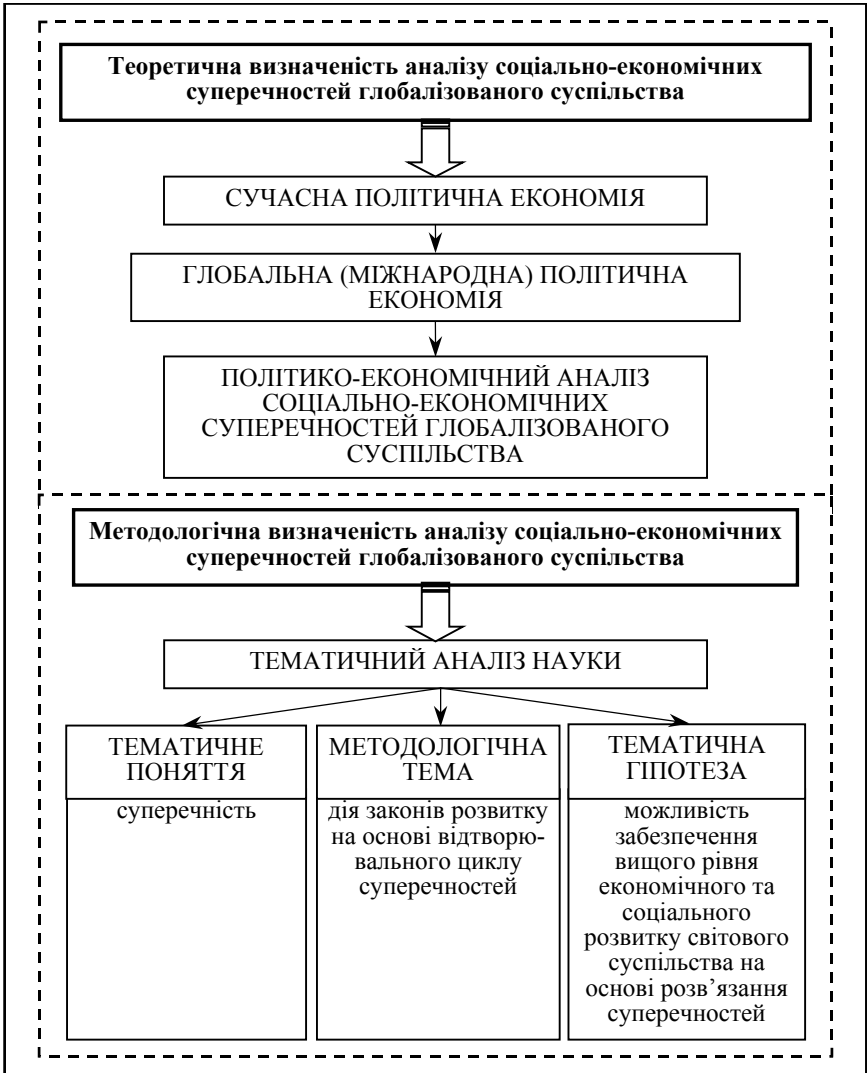

Рис. 1.4. Межі теоретичної та методологічної визначеності аналізу соціально-економічних суперечностей глобалізованого суспільства

Виокремлення глобальної (міжнародної) політичної економії, визначення її статусу та місця в системі найновіших наукових знань про економіку та суспільство зумовлено необхідністю пояснення позитивних і негативних наслідків глобалізації. Це вимагає з'ясування суперечностей і глобалізаційних викликів суспільству, з якими пов'язаний сучасний процес розвитку. Тож суперечності та виклики глобалізації утворюють основу наукового аналізу, на який націлена глобальна (міжнародна) політична економія.

Стосовно до необхідності дослідження суперечностей у контексті формування сучасної системи політекономічних знань визначальною є думка А. Гальчинського. Науковець зазначив, що глибокі системні суперечності дедалі більшою мірою даються взнати. Такі суперечності у своїй основі виходять за межі макро- чи мікроекономічного аналізу, сегментальних досліджень, виявляють себе насамперед на методологічному рівні — на рівні філософії економічної науки, системних політекономічних узагальнень, наукових обґрунтувань фундаментальних гіпотез, що визначають еволюційну логіку взаємодії людини, суспільства й економіки, принципи загальноцивілізаційних трансформацій. Отже, на часі є відродження політекономії на новій філософсько-методологічній основі [65, с. 5].

За В. Савчуком та Ю. Зайцевим, «...об'єктом досліджень міжнародної політичної економії виступає сучасна глобалізована економіка планети», а «...предметом — політичні, економічні, соціальні інститути та конкретні інституціональні форми, що визначають і регулюють сутність, характер, поле, спрямованість і результативність зв'язків і відносин між основними суб'єктами міжнародного економічного життя» [147, с. 310-311].

Ґрунтуючись на цих визначеннях, ми пропонуємо власний підхід до визначення об'єкта та предмета глобальної (міжнародної) політичної економії, який виходить з розуміння суперечності як джерела руху, а отже, ураховує сучасні особливості еволюції економіки та суспільства. Передують таким визначенням кілька уточнень. Принципи визначення об'єкта і предмета, на які спрямована функція наукового пізнання в межах глобальної (міжнародної) політичної економії, виходять з розуміння відносин. Відносини з погляду філософії та теорії систем — це взаємозалежності елементів певної системи. На поверхні вони виявляють себе як взаємодія суб'єктів (в аспекті, що розглядається, суб'єктів

глобалізованої економіки). Проте за глибинною сутністю та джерелом походження такі відносини є результатом відтворювального циклу суперечностей, який може бути порівняний з «пусковим механізмом» розвитку системи (у нашому випадку мегасоціуму) на її новому етапі.

Функціонування певної системи суспільних відносин (передусім виробничих, а ширше — економічних) «запускає» механізм взаємодії протилежностей. Вони є сторонами єдиного цілого, при цьому заперечують одна одну та взаємодоповнюють одночасно. Взаємодіючи в такий спосіб, протилежності (елементи суперечності) стають джерелом розвитку. Їхня дія підпорядковується основним законам діалектики: «єдності та боротьби протилежностей», «заперечення заперечення», «взаємного переходу кількості та якості». З погляду філософії, взаємодія протилежностей не завжди передбачає виникнення суперечності. Проте в суспільстві протилежності, які взаємодіють між собою, як правило, набувають ознак явної суперечності. Виникнення відносин (для випадку, що розглядається, економічних відносин у глобалізованому соціумі) пов'язано з тим, що люди намагаються досягти поставленої мети відповідно до їхніх інтересів, а там де власний інтерес, там і боротьба за його реалізацію, а отже, і суперечності в суспільстві.

Коли йдеться про взаємодію протилежностей у межах відтворювального циклу суперечності, нами береться до уваги той факт, що система, в якій виникає суперечність, точно визначена — згідно зі спрямуванням нашого дослідження нею є система глобалізованого економічного світу. Аналіз фактичного стану, світової господарської системи показує, що зміни, які відбуваються під впливом глобалізації, виявляються передусім як взаємозалежність усіх сфер суспільного життя, і цей вплив неупинно зростає. Зокрема, найнаочнішою є суперечність інтересів на рівні взаємодії країн. Науковці [356, с. 9] зазначають очевидність того, що збільшується перехресний вплив одних держав на інші, які обстоюють власні суто національні інтереси та суверенітет, що породжує в умовах глобалізації принципово нові суперечності в міжнародних відносинах.

У цьому контексті наукового аналізу ми визначили *об'єкт досліджень глобальної (міжнародної) політичної економії* як систему глобальних економічних відносин, яка реалізується через взаємодію учасників світогосподарських процесів і розвиток якої

зумовлений постійно відновлюваним циклом виникнення, — розв'язання суперечностей, що емпірично виявляється в конкретних історично визначених глобально-цивілізаційних умовах.

Предмет досліджень глобальної (міжнародної) політичної економії ми визначаємо через поняття інституціоналізації, яке трактується як процес виникнення та становлення інститутів. У контексті, що розглядається, інституціоналізація — це процес набуття певними відносинами нових ознак і форм, що виникають у ході розвитку соціально-економічної системи.

Виходячи з цього предметом досліджень глобальної (міжнародної) політичної економії є інституціоналізація сукупності відносин суб'єктів глобалізованої економіки як процес постійної регенерації інститутів, викликаний глобальними соціально-економічними суперечностями, ключовими з яких є суперечності привласнення / відчуження, що об'єктивуються у сфері відносин праця / власність і виступають на етапі сучасної системної трансформації у конкретизованому вигляді суперечностей між працею інтелектуального працівника (представника громадянського суспільства) і глобальним капіталом; за набуття певних інституціональних форм такі відносини визначають принципи побудови матеріально-суспільного комплексу та закономірності розвитку процесів виробництва, розподілу, споживання, що за умов створення матеріальної основи постіндустріального розвитку людства визначатиме принципи та закономірності його життя загалом.

Розмірковуючи про визначення об'єкта і предмета глобальної (міжнародної) політичної економії, ми покладаємось на методологічні принципи з'ясування об'єкта і предмета економічної науки, які описав В. Тарасевич. Він стверджує, що максимально предметний простір може розширюватись до зовнішніх меж об'єкта пізнання. У рамках предметного простору пізнавальна діяльність може набути тієї або іншої спрямованості. Мірою проникнення дослідження у глибини реальності та сходження від її основ до зовнішніх форм можуть фіксуватися різні предметні рівні. Розроблення певного предметного напрямку та / або рівня може супроводжуватись виокремленням тієї або іншої галузі, того або іншого переліку досліджуваних проблем (предметної проблематики) [313, с. 25].

Отже, за нашою логікою, об'єкт політико-економічного аналізу глобальної (міжнародної) політичної економії, яким є відноси-

ни в царині глобалізованої економіки, змістовно узгоджується з предметом — інституціоналізацію цих відносин, а *предметним рівнем першого (висхідного) порядку є соціально-економічні суперечності процесу глобалізації суспільства*.

Функції глобальної (міжнародної) політичної економії безпосередньо пов'язані з її методологією. У найзагальнішому розумінні методологією є вчення про способи організації та побудови теоретичної та практичної діяльності людини [38, с. 499]. Зміни суспільно-історичних умов, у яких функціонує соціум, є засадами трансформації методології пізнання, у тому числі вони викликають зміни методології пізнання сутності відносин виробництва та розподілу — власне того, що утворює зміст політичної економії.

Визначення об'єкта і предмета міжнародної політичної економії, — підкреслює В. Савчук, — передбачає визначення основних законів і закономірностей розвитку процесів глобалізації в усіх сферах економічного та соціального життя планети, оскільки поза виявленням цих закономірностей фактично неможливо сформулювати, ані концептуального бачення внутрішніх причин і важелів глобалізації, ані теоретичної прогностичної моделі, яка дозволила б провадити зважену, реалістичну економічну політику щодо узгодження й реалізації національних, регіональних, наднаціональних економічних, соціальних та інших форм та інтересів у їх динаміці [289, с. 131].

Проблеми оновлення функцій сучасної політичної економії та її методології порушує Ю. Зайцев, наводячи як вагомий аргумент те, що в умовах суттєвих трансформацій на межі нового тисячоліття, коли змінам піддалися майже всі елементи економічної системи, функції політичної економії, відповідно, також мають набуті нової якості. Політекономія, на погляд ученого, є не тільки наукою, що формує світогляд через пізнання загальних законів руху економічних систем, природи внутрішніх суперечностей економічного розвитку, чинників та інститутів гармонізації відносин людини, суспільства, природи, але також становить методологічну основу формування цілей економічної політики, конкретних моделей мотивації ефективного використання факторів виробництва, усіх видів ресурсів цивілізаційного характеру для задоволення потреб людини та суспільства [148, с. 55].

У системі знань про економіку та суспільство, межі якої задає нова парадигма політичної економії, суперечності набувають чіткого функціонального й методологічного вияву. Дослідження су-

перечностей економіки і суспільства, що глобалізуються, є одним з найважливіших обов'язків, покладених на сучасну політичну економію, а отже, належить до її основних функцій — теоретико-пізнавальної, практичної, прогностичної, методологічної, а також ідеологічної.

З'ясовуючи роль суперечностей у визначенні предмета і методу сучасної політичної економії, маємо визнати, що методологія цієї науки традиційно передбачає вивчення економічних процесів і явищ у їх взаємодії та безперервному розвитку. При цьому потрібно ще раз наголосити, що відмінністю сучасних методологічних поглядів є врахування зумовленої глобалізацією та постіндустріалізмом специфіки феноменів економічного життя суспільства, взятих у їх розвитку. Метод зазвичай трактується як спосіб наукового аналізу, а також як шлях до пізнання предмета вивчення, що визначений тематично пов'язаною з певним дослідженням гіпотезою. Останнє найбільше відповідає нашій дальшій логіці.

Суперечності економічного світу, який глобалізується, належать до предметної галузі дослідження глобальної (міжнародної) політичної економії. Одночасно пізнання суперечностей виступає як спосіб реалізації певного алгоритму досягнення поставленої мети — наукової гіпотези. Гіпотезою є наукове пояснення й теоретичне обґрунтування сутності сучасних соціально-економічних глобальних (планетарних) процесів і явищ та з'ясування на цій основі умов прогресивного розвитку людства. Така форма організації наукового знання забезпечує формування нової вельми значущої для суспільства теорії — теорії сучасної політичної економії, у склад якої входить глобальна (міжнародна) політична економія. Це означає, що будучи предметом дослідження, який відповідає висхідному предметному рівню, суперечності процесу глобалізації суспільства одночасно визначають метод науки — глобальної (міжнародної) політичної економії¹. Ідеться про відтворювальний цикл суперечності, котрий розглядається нами як джерело розвитку глобалізованої економіки та всіх процесів і явищ, що належать до поля дослідження глобальної (міжнародної) політичної економії. Суперечності (як шлях до досягнення дійсності) *утворюють метод дослідження сучасного глобалізо-*

¹ Взаємозв'язок результату і методу пізнання вперше описано у межах античної філософії.

ваного світу та визначають засади методології у межах окреслених науково-практичних проблем.

Взаємозв'язок предмета і методу є рухомим. Це означає, що за їх взаємної відповідності наукове дослідження буде успішним, і навпаки, матиме мало шансів на досягнення поставленої мети за браку обопільної гармонізації предмета і методу. При цьому потрібно враховувати, що в процесі дослідження відбувається постійний рух наукової думки: предметне розгортання методу та регулювання методом предмета. У цьому контексті вважаємо дуже слушною думку В. Тарасевича. Науковець оперує поняттям «динамічна відповідність предмета та методу». Він визначає цей стан як найпродуктивніший і підкреслює, що динамічна відповідність досягається на підставі та за допомоги невідповідності у процесі їх результативної дії [313, с. 27].

Наявність об'єкта, предмета, методу дослідження свідчить про глобальну (міжнародну) політичну економію як про науку, поява якої зумовлена часом. Проте глобальну (міжнародну) політичну економію, попри все, ймовірно, не варто виокремлювати як спеціальну дисципліну. У нашому розумінні глобальна (міжнародна) політична економія виникла в результаті диференціації наукового знання, що є об'єктивним фактом з огляду на потреби вивчення сутності сучасних соціально-економічних змін, зміст яких визначає процес глобалізації та його наслідки. За досліджуваною проблематикою вона найближче підходить до світової економіки та глобалістики, межуючи з ними. Утім при цьому глобальна (міжнародна) політична економія залишається частиною політичної економії; складовою її сучасної «версії». Парадигма глобальної (міжнародної) політичної економії розширює загальне наукове поле політекономії (робить систему знань про суспільні відносини виробництва / розподілу справді сучасною), оскільки виводить розуміння соціально-економічного розвитку у ранг проблем, межі яких задані планетарним масштабом життя соціуму.

Перебуваючи у складі політичної економії, глобальна (міжнародна) політична економія розширює теоретичне поле пізнання, пояснюючи причини кардинальних змін в економіці, викликаних глобалізацією, та суперечностей, які нею породжені. Разом з цим нове теоретичне знання веде до розширення меж прикладних досліджень, які стосуються визначальних світових трендів, наднаціональних структур з функціями управління, регулювання й ор-

ганізації міжнародних економічних відносин, поведінки акторів у міжнародному економічному середовищі тощо.

Отже, сучасна політична економія з глобальною (міжнародною) політичною економією у її складі визначають принципово новий напрям наукової економічної думки, який слугує основою для так само значущих прикладних досліджень світогосподарської системи загалом і всіх її складових у взаємодії та відокремлено. Оновлене й агреговане наукове знання (теоретичне та прикладне) утворює підґрунтя для результативних практичних дій. Значущість таких дій зумовлена масштабами та глибиною проникнення в життя соціуму глобалізації, яка ставить перед людством спільні для всіх (планетарні) проблеми.

Саме глобальні проблеми, які є наслідком інтернаціоналізації на найвищій стадії її розвитку, стали, по суті, викликами суспільству. З огляду на притаманну життю глобалізованого соціуму внутрішню суперечливість існування глобальних проблем (збереження миру та підтримання процесів роззброєння, подолання бідності та відсталості населення в країнах, що розвиваються, забезпечення людства ресурсами, енергією, продовольством, відвернення техногенної катастрофи, а також вирішення необхідних для суспільства завдань з охорони здоров'я, демографії, екології та ін.) є закономірним.

Проте особлива причина, яка привертає увагу економічної науки до вивчення глобальних проблем, пов'язана з тим, що названі проблеми сучасного періоду цивілізаційного розвитку зумовлені не лише фактом природно-кліматичних і територіальних обмежень, з одного боку, і темпами, якими розвивається суспільство, — з другого, а й істотним впливом соціальних і геополітичних чинників. Саме така факторна взаємодія перетворює глобальні проблеми на виклики суспільству, оскільки незбіг інтересів, доведених до стану протистояння або конфлікту в соціальній та політичній сферах, істотно ускладнює можливості запобіжного пом'якшення об'єктивно наявних глобальних проблем або компенсування наслідків їхньої дії. Гострота та небезпека сучасних глобальних проблем, а точніше, викликів глобалізації вимагає від сучасної науки системних теоретичних та емпіричних знань для забезпечення процесу прийняття обґрунтованих практичних рішень. Зважаючи на це, дослідження глобальних проблем і викликів глобалізації суспільству, а також суперечностей, які є невід'ємними їх супутниками, належать до найважливіших завдань

сучасної політичної економії та безпосередньо її складової — глобальної (міжнародної) політичної економії.

Зокрема, наочно й аргументовано подає розуміння глобальних проблем людства О. Чумаков [356, с. 13]. Він зазначає, що поява та різке загострення у XX ст. глобальних проблем — це не результат якоїсь помилки чи свідомо обраної стратегії соціально-економічного розвитку і не витівка історії або наслідок природних аномалій. Глобальні зміни та викликані ними проблеми людства стали результатом багатовікових кількісних і якісних трансформацій як у суспільному розвитку, так і в системі «суспільство-природа». Причини їх сягають корінням в історію становлення сучасної цивілізації. З того часу як суспільство стало глобальним, у нього, відповідно, проблеми також стали глобальними. Вони ще більше ускладнили систему суспільних суперечностей, стали, так би мовити, надбудованими над окремими, локальними, регіональними. Невміння правильно сприймати й адекватно реагувати на глобальні ризики тягне за собою великі негативні наслідки, а може, і катастрофи. Це нова реальність, нова якість сучасного людства, тому важливо максимально використовувати творчий потенціал і ресурси світового співтовариства, для того щоб глобалізація стала передусім благом для людей, а її неминучі негативні наслідки створювали за можливості найменшу загрозу та не підривали підвалин існування життя на Землі.

У цьому контексті потрібно порушити проблему економічного детермінізму — надмірно спрощеного підходу до визначення пріоритетів розвитку в системі «людина — економіка». Розбіжність наукових поглядів щодо цього виходить з різного трактування співвідношення об'єктивного та суб'єктивного в економічному процесі.

Суперечності, що виникають у житті суспільства (у тому числі в глобалізованій економіці), є об'єктивно-суб'єктивними. Проте в соціумі сприйняття суперечностей пов'язано передусім з об'єктивованістю процесів і явищ, оскільки за цих умов виникає ефект найбільшої їх очевидності. У зв'язку з тим, що результат руху суперечностей (починаючи від виявлення перших ознак розбіжностей до розв'язання суперечності) виявляється як певний стан світової господарської системи, виникає уявлення первинності впливу зовнішнього економічного середовища на життя соціуму. Тобто якщо внаслідок відтворювального заперечення економіка зростає, то суб'єкти господарювання активізують бізнес, збіль-

шують масштаби виробництва, розширюють партнерські зв'язки тощо, а в секторі домогосподарств суб'єкти збільшують споживання; або, якщо внаслідок деструктивного заперечення економіка перебуває в стані спаду (наочний приклад — глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр.), то суб'єкти поведуться протилежним чином. Інакше кажучи, на поверхні уявлень про сучасний економічний механізм його дія постає так: світова економіка, динаміку котрої як каталізатор зумовлює глобалізація, визначає певні умови, до яких пристосовується та, відповідно, діє суб'єкт.

Справді, умови визначають наслідки, але вони, на відміну від причини, не породжують їх. Науковці зазначають: економіка, як і суспільне життя загалом, є сферою свідомої діяльності людей, а отже, і проявом їх суб'єктивної волі [213, с. 97]. Для нашого випадку умови — це стан економіки, яка перебуває під впливом глобалізації, а чинником, що його зумовлює, є людина.

Обираючи за аргумент позитивний аспект діяльності людини та прояв цього у рамках системи «економіка — екологія — соціум», зазначимо низку чинних міжнародних документів. Це: ухвалена ООН (2015 р.) глобальна програма сталого розвитку, реалізація цілей якої розрахована до 2030 р., резолюції Асамблеї ООН з навколишнього середовища, міжнародний стандарт ISO 26000:2010 «Керівництво із соціальної відповідальності» та ін. Проте варто також уточнити, що ухвалення таких документів є вторинною реакцією соціуму. Первинна поведінка людства була принципово інша — деструктивна, що, власне, і зумовило ризик виникнення цивілізаційної катастрофи внаслідок капіталістичних (споживацько-грабіжницьких) підходів до організації життя планетарного суспільства.

Сучасна політична економія покликана розширити наукове поле дослідження ролі людини у тих процесах, що відбуваються у світі нині та відбуватимуться у майбутньому. Зокрема, йдеться про проблеми суспільного та господарського розвитку та про пов'язані з цим ризики. У кінцевому підсумку, як зазначають науковці, саме у людській природі потрібно шукати коріння, визначальну причину наростання та загострення суперечностей [356, с. 14]. Глобалізація створює нові умови існування економіки та людства в цілому. Проте причина появи породжених нею принципово нових небезпек (глобальних викликів суспільству) — у сфері людської діяльності. Отже, економіка має сприйматись як

«тотожність об'єктивного та суб'єктивного», як «суб'єктна матеріальність», сконструйована людиною реальність [65, с. 11]. Саме такі науково-методологічні засади дозволяють визначити підхід до дослідження суперечностей у контексті теорії глобальної (міжнародної) політичної економіки, пояснити сутність і особливості сучасних соціоекономічних процесів, межі яких визначені планетарним масштабом.

Висновки до розділу 1

Специфіку планетарної соціально-економічної системи розкривають філософські й економічні підходи до визначення природи суперечностей суспільного розвитку. Особливу роль у цьому відіграє глобальна (міжнародна) політична економія, яка є теоретико-методологічною основою дослідження суперечностей глобалізованої економіки та відповідає вимогам сучасної методологічної парадигми дослідження постіндустріальних перетворень мегасоціуму.

Для дослідження природи суперечностей сучасного глобалізованого суспільства визначально значущими є такі спрямування філософської та економічної думки: класична філософія (діалектика Г. В. Ф. Гегеля), філософія марксизму (діалектичний матеріалізм), теорія синергетики, інституціоналізм (у тому числі концепції постіндустріального суспільства), теорії глобалізації.

Грунтуючись на них, сутність, зміст і функції суперечностей розкриваються в такий спосіб. Сутність суперечностей (те незмінне, що виявляє себе у будь-яких варіативних формах їх існування) — це системні відносини взаємообумовленості та зв'язку протилежностей. Зміст суперечностей (єдність основних елементів, властивостей і зв'язків певної системної цілісності) визначають протилежності, що взаємодіють між собою. Способом існування та відображення змісту є форми суперечностей (внутрішні / зовнішні, антагоністичні / неантагоністичні, основні / неосновні, окремі / загальні та ін.). Визначальна функція (роль) суперечностей — забезпечення (потенціювання) розвитку за всіма проявами багатства цього руху. Суперечності є чинниками / рушійними силами, які зумовлюють розвиток. Названі універсальні теоретико-методологічні засади розуміння суперечностей є основою для аналізу суперечностей глобалізованого суспільства.

Особливість умов, в яких зароджуються та розвиваються визначальні для нинішнього етапу розвитку світової економіки суперечності, зумовлюється специфікою трудових відносин і відносин власності. Докорінні зміни у названих сферах викликані особливістю сучасного періоду глобалізації економіки, який збігається з часом становлення постіндустріалізму. У цей період відбувається трансформація трудових відносин, змінюється зміст і суспільно-економічні форми праці, яка стає все більш інтелектуальною. Також відбуваються перетворення у сфері відносин власності. Затверджується особлива форма реалізації майнових прав на інтелектуальний продукт / об'єкт інтелектуальної власності, а приватна власність на засоби виробництва поступово втрачає ознаки панування в системі економічних відносин внаслідок витиснення її власністю особистою. Одночасно зі змінами характеру трудових відносин і характеру власності змінюється порядок розподілу благ у суспільстві, що свідчить про істотні (системні) зміни соціально-економічних відносин, під час яких виникають відповідні (системні) суперечності.

Рух суперечностей глобалізованої економіки, що виявляється у зміни їх форм (тотожність → суттєві розбіжності → протилежності → суперечність), дозволяє побудувати логіку наукового аналізу від ретроспективи (капіталізму монополістичної стадії) до перспективи (постіндустріалізму), а також дослідити повний цикл перетворень суперечності привласнення / відчуження, що об'єктивуються у сфері відносин праця / власність.

Відмінністю нинішнього періоду глобалізації є сформованість протилежностей як сторін суперечності, яка існує в системі відносин «привласнення / відчуження». Зміни пов'язані з поширенням інтелектуальної праці людей, які володіють засобами виробництва (знаннями) і в яких виникає відмінна від інших (особиста) форма власності на а) інтелектуальний продукт, б) умови інтелектуальної діяльності, в) засоби такої діяльності та г) власне на інтелектуальну діяльність як таку. Це поглиблює суперечність між працею і капіталом, яка в умовах глобалізованої економіки набуває форми суперечності між працею інтелектуального працівника і глобальним капіталом. Вона може бути вирішена лише за умов домінування в суспільстві більш розвинутих відносин власності, притаманних постіндустріальному способу виробництва.

Відтворювальний цикл глобальних суперечностей (тотожність → суттєва розбіжність → протилежність → конфлікт) відповідно

до названих етапів супроводжується поступовим утворенням умов виникнення глобальних викликів. Природа глобальних викликів і глобальних суперечностей спільна, що дозволяє стверджувати порівняльний аналіз їх сутності, змісту і функцій. За сутністю виклики глобалізованої економіки — це результат реалізації відтворювального циклу суперечностей світової економічної системи, який поступово формується на всіх його стадіях, набуває остаточної визначеності на стадії «конфлікт», ідентифікує наявність цього стану, характеризує деструктивність системних відносин глобалізованої економіки та через заперечення ситуації, що склалась, вимагає від суспільства дій коригування; за змістом — це сигнал про існування певної небезпеки для суспільства, вимога до застосування заходів протидії, спрямованих на причину її виникнення; за основною функцією — це індикатор входження глобалізованої економіки в стадію граничного загострення суперечності.

Особливо важливим є аналіз відтворювального циклу глобальних суперечностей на стадії «конфлікт». У її межах ланцюг деструктивних подій і процесів за послідовністю виникнення такий: глобальний виклик → глобальна проблема → глобальний ризик → глобальна криза → глобальна катастрофа.

Глобальна проблема — це емпірично зумовлене питання, що постає перед людством, стосується його розвитку та пов'язане з наявністю ситуації, яка створює загрози прогресивній суспільній динаміці, а отже, потребує вирішення; форма об'єктивації глобального виклику; глобальний ризик — це ймовірна небезпека для суспільного розвитку, яка обумовлена наявністю глобальних проблем і наростанням негативних тенденцій відповідного змісту; глобальна криза — це загострення глобальної проблеми; ризик, доведений до стану, що межує з переломом у суспільному розвитку; деструктивне явище або подія, яке спричиняє умови виникнення глобальної катастрофи — її передвісник; глобальна катастрофа — це руйнівна за змістом подія світового масштабу, яка призводить до незворотних наслідків і спричиняє перелом у ході цивілізаційного розвитку; наслідок залишеного без відповіді глобального виклику, невирішеної глобальної проблеми, доведення до реально реалізованого стану глобального ризику, який до цього був імовірним, розгортання глобальної кризи, яка не була зупинена.

Глобальним ризикам властивий потенціал системного впливу в тому розумінні, що такі ризики загрожують цілісності світової

економічної системи та людству загалом. Емпірично системність впливу виявляє себе як ефект ланцюгової взаємодії глобальних ризиків, які можуть походити з будь-якої сфери людської діяльності або бути природними та які здатні здійснювати комплексний вплив на суспільство; теоретично системність ризик-потенціалу пояснюється тотальною гегемонією глобального капіталу, який виступає а) продуктом глобалізації, б) перетвореною формою генезису постіндустріального суспільства та в) вищою формою відчуження.

Історично закономірна природа виникнення сучасних глобальних викликів, проблем, ризиків, криз означає їх об'єктивність, проте, не фатальність. Отже, до них може застосовуватись управління. Необхідним є перехід від короткострокових заходів, які компенсують або вповільнюють дію деструктивних чинників суспільного розвитку, до довгострокових стратегії управління безпекою. Умовою цього є узгодженість інтересів у системі відносин «політика — бізнес — громадянське суспільство», однак досконалості такі відносини можуть набути лише за гармонізованої (ноосферної) організації життя людства.

Вихідні передумови теоретичного та методологічного аналізу соціально-економічних суперечностей глобалізованого суспільства забезпечують концепції сучасної політичної економії та її складової глобальної (міжнародної) політичної економії, а також концепції тематичного аналізу науки (Дж. Холтон). Базуючись на них, тематичним поняттям досліджуваної наукової проблеми необхідно вважати суперечність, методологічною темою — дію законів розвитку на основі відтворювального циклу суперечностей, тематичною гіпотезою — можливість забезпечення вищого рівня економічного та соціального розвитку світового суспільства на основі розв'язання суперечностей.

Викладене дає змогу сформулювати об'єкт і предмет досліджень глобальної (міжнародної) політичної економії виходячи з розуміння суперечності як джерела руху:

– об'єктом досліджень глобальної (міжнародної) політичної економії є система глобальних економічних відносин, яка реалізується через взаємодію учасників світогосподарських процесів і розвиток якої зумовлений постійно відновлюваним циклом виникнення — розв'язання суперечностей, що емпірично виявляється в конкретних, історично визначених глобально-цивілізаційних умовах;

– предметом досліджень глобальної (міжнародної) політичної економії є інституціоналізація сукупності відносин суб'єктів глобалізованої економіки як процес постійної регенерації інститутів, викликаний глобальними соціально-економічними суперечностями, ключовими з яких є суперечності привласнення / відчуження, що об'єктивуються у сфері відносин праця / власність і виступають на етапі сучасної системної трансформації у конкретизованому вигляді суперечностей між працею інтелектуального працівника (представника громадянського суспільства) і глобальним капіталом; за набуття певних інституціональних форм такі відносини визначають принципи побудови матеріально-суспільного комплексу та закономірності розвитку процесів виробництва, розподілу, споживання, що за умов створення матеріальної основи постіндустріального розвитку людства визначатиме принципи та закономірності його життя загалом.

Отже, у дослідженнях сучасних змін, які відбуваються в суспільстві, предметним рівнем першого (висхідного) порядку стають соціально-економічні суперечності процесу глобалізації соціуму. Їх дослідження належить до основних функцій сучасної політичної економії та глобальної (міжнародної) політичної економії. Суперечності (як шлях до досягнення дійсності) утворюють метод дослідження сучасного глобалізованого світу та визначають засади методології в межах окреслених науково-практичних проблем.

Розділ 2

ДІАЛЕКТИКА ЯКІСНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГЛОБАЛІЗОВАНОЇ ЕКОНОМІКИ: ПЕРЕВАГИ, ВИКЛИКИ, ЗАГРОЗИ

2.1. Сучасна економічна теорія про об'єктивну логіку та суб'єктивне бачення закономірностей глобалізації суспільства

Аналіз суперечностей і проблем розвитку суспільства безпосередньо пов'язаний з дослідженням ролі людського чинника. Вихідною умовою такої аналітики є філософський принцип розуміння суспільства як системи, що існує в об'єктивній реальності. Виходячи з цього соціальні суперечності необхідно розглядати як такі, що несуть на собі відбитки як суб'єктивного (віддзеркалюють діяльність людини), так і об'єктивного (реалій буття). Наукові позиції соціального реалізму, отже, визначають підхід до широкого розуміння суспільства, згідно з яким повинні розглядатись суперечності розвитку глобалізованого соціуму.

З'ясувати сутність сучасного планетарного соціуму дозволяє глибокий аналіз соціальних суперечностей, а саме: забезпечення їх пізнання на основі провідних засад сучасної філософії та політичної економії; виявлення визначальних критеріїв ідентифікації суперечностей; визначення відповідних субкритеріїв. Така методологічна конструкція забезпечує системне сприйняття суперечностей глобалізованого суспільства (у тому числі й у сфері світової економіки) (рис. 2.1).

Напрями аналізу суперечностей глобалізованого соціуму, визначені нами на основі сучасних філософських досліджень розвитку суспільства [232], адаптовані до предмета аналітики та використані як її принцип. Згідно з цим сучасне суспільство ідентифікується так:

- за критерієм ролі суб'єкта, що передбачає розгляд суспільства як самостійного суб'єкта — носія соціальної активності, з властивими йому потребами, інтересами, цілями;
- за критерієм діяльності (систематичного застосування сил в інтересах суспільного розвитку) — як процес буття людей;
- за критерієм організаційного утворення — як інституціональної мережі стійких зв'язків усередині системи, якою є суспільство.

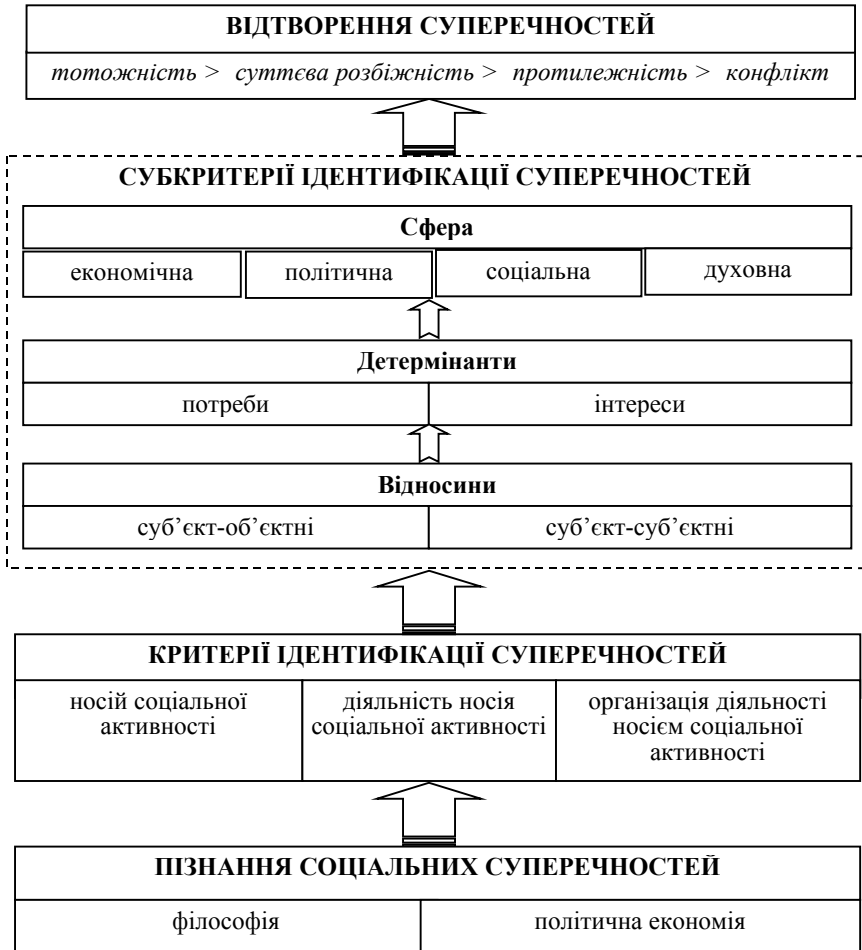

Рис. 2.1. Розширення теоретичних засад аналізу суперечностей в умовах глобалізації суспільного розвитку (принципи підходу)

Перший аспект за реалізації зазначеного підходу дозволяє визначити сутність суспільства через критерій суб'єктності. Відповідно до названого підходу суспільство є тим, що існує у собі самому та завдяки собі самому: людина розглядається як субстанція¹ сис-

¹ Субстанція (лат.substantia) — істотність, те, що лежить в основі, суть.

теми, якою є суспільство. Отже, суб'єкт поданий нами широко — як основа розуміння сутності соціальної системи (її субстанція), що відображає суспільство в об'єктивній реальності існування, в єдності усіх форм його саморозвитку. Йдеться про те, що суб'єктом визнається індивід, група індивідів, людство загалом. Застосування критеріальної ознаки «суб'єкт» до колективного носія активності в полі міжнародних (зокрема економічних) відносин не змінює розуміння суб'єкта як виразника субстанціональних властивостей, а лише диференціює уявлення про нього за ознаками «особливе — одиничне — загальне».

Слідування другому аспекту обраного нами напряму аналізу дозволяє знайти відповідь на питання щодо основи розвитку суспільства, і цією основою є діяльність людини. Згідно з фундаментальними філософськими підходами до визначення цієї категорії діяльність розглядається як процес (або окремий випадок) вияву цілеспрямованої дії суб'єкта стосовно до об'єктивно існуючого буття. Розвиток суспільства, отже, є похідним від діяльності, що ініційована суб'єктом щодо об'єктивної дійсності. З цього випливає суспільно-історичне бачення сутності розвитку. Певна суспільна форма діяльності стає одночасно відповідною суспільно-історичною практикою.

Третій аспект обраного спрямування аналізу націлений на пошук відповіді на питання щодо умов функціонування суспільства, визначеність якого конкретизується певною суспільно-історичною практикою. За визначенням [38, с. 786], стійкою формою організації спільної діяльності індивідів, що склалася історично, є соціальний інститут.

Ідентифікація суперечностей за критерієм носія соціальної активності. Суперечності в суспільстві, що розглядаються за критерієм ролі суб'єкта, пов'язані, як зазначалось, з реалізацією членами соціуму потреб та інтересів. Ми виділяємо два аспекти, у рамках яких досліджуються суперечності: відносини суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні. При цьому потрібно уточнити, що не всі відносини такого роду (суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні) пов'язані з розв'язанням суперечностей, оскільки не всі вони за походженням суперечливі. Це можуть бути відносини взаємної відповідності, утвердження та закріплення. Згідно з завданнями дослідження особливостей сучасного життя світового суспільства ми зосереджуємо аналіз на тих відносинах, які є іманентно суперечливими. Для нашого дослідження важливе також те, що

названі відносини розвиваються на основі процесів обопільного проникнення протилежностей (сторін суперечності, які одночасно виключають одна одну й передбачають своє взаємне існування). Ці процеси утворюють специфічні перехідні стани, які спричиняють відповідно зумовлений рух будь-якої системи, у тому числі світової (як економічної, так і соціальної). Розвиток суспільства відбувається за висхідною спіраллю, і причиною такого руху є передусім суперечності, пов'язані з задоволенням суб'єктами своїх потреб і досягненням інтересів.

Процес задоволення зростаючих потреб дозволяє чітко простежити розвиток людства через вирішення суперечностей: щоразу індивід, досягнувши задоволення потреб на вищому рівні, ніж мав до цього, шукає можливості для переходу на новий якісний рівень життя, здійснюючи відторгнення попереднього. Цей процес, пов'язаний з динамікою потреб, відбувається постійно. Глобальні прояви суб'єкт-об'єктних суперечностей надзвичайно виразно відображають, наприклад, процеси інформатизації, комп'ютеризації, мобільного зв'язку тощо. Глобальний їх масштаб дозволяє стверджувати, що саме висхідна динаміка потреб, як процес розв'язання суперечностей, зумовлює перехід соціуму до нового способу життя.

Потреби переходять у категорію інтересів, оскільки предметно визначена мета людини (потреба) «переростає» у суспільні (зокрема економічні) відносини, що відповідають новим умовам розвитку соціуму. Активність індивіда, спрямована на отримання конкретних благ (за нашим прикладом, комунікативних, інформаційних, знанневих), передуює, отже, формуванню нових суспільних інтересів, що виникають на основі названих потреб. Інтереси, зокрема такі, що визначають становлення та розвиток нового технологічного укладу, є рушійними силами економічного життя та життя суспільства в цілому.

Якщо йдеться про роль людини як визначальної первинної одиниці, яка є основою суспільства, теорія і методологія пізнання суперечностей обов'язково охоплює суб'єкт-суб'єктні відносини. Такі суперечності пов'язані з боротьбою між соціальними групами, класами тощо. Наслідком загострення суперечностей, що розвиваються в полі суб'єкт-суб'єктних відносин, може стати конфлікт інтересів. Конфлікт є найвищим, граничним рівнем розгортання суперечності, після якого настає її розв'язання.

Науковці по-різному трактують конфлікт і його розв'язання. У марксизмі непримиренний класовий конфлікт може бути вирішений тільки за умов руйнації наявних соціальних відносин (знищення «старого світу»). За загальною теорією конфліктів (Е. Гідденс [401], А. Раппопорт [277; 278], Д. Аптер [14], К. Боулдінг [382]), навпаки, існує можливість не тільки подолання конфлікту, але й запобігання йому через вчасно передбачені загрози. Прибічники загальної теорії конфлікту вважають суперечності об'єктивним явищем у системі відносин, проте, таких, що не завжди призводять до конфлікту. За К. Боулдінгом, конфлікт як зіткнення інтересів виникає тільки свідомо та виявляється як зріла суперечність. Зважаючи на суб'єктивний чинник виникнення конфлікту, процесом розвитку суперечності можна керувати через арсенал політичних заходів (зокрема таких, що застосовуються в практиці вирішення міжнародних конфліктів), економічних (у тому числі таких, що стосуються вирішення країнами спірних питань у сфері зовнішньої торгівлі через процедури СОТ¹), духовних (зокрема таких, що використовуються за назрівання етнічних або релігійних конфліктів) та ін. Запобігання конфліктам сприяє аналіз різних аспектів людського буття. Його застосування передбачає визначення сторін конфлікту, відносин між учасниками конфлікту та їхніх інтересів. Саме інтереси згідно із загальною теорією конфлікту є тією силою, яка мотивує поведінку індивідів і соціальних спільнот, а також стає спонукальним чинником конфлікту.

Для визначення міри загрози суспільству від того, в якій стадії відтворювального циклу («виникнення — становлення — розвиток — конфлікт») перебуває рух суперечності, суттєво значущими є зіставлення парної динаміки такого виду: а) виникнення суперечностей і б) їх вирішення. Якщо відтворювальний цикл суперечності відбувається послідовно і швидкість виникнення нових суперечностей не випереджає розв'язання наявних, то це означає, що розвиток соціальної системи відбувається природно. Така система набуває нової якості та переходить на вищий рівень досконалості, і це пояснюється тим, що соціальна система не тільки компенсує в часі наслідок конфлікту, а й дістає під час його розв'язання позитивний синергетичний ефект, який виводить соціум на новий історичний етап розвитку. За ситуації, коли ін-

---

¹ Світова організація торгівлі (World Trade Organization — WTO).

тенсивність появи нових суперечностей переважає над інтенсивністю їх розв'язання, система деградує. Виникає негативний синергетичний ефект — так званий ефект канібалізму. В економіці це найрельєфніше виявляється через переділ власності; у політиці — через дестабілізацію влади; у духовній сфері — через руйнацію принципів соціальної справедливості.

Можливою також є ситуація, коли в процесі розв'язання суперечностей не виникає ані прогресивної динаміки, ані негативної. Система повертається до попереднього стану, тобто відбувається не розвиток соціуму, а його функціонування; рух суперечностей у рамках відтворювального циклу при цьому циклічний — від фази появи ознак суперечності до фази розв'язання конфлікту.

З метою ідентифікації сутності соціально-конфронтаційного процесу його найчастіше описують у науковій літературі як боротьбу класів, протистояння народів (етнічні, релігійні тощо), зіткнення інтересів різних країн. Дослідження таких конфліктів, безперечно, не втратило значущості в наш час, проте за сучасних умов, коли економіка та суспільство загалом потрапляють під істотний вплив глобалізації, важливо виокремити найбільші протидійні сили світового масштабу. Сьогодні утворюється новий економічний світ — Рах Економіс. Уже тепер, як зазначають учені [238], суперництво всередині нового покоління міжнародних систем є джерелом колізій, які не менш значущі та доленосні, ніж традиційні форми конфліктів країн і народів планети.

Нині визначальним вихідним рушієм конфлікту світового масштабу стала об'єднана сила транснаціональних корпорацій (ТНК) і неурядових організацій. Такі утворення діють у світовому соціумі, поширюючи вплив на всі його сфери. Фактично йдеться про формування нового суб'єкта міжнародних відносин — глобального владного, панівного, керівного класу.

У нинішній (перехідній) конструкції глобального світоутворення діють два покоління владних суб'єктів: національні господарства та різні «спільноти-інтегрії» [238]. Глобальне управління у вигляді панівного класу, що формується, репрезентоване групами впливу в складі власників і топ-менеджерів великих ТНК, глав держав, членів урядів, керівників силових структур, авторитетних експертів з міжнародних процесів та ін. Метою цієї інтегрованої спільноти є створення сприятливих умов для ефективної реалізації світовою елітою глобальних політичних, фінансово-економічних, а також мілітаристичних завдань. При цьому гло-

бальний панівний клас, утворений з представників різних країн бере на себе політичні й фінансово-економічні зобов'язання, які, за переконанням науковців [132], частіше за все не відповідають потребам народів країн їх походження та національним інтересам суверенних держав.

За прогнозами, у майбутньому настане ера меритократії¹ або технократії². Проте в перехідному до постіндустріального суспільства періоді поведінка глобального панівного класу, який формується, не відповідає названим принципам управління. Справді, сучасна глобальна еліта затверджує своє виключне становище завдяки володінню новими технологіями, інформацією, мережею комунікацій тощо. Разом з цим глобальний панівний клас протиставляє себе решті людства. Нині це ще не набуло зрілості у вигляді відкритої конфронтації, але конфлікт поступово наростає.

Постійно зростаючий інтелектуальний капітал, зосереджений у руках глобальної еліти, спричиняє не тільки класову нерівність і майнове розшарування. Керовані власними інтересами формування світового порядку, владні інтеграційні спільноти наднаціонального рівня встановлюють бар'єри доступу до найбільш значущих новацій (до знань — у широкому розумінні цієї проблеми). Такі обмеження стосуються усіх сфер життя суспільства — від економіки та політики до стилю життя, формату свідомості тощо. Поляризація інтересів, базована на інтелектуальному розшаруванні, веде до поступового нагромадження негативної якості суб'єкт-суб'єктних відносин. Надалі це може зумовити стан соціальної нестабільності та призвести до класового конфлікту глобального масштабу — ще більш руйнівного, ніж конфлікт між буржуазією та робочим класом, про який свого часу писав К. Маркс.

Необхідно зазначити, що класовість, як історична ознака розвитку суспільства, зберігає актуальність донині. На неї як на рушійну силу історичного процесу, що визначає тренд становлення постіндустріального суспільства, вказують багато сучасних наукових досліджень. Соціальну структуру постіндустріального суспільства, за передбаченнями науковців, утворюватимуть у майбутньому 1) клас інтелектуалів, 2) клас професіоналів, 3) нижчий клас.

Клас інтелектуалів, за Дж. Гелбрейтом [410], утворюють усі ті, хто здатен трансформувати спеціальні знання, талант, досвід у

¹ Меритократія — букв. «влада гідних».

² Технократія — від грец. *τέχνη* – майстерність + *κράτος* – влада.

процес прийняття рішень; така соціальна спільнота є втіленням знань, інформації та досвіду, а отже, інтелектуальним забезпеченням механізму суспільного прогресу. Клас професіоналів неоднорідний. За Д. Беллом, він складається із соціальних груп, різниця між якими має більшу тенденцію до наростання та поглиблення, ніж до подолання та усунення [378, с. 28]. Базовими спільнотами класу професіоналів вважаються кваліфіковані працівники (інженери, техніки), представники приватного бізнесу в промисловості, будівництві, транспорті, сфері послуг тощо, а також ті, хто отримує дохід на результати минулої праці (рантьє, пенсіонери та ін.). У постіндустріальному суспільстві клас інтелектуалів має статус панівного класу, а клас професіоналів (навіть попри його неоднорідність) — статус середнього. Нижчий клас за сутністю повністю відповідає назві: його утворюють люди низькокваліфікованої праці, представники професій, які зникають, а також емігранти зі слабо розвинених країн, які не змогли досягнути належного рівня соціалізації. Цей клас, як справедливо зазначають науковці [159, с. 20–24], наділений прихованою деструктивною силою, яка в майбутньому здатна спричинити суттєвий стримувальний вплив на соціальний і господарський розвиток суспільства.

Суперечність у системі класових суб'єкт-суб'єктних відносин породжена переважно тим, що нове суспільство орієнтовано у своєму розвитку на постекономічні цінності, але саме вони залишаються недоступними для нижчого класу. Ця спільнота стає відторгнутим класом, що і провокує новий виток розгортання соціальних суперечностей.

Ідентифікація суперечностей за критерієм діяльності носія соціальної активності. Цей (другий) аспект аналізу соціальних суперечностей орієнтований на те, що відтворення життя соціуму, яке щоразу відбувається на новому, чимраз вищому рівні, безпосередньо пов'язано з відтворенням спільної діяльності людей, і завдяки цьому суспільство перебуває в безперервному розвитку.

Беззаперечно усвідомлюючи, що суспільство утворюють індивіди, ми, однак, перш за все зосередимося на агрегованій їх сукупності — на світовому суспільстві як на самостійному суб'єкті, діяльність якого мотивована певними потребами, інтересами, цінностями і розвиток якого відбувається під впливом глобалізації.

Згідно з філософською думкою [232, с. 274], поняття потреб дозволяє нам зафіксувати стійке, історично незмінне в людях і суспільствах, тимчасом як категорія інтересу орієнтує нас на дослідження специфічних систем діяльності та суспільних відносин, від яких залежить спосіб задоволення потреб. Зважаючи на це, ключовими детермінантами суб'єкт-об'єктних відносин слід визнати потреби, а суб'єкт-суб'єктних — інтереси. Відповідно аргументованим є також, на наш погляд, поширення названого методологічного принципу на дослідження суперечностей, що виникають у процесі діяльності колективного суб'єкта, яким є світове суспільство.

Розвиток суспільства визначається діяльністю людей. Суспільна діяльність має ознаки або соціальної, або економічної, або владної дії [68, с. 9]. У планетарній мегасистемі, яка постійно перебуває в процесі розширеного відтворення, така поведінка носіїв активності формує відповідні сфери їхньої діяльності. При цьому в кожній зі сфер, у яких реалізується діяльність суспільства, існують фази виробництва благ (матеріальних і нематеріальних), розподілу, обміну та споживання. Розвиток планетарного суспільства відбувається в суперечливій єдності всіх частин і елементів цієї складної системи. Загалом у рамках світового відтворювального процесу діяльність соціуму відображається як певний досягнутий людством цивілізаційний рівень, як інтегрований результат соціально-економічного розвитку різних країн і народів.

Серед багатьох прикладів, які можуть ілюструвати взаємозалежність діяльності носіїв соціальної активності в різних сферах, а також наслідки для всіх них виникнення, розв'язання або поглиблення суперечностей в одній з таких сфер, найпоказовішою є економіка. Відбуваючись у соціумі, економічна діяльність є цілеспрямованим процесом, зумовленим потребами суспільства. Діяльність суспільства охоплює всі сфери буття, але ґрунтується передусім на забезпеченні виробництва життєвих благ (на економіці).

Сучасні особливості життя світового суспільства суттєво визначаються господарською діяльністю, яка в наш час базується на інтернаціоналізації виробництва і капіталу та пов'язана з процесами транснаціоналізації. Обсяги діяльності глобальних корпорацій можна порівнювати з економікою країн (наприклад, деяких європейських). Унаслідок великих масштабів господарської діяльності ТНК і їх особливої ролі в економіці суперечності, що

виникають у цій сфері, поширюються у своєму впливі на інші сфери діяльності соціуму. Керуючись власними інтересами та зважаючи на наявність можливостей їх досягнення, транснаціональні корпорації нині експортують, поряд з товарами та інвестиціями, інформацію та владу. Це зумовлює їх вплив не тільки на економіку держав — учасниць світогосподарських відносин, але й на політику, національну свідомість, культуру, духовність соціумів приймаючих країн, породжуючи, відповідно, визначені суперечності.

Ми вважаємо, що дослідження суперечностей світового суспільства за критерієм, яким є діяльність носія соціальної активності, має бути спрямоване не тільки на процесуальність (тобто на пошук відповіді на питання — що саме потрібно зробити для повноцінного існування соціуму?), але й на суб'єктність — джерело такої діяльності (що є визначальним). Пояснюється це тим, що для відповіді на питання щодо того, чому поглиблюються та як розв'язуються соціальні суперечності в процесі певного виду людської діяльності, потрібно знати, хто здійснює таку діяльність, у який спосіб і яку мету при цьому має на увазі. Участь країн у міжнародному поділі праці може розглядатись як приклад суб'єкт-суб'єктних відносин у рамках мегасоціуму, а аналіз цієї проблематики — демонструвати наочність названих засад, оскільки він дозволяє з'ясувати носіїв соціальної активності за сферами діяльності, цілі та засоби досягнення їхніх інтересів.

Групи країн — економічно розвинені й ті, що розвиваються, — є найвиразнішими носіями соціальної активності серед держав, які діють у світовому економічному просторі. У теперішній час у структурі міжнародного поділу праці відбуваються суттєві зрушення на користь країн з економікою, що розвивається. Це породжує істотну суперечність глобального масштабу, оскільки у світі формується протидійна сила економічно розвиненим країнам — сучасним світовим лідерам. Згідно з довгостроковими прогнозами економіки країн, що розвиваються, через 20 років можуть створювати не менше ніж 50 % ВВП, і це при тому, що в попередні 20 років вони не створювали і 20 % світової доданої вартості [13]. Метою, яку ставлять перед собою країни зі швидко зростаючою економікою, є здобуття статусу світових економічних лідерів; мета розвинених країн — його збереження.

На можливість розвинених країн зберегти свою домінуючу роль у світовій економіці вказують високі якісні параметри

господарської діяльності їхніх макросистем. На відміну від цього, країнам, що розвиваються, властиві високі кількісні показники їхньої діяльності, передусім темпи виробництва. Так, якісна структура експорту свідчить на користь розвинених країн щодо їх місця в міжнародному поділі праці, хоч за кількісними показниками (насамперед за значенням зовнішньоторговельного обороту до ВВП) перевагу мають країни, що розвиваються. У сучасних умовах спеціалізація розвинених країн зосереджена на виробництві й експорті товарів з високою часткою доданої вартості (передусім наукомістких), а виробництво таких товарів у країнах, що розвиваються, істотно опосередковано діяльністю транснаціональних корпорацій з економічно розвинених держав.

Особливістю домінування розвинених країн у міжнародному поділі праці є те, що названий тренд доповнюється зростанням виробництва та експорту послуг. Для таких країн важливими сферами в міжнародному поділі праці нині стають передусім фінанси, банківська справа, бізнес-послуги в цілому. Аргументуючи думку про те, що розвинені держави й далі домінуватимуть у системі суб'єкт-суб'єктних відносин між країнами, потрібно уточнити, що швидке економічне зростання, про яке йшлося раніше, властиве лише для невеликої групи країн, передусім для Індії, Китаю, країн Південно-Східної Азії. Отже, якщо розглядати ймовірні перспективи, то групу економічно розвинених країн можуть поповнити лише окремі країни, що розвиваються.

Засобами активної економічної діяльності в країнах, що розвиваються, є перш за все дешеві ресурси (передусім робоча сила) та великі капіталовкладення, які свого часу були інвестовані в їх економіку Німеччиною, США та іншими розвиненими країнами. Натомість економічно розвинені (країни з основами постіндустріальних економічних відносин) мають значно більший діапазон засобів розвитку господарської діяльності, які, крім того, є якісно іншими. Господарська діяльність економічно розвинених країн базована на використанні високих технологій, розвинутій інфраструктурі, використанні праці висококваліфікованих працівників і великого ресурсу наукових знань, застосуванні нових способів виробництва (технологій), продукуванні інновацій, яке стає так само значущим для цих країн, як і виробництво товарів масового попиту. Крім того, розвинені країни мають колосальний фінансовий потенціал (90 % світового позичкового капіталу розміщено в

країнах ОЕСР¹) і потенціал глобального управління (уряди цих країн мають своїх представників у всіх впливових міжнародних організаціях).

Наявну нині суперечність у сфері суб'єкт-суб'єктних відносин, якщо в ролі носіїв світогосподарської активності розглядати країни, слід вважати істотною. Практика доводить, що відстань між країнами центру та периферії не скорочується, а навпаки, зростає. Так, М. Інтрилігейтор зазначає, що в рамках глобалізації відбувається не конвергенція або вирівнювання доходів, а швидше, їх поляризація. Країни зі швидко зростаючою економікою входять у коло багатих держав, а бідні країни дедалі більше відстають від них. Зростаючий розрив у доходах викликає незадоволення з їхнього боку, що чревате міжнародними конфліктами, оскільки держави прагнуть приєднатися до клубу багатих країн і готові боротися з ними за свою частку у світовому виробництві [163, с. 13].

Групування країн за показником ВВП на душу населення показує, що результати діяльності цих носіїв соціальної активності зумовлюють розбіжності розвитку країн у всіх його напрямках. Важливо також зазначити, що сьогодні як світова економіка, так і світове суспільство істотно глобалізовані. Глобалізація стає додатковим (до того ж украй впливовим) чинником, який загострює суперечності між країнами. Це показує порівняння груп країн з найвищим ВВП на душу населення та найнижчим (табл. 2.1, дод. А).

Економічно розвинені країни є активними учасниками процесу глобалізації, про що свідчать їх ранг у за Індексом глобалізації KOF². Це багаті, з високим рівнем добробуту держави, що підтверджує Індекс процвітання (Legatum Prosperity Index — LPI). Вони благополучні в усіх напрямках діяльності їхніх макросоціумів і мають найліпші показники у світі у різних сферах: згідно з Індексом глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index — GCI) — в економічній, згідно з Глобальним інноваційним індексом (Global Innovation Index — GII) — у технологічній, згідно з Індексом людського розвитку (Human Development Index — HDI) — у духовно-культурній, згідно з Індексом екологічної ефективності (Environmental Performance Index — EPI) — у сфері природокорис-

¹ Організація економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Cooperation and Development — OECD).

² Швейцарський економічний інститут — KOF Swiss Economic Institute; інша назва — Інститут дослідження бізнесу — KOF Konjunkturforschungsstelle der ETH Zurich.

тування, а Рейтинг крихких держав (Fragile States Index — FSI) свідчить про вельми високу «дієздатність» функціонування державних їх інститутів. Порівняння з ними країн, у яких ВВП на душу населення становить менше ніж 0,5 тис. дол. США на рік, з усією наочністю свідчить про наявність суттєвої протилежності — передостанньої стадії загострення суперечності, за якою йде стадія «конфлікт».

Таблиця 2.1

**ВИБІРКА ТА ГРУПУВАННЯ КРАЇН ЗА ВВП НА ДУШУ НАСЕЛЕННЯ
З ВИЗНАЧЕННЯМ ЇХНЬОГО РАНГУ В МІЖНАРОДНИХ ІНДЕКСАХ
(складено автором на основі [397; 419; 461; 464; 468; 481])**

Країна	KOF, 2016	LPI, 2016	GCI, 2016	GPI, 2016	HDI, 2015	EPI, 2016	FSI, 2016
ВВП на душу населення більше ніж 32 тис. дол. США							
США	34	12	3	4	8	26	159
Великобританія	20	17	7	3	14	12	162
Німеччина	27	10	5	10	6	30	165
Японія	48	11	8	16	20	39	157
Люксембург	18	12	20	12	19	20	168
ВВП на душу населення менше ніж 0,5 тис. дол. США							
Бурунді	185	140	135	123	184	168	15
Мадагаскар	149	124	128	111	154	178	3
Ліберія	166	133	131	—	177	167	27
Нігер	138	137	—	124	188	177	19
ЦАР	175	147	—	—	187	159	3

Примітки: 1. Групування країн зроблено нами виходячи з даних МВФ (2014–2015 рр.) про ВВП на душу населення. 2. FSI — рейтинг визначається протилежним способом (показник 2016 р. 178 — найліпший; 1 — найгірший).

Групування країн за участю в міжнародному поділі праці (центр / периферія; розвинені країни / країни, що розвиваються) дозволяє здійснити аналіз діяльності соціуму на найвищому рівні узагальнення — за типами виробництва. Згідно з названим кри-

терієм градація типів виробництва є такою: виробництво доіндустріальне, індустріальне, постіндустріальне.

Сучасні наукові дослідження [268, с. 108–109; 373] доводять, що основним змістом нинішньої епохи є завершення двохсотрічного циклу індустріальної світової цивілізації. Цьому періоду властиве істотне загострення суперечностей, яке виявилось як глобальна фінансова-економічна криза. Виникнення криз безпосередньо пов'язане з людською діяльністю. Зокрема, суперечності, що виникають у сфері господарської діяльності, формують умови структурної кризи. Сучасна структурна криза, безперечно, відрізняється від криз перевиробництва XIX — XX ст., але її основу так само зумовлюють конфлікти відносин, які пов'язані з асиметрією обсягів і структури виробництва, ресурсів споживання, комунікацій тощо. небезпека структурних криз в умовах глобалізації визначається тим, що такі кризи, у свою чергу, провокують кризи фінансові. У цьому контексті не можна не згадати ще раз глобальну кризу XXI ст. Почавшись зі структурної, вона переросла у світову фінансово-економічну та, нарешті, набула загального характеру, охопивши фактично всі сфери життя глобалізованого соціуму. Негативні наслідки останньої за часом кризи світове суспільство відчуває донині.

Обґрунтовуючи методологічний підхід до аналітики суперечностей соціуму, які є істотно опосередкованими процесом глобалізації, потрібно враховувати визначальну тенденцію розвитку людства, пов'язану з поступовим формуванням постіндустріального суспільства. У перехідному періоді до постіндустріалізму, який є одночасно надто кризогенним, кардинально змінюються технології, набуває істотних змін сфера праці (зміст праці, умови її поділу, форми тощо), трансформуються інтереси суб'єктів власності. Цей період є у край суперечливим унаслідок назрівання в надрах «старих» індустріальних відносин конфліктів, що в підсумку виявляються в усіх сферах діяльності суспільства — економічних, соціальних політичних.

Довгостроковому періоду трансформації (початок якого збігається з початком глобальної фінансово-економічної кризи) відповідатиме хвиля епохальних інновацій. Цей історичний етап розвитку є періодом глибоких потрясінь, що докорінно змінюють картину світу, чреваті глобальними ризиками і загрозами, і цей етап потрібно пройти з найменшими втратами й у найкоротші строки [372, с. 416].

З огляду на це важливо, щоб у період переходу від індустріального суспільства до постіндустріального діяльність носіїв соціальної активності не спричинила таку сукупність умов і обставин суспільного розвитку, яка відповідає стану деструктивного заперечення. Для того щоб переваги попереднього укладу еволюційним чином стали основою нового життя соціуму (тобто для того щоб відбулось зняття суперечності), необхідні особливі рушійні сили.

Діяльність суспільства має ґрунтуватись насамперед на використанні результатів науково-технічного прогресу, джерелом якого є інтелект соціуму, та на партнерстві як визначальній формі взаємодії учасників у застосуванні праці з метою забезпечення вищого рівня потреб і суспільних цінностей. Інакше кажучи, розвиток суспільства, що виявляє себе через рух і розв'язання суперечностей, є нічим іншим, ніж переходом людства на новий якісний рівень існування, який формується діяльністю людей і за використання втіленого ресурсу людей, — їх: а) інтелектуального капіталу та б) соціального капіталу (інакше — капіталу відносин).

Діяльність сучасного світового соціуму, отже, принципово орієнтована на те, щоб: а) створити інтелектуальний продукт і б) розподілити його. Зазначаючи це, необхідно зробити уточнення. Керуючись потребою виділення найголовнішого в аналізі суперечностей трансформаційного періоду, ми свідомо виокремлюємо з фаз відтворювального циклу виробництво та розподіл, хоч, безсумнівно, усвідомлюємо, що суперечності, як визначальна сила системної динаміки, наявні у кожній з них, у тому числі у фазах обміну і споживання, які також відображають діяльність суспільства як колективно утвореного носія соціальної активності.

Створення інтелектуального продукту в нових суспільно-економічних умовах віддзеркалюють суб'єкт-об'єктні відносини, а розподіл результатів інтелектуальної діяльності — суб'єкт-суб'єктні. Що оптимальнішим з погляду майбутнього прогресивного розвитку людства буде вирішення цього двоєдиного завдання, то менш гострими виявляться глобальні ризики і загрози під час переходу суспільства до постіндустріалізму.

Особливість суб'єкт-об'єктних відносин визначається передусім тим, що за постіндустріалізму репродуктивна праця людини поступається творчій діяльності. Так, М. Бердяєв писав, що саме у творчому акті суб'єкт іде в об'єкт. Тотожність суб'єкта й

об'єкта, входження суб'єкта в об'єкт — відтворюється у творчості [35].

Інтелектуальна діяльність принципово відмінна від праці, властивій індустріальному суспільству. Особливість відносин у цій сфері визначає те, що продукти інтелектуальної праці можуть набувати статусу об'єктів інтелектуальної власності та піддаватись відчуженню, а власне інтелектуальна діяльність, а також відповідні засоби праці — ні.

Аналіз суперечностей у контексті дослідження відносин розподілу як виду економічної діяльності суспільства веде до розгляду відносин власності. Ця сфера виробничо-економічних відносин (поряд зі сферою праці) є однією з визначальних для господарської діяльності. Саме у названих сферах зароджуються та розвиваються суперечності, які надалі зумовлюють розвиток соціуму. При цьому вже нині, в умовах започаткування в практиці світової економічної діяльності постіндустріальних відносин, стає очевидною особливість виробничо-розподільних відносин, яка виявляється в тому, що в суб'єкті поєднуються: а) виробник — творець новацій і б) їх власник. Постіндустріальний механізм господарювання формує, отже, якісні зміни відносин праці / власності, що виявляється через новітній зміст трудової діяльності суб'єктів, яка стає дедалі більш інтелектуальною та через утворення особистої власності, а також, що найголовніше, — через їх органічну єдність.

Виробничо-економічні відносини власності (на відміну від майнових відносин невикористаного споживання) істотно впливають на діяльність людей, оскільки вони пов'язані з розподілом предметів і засобів суспільно необхідної праці, а також зі створенням її умов. Тобто саме вони є тим необхідним середовищем, у якому поділ праці і технологічний прогрес набувають особливих виробничих функцій.

Інтелектуальна діяльність у глобалізованому суспільстві здійснюється за умов гнучкого поділу праці. Це пов'язано з низкою чинників, серед яких передусім необхідно назвати всесвітнє поширення Інтернету. Інформаційно-комунікаційні технології дозволяють використовувати горизонтальну організаційну побудову діяльності суб'єктів господарювання, ефективно забезпечувати процеси комунікації всіх видів (господарські, організаційні тощо), досягати високої віддачі від процесів координації та інтеграції, застосовувати прогресивні форми зайнятості (фриланс), вільно використовувати соціальний час та ін.

У теперішній час, зміст якого істотно визначає процес глобалізації, цінність інтелектуальної праці, що є джерелом інновацій і науково-технічного прогресу, невинно зростає. За сучасних умов рівень продукування і впровадження інновацій істотно визначає розвиток, а також міжнародний статус національних економічних систем. Інноваційний чинник є однією з основних причин розбіжностей рівнів економічного розвитку країн. Відмінності макроекономічних систем за критерієм розвинутості науки, техніки, технології пояснюють диференціацію умов життя в різних країнах, добробуту населення, економічної потужності держав. Отже, інноваційну діяльність, на нашу думку, необхідно вважати джерелом наростання суперечності між країнами. До теперішнього часу така суперечність у циклі свого відтворення вже досягла стадії «суттєва розбіжність».

На мікрорівні інтелектуальна діяльність і власність на інтелектуальний продукт є основою конкурентних відносин. В умовах глобалізації економічного простору це набуває найбільшого вияву в полі діяльності транснаціональних корпорацій. Проте у тому самому полі нині можна спостерігати також інший вияв відносин між носіями економічної активності — це вияви партнерства. Відносини партнерства існують не тільки між материнськими та дочірніми компаніями транснаціональних корпорацій. У сучасній міжнародній економічній практиці вони поширюються на бізнес, який не пов'язаний з участю в капіталі. Це — договори партнерства, франчайзинг, аутсорсинг, ліцензування, субпідряд тощо. Вияв конкуренції та партнерства за тих самих умов господарської діяльності (таких, що пов'язані з процесами інтелектуалізації та інноватизації в суспільстві) дозволяє унаочнити визначальне наукове положення про суперечність як єдність, утворену протилежностями, що одночасно як заперечують одна одну, так і передбачають.

Отже, з погляду методологічного підходу до розуміння суперечностей сучасного суспільства (передусім його складової — світової економіки) партнерство є однією з протилежностей у системі соціальної взаємодії, а іншою протилежністю є конкуренція. Якщо таку ситуацію взаємодії розглядати принципово — суто як механізм єдності та боротьби протилежностей, то слід визнати, що суттєве переважання будь-якої з них не бажано для суспільства, метою якого є поступальний розвиток. Істотне домінування партнерства через наростання свідомого підпорядкуван-

ня індивідуальних інтересів колективним може призвести до посилення централізації управління діяльністю соціуму; натомість істотне домінування конкуренції через зростаюче бажання певних соціальних груп (або окремих суб'єктів) задовольнити індивідуалізовані інтереси — до посилення боротьби в рамках соціуму.

Однак на трансформаційному етапі (під час переходу від індустріальної економіки до постіндустріальної) партнерство слід сприймати як чинник стримування руйнівних процесів у суспільстві. Реалізований суспільством соціальний капітал (або партнерство) є «цементуючою» основою суб'єкт-суб'єктних відносин. Такі відносини є особливим класом взаємодії між членами соціуму, що виявляються як соціальні зв'язки в системі суспільства. Зв'язки утворюють дещо спільне — завдяки їм виникає взаємна залежність і взаємна обумовленість дії сторін; зміни кожної зі сторін позначаються на стані та властивостях іншої.

Отже, за змінених умов буття світового суспільства (за умов суттєвого переважання постіндустріальних відносин) партнерство, найімовірніше, стане основою механізму соціальної взаємодії. Проте такі зміни паритету складових названої суперечності можливі лише як наслідок інтегрального ефекту від перетину різних тенденцій, що приводять складну нелінійно організовану систему, якою є світове суспільство, до принципово нової структурованої форми існування. Щодо теперішнього часу, коли постіндустріальні відносини лише набули «пунктирного» позначення, необхідно зазначити таке: у системі відносин, які існують, суспільство відчуває явно виражену дисгармонію на користь конкуренції, причому — дедалі більше у специфічній формі олігополістичної взаємодії суб'єктів господарювання, а не за типом відносин досконалої конкуренції.

Науковці зазначають, що на цьому етапі історії у людства немає перевірених та ідеологічно виважених орієнтирів існування та співіснування, економічних, екологічних і моральних критеріїв світоутворення, які визначають розуміння завдань і змісту господарсько-економічної діяльності, хоч потреби суспільства мають визначати його цілі, а таким цілям повинна відповідати й підпорядковуватись виробничо-економічна та інша діяльність [292, с. 9]. Діяльність людей (суспільства як носія соціальної активності) у період системної трансформації має відповідати принципам партнерства передусім у сфері використання технологій і в екологічній сфері, адже ці сфери є критично важливими для суспільства.

Ризик загострення суперечностей на пізньому етапі існування капіталістичних відносин безпосередньо залежить від того, наскільки об'єднаними стануть інтереси суспільства щодо перебудови його на ноосферних засадах. Це передбачає, що діяльність соціуму, який прагне до створення «оболонки розуму», повинна бути гуманістично спрямованою та базованою на технологічному способі виробництва інноваційного типу та принципах ефективного природокористування.

За названих умов особливо значущим для послаблення суперечностей є спільна дія держав і цивілізацій у сфері технологічного партнерства. Це обумовлено низкою чинників [373, с. 225–226]:

- інноваційний прорив у глобальних масштабах дозволяє подолати вповільнення темпів економічного зростання та забезпечити модернізацію технологічної бази суспільства, її адаптацію до умов розвитку глобальної та локальних цивілізацій, що радикально змінюються;

- технологічне партнерство дозволяє подолати розрив між авангардними країнами, в яких переважає п'ятий технологічний уклад і закладаються підвалини шостого, та більшістю населення Землі, яке зосереджено в технологічно відсталих країнах, де переважає третій технологічний уклад і навіть існують доіндустріальні способи виробництва;

- становлення шостого технологічного укладу потребує великих інвестицій у модернізацію технологічної бази суспільства, створення наукової та кадрової основи для такого переходу, що потребує концентрації зусиль у глобальних масштабах.

Іншим аспектом спільної дії членів соціуму, також особливо значущим для забезпечення стійкого розвитку суспільства, є екологічне партнерство. Суспільство є системним утворенням, яке виокремилось із природи. Тому ця форма життєдіяльності людей, як відособлена частина матеріального світу, не може існувати абсолютно автономно і розвиватись відокремлено. В. Гесць зазначив, що саме з цієї причини існують окремі складові суспільного виміру, за допомогою яких досягаються і одночасно мають місце єдність і суперечності, в результаті чого, власне, і відбувається орієнтація суспільного життя [68, с. 8].

Основна суперечність суспільства з тих, які виявляються у сфері екології, зумовлена тим, що будь-яка господарська діяльність пов'язана із залученням обмежених ресурсів (які стають все більш важкодоступними та дорогими). Це, з одного боку, викли-

кає загострення конкурентної боротьби за доступ до них і можливість використання, з другого боку, на потребу бізнесу відбувається виснаження природних ресурсів.

В. Паульман, підкреслюючи факт нездатності держав світу в наш час досягти домовленості з приводу екологічної збалансованості — однієї з найсерйозніших проблем, з якою зіткнулось людство в результаті бурхливого зростання індустрії та неконтрольованого використання природних ресурсів, доводить, що приватні інтереси набагато вагоміші від суспільних, а так зване світове співтовариство розколоте нині на два протилежні табори. Причина цієї найгострішої суперечності — діаметральна протилежність економічних інтересів розвинених і «периферійних» країн [257, с. 91]. Саме тому поширення принципу партнерства у сфері екології стає одним з визначальних імперативів — вимогою часу.

Проблема розвитку людства як частини Всесвіту полягає в тому, що за блага цивілізації, породжені науково-технічним прогресом, воно платить природним багатством своєї планети. Через розвиток технічних новацій людство опиняється на краю прірви, але без них неможливо перекинути міст у майбутнє та відійти від її краю — у цьому, як зазначає Н. Моїсєєв, полягає суперечливість антропогенезу; технічний розвиток є абсолютно необхідним, але цього недостатньо. На думку науковця, іншою має стати цивілізація, іншим — духовний світ людини, її потреби та ментальність [231]. Ключове завдання сучасної епохи — зробити так, щоб споживання ресурсів і погіршення стану навколишнього середовища не були неминучими передумовами суспільного прогресу [271, с. 1].

Діяльність суспільства як носія соціальної активності та суперечностей, пов'язаних з цим, подана нами в аспекті «сфера людської діяльності — технологічна сфера» та «сфера людської діяльності — природне середовище», що відповідає умовам суб'єкт-об'єктного аналізу. Проте загалом суспільство, якщо підійти до його розгляду як до глобальної планетарної спільноти та вважати суб'єктом, досить важко уявити у парній залежності «суб'єкт / об'єкт». Причина цього полягає в тому, що окремо взятого об'єкта такого масштабу не існує. За наявності досить різних поглядів на суспільство в контексті суб'єкт-об'єктного та суб'єкт-суб'єктного аналізу для нас ближчим за всі інші трактування відносин такого рівня є погляд Г. В. Ф. Гегеля, згідно з яким суспі-

льство одночасно є і суб'єктом, і об'єктом. Ця думка великого мислителя зокрема стосується розуміння різних форм існування суспільства, що важливо для дослідження суперечностей, пов'язаних з організаційним утворенням соціуму. Ідеться про аргументованість розгляду світового суспільства як інституціональної системи стійких зв'язків, наявних у середині. Це — третій аспект методологічного аналізу соціальних суперечностей в умовах глобалізації суспільного розвитку.

Ідентифікація суперечностей за критерієм організації діяльності носієм соціальної активності. Аналіз за цим критерієм передбачає насамперед необхідність зафіксувати у вигляді твердження тезу про те, що суспільство є самоорганізованою системою і перебуває в безперервному русі. Проте цей рух не означає анархії. Суспільство постає не як «соціальність взагалі», але як особлива організаційна форма соціальності, як сукупність умов, що забезпечують її виникнення, відтворення та розвиток. Проблему суспільного порядку науковці пояснюють дією та взаємодією індивідів, потребами їх самозбереження, які диктують необхідність спільної, скоординованої активності, необхідність суспільства як організаційної форми взаємодії людей [232, с. 280, 296].

Підґрунтям аналізу суперечностей, що виділені за критерієм організації діяльності носієм соціальної активності, є підходи економічної теорії, системно розроблені в межах інституціоналізму. Визначальним для цього є розуміння інститутів за Д. Нормом — як правил гри в суспільстві, які організовують взаємовідносини між людьми та структурують стимули обміну в усіх його сферах — політиці, соціальній сфері та економіці [244]. Виходячи з зазначеного процес діяльності в суспільстві передбачає наявність певної впорядкованості, яка при цьому є динамічною й виявляється як зміни архітекτονіки¹, котрі приводять систему інститутів до нового якісного стану. Суспільство, отже, може бути репрезентовано системою інститутів, які в усій складній їх сукупності, що властива системі, опосередковують відносини у сферах економіки, політики, культури — у всіх сферах життя сучасного планетарного соціуму.

¹ Архітекτονіку як предмет наукового аналізу описав А. Гриценко. Ним виведені закони архітекτονіки та введене в науковий термінологічний обіг поняття «інституціональна архітектоніка». Згідно з цим інституціональна архітектоніка є фундаментальною структурою інститутів, яка складається з правил, норм, стереотипів, традицій, установ та інших соціальних утворень у їх співвідношеннях із суттю та загальним естетичним планом побудови цілісної соціальної системи [82, с. 9].

Найважливішими для дослідження суперечностей, що виникають у суспільстві, є теоретико-методологічні підходи інституціоналістів до розуміння такого: суспільства як відкритої системи; економічного процесу як асиметричної взаємозалежності між різними чинниками розвитку (ендогенними та екзогенними); стійкості та рівноваги як нетипового та надзвичайно короткострокового явища; нормального стану економіки як стану невизначеності.

Застосовуючи окреслені раніше методологічні підходи до сприйняття суперечностей сучасного соціуму, маємо зазначити, що в процесі відтворювального циклу суперечностей («виникнення — становлення — розвиток — конфлікт») одночасно відбувається поетапний розвиток соціальної системи. При цьому розв'язання соціальних суперечностей може здійснюватися, по-перше, у результаті процесів саморозвитку системи та, по-друге, у результаті появи певних продуктів, які створені суспільством і виводять систему на новий якісний рівень розвитку — суспільних інститутів. У рамках планетарної мегасистеми приклад цьому може надати глобалізація, що виявляється нині як природне явище, котре супроводжує розвиток сучасного соціуму, і водночас — як штучне інституціонально утворене. У наш час інституціональне середовище є переважно продуктом діяльності носіїв соціальної активності, тому нині саме чинник свідомих, цілеспрямованих і зумовлених інтересами впливових акторів дій (а не екзогенний спонтанний чинник, який зумовлює ринкові процеси глобалізації) необхідно вважати визначальним для появи сучасних інституціональних суперечностей. Основні вияви суперечностей за інституціоналізації відносин глобалізованого соціуму є такими:

- тенденція до централізації управління в глобальному масштабі;
- запровадження / відторгнення нових інститутів в умовах кризових і посткризових змін глобалізованого суспільства;
- легітимність / нелегітимність представництва в міжнародних наднаціональних регуляторних структурах інтересів впливових носіїв соціальної активності;
- інституціональна неузгодженість наднаціональних / субнаціональних / національних інтересів;
- наростаючий конфлікт між інститутом глобального ринку та інституціональними системами державного регулювання суверенних країн;

– брак паритету між колективним і централізованим прийняттям управлінських рішень в умовах інформаційної глобалізації.

Розглядаючи їх, насамперед необхідно зазначити, що у світі не існує такого єдиного створеного соціумом інституту, який міг би повністю охопити й узгодити всі процеси, що відбуваються в суспільстві. Проте суспільство (особливо в періоди, що відповідають нижнім фазам економічних циклів) «підсвідомо» хотіло б мати певний універсальний механізм регулювання свого буття. Звідси поширення у соціальних мережах і започаткування в науковій літературі полеміки про ймовірність передавання функцій регулювання такого високого рівня узагальнення інституту, який репрезентує глобальний панівний клас.

Наш коментар щодо цього такий: світ вельми різноманітний, тому уніфікованого інституту регулювання (щонайменше в поточному періоді розвитку людства) створити неможливо. Навіть за умов істотного посилення впливу інформаційно-комунікаційних технологій, які суттєво сприяють прийняттю рішень з центру, поява єдиного інституту є сумнівною, передусім через неоднорідність глобального суперкласу. Такий клас репрезентований групами впливу в складі власників і топ-менеджерів великих ТНК, глав держав, членів урядів, керівників силових структур, авторитетних експертів з міжнародних процесів та ін. При цьому кожному з учасників цього елітарного класу притаманні власні інтереси, що суттєво віддаляє перспективу виникнення єдиного центру управління.

Разом з тим факт впливу чинників, які зумовлюють започаткування тенденції концентрації функцій глобального регулювання, виникнення глобального керівного класу та появу відповідних інститутів, ігнорувати не можна. Науковці небезпідставно застерігають щодо швидкого зростання ролі нового носія бюрократизму — міжнародної бюрократії, спричиненого процесом глобалізації та пов'язаного з формуванням нового глобального панівного класу, наділеного владою, яка перетворилась на «глобальне павутиння» [287, с. 27]. Глобальна геоекономічна спільнота, якою є суперклас, — це, за визначенням науковців, нове системно-структурне утворення у формі взаємодій національних геоекономічних еліт (кланів), які все більше набувають наднаціонального змісту у сферах економіки, політики, технології, інформації, культури тощо [4, с. 24, 31].

Зазначена суперечність, яка об'єктивується через розбіжність інтересів представників глобальної еліти, з одного боку, та грома-

дянського суспільства — з другого, стала у наш час досить явною. Проте вона формувалась поступово всередині наявної інституціональної системи, а система інституціональності властива тільки людській організації. Інститути виникають лише в результаті відповідної діяльності учасників соціуму — інституціональної діяльності, сутність якої полягає в забезпеченні процесів відтворення інституціональних конструкцій і первинних елементів, з яких вони утворені, — стратегій, норм правил (за термінологією Е. Остром [386]). Процеси інституціонального відтворення відбуваються на потребу суспільного розвитку та є історично обумовленими.

Якщо за наявних інститутів неможливо забезпечити реалізацію інтересів соціуму й організувати ефективне функціонування зв'язків, які конституюють систему, — стан, в якому перебуває суспільство, визначається як кризовий. Таким виявився стан світового соціуму на час світової фінансово-економічної кризи, коли фактично виник глобальний інституціональний конфлікт. Глобальний інституціональний конфлікт — це вища фаза соціальної суперечності, яка виявляється в рамках однієї з форм людського буття (у системі його організації або, інакше, в інституціональній системі), виникає за участі наднаціональних суб'єктів суспільних відносин, утворюється з приводу організаційного забезпечення відтворення суспільства в цілому та реалізується на основі зміни функцій глобального управління та / або появи суб'єктів — носіїв нових функцій.

У соціумі відповідно до потреб його членів постійно формуються нові організаційні утворення або набувають змін ті, що існували до цього. Унаслідок цього виникають нові інституціонально-регуляторні властивості суспільної системи. Після зміни керівних блоків і підсистем названа системна цілісність (суспільство, відносини в якому належним чином інституціоналізовані) виходить на новий рівень існування.

Приклад можливості інституціонального будівництва — пропозиція Комісії експертів ООН щодо створення Ради з глобальної економічної координації та Міжнародної комісії експертів з метою моніторингу ризиків та нагляду за функціонуванням глобальної економічної системи [140, с. 221–223]. Така ініціатива обґрунтовувалась необхідністю впорядкування відносин у суспільстві (передусім в економіці) після руйнівних подій, пов'язаних з глобальною фінансово-економічною кризою. Утім нові інститути стають дієвими лише за умов сприйняття їх практикою. Насправ-

ді за фактом висунутих пропозицій інституціональних новацій у вигляді створення міжнародних фінансових організацій з описаними раніше функціями глобального регулювання не відбулось. Альтернативні інститути не витиснули базових. При цьому такі структури, як G-7¹, G-20², МВФ³, СБ⁴, що були спеціально створені з метою координації глобальних процесів у економіці, виявились на час загострення світової кризи неефективними. Разом з цим емпірика сучасного періоду (від початку відновлення світової економіки) [350, с. 3] підтверджує, що такі інститути стали більш дієвими, ніж до кризи.

У наш час, без сумніву, визначаються основи нового механізму глобального управління на найближчі 35–40 років [4, с. 26]. Водночас не можна вважати, що людство змогло забезпечити себе необхідним інституціональним механізмом — гнучким, дієвим, здатним оперативно реагувати на наростання глобальних виявів асиметричності, таким, що не обтяжений бюрократією та надмірною вартістю для суспільства. Основна проблема полягає в тому, що названі засади фактично реалізуються паралельно з формуванням суперкласу, що його утворюють окремі країни, міжнародні організації й економічні союзи, групи транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків, окремі надвеликі інвестори, економіко-політичні групи тощо.

У цій площині дослідження інститутів суперечність виявляється на рівні легітимності / нелегітимності функцій носіїв соціальної активності, що діють в інституціональному полі. Сьогодні, поряд з національними державами, діють нові «анонімні» системи влади: транснаціональні організації та багатонаціональні корпорації [346, с. 45]. Їхня дія, як зазначає В. Геєць, доповнена «м'якоюю» «...(правда, не завжди) ...силою дії різних міжнародних організацій, що поставили на порядок денний питання про існування національної держави, її суверенітету і створення глобального управління» [67, с. 6].

Глобальний панівний (керівний), клас, що поступово набирає сили нині, намагається обмежити функції національних держав у

¹ G-7 (Group of Seven) — Велика сімка; міжнародний клуб урядів семи високорозвинутих країн світу (США, Великобританія, Франція, Німеччина, Японія, Канада, Італія).

² G-20 (Group of Twenty Finance Ministers and Central Bank Governors) — Велика двадцятка; група міністрів фінансів і керівників центральних банків 20 економік: 19 з найбільших економік світу та Європейського Союзу.

³ МВФ — Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund—IMF).

⁴ СБ — Світовий банк (World Bank — WB).

регулюванні міжнародних відносин. Як показує практика, в умовах виходу з кризи дієвість легітимних національних держав та їх інститутів є вищою, ніж нелегітимних структур. Суперечність такого змісту є однією з найбільш виражених форм інституціонального протистояння сучасного періоду розвитку світового суспільства.

Крім розглянутого аспекту легітимності / нелегітимності дії представників глобальної еліти інституціональний конфлікт у наш час наочно відображається також у інших формах його вияву. З найважливіших для розвитку суспільства потрібно назвати: а) інституціональну неузгодженість наднаціональних / субнаціональних / національних інтересів і б) наростаючий конфлікт між інститутом глобального ринку (функціональність якого визначена принципами відкритості та лібералізму) та організацією господарства в рамках державного регулювання національних економічних систем (яке згідно з основним його принципом орієнтовано на економічний патерналізм і політичну цілісність держав).

Оскільки єдиного інституту, за допомогою якого можна було б організувати життя суспільства, не існує, узгодження різних сфер людського буття здійснюється за допомогою певних практик суспільної взаємодії. У наш час комунікації, базовані на інтернет-технологіях, істотно опосередковують процеси прийняття рішень з організації й управління на всіх рівнях соціальної системи — від сфери життя індивіда (нанорівень) до сфери життя соціуму загалом (глобальний рівень). Під їх впливом змінюються наявні соціальні інститути й утворюються нові. В умовах загальної «мережовості» інституціональні суперечності виявляються як суперечлива єдність вихідних принципів управління — єдиначальності та колегіальності, централізації та децентралізації процесів прийняття рішень.

З одного боку, за допомогою ІКТ¹ активно розвивається транснаціональний рівень дії електронного уряду (e-Government). За висновками вчених, є всі підстави очікувати найближчим часом появу єдиної системи інтегрованих інтерактивних інтернет-порталів, що репрезентують наднаціональні урядові та неурядові організації [252]. Отже, на основі інформатизації поступово відбувається становлення нового світового порядку; вибудовується

---

¹ ІКТ — інформаційно-комунікаційні технології (Information and communications technology — ICT).

модель глобального управління в інтересах урядів найрозвиненіших країн, міжнародних організацій, транснаціональних корпоративних і банківських структур тощо. Тобто навколо глобальної еліти спостерігається доцентрова тенденція концентрації влади і прав прийняття рішень щодо майбутнього розвитку суспільства.

З іншого боку, на протигагу централізації за допомогою розвитку названих технологій істотно розширюються можливості спільного (колективного, солідарного) прийняття рішень, а отже, реалізації принципу колективізму в управлінні. Фахівці [290, с. 48–49] зазначають, що однією з особливостей соціально орієнтованих об'єднань є так званий феномен *інтелект рою*. Він передбачає відсутність централізованого управління, самостійність і високу активність приєднання субодиниць, павутинну, нелінійну обумовленість взаємодії.

Результати дослідження приводять до такого узагальнення: методологічний концепт є найстійкішим і змістовно найпродуктивнішим за поєднання наукового методу політекономії з засадами філософського аналізу. Це дозволяє описати суспільство як складну систему, джерелом розвитку якої є соціальна взаємодія. Дослідження взаємодії в межах соціуму, життя якого в наш час істотно глобалізоване, охоплює три основні аспекти. Перший стосується ідентифікації світового суспільства як соціальної спільноти і самостійно діючого суб'єкта та передбачає аналіз суперечностей на рівні з'ясування сутності соціальної системи (її субстанції). Другий аспект передбачає ідентифікацію світового суспільства як складної, системно утвореної форми соціальної діяльності, а також аналіз суперечностей на основі діалектики (концептуалізації розвитку). Третій — стосується формування уявлення про світове суспільство як про систему взаємодіючих соціальних інститутів та передбачає аналіз суперечностей відповідно до форм організації спільної діяльності індивідів, що склались історично.

2.2. Динамізація процесів глобалізації економічного життя на планеті у XXI ст.: причини, переваги, проблеми

З'ясування сутності сучасного світового господарства інакше як у контексті динамізації неможливе. Динамізація світової економіки — це процес потенціювання руху соціально-економічної

системи до наступного рівня, у результаті якого відбувається таке: виявляються приховані властивості названої системи, посилюються наявні та виникають нові функціональні зв'язки, трансформуються наявні / устанавлюються нові інститути. Останні відіграють особливу роль у динамізації світової економіки, виступаючи як інваріанти¹, властиві певному історичному періоду економічного життя людства. Їх дія оптимізує відповідно до поточних і перспективних цілей (ціннісних орієнтирів) суспільства умови функціонування світового господарського механізму, яке спрямоване на прискорення економічного зростання та / або розвитку планетарного соціуму.

Світова економіка, будучи продуктом цивілізаційного розвитку, функціонує та розвивається як цілісність; «живе» за законами системи. Її сучасний стан, сформована мережа зовнішньоекономічних відносин між країнами, існування інститутів, які забезпечують порядок і збереження системної цілісності, — усе це результат безперервного виникнення різних економічних, соціальних, політичних та інших явищ. Динамізація передбачає, що сучасний стан світової господарської системи є наслідком попередніх її станів, кожний з яких відповідав вимогам свого часу. При цьому перехід від одного з таких станів до іншого соціально-економічна система здійснювала, долаючи шлях трансформації через розв'язання суперечностей.

Зміни у формуванні сучасного стану світової економіки відбуваються під впливом глобалізації. Саме це явище зумовлює загальну картину господарського утворення світу, так би мовити, його сучасний формат, та істотно визначає тренд дальшого розвитку. Глобалізація, ясна річ, є об'єктивно існуючим явищем. Сутність глобалізації, як і сутність світогосподарської системи, неможливо з'ясувати ніяк інакше, як через рух, зміни та розвиток. Явище глобалізації, узятє в його розвитку, визначає особливості сучасної світової економіки — явища так само динамічно утвореного. З'ясовуючи сутність світової економіки у визначенні чинників динамізації, потрібно підкреслити факт супроводу названого процесу постійним виникненням і розв'язанням суперечностей, що відбувається у ході глобалізації.

---

¹ Інваріант (лат. invariant) — такий, що не змінюється. У цьому контексті застосовується як термін, який позначає певний стійкий, але історично обмежений варіант економічного порядку.

М. Інтрилігейтор, досліджуючи глобалізацію як сферу виникнення міжнародних конфліктів і загострень, зазначив різні аспекти — як позитивні, так і негативні. Позитивні виявляються найвиразніше через ефект конкуренції, а негативні — через конфлікти, що виникають між суб'єктами глобальних ринкових відносин. Проте, на думку вченого, як би не ставились до глобалізації її прибічники та супротивники, потрібно визнати, що вона фактично змінила світову систему, породжуючи нові проблеми, але відкриваючи також нові можливості [162]. Джерелами глобалізації М. Інтрилігейтор називає:

- технологію, що виявляється як економічний прогрес унаслідок скорочення транспортних, комунікаційних витрат, видатків на інформаційне обслуговування тощо, досягнутий завдяки впровадженню технологій;

- політику, що виявляється в обмеженні заходів протекціонізму та поширенні лібералізації усіх форм економічної діяльності, передусім лібералізації торгівлі;

- інститути, що виявляються як суттєве розширення спектра впливу багатонаціональних підприємств та інших організацій (приватних і державних), котрі перетворились на основних дійових осіб глобальної економіки;

- ідеологію, що виявляється як «глобальна однотайність» — процес ідеологічної конвергенції, котрий привів до єдності поглядів на існування ринкової системи господарства;

- культуру, що виявляється як формування глобалізованих «однорідних» засобів масової інформації, мистецтва, поп-культури, поширення англійської мови як загального засобу спілкування тощо.

Діалектичні підходи до розуміння суперечностей динамізації світової економіки забезпечують знання про еволюцію міжнародної економічної системи в умовах сучасного етапу глобалізації. Це орієнтує дослідження за такими напрямками: визначення причин (детермінант) руху світової економічної системи, з'ясування ролі, яку в процесі розвитку світової економіки відіграють зв'язки (внутрішньосистемні — ендогенні та зовнішні — екзогенні), та встановлення критеріїв оцінки прискорення (динамізації, потенціювання) планетарного економічного розвитку.

Визначаючи сутність світової економіки у визначенні діалектичних підходів до з'ясування динамізації, слід окреслити основні підходи до аналізу. Передусім необхідно зазначити, що хід

будь-якого явища — це процес. Сутність такого явища, як світова економіка, визначається низкою причин — внутрішніх (властивих світовій економіці як системі, що існує на засадах саморозвитку) і зовнішніх. Чинникові явища, які виникають та змінюються повсякчасно, неперервно формують набуття світовою господарською системою сучасного змісту. Зважаючи на це, ми розглядаємо сучасну світову економіку у такій послідовності аналізу: «чинники глобалізації — сутність глобалізації — сутність світової економічної системи». При цьому також ураховуємо, що динамізація як така та динамізація названих явищ безпосередньо — процес суперечливий. Суперечливість процесу динамізації пояснюється передусім його багатofакторністю, а також є наслідком складного утворення планетарної економіки — її іманентною властивістю (рис. 2.2).

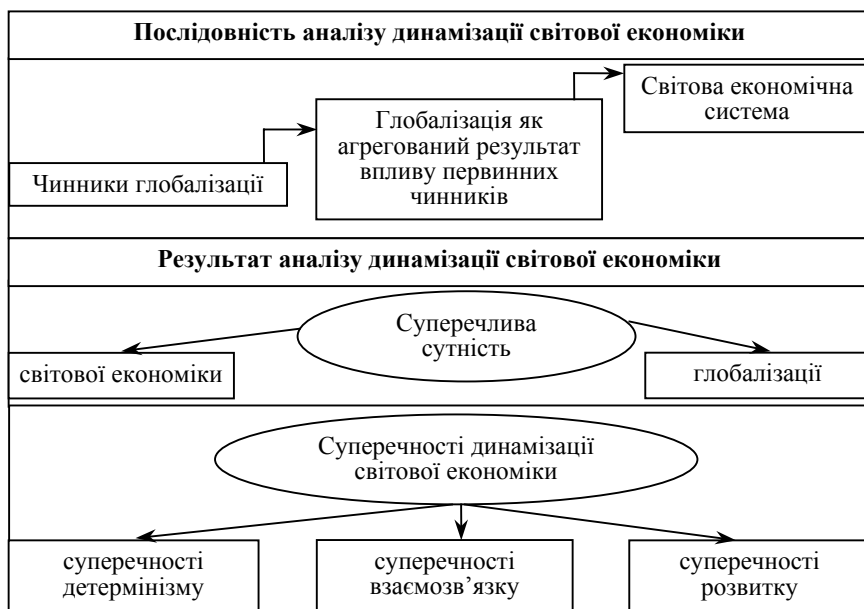

Рис. 2.2. Сутність світової економіки у визначенні діалектичних підходів до з'ясування динамізації

Суперечності детермінізму. Розвиток суспільства загалом і світової економічної системи зокрема (як сфери життя суспільства) є

перш за все детермінованим процесом. Фактично йдеться про те, що принцип детермінації забезпечує основні ознаки розвитку світової економіки. В основі його розуміння перебуває причинність.

Причини, які зумовлюють потенціювання світової економіки, мають різне походження — ті, що властиві глобалізації як системі економічних відносин, і ті, що іманентні господарській системі, що діє за певним механізмом і одночасно піддається як внутрішньому впливу чинників саморозвитку, так і зовнішньому впливу чинників глобалізації.

Розглядаючи утворення світової економіки, ми поділяємо погляд А. Гальчинського, який визначив її як синергетичну (дисипативну за своєю структурою) систему, якій притаманна самопричинність [63, с. 15]. Загальним підґрунтям для наших суджень щодо суперечностей детермінізму, які виявлять себе в ході динамізації пов'язаних між собою процесів глобалізації та розвитку світової економіки, слугує визначальна теза А. Гальчинського про те, що до оцінки міжсистемних трансформацій потрібно підходити з урахуванням змін канонічної моделі причинно-наслідкових взаємозалежностей; змін «концептуальної визначеності економічних законів, які у своїй основі відображають універсальність причинно-наслідкових зв'язків» [63, с. 15]. Альтернативою універсальним причинно-наслідковим детермінантам не є недетермінізм загалом. Ідеться про інше — про заперечення загальних визначень причинності.

Очевидно, що причини динамізації світового економічного розвитку асиметричні як причинні та наслідкові, якщо їх розглядати одночасно у двох площинах аналізу (як внутрішню самопричинність розвитку світової господарської системи в результаті активізації внутрішнього потенціалу та як зовнішню причинність, що походить від іншого явища, яким є глобалізація). До того ж кожна множина детермінант — і тих, що стосуються явища світової економіки, і тих, що стосуються явища глобалізації, хоч і пов'язані між собою, але є одночасно також внутрішньо суперечливими.

Технологічні, інституціональні, політичні, соціогуманітарні та інші чинники глобалізації вже на вихідному етапі динаміки формують особливий і суперечливий вид зв'язку в системі: чинники глобалізації (кофактори¹) — процес глобалізації (безпосередньо

---

¹ Кофактор від лат. *co* (cum) — разом і *factor* — що робить; у нашому контексті чинникові ресурси розвитку світової економіки.

чинник розвитку світової економіки) — розвиток мегаекономічної (планетарної) системи з урахуванням чинників її саморозвитку.

Факторний вплив робить процес глобалізаційно зумовленого утворення сучасної міжнародної економіки незворотним і продукує нову якість системи, але такі складні причинно-наслідкові ланцюжки утворюються на основі неперервного процесу виникнення та розв'язання суперечностей. Тобто динамізація світової економіки фактично відбувається в рамках реалізації процесів відтворення названих суперечностей.

При цьому треба зважати на те, що зумовлюючи динаміку системи та виступаючи джерелом розвитку, суперечності можуть виявляти вплив не тільки у вигляді впорядкування руху міжнародних економічних процесів, а також у вигляді спричинення хаотичності. Про це наочно свідчить той факт, що глобалізація не забезпечує поступального та сталого розвитку світового господарства. Реальність розвитку глобалізованої економіки полягає у виникненні економічних криз та у виявах циклічності, якими охоплені всі сфери суспільного життя.

Глобалізація як процес суспільного розвитку неоднозначна. Тому найуживанішими в практиці міжнародного економічного аналізу є ті підходи до з'ясування її сутності, що на рівні понятійної визначеності одночасно ідентифікують чинники, рух (тобто процес) і взаємозв'язок (тобто систему відносин). Наприклад, так: «...глобалізація є результатом сукупності політичних, соціальних, економічних, цивілізаційних та багатьох інших процесів і взаємозв'язків сучасного світу» [22, с. 6].

Наведене визначення та подібні до нього є, безперечно, правильними, оскільки за названими підходами простежується чітка прикладна змістовність трактування економічної динаміки в контексті чинників, які цей процес зумовлюють. Водночас аналіз сутності світової економіки у визначенні чинників динамізації вимагає поглиблення на основі застосування засад сучасної політичної економії, зокрема, на основі теорії міжнародної політичної економії.

Об'єктивність дії чинників глобалізації економічних відносин, а отже, і чинників розвитку системи світового господарства обґрунтована В. С. Савчуком [289, с. 126]. Як найбільш значущі автор ідентифікував такі:

– динамізація процесу усупільнення виробництва, праці, капіталів в умовах поглиблення і збагачення інституціональних та інструментальних форм міжнародного поділу праці;

– завершення в основному процесу формування матеріальної основи розвитку нового технологічного способу виробництва на планеті — ТНК, мережевої економіки й одночасно нових політичних національних, міжнародних і наднаціональних політичних, фінансових, господарських інститутів;

– дифузія нових для більшості регіонів планети соціальних стандартів життя, праці, які таким або іншим чином запроваджені у багатьох країнах і регіонах планети.

Справді, вплив глобалізації на світову економіку необхідно вважати визначальним — таким, що детермінує процес її потенціювання (динамізації). Глобалізацією охоплені всі стадії суспільного відтворення (виробництво, розподіл, обмін і споживання); вона істотно сприяє усупільненню виробництва та праці, зумовлює еволюцію існуючого технологічного укладу та особливості його функціонування, коригує відносини власності, змінює закони, за якими діє свтогосподарський механізм; вплив глобалізації поширюється на всі рівні світової економічної системи (від мега-рівня до рівнів макро-, мікро- та нано-).

З глобалізацією безпосередньо пов'язані розвиток і функціонування світової економіки періоду пізнього капіталізму. Вона ж (глобалізація) як визначальне явище сучасності та детермінуючий системну трансформацію процес супроводжує поступовий занепад цієї історичної форми господарського життя і становлення нової — постіндустріальної. Глобалізація і дальший розвиток суспільства взаємопов'язані, оскільки постіндустріальна економіка можлива лише за умов набуття глобалізацією ознак всезагальності.

Уже нині формуються передумови зазначених змін, і цей факт доводять найновіші дослідження. Зокрема, П. Мейсон, який запропонував комплексну теорію посткапіталізму і дослідив форми, яких може набувати перехід до посткапіталізму, стверджує, що існує чітка альтернатива, яка може стати глобальною та до середини ХХІ століття забезпечуватиме набагато краще майбутнє, ніж обіцяне капіталізмом. Ця модель називається «посткапіталізм» [221].

Отже, глобалізація вносить структурні зміни, зумовлюючи становлення нового якісного стану світової економіки, яка набуває іншої сутності — поступово стає матеріальною основою «нового гуманізму»¹, що передбачає, своєю чергою, побудову «нової

¹ Поняття введено в 2010 р. Генеральним директором ООН І. Боковою.

глобальної спільноти», «відповідального та солідарного світу». У ХХІ столітті глобалізація — уже не глобальне «встановлення контактів», а глобальне «усуспільнення». Всесвітнє співтовариство стало тіснішим, простір і час сконцентрувались, народи, культури, традиції змішуються дедалі більше. Усі країни є суб'єктами того самого процесу глобалізації [381].

Що стосується динамізації світової економіки, що відбувається під впливом глобалізації та її вихідних чинників, необхідно, ґрунтуючись на витоках філософської думки, зазначити, що розвиток усіх явищ, які існують у реальному житті людства, спричинений об'єктивністю протилежних тенденцій і об'єктивністю заперечення.

Глобалізація є справді сильним трендом сучасного світового розвитку суспільства, але поряд з цим існують також процеси ізоляціонізму (тенденція країн до роз'єднаності, відокремлення від інших) і локалізації (спрямованість держави на економічний розвиток, що забезпечується переважно власними силами та в межах країни). Сучасна форма глобалізації у вигляді масштабної інтернаціоналізації господарського життя була створена свого часу за безпосередньої участі США. Проте нині ця країна, яка є впливовим суб'єктом міжнародних економічних відносин і наслідки геоекономічної політики якої обов'язково позначаються на житті планетарного соціуму в цілому, знову відтворює стратегію ізоляціонізму¹.

Зважаючи на вирішальний вплив, який здійснює США на економічний і політичний баланс сил у світі, аналітики [286] припускають, що нинішній поворот уряду цієї країни до ізоляціонізму й обстоювання суто національних інтересів з часом може призвести до глобального конфлікту. Ідеться про те, що багато країн, залишені без економічної підтримки США (передусім країни Азії, Тихоокеанського регіону, Латинської Америки), шукатимуть можливості зміцнити свої відносини з Китаєм. Тобто наслідком протекціонізму, ізоляціонізму та політиці «спочатку Америка» потенційно може стати посилення економічної та воєнно-політичної нестабільності у світі.

На поширення серед економічно розвинених країн процесів ізоляціонізму та локалізації вказує також вихід Великобританії з ЄС (так званий брексит). Згадані події 2016 р. можуть спровоку-

---

¹ Аналогічна стратегія застосовувалась у США в 1920–1930-х роках.

вати подібну (спрямовану на відокремлення) поведінку інших країн. Досить імовірною є, зокрема, аналогічна поведінка Франції, Італії, а також, можливо, й інших країн цього економічного та політичного союзу.

Суперечності взаємозв'язку. Світова економіка відповідає всім ознакам системи, тому теоретико-методологічно розгляд її змін у динаміці повинен виходити з розуміння сукупності взаємодіючих частин (підсистем, елементів), що пов'язані між собою та утворюють, отже, певний комплекс — складну ймовірнісну динамічну соціально-економічну систему з повним відтворювальним циклом. Цей ракурс аналізу дозволяє поглиблено вивчити сутність світової економіки, оскільки в процесі взаємодії частин виявляються їхні властивості; системні зв'язки обумовлюють закономірності розвитку планетарного господарства.

Суттєво значущими в цьому плані є дослідження динаміки системи в рамках синергетики (Г. Хакен [343] та ін.) та зокрема в межах концепції хаосу та порядку. З числа останніх за часом публікацій, які стосуються «спонтанного хаосу» та викликів суспільству, спричинених глобальною кризою, назвемо дослідження Е. С. Рейнерта [280]. Сучасний розвиток світової системи безпосередньо зумовлений боротьбою структур, а інколи — відкритою війною як у політичному, так і в економічному її розумінні. Мабуть, в історії людства з часів первісного ладу не існувало періоду тотального миру. Країни і народи, держави і певні соціальні спільноти протистояли одне одному в суперечностях, які зачіпали їхні стрижневі інтереси. Боротьба, отже, точилась і точиться нині у сферах економіки, фінансів, інформації, політики (у формах воєнних протистоянь і дипломатії), ідеології, культури, духовного життя суспільства.

Однак існування хаосу привносить у суспільне життя не тільки негатив, що виявляється у світовій економіці як руйнація досягнутого стану стабільності. Виходячи з положень системності й синергетики важливо одночасно наголосити, що саме хаос є підґрунтям об'єднання простих структур у складноутворені; джерелом кожного наступного системного порядку.

Світове господарство, яке поступально досягло сучасного стану, формувалось саме за опосередкування процесів глобальної залежності. Ідеться передусім про наростання взаємозалежності країн світу та народів. Очевидність цих процесів була віддзеркалена у визначеннях глобалізації, сутність якої у досліджуваному

контексті вчені та практики трактують з посиланням на Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund – IMF / МВФ) як на змістовне першоджерело. Глобалізація тлумачиться як зростаюча економічна взаємозалежність країн усього світу в результаті збільшення обсягу та різноманіття міжнародних угод з товарами, послугами та світових потоків капіталу, а також унаслідок швидкої та широкої дифузії технологій [177, с. 42].

Глобальні явища охопили фактично всі аспекти людського життя: політичні, соціальні, економічні, технологічні, фінансові та ін. У наш час формується глобальна структура самостійних, але при цьому залежних мереж обміну знаннями, інформацією, технологією, кваліфікацією, товарами та послугами. Такий обмін у результаті дії мультиплікаторів глобального масштабу посилює можливості розширеного відтворення в рамках економічної діяльності країн, регіонів, компаній та індивідів.

Процеси глобальної синхронізації й уніфікації світового розвитку обумовлюють, на думку науковців, нові зв'язки та перспективи для країн, корпорацій, фінансових інститутів з регулювання механізмів запобігання та зменшення ризиків, що виникають у ході глобальних процесів [177, с. 43]. Бачення інтеграції країн крізь призму міждержавних відносин рельєфно подано в теорії дирижизму (Я. Тинберген, Р. Санвальд, І. Штолер та ін.). Найвідоміша у цьому плані Доповідь Римському клубу «Перебудова міжнародного порядку» (Я. Тинберген та ін.). Об'єктом інтеграції згідно з названими підходами є міждержавні відносини в національній і наднаціональній політиці інтеграційних об'єднань. Сутність інтеграції полягає в узгодженні (гармонізації) країнами-учасницями національних економічних, соціальних, правових та інших напрямів політики для забезпечення процесу інтеграції, у здійсненні спільної («комунітарної») економічної політики за допомогою міждержавних та (або) національних структур [154, с. 20]. За визначенням Д. Пучала (представника школи взаємозалежності в теорії політичної інтеграції), інтеграція — це сполучення процесів, які створюють і підтримують систему порозуміння (злагоди) на міжнародному рівні (concordance system) [447].

Отже, інтернаціоналізація, по суті, відбиває сучасний процес формування взаємозв'язків між учасниками міжнародних економічних відносин, що істотно динамізує (прискорює на основі створеного потенціалу) розвиток світової господарської системи.

Проте цей процес є багатоплановим і суперечливим. Визнаючи сучасний рівень ініціативи країн щодо участі в інтеграційних процесах досить високим, необхідно уточнити, що інтернаціоналізація господарського життя відбувається на основі об'єднання країн, кожна з яких має суттєві відмінності розвитку економіки і володіє різним (за мірою дієвості) потенціалом. Ця неоднорідність обумовлює сучасну специфіку зв'язків між країнами і виявляється в тому, що нині прагнення до інтеграції країн, що розвиваються, є значно виразнішим, ніж країн, які є світовими економічними лідерами.

У ході сучасних інтеграційних процесів чітко виявляється наростання суперечностей світової економічної системи, що спричинено розбіжністю економічних станів, досягнутих різними країнами, відмінністю їхніх міжнародних, зокрема політичних, статусів, а також чинниками, що визначають специфіку розвитку кожної з країн окремо, — внутрішніми суперечностями функціонування господарського механізму макросистем і зовнішніми загрозами економіці, державному суверенітету, системі національних духовних цінностей. Це, так би мовити, тягар, який для кожної з країн має свою вагу. Проте водночас синергетичний ефект взаємодії, справді, здатен забезпечувати сприятливий вплив на економіку, політику та соціальний рівень життя суспільства окремо взятої держави — учасниці світових інтеграційних процесів. Оцінка результативності інтеграції за ознаками якості життя на основі даних Deloitte¹ (індекс соціального розвитку, 2016 р.) підтверджує це. Зокрема, аналітики зазначають, що високі показники першої хвилі країн пост-соціалістичного табору демонструють, що членство в ЄС має великі переваги для соціального розвитку [452].

Реалізація зв'язків опосередкується відносинами, що, фактично, визначає особливості взаємозалежності елементів системи, її зміст. Поява нових зв'язків і руйнація тих, що існували до цього (невід'ємна умова формування нової якості системи), відбувається за виникнення і розв'язання суперечностей, які стосуються власне утворення нової мережі зв'язків, але найбільш наочно виявляються у відносинах.

Міжнародні відносини (які охоплюють також економічні) в їх розвитку були концептуально описані К. Уолтцем [476]. Важливо

---

¹ Deloitte Touche Tohmatsu Limited— міжнародна мережа компаній, які надають послуги консалтингу й аудиту.

те, що теорія міжнародних відносин К. Уолтца базується на розумінні системи як сукупності взаємодіючих елементів.

У цьому контексті питання відтворення суперечностей взаємозв'язку в рамках світової економічної системи виходить у площину науково-практичного аналізу регулювання глобалізованої економіки — з'ясування можливості впливати на цей процес і міри застосування відповідних дій. «Підштовхуючи» країни до інтеграції, глобалізація водночас зумовлює появу та розвиток наднаціональних форм регулювання. Протилежностями у цьому разі стають: механізм наднаціонального регулювання, з одного боку, та механізми державного регулювання економік окремих країн — з другого.

Інтернаціоналізація і транснаціоналізація економіки, звичайно, є чинниками, що обумовлюють появу наднаціонального міжнародного управління. Проте, як зазначають науковці [154, с. 47], для розуміння причин використання таких новітніх наднаціональних регуляторних форм ключове значення передусім має все-таки посилення взаємозалежності, взаємопов'язаності економік. Фактор зростання економічної взаємозалежності є визначальною причиною застосування наднаціонального інтеграційного механізму, і саме його дія стає для держав спонукальною причиною переходу на взаємодію якісно іншого рівня.

Розгляд інтеграційних утворень (наприклад, таких як Європейський Союз, Організація країн — експортерів нафти, Всесвітня торгова організація тощо) як складників світової економіки дає можливість стверджувати, що будучи частинами єдиної синергетичної системи та існуючи як певна цілісність, будь-яке з них є нерівноважним і динамічним; їх розвиток визначають постійно діючі процеси виникнення й розв'язання суперечностей. З одного боку, міжурядове співробітництво зумовлено об'єктивністю потреби розвитку економіки і суспільства, проте, з другого — пріоритетом уряду кожної з країн є утримання влади. Конфлікти і співпраця є результатами взаємодії країн — учасниць інтеграційного процесу.

Інтегруючись у світовий чи регіональний простір, держава змушена передавати частину своїх повноважень на міжнародний рівень, але, втрачаючи частину регуляторних функцій, вона через спільні міжнародні механізми одночасно також відновлює втрачений контроль над економікою. Парадоксальна поведінка національних держав пояснюється тим, що обмежуючи автономію, во-

ни натомість здобувають переваги торгу на значно ширшому полі, усередині інтеграційних структур [434, с. 7, 11, 13].

Отже, інтеграція може як посилити, так і послабити економіку країн. У процесі транснаціоналізації та глобалізації економіка (торгівля, інвестиції, послуги, науково-технічна, інноваційна діяльність) все одно виходить за межі контролю владних національних структур. Передавання повноважень на наднаціональний рівень покликане компенсувати втрату такого впливу. У цьому плані передавання повноважень на наднаціональний рівень об'єктивно необхідне та відбиває реальні зміни в управлінні світовою економікою [154, с. 29, 293, 294, 268].

Узагальнення результатів аналізу в частині, зміст якої пов'язаний зі з'ясуванням суперечностей взаємозв'язку в системі глобалізованої економіки, дозволяє сформулювати таке судження: динамізацію світової економіки забезпечує постійно відтворювальний процес відштовхування та тяжіння основних взаємодіючих сил, якими в теперішній час є країни, міжнародні організації, а також увесь планетарний соціум.

Науковці зазначають [141, с. 52–53], що сили відштовхування і тяжіння не перебувають у контрпозиції стосовно одна до одної. Проте за переходу «кінетичної енергії» (сил відштовхування) до «потенціальної» (сил тяжіння) суттєво змінюється й поглиблюється зміст конструктивних властивостей динамічного потенціалу. У контексті проблематики суперечностей динамізації світової економіки це трактується як взаємодія суб'єктів міжнародних економічних відносин, яка веде до структурування світової економічної системи та набуття нею нової якості. При цьому утворені в зазначений спосіб функціональні зв'язки можуть містити різний потенціал розвитку світового господарства, що оцінюється передусім на основі обсягів вироблених людством благ і пов'язаних з цим витрат матеріальних і трудових ресурсів.

Суперечності розвитку. Розвиток відбувається на основі нагромаджувального ефекту — це особливого роду зв'язок станів, що має певну спрямованість. Утім це не обов'язково означає наявність позитивної векторної динаміки. Сучасна світова економіка демонструє як основну суперечність свого розвитку обмежені можливості зростання. Прагнення суспільства до продукування та нагромадження багатства стикається з проблемою вичерпності ресурсів і зростання населення Землі. Уже нині існує й далі активно розгортається конфлікт між бажанням людства до постійного

збільшення добробуту та обмеженістю «кінцевої планети»¹ (finiteplanet).

До теперішнього часу сформувались два основні підходи до забезпечення умов дальшого прогресу цивілізації, які є принципово розбіжними. На них вказує А. де Бенуа, досліджуючи засади сталого розвитку. Перший виходить з необхідності самопідтримання розвитку (а не з необхідності забезпечення сталого розвитку як такого), тобто з його безпосередньої залежності від здатності суспільства до збереження навколишнього середовища; другий — з необхідності підтримання економічного зростання, тобто з того, що враховувати проблеми навколишнього середовища необхідно для забезпечення тривалого зростання. За другим з зазначених підходів, як пише А. де Бенуа, увага приділяється не стільки поняттю меж, скільки «узгодженості» (економічних потреб і глобальних природних ресурсів), тому що можна нібито за рахунок певних заходів сумістити одне з одним (або «примирити») захист навколишнього середовища та інтереси економіки [32].

Проте, на нашу думку, за реалізації цього підходу до розвитку планетарного суспільства справжнє «примирення» навряд чи можливе. Рух у такому напрямку може віддалити катастрофу, але не розв'язати суперечність, яка є джерелом кризогенності в мега-соціумі та походить від того, що інтереси глобального капіталу фактично протиставлені інтересам розвитку людини. Цей рух лише продовжує період пізнього капіталізму, і його не можна вважати гідною відповіддю людства на виклики глобального економічного розвитку, оскільки такий шлях людства лише консервує проблеми, що виникають.

Безсумнівно, зростання важливе для світової економіки. Науковці [345, с. 23] констатують, що у XX–XXI ст. економічне зростання стало майже єдиною індикативною ознакою добробуту людей у різних країнах. Коли економіка зростає, з'являються нові робочі місця, дають високу віддачу інвестиції, і навпаки, коли економіка стагнує, виробництво на душу населення спадає, добробут зменшується. Проте одночасно треба зважати на той факт, що паралельно зі зростанням ВВП на душу населення порушується розвиток природних екосистем і поступово формується дефіцит ресурсів щодо обсягів виробництва, що зростають випереджальними темпами.

¹ Букв. — обмежена планета, така, що має обмеження, кінцева; змістовно — планета з обмеженими ресурсами.

На запит Римського клубу (Club of Rome) ще в 1970-х роках було проведено порівняльний аналіз економічного зростання та екологічного навантаження, а також зроблено прогноз, який нині цілком справдився. Згадані дослідження дозволили визначити «межі зростання» і показали необхідність нагального (вже на той час) застосування заходів щодо обмеження витрат матеріалів. Науковці застерігали, що в іншому разі в першому десятилітті ХХІ ст. виникне істотний дефіцит ресурсів, що й виявилось нині дуже яскраво [431; 430]. Сучасний дослідник цієї проблематики Т. Джексон істотно поглибив аналіз, показавши, зокрема, суперечливість умов зростання (рис. 2.3) [135, с. 8].

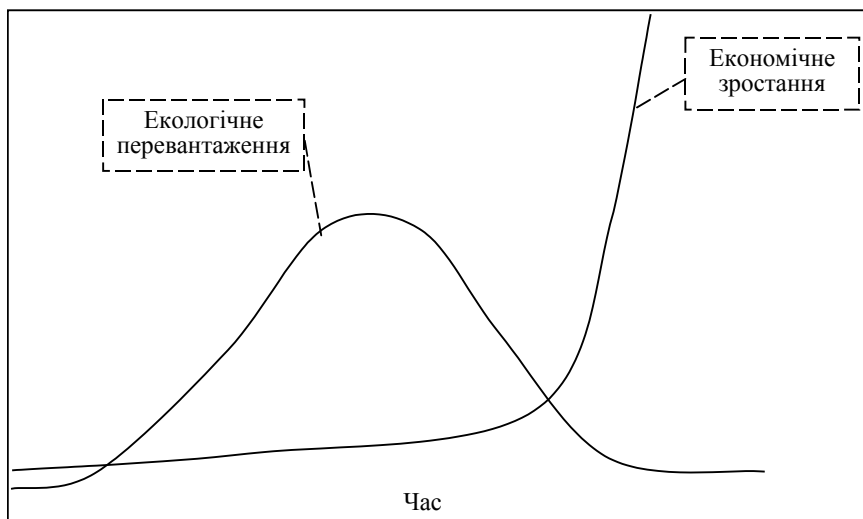

Рис. 2.3. Криві зростання для екологічної й економічної систем за Т. Джексоном [135, с. 8]

Динамізований дисбаланс між зростанням економіки та обмеженістю ресурсів, необхідних для цього, — це один аспект суперечностей розвитку глобалізованої економічної системи. Інший виявляється в тому, що зростання ВВП (основний показник, що відбиває збільшення добробуту населення) одночасно свідчить про те, що сьогодні активно формується суспільство споживання¹,

¹ У науковий обіг термін упровадив Е. Фромм у 1920-х роках.

тобто в більшості розвинених країн затвердився й активно пропагується як найвигідніший для людини спосіб життя суспільний устрій, в якому визначальним є принцип індивідуального споживання. Дослідники цієї проблеми зазначають, що суспільство споживання за всіма ознаками в наш час можна вважати глобальним [135, с. 55].

Суперечності розвитку глобалізованої економіки, які пов'язані з затвердженням принципів суспільства споживання, переконливо демонструє наукова полеміка, що точиться навколо цього питання. Аргументами на користь суспільства споживання є те, що економічне зростання та конс'юмеризм¹ (обопільно зумовлені процеси сучасності) безвідмовно забезпечують дію господарського механізму. Тобто постійна необхідність появи на ринку дедалі більш удосконалених товарів і послуг стимулює, по-перше, виробників (веде до збільшення пропонування та сприяє ефективній конкуренції), по-друге, споживачів (викликає потребу більше заробляти, а отже, набувати для цього освіту, професію, кваліфікацію).

Проте поряд з цим необхідно виокремити інший аспект сприйняття описаного щойно явища. У з'ясуванні сутності суспільства споживання треба враховувати складну соціальну логіку, яка керує попитом споживачів. Саме вона в умовах глобалізації є тим чинником, який істотно визначає сутність економіки. Полеміка з прибічниками суспільства споживання ґрунтується передусім на тому, що за названих умов набуття суб'єктом нових знань і вмінь, розвиток особистих талантів не йде від потреби інтелектуального збагачення людини, а має на меті збільшення матеріального статку. Усі ці здобутки індивіда (потенційного покупця) є лише інструментом для збільшення споживання. У такому суспільстві бажання людей, їхні цінності, норми поведінки, інтереси формуються викривлено. Під впливом норм, які затвердились у суспільстві споживання, моральні принципи нерідко заперечують необхідність всебічного інтелектуального та духовного розвитку особистості. Як зазначають аналітики [196, с. 7], не в останню чергу це відбувається ще й тому, що реалізація названої моделі поведінки людей спрощує маніпулювання їхньою свідомістю.

---

¹ Тепер цей термін фактично є змістовим аналогом понять «надмірне споживання», «споживацтво».

Отже, економіка, базована на безперервному зростанні споживання, нестійка екологічно, соціально суперечлива й економічно нестабільна [135, с. 187]. Одну з основних причин цього ми вбачаємо в тому, що потенціал, який зумовлює активність економічних процесів у суспільстві споживання, — це потенціал надкороткострокової дії. У цьому полягає одна з основних особливостей сучасного етапу динамізації світової економіки. Фігурально висловлюючись, сутність капіталізму в його нинішній глобалізованій формі визначається так: «споживай тут і зараз — усе інше несуттєво».

Користуючись термінологічним словником синергетики, такі процеси в економіці споживання можна назвати лінійними. Динаміку економіки споживання визначають однорівневі коливання: попит / пропонування, доходи / витрати; нарешті, миттєва рівновага і знов те саме коло в одній площині. Це так звані короткі взаємодії, які відображають згідно з теорією хаосу хід подій на мікрорівні. Їх протилежність — довгі взаємодії. В умовах суспільства споживання поточне задоволення потреб (короткостроковий імператив) є більш значущим, ніж пріоритет довгострокових цілей соціального розвитку. Звісно, короткі взаємодії «гасяться», але до цього вони продукують довгі взаємодії; останні ж можуть бути принципово різними.

У результаті сполучення взаємодій і кореляцій формується фазовий простір¹ з набором векторів розвитку, які прямують до певної «множини тяжіння» (аттрактора²), що на певний час забезпечує динамічну рівновагу. Перехід від одного аттрактора до іншого відбувається в точках біфуркацій³ і спонтанного вибору траєкторій розвитку [141, с. 20–21].

Теоретичне підґрунтя, яке надає синергетика, дозволяє пояснити сутність проблеми розвитку, що постає нині перед суспільством. Людство, як зазначає Е. Ласло, підходить до точки критичної нестабільності — глобальної біфуркації [203, с. 3]. Тобто сучасний світ перебуває саме на межі, яка може стати поворотним моментом розвитку світової економіки. У розв'язанні супе-

¹ Фазовий простір динамічної системи — множина всіх її можливих станів у фіксований момент часу; многовид.

² Аттрактор (англ. attract — притягувати) — множина точок у фазовому просторі динамічної системи, до якої тяжіють траєкторії системи; сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які сприяють «вибору» самоорганізованою системою одного з варіантів стійкого розвитку.

³ Біфуркація (від лат. Bifurcus) — роздвоєння.

речності це означає можливість двох сценаріїв. Перший призведе до руху соціально-економічної системи за деградаційною спіраллю — від нинішнього стану суспільства споживання (за якого зростання відбувається в умовах вичерпних ресурсів) до планетарних катастроф. При цьому якщо траплятимуться системні економічні або природні катастрофи, то це одночасно означає також незворотні наслідки для суспільства в цілому. Другий сценарій розвитку подій означає можливість руху за спіраллю прогресивного економічного розвитку — від нинішнього (описаного раніше) стану до постіндустріального суспільства, економічну сутність якого визначає невичерпний ресурс — знання й інтелект людини.

Фазовий портрет¹ системи змінюється тоді, коли виникають біфуркації. Розв'язання суперечностей відбувається через збурення, що виникають у надрах системи. Той факт, що сучасна світова економіка перебуває на порозі системних трансформацій, підтверджують факти зміни параметрів, що її визначають. Ідеться про те, що передвісниками утворення нового рівня єдності (або, інакше, портрету системи, якою ми вважаємо сучасну світову економіку) є зміна ознак, які існували до цього, та поява низки нових. Далі все залежатиме від того, в якому напрямку у своєму розвитку піде людство — прогресивному чи регресивному.

В. Гесць [69, с. 102–103] зазначає, що в механізмі сучасної економіки існує низка складових, які породили й далі породжують збої його функціонування. Вони у своїй сукупності здатні погіршувати становище до рівня, що характеризується як системна криза. Першочерговими та визначальними деструктивними складовими науковець назвав такі:

– зосередження на фінансових інноваціях як на домінантах, що забезпечують економічне зростання, але згодом перетворюються на свій антипод. Це відбувається тоді, коли інновації в реальному секторі економіки стають неадекватними викликам часу й не відповідають умовам забезпечення сталого економічного розвитку;

– глобалізація, яка досягла таких масштабів, за яких наявна система управління виявилась неспроможною забезпечити ефективні управлінські рішення з розв'язання суперечностей, що виникають у разі зіткнення стимулів, інтересів, цінностей, поро-

---

¹ Фазовий портрет — зображення траєкторій динамічної системи у фазовому просторі.

джених глобалізацією, одночасно формуючи також глобальні ризики, кожен з яких здатен дестабілізувати розвиток світової економіки в майбутньому;

- економічне зростання останньої чверті XX ст., яке супроводжувалось поглибленням економічної нерівності. Глобалізація, з одного боку, сприяла економічному зростанню, а з другого — посилювала нерівність між країнами, формуючи осередки напруженості;

- соціалізація життя та держави були недостатніми для розв'язання соціальних суперечностей у суспільстві. Це викликало зниження трудової активності, поширило утриманство, що поряд і в сукупності зі старінням населення гальмувало економічне зростання;

- у глобальних масштабах триває виснаження природних ресурсів. Це викликає загрози екологічних потрясінь, а також провокує посилення боротьби за ресурси, яка чимраз частіше набуває ознак конфлікту, що не виключає в майбутньому ймовірності глобального зіткнення;

- ключова роль у сучасній економіці, якій властиві дисбаланси, що дедалі поглиблюються, належить світовій валютній системі, базованій на використанні долару США як резервної валюти, що генерується країною, котра започаткувала кризу і намагається вирішити її тим самим способом. Як наслідок, у світовій економіці зростають дисбаланси;

- провали ринку, а також держави, які тривають.

Конкретизуючи питання щодо параметрів, які визначають зміни світової економіки в умовах глобалізації, ми обрали для детальнішого розгляду такі факти, як зменшення обсягів видобутку нафти, міжнародна фінансова нестабільність, валютні війни, екологічні катастрофи. Саме їх ми вважаємо найбільш виразними, а отже, переконливими прикладами передвісників трансформації світової економіки. Зазначимо також, що їх використовує з метою аргументації визначальних змін світової економіки переважна більшість сучасних аналітиків-практиків і вчених. Зокрема, Р. Хейнберг оцінює ситуацію так: зростання світової економіки закінчилось унаслідок взаємодії трьох чинників: виснаження ресурсів, впливу на навколишнє середовище і системного збою фінансової й монетарної систем. Проте один-єдиний фактор може відіграти головну роль у завершенні століття експансії. Цей фактор — нафта [345, с. 34].

Згідно з найоптимальнішими прогнозами, як констатує А. де Бенуа, за збереження сучасної швидкості споживання потреба у нафті до 2020 р. має збільшитись на 60 %, подвоїтись до 2040 р. і зрости вчетверо до кінця XXI сторіччя. Після нафтових криз 1970-х років залежність індустріалізованих країн від викопних енергоносіїв постійно зростала. Залежність Євросоюзу від вуглеводів нині дорівнює 50 %, а до 2030 року має сягнути 70 % [32].

Феномен тривалого економічного зростання базується в кінцевому підсумку на поставках дешевої енергії, які постійно збільшуються. Це означає, що за умов зменшення поставок нафти енергія стає більш дорогою, економічне зростання порушується, а фінансові системи, в основі функціонування яких закладено принцип постійного економічного зростання, піддаються руйнації. Прогнози ж динаміки видобутку нафти песимістичні. За оцінками експертів, за сучасних темпів енергоспоживання запаси нафти можуть бути вичерпані вже у 2047 р. [136].

Зміни на нафтовому ринку істотно вплинули на виникнення останньої за часом світової економічної кризи. Аналітики підкреслюють, що пік цін на нафту також відіграв критичну (хоч здебільшого таку, що прийшла непомітно) роль в ініціюванні економічного колапсу [416]. У цьому плані варто передусім згадати війни в Іраку й Афганістані. Проте на фондовому та сировинному ринках усе виявилось значно рельєфніше. У наш час спекулятивні пузири такого роду постійно становлять загрозу економічному зростанню, засвідчуючи одночасно його обмежені можливості. Механізм утворення такої ситуації — фінансові вкладення в деривативи. Варто при цьому уточнити, що він активно виявляє свою спекулятивну дію не тільки на продажу / купівлі нафти — їй піддаються всі принципово значущі для світового економічного розвитку сировинні ринки (ринки золота, інших металів, сільськогосподарської продукції та ін.).

Періодичне утворення пузирів у ключових сегментах глобальних сировинних, а також фондових ринків становить істотну загрозу для світової економіки. Їх виникнення провокують особливості світового фінансового ринку, якому властивий надмірний обсяг спекулятивного капіталу. У наш час формуванню пузирів на названих глобальних ринках також сприяє наявність значного обсягу дешевої ліквідності у світі. Це — результат гранично м'якої грошово-кредитної політики, яку здійснюють монетарні владні структури провідних країн починаючи з 2008 р. В умовах

нестабільності, яка зберігається у світовому господарстві, значна частина цієї ліквідності пішла не в реальний сектор економіки, а мігрувала на фінансові ринки, стимулюючи зростання цін на активи, що перебувають там в обігу [190, с. 39].

Ознакою того, що світова економіка стоїть перед вибором вектора свого дальшого розвитку, є суперечності, що об'єктивуються нині на ринку валют. Р. Хейнберг висловлює сумнів щодо того, що нині світові валюти становлять хоча б «скоординовану» систему. Гармонія і функціональність, — пише він, — підтримуються тільки величезними витратами (при цьому більша їх частина нарешті приносить прибуток валютним трейдерам і спекулянтам). У процесі того, як світова економіка просувається в напрямку занепаду, напруження у світовому співтоваристві валют може стати нестерпним [345, с. 275]. Як очевидну кризу валютної системи оцінює ситуацію також Х. Барабанер, аргументуючи це тим, що роль світової валютної системи виконує долар США, який одночасно слугує також національною валютою. За цих умов емісія долара США неконтрольована та непідзвітна світовому співтовариству [27, с. 149].

Проте, висловлюючи майже повну одностайність про те, що сучасний стан валютної системи є деструктивним чинником світового економічного розвитку, гостроту теперішньої ситуації вчені й аналітики оцінюють по-різному. З одного боку, наводяться досить обґрунтовані прогнози щодо того, що масштаби валютних війн розширюватимуться та стануть жорсткішими [449], і це призводитиме до торговельних і воєнних конфліктів. У наш час найбільше занепокоєння аналітиків викликають валютні відносини США та Китаю з огляду на розміри економік цих країн, геополітичний їх вплив, а також на той факт, що валюта Китаю багато десятиків років була прив'язана до фіксованого курсу американської валюти. Усі ці чинники настільки впливові, що реально можуть спровокувати регрес світової економічної динаміки, оскільки, на думку аналітиків, у валютні війни будуть втягнуті країни ЄС та інші країни.

Проте разом з цим існує не менш обґрунтована аналітиками наукова позиція щодо перебільшення цієї загрози на сучасному етапі розвитку світової економіки, оскільки валютні й торговельні війни суперечать інтересам країн, які беруть у них участь. Якби такі події справді відбулись, зазначають науковці, то це істотно б знизило ВВП як США, так і Китаю, при цьому Китай

втратив би більше. Водночас не існує жодних гарантій того, що в довгій перспективі система світових валют не зустрінеться зі збільшенням загрози, якою є неможливість постійного поновлення економічного зростання в США. Ситуація ж обмеження зростання економіки США тягне за собою суттєві трансформації в усіх сферах світової економіки, що обов'язково позначиться на розвитку інших країн [345, с. 272–279].

Розглядаючи найочевидніші прикмети біфуркаційного стану світової економіки, що наближається, необхідно виокремити питання про значущість екології для сучасного розвитку суспільства. Людство неприпустимо довго вважало процеси зростання господарської діяльності та можливості природи мало пов'язаними. Нині збереження навколишнього середовища стало для мегасоціуму вже не потребою, а вимогою часу. Сучасний період розвитку світового суспільства є переломним, оскільки на межі цього часу історія людства поділилась на дві принципово різні епохи. Перша, яка йде в минуле, відбувалась в умовах необмежених можливостей біосфери Землі. Нова епоха починається в умовах антропогенно перевантаженої біосфери. Зважаючи на те що людина не може існувати поза біосферою, а втрата її стабільності може призвести до біфуркації та переходу в один з багатьох квазірівноважних станів, де людина, ймовірно за все, не зможе існувати, тому людству необхідно забезпечити збереження біосфери вже в нинішньому аттракторі [230, с. 49].

Невизнання цієї суперечності може потягнути за собою втрати соціуму у вигляді забруднення навколишнього середовища, зміни клімату, техногенних аварій, природних катастроф. Наслідки спричиненого людиною впливу на природу коштуватимуть суспільству вельми дорого. За суто економічним підходом до оцінки орієнтовно «вартість» природних катаклізмів і промислових аварій становить 8,6 % щорічного приросту світового ВВП. Показовим є порівняння цієї цифри зі щорічним зростанням ВВП на 3 % [345, с. 202]. Розмір щорічних інвестицій у заходи із запобігання змінам клімату та адаптації до нього оцінюються в 1 % світового ВВП, а «кліматична бездіяльність» — як мінімум 5 % ВВП [455].

У наш час суспільство намагається забезпечити компенсаторний ефект і завадити виникненню тотальної, посиленої всеосяжними процесами глобалізації, екологічної катастрофи. Конференцією ООН зі сталого розвитку (2012 р.) — «Ріо + 20» визначені міжнародні інституції, що забезпечують ефективність усіх трьох

компонентів сталого розвитку (соціального, економічного, екологічного). Проте сучасні дослідження [37, с. 173], в яких оцінюються особливості поточного періоду світового економічного розвитку, і далі виявляють суттєву міру консерватизму, відзначаючи інституціональну й технологічну інерційність економічної динаміки. Це втілюється в нездатності світової економіки адаптувати виробничі процеси до умов обмеження попиту з тією самою швидкістю, з якою вона це робить в умовах зростання попиту. Як одне з аналітичних порівнянь на підтвердження цього — дослідження British Petroleum (BP)¹. Згідно з помірним сценарієм розвитку світового споживання енергії до 2030 р. обсяги викидів парникових газів збільшаться на 28 %, за більш жорсткої кліматичної екологічної політики — на 10 %, що в будь-якому разі не дозволить наблизитись до цілей сценарію сталого розвитку [383, с. 9–11].

Отже, сутність сучасної світової економіки, яку визначає низка чинників, — внутрішньо суперечлива. Крім того, її суперечливість посилює процес глобалізації. Сучасний стан цієї відкритої самоорганізованої системи (глобалізованої економіки) на рівні діалектичної визначеності обумовлюють суперечності детермінізму, взаємозв'язку та розвитку. Результат їх розв'язання визначатиме дальший еволюційний рух світової економіки.

2.3. Глобалізація економіки і загрози монополізації політичної та економічної влади на планеті: можливості й віддалені наслідки

У з'ясуванні сутності сучасної світової економіки у визначенні чинників динамізації процесу глобалізації вибудовувалась така логіка наукового аналізу: чинники глобалізації (або агрегований у своїй дії кофактор² розвитку світової економіки) — процес глобалізації (безпосередньо чинник розвитку світової економіки) — розвиток мегаекономічної (планетарної) системи. Проте розгляд еволюції глобалізованої економіки та суперечностей, які супроводжують цей процес, вимагає ставити завдання ширше. Необхідно враховувати, що не тільки розвиток світової економіки під-

---

¹ British Petroleum (British Petroleum Corp.)– нафтогазова, нафтохімічна та вугільна ТНК.

² Кофактор — тут у значенні чинника, який виконує функцію активатора іншого чинника, будучи його чинниковим ресурсом.

падає під істотний вплив глобалізації, але й інтенсивність і зміст глобалізаційних процесів зворотним чином залежать від стану, якого набула світова господарська практика на певному етапі своєї історії. Глобалізація, як системне явище або системний процес, має матеріально-технічне підґрунтя свого розвитку відповідно до рівня економічного прогресу, що його досягло суспільство. За визначенням О. Бузгаліна та А. Колганова [43, с. 265], глобалізація — це процес, який відбувається на рівні і техніко-економічних (продуктивні сили), і соціально-економічних (виробничі відносини), і соціально-політичних (а також духовних та інших) відносин.

Питання про первинність впливу в системі обопільно зумовленої взаємодії двох процесів (першим є розвиток техніко-економічних і соціально-економічних відносин, що визначає певний стан світової економіки, а другим — глобалізація) є дискусійним. На поверхні аналізу сучасних економічних процесів, безперечно, перебуває вплив глобалізації на розвиток світогосподарської системи. Саме в такому напрямі в рамках зазначеної проблематики здійснюється нині переважна більшість досліджень. Проте для пояснення причин виникнення такого феномену, як глобалізована економіка, вагомішими є аргументи щодо зміни економічного базису. Насправді технологічні революції, змінність укладів, розвиток продуктивних сил і виробничих відносин поступово вели до утворення єдиного відкритого економічного простору. Цей об'єктивно зумовлений процес відбувався у досить довгому історичному періоді, поки інтернаціоналізація не переросла у свою найвищу стадію — глобалізацію. Науковці [258, с. 24] зазначають, що в основі глобалізації є інтернаціоналізація відтворювального процесу (або процесу створення світового ВВП) у масштабах світової економіки.

Загалом твердження про те, що економіка розвивається в умовах глобалізації (інакше кажучи, про те, що вплив глобалізації визначальний), є слушним, але за уточнення — якщо здійснювати аналіз у певних фреймах, виокремлюючи період пізнього капіталізму, в якому процес глобалізації став надактивним. У цей історичний відрізок часу глобалізація справді динамізує розвиток світової економічної системи, стаючи чинником розкриття потенціалу її якісних змін. Якщо ж не вдаватись до часових обмежень, а розглядати економічне життя людства як певний (цивілізаційний) континуум, то необхідно визнати, що економічні причини

(розвиток продуктивних сил і виробничих відносин) є рушійною силою глобалізації. Вони, а не глобалізація, є сутнісно визначальними для розвитку суспільства.

Зважаючи на першопричину світової динаміки, потрібно зазначити, що в наш час установилися тісний зв'язок і взаємна обумовленість поновлюваних станів мегаекономічної системи та глобалізації — єдиного процесу, що відбувається на тлі постійних і обопільних змін. Названий підхід до розуміння особливостей сучасного економічного розвитку дозволяє висунути думку про відповідну (обопільну) функціональну залежність. Основною функцією глобалізації (тим, на що спрямована її дія) є формування світової економічної системи нового типу — глобалізованої економіки. Одночасно та взаємозалежно з цим реалізується функція трансформації економічного базису. Її дія спрямована на формування постіндустріального суспільства, яке інакше як глобальним бути не може. Спільна дія обох функцій визначає інтенсивність якісних змін економічних процесів, а отже, швидкість, з якою суспільство наближається до постіндустріалізму.

Взаємну залежність названих функцій світової економічної системи та глобалізації можуть опосередковувати як позитивні, так і негативні ефекти їх зв'язку. Єдиний за своєю сутністю процес, результатом якого є досягнення економікою певної міри глобалізованості, відбувається в одному соціальному просторі та в тому самому історичному проміжку часу, проте це не позбавляє його суперечностей.

Досліджуючи сутність глобалізації, А. Філіпенко підкреслив її контрверсійність і зауважив, що саме з цієї причини існують різні підходи до тлумачення названого феномену: з одного боку, здійснюються спроби пояснити глобалізацію як об'єктивний і закономірний процес, що охоплює економіку, політику, культуру та інші сфери життя суспільства, а з другого — як штучне, насильницьке явище, що формується під тиском розвинутих націй та економічно потужних держав, особливо транснаціональних корпорацій, з метою вирішення власних проблем і реалізації в глобальному середовищі егоїстичних інтересів [336, с. 11].

Саме ці діаметрально протилежні за своєю дією сили — природна глобалізація (або, інакше, глобалізація по горизонталі) та керована глобалізація (або, інакше, штучна чи глобалізація по вертикалі) обумовлюють особливості реалізації кожного з визначальних процесів сучасності: по-перше, власне процесу глобаліза-

ції; по-друге, опосередковано — процесу розвитку світової економіки. В сучасних умовах переходу суспільства до постіндустріальних економічних відносин дія названих сил об'єктивується через функції інститутів ринку та інститутів наддержавного регулювання. Стан, якого досягла нині світова економіка, є результатом об'єднаної їх дії. При цьому від того, якою виявиться міра поглиблення / розв'язання суперечностей у зазначеному інституціональному полі, залежить, як довго триватиме період пізнього капіталізму (нинішній еволюційний етап світової економіки).

Отже, глобалізація зумовлена сукупністю історично визначених економічних відносин (базисом) і, як наслідок, станом економічного розвитку, якого досягло суспільство, але вона одночасно також впливає на них. З огляду на це контури політ економічного аналізу еволюції глобалізованої економіки принципово визначає такий теоретико-методологічний підхід до вирішення названої наукової проблеми, який враховує обопільну зумовленість течії двох зазначених процесів. При цьому глобалізація за сутністю феномену та процесу, у ході якого він реалізується, є суперечливою, як суперечливим є і розвиток світової економічної системи, зумовлений суперечністю з приводу невідповідності продуктивних сил і виробничих відносин.

За узагальненням Паризького інституту політичних досліджень різноманіття суджень про глобалізацію укладається в три основні підходи до розуміння її сутності:

- глобалізація як закономірна фаза всесвітнього історичного процесу;
- глобалізація як тотальна уніфікація світового порядку;
- глобалізація як результат постійно зростаючої взаємозалежності країн і мезоекономічних¹ структур [330, с. 13].

Така логіка дозволяє досить чітко окреслити контури еволюції глобалізованої економіки. Відповідно зорієнтована послідовність аналізу надає можливість відповісти на питання про час виникнення феномену «глобалізована економіка» та ідентифікувати особливості функціонування світової господарської системи цього типу.

Глобалізація як закономірна фаза всесвітнього історичного процесу. Існує думка (здебільшого поширена у філософії та істо-

---

¹ До мезоекономічних структур належать групи компаній, об'єднані в корпорації або холдинги, регіони та галузі глобальної господарської системи.

рії), що всі процеси, які ведуть до загальних (у розумінні планетарних) змін життя суспільства, а отже, стосуються безпосередньо й економіки, потрібно розглядати як глобальну історію. Згідно з названим підходом до розуміння еволюції відправною точкою започаткування глобалізації як процесу є виникнення людства, тобто історія глобалізації бере початок від зв'язків, що встановлювались між племенами. Наприклад, у такому аспекті визначає планетарну історію розвитку людства Е. Азроянц: історія — це продукт зусиль людства, актуалізована частина процесу самоорганізації Мегасоціуму як організму, що відображає компроміси в постійному подоланні двох його начал: зовнішнього (нарколішне середовище) та внутрішнього (внутрішній світ людини) [6, с. 122–134].

У наш час у дослідженнях процесу глобалізації застосовуються дуже різні варіанти періодизації. У них період глобалізації вимірюється десятиліттями, століттями і навіть тисячоліттями¹. Утім найгостріші наукові дискусії точаться саме стосовно до періоду нової історії людства. Найпершу з часових меж на цьому історичному етапі визначив Р. Каплінські, який стверджує, що глобалізація не нове явище; вона існувала та розвивалась протягом усього останнього століття [173, с. 7]. Далі йдуть такі часові віхи початку глобалізації, виділені науковцями: у фазу власне глобалізації сучасний світ вступив у середині 1950-х рр. [242, с. 14]; початок процесу глобалізації покладено у 1960-ті рр., що пов'язано з прискоренням науково-технічного прогресу та розвитком процесів інтернаціоналізації виробництва і капіталу, а остання (нова) стадія датується кінцем 1990-х рр. [96, с. 60]; глобалізація (світової) економіки є процесом надання інтернаціоналізації господарського життя всесвітнього характеру, що активно розгорнувся в 1990-ті рр., і пов'язана з подоланням розколу світу на дві системи (розпадом СРСР і світової соціалістичної системи господарювання [254, с. 17]; сучасний період є часом «нової глобалізації» (1989 р. — теперішній час), але йому передували «перша глобалізація» (1885–1914 рр.) та «друга» (1914–1989 рр.) [331, с. 184, 225, 275].

¹ Від початку формування міжнародної торгівлі (протягом останніх тисячоліть [443, с. 12]), від часу географічних відкриттів (XV–XVI ст. [119]), інтернаціоналізації капіталу і становлення європейського капіталізму (Генуя, Голландія, Англія) (XVI–XVII ст. [40]), від часової межі XIX–XX ст. — перша фаза, протягом другої (середина 1950-х років), до третьої від кінця 1970–1980-х років [330, с. 13–14].

До теперішнього часу науковою думкою сформовані стадійні підходи до періодизації глобалізації. З найвідоміших потрібно назвати такі концепції: три хвилі глобалізації (Н. Стерн, Світовий банк [73, с. 216]), три етапи розширення глобалізації (І. Валлерстайн [50, с. 368]), три епохи (Т. Фрідман [340, с. 601]).

Отже, тема глобалізації як закономірної фази всесвітнього історичного процесу активно обговорюється науковою спільнотою. Проте, як справедливо вважає Ю. Гранін [79, с. 92–93], спроби тлумачення глобалізації в контексті «універсальної історії» невдалі, а проблеми «універсального еволюціонізму» до цього часу не пояснені. Саме тому більшість дослідників працює в межах традиційних — соціологічних — тлумачень історії людства. В їх межах глобалізація трактується або як одна з кількох тенденцій історії, що протиставлені одна одній, або як одна — результуюча — тенденція історичного розвитку.

На нашу думку, питання, з якого часу вважати глобалізацію фактично сформованим процесом, є не лише даниною принципам точності наукового аналізу. Визначення економічної глобалізації за мірою «зрілості» цього явища в історичному аспекті є необхідним для розуміння іншого феномену — глобальної економіки. Контури наукового аналізу проблем сучасності набувають чіткості обрисів саме за умов, що ці два явища, взяті в їх розвитку (тобто розглянуті також як процес) взаємно передбачають та визначають один одного.

Зазначені процеси глибоко досліджені вітчизняною економічною наукою. У контексті аналізу викликів і суперечностей глобальної економіки звернімося передусім до української школи глобалістики, згідно з засадами якої історична визначеність і зміст глобалізації подаються як новітній етап цивілізаційного розвитку, найвищий рівень інтернаціоналізації економічних, політичних і соціально-культурних відносин. Він характеризується поглибленням транснаціоналізації та соціалізації національних економік, а також активізацією інтеграційних процесів і формуванням інститутів наднаціонального регулювання [209, с. 623].

Особливо цінним у здобутках української школи глобалістики є те, що в рамках її досліджень не тільки визначається зміст ключових процесів і явищ сучасного економічного життя планетарного суспільства, але, що найважливіше, пояснюється їх сутність. Глобальний економічний розвиток відображено в них як суперечливий та асиметричний феномен сучасності. Він є, з одного боку, віддзерка-

ленням конфлікту національних інтересів держав «золотого мільярда» та решти країн світу, а з другого — протиборством економічних інтересів глобальних монополій і держав-націй. Загальними рушійними силами економічної глобалізації Д. Лук'яненко, А. Поручник і Я. Столярчук називають суперечності, які розглядаються ними у двох площинах: 1) як діалектичну взаємодію протилежних тенденцій економічних процесів і явищ, властивих світовому господарству та 2) як конфлікт інтересів глобальних корпорацій та інших суб'єктів світового господарства [209, с. 623, 625].

Зважаючи не те, що суперечності є джерелом системних трансформацій, особливу цінність для з'ясування змісту сучасних еволюційних процесів мають результати наукових досліджень А. Філіпенка, який, проаналізувавши наявні підходи до глобальних трансформацій (синергетичну методологію, концепції світоцілісності та цивілізаційних змін і циклічності процесів глобального рівня¹), довів, що глобальні трансформації ХХІ ст. можуть відбуватися за двома сценаріями — інерційним та інноваційно-проривним. Інноваційно-проривний сценарій є бажаним для розвитку мегасоціуму, оскільки він передбачає здійснення радикальних трансформацій на хвилі технологічної революції, епохальних інновацій, партнерства цивілізацій, взаємопов'язаного розвитку, солідарності тощо, але, — зауважує науковець, — поки що переважає інерційний сценарій, консервація якого приховує у собі небезпеку майбутнього катастрофічного стану [337, с. 273].

Визначальними віхами розвитку складних систем є їх перехід на якісно новий рівень розвитку, що пов'язано, як правило, з докорінними змінами та революційним процесами, які, своєю чергою, є продуктами розв'язання суперечностей. Світова економіка у своєму розвитку торувала шлях через трансформації, зумовлені промисловою, технологічною, інформаційно-комп'ютерною та мережевою революціями. Саме вони визначали чергові появи більш складних системних економічних відносин.

Визначення основних етапів розвитку світової економіки (як глобалізації) різноманітні, однак у цьому підході до періодизації варіюють менше. Це, ймовірно, пов'язано з тим, що економічна глобалізація як феномен і процес, що визначає особливості еконо-

---

¹ Синергетична парадигма спирається на біфуркації та хаос, які характеризують логіку «виникаючого» стану системи; світоцілісність — оперує двома головними поняттями: людський універсум та світовий універсум; цивілізаційно-циклічний підхід спирається на еволюційну зміну цивілізацій і на глобальні трансформаційні цикли [337, с. 273–274].

мічної динаміки, почала досліджуватись значно пізніше, ніж розвиток світового господарства. Теорія глобалізації перебуває у стані формування та ще не набула завершеного вигляду внаслідок порівняної новизни названої проблематики. Для наочності нами взятий приклад послідовності етапів формування та розвитку світової економіки за Є. Качуровським, оскільки цей підхід до періодизації є досить докладним і відповідає найпоширенішим науковим поглядам, які склалися до теперішнього часу (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**ОСНОВНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ
ТА РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ [177, с. 15]**

Етап розвитку		Системи і процеси	Економічні та фінансові системи
I	Зародження світової економіки	Римська імперія (27 р. до н.е. — 395 р.) Монгольська імперія (1206–1368)	Право, податки, торгівля
		Колоніальна система (XV–XVII ст.)	Зародження ринків, економічна інфраструктура, торгівля
II	Трансформація засобів виробництва (від мануфактури у фабричну систему) та зародження ринків (XVII–XIX ст.)	Буржуазна революція та крах імперій	Зародження фінансових ринків, перерозподіл ринків
		Промислова революція та зародження ринків	Торгівля, формування товарних і фінансових ринків
		Трансформація засобів виробництва	Перехід від мануфактури до промислового виробництва, продуктивність праці, ціноутворення, управління
III	Формування міжнародного поділу праці та економічний перерозподіл світу (кінець XIX — перша половина XX ст.)	Економічний перерозподіл світу та формування міжнародного поділу праці	Нові ринки та розвиток міжнародної торгівлі
		Бреттон-Вудська система формування міжнародної фінансової системи	Нова роль долара та формування ТНК

Закінчення табл. 2.2

Етап розвитку		Системи і процеси	Економічні та фінансові системи
IV	Науково-технічна революція, процеси глобалізації та інтернаціоналізації ринків (перша половина — кінець XX ст.)	Електротехнічна революція та двигуни внутрішнього згоряння	Продуктивність праці та товарні ринки
		Процеси глобалізації, інтернаціоналізації та інтеграції, перехід до монополій	СОТ, торговельні союзи, формування регіональних і світових товарних ринків
V	Мережеві та комп'ютерні технології, наднаціональні ринки товарів і капіталів (початок XXI ст.)	Розвиток глобалізаційних процесів і формування наднаціональних ринків і потоків капіталу	Розвиток мережевих процесів і застосування інформаційних технологій у світовій економіці та міжнародних фінансах
		Комп'ютеризація ринків і процесів глобалізації, мережеві технології	Комп'ютерна революція у мережах і ринках, глобальні фінансові ринки та ТНК, ТНБ, хедж-фонди

Визначенню критерію, який надає можливість ідентифікувати глобалізовану економіку як новий феномен сучасності (суттєво відмінний від її попередніх станів), сприяє застосування синергетичної концепції до прикладних аспектів аналізу світової економіки. Ідеться про те, що сучасний стан складної системи, якою є світова економіка, обумовлений трансформаціями, а системні трансформації, у свою чергу, обумовлені процесами революційних технологічних оновлень.

Технологічні революції раз на кілька сторіч слугують початком становлення нового наддовгострокового технологічного циклу, технологічного способу виробництва та чергового економічного устрою¹. Той самий зміст притаманний глибокій технологічній трансформації першої половини XXI ст., яка стане підгрун-

¹ Такі функціональні ознаки мала, наприклад, промислова революція останньої треті XVII — початку XIX ст., яка виникла в Англії і з часом охопила економіку всього світу.

тям для становлення постіндустріального технологічного способу виробництва та інтегрального економічного ладу [373, с. 197].

Розглядаючи становлення світової економічної системи у рамках трансформації капіталізму, С. Кузнець виділив п'ять послідовних (починаючи з XVIII ст.) технологічних революцій і, відповідно, п'ять відмінних одна від одної стадій розвитку економічної системи (табл. 2.3) [427, с. 166].

Таблиця 2.3

**ПОСЛІДОВНІСТЬ ТЕХНОЛОГІЧНИХ РЕВОЛЮЦІЙ ЗА С. КУЗНЕЦЕМ,
1770-ті — 2000-ні рр. [427]**

Технологічна революція	Назва періоду	Країни економічного ядра	Великий вибух, що розпочав революцію	Рік
Перша	Промислова революція	Великобританія	Відкриття фабрики Аркрайта у Кромфорді	1771
Друга	Епоха пару та залізничних доріг	Великобританія (поширилась на Континентальну Європу та США)	Випробування першого локомотиву «Ракета» для залізниці Ліверпуль — Манчестер	1829
Третя	Епоха сталі, електрики, важкої промисловості	США та Німеччина, які перейняли ініціативу у Великобританії	Відкриття сталеливарного заводу Е. Карнегі в шт. Пенсильванія	1875
Четверта	Епоха нафти, автомобіля, масового виробництва	США (з початку з Німеччиною, яка конкурувала із США за світове лідерство) пізніше поширилась на Європу	Перша «Модель-Т», виготовлена в Детройті (штат Мічиган) на заводі Г. Г. Форда	1908
П'ята	Епоха інформації та телекомунікацій	США (поширюється на Європу та Азію)	Випущено перший мікропроцесор Intel у м. Санта-Клара (штат Каліфорнія)	1971

Глобальна технологічна революція XXI ст. суттєво відрізняється від технологічних трансформацій XX ст.¹, що їй передували. Аналізуючи за Ю. Яковцем [373, с. 196–225] ці відмінності, необхідно зазначити таке:

1) сучасний етап розвитку планетарної економічної системи передбачає перехід до нового постіндустріального, гуманістично-ноосферного технологічного способу виробництва, інноваційного типу розвитку глобальної економіки (а не зміну укладів у рамках переважного технологічного способу виробництва);

2) в умовах глобалізації найновіша революція від початку наділена глобальним змістом, трансформуючи матеріальну базу всієї світової економіки;

3) трансформаціям, які зумовлені цією революцією, властива висока швидкість перетворень, що вимірюється десятиріччями (як порівняння: для планетарного поширення здобутків промислової революції знадобилось сторіччя);

4) найновіший технологічний революції буде властива ознака більшої міри керованості, ніж технологічним революціям індустріальної епохи, які їй передували; глибина та швидкість трансформацій висувають більші вимоги до ефективності управління названими процесами з боку бізнесу, держав і міжнародних організацій.

За оцінкою динаміки К. Перес, у розвитку світової економічної системи існує певна послідовність: «технологічна революція — фінансовий пузир — колапс — “золоте століття” — нестабільність». Така послідовність ґрунтується на базових механізмах, закладених у природі капіталізму. Ці механізми обумовлені взаємним впливом і взаємною дією трьох властивостей системи:

— технологічні зміни викликаються кластерами радикальних інновацій, які породжують наступні успішні революції, що модернізують виробничу структуру;

---

¹ Ю. Яковцем виділені технологічні трансформації чотирьох рівнів за критеріями глибини та періодичності: 1) модифікації техніки та технології виробництва на базі поліпшувальних інновацій, що постійно відбуваються на мікрорівні в процесі конкурентної боротьби; 2) зміни поколінь техніки та технологій на основі базисних інновацій, які відбуваються в галузях і країнах-лідерах приблизно раз на десять років і поява яких зумовлює періодичні економічні кризи; 3) зміни переважних технологічних укладів, які визначають рівень конкурентоспроможності економіки та кількох поколінь техніки, що є в основі, а також формування нових виробництв і галузей; вони виникають приблизно раз на півсторіччя, є матеріальною базою зміни кондратьєвських циклів і виявляються у тривалих і глибоких економічних кризах, у розгортанні технологічної революції в країнах економічного авангарду; 4) глобальна технологічна революція, змістом якої є зміна на основі хвилі епохальних інновацій наявного технологічного способу виробництва спочатку в авангардних країнах, а відтак у всьому світі [373, с. 196–197].

- функціональний поділ між фінансовим і виробничим капіталом, кожен з яких отримує прибутки різними способами;
- значно більші інертність і супротив змінам соціо-інституціональної структури, ніж техніко-економічної сфери, в якій наявний конкурентний тиск [259, с. 27].

На сучасному етапі (після того як планетарна господарська система пройшла найнижчу точку спаду в ході глобальної фінансово-економічної кризи) новий імпульс розвитку глобальній економіці потенційно може надати чергова промислова революція. Криза фактично об'єктувала суперечність між постіндустріальними техніко-економічними та соціально-економічними відносинами, що активно розвивались останнім часом на основі використання інформації, знань та інновацій, і капіталістичним укладом, базованим передусім на використанні нафти.

Найімовірніше, що особливості майбутньої промислової революції полягатиме у злитті нових комунікативних технологій з новими енергетичними системами — в органічному поєднанні новацій у сферах інтернет-технологій і поновлюваних джерел енергії. Це створить найпотужнішу новітню інфраструктуру, яка приведе до глобальних економічних змін і трансформацій у суспільстві. Аналітики доводять, що нові енергетичні режими створюють більше можливостей для взаємопов'язаної економічної діяльності, розширюють комерційний обмін, а також сприяють більш тісним і всеосяжним соціальним взаємовідносинам. Комунікаційні революції, які їх супроводжують, є засобами організації й управління новою просторово-часовою динамікою, яка зумовлена новими енергетичними системами [282, с. 12, 28].

Обговорюючи цю проблему, науковці здебільшого принципово підтримують імовірність повного після кризового відновлення світової економіки та новий вихід на висхідну траєкторію зростання в довгостроковій перспективі, який залежатиме від нової технологічної революції та широкого опанування її результатів. Темпи технічного прогресу та оволодіння новими технологіями можуть, без сумніву, стати найважливішим чинником, що визначатимуть майбутній глобальний економічний ландшафт. Однак при цьому в наукових колах одночасно також висловлюється думка, що перспектива настання чергової промислової революції досить віддалена, прогнози, пов'язані з цим, не набули ще достатнього обґрунтування, а перевірка її можливостей вивести світ з тіні фінансової кризи потребуватиме багато часу [205, с. 64–66].

Зазначимо, що зміна стану системи революційним способом є, по суті, випадком розв'язання суперечності, відтворювальний цикл якої досяг піку. За епохи капіталізму розвиток світової економічної системи визначається передусім капіталом, що розглядається нами у цьому контексті як система відносин, зі змінами яких безпосередньо пов'язані зміни базису. Отже, еволюція світової економіки відбувається одночасно зі змінами міри гегемонії капіталу. Рівень глобалізації економіки змінюється паралельно з набуттям відносинами капіталу певного рівня «глобальної зрілості». При цьому саме в таких відносинах закладені підвалини суперечності сучасності (зокрема суперечності у сфері виробничих відносин), які наділені трансформаційним змістом щодо світової економічної системи в цілому.

Вплив транснаціонального капіталу на хід глобалізації є одним з найвизначальніших. Його виникнення та розвиток стали основою формування всесвітніх мереж виробництва та збуту товарів і послуг. Рух транснаціонального капіталу (який у наш час фактично став глобальним капіталом) зумовлений зростаючою роллю транснаціональних, міжнародних, глобальних корпорацій в економічному житті глобалізованого соціуму. Саме утворення та функціонування глобального капіталу слід вважати першою за значущістю з причин існування глобалізації та формування сучасної світової господарської системи, а отже, і критерієм визначення контурів еволюції глобалізованої економіки.

Влада глобального капіталу поширюється то більше, що вищою стає міра лібералізації світових потоків товарів, прямих іноземних інвестицій та інших форм руху капіталу. Проте названі процеси, будучи взаємно обумовленими, одночасно також взаємно заперечують один одного. Інтереси глобального капіталу — це прагнення монополізму, а відкритість, що прогресує як процес функціонування світової господарської системи, навпаки, спрямована на збільшення економічної свободи (конкуренції у економічному її розумінні). Крім того, зважаючи на природну граничність масштабів планетарної економіки, побіжно варто відзначити існування меж поширення експансії, якої так прагне капітал, що також призводить до поглиблення названої суперечності.

Становлення сучасного періоду глобалізації необхідно пов'язувати саме з виникненням глобального капіталу та поширенням надалі його гегемонії. Власне, виникнення глобального капіталу датувати в строго історичному розумінні досить важко, оскільки це явище є результатом нагромаджувального ефекту поступового

переходу кількісних змін, що відбувались протягом довгого часу в межах світової економічної системи, в якісні. Однак є достатньо аргументів вважати, що відправною точкою названих процесів стала остання за часом технологічна революція (п'ята, за періодизацією С. Кузнеця). Тобто це кінець ХХ ст. — початок ХХІ ст. — епоха інформації та телекомунікацій; період, який характеризують такі ознаки, як мережевість, загальне проникнення та використання комп'ютерних технологій, активне формування світових ринків товарів і капіталів.

Розглядаючи технологічні революції за глибиною і періодичністю відповідних трансформацій, науковці зазначають, що найбільш глибокою і тривалою з них є технологічна трансформація, яка втілюється в глобальній технологічній революції. За такої революції реалізується кластер епохальних і базисних інновацій і відбувається перетворення матеріально-технологічної бази суспільства, технологічного способу виробництва і заснованого на ньому економічного устрою, що входить у генотип світових цивілізацій, які йдуть одна за одною [373, с. 196–197].

Отже, за зміни матеріально-технічного базису відбувається нагромадження капіталу, а властиві для цього періоду суперечності й закони роблять світову економічну систему, що розвивається на власній основі, історично прогресивною. Названа система досягає такого етапу розвитку, коли дальший прогрес людства стає можливим на основі революційного генезису нового суспільства. Останнє може відбутись прямо або опосередковано. Опосередкованість означає наявність етапу еволюційного часткового пристосування капіталу до нових умов, які породжені як занепадом суспільної економічної формації, так і еволюцією власне капіталу, з наступною зміною (знов-таки через соціально-економічну революцію) його якісно новим соціумом [43, с. 199–200].

Економічна система, виконуючи функцію соціальної організації, веде до зміни якісних ознак капіталу. Унаслідок цього капітал підлаштовуючись під нові умови існування, трансформує капіталізм, породжуючи його нові форми. Описуючи цей процес як такий, що відбувається нині, необхідно підкреслити наявність неочевидного цілком, але фактично існуючого заперечення. Модифікації капіталізму приховують у собі розгортання суперечності, яка визріває всередині системи капіталістичних відносин. Поступово формується нагромаджувальний ефект процесу самозаперечення капіталізму, який нині стає дедалі очевиднішим.

Провідні вітчизняні й іноземні вчені [43, с. 199–211; 60; 62; 64; 76] підтверджують цей факт.

Визначаючи історичну обмеженість капіталізму, А. Гальчинський зауважував, що економічна експансія, прагнення до безмежного розширення, готовність в ім'я цього до перманентних модифікацій органічно пов'язані з нагромадженням капіталу, з тим, що становить основу основ капіталізму, визначає його системотвірну функцію, глобально-ієрархічну визначеність, світосистемну специфіку [62, с. 9].

Переконливості самозапереченню капіталізму додали події глобальної фінансово-економічної кризи. М. Хазін [342] називає її кризою падіння ефективності капіталу та ідентифікує як кризу кінця капіталізму. У сучасній економічній науці [36, с. 117; 342, с. 114, 169] дедалі більше утверджується думка, що для припинення падіння ефективності капіталу має відбутися зміна моделі розвитку.

Розумінню феномену глобалізованої економіки в історичному аспекті її становлення і розвитку сприяють наукові засади, розроблені О. Бузгаліним і А. Колгановим. Описуючи передісторію тотальної гегемонії корпоративного капіталу та визначаючи як складники його змісту етапи еволюції пізнього капіталізму, науковці пропонують таку періодизацію [43, с. 201–210]:

- перша стадія: монополістичний капітал як підрив засад ринку. Імперіалізм;
- друга стадія: соціально-регульований капітал як обмеження влади грошей (фіктивного капіталу). Біполярний світ і неоколоніалізм;
- третя стадія: віртуальний фіктивний капітал як підрив капіталістичного виробництва. Глобалізація.

Глобалізацію як тотальну уніфікацію світового порядку та як результат постійно зростаючої взаємозалежності країн і мезо-економічних структур контексті дослідження еволюції глобалізованої економіки необхідно розглядати одночасно. Взаємозалежність цих напрямів дослідження дозволяє виокремити найбільш значущі аспекти еволюції глобалізованої економіки та показати їх за допомогою теоретико-методологічних засад, напрацьованих сучасною економічною наукою.

Сучасний економічний глобалізм — це капіталістичний глобалізм. Тому його представники (суб'єкти міжнародної бізнес-практики) мають на меті типові для капіталізму інтереси. З таких інтересів основоположним є максимізація прибутків від збіль-

шення обсягів вкладення капіталу, що визначені нині світовим масштабом господарської діяльності. Намагання закріпити прогресію потоку прибутковості підштовхує власників капіталу до інституціоналізації своєї влади. За теперішнього часу це виявляється передусім у тому, що за умов набуття законності інститути, що діють у системі міжнародних економічних відносин, стають надзвичайно стійкими. Їх трансформація, якщо вона й відбувається, діє, як правило, не в бік послаблення, а в бік концентрації влади. Інституціональна монополія є значно впливовішою, ніж монополія технологічна або економічна (здобута на основі традиційних бізнес-засад з економії поточних витрат тощо).

Індустріальний капіталізм, за якого прибуток здобувався переважно у сфері матеріального виробництва, давно перетворився на капіталізм переважно рентний. При цьому рента (раніше здебільшого природна, земельна) стала універсальним інструментом отримання прибутку з будь-чого, включаючи нематеріальне (що особливо притаманно нашому часу). Як приклади: інтелектуальна рента, фінансова, адміністративна тощо. При цьому рента від інституціоналізації влади, якої набуває глобальний капітал, — найбільша, оскільки вона дає фактичне право розподілу світового доходу на користь утримувачів названого специфічного ресурсу (влади, яка не тільки легітимно, але й латентно належить глобальному капіталу).

Варто також наголосити, що інституціональна монополія, яка була сформована в глобальному просторі, наділена значно вищим потенціалом прибутковості порівняно з інституціональною рентою від монополії, отриманої за умов переважання процесів інтернаціоналізації. Економічна глобалізація, на відміну від інтернаціоналізації, означає формування єдиних «правил гри» для кожного національного капіталу. Названі правила встановлюються міжнародними економічними структурами. По суті, це означає, що вони визначаються владою капіталу, який походить з найрозвиненіших держав. Остаточному поширенню описаної практики тотальної уніфікації світового економічного порядку істотно сприяли, як зазначають науковці [254, с. 19], гомогенізація економічного простору та перехід до всесвітньої ринкової (капіталістичної) моделі розвитку, що історично було пов'язано з подоланням розколу світу на дві системи.

Механізму регулювання відносин у сучасній системі глобального капіталізму властиві дві визначальні відмінності: по-перше, наявність визнаної ієрархії між суб'єктами міжнародних відно-

син, включаючи держави та недержавних акторів, і, по-друге, система прийняття рішень на вищих рівнях представниками сильних держав за формального представництва інтересів учасників нижчого рівня. Це дає змогу отримувати надвисокі прибутки одним її учасникам і веде до вагомих витрат — для інших [23, с. 21].

Глобалізація забезпечила широку відкритість світогосподарських відносин і можливість стати активними їх учасниками для всіх країн. Проте одночасно саме глобалізація через несправедливий механізм світового економічного порядку слугує причиною економічного утиску інтересів країн, які не перебувають у так званому клубі золотого мільярда (або, інакше, у складі країн «першого світу»).

Фактично переважна більшість науковців оцінюють співвідношення інтересів країн як диспаритет. Г. Колодко, наприклад, стверджує, що більше за всіх від глобалізації виграють сильніші в економічному та політичному плані держави. Він також зазначає, що названа закономірність спостерігалась на кожній хвилі глобалізації [185, с. 42]. Отже, кожний етап еволюції глобалізації незмінно супроводжувався приростом позитивного ефекту перш за все на користь країн — економічних і політичних лідерів.

За сучасного світового порядку нерівність у розподілі світового доходу країн, які виступають суб'єктами міжнародних економічних відносин, не може не стати причиною суперечностей. Несправедливий розподіл благ від глобалізації, — зауважує М. Інтрілігейтор, — породжує загрозу виникнення конфліктів на регіональному, національному й інтернаціональному рівнях [163, с. 13].

Узагальнювальне та змістовно містке пояснення сутності суперечностей глобалізованого суспільства з урахуванням історичності процесу глобалізації, уніфікації світового порядку та зростаючої взаємозалежності країн (тобто всіх трьох основних напрямів аналізу, які домінують у сучасній світовій економічній науці) надане В. Савчуком. Він констатує об'єктивність закономірностей формування та функціонування глобалізованого простору і зазначає, що стійка їх послідовність передбачає сутнісні зміни національних моделей, систем господарювання, а також, що є особливо значущим, — типів і форм цивілізації, які історично утворились у різних регіонах планети. Об'єктивні закономірності, унаслідок яких економіка та суспільство дедалі більше набувають ознак глобальності, передбачають еволюційну гармонізацію взаємозв'язків цивілізацій, їх добровільне взаємопроникнення, дифузію, взаємовплив. Проте бажання домінантних нині

на планеті найрозвиненіших країн прискорити процеси глобалізації через нав'язування силою економіки, політики тощо тільки власного бачення принципів і форм розвитку економіки, культури, духовності в окремих державах і регіонах провокує супротив, протистояння з боку найбільш стійких та активних представників тих чи інших регіональних цивілізацій, що ускладнює, гальмує реалізацію так необхідних для виживання і дальшого розвитку людства потреб в об'єднанні зусиль з метою найбільш справедливого, раціонального й ефективного використання природних, технічних, технологічних, фінансових і соціальних ресурсів на благо людини та людства [289, с. 133].

Справді, процес уніфікації світового порядку активно нав'язується суспільству через вертикаль глобальної влади, інститути якої активно формуються нині. Однак неоднорідність системи, якою за своїм утворенням є світова економіка, істотно ускладнює управління нею. Управління неоднорідною системою світового господарства, утвореного з різних за геоекономічними, інституціональними, ментальними та іншими ознаками країн і регіональних об'єднань, принципово можливе лише тоді, коли відбуваються об'єднавчі для всіх соціально-економічні процеси — коли існує певний системний інтегратор. Таким інтегратором в умовах сучасного розвитку країн є глобалізація, але світ може стати посправжньому однорідним тільки за умов повного затвердження ноосферних відносин у соціумі та постіндустріальних — в економіці. Отже, суперечності, що існують нині у сфері інституціоналізації відносин влади, цілком закономірні, оскільки їх визначають трансформації, що відбуваються на рівні економічного базису.

Особливість сучасного періоду глобалізації, як уже зазначалось, полягає в тому, що наприкінці ХХ ст. — на початку ХХІ ст. виразно стала виявлятися тенденція капіталу до тотальної гегемонії. До цього стану глобальний капітал просувався поступово: історико-логічний генезис — розвиток — самозаперечення. Нині він вступив у епоху та простір занепаду — підриву власних системних підвалин [43, с. 198, 200]. Отже, саме відрізок його еволюції на межі століть слід вважати «точкою неповернення». Капітал вступив у активну фазу самопідриву, і саме це спонукало представників капіталістично-корпоративної еліти шукати способів самозбереження.

Як відомо, дія капіталу в системі господарських відносин може розглядатись як капітал-функція та капітал-власність. В умовах сучасного періоду глобалізації домінування набула остання з

форм його існування. Причина цього — у тому, що власність, управління якою закріплено інститутами та перетворено на ресурс влади, дозволяє одержувати значно більший прибуток, ніж капітал, що функціонує у сфері виробництва. Отже, саме інституціоналізація влади (як зазначалось про це раніше) на всезагальному рівні стала способом самозбереження для глобального капіталу. Глобальне управління першою чергою спрямоване на захист власності світової еліти і тільки другою — є, справді, важливою умовою впорядкування безлічі економічних відносин усередині світової економічної системи, яка є неоднорідною.

Глобальне управління є, фактично, установленням специфічного (глобального) режиму власності. Поняття режиму власності використовується в межах економічної концепції прав власності. Воно відбиває сукупність правил, що визначають умови доступу до ресурсів і порядок прийняття рішень щодо їх використання. На нашу думку, поняття режиму власності можна також використати для оцінки поведінки представників глобальної еліти, але з уточненням стосовно до того, що спектр ресурсів, доступу до яких прагнуть суб'єкти глобального управління, є значно ширшим (крім традиційних це також ресурси інформаційного, медійного просторів, ресурси політичної влади та ін.).

Діючий механізм режиму власності вже на нинішньому етапі економічної еволюції суспільства призвів до того, що ознаки глобальності економіки почали формуватися здебільшого внаслідок керівної функції, яка продукується власниками глобального капіталу, і меншою мірою в результаті природних причин поширення ринкових відносин, зростання відкритості країн, кооперації праці тощо. Іншими словами, у масштабах сучасного світового економічного простору капітал діє не тільки як капітал-функція продукування нових благ і капітал-власність, але також, так би мовити, як «квазікапітал-функція» або «капітал-функція-штрих». Ця нова функція капіталу є похідною від закріплення влади на наднаціональному рівні, а продуктом інституціоналізації, який через механізм рентних відносин надалі приносить прибутки, — є прирощення влади.

Незважаючи на те що внаслідок тенденції капіталу до тотальної гегемонії глобалізація дедалі більше стає втіленням функції управління і менш виразно виявляється як природно обумовлений процес, на сучасному етапі її еволюції й далі існує простір, утворений країнами (та іншими суб'єктами міжнародних економічних відносин), що діє за принципом відкритої системи. Кожна

з країн пов'язана з іншими величезною мережею зв'язків, що розташовані в паралелях взаємних економічних відносин: виробничих, фінансово-кредитних, науково-технічних, інституціональних, зв'язків з обміну тощо.

І. Валлерстайн [51] визначав побудову світ-економіки як структури, якій властива наявність множини держав, переплетених між собою системою міждержавних відносин, і зазначав, що вона є складовою світ-імперії — структури, де політична влада всієї світ-системи зосереджена в одних руках, і світ-системи — певного територіального простору, який охоплює багато політичних і культурних одиниць, залишаючись при цьому єдиним організмом, уся діяльність якого підпорядкована системним правилам.

Через взаємозалежність країн (а також мезоекономічних структур — груп компаній, об'єднаних у корпорації або холдинги, інших галузевих і територіальних структур мезорівня) простежується очевидність одночасних виявів у економічному житті глобалізованого соціуму спільного та контрарного¹. Факт спільності підтверджує те, що світова економіка є системно утвореною єдністю, а контрарності — те, що цій системі властива неоднорідність, яка виявляється в усьому: у несхожості суб'єктів, їх функцій, поведінкових принципів, внутрішніх зв'язків, ендегенних відносин, інституціональних структур і механізмів, за якими вони діють, тощо, а також (і це є визначальним для розв'язання / загострення суперечностей у період системної трансформації) у розбіжності їх інтересів.

На сучасному етапі еволюції світової економіки фактично сформувались передумови однієї з найглибших суперечностей розвитку людства, джерелом якої є самозаперечення глобального капіталу. Ця суперечність є такою, що за її розв'язання в майбутньому відбудеться системна трансформація і перехід від індустріального суспільства до постіндустріального. Наслідки самозаперечення глобального капіталу втілюватимуться у вигляді мультиплікаційного ефекту. Спочатку такий ефект виникає на рівні контрарного, через те що, з одного боку, капіталістично-корпоративна еліта зосереджує владу, маючи на меті збереження гегемонії капіталу, а з другого — велика кількість країн намагаються забезпечити неоднорідність системи, а отже, свою незалежність від глобального капіталу. Далі мультиплікаційний ефект

---

¹ Контрарний (від лат. *contrarius*) — протилежний, супротивний.

поширюється на рівень спільного, і світова економіка, як системно утворена єдність, поступово починає набувати нової постіндустріальної якості. Реальність цього вже нині підтверджується емпірикою розвитку світової економіки.

Висновки до розділу 2

Основу дослідження якісної трансформації системи ціннісних орієнтирів розвитку глобалізованої економіки утворює сучасна економічна теорія про об'єктивну логіку та об'єктивне бачення закономірностей глобалізації світового суспільства. Її засади створили можливість з'ясувати причини, переваги та проблеми динамізації процесів глобалізації економічного життя суспільства у XXI ст., можливості, які виникають у соціумі внаслідок названих змін, а також загрози і віддалені наслідки монополізації політичної та економічної влади на планеті.

Дослідження суперечностей розвитку світового суспільства в умовах глобалізації вимагає такої логіки наукового аналізу: 1) ідентифікація світового суспільства як соціальної спільноти і самостійно діючого суб'єкта, що передбачає аналіз суперечностей на рівні з'ясування сутності соціальної системи (її субстанції); 2) визначення світового суспільства як складної, системно утвореної форми соціальної діяльності, що передбачає аналіз суперечностей на основі діалектики (концептуалізації розвитку); 3) формування уявлення про світове суспільство як про систему взаємодіючих соціальних інститутів, що передбачає аналіз суперечностей відповідно до форм організації спільної діяльності індивідів, які утворились історично.

Принципи теоретичної аналітики ґрунтуються на провідних засадах сучасної філософії та політичної економії з пізнання суперечностей та їх ідентифікації на основі визначальних критеріїв, якими є характеристика носія соціальної активності, діяльність носія соціальної активності, організація діяльності носієм соціальної активності, а також субкритеріїв, якими є сфери (економічна, політична, соціальна, духовна), детермінанти (потреби, інтереси) та відносини (суб'єкт-об'єктні, суб'єкт-суб'єктні). Використання цього підходу до аналізу забезпечує системне сприйняття суперечностей сучасного глобалізованого суспільства.

Дослідження суперечностей світового суспільства за критерієм, яким є діяльність носія соціальної активності, має бути спря-

моване не тільки на процесуальність (тобто на аналіз зміни станів внаслідок діяльності суб'єкта), але й на суб'єктність — джерело такої діяльності (що є визначальним). Це пояснюється тим, що для відповіді на питання щодо того, чому поглиблюються та як розв'язуються соціальні суперечності в процесі певного виду людської діяльності, потрібно знати, хто здійснює таку діяльність, в який спосіб і яку мету при цьому має на увазі. Участь країн у міжнародному поділі праці може розглядатись як приклад суб'єкт-суб'єктних відносин у рамках мегасоціуму, а аналіз цієї проблематики — демонструвати наочність названих засад, оскільки дозволяє з'ясувати носіїв соціальної активності за сферами діяльності, цілями та засобами досягнення їхніх інтересів.

Особливо значущими для етапу сучасного розвитку світового суспільства є дослідження суб'єкт-об'єктних відносин у сфері створення інтелектуального продукту та суб'єкт-суб'єктних відносин — у сфері розподілу результатів інтелектуальної діяльності. Сукупність названих відносин зумовлює особливості переходу мегасоціуму від індустріального виробництва до постіндустріального, що відбувається через діяльність людей і за використання втіленого ресурсу людей (інтелектуального капіталу та соціального). Вирішення цього двоєдиного завдання (створення / розподілу інтелектуального продукту) в інтересах розвитку людства зменшує ймовірність виникнення глобальних ризиків і загроз та веде у підсумку до зняття суперечності в соціумі.

Наочним прикладом гостроти суперечностей, які властиві процесу глобалізації на його сучасному етапі, є сфера інституціоналізації відносин у соціумі. Основні вияви суперечностей є такими: 1) тенденція до централізації управління в глобальному масштабі; 2) запровадження / відторгнення нових інститутів за умов кризових і посткризових змін глобалізованого суспільства; 3) легітимність / нелегітимність представництва інтересів впливових носіїв соціальної активності в міжнародних наднаціональних регуляторних структурах; 4) інституціональна неузгодженість наднаціональних / субнаціональних / національних інтересів; 5) наростаючий конфлікт між інститутом глобального ринку та інституціональними системами державного регулювання суверенних країн; 6) брак паритету між колективним і централізованим прийняттям управлінських рішень в умовах інформаційної глобалізації.

На виокремлення в аналізі суперечностей процесу глобалізації суспільства заслуговує таке явище, як глобальний інституціональ-

ний конфлікт. Це вища фаза соціальної суперечності, яка виявляється в рамках однієї з форм людського буття (у системі його організації або, інакше, в інституціональній системі), виникає за участі наднаціональних суб'єктів суспільних відносин, утворюється з приводу організаційного забезпечення відтворення суспільства в цілому і реалізується на основі зміни функцій глобального управління та / або появи суб'єктів-носіїв нових функцій. Якщо за наявних інститутів неможливо забезпечити реалізацію інтересів соціуму та організувати ефективне функціонування зв'язків, що конституують систему, — стан, в якому перебуває суспільство, визначається як кризовий. Прикладом цього слугує стан світової економіки під час першої глобальної кризи XXI ст.

Групування країн за показником ВВП на душу населення за одночасного визначення міри їх участі в процесах глобалізації (за індексом глобалізації KOF), рівня добробуту (за індексом процвітання LPI), результативності розвитку економіки (за індексом глобальної конкурентоспроможності GCI), міри розвитку технологічної сфери (за глобальним інноваційним індексом GII), рівня освітнього та духовно-культурного багатства націй (за індексом людського розвитку HDI), досконалості засад з природокористування (за індексом екологічної ефективності EPI) та ефективності функціонування державних інститутів (за рейтингом крихких держав FSI) дало змогу довести, що суперечність у відносинах між країнами «центр — периферія» відповідає наявності суттєвої протилежності — передостанньої стадії загострення суперечності, за якою йде стадія «конфлікт».

Підходи до наукового аналізу якісної трансформації системи ціннісних орієнтирів розвитку суб'єктів глобальної економіки, обґрунтовані з позицій діалектики, дозволяють згрупувати та проаналізувати відповідно до названого предмета дослідження суперечності а) детермінізму, б) взаємозв'язку, в) розвитку, що забезпечило системне сприйняття сутності сучасної світової системи господарювання.

Визначальними причинами розвитку світової економічної системи є, по-перше, безпосередньо її внутрішня природа (природа синергетичної, дисипативної за структурою системи, якій притаманна самопричинність), а по-друге, причини, які походять з іншого явища — з глобалізації. Такі причини асиметричні як зумовлюючі та наслідкові. Крім того, кожна їх множина (тих що належать до явища світової економіки, та тих, що належать до

явища глобалізації) є внутрішньо суперечливими. За результатами їх сукупного впливу формуються певні умови динамізації (потенціювання розвитку) світової економіки. Це означає, що розв'язання / загострення суперечностей у взаємопов'язаних сферах дії факторів детермінує (визначає) стан і можливості дальшого розвитку.

Розв'язання / загострення суперечності взаємозв'язку процесів і явищ суттєво визначають потенціал розвитку світового суспільства та його господарської системи. До найважливіших з погляду перспектив дальшої динаміки глобалізованого суспільства належить умова розв'язання суперечності між бажанням людства постійно збільшувати свій добробут і можливостями «кінцевої планети». Названа суперечність посилюється глобалізацією та виявляється в обмеженості резервів постійного зростання. Соціальний бік цієї суперечності виявляється як формування суспільства споживання, яке набуло ознак глобальності. За умов затвердження такої моделі суспільства поточне задоволення потреб (короткостроковий імператив) стає для членів соціуму важливішим, ніж пріоритет довгострокових цілей соціального розвитку.

Дослідження суперечності розвитку глобалізованого соціуму та економіки за використання теоретичних засад синергетики доводить, що сучасний світ перебуває на межі, яка може стати поворотним моментом їх динаміки. Розв'язання суперечностей сучасного перехідного періоду до постіндустріалізму може змінити стан, у якому перебуває світова соціально-економічна система, за двома кардинально протилежними варіантами (прогресивним і дегресивним). Від економіки споживання (яка зростає на основі використання вичерпних ресурсів) суспільство може завдяки потенціюванню можливостей прогресивного розвитку перейти до постіндустріального суспільства (економічну сутність якого визначає невичерпний ресурс — знання та інтелект людини) або, навпаки, отримавши кризогенний імпульс руху, увійти в стан безперервних планетарних катастроф. Основними передвісники утворення такого фазового портрету сучасної світової економіки є зниження обсягів видобутку нафти, міжнародна фінансова нестабільність, валютні війни, екологічні катастрофи.

Комплементарний аналіз: 1) процесу розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, узятих у їх світовому форматі, та 2) процесу глобалізації — дозволяє обґрунтувати існування взаємної залежності названих процесів і виявити, що реалізацію кожного з них обумо-

включають діаметрально протилежні за своєю дією сили, які об'єктивуються через функції інститутів ринку та інститутів наддержавного регулювання. Результат їх об'єднаної дії визначає, з одного боку, стан, якого фактично досягла світова економіка, а з другого — тривалість періоду пізнього індустріалізму (нинішнього етапу еволюції світової економіки), що зумовлено мірою поглиблення / розв'язання суперечностей у зазначеному інституціональному полі.

Часом виникнення глобалізованої економіки як нового феномену сучасності необхідно вважати час започаткування формування глобального капіталу. Світова економіка, розвиваючись у межах капіталізму, набувала ознак глобалізованості разом з формуванням глобального капіталу і зростанням його гегемонії. Початок переходу від світової економіки передглобалізаційного періоду до поступового утворення глобальної економіки зумовила п'ята, за С. Кузнецем, технологічна революція. Отже, «точкою перелому» став кінець XX ст. — початок XXI ст.

У сучасному періоді розвитку глобальної економіки капітал не тільки діє як капітал-функція (що традиційно спрямовано на процеси відтворення в реальному секторі економіки та продукування нових благ) та капітал-власність (значущість якого істотно зростає внаслідок превалювання керованої глобалізації над природною), але також як квазікапітал-функція (або капітал-функція-штрих). Ця нова функція капіталу є похідною від здійснення інституціоналізації відносин влади на наднаціональному рівні. Її продуктом є приращення влади, що забезпечує отримання надприбутків у світовому масштабі на основі застосування механізму рентних відносин.

Очевидність одночасних проявів спільного та контрарного (протилежного, супротивного) в економічному житті глобалізованого соціуму простежується через взаємозалежність країн і мезоекономічних структур (груп компаній, об'єднаних у корпорації або холдинги, інших галузевих та територіальних структур мезорівня). Факт спільності підтверджує те, що світова економіка є системно утвореною єдністю, а контрарності — те, що цій системі властива неоднорідність, яка простежується за всіма ознаками економічного життя світового суспільства. Такими ознаками є несхожість суб'єктів, їх функцій, поведінкових принципів, внутрішніх зв'язків, ендегенних відносин, інституціональних структур і механізмів, за якими вони діють, тощо, а також розбіжність їх інтересів. Останнє є особливо значущим для розв'язання / загострення суперечностей у період системної трансформації.

Розділ 3

ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗОВАНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Інформаційна економіка та інформаційне суспільство в умовах глобалізації: техніко-економічні можливості та переваги

Перехід суспільства від індустріального до постіндустріального типу розвитку є не тільки суперечливим унаслідок трансформаційної сутності цього періоду, але й таким, що створює для людства, за умов розв'язання суперечностей, нові можливості та переваги, відкриваючи нові перспективи його майбутнього життя. Засновник теорії постіндустріалізму Д. Белл визначив одинадцять відмінностей нової стадії суспільного розвитку від попередніх, надавши їй тим самим широкої характеристики¹. Він показав, що постіндустріальна економіка замінить індустріальну передусім завдяки техніко-технологічному прогресу в суспільстві та зростаючій ролі науки, знань, інформації. З огляду на це визначальну особливість постіндустріальної економіки слід вбачати у тих ознаках, що характеризують її як спосіб суспільного відтворення.

Теорія інформаційної економіки (суспільства) була започаткована фактично в той самий період, що й теорія постіндустріальної економіки (суспільства). Її цілком аргументовано можна вважати складовою постіндустріальної концепції, а власне суспільний феномен, яким є інформаційна економіка (суспільство), ідентифікувати через критерії «ресурс» і «технологія». Ключовим джерелом розвитку людства в період його найновішої історії є наукові знання. У кодифікованому вигляді вони трансформуються в інформацію, а остання поширюється через мережі за допо-

---

¹ Ознаками постіндустріального суспільства, за Д. Беллом, є: визначальна роль теоретичного знання, створення нової інтелектуальної технології, зростання статусу носія знань, переважання виробництва послуг над виробництвом товарів, зміни характеру праці (від переважно праці як взаємодії людини з природою до взаємодії між людьми), зростаюча активність жінок у суспільстві, піднесення ролі науки, перехід у політиці від горизонтальних утворень (класів і страт) до вертикальних утворених — ситусів (від. лат. *situ* — становище, позиція), затвердження меритократії, кінець обмеженості благ, економічна теорія інформації [31].

могою ІКТ, які є основою п'ятого технологічного укладу, забезпечуючи його перехід до наступного — шостого.

Виходячи з завдань дослідження політико-економічних суперечностей технологічного розвитку глобалізованої економіки, а також виявлення техніко-економічних можливостей і переваг, які відкриваються перед людством у період розвитку інформаційного суспільства та переходу до постіндустріального способу організації економічного життя, необхідно окреслити кілька передумов аналізу:

- по-перше, вихідною умовою цього напряму дослідження є положення про технологічний спосіб виробництва як про поєднання продуктивних сил і техніко-економічних відносин. Такі засади дозволяють урахувати активний елемент продуктивних сил — людину, яка є джерелом будь-яких змін у суспільстві (техніко-технологічних, виробничих, господарських та ін.), а також з'ясувати причини суперечностей, які виникають у рамках світової суспільної системи та пов'язані з поділом влади, ресурсів, світового доходу — власності в цілому;

- по-друге, дослідження провідного (постіндустріального) типу відтворення, провідного ресурсу (інформації як втілення знань і результату інтелектуальної та інноваційної діяльності людини), провідної технології (ІКТ) та провідної форми організації зв'язків (мережевої) здійснюватиметься одночасно;

- по-третє, за цього підходу до названої проблематики набуває рельєфності форма організації світової господарської системи та її підсистем (передусім на рівні країн). У формі організації світової системи господарювання відображаються рівень розвитку продуктивних сил і спричинена глобалізацією специфіка поділу праці. Своєю чергою, це має тісний зв'язок з технологічним способом виробництва, що, зокрема, дозволяє з'ясувати причини багатоукладності світової економіки, зумовленої розбіжністю технологічного розвитку країн;

- по-четверте, аналіз буде спрямований на розкриття природи суперечностей, що взаємообумовлено виникають в економічній і технологічній сферах відносин: стосовно до використання обмежених (у т. ч. невідтворюваних) ресурсів; граничних можливостей економічного зростання; інформатизації та віртуалізації виробничо-господарських процесів; циклічності економічного розвитку; особливостей перехідного періоду від нижчого технологічного укладу до вищого, від індустріальної економіки до постіндустріальної.

Затвердження кожного *способу виробництва* є результатом руху технологічних укладів, який відображає процес суспільного розвитку передусім з погляду зміни сполучення різноманітних факторів відтворення економічного потенціалу. Технологічний уклад формується на основі однотипних технологічних зв'язків (за типом енергетичних ресурсів, використанням базових технологій, сировини тощо). У його межах здійснюється замкнений цикл: від отримання первинних ресурсів до їх переробки та виготовлення остаточної продукції, що задовольняє відповідний тип суспільного споживання. Ядром технологічного укладу є набір базисних технологічних процесів, які застосовуються тривалий час [241, с. 58–59].

Рух технологічних укладів безпосередньо пов'язаний з продукуванням базових (радикальних) інновацій. Саме такі інновації (парові машини, залізниці або атомна енергетика, комп'ютери тощо) у різні часи були та залишаються нині основою визначальних змін у суспільстві. Інновації є ключовими чинниками, які послідовно змінюють техніку, технологію, економіку та, у підсумку, життя людства загалом.

Періодизація технологічних укладів та ідентифікація інновацій, які стали причиною кардинальних змін у суспільстві, суттєво не різняться, хоч кожен з підходів має певні відмінності (дод. Б, В). Що стосується сучасного періоду, то в науковій літературі [373, с. 199, 205] виокремлюються такі події техніко-технологічного та економічного розвитку суспільства: у XX ст. відбулись три великі технологічні трансформації, які були пов'язані з опануванням авангардними країнами третього технологічного укладу (на початку століття), четвертого (1940–1950 рр.) та п'ятого (з 1980-х років); на початку нового тисячоліття, після першої глобальної інформаційної кризи (2001–2002 рр.), яка також особливо виразно виявилася в авангардних країнах (США, Західній Європі, Японії), п'ятий технологічний уклад увійшов у стадію зниження; одночасно розпочався процес становлення шостого технологічного укладу, який відповідає постіндустріальному способу виробництва.

Інноваційні зміни кореспондують з інноваційними хвилями (waves of innovation). Технологічні уклади підпорядковуються технологічним способам виробництва. У свою чергу, кожний технологічний уклад реалізується у чотирьох-п'яти поколіннях техніки (технологій). Кожне нове покоління техніки відображається в чотирьох-п'яти моделях і модифікаціях технологій. Це одночасно

співвідноситься з технологічними циклами: наддовгострокові цикли відповідають змінам технологічного способу виробництва; довгострокові — змінам технологічних укладів; середньострокові — змінам поколінь техніки (технологій); короткострокові — змінам моделях техніки та модифікаціях технологій ([373, с. 198], дод. Г).

Історія становлення та розвитку технологічних укладів є, по суті, віддзеркаленням прогресу, через який простежується розвиток людства. Технологічний прогрес обумовлює продуктивніший спосіб виробництва, що веде до економічного зростання. Проте динаміка лише на першій погляд здається рівномірною (подібною до вектора). Причинно-наслідкова залежність «технологічний прогрес — економічне зростання» — це тільки один з принципів, згідно з яким еволюціонує господарська система. Фактично формування та розвиток технологічного способу виробництва, який відбувається в умовах глобалізації, є складним і суперечливим процесом. При цьому *існування межі збільшення вхідних факторів виробництва та труднощі ресурсного заміщення* є найгострішими проблемами з тих, що притаманні нинішньому періоду техніко-економічного розвитку глобалізованого суспільства.

Сучасну особливість техніко-економічного розвитку істотним чином визначає те, що кожний процент приросту ВВП стає для суспільства дедалі дорожчим унаслідок дії закону спадної продуктивності факторів виробництва. Одночасно також збільшується потреба в обсягах залучених ресурсів, оскільки масштаби світової економіки (за їх виміру у великих інтервалах часу) постійно зростають. За прогнозом PwC¹ [471], якщо до 2050 р. світова економіка змінюватиметься в середньому з темпом приросту 3 % на рік, то до 2037 р. світовий ВВП подвоїться, а до 2050 р. збільшиться втричі.

Розмірковуючи про ресурсні можливості розвитку планетарного суспільства, передусім необхідно зазначити, що попередня (індустріальна) епоха була енергомісткою. Порівняно з нею постіндустріальна економіка, яка базована на продукуванні та використанні наукових знань, інформації, інновацій, наділена важливими перевагами для дальшого розвитку людства. Проте у

---

¹ PwC — Pricewaterhouse Coopers, міжнародна мережа компаній з надання послуг у сфері консалтингу й аудиту.

трансформаційному періоді суперечності ресурсного заміщення не тільки й далі існують, але і входять у стан загострення. Оцінюючи ймовірні темпи зростання світової економіки та використання енергії, науковці [174] доводять, що подовження такої динаміки потребуватиме дуже великих інвестицій. При цьому вони будуть великими навіть за умов того, що споживання енергоносіїв залишатиметься на теперішньому рівні.

Безумовно, використання природних за походженням факторів виробництва певною мірою компенсується високими темпами науково-технічного прогресу, що простежується вже за сучасного способу організації господарської діяльності. Однак сучасна економіка, яка обумовлена особливостями як індустріального способу виробництва, так і постіндустріального, все ще залишається істотно залежною від первинних (даних природою) ресурсів (корисних копалин, води, багатьох інших компонентів екосистеми).

При цьому капіталістичні виробничі відносини на нинішньому перехідному етапі до відносин посткапіталістичних і постіндустріальних залишаються ще досить стійкими. Інтереси міжнародних корпорацій у максимізації прибутку зумовлюють примат споживання обмежених і, зокрема, невідтворювальних ресурсів. Існуюча до теперішнього часу практика господарювання диктує, що індустріальний спосіб виробництва має розцінюватись суспільством не інакше як засіб отримання доходу, та пояснює це як логічне завершення виробничого циклу і циклу комерціалізації продукту, що йде за ним. Тобто збільшення обсягів експлуатації ресурсів (енергоносіїв, природної сировини тощо) має сприйматись суспільством як належне — як спричинене економічним зростанням явище; таке, що є стимулом для виробництва, необхідною умовою розширеного відтворення та джерелом зростання добробуту населення.

Проте для бізнесу вартість залучення таких ресурсів за ціною ринку в певному операційному періоді та їх справжня цінність для суспільства у мегатривалому періоді є настільки різними, що ці величини взагалі не піддаються порівнянню. Принципово розбіжною є також сутність названих витрат: перші — поточні витрати виробництва, які надалі будуть відшкодовані за кошти доходу від реалізації готової продукції, а інші — збитки (неповоротні втрати), для яких можливість відтворення, а отже, і компенсації або ускладнена, або взагалі неможлива. Поки в суспільстві не будуть знайдені замітники ресурсам природного походження, пе-

редусім таким, що не відтворюються, існуватиме одна з базових суперечностей способу виробництва — суперечність, зумовлена граничними можливостями залучення вхідних природних факторів виробництва та обмеженнями ресурсного заміщення.

У наш час названа суперечність залишається досить сильною. Яскравим прикладом цього є збільшення використання енергії для підтримання постійного зростання світової економіки. За даними прогнозу світовий енергетичний попит до 2030 р. порівняно з початком XXI ст. (2003 р.) зросте більше ніж у 1,4 разу (дод. Д).

Р. Хейнберг, Т. Джексон, Дж. Х. Браун, Ч. Холл та інші автори зазначають, що вже у наш час виразно виявились ознаки енергетичних меж зростання світової економіки. Сучасне світове виробництво істотно залежить від споживання енергії. При цьому існує значний диспаритет між її виробництвом і споживанням. Це відображають показники співвідношення обсягів виробленої / спожитої енергії за названими сферами. Експертні дослідження [414] засвідчують, що величина співвідношення обсягу виробленої / спожитої енергії, яка мінімально потрібна для підтримання сучасного індустріального виробництва, має становити 5 : 1, але фактично таке співвідношення набагато більше. Наприклад, у США співвідношення обсягу виробництва природного газу та його споживання оцінюється в інтервалі 10 : 1 — 20 : 1, а щодо всієї енергії, яка виробляється / споживається, — в інтервалі 25 : 1 — 45 : 1.

Водночас існує певна межа, за якою економіка перестас зростати. Згідно з дослідженнями К. Кінга, порівняльна прибутковість енергії за показником EIR¹ на початку світової фінансово-економічної кризи становила 5,5. У періоди стійкого економічного зростання вона була істотно більша. Для світової економіки таким періодом, наприклад, були 90-ті роки XX ст., коли EIR дорівнював 8 [425].

Особливістю сучасного періоду є інтелектуалізація виробництва як невід’ємна ознака становлення постіндустріального суспільства, що виявляється через поширення інформації та знань і їх втілення в інновації. Нині ведуться постійні пошуки можливості продукувати ресурсні блага з новітніми замінишковими властивостями; здійснюються наукові дослідження, спрямовані на пошук

---

¹ EIR (Energy Intensity Ratio) — показник порівняльної прибутковості отриманої споживачами енергії відносно прибутку виробників.

альтернативних джерел енергії, технологій опріснення води, захисту озонового шару Землі та ін. У відповідь на виклики зростання потреб, які формуються у сфері споживання в умовах глобалізованої індустріальної економіки, людство вже нині має знайти та запровадити відповідні ресурсозамінники. Це дасть можливість кардинально модифікувати нинішній спосіб виробництва на основі інтелектуально-інноваційної діяльності. Одночасно це означатиме зняття суперечності, зумовленої браком певних ресурсних благ, які здатні були б виступити факторами заміщення. Необхідно також вказати на ще один аспект вияву глобального енергетичного виклику суспільству. Ідеться про важливість того, щоб суспільство могло отримувати великі обсяги енергії з альтернативних джерел за умов їх меншої порівняльної вартості. Для затвердження засад постіндустріального способу виробництва принципово значущим є одночасне виконання цих двох умов.

На наш погляд, у періоді, що належить до переходу від індустріальної до постіндустріальної економіки, походження більшості суперечностей, які пов'язані з можливостями залучення ресурсів, зумовлене економічною діяльністю людства. На це вказує таке: розвиток суспільної системи визначається всім тим, що є матерією, тобто: 1) речовиною, 2) енергією, а також 3) знаннями й інформацією. На відміну від цього, будь-яка інша природна система, споживаючи ресурси, що забезпечують її розвиток, та виробляючи певний продукт, постійно підтримує баланс тільки речовини та енергії.

За наявного в період пізнього капіталізму / початку постіндустріалізму способу виробництва баланс трьох зазначених складових економічного зростання істотно порушився. Це відбулось передусім, тому що у конфлікт вступили дві з них — споживання вхідних ресурсів і виробництво благ; по суті, утворилась суперечність між природою та суспільством. Технологічний прогрес став фактором наростання суперечності. Проте водночас технологічний прогрес сам є результатом розвитку людської думки. Отже, такі елементи матеріального світу, як знання та інформація (ознаки відмінності соціально-економічних систем від інших природних), є одночасно і причиною посилення суперечності, і засобом її розв'язання. Саме наявність знаннєвої складової розвитку соціально-економічних систем дозволяє їм певний час існувати, виходячи за межі збереження балансу речовини та енергії у споживанні та виробництві.

За умови усвідомлення суспільством наслідків збільшення дисбалансу між резервними можливостями екосистеми та невпинним економічним зростанням будуть створені нові знання, які забезпечать упровадження технологій з економії речовини та енергії. Це стане основою переходу мегасоціуму на новий, вищий рівень розвитку. Названі засади повинні забезпечити затвердження посткапіталістичного способу виробництва, в основі якого — принцип ресурсозбереження, що створює можливість розбудови ноосферного суспільства.

Ми не схильні до суджень щодо безвиході майбутнього людства, хоч, безперечно, бачимо загрозу у винищені природних ресурсів і згубності наявного технологічного способу виробництва, що спровоковано бажанням багатьох поколінь отримувати постійно зростаючий економічний ефект масштабу виробничої діяльності. Розвиток людської думки і як результат цього — інтелектуалізація усіх процесів життя суспільства передусім дають підстави вважати обґрунтованою можливість продуктивного (а не деструктивного) розв'язання суперечності.

Людство здатне захистити себе через винайдення новітніх технологій, інструментів, процесів тощо. За висловом Р. Хейнберга, ми — розумний вид, і винахідництво — одна з найефективніших стратегій нашого виживання. Проте ті винаходи, що були отримані у XIX і XX ст., відповідали потребам та інтересам людей, які жили у світі, в якому енергія та матеріали були дешеві, а їх обсяги — доступні та використовувались із постійним збільшенням. На відміну від цього, винаходи XXI ст. застосовуватимуться у світі, де енергія та матеріали є дорогими та швидко виснажуються [345, с. 254].

Суперечності розвитку суспільства, які пов'язані з використанням ресурсів, належать до найсучасніших викликів людству. Це пояснюється тим, що невирішені проблеми мають глобальний зміст (загальний для планетарної спільноти в цілому) і стосуються економічного базису, на якому ґрунтується розвиток світової соціально-економічної системи.

Зокрема, експерти Міжнародного енергетичного агентства (International Energy Agency — MEA) зазначають, що ситуація, за якої система глобальної енергетики може не витримати протистояння викликам необмеженого економічного зростання, є досить реалістичною. Як чинники енергетичної нестабільності в документі згадуються конфлікт на Близькому Сході, загострення

ситуації між Україною та Росією, невизначеність меж і можливостей використання атомної енергії та ін. Проте також одночасно уточняється, що ознаки стресової ситуації енергетичної систем були б значно більшими, якби не прогрес в енергоощадних технологіях та успіхи в розробці й упровадженні інновацій. Великі надії експерти МЕА покладають на швидкий розвиток технологій використання відновлюваних джерел енергії та прогнозують, що у 2040 р. на них припадатиме майже половина виробництва електроенергії. Передбачається також, що у 2040 р. використання біопалива збільшиться майже втричі, а використання відновлюваних джерел енергії для виробництва тепла — більше ніж удвічі [477, с. 1, 5].

Нині світ фактично перебуває на порозі енергетичної революції, змістом якої є перехід від індустріальних технологій до постіндустріальних. Науковці стверджують, що індустріальна енергетика базована на витрачанні корисних копалин палива, яке транспортується на великі відстані, та на споживанні великих обсягів енергії за порівняно слабкого управління енергетичними потоками. Постіндустріальна енергетика ґрунтується на відновлюваних джерелах енергії. Крім того, її ознаками є децентралізація й ефективне використання за порівняно невеликих потоків енергії [177, с. 197].

Оцінюючи перспективи світової економіки та, відповідно, її шанси на можливість успішного розвитку, В. Геєць зазначив, що за прогнозами у середньостроковій перспективі (до 2020 р.) світова економіка увійде у фазу економічного зростання з ознаками нової хвилі технологічного піднесення. Проте глобальні виклики: виснаженість навколишнього середовища та його ресурсів, глобальне потепління, конфлікти за ресурси та ін. — можуть виявитись невирішеними в процесі економічного зростання очікуваної хвилі. Тому в довгостроковій перспективі саме вони можуть стати визначальними, а власне чинники економічного зростання почнуть досить швидко вичерпуватись, оскільки зберігається суперечність між економічним зростанням, орієнтованим на споживацьку модель суспільства, та вичерпністю ресурсів землі і навколишнього середовища [69, с. 105].

Як уже зазначалося, альтернативою обмеженням і вичерпним ресурсам є насамперед радикальні інновації, які приводять до змін технологічного базису. Однак новітні ідеї, як правило, не з'являються, так би мовити, на замовлення. Процес наукових від-

криттів — це процес людської творчості, що залежить від багатьох чинників, вплив яких важко передбачити; важко передбачити також час появи продукту наукової думки і сфери застосування об'єктивованої, матеріалізованої та / або кодифікованої інформації. Утім світова економічна практика показує, що ресурси вичерпуються дедалі більше і додаткове залучення їх обсягів коштує суспільству все дорожче. Ускладнення технологічного заміщення за сучасного способу виробництва полягає в тому, що швидкість, з якою це відбувається, і далі випереджає зростання виробничої продуктивності за допомогою інновацій, що вводяться.

Прикладом асинхронності між темпами економічного зростання та темпами використання ресурсів природного походження може, на нашу думку, слугувати Китай. Останніми роками економіка країни розвивалась високими темпами. Нині вони сповільнились і становлять 6,7 % (2016 р.) — 6,5 % (2017 р.) і саме нині (на XIX з'їзді Комуністичної партії Китаю, 2017 р.) однією з основних тенденцій, що визначатимуть розвиток економіки країни в майбутньому, визнано збільшення інвестицій в об'єкти енергетичної інфраструктури, при цьому чимраз більше коштів спрямовується в альтернативну енергетику. До того ж не зайвим буде зауважити, що китайська економіка вже не є економікою масового виробництва споживчих товарів не надто високої якості, а це інноваційна економіка, спрямована на космічні дослідження, інформаційні технології тощо. Однак способом, за допомогою якого Китай вирішує проблеми долучення до найсучасніших технологій, є переважно інвестиційні пропозиції, придбання або здобуття контролю над передовими американськими та європейськими хай-тек-компаніями.

Повертаючись до проблеми складності технологічного заміщення, необхідно зазначити, що за названих умов постає питання про можливість реагування людства на виклики, які пов'язані з використанням ресурсів у періоді переходу світової економіки від капіталістичного до посткапіталістичного способу виробництва, від індустріального до постіндустріального суспільного ладу. З числа тих сценаріїв, які до теперішнього часу нагромадило у своєму арсеналі суспільство, одним з ліпших і найбільш реалістичних з огляду на можливість його реалізації є, на нашу думку, самодостатнє суспільство. Цей сценарій має відповідати кільком критеріям. Економіка майбутнього повинна бути рівноважною в тому значенні, що відтворювані ресурси мають залучатись до ви-

робництва зі швидкістю, нижчою за швидкість природного їх відновлення. Невідтворювані ресурси мають споживатись спадними темпами та піддаватись відновленню (рецикляції) за першої можливості [345, с. 328, 373]. Фактично названі критерії в цілому відповідають умовам моделі сталого розвитку світової економіки як типу відтворення, що забезпечує нескінченно довге існування людської цивілізації, на противагу моделі стабільного зростання.

Р. Хейнберг з цього приводу пише, що революція стабільності розвитку відбудеться. Виснаження невідтворюваних ресурсів стане причиною того, що людство в кінцевому підсумку почне будувати власну економіку на відновлюваних ресурсах, які витрачатимуться зі швидкістю природного відновлення. І рушієм цієї революції буде криза [345, с. 354]. Отже, в межах сучасного прикладу техніко-економічних відносин набуває підтвердження наукове положення про місію творення, якою наділені суперечності. Реальність нинішньої енергомисткої та в цілому ресурсомісткої господарської практики, а також наслідки, що зумовлені нею, стають викликом для людства. За своєчасної й адекватної реакції суспільства на нього утворюються всі необхідні та достатні умови для формування економічного життя суспільства нового постіндустріального типу.

Формування сучасного способу виробництва в глобальному масштабі є багатоаспектним. Акцентуючи увагу на розгляді нових суперечностей, притаманних сьогоднішній світовій практиці господарювання, ми виокремлюємо аспект асиметрії економічних відносин між країнами, зумовленої розбіжностями розвитку техніки та технологій. Ця проблематика стосується дослідження зв'язку між техніко-технологічними та економічними перевагами розвинених країн, з одного боку, та зростаючою впливовістю таких держав у сфері політичних, ідеологічних та інших суспільних відносин — з другого. За нашою логікою дослідження технологічного розвитку глобальної економіки, а також процесів її інформатизації та мережовості передбачено аналіз проблем геополітики / геоeкономіки, нового регіоналізму, глокалізації, зворотних інновацій як найбільш показових сучасних процесів і явищ у названому аспекті.

Передумовою структурних зрушень у глобалізованому соціумі — *геополітичних / геоeкономічних* — є трансформації, що відбуваються на рівні технологічного базису суспільства, який змінюється появою базових інновацій. Саме через них реалізується

надалі потенціал нового способу виробництва. Переважне використання в економіці сукупності інноваційних факторів-ресурсів, як констатують науковці [348, с. 22], фактично визначає зміст переведення господарської системи на якісно новий тип розвитку, що дозволяє їй набувати в ринковому середовищі найважливіших властивостей — економічної стійкості й конкурентоспроможності.

Проте разом з набуттям певними макроекономічними системами названих властивостей стають дедалі виразнішими ознаки асиметрії відносин між більш і менш розвиненими країнами. Наявність асиметрії є передвісником протистояння країн: спочатку технологічного, а відтак економічного та політичного. Від них також може походити культурна, духовна, ментальна експансія сильніших у зазначеному сенсі країн. Протистояння набуває в кінцевому підсумку вигляду суперечностей, оскільки вияви асиметрії є ні чим іншим, ніж протилежностями, які ідентифікують початкові стадії відтворювального циклу суперечностей.

Проведений нами за даними міжнародних рейтингових оцінювань (2016 р.) аналіз дозволяє зробити досить очевидні узагальнення (дод. Е, Ж). Якщо виокремити по 50 перших країн у рейтингах: а) за рівнем ВВП за ПКС на душу населення, б) за індексом процвітання, в) за індексом конкурентоспроможності та порівняти по чергово ці групи з вибіркою 50 перших країн за глобальним індексом інновацій, то склад груп у першому випадку збігається на 78%, у другому — на 88 %, а у третьому на 80 %.

Так само: за виокремлення за 50 останніми країнами у згаданих рейтингах і здійснення відповідного порівняння склад країн у переліках збігатиметься в першому випадку на 52 %, у другому — на 50 %, а у третьому — на 66 %. Отримані дані, на наш погляд, достатньо переконливі. Вони свідчать про наявність асиметрії економічного розвитку між найбільш і найменш розвиненими країнами світу, а також про те, що відмінності життя в різних країнах залежать від того, наскільки технологічний спосіб виробництва відповідає критеріям інноваційності¹.

¹ Заслугує на увагу те, що техніка відбору країн за названими рейтингами різна: якщо у групі 50 перших країн масив відбору приблизно однаковий (майже ті самі розвинені країни репрезентовані в усіх оцінних переліках), то в групі 50 останніх — склад країн істотно відмінний. Проте навіть за технічної складності порівняння представництва слабо розвинених країн у різних рейтингах цей висновок відображає реальний стан диспаритету країн у системі світових економічних відносин, обумовлений різним рівнем їх інноваційного розвитку.

Наявність асиметрії означає, що існують передумови й імовірність поширення тих суперечностей, які виникли в техніко-технологічній сфері відносин, на всі інші сфери життя суспільства. Ми маємо на увазі те, що викривлення, зумовлене різними рівнями технологічного розвитку країн (індикатор — глобальний індекс інновацій), означає істотну економічну розбіжність держав та різний соціальний статус їх народів (індикатори — рівень ВВП на душу населення та індекс процвітання), а також розбіжність конкурентних можливостей країн (індикатор — індекс конкурентоспроможності). При цьому варто зауважити, що чинником, який забезпечує ефективну конкуренцію макроекономічних систем, є інновації й обумовлений ними інформаційно-технологічний базис економіки країн. Залежність цих процесів (конкурентоспроможності та інноваційного розвитку макроекономічних систем) очевидна. Вона добре простежується як у групі високорозвинених країн (з позитивним ефектом), так і в групі слаборозвинених (з негативним), де перелік країн за індексом глобальної конкурентоспроможності на $\frac{2}{3}$ збігається з переліком країн за глобальним індексом інновацій.

Процеси, що відбуваються нині в глобалізованому суспільстві, дедалі більше набувають логіки мережі. Технологія мережі — її виникнення, поширення та набуття глобальної все загальності — є результатом розвитку інформаційної економіки / суспільства, що ґрунтується на принципово новому (постіндустріальному) способі відтворення, що дедалі більше затверджується у світовій практиці. Поряд із цим, зазначає А. Маслов, перебіг інформаційно-технологічної революції і сучасний розвиток світової економіки відбувається за умов посилення таких процесів, як глобалізація, регіональна і субрегіональна інтеграція, зростання ролі ТНК, кризи у фінансовій сфері та економіці тощо [217, с. 3]. Важливим є те, що мережеві технології створюють ефект гібридності, так би мовити, схрещуючи раніше відокремлені сфери людського життя. Найбільше це стосується меж проникнення економіки та політики, хоч простежується фактично повсюдно (на всіма полях суспільної практики).

Досить показово, що поведінкова стратегія держав у системі міжнародних відносин в її новому форматі («нова геополітика») все більше спирається на економіку. Економічна сила держави, обумовлена інноваційним розвитком, поступово стає визначальною силою порівняно із силою суто воєнно-політичною (війною,

окупацією, захопленням чужих територій тощо). Традиційна геополітика поступається нині новій геополітиці, яка інакше називається геополітичною економікою. Сучасний спосіб досягнення лідерства в системі складних міжнародних економічних, а також інших міждержавних відносин (зокрема політичних), виявляється обумовленим інноваціями — як першопричиною багатства певної країни, а отже, її статусом впливового економічного та політичного суб'єкта.

Прикладом того, як у стані конфлікту відбивається зв'язок між економікою та політикою, є війна. Вона є однією з найбільш загрозливих глобальних проблем, оскільки її наслідки незліченні та позначаються на всіх сферах життя суспільства. Проте, якщо подивитись на феномен війни під окремим (звуженим до однієї сфери його прояву) кутом зору, то названа глобальна проблема являє собою протистояння техніко-технологічних потенціалів певних країн або їх союзів. Як приклад — сучасні події, що відбуваються в Україні. До початку кризи на Сході позиції країни у цьому конфлікті виявились істотно послабленими. Це зумовлено зокрема тим, що протягом десятиліть економіка України втрачала інноваційний потенціал і це виявилось особливо відчутним для військово-промислового комплексу та пов'язаних з ним галузей промисловості.

Економічні принципи сучасної геополітики, справді, спрямовані на використання потенціалу «безкровного» розв'язання протистояння країн і народів, але, на нашу думку, сподівання на те, що мережевоцентричні бойові дії (*net-centric warfare*) виявляться для суспільства гуманнішими, ніж війна в її традиційному розумінні, — марні. Воєнну перевагу в сучасних глобалізованих умовах існування мегасоціуму матимуть ті сили, які отримають доступ до найновіших наукових розробок з інформаційних технологій у їх поєднанні з нано-, біо- та когнітивними технологіями. Це означає, що нинішні, поки що тіньові, процеси маніпуляції економікою, фінансами, волевиявленням соціуму можуть стати надалі не тільки явними, але й інституційно закріпленими.

Розглядаючи можливості безконфліктного розв'язання суперечностей у площині відносин «глобальне — локальне», зазначимо феномен «нового регіоналізму», який досить активно проявляє себе в сучасній світогосподарській практиці. На відміну від старого регіоналізму, якому властивий протекціонізм, новий

регіоналізм спрямований на пошук оптимальних способів інтеграції країн у глобальні (зокрема економічні) процеси. Ця тенденція зумовлена безпосередньо інтересами країн-учасниць світових економічних відносин, отже, новий регіоналізм здійснюється «знизу».

Основними ознаками нового регіоналізму є: 1) передусім економічна (а не політична) мотивація інтегрування країн, 2) «формат зони вільної торгівлі», який є визначальним принципом взаємодії в рамках об'єднання, 3) членство країн з різним рівнем економічного розвитку, 4) низький рівень інституціоналізації, 5) міжурядовий (а не наднаціональний) тип прийняття рішень [19].

Явище «нового регіоналізму» добре відображає змінений державний курс Китаю. Нинішній стратегічний курс цієї держави уже не обмежується суто політичним регіоналізмом, який і далі існує у форматі АСЕАН+3 (Китай, Республіка Корея, Японія); він спрямований на створення формально закріпленої інтеграційної моделі за допомогою «м'якої сили» (як політики, так і економіки, у тому числі на основі розширення взаємної торгівлі, капіталовкладень, M&A¹ тощо). Роль цієї держави в процесах східно-азійської інтеграції настільки велика, що не буде перебільшенням визнати її ключовим чинником регіонального розвитку XXI століття. У контексті китайських і регіональних інтересів необхідно зазначити стратегічну ініціативу КНР «Пояс і шлях», важливість якої для країни підкреслювалась на XIX з'їзді Комуністичної партії Китаю.

За інформацією Державного комітету КНР у справах розвитку та реформ нині до роботи у рамках цієї китайської ініціативи приєднались понад 70 держав і ще близько 100 країн підтримали ініціативу або висловили бажання приєднатися до неї; підписано 90 угод з 70 країнами, з них 11 двосторонніх угод про вільну торгівлю та 22 угоди — про валютні свопи [182].

Найновіші тенденції у сфері організації світового та регіонального господарства пов'язані з затвердженням мережевого укладу. Науковці вважають, що він дозволить реформувати ієрархії виробництва та управління, які утворились в індустріальну епоху, докорінно змінити характер систем, перебудовуючи виробничу кооперацію та ринкову координацію, а також підвищуючи значущість горизонтальних взаємодій [296, с. 10–11].

---

¹ Злиття та поглинання — M&A (mergers and acquisitions).

У наш час інтеграційні процеси набувають мережевих регіональних форм з широким складом учасників (представників влади, бізнесу, громадськості різних країн), які керовані не стільки національними пріоритетами, скільки транснаціональними та наднаціональними. Такі регіональні форми утворюються за функціональним принципом по верху кордонів країн і діють як єдине ціле. Реалізація ідеї «нового регіоналізму» властива ЄС (утворення кластерних метасистем для зчеплення національних ринків у масштабах Балтійського, Дунайського та інших макрорегіонів Європи); країнам Східної Азії, в яких запровадження названих структур пов'язано із ще ширшими реформами, оскільки в таких державах централізація управління вища, ніж у Європі; США, де внаслідок розвинутості демократичних принципів становлення мережевого порядку обмежується створенням платформ (національних, регіональних, внутрішньокластерних). У такий спосіб «нова регіоналізація» трансформує світ, який глобалізується, перетворюючи його на багатовимірний мережевий простір [296, с. 38, 315–316].

Кластери є мережевими структурами, у рамках яких реалізується відповідно утворена система відносин. У наш час кластери набули визнання як форми організації, що відповідають інноваційним вимогам постіндустріального розвитку [134, с. 150]. Аналіз інтеграції як системного процесу об'єднання господарських блоків на мега- та макрорівнях свідчить, що нині близько 50 % розвинених країн уже кластеризовані [87, с. 470].

У рамках дослідження сучасних особливостей технологічного розвитку світової економіки її інформатизації та мережевої структури необхідно виділити *феномен глокалізації*¹. Цей аспект аналізу викликає інтерес тим, що як явище глокалізація належить найновішому періоду розвитку світової економіки; її організаційними засадами є горизонтальні зв'язки, які утворюються в практиці ведення бізнесу суб'єктами за їх вільним вибором, а як процес глокалізація розвивається за відцентровим вектором, на відміну від глобалізації, яка в її керованому форматі (як глобалізація по вертикалі) спрямована на централізацію світогосподарських відносин. Контрпозиція, в якій перебуває спрямованість

¹ Глокалізація (glocalization — від global і localization). Автором терміна вважається Р. Робертсон, який увів його у науковий обіг у 1980-х рр. Поширене використання терміну ініційовано Світовим банком у 90-х рр. XX ст.

процесів глокалізації та глобалізації, зумовлює суперечність, властиву сучасному етапу розвитку світової господарської системи.

Процес глокалізації реалізовується в трьох стадіях: адаптації глобального продукту до споживача; синергії, коли конвергенція глобального та локального в результаті їх синтезу приводить до появи проривних технологій, сприяє виникненню нових сегментів ринку та швидкій появі на ринках нової продукції; фрагментації — подрібнення міжнародного виробничого процесу з наступною його інтеграцією у виробничі, збутові, маркетингові, інші ланцюги та з використанням глобальних і локальних ефектів. При цьому процеси синергії та фрагментації характеризуються як інтеграційний і мережевий етапи глокалізації [1].

Глокалізація є результатом стратегії розширення ринків транснаціональними корпораціями, що походять з розвинутих країн. Названа бізнес-модель забезпечує транснаціональним корпораціям зі США, найбільш розвинених країн Європи та з Японії глобальний масштаб виробництва та збуту, а також велику частку на ринках приймаючих країн за допомогою адаптації до їх умов інноваційної продукції за критеріями ціни та технічної складності виготовлення.

Сучасному стану України властивий суперечливий взаємозв'язок між глобальним і локальним. Згідно з вектором сучасного економічного та політичного розвитку Україна прагне долучитись до світових тенденцій (за перспективою регіональної стратегії — до європейських). Проте такій країні, яка має низький рівень інноваційного розвитку, в якій модернізація промисловості не відповідає міжнародним стандартам і, як наслідок, конкурентоспроможна продукція якої ще слабо репрезентована на світових ринках, набути гідних місць у названих трендах неймовірно важко. Україна намагається одночасно, по-перше, увійти в європейську та світову спільноту (тобто долучитись до глобальних економічних і політичних процесів) та, по-друге, обстоювати свою самобутність і самодостатність (тобто зберігати локальність).

Чинник інновацій визначає технологічний та економічний рівні розвитку макросистем; саме він детермінує для кожної з них вирішення суперечності між глобальним і локальним. Безпосередньо щодо України — нинішній стан її економіки, безперечно, загрозливий. Країна ослаблена неефективним державним регулюванням (підміною регулювання поділом сфер впливу між представниками панівної еліти), корупцією та війною. Утім, не-

зважаючи на все зазначене, українська економіка має можливість розв'язати названу суперечність. Приклад — сучасний міжнародний статус Південної Кореї, яка на початку реформ (60-ті роки ХХ ст.) перебувала у схожій з Україною ситуації. У той час намагання Південної Кореї стати паритетним учасником світових відносин істотно ускладнювалося внутрішніми проблемами (воєнний конфлікт із Північною Кореєю, слабкість економіки, неоднозначність питань у соціокультурній і духовній сферах).

Нині Південна Корея сформувала й ефективно використовує великий виробничий та інноваційний потенціал; це сильна країна, яка швидко розвивається. Згідно з довгостроковою програмою «New Growth Engines Initiative» розвиток Південної Кореї здійснюється відповідно до напрямів, що виділені у шість груп: 1) енергетика та охорона навколишнього середовища, 2) транспортна система, 3) нові інформаційні технології, 4) нові розробки в інтеграційній індустрії, 5) біоіндустрія, 6) науково-дослідна діяльність.

Південна Корея успішно реалізувала себе в процесах глокалізації. Нині вона активно поширює в глобальному економічному просторі створені в країні нові товари кінцевого споживання й технології (здійснює зворотні інновації¹). На нашу думку, це, без сумніву, гідний приклад для України.

В аспекті дослідження техніко-технологічних та економічних особливостей сучасного процесу відтворення ми вважаємо питання *зворотних інновацій* надзвичайно важливим. Це феномен, зумовлений швидким економічним та інноваційним розвитком країн, що розвиваються (Індія, Китай, Бразилія та ін.), і одночасним уповільненням економічного зростання в розвинених країнах. Еволюцію технологічної готовності країн, що розвиваються, та їх долучення до участі у світогосподарських процесах докладно описано в працях Дж. Иммельта, В. Говіндараджана і К. Тримала та інших авторів [158; 283; 411; 412]. Зокрема вони виділяють п'ять стадій інноваційної еволюції:

— перша стадія відповідала періоду активних процесів глобалізації товарного ринку. Лідерство в інноваціях належало США. Транснаціональні корпорації експортували готову продукцію на зовнішні ринки, здійснюючи експансію ринкового простору та

---

¹ Поняття «зворотні інновації» введене в термінологічний обіг компанією «General Electric».

проникаючи у найвіддаленіші та ослаблені двома світовими війнами території;

– друга стадія відповідала періоду глобалізації ресурсного ринку. Для неї властивим був перенесення компаніями США виробництва у треті країни з метою отримання нижчої собівартості виробництва за рахунок експлуатації дешевих ресурсів місцевого походження. Інноваційні розробки, як і до цього, велись в інтересах розвинених країн, але центри науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (Research and Development — R&D) створювались у всьому світі. Змінам сприяли дві сили: 1) ідеологічна революція, базована на ідеї вільного ринку, який є відкритим для глобальної конкуренції, що зменшує політичні ризики в разі розміщення виробництва у різних країнах; 2) технологічна, яка зумовлює зменшення витрат координації та забезпечує доступ до розподілених ресурсів;

– третя стадія — глокалізація. Її специфіка обумовлена розробкою й упровадженням транснаціональними корпораціями спеціалізованих бізнес-рішень щодо випуску продукції на вимоги конкурентних місцевих ринків. Інновації, як і до цього, розроблялись у центрі, але продукти та послуги модифікувались під запити конкретних локальних ринків;

– четверта стадія — реверсна інновація. Здійснюється транснаціональним бізнесом за принципом «у країні, для країни» («in country, for country»). Відмінністю є те, що транснаціональний бізнес більше не схильний адаптувати глобальні товари до специфіки потреб внутрішніх ринків країн; натомість створюються ті продукти, на які є максимальний попит у кожному конкретному регіоні. Вигода компаній пов'язана з використанням глобальних ресурсів і технологій;

– п'ята стадія — зворотні інновації. Здійснюється за принципом «у країні, для світу» («in country, for the world»). Компанії завершують реверсно-інноваційний процес, використовуючи інновації, які були створені в країнах, що розвиваються. Такі інновації адаптовані для потреб глобального світу.

Отже, як підсумовують науковці [412], зворотна інновація: творить далеко від дому — перемагайте всюди. Країни, що розвиваються, цілком спроможні стати R&D-лабораторіями для проривних технологій, зокрема у таких сферах, як будівництво, транспорт, енергетика, розваги, телекомунікації, фінансові послуги, виробництво питної води та ін. Перевагою, яка зумовила

успіх у сфері інновацій низки країн, що розвиваються, стала низька вартість інтелектуальних продуктів, завдяки чому вони мають великий попит у розвинених країнах Європи, а також у США. Споживачами зворотних інновацій є такі всесвітньо відомі корпорації, як Apple, Samsung, General Electric, Microsoft, Procter & Gamble, Nestle та ін.

Однак зворотні інновації, як і глокалізація, що стадіально їм передують, здатні бути не лише корисними світовому бізнесу, репрезентованому насамперед транснаціональними корпораціями з розвинених країн, але й утворювати загрозу для них. За визначенням Р. Робертсона, глокалізація є одночасним втіленням глобальних і локальних тенденцій, які існують у єдності, взаємно доповнюючи та взаємно проникаючи одна в одну. Разом з тим у певних ситуаціях вони здатні до зіткнення [445, с. 164]. Зворотні інновації, котрі, як уже зазначалось, є результатом процесів інноваційної еволюції, можуть стати так званими підривними інноваціями¹ (disruptive innovation). Це веде до появи на сучасних світових ринках абсолютно нового продукту або навіть утворення нового ринку. За цих умов досить реалістичною видається можливість зміни світового економічного лідера.

Зважаючи на це, виникає достатньо підстав стверджувати, що суперечність між розвиненими країнами (нинішніми інноваційними лідерами) та країнами, що розвиваються (потенційними інноваційними лідерами), зберігатиметься. Досить імовірно також, що в умовах переходу світу від індустріальної системи відносин до постіндустріальної вона може загострюватись.

Проте поки що позиції високорозвинених країн у таких сферах, як наука, техніка, технології, залишаються сильними. Про це, зокрема, свідчать дані аналізу торгівлі ліцензіями. В умовах глобалізації економіки торгівля правами на об'єкти інтелектуальної власності набула ознак домінантної форми міжнародного обміну технологіями, а отже, здійснення ліцензійних угод може стати індикатором стану технологічного та економічного розвитку країн.

Дослідження [348, с. 247–248] підтверджують, що розвинені країни справді широко використовують імпорту ліцензій з метою прискорення власного економічного зростання. Проте одночасно, володіючи правами на нові прогресивні технології, ці країни за-

---

¹ Термін «підривні інновації» запропонував Кл. Крістенсен; інші назви цього явища «ефект Крістенсена» та «атака з чорного ходу».

лишаються основними ліцензіарами (продавцями). Частка економічно розвинених країн у світовому експорті ліцензій становить, за різними оцінками, близько 98 %. На відміну від цього, більшість країн, що розвиваються, мають значно нижчий інтелектуальний та інноваційний потенціал, а отже, виступають імпортерами ліцензій.

Як аксіому, притаманну сучасному періоду становлення постіндустріального суспільства, науковці визнають те, що проривний розвиток країн і суб'єктів міжнародних економічних відносин забезпечується не стільки наявністю ресурсів, скільки технологіями їх використання. В основі високих показників динаміки розвитку країн — світових економічних лідерів (Німеччини, Японії, Південної Кореї, Сінгапуру, Тайваню, Ісландії, Фінляндії та ін.) лежать великі інвестиції у наукові дослідження і розробки [171, с. 31].

Індикаторами міжкрайнового порівняння можуть бути видатки на науку до ВВП. За використання цього показника також підтверджується пріоритет позицій розвинених держав у сфері продукування інновацій, передусім США, Японії, країн ЄС. Хоч, безперечно, не можна не враховувати того, що відповідні показники Індії та Китаю (лідерів серед країн, економіка яких швидко зростає) істотно наближаються до середньосвітових (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

ЧАСТКА ВИДАТКІВ НА НАУКУ У ВВП, % [305, с. 128]

Рік	США	Японія	ЄС	Індія	Китай	Світ загалом
2000	2,72	2,90	1,89	0,95	1,01	2,00
2010	2,85	3,41	1,69	1,00	1,50	1,95
2020	3,00	3,50	2,00	1,50	2,00	2,17
2030	3,10	3,50	2,10	2,00	2,30	2,32

Прискорене зростання «нових індустріальних країн» спричинило неоднозначність майбутнього співвідношення сил «постіндустріального», «індустріального» та «сировинного» світів. У 1980-х роках індустріальні країни набули переваг над сировинними економіками, а на межі 1990-х і 2000-х постіндустріальні країни тотально домінували над індустріальними. Нині їхні пози-

ції майже зрівнялися. Проте наявний баланс може невдовзі змінитись, оскільки пріоритету в названих процесах може набути кожен з блоків — «постіндустріальний» (США та країни ЄС), «індустріальний» (нові індустріальні країни на чолі з Китаєм) або «сировинний» (Саудівська Аравія, Росія, Катар) [160, с. 145].

Фактично нині у виробничій і ринковій сферах глобальної господарської системи існують два діаметрально протилежні процеси. Перший є трендом, що спрямований від високорозвинених у технологічному та економічному плані країн до країн, що розвиваються; другий, навпаки — від країн, що розвиваються, до країн — економічних лідерів. Можливий також нейтральний варіант, який полягає в тому, що вплив зворотного тренду буде обмежений і не змінить співвідношення світових центрів господарської потужності.

Зазначаючи особливість балансу сил, який склався нині у світовій економіці, науковці вказують на процеси реіндустріалізації. Передумови зворотного тренду виникли та набули розвитку внаслідок того, що частка праці у вартості продукції почала знижуватись, нові технології стали забезпечувати більшу екологічність виробництва, а також того, що в розвинених країнах сформувалась низка додаткових конкурентних переваг. Тобто спосіб, у який забезпечувались інтереси цих країн, став інший. Переваги глобалізації, які дозволяли країнам — економічним лідерам зменшувати трансакційні витрати за допомогою винесення частини виробничих ланцюжків в країни з низькою вартістю праці та нижчими екологічними стандартами, перестали задовольняти вимоги підтримання постійного економічного зростання в розвинених країнах [160, с. 145].

Різновекторність описаних процесів є виявленням суперечності, зміст якої — протистояння інтересів країн, які за рівнем економічного розвитку належать до різних груп. Розвинені країни намагаються зберегти своє лідерство, а країни, що розвиваються, — завоювати його.

Констатуючи це, варто, на нашу думку, зазначити притаманні нинішньому часу відмінності, які вирізняють сучасний період розвитку суспільства з-поміж попередніх епох:

По-перше, його специфікою є становлення постіндустріального суспільства та набуття технологічним способом виробництва ознак, зумовлених новим змістом глобальних економічних відносин. Сучасній системній трансформації, як і зміні будь-яких інших технологічних укладів і способів виробництва, іманентна суперечність, яка виявляється як глобальна технологічна криза.

За висновками вчених, на ймовірність її виникнення в першій чверті ХХІ ст. вказують такі ознаки, як посилення технологічного розриву між авангардними та відсталими в економічному плані країнами, загострення конкурентної боротьби на світових ринках, нові виклики у сфері енергоекологічного розвитку, суперечності глобалізації в інноваційно-технологічній сфері [373, с. 204].

По-друге, специфіку сучасних економічних відносин визначає ефект геоекономічного проникнення інновацій, який визначається нами як результат використання переваг технологічного способу виробництва одних країн стосовно до інших. Ідеться про те, що в системі міжнародних відносин відбувається дія глибокого проникнення інновацій, які були створені у техніко-технологічній сфері та первинно призначені для здобуття передусім економічних переваг. Саме технологічні інновації, які спочатку забезпечують провідні позиції у виробництві, а відтак (після комерціалізації продукту, виготовленого за їх допомогою) у бізнесі, стають міцним фундаментом стійкого розвитку макроекономічних систем тих країн, які подібними технологічними перевагами володіють. Одночасно зі зростанням економічного статусу країн збільшується й можливість їх впливу у зовнішньополітичній сфері.

Отже, у контексті, що розглядався, необхідно ще раз згадати одне з визначальних у нашому дослідженні вихідних положень. Ми розглядаємо суперечність як рушійну силу розвитку системи, якою є світова економіка та світове суспільство, (а не спрощено — як дещо, що викликає лише деструкцію). Виходячи з цього ми вбачаємо в суперечливості зміст творення, що виявляється через такі притаманні сучасному періоду розвитку суспільства процеси та явища, як взаємопроникнення сфер геополітики та геоекономіки, новий регіоналізм, глокалізація, зворотні інновації, які є найпоказовішими в цьому аспекті.

3.2. Політико-економічні суперечності функціонування та розвитку мережевої економіки в умовах глобалізації

У наш час утворення єдиного інформаційного простору стало одним з найвагоміших аргументів підтвердження глобалізації. Сучасний етап останньої цілком справедливо ідентифікується в науковій літературі як інформаційний, а інформаційна глобалізація — як одна з форм, у якій реалізується феномен глобалізації.

Проте маємо зазначити, що будучи одним з виявів глобалізації, власне інформаційна глобалізація також є унікальним явищем. Вона глибоко проникає в усі сфери життя соціуму, обумовлюючи, зокрема, прямо чи опосередковано специфіку сучасного типу господарювання, а також особливості відносин у цій сфері. Масштабність і значущість цього явища, яке знаменує новий етап розвитку суспільства, вимагає поглиблених наукових досліджень. Так, зважаючи на загострення сучасних проблем розвитку суспільства, особливо важливим вважаємо аспект дослідження суперечностей, які виникають в умовах інформаційної глобалізації.

Виникнення інформаційної глобалізації як унікального явища та її поширення як безпрецедентного до цього часу процесу пов'язані з розвитком інтелектуально-інформаційних технологій. Виходячи з цього інформаційну глобалізацію найчастіше визначають спрощено — як поширення у світовому масштабі таких (інформаційних) технологій, їх поєднання та активне використання у різних сферах життя суспільства.

Проте дослідження змісту суперечностей технологічного розвитку глобальної економіки має враховувати вплив інформаційної глобалізації на процеси, що відбуваються в суспільстві. Це передбачає надання переваги не вузькому підходу до визначення сутності інформаційної глобалізації, а широкому. У широкому розумінні інформаційна глобалізація трактується як інформаційна залежність усіх об'єктів і суб'єктів інформаційного простору, яка утворилась у результаті суттєвого зростання обсягів інформаційних потоків, кількості інформаційних джерел і каналів під впливом інтенсивного розвитку інформаційних технологій [138], тобто як феномен всебічної глобальної залежності, вплив котрої на суспільство невпинно посилюється. Свого часу Т. Фрідман [400] вказав на інтеграцію ринків, націй-держав і технологій як на визначальні ознаки глобалізації. У наш час такі ознаки взаємозалежності стали ще виразнішими внаслідок планетарних масштабів інформатизації та віртуалізації.

Досліджуючи суперечності технологічного розвитку глобальної економіки, ми виходимо з того, що однією з найбільш значущих детермінант, які зумовлюють специфіку сучасних системних відносин¹ у суспільстві, є саме інформаційна залежність усіх об'єктів і суб'єктів. Така залежність є насамперед результатом дії інтегра-

---

¹ Технологічних відносин, відносин з приводу оволодіння людиною природи та виробничих.

ційної і трансформаційної функцій інформаційної глобалізації. Важливою також, безперечно, є комунікативна роль (а отже, функція) інформаційної глобалізації, яка їй притаманна (рис. 3.1)

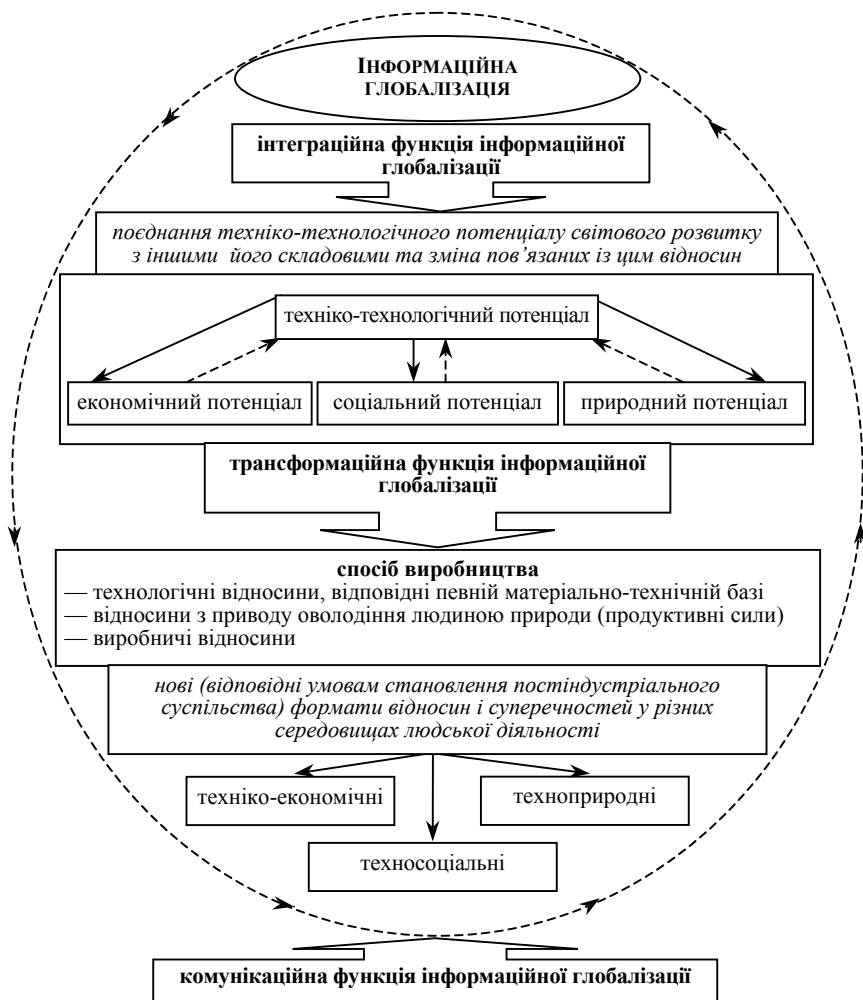

Рис. 3.1. Формалізація наукових засад дослідження природи суперечностей, що виникають в умовах інформаційної глобалізації у системі техніко-економічних і суспільно-економічних відносин

Основою п'ятого технологічного укладу (його ядром) є інформаційні технології (ІТ), інформаційно-комунікаційні (ІКТ), а також комп'ютерні технології. Його затвердження та перехід до наступного (шостого технологічного укладу) нині відбувається одночасно з розбудовою нового типу господарювання (економічного укладу). Інформаційна глобалізація (внаслідок зростання інформаційної залежності всіх об'єктів і суб'єктів інформаційного простору) істотно трансформує тип взаємодії людини з засобами виробництва (продуктивні сили), а також виробничі відносини, тобто її дія призводить також до змін способу виробництва.

Суспільство нового типу, новий тип підприємництва та нова технологія концептуально та взаємопов'язано досліджуються протягом останніх десятиліть Д. Тапскоттом [311; 457]. Ураховуючи сучасні умови просторової та часової необмеженості процесів, що відбуваються в економіці та суспільстві, Д. Тапскотт, зокрема, виділив такі основні ознаки спільних для них властивостей: орієнтація на знання, цифрова форма об'єкта, віртуальність, інтеграція та міжмережева взаємодія, усунення посередників, конвергентність, інноваційна природа, динамізм, глобальність, суперечність та ін.

Інтеграційна функція інформаційної глобалізації істотно впливає на технологічну й економічну реальність сучасного суспільства, приклад якого ми розглядаємо. Саме завдяки її впливу забезпечується дія складного механізму об'єднання сукупності потенціалів світового суспільного розвитку — техніко-технологічного, природного, економічного, соціального (у його складі — інтелектуально-духовного). У цьому контексті вельми слушною вважаємо думку А. О. Маслова, який зазначає, що володіння релевантною системно організованою інформацією перетворюється на економічні переваги, які забезпечують перерозподіл природних ресурсів, праці і капіталу з відкриттям нових можливостей для всіх видів виробничої, економічної та фінансової діяльності [218, с. 44].

Далі під впливом *трансформаційної функції* виникають і набувають певних організаційних форм зміни сучасного способу виробництва (технологічного та економічного). Як наслідок, утворюється новий формат існування середовища людської діяльності з новими, обумовленими становленням постіндустріалізму, відносинами (техніко-економічними, техносоціальними та техноприродними). Зміни сучасного способу виробництва під

впливом інформаційної глобалізації одночасно призводять до *виникнення суперечностей нового типу — інформаційно-інтелектуальних і постіндустріальних*.

Визначаючи сутність економічної інформаційної глобалізації, науковці [138] крім взаємозв'язку та взаємозалежності окремих країн, міжнародних інтеграційних об'єднань, транснаціональних корпорацій та інших суб'єктів інформаційних територіальних просторів вказують також на необмежену інформаційну мобільність, підвищену активізацію дії ринкових механізмів унаслідок інформаційної лібералізації національних інформаційних просторів і на зростання ролі інформаційного багатства держав, яке дедалі істотніше визначає їхнє місце в системі міжнародних економічних відносин.

Справді, інформаційна глобалізація помітно впливає на формування сукупного економічного капіталу, який інтенсивно зростає у наш час. Проте саме вона, визначаючи специфіку сучасного періоду економічного життя людства, одночасно призводить до виникнення низки нових суперечностей, спричиненого спільною дією інтеграційної та трансформаційної функцій економічної інформаційної глобалізації (за постійної, так би мовити, фоновій дії комунікаційної функції). Серед суперечностей, про які йдеться, насамперед назвемо поглиблення розбіжностей у технологічному, економічному й соціальному розвитку країн і посилення боротьби корпорацій за ринкову владу.

Інформаційна нерівність між розвиненими країнами і такими, що розвиваються, стала нині однією з найбільших проблем людства. Пояснюється це тим, що так званий інформаційний, або цифровий, розрив (digitaldivide) фактично означає поділ світового суспільства на тих, для кого доступ до інформаційних технологій необмежений, і тих, для кого існують істотні бар'єри. Феномен цифрової асиметрії не є лише виявом різних для країн можливостей використовувати інформаційні ресурси; він є передусім результатом розбіжності досягнутого країнами загального рівня економічного розвитку. Розвинені країни та країни, що розвиваються, мають істотно різні ВВП на душу населення, середній дохід, міру розвитку бізнесу, освіти, науки тощо. Тобто досить аргументовано можна стверджувати, що існує тотожність між: а) геоекономічними фреймами доступу країн до інформаційних ресурсів і б) фреймами, які визначають групи країн постіндустріального, індустріального та доіндустріального світів.

Факт існування асиметрії, яка властива сучасному світовому ринку інформаційних продуктів і послуг, підтверджується такими даними: США належить 36 % світового інформаційного ринку, країнам Європи — 30 % (у тому числі країнам Східної Європи — менше від 1 %), Японії — 11 %. На решту країн світу припадає лише 23 % названого ринкового простору [214]. Очевидний вияв асиметрії свідчить про те, що суперечність у інформаційному секторі світової економіки набула неабиякої зрілості. Проте Справжньою загрозою суспільству є те, що ця суперечність не локальна (тобто вона не є такою, що стосується тільки інформаційно-комунікаційної сфери). Одним з найбільших викликів світовому суспільству, за нашим висновком, є мультиплікаційний ефект, який, будучи породженим інформаційною асиметрією, спричиняє посилення диспаритету країн за всіма іншими сферами — економічною, політичною, соціальною, духовною. Ті самі країни, які є інформаційно-технологічними світовими лідерами, є одночасно й найбільш економічно розвинутими, найбільш політично впливовими і такими, що диктують решті світу свої принципи способу життя, ментальності та домінантних цінностей. Наростання зрілості такої суперечності через посилення асиметрії в інформаційно-комунікаційній сфері та взаємопов'язано — у всіх інших сферах глобалізованого суспільства — веде до загострення економічних конфліктів, а також до посилення політичного та соціального напруження у світі.

Те саме (виникнення суперечностей) і з тієї самої причини (контроль над інформацією та можливість привласнення цього ресурсу) відбувається на рівні первинних суб'єктів господарювання. *Інформація може бути монополізована* і як товар, і як об'єкт приватної власності. У період «пізнього капіталізму» інформація залишається об'єктом приватної власності, купівлі-продажу, а не загальнодоступним благом. Практика світового бізнесу свідчить, що в активному обігу перебувають патенти, комерційна та державна таємниця та інші численні механізми обмеження доступу до інформації [43, с. 50]. Уся сучасна економіка стала фактично «тотально ринково-мережевою» [384]. У наш час дедалі активнішою стає боротьба глобального капіталу за встановлення влади над доступом до джерел інформації та знань, а отже, до науково-технічних досягнень, а разом з ними також до переваг у бізнесі й монополізації ринкового простору у світових масштабах. Це відбувається у спосіб подібний до того, який па-

нував на попередніх етапах економічної еволюції, коли велася боротьба за колонізацію земель та інших природних ресурсів, майже необмежено експлуатувалась жива праця та відбувалось первинне нагромадження капіталу.

Отже, з виникненням інформаційного ресурсу і набуттям ним статусу одного з домінантних серед інших ресурсів суперечності не зникли. Інформаційна асиметрія, ідентифікована Дж. Стігліцем [303], в епоху глобалізації лише посилилась.

Незважаючи на те що нинішній стан глобального капіталізму збігається за часом зі становленням найвищого — постіндустріального шостого технологічного укладу, він [глобальний капіталізм] і далі зберігає одну з найнегативніших для суспільства властивостей. Мається на увазі прагнення глобальних монополій до концентрації та примноження капіталу. При цьому первісна перевага віддається власним інтересам міжнародного бізнесу (ТНК, ТНБ), а не суспільним. Важливо зазначити, що мережевість господарських зв'язків і віртуалізація комерційних операцій, як свідчить світова практика бізнесу, істотно цьому сприяють. Отже, інформаційно-інтелектуальний ресурс експлуатується передусім в інтересах глобального капіталу.

Збільшення обсягів інформації, яка циркулює в глобальному економічному просторі, не означає, що ера інформатизації автоматично приведе світ до гармонізованих посткапіталістичних відносин у сфері господарювання й у суспільстві в цілому. Суперечність, яка назріває у ході розгортання процесу інформатизації, полягає в тому, що масштаби інформації та можливість управляти її потоками посилює поляризацію суспільно-економічних інтересів. Аналіз сучасної світової техніко-економічної практики дає очевидні підтвердження тому, що інформаційне середовище фактично формують глобальні монополії. За цих умов інформаційні технології застосовуються насамперед на користь корпоративного капіталу. Дозування інформації, визначення цільових груп, для яких вона призначена, строк розповсюдження певних відомостей і навіть дезінформація — усе це інструментарій збільшення глобальними монополіями вигоди від володіння інформаційно-інтелектуальним ресурсом. Завдяки контролю над ним зиск корпоративного капіталу набуває прирощення за одночасного утиску інтересів решти суспільства.

Розвиток мережевих технологій, без сумніву, є поворотним і не менш значущим моментом в історії, ніж промислова револю-

ція [48; 172]. Серед визначальних трендів цього сектору — активне впровадження хмарних технологій¹, надання хмарних послуг² (cloudcomputing³). Цей новий технологічний тренд швидко прогресує. Відносячи названі технології до проривних, експерти й учені прогнозують у недалекому майбутньому сильний вплив хмарних технологій на ринки, економіку та суспільство [139].

Більшість сучасних наукових публікацій, у яких досліджується аспект функціонування бізнесу на основі хмарних технологій, а також практичних рекомендацій щодо їх використання та висловлювань аналітиків і експертів, віддзеркалює переважно позитивні ознаки експлуатації названих технологій. Значно менше таких досліджень, в яких наводиться порівняльна аналітика переваг і недоліків cloud computing, наприклад, SWOT-аналіз використання хмар (дод. II) або інший компаративний підхід щодо цього.

Отже, з огляду на необхідність дослідження суперечностей, які виникають у техніко-економічній сфері відносин під впливом інформаційної глобалізації, на увагу заслуговують насамперед ті наукові підходи до розуміння хмарних технологій, у яких наголошується на неоднозначності наслідків їх впливу на економіку та суспільство в цілому. Зокрема це такі, в яких науковці [153], оцінюючи застосування хмар як «парадигмальний зсув», одночасно вказують на те, що поряд з безперечними перевагами цієї технології існують небезпеки, пов'язані з її використанням. Ідеться про те, що застосування cloud computing має доволі привабливі фінансово-економічні мотиви для керівників підприємстві навіть цілих галузей промисловості різних країн. Одночасно долучення до сфери хмарних технологій криє у собі реальні й перспективні загрози безпеці бізнесу, що може розглядатися як новий технологічний, економічний, фінансовий і безпековий виклик початку XXI ст.

Отже, сутність названого мегатренду двоїста. У позитиві — насамперед економія матеріальних ресурсів і бізнес-часу. Остан-

---

¹ Хмарні технології є прикладом комп'ютерних технологій, що забезпечують мережевий доступ кожного з користувачів до гнучкого та визначеного у певному масштабі набору фізичних або віртуальних ресурсів, які можна за необхідності самостійно використовувати та регулювати.

² Хмарні послуги (EaaS, Everything as a service — усе у вигляді сервісу) — послуги, які надаються на запит клієнтів у будь-який час, за допомогою будь-якої мережі доступу та будь-яких пристроїв під'єднання, що активують хмарні технології [139, с. 2].

³ Хмарні обчислення (Cloud Computing) — модель забезпечення повсюдного та зручного доступу на вимогу через мережу до спільного пулу обчислювальних ресурсів, що підлягають налаштуванню.

не особливо важливо в умовах прискорення всіх господарських процесів, зумовленого інформаційною глобалізацією. У негативі — небезпека для бізнесу, що виникає внаслідок залежності від провайдера.

М. Кастельс крім того, що настання інформаційної епохи, економіки та суспільства оцінював як позитивний тренд, зробив низку застережень. Зокрема він зазначив, що за названих умов трудова вартість заміщується інформаційною, наголосивши, що одним з найбільших викликів інформатизованому глобальному суспільству може стати меритократія («влада гідних»)¹, яка не є однозначно сприятливою для розвитку. Адже в такому соціумі надвисоким стає ризик монополізації, що виявляється у найнебезпечнішій його формі — як монополія на знання, а отже, як монополія на владу (економічну, політичну й ідеологічну). Загалом М. Кастельс визначив загрози розвитку сучасного суспільства, які містить «інформаційний капіталізм», підкресливши, що капіталізм у такій формі набуває особливої безжалісності та загарбництва. Капіталістичний спосіб виробництва, який унаслідок застосування мережевих технологій стає вкрай гнучким і поєднується з глобальною присутністю, на його думку, може створити сильний виклик сучасному суспільству [175, с. 133–134].

У наш час суперечності «інформаційного капіталізму», на які свого часу вказав М. Кастельс, виявилися з усією очевидністю. На поверхні виступають насамперед суперечності, які сформувались безпосередньо у сфері інформаційно-комунікаційних і комп'ютерних технологій. У світовій економіці відбувається жорстка конкурентна боротьба за перерозподіл названого ринкового простору. Унаслідок поширення хмарних технологій приходять у протистояння та загострюються інтереси найбільших глобальних компаній, які до цього перебували в різних бізнес-сегментах ринкового простору. Нині ж кожна з таких компаній зацікавлена в одночасному продукуванні та взаємній прив'язці і хард-, і софт-технологій.

За даними IDC (International Data Corporation) [247] світовий ринок публічних хмарних послуг станом на 2013 р. становив 45,7 млрд дол. США і за прогнозом до 2018 р. збільшиться ще на 23 %. За словами аналітиків, протягом цього періоду на ринок чекає не просто конкурентне протистояння, а справжня битва за

---

¹ Меритократія — від лат. Meritus — гідний і старогрец. κράτος — влада, правління.

лідерство та інновації. Остаточний поділ ринку, на якому затвердяться провідні гравці, очікується в найближчі кілька років.

Сучасний сектор високих технологій (виробництво програмного забезпечення, комп'ютерів, комп'ютерної техніки, систем зберігання інформації та мережевих комунікацій, надання послуг зв'язку та обладнання для телекомунікацій, інтернет-індустрія тощо) репрезентований нині такими глобальними корпораціями, як Apple, Cisco, Hewlett-Packard, IBM, Intel, Microsoft та ін. Серед гравців ринку — як консервативні компанії (наприклад, Microsoft, IBM), так і досить молоді й агресивні (Facebook).

Проте, на наше переконання, боротьба за поділ світового ринку високих технологій та IT-ринку в тому числі — це лише перший рівень, на якому розгортаються суперечності інформаційної глобалізації в рамках сучасного етапу технологічного розвитку світової економіки. Вищим за нього є рівень нового поділу світу, тобто розподіл сфер впливу у світовому господарстві, а разом з цим — влади загалом (передусім політичної та ідеологічної).

Поширення Інтернету створило умови для саморегулювання світової соціально-економічної системи, забезпечивши фактично необмежений доступ користувачів до мережі та можливість залучення цієї численної аудиторії до прийняття колективних рішень. На цій основі сформувалась та активно популяризувалась думка про можливість виникнення суспільства без держави. Проте надалі все активніше (особливо в політикумі) стала обговорюватись проблема посилення ролі держав і урядів стосовно до управління всесвітньою мережею.

Інтернет є вкрай сильним інструментом транскордонного впливу, але з появою хмарних технологій він став безповоротно змінюватись. ТНК уже нині створюють власні хмарні корпоративні інформаційні мережі, намагаючись закріпити контроль за доступом до інформації та знань і автономно розширити зону свого впливу в глобалізованій економіці та в глобалізованому суспільстві. У наш час формуються також підходи до створення альтернативного Інтернету, непідконтрольного ICANN (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers)¹. Серед інституціональних інструментів регулювання у цій сфері слід зазначити чинні угоди інтернет-провайдерів про обмін трафіком між своїми мережами

---

¹ ICANN (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers) — міжнародна некомерційна організація, створена з метою регулювання питань щодо функціонування Інтернету.

(піринг) та протоколи обміну інформацією у мережах (відкритий протокол BitTorrent і протокол Kademlia, який не має центральних серверів). Отже, класичний тип олігархії поступово перетворюється на олігархію технократичну, або інформаціональну та глобальну (користуючись визначеннями М. Кастельса), яка ґрунтується на дії мережевих структур. При цьому фактично створюються передумови для глобального (наднаціонального) управління на основі використання інформаційних технологій.

Інформатизація світового господарства є однією з центральних тенденцій розвитку сучасних відносин: технологічних, виробничих і відносин, які визначають взаємодію людини з природою (продуктивних сил). Тепер суспільний спосіб виробництва істотно опосередкований рухом інформаційних потоків. У наш час через *комунікативну функцію*, яку виконує інформація, такі потоки стали вельми інтенсивними та всеосяжними.

Розглядаючи суперечності, які виникають у рамках сучасної світової техніко-економічної практики, необхідно зауважити, що й досягнутий розвиток техніко-економічних відносин (як проміжних між продуктивними силами та соціально-економічними відносинами), й інформаційна глобалізація (як залежність усіх об'єктів і суб'єктів інформаційного простору) суттєво вплинули на весь відтворювальний цикл (виробництво — розподіл — обмін — споживання).

З-поміж технологічних і організаційних процесів виділимо насамперед ті, що найвиразніше виявляються в умовах інформаційної глобалізації. Ними є кооперування, обмін людей результатами діяльності, організація й управління у сферах виробництва, розподілу, обміну та споживання. Щодо інформаційної глобалізації зазначимо, що її вплив на економіку найбільше виявляється в системі ринкових (а не виробничих) взаємодій суб'єктів, тобто стосується передусім останніх трьох фаз відтворювального циклу (розподілу, обміну, споживання).

У словникових виданнях [275] інформаційна глобалізація описується як така, що відбувається в рамках процесу формування глобального (світового) економічного та фінансового ринків і виявляється як стандартизація й уніфікація інформаційних потоків, а також умов поширення та споживання інформації. Вказується також на можливість застосування ефективних стратегій менеджменту, рекламної експансії та інших заходів, які в умовах інформаційної глобалізації дозволяють суб'єктам бізнесу здійс-

нювати нижчі витрати. При цьому підкреслюється, що такі переваги доступні переважно транснаціональним корпораціям, які використовують їх в інтересах зміцнення своєї ринкової влади.

Справді, економічна глобалізація, за Дж. Соросом, є конвергенцією між попитом і пропонуванням. Не є винятком у цьому плані й інформаційна глобалізація. Проте існує також інший підхід до цієї проблеми — це аспект дослідження створення та руху інформаційного продукту. Об'єктивований і кодифікований, він виступає як предмет трансакцій. Розгляд процесів, що відбуваються у сфері виробництва, потребує згадування передусім про інформацію як про виробниче благо, тобто як про ресурс, на який виникає попит і пропонування й устанавлюються права власності. Він підпадає під процеси глобалізації так само, як капітал або праця.

Поширення комп'ютерних технологій та електронного бізнесу за своєю роллю в процесах трансформації суспільства нині стає поряд з глобалізацією та інтеграцією глобальних ринків капіталу. При цьому треба зважати на те, що «інформаційний» сектор ідентифікується як такий, що є, скоріше, інвестиційним, ніж господарським [160, с. 145]. Його розвиток визначає сектор високих технологій та його найважливіша складова — *інтернет-індустрія*.

Крім цього, важливим є те, що інформація як фактор виробництва нерозривно пов'язана з науково-технічним прогресом у цілому. Відокремлений розгляд інформації у значенні виробничого блага, безперечно, можливий, однак у розгляді суперечностей сучасного етапу техніко-економічного розвитку суспільства та послідовних стадій руху економічного продукту від створення до споживання показовішим є агрегований аспект аналізу «інформація / знання / інновації».

На єдність інформації та знань вказував А. Чухно, який описав появу двозначного фактора виробництва (інформації / знань), на відміну від однозначних — землі, праці, капіталу, та наголошував, що інформація та знання посідають провідне місце в інноваційному розвитку [358, с. 9].

Отже, на нашу думку, інформаційна глобалізація чинить вплив на виробництво, а залучений інтелектуально-інформаційний ресурс істотно сприяє появі радикальних інновацій. Ця залежність є вкрай важливою, оскільки від того, наскільки ефективно вона реалізується, залежить економічний рівень життя в країні. Інноватизація є інструментальною основою сучасних техно-

логічних і економічних трансформацій, що наочно відображає практика таких провідних держав світу, як США, Японія, країни ЄС.

Сучасний етап технологічного розвитку світової економіки пов'язаний з інформаційно-технологічною революцією, яка супроводжується низкою визначальних для суспільства відкриттів у мікроелектроніці, кібернетиці, сфері комунікацій (супутникові, цифрові системи зв'язку), інтернет-технологій та ін. Поширення названих процесів змінює технологічну й економічну основу розвитку суспільства у цілому.

Інновації завжди були і залишатимуться рушійною силою, яка веде до зміни технологічних укладів і до досконаліших типів господарювання. При цьому розвинута здатність взаємодіяти в глобалізованій системі економічних відносин (тобто інтерактивність), опосередкована інформаційними потоками, а також ІКТ, які забезпечують рух інформації, — істотно цьому сприяє. Інтерактивний характер інноваційного процесу пов'язаний з логікою мережевого укладу [176, с. 14]. У наукових дослідженнях зазначається, що перехід до інформаційно-мережевої економіки є стрижневим процесом сучасних світових трансформацій [84, с. 5].

Суперечності, пов'язані з процесами інформатизації у фазі відтворювального циклу «виробництво», виявляються, по-перше, в аспекті матеріальне / нематеріальне виробництво та, по-друге, в аспекті матеріальний / нематеріальний продукт:

1) стосовно до сфер виробництва. З одного боку, матеріальне та нематеріальне виробництво тісно пов'язані між собою. При цьому в наш час матеріальне виробництво, яке забезпечує близько $\frac{1}{3}$ ВВП розвинених країн, істотно залежить від ефективності функціонування нематеріальної сфери (науки, освіти, ІКТ-галузей та інших), в якій продукується понад $\frac{2}{3}$ ВВП. З другого боку, нематеріальне виробництво — це також «віртуалізація інститутів капіталізму». Тобто в сучасній економіці, яка має ознаки віртуальності, посилюється тенденція до виокремлення з третинного сектору інформаційного бізнесу та набуття галузями первинного, вторинного та третинного секторів економіки так званої іміджності («гламурності») [199, с. 68]. Це спричиняє для суспільства та його економічного життя негативні наслідки у вигляді самозростання споживної вартості та непродуктивного розподілу матеріальних, трудових та інших ресурсів, які використовуються у сфері нематеріального виробництва і не надходять у сферу матеріального;

2. стосовно до продукту. Основною загрозою для суспільства внаслідок суперечності, яка розгортається під впливом інформаційної глобалізації, є те, що інформаційні продукти у наш час виробляються, споживаються та розповсюджуються переважно у віртуальному середовищі (у «викривленому секторі»¹). Це — сектор відтворення перетворених форм людської діяльності; сфера, де одні викривлені форми використовуються для виробництва, тиражування тощо інших викривлених форм. У цьому секторі не створюються ані матеріальних благ, ані культурних цінностей. Людська діяльність стає орієнтованою на створення інформаційних товарів, а вони виробляються і споживаються насамперед у таких сферах, як трансакції (торгівля, фінанси, страхування), державно-бюрократичний апарат, військово-промисловий комплекс (пов'язані з ним наука, освіта, функціонування інформації, контроль), масова культура (так би мовити, «forfun», але не з метою розвитку або рекреації людини як творчої особистості) [43, с. 60].

Сучасна наука намагається знайти вирішення суперечності між, так би мовити, матеріальним і віртуальним світом. Про те, що така суперечність сформувалась і вона є однією з ключових у глобальній економіці та глобалізованому суспільстві, свідчить таке: реальна та віртуальна складові в новій економічній системі виступають як протилежні сторони однієї суперечності, що зумовлює низку викликів і конфліктних ситуацій у житті мегасоціуму, проте, трансформуючи соціально-економічну систему, названі сторони суперечності одночасно є запорукою стійкого поступального соціально-економічного розвитку суспільства.

У новому тисячолітті, — стверджують В. Базилевич і В. Ільїн, — ідея інформаційного суспільства дедалі більше висувається як універсальна теорія в умовах глобалізації, наростання комплексу проблем, передусім соціально-економічних [24, с. 759]. Важливий методологічний інструментарій для пізнання сутності сучасних процесів і явищ надає теорія метаекономіки. Період метаекономіки, в який нині вступило людство, розглядається як паростки зрілої постіндустріальної економічної системи, логічний продукт інформаційної революції, яка лише розгортає свої цінності як складову глобального синергетичного суспільства, економіку творчої праці, економіку виробництва, розподілу та споживання знань, економіку епохи справжнього гуманізму [60, с. 8].

---

¹ Термін, за А. В. Бузгалінім та А. И. Калгановим, — «превратный сектор» (рос.)

Функція інформації та знань, яка спрямована на трансформацію способу виробництва, висвітлена також у рамках теорії нооекономіки. Цей тип економіки є відповідною (економічною) формою реалізації людством процесів самозабезпечення (підтримання) функцій життєдіяльності соціуму за допомогою оперування матеріальними та нематеріальними факторами з домінантним вектором когнітивного чинника для гармонічного розвитку техноприродного середовища з когерентним¹ позитивним впливом на соціум. Однак, підкреслюючи роль ноофакторів у забезпечення прогресу в суспільстві, науковці одночасно вказують на зростання при цьому економічної невизначеності, яка істотно посилюється нині внаслідок турбулентності світової економіки [3, с. 24–25; 206, с. 2–3]. Роль інформаційно-когнітивних процесів полягає у тому, що використання нових знань є у наш час в основі продукування фактично всіх цінностей суспільства (як економічних, так і неекономічних). Названі процеси викликають тектонічні зсуви глобальних техніко-технологічних і економічних відносин, а також суттєво впливають на природу та змінюють соціум.

Розглядаючи особливості відтворювального циклу, який відповідає сучасним техніко-економічним умовам життя суспільства та досліджуючи у цьому контексті суперечності, варто ще раз підкреслити, що глобалізація і формування інформаційно-мережевої економіки, які змінюють характер суспільного розвитку (а також породжують нові закономірності та створюють механізм концентрації багатства), діють не через розвиток виробництва, а через *механізм перерозподілу створених благ*. На це вказують зокрема В. Гєсць, А. Гриценко та інші відомі вітчизняні автори [166, с. 3, 240].

Однією з найзагрозливіших стає суперечність у сфері розподілу світового доходу. В умовах глобалізації розвинені країни і ТНК привласнюють значну частку доданої вартості, у створенні якої беруть участь усі суб'єкти світової господарської системи. Несправедливий перерозподіл може призвести до того, що суперечність перейде у свою останню стадію (конфлікт), а це загрожує суспільству великим ризиком через виникнення масштабної (глобальної) проблеми.

Значущість іншого й не менш важливого аспекту розгляду сучасних *розподільних та обмінних відносин* пов'язана з тим, що

---

¹ Когерентність — узгоджений рух кількох процесів коливання.

глобальне поширення інформаційно-комунікативних технологій усунуло часові та просторові обмеження для здійснення торговельних, валютних та інших угод, прискорило їх виконання та дозволило істотно мінімізувати трансакційні витрати. Однак одночасно той самий механізм зумовив розрив капіталу фінансового і продуктивного та відокремив процеси, що відбуваються у віртуальній сфері економіки, від реальної.

Зміни, пов'язані з інформатизацією економіки та суспільства, що відбуваються у наш час, Дж. Нейсбіт ідентифікував як мегатренд. Він акцентував увагу на тому, що ця загальносвітова спрямованість розвитку визначає перехід від індустріального суспільства до суспільства, в основі якого перебуває виробництво та розподіл інформації [236, с. 8].

Нині фактично співіснують дві господарські системи: реальна економіка, в якій створюються реальні товари і послуги, та віртуальна спекулятивна економіка — торгівля біржовими товарами та іншими цінними паперами. Метою останньої є отримання спекулятивного прибутку на товарних і фондових ринках, а не відшкодування витрат на створення певного блага й утворення нормального прибутку) [80, с. 9–10]. Зростаюча віртуалізація ринкових механізмів також призводить до відриву важливих економічних параметрів — пропонування грошей, цін і валютних курсів — від реальної економічної основи, чим істотно посилює нестабільність [293, с. 23].

Глобальним фінансовим потокам, як зазначають В. Базилович і В. Ільїн, властивий фінансово-спекулятивний характер. Нині формується нова модифікована форма капіталізму — фінансово-інформаційна мережева економіка. Наслідками посилення цього процесу є виникнення «фінансових пузирів», посилення невизначеності в діяльності економічних агентів, формування дихотомічної системи економіки, в якій національно-локальні держави та фірми відчувають на собі тиск мережевої інсайдеризації фінансового ринку, перетворення ринків фінансових послуг на елементи глобального фінансово-організаційного капіталу, інституціоналізація «нових правил гри» (стандартів поведінки національних суб'єктів під тиском транснаціональних фінансових компаній) [24, с. 774].

Загрозою для сучасної світової економіки є те, що в міру розвитку ІКТ суперечність між її віртуальним і реальним секторами швидко прогресує. На початку XX ст. В. Парето вказав на існування переважних темпів зростання фінансових потоків і угод

порівняно з матеріально-речовими, а також на те, що цей дисбаланс постійно посилюється. На початку ХХІ ст. науковці вже констатували факт того, що на обслуговування потоку товарних благ припадало лише 10–12 % світових фінансових ресурсів [216], а в середині другого десятиліття ХХІ ст. — факт того, що в сучасному світі лише 2–3 % грошей пов'язані із сектором матеріального виробництва [80, с. 10].

Вплив інформаційної глобалізації наочно простежується у фазі обміну. У наш час відбувається поступовий перехід від універсального механізму товарного обміну (з його тисячолітньою історією) до полісегментної безтоварної форми ринкових відносин. Цьому сприяє реалізація моделі соціально затребуваних серверів (наприклад, серверів Google). Новий механізм товарообміну формує додану вартість, яка створює передумови для переходу до якісно нової структури ринкових взаємовідносин [3, с. 30].

Необхідно ще раз наголосити на особливій значущості функції трансформації, яку виконує інформаційна глобалізація і джерелами якої є поєднання інформації та знань. Під дією функції трансформації істотно змінився сучасний спосіб виробництва, а також відбулись перетворення змісту техніко-технологічних та економічних відносин. Це стало можливим унаслідок зростання ролі продуцента знань та інформації. Саме людина в межах своєї діяльності поєднує всі елементи продуктивних сил, обумовлюючи тим самим певний зміст технологічних і економічних відносин, а отже, визначаючи належність макросистем до відповідного за рівнем розвитку техніко-економічного укладу.

Новий тип техніко-технологічних та економічних відносин швидко поширюється в нинішньому глобалізованому світі. Безпосередніми творцями системних змін є працівники розумової праці (knowledge workers). Це новий тип працівників — людей розумової праці та творчої діяльності: когнітаріату, інформаційних та інформаціональних працівників, символічних аналітиків, експертів знання¹. Вони діють у господарській сфері, застосовуючи свій інтелект та інформацію, якою володіють. Саме завдяки притаманній людині здатності творити інформація через поєднання з продуктивним інтелектом² допоміжного засобу органі-

¹ Використана термінологія Е. Тоффлера, М. Кастельса, Р. Райха, П. Друкера.

² Продуктивний інтелект ми розуміємо як нагромаджені пізнавальні властивості людини, що реалізовані індивідом — учасником господарських процесів і використовуються суспільством з метою прогресивних змін в економіці та соціумі.

зації господарських і виробничих зв'язків перетворилась на провідний (відповідно, інформаційно-інтелектуальний) ресурс і чинник науково-технічного прогресу.

Застосовуючи в процесі виробництва інтелектуальний капітал, людина не витрачає його, як витрачається будь-який інший ресурс, а навпаки, примножує та збагачує. Тобто виявляється ефект прозьюмеризму, описаний Е. Тоффлером. Він увів назву «prosumer», тобто термінологічно зафіксував властивості людини і як виробника, і як споживача, котрі у процесі праці виникають одночасно. Явище прозьюмеризму охоплює інтереси обох сторін виробничого процесу — як працівника, так і виробника. У процесі виробництва відбувається перехід інтелектуального капіталу з однієї форми в іншу: по-перше, у результаті інтелектуальної діяльності працівників їх знання набувають об'єктивованої форми — перетворюються на інтелектуальний продукт, який стає власністю компанії (об'єктом інтелектуальної власності); по-друге, відбувається зворотний вплив — інтелектуальний продукт як об'єктивовані знання стає доступним для працівників компанії, дозволяючи розширити їх пізнання через збагачення інтелекту [360, с. 102–104].

Проте обопільна вигода, яку одночасно дістають власники компаній і їх працівники, не означає, що *процес виробництва / споживання інформації та знань* позбавлений суперечностей. У царині відносин «праця — капітал» суспільно значуще продукування індивідами знань та інформації (беззаперечний позитив), які є найціннішими у наш час благами, виявляється поряд з небажаним для суспільства ефектом концентрації багатства в руках глобальних корпорацій. Завдяки створенню та застосуванню людиною інтелектуально-інформаційного ресурсу у виробництві глобальний капітал здобуває технологічні переваги у вигляді принципової зміни властивостей виробленого товару, що відкриває нові можливості монополізації економічного простору.

Розбіжності інтересів суспільства та великих корпорацій (саме вони у наш час зосереджують у своїй власності найбільші обсяги інтелектуально-інформаційного багатства, виробленого соціумом) зумовлені суперечностями, які зароджуються у сфері відносин «праця — капітал» за взаємодії / протидії суб'єктів. Зважаючи на такі властивості глобальної соціально-економічної системи, як відкритість, самоорганізація та нерівновага, будь-які зміни на рівні первинних одиниць соціуму (індивідів як носіїв інтелекту та

творців інформаційно-знаннєвого ресурсу) означають початок формування нової якості всієї мегасистеми. Споживання продукції, яка за названих раніше умов стає все насиченішою інформацією та знаннями, веде до флуктацій — відхилень глобальної соціально-економічної системи від попереднього стану. Від початку таких змін протилежності у будь-який спосіб (еволюційно чи революційно) переростають у суперечність, отже, об'єктивно створюються умови для розгалуження динаміки та виникає імовірність зміни напрямку її руху.

Важливим, на нашу думку, є те, що разом з перебудовою економічної системи та всіх виробничих відносин, які відповідають певному рівню розвитку продуктивних сил суспільства, технології переміщуються із суто господарської сфери в соціальну, перетворюючи людські відносини на сукупності. Ці процеси відображає у наш час, зокрема, NBIC-конвергенція. Вона передбачає наявність ефекту одночасної дії нано-, біо-, інфо- та когнітивних технологій. Поєднання досліджень у напрямі створення / використання таких технологій дозволяє вже у недалекому майбутньому передбачити ланцюгову реакцію різноманітних технологічних інновацій, які у своїй сукупності стануть причиною глобальної трансформації безпосередньо способу розвитку людської цивілізації [17].

Проте позитив від NBIC-конвергенції як у сфері розвитку технологій, так і в економіці має побічні ефекти в соціумі, оскільки така конвергенція здатна спричинити ризик виникнення суттєвих і небажаних зрушень у гуманістичній сфері. Це стосується «поліпшення людини», «людської функціональності» (improving human performance), так би мовити, розширення людини (human enhancement) [17]. Ідеться про технологічне посилення людських фізичних та інтелектуальних якостей, про прирощення здібностей індивіда, зрештою, про модифікацію людини. Досить імовірно, що за використання конвергентних технологій (нанотехнології, біотехнології та генної інженерії, інформаційних і комунікаційних технологій і когнітивних наук) може бути реалізована ідея «технічного вдосконалення людини». Підкреслюючи наявність суперечності, зазначимо, що поряд з розширенням можливостей медицини, подовженням строку життя індивіда, повнішим розкриттям його інтелектуальних можливостей тощо, NBIC-конвергенція пов'язана з втручанням у свідомість людини, що веде до підконтрольності, а отже, до формування штучно створе-

ної моралі, духовних принципів, культурних цінностей, політичної лояльності та ін.

Науковці справедливо зазначають, що в умовах переходу через інформаційне суспільство до суспільства, базованого на знаннях (тобто до когнітивного), первинною стосовно до розвитку технологій та інформаційно-комунікаційних процесів є само-реа-лізація людини як частини та основи конвергентної цілісності «соціум + техноприродне середовище» [3, с. 30].

Досліджуючи суперечності у рамках сучасної світової техніко-економічної практики й аналізуючи у такому контексті техноприродне середовище, необхідно вказати, зокрема, на значущість безпосередньо людської діяльності, яка націлена на притягнення у сферу виробництва природних ресурсів і на їх інтеграцію з іншими факторами в рамках технологічного ланцюга продукування товару. Мається на увазі досягнення виваженого співвідношення між використанням у виробничому процесі природних ресурсів, що вводяться (з одного боку), і технологією, працею та інформацією (з другого боку).

Отже, особливій важливості набуває перехід виробничої сфери до безвідходних та екологічно чистих технологій. Такі зміни у виробництві обов'язково будуть породжувати якісні трансформації всіх інших сфер життя суспільства, зокрема сфери споживання. Уже в наш час відзначається активне використання інформаційних технологій, розвиток освіти, медицини, збільшення частки послуг у задоволенні попиту населення. Це свідчить про початок змін у середовищі людського життя та означає можливість наближення людства до постіндустріальної економіки й у перспективі до побудови свого життя за принципами ноосфери.

Отже, розвиток економіки нині істотно визначають природні чинники, з одного боку, та соціальні — з другого. Дослідження соціальних і природно-ресурсних суперечностей науковці відносять до найактуальніших проблем, оскільки вони стосуються економічної діяльності та відбиваються на всіх політичних і територіальних рівнях. Їх граничними формами взаємодії є синергія і конфлікт [26, с. 140, 142]. За першого випадку (синергії) в соціумі виникають сприятливі умови для постіндустріального розвитку, оскільки НТП відбувається одночасно та узгоджено з формуванням найсприятливішої для людства глобальної екології, інакше кажучи, утворюються умови виникнення ноосферного суспільства. У іншому випадку (конфлікт) виникає протидія назва-

ним процесам. При цьому необхідно враховувати вплив глобалізації (як позитивний, так і негативний), посиленню якого істотно сприяє відкритий інформаційний простір. За таких обставин обов'язково відбуваються трансформації певної усталеної форми взаємодії природа / суспільство, а разом з ними (у разі невідповідності критеріям сталого економічного розвитку суспільства) виникають суперечності, які через конфлікт можуть перерости в глобальну катастрофу.

Тож *суперечностям сучасного етапу розвитку суспільства властивий ефект трикратної подвійності*, який полягає в тому, що, по-перше, поява нових технологій є одночасно чинником прогресу в суспільстві та суперечностей його розвитку; по-друге, суперечності в системі «людина — НТП — природа» походять від того, що власне суспільство, яке нині стало істотно техногенним, є як причиною їх посилення, так і засобом розв'язання; по-третє, глобалізації, в умовах якої відбувається сучасний розвиток суспільства і яка перебуває нині в найактивнішій фазі внаслідок розгортання процесів інформаційної глобалізації, властива двоєдина суперечлива сутність (глобалізація «по горизонталі» — зумовлена об'єктивно та глобалізація «по вертикалі» — керована, створена штучно).

Запобігаючи доведенню техносціальних і техноприродних суперечностей до стадії «конфлікт», суспільство може уникнути процесів деградації. Прикладом цьому можуть слугувати технологічні, економічні та соціоприродні трансформації, що відбуваються в Китаї. Нині господарська система цієї країни переходить на активне використання факторів виробництва «другої природи» — інформаційних технологій, послідовно зменшуючи використання факторів «першої природи» — дешевої праці. Уже нині Китай має статус світового лідера продажу робототехніки, а у 2019 р., за прогнозами Міжнародної федерації робототехніки (International Federation of Robotics — IFR), ця країна забезпечуватиме 40 % світової реалізації такої продукції [478].

При цьому для сучасної внутрішньої політики Китаю властиве повернення до «золотої середини» — єдності природи та людини [263, с. 45]. Варто зауважити, що екологічна ситуація в Китаї донині залишається надскладною. Зважаючи на це, у нову економічну модель закладаються всі резерви — охорона природного середовища, відмова від принципів суспільства споживання, підвищення престижу духовної й інтелектуальної сфер [191, с. 100].

З метою запобігання доведенню техносоціальних і техноприродних суперечностей до стадії «конфлікт» людству необхідно вже нині запроваджувати заходи протидії глобальному виклику; необхідна швидка реакція на сигнал про існування небезпеки. Цьому може істотно сприяти інформаційна глобалізація, яка має значний координаційний ресурс. Новий формат відносин (який відповідає умовам становлення постіндустріального суспільства) у середовищі людської діяльності, що розглядається, ґрунтується на сучасних інформаційних технологіях. Природа, техніка, людина та всі процеси, які опосередковують взаємозв'язок названих компонентів техноприродної сфери життя суспільства, функціонують у визначеному контенті часу і простору, а отже, піддаються узгодженню.

Оцінюючи сучасні можливості інформаційно-комунікаційних технологій, не можна не погодитись з тим, що стійкість суспільного розвитку може бути забезпечена на основі формування умов гармонійно утвореного техноприродного середовища [3, с. 26–27]. Механізмом підтримки соціально-економічної, а також екологічної стійкості є в наш час інтелектуальна конвергентна гіпермережа. Вона формується через конвергенцію інформаційно-управлінських мереж: Internet of Things (Інтернет речей), Smart Grid (Розумні мережі), Cisco Planetary Skin (Шкіра планети — система планетарного моніторингу), Central Nervous System for the Earth (Центральна нервова система Землі), Smartdust (Розумний пил), RFID-мітки (засіб радіочастотної ідентифікації).

На основі конвергентної гіпермережі, по-перше, вибудовується нова система управлінських заходів, метою яких є запобігання конфлікту в царині взаємодії «людина — природа — технологія». Зміст таких заходів полягає у формуванні «людини соціумної», що дозволяє суспільству вижити в деструктивній стосовно до природи технотронно-механістичній системі життєдіяльності (яку людина сама ж і створила). По-друге, гіпермережа дозволяє реалізувати в індивідів здатність до взаємодії (до інтероперабельності). Це стосується всього комплексу економічно індивідуалізованих суб'єктів соціуму на всіх рівнях його життєдіяльності як ядра постіндустріальної трансформації економічних систем і об'єктів з опорою на презумпцію ноосферних пріоритетів розвитку економіки [3, с. 26].

Трансформація світової економіки та її поступовий перехід до постіндустріальної стадії розвитку вимагає формування нового

типу індивідуальної та колективної свідомості в умовах прозорості процесів взаємодії індивідів і їх груп з глобальною зовнішньою системою — з техноприродним середовищем. Люди повинні усвідомлювати невідворотність підлаштування своїх дій під цілі ноо-гармонічної трансформації світової економіки та надалі постійно реалізовувати їх відповідним чином [207, с. 16].

У сучасній економічній науці є низка ґрунтовних досліджень, які розширюють названий контекст [385; 392; 428; 448]. Вони відбивають наукові позиції вчених з приводу можливостей суспільства уникнути конфліктів, глобальних катастроф, вчасно відреагувавши на виникнення суперечностей, а також погляди науковців на можливість забезпечення саморозвитку соціально-економічної системи на основі спільної та узгодженої дії членів соціуму в умовах поширення процесів інноватизації, інформатизації та мережовості. Ідеться передусім про колаборативні¹ відносини та створення на їх основі різних екосистем, а також про моделі потрійної спіралі (Triple Helix Mode, модель Г. Іцковіца та Л. Лейдесдора «наука — бізнес — держава») та четвертинної спіралі (Quadruple-Helix Model, модель Ю. Караяніса і Д. Кемпбелла «наука — бізнес — держава — представники громадянського суспільства»). В. Чужиков, скажімо, зазначає, що конфлікт інтересів компаній, що створюють кластер (або ж іншу модель інноваційного розвитку) з місцевими інтересами громад може бути неминучим, якщо їхні стосунки будуть будуватися на інших, аніж відносини колабораціонізму (кооперація + конкуренція)» [355, с. 223].

Поняття системної колаборації стосується інтерактивних мережових взаємодій, які зумовлені інформаційною глобалізацією. На основі колаборативних відносин побудовані мережеві екосистеми громадянського суспільства (інакше — інноваційні екосистеми), роль яких істотно посилилась у глобалізованих та опосередкованих дією інформації соціально-економічних відносинах. Вони стають основними вузлами генерації та дифузії нових знань, результатом впливу яких є перетворення навколишнього середовища. Такі екосистеми є новим організаційним елементом сучасної економіки та новим універсальним способом виробництва суспільних благ. Вони можуть утворюватись як у будь-якому локальному просторі (у рамках компаній, кластерів, наукових па-

---

¹ Колаборація — процес спільної узгодженої діяльності.

рків тощо), так і в глобальному. Таке розвинуте мережеве середовище відповідає сучасним моделям національних інноваційних систем Скандинавії, ЄС, а також США — країнам з ознаками постіндустріальної економіки [176, с. 15, 18].

Показово, що становлення нових мережевих спільнот розглядається нині дослідниками цієї проблеми [424, с. 49] як можливість зробити інновації системними та гнучкішими під час реагування на динамічні зміни середовища; як генеральний спосіб підвищення результативності інноваційних процесів, котрі, у свою чергу, ведуть до змін наявної техніко-економічної практики світового суспільства. Вирішенню цього завдання зокрема підпорядковані майже всі програми та напрями науково-технічної політики в ЄС.

Отже, розвиток мережевої координації (процес спільної та взаємно узгодженої діяльності суб'єктів соціально-економічних відносин), а також формування інноваційних екосистем належать у наш час до найефективніших способів вирішення суперечностей, пов'язаних з феноменом глобалізації загалом і з феноменом інформаційної глобалізації зокрема. На нашу думку, існує достатньо підстав для того, щоб спрацював принцип «подібне лікується подібним». Річ у тім, що подвійна (суперечлива) сутність глобалізації виявляється в тому, що остання одночасно є і причиною, і наслідком проблем, які виникають в умовах техногенного цивілізаційного розвитку, спродукованого суспільством (діяльністю людини у широкому розумінні). Підтверджуючи цей факт, науковці [133, с. 206–207] відзначають об'єктивність глобалізації як еволюційного процесу техногенного генезису суспільства та природи. Основним детермінантом глобалізаційних процесів є техногенний соціум, який спрямовує соціоприродний розвиток в інтересах техногенно розвинених країн світу і ТНК. У результаті утворюється суперечлива єдність двох процесів — 1) глобалізації по горизонталі, або природної глобалізації, та 2) глобалізації по вертикалі, або керованої, штучної глобалізації.

Сьогодні суспільство, на наш погляд, може протиставити штучній глобалізації тільки громадянську думку, організовану в мережі. Це є першою та необхідною передумовою досягнення узгодженості інтересів глобальних акторів. Постійне зростання ризиків і загроз розвитку як національних систем, так і планетарної вимагає спільних зусиль людства з координації процесів, що відбуваються у межах глобальних (міжнародних) соціально-еконо-

мічних відносин. За досягнення взаємовпорядкування в мегасоціумі виникає можливість забезпечення передусім оптимізованої дії техніко-технологічної та економічної сфер. Тоді на основі підвищення рівня життя людей і прогресу науки і техніки створюються умови забезпечення цивілізаційного розвитку людства в цілому — освіти, культури, духовності.

Отже, усі сфери людської діяльності, опосередковані техніко-економічними відносинами (техніко-економічне, техносотціальне та техноприродне середовища), організовані як взаємозалежні складові великої відкритої системи, котрою є глобалізоване суспільство. При цьому те, що кожному з них відведена власна роль у формуванні сучасного техніко-економічного укладу, те, що вони особливим чином (сутнісно, змістовно та функціонально) визначені, не відкидає, а навпаки, передбачає необхідність і можливість забезпечення ефективності одночасної їх дії.

3.3. Економічні та системні кризи як форми та результат суперечностей технологічного розвитку сучасної капіталістичної економіки

Еволюцію економічної системи за будь-яких часів незмінно супроводжував технологічний прогрес. Кожен наступний етап технологічного розвитку економіки, змінюючи попередній, знаменував вихід суспільства на новий — вищий — рівень розвитку. Проте такий процес був і завжди залишатиметься суперечливим, оскільки економічне життя суспільства за названих умов піддається трансформації — відбуваються кардинальні системні зміни. *Найгостріше суперечності економічного розвитку виявляються під час кризи, яка одночасно і загострює стан господарської системи, і створює поштовх до нового витка її розвитку.*

Кризи є особливим станом економіки, в якому з усією очевидністю виявляється суперечливість розвитку суспільства. Інтерес науки до цих проблем почав формуватися з часів промислової революції в Англії. Результатом наукової думки, яка активно розвивалась протягом чотирьох століть, стала поява теорій криз, види яких за цей час історії людства були різноманітними (грошові, торгові, промислові, аграрні та ін.). Цей напрям наукових досліджень не втрачає актуальності й досі.

Об'єктивною причиною інтересу сучасної науки до названої проблематики є те, що кожна криза — це явище, що не тільки складне за внутрішнім утворенням, але й певним чином відмінне від подібних тим, що існували в минулому. Кожна з криз, що їх переживало людство починаючи з кінця XVII ст., демонструвала існування суперечливості економічного розвитку, і кожна з них була не схожа на попередню. Проте перша криза нового тисячоліття стала кардинально відмінною від усіх інших. Суперечність новітнього етапу в житті суспільства виявилась не тільки глибшою порівняно з ними, але була передусім сутнісно інша. Нині не піддається сумніву факт унікальності першої кризи XXI ст., проте пояснення природи кризи, її зв'язок з циклічністю економічних процесів, зі зміненими глобалізацією умовами економічного розвитку, з настанням епохи постіндустріалізму є предметами активної наукової дискусії.

Суперечності технологічного розвитку сучасної економіки і кризові явища, які відбуваються тепер, необхідно розглядати одночасно — це посилює синергетичний ефект пізнання сутності кожного з них. Названий контекст наукової проблематики передбачає *аналіз визначення криз у категоріальних параметрах «структурна» / «трансформаційна» / «стадіальна» / «системна»*.

На нашу думку, глобальну фінансово-економічну кризу сучасного етапу життя суспільства слід ідентифікувати як кризу системну, але водночас як таку, що була зумовлена структурними кризовими явищами глобалізованої економіки. Отже, для виявлення глибинних суперечностей технологічного розвитку сучасної економіки варто з'ясувати первинні й детерміновані ними причини світової кризи — розмежувати причинні та функціональні зв'язки, які існують в економіці (на важливість таких засад економічного аналізу вказував М. Кондратьєв [188, с. 149, 161, 162]).

Причиною першої кризи XXI століття досить часто називають надмірні запозичення в приватному секторі економіки та ризиковане кредитування банків, що призвело до великої заборгованості населення перед кредитними установами. За цим відбулося скорочення витрат домогосподарств і зменшення попиту; розвиток подій спричинив економічну депресію та зростання державного боргу. Проте це означає лише те, що деструктивність у фінансовому секторі (а далі в усій світовій економіці) виникла одразу після того, як ці явища за своєю сукупністю відбулися. Фактично ж зазначена причинність кризи є похідною від іншої — більш глибинної за своїм походженням.

Справжні причини фінансової кризи лежать у сфері виробництва. Іпотечна, фондова, банківська, боргова і, зрештою, фінансова криза, яка зародилась у США і передусім виявилася саме за цими ознаками, була, по-суті, структурною кризою виробничої системи. Дж. Гелбрейт зазначив, що фондовий ринок, хоч і з запізненням, віддзеркалює фундаментальні ознаки економічної ситуації. Економіка, — писав він, — є причиною, а біржа наслідком, але ніяк не навпаки [90].

У контексті з'ясування причин виникнення криз не можна не згадати висновків М. Туган-Барановського [325]. Їх новаторство, зазначає Ю. Бажал, полягає в тому, що періодична зміна припливів і відпливів промисловості викликається не законами споживання, а законами виробництва. Отже, виробництво розширюється в роки піднесення не тому, що в цей час зростає споживання, а навпаки, споживання саме тому і зростає в цей час, що розширюється виробництво [25, с. 4; 376].

Процеси, які наприкінці першого десятиліття ХХІ ст. розгорнулись у фінансовому секторі економіки, відбувались на тлі глобальних викликів необмеженого економічного зростання — процесів, спрямованих на забезпечення постійного приросту споживання за надактивного використання вичерпних ресурсів. Тому в масштабах останньої за часом глобальної фінансово-економічної кризи одночасно спостерігались ознаки таких структурних криз, як енергетична, екологічна та продовольча. Процеси у фінансовому секторі економіки відіграли роль «каталізатора-прискорювача». За непередбачуваності валютного ринку крім збільшення боргів у секторі домогосподарств і падіння попиту зросли у великих масштабах спекулятивні операції, в які одночасно були втягнуті ринки капіталу, сировини, фондові ринки. Отже, у площині економічних відносин, охоплених структурними кризами, виник ефект каскадності — стрімкий потік наростання суперечностей. Швидке поширення кризи було зумовлено залежністю між сферами та галузями глобалізованої економіки, що спричинило низку пов'язаних між собою структурних кризових явищ. Структурна криза виробничої системи за сутністю причини (а не за первинністю виникнення) передувала всім іншим структурним кризам — іпотечній, фондовій, банківській, борговій, валютній та ін.

У свою чергу, причиною структурної кризи виробничої системи стали трансформації, які відбулись у межах технологічного способу виробництва. Виникла суперечність між новим сектором

ІТ-індустрії і традиційними секторами індустріальної економіки. Зазначаючи зміни структури економіки США (країни, яка породила світову кризу), науковці [323] вказують на те, що ця криза є «внутрішньоукладною». Міжгалузеві диспропорції посилює активний розвиток тих сфер виробництва, які утворюють ядро п'ятого технологічного укладу, а також шостого, становлення якого відбувалось у той самий час.

Активний розвиток сфер виробничої діяльності, які утворюють ядро п'ятого технологічного укладу (програмного забезпечення, телекомунікацій, інформаційних послуг, електроніки, обчислювальної, оптико-волоконної техніки, робототехніки та ін.), а також шостого, який саме в цей період почав зароджуватись (нанотехнології, молекулярної біології, генної інженерії тощо), викликав міжгалузеві диспропорції. У світовій системі господарювання визначились нові галузеві домінанти — так би мовити, технологічні драйвери світового економічного розвитку.

Отже, суперечностям, які викликали структурні кризові явища у сфері виробництва (а ті спровокували взаємопов'язану сукупність інших структурних криз в економіці), притаманні трансформаційні властивості. Особливість виявів сучасної структурної кризи США вчені пояснюють тим, що це — останній етап третьої фази формаційного розвитку капіталізму, а зважаючи на те що США є лідером не тільки в межах англосаксонської моделі, а й усієї капіталістичної економіки, то ця криза набуває ознак глобальності [323].

Визначаючи зміст криз як особливий вияв суперечностей технологічного розвитку сучасної економіки, необхідно уточнити, що структурна криза і трансформаційна — близькі, але не ідентичні явища. Як відомо, структура, що відображає внутрішні зв'язки явища, є обов'язковим атрибутом форми, а вона, на відміну від цього, відбиває як внутрішні зв'язки, так і зовнішні. Отже, структурні та трансформаційні зміни в глобальній економіці за природою суперечностей, які їх зумовлюють, суттєво відмінні, хоч фактично відбуваються одночасно.

Структурна криза являє себе як суперечність, викликана порушенням закону пропорційного розвитку суспільного виробництва, а трансформаційна — як суперечності між змістом та формою. Ідеться про невідповідність нового змісту, який притаманний технологічному укладу, способу виробництва або економічному базису, тим формам, у яких вони існували до цього. Назва-

ний категоріальний ряд дозволяє визначити глибину трансформаційних змін і одночасно сфери економіки, в яких розгортаються суперечності та виникають кризові процеси. Методологічно — це аналіз продуктивних сил і техніко-економічних відносин (суперечностей, що виникають за зміни технологічних укладів); аналіз продуктивних сил і виробничих / соціально-економічних відносин (суперечностей, що виникають за зміни способів, на основі яких організовано виробництво); аналіз техніко-економічних і соціально-економічних відносин у їх взаємозв'язку (суперечностей, що виникають тоді, коли на зміну одному економічному базису приходить інший).

При цьому варто зазначити, що прогресивні (новітні) форми розвитку техніко-технологічної та економічної сфер певний час співіснують з тими, що відповідали попередньому стану, якого досягло суспільство. Отже, структурні та трансформаційні зміни відбуваються взаємообумовлено.

Так, А. Поручник та Я. Столярчук поділяють структурні трансформації світового виробництва на окремі та системні. Окремі — обумовлені фрагментарними оновленнями базових технологій. Вони охоплюють лише певні види економічної діяльності, галузі та сектори економіки, що матеріально відображається у змінах кількісних їх пропорцій у формуванні ВВП, зайнятості робочої сили, в обсягах виготовленої продукції та доданої вартості. Системні зміни світового виробництва виявляються в якісних трансформаціях міжнародної економіки: у формуванні його нових структурних елементів, зав'язків між ними, ускладненні внутрішньої взаємозалежності та загостренні суперечностей, пов'язаних з такими змінами. Усе це свідчить про перехід технологічного базису суспільства на вищий щабель розвитку [74, с. 331–332].

Трансформаційна криза системи пов'язана з перетвореннями в усіх підсистемах глобалізованої економіки, а саме з принциповою зміною продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних відносин, відносин власності. Це — ті вихідні умови, за яких виникає стадіальна криза (змінюється спосіб виробництва). Суперечності, які виникають під час переходу економічних систем від однієї стадії розвитку до іншої, є значно глибшими, ніж ті, що викликають структурні кризи. Їх пояснюють, зокрема, формаційна концепція К. Маркса, концепція стадій економічного зростання У. Ростоу, технократичні концепції

Д. Белла та О. Тоффлера, концепції стадій індустріальної цивілізації Дж. Гелбрейта, А. Арона тощо.

У названих концепціях використовуються різні підходи до розуміння того, як і чому суспільство переходить від нижчого рівня свого життя до вищого. Проте, незважаючи на відмінність поглядів науковців, жодна з концепцій не містить аргументів проти того, що цивілізаційний розвиток неможливий поза умов, що забезпечують послідовні процеси вдосконалення технології.

Досвід, набутий людством, свідчить, що економічний прогрес та розвиток суспільства в цілому на цій основі пов'язані з низкою взаємообумовлених процесів: а) оновленням продуктивного капіталу (зокрема технічних засобів виробництва, активної частини основного капіталу); б) утвердженням чергового технологічного укладу, в) змінами способу виробництва. Відповідною їм є міра глибини як суперечностей економічного розвитку, так і криз. Як зазначив А. Чухно [357, с. 6], спільним для будь-яких типів криз є потреба в розв'язанні проблеми зростання науково-технічного рівня виробництва, але в різних масштабах.

Зважаючи на те що, з одного боку, існує спільна причина виникнення суперечностей економічного розвитку, а з другого — ці суперечності є різнорівневими тягнуть за собою виникнення різних за типами економічних криз, особливого значення набуває міра їх глибини (як суперечностей, так і криз).

Визначальною причиною глобальної фінансово-економічної кризи ХХІ століття стало *накладання кількох різних за типами криз*. Фактично, поєднались одночасно, по-перше, криза виробничої системи, яка викликана структурними змінами (їх причиною став активний розвиток новітніх сфер і галузей економіки — інформаційної, інформаційно-комунікаційної, комп'ютерної), по-друге, криза, яка пов'язана зі становленням нового технологічного укладу (в його основі — розвиток нано-, інфо-, біо- та когнітехнологій), по-третє, криза, зміст якої визначає зародження постіндустріального способу виробництва.

Розкриваючи сутність кризи глобалізованої економіки, А. Чухно [357, с. 5, 7] зазначав, що вона є стадіальною. Це — перша криза нової інформаційної постіндустріальної епохи, до якої перейшли розвинені країни. На нашу думку, визнання сучасної економічної кризи стадіальною означає, що суперечності розвитку глобалізованого суспільства є настільки глибокими, що це призводить до трансформації всієї системи. За А. Гриценком [85, с. 22, 23], таки-

ми є: по-перше, суперечність між інформаційно-технологічно зумовленою фінансовою глобалізацією і просторово-територіальною локалізацією; по-друге, між індустріально-ринковими та інформаційно-мережевими системами; по-третє, між нагромадженням капіталу, яке тягне за собою зростання економічної нерівності, і вимогами загальної доступності благ та їх справедливого розподілу в умовах формування інформаційно-мережевого суспільства.

Отже, криза, про яку йдеться, відповідає статусу системної. Системні перетворення, які виникають у процесі розв'язання суперечностей економічного розвитку суспільства, науковці пов'язують із кризою капіталізму [380; 435], з необхідністю зміни суспільно-економічної формації [39], з кризою моделі ринкової економіки та неоліберальної теорії, яка обслуговує капіталізм [183], зі змінами глобальних умов господарювання (кризовими явищами у сферах енергетики, видобутку нафти та газу, використання водних ресурсів, здоров'я людства як чинника економічного розвитку; також із кризою парламентської демократії й агресивністю певних релігійних течій) [402; 473] та ін.

Ми оцінюємо сучасну кризу глобалізованої економіки як принциповий поворот у житті людства, який відбувається за переходу від індустріалізму до постіндустріалізму. У цей історичний період трансформаційних змін суспільство визначає для себе нову систему цінностей і, відповідно, новий вектор, за яким воно буде розвиватись. Нині відбувається еволюція цінностей, на засадах яких вибудовується модель нового суспільства. Науковці вказують на те, що центральним і стратегічно значущим серед нових глобальних викликів є необхідність здійснення докорінної трансформації сучасної глобальної світ-системи, її транзиту до кардинально іншої моделі, яка характеризуватиметься постіндустріальною економікою з переважанням наукомістких виробництв і суспільством, яке базується на знаннях. Така економіка є гуманітарно спрямованою, екологічно безпечною та соціально справедливою [294, с. 7].

Науковий аналіз суперечностей глобалізованої економіки пов'язаний з дослідженням особливостей сучасної кризи. Дискусію викликає питання про те, *як за сукупністю ознак оцінювати переїху кризу нового тисячоліття: а) як циклічну, б) як системну чи в) як і циклічну, і системну одночасно?*

У свою чергу, сучасні погляди на суперечності, які викликані кризою, істотно пов'язані з дилемою циклічної динаміки / векторного зростання економіки. Розбіжність наукових засад об'єктив-

но зумовлена процесами, які тривалий період часу відбувались у світовій економіці. Відповідно до цих змін домінували ті чи інші наукові погляди.

Наукові дослідження ритмів економічних процесів привели до появи теорій циклічності з огляду на частоту й різноманітність криз, що виникали протягом індустріальної епохи капіталізму. Концептуальні принципи теорій циклічної динаміки панували до ХХ ст., домінуючи у науковому полі над теоріями рівноваги та лінійної динаміки. Після подій світової («нафтової») кризи 1973–1975 рр. відбувся своєрідний «ренесанс» — повернулась затребуваність теорій економічного зростання. Це пояснюється тим, що кризи не виникали третину століття, а отже, з'явилися аргументи на користь того, що циклічність, принаймні в розвинених країнах, подолана. Однак події останньої за часом кризи викликали, за висловом М. Айрапетяна, девальвацію такого підходу [8, с. 5]. У цей період знову збільшився інтерес економіки й управління (теорії та практики) до циклічних процесів, що відбуваються у світовому господарстві, до виявлення їх фундаментальних причин і до антикризової політики в цілому.

Утім це не означає, що циклічна природа сучасної кризи визнана всіма науковцями одностайно. Найдискусійнішою є тема щодо того, якою ж насправді є сучасна криза — системною чи циклічною.

Зокрема, А. Тебскін і Г. Серяков [316, с. 35–36] оцінюють сучасну кризу як таку, що за своєю природою пов'язана з циклічністю економічного розвитку (а не є глобальною / світовою, для якої властива зміна технологічних укладів), вважаючи, що, системна криза ще попереду. Особливістю їх поглядів є те, що вони пов'язують нинішню кризу з малим (10-річним) циклом активності К. Жугляра, тоді як більшість авторів (з тих, хто підтримує думку про циклічний характер сучасної кризи, зокрема, Є. Качуровський [177, с. 38], О. Галаєва, Ю. Россікова [59, с. 40] та інші) схильні вважати, що світова економіка у наш час входить у фазу кризи довгого (50-річного) циклу.

Нині науковці висловлюють багато тверджень про те, що сучасна криза поки що не є системною кризою капіталізму, але потенційно може стати такою. А. Бузгалін [44], ідентифікуючи сучасну кризу як особливий вид циклічної і зазначаючи, що її причиною є інволюція (реверсний хід історії), одночасно підкреслює, що ця криза мультиплікована глобалізацією, а отже, здатна

до різкого посилення глобальних проблем, що може викликати системну кризу. У капіталістичній системі господарювання, як вважає А. Колганов [184], до цього часу залишилися можливості екстенсивного розширення: резерви використання технологій (передусім інформаційних) і територій.

Одночасно з трактуваннями першої кризи ХХІ століття як циклічної та на протигагу цьому в полі сучасної економічної науки дослідники висловлюють також іншу думку. Вона полягає у тому, що названа криза є системною, її механізм є принципово іншим порівняно з економічними кризами, що виникали до цього, а отже, до пояснення змін, що відбуваються нині в економіці та суспільстві, не може бути застосована теорія циклічності. Зокрема, сумніву піддається можливість пояснити й описати сучасні процеси за допомогою довгих хвиль М. Кондратьєва.

А. Гальчинський [63, с. 12–13], оцінюючи кризу 2008–2009 років як один з проявів метасистемної кризи, стверджує, що такі трансформації відбуваються не за традиційною циклічною динамікою «рівновага — криза — відновлена рівновага», а за складнішою логікою: «порядок — біфуркація і хаос — якісно новий порядок». Основу принципу міжсистемної трансформації утворює логіка нелінійної динаміки, за якої «нове» виникає з біфуркації і хаосу, тобто з перехідного, системно не визначеного стану. Зважаючи на це, на думку науковця, застосування теорії М. Кондратьєва, в основі якої лежить логіка «довгих хвиль» епохи індустріалізму, не може бути результативною.

Подібної думки з приводу використання теорії циклічності для пояснення суперечностей, які виступають як кризи світового економічного розвитку, додержується Д. Ромер [285, с. 231]. Він так формулює свою позицію: сучасна макроекономіка більше не розглядає коливання як комбінацію детермінованих циклів різної довжини; намагання виділити цикли різної довжини (цикли Кітчін — 3 роки, Жугляра — 10 років, Кузнеця — 20 років і Кондратьєва — 50 років) були припинені через їх нерезультативність. Нині превалює думка про те, що економіка виводиться з рівноваги шоками різної сили та різного характеру за їх випадкової періодичності. Надалі це зумовлює поширення таких шоків. Згідно з науковою позицією, якої додержується Р. Мец [243, с. 4; 432], спроби емпірично «оживити» концепцію «довгих хвиль» і використати підхід Г. Менша до пояснення сучасних тенденцій розвитку світової економіки є теоретичним анахронізмом.

Окреме місце в полеміці щодо змісту кризи, яка виникла на межі періодів пізнього капіталізму / початку постіндустріалізму, належить науковцям, на думку яких, сучасній кризі властиві одночасно як системні, так і циклічні ознаки. Такий підхід до оцінки змісту кризового стану глобалізованої економіки притаманний переважно тим із сучасних учених-економістів, котрі розглядають системність як поширення кризових явищ на всі галузі та сфери економіки (на всі складові світової господарської системи). Наприклад, Г. Черніков і Д. Чернікова [353, с. 12, 282] зазначають, що криза початку ХХІ ст. справді є системною, оскільки одночасно спостерігаються ознаки кризи виробничої, фондової, енергетичної, екологічної, продовольчої, соціальної та навіть воєнно-політичної. Однак її об'єктивною основою є циклічний розвиток капіталістичного способу виробництва, який завершує довгий цикл десятилітнього висхідного тренду економічного розвитку.

Згідно з нашою науковою позицією сучасна криза за її сутністю є системною (хоч той вигляд, в якому вона виявилась наприкінці першого десятиліття ХХІ ст., був, безперечно, циклічний). Системною її зробили суперечності, які визрівали всередині капіталістичної господарської системи. Нинішня криза має системне походження, тому що вона породжена колізіями, нагромадженими безпосередньо в ядрі попередньої економічної системи — у системі найрозвиненіших країн, які створюють визначальний вплив на світове господарство [200, с. 5]. Зважаючи на це, нам ближча думка тих науковців, які вважають сучасний період перехідним до постіндустріальної економіки. Поки що, як зазначає Ю. Осіпов [248, с. 62], доречніше вести мову про неоіндустріалізм, де «нео» означає не тільки «нове» — новий індустріалізм, тобто новий зміст старого, але й містить уже в собі заряд заперечення старого та надає безпосередньо індустріалізму принципово нової сутності. Постіндустріалізм — розвиток «нео» до повного заперечення індустріалізму.

Отже, ми не вважаємо сучасну кризу однорядним явищем у перебігу циклічних криз індустріального періоду розвитку суспільства. Проте вбачаємо наступництво цієї кризи тих циклічних криз капіталістичної та індустріальної системи господарювання, що їй передували. Світова фінансово-економічна криза початку ХХІ століття, яку ми ідентифікуємо як системну (таку, що виникла на межі індустріального способу виробництва та постіндустріального), відбулась на тлі п'ятого циклу М. Кондратьєва, майже у тій самій точ-

ці рецесії, яка була прогнозована науковцем¹. Зважаючи на це, саме його праці, а також Й. Шумпетера та інших відомих учених, які узгоджено досліджували процеси інноваційної та економічної активності, є особливо цінними для з'ясування сутності перехідного періоду як сучасного феномену в економічному житті суспільства.

Слід зазначити, що особливістю довгих циклів економічного розвитку є те, що вони властиві світогосподарській системі в цілому; є закономірністю розвитку світової економіки (у тому числі на етапі її глобалізації). При цьому, поряд із суперечностями між продуктивними силами та виробничими відносинами (які виникають за зміни способів виробництва та є безпосередньо пов'язаними з інноваціями), у сучасних умовах надзвичайно часто виявляються інші суперечності — похідні від них. Такі, що зумовлені різним рівнем інноваційного розвитку країн, швидкістю та повнотою проникнення інновацій з більш технологічно розвинених країн до менш розвинених, інтересами ТНК щодо меж, в яких здійснюється трансфер технологій, тощо.

Водночас важливо підкреслити значущість теорії соціальної економки М. Кондратьєва. Її застосування одночасно з методологією циклічно-хвильового аналізу суттєво розширює можливості пояснення суперечностей технологічного розвитку сучасної глобалізованої економіки. Справді, циклічність спричиняють численні чинники, які є результатом людської діяльності, а також наслідком взаємодії «соціальна система / природна система»; власне інновації також є продуктом діяльності соціуму.

Циклізм у широкому розумінні є генетичною ознакою життя суспільства, тобто такою ознакою, що пов'язана з його генезисом (з походженням визначальних для розвитку процесів і їх динамікою). У цьому розумінні ми розглядаємо циклічність як безперервний розвиток суспільства, поділений на певні інтервали часу, кожний з яких має початок і кінець; як цілісний суспільно-історичний процес, представлений множиною завершених етапів, які, відтворюючись у формах, подібних до тих, що існували раніше, набувають якісно нового змісту. Сучасні науки про природу і суспільство констатують прояви циклічності фактично в усіх сферах, виділяючи природні, екологічні, демографічні, економічні, науково-технічні, культурно-цивілізаційні та інші види циклів.

---

¹ М. Кондратьєв зробив довгостроковий прогноз, згідно з яким п'ятий цикл починається з 1973 / 1975 рр. і триває до 2010 / 2015 рр.

В основу пояснення циклічності покладено сутність суперечності; її відтворювальний цикл. Останній визначається нами як відновлювані та нескінченно повторювані зміни внутрішнього стану суперечності (від зародження до розв'язання), що є інваріантом (незмінною умовою) постійної взаємодії протилежностей (взаємодоповнювальних і взаємовиключних сторін суперечності); процес відбувається за послідовністю стадій (виникнення — становлення — розвиток — конфлікт), що в результаті поглинання однією зі сторін суперечності іншої та переспрямування дії їхніх сил забезпечує безперервний рух і саморух певної (у тому числі економічної) системи.

Розуміння відтворювального циклу суперечності дозволяє застосовувати названі методологічні підходи до аналізу розвитку сучасної економіки в умовах ускладнення її кризових станів і форм, зважаючи на те що всі сфери життя суспільства (як природні, так і створені людиною) є динамічними системами, яким притаманна єдність і боротьба протилежностей.

Принципи пропонованої нами методології з огляду на те, що вони ґрунтуються на філософській концептуалізації розвитку, однаково можуть бути застосовані для аналізу будь-яких видів циклів [передусім для економічних (різної тривалості та зумовлених різними чинниками), також для політичних (наприклад, довгих циклів Модельського — циклів гегемонії, або інакше — глобальної політики, які пов'язані з еволюцією глобальної політичної системи тривалістю 100–120 років) та цивілізаційних (наприклад, циклів О. Шпенлера, Е. Тоффлера 1000–2000 років)].

Надалі ми обмежимося розглядом циклічності в економіці. Виокремлюючи економічну сферу життя людства, зробимо уточнення, що йдеться про короткі цикли Кітчина (пов'язані з коливанням запасів і тривалістю 2–4 роки), середньострокові Жугляра (які залежать від коливань обсягів інвестицій і тривають 7–10 років), Кузнеця (відомі як демографічні та / або будівельні, що тривають від 18 до 25 років) та довгі Кондратьєва (пов'язані зі зміною базових технологій, тривалістю 40–60 років). При цьому варто також зауважити, що найочевидніше економічні суперечності виявляється на тлі циклічності у невеликих за часом інтервалах і здебільшого в умовах перебігу структурних криз (грошових, аграрних, промислових торговельних та ін.).

Формалізація динаміки світової економічної системи у відображенні відтворювального циклу суперечностей її розвитку передба-

час два рівні аналізу (рис. 3.2). Перший рівень (рис. 3.2 а) демонструє процеси, властиві індустріальному періоду розвитку суспільства, який передував останній за часом кризі та періоду становлення наступного способу виробництва. Другим рівнем аналізу є перехід світової економічної системи від індустріалізму до постіндустріалізму (рис. 3.2 б). Метод, який застосовується з метою дослідження, є, так би мовити, проекцією реальних процесів на екран методології. Це дістає унаочнення через відображення відтворювального циклу суперечності економічного розвитку системи (рис. 3.2 в).

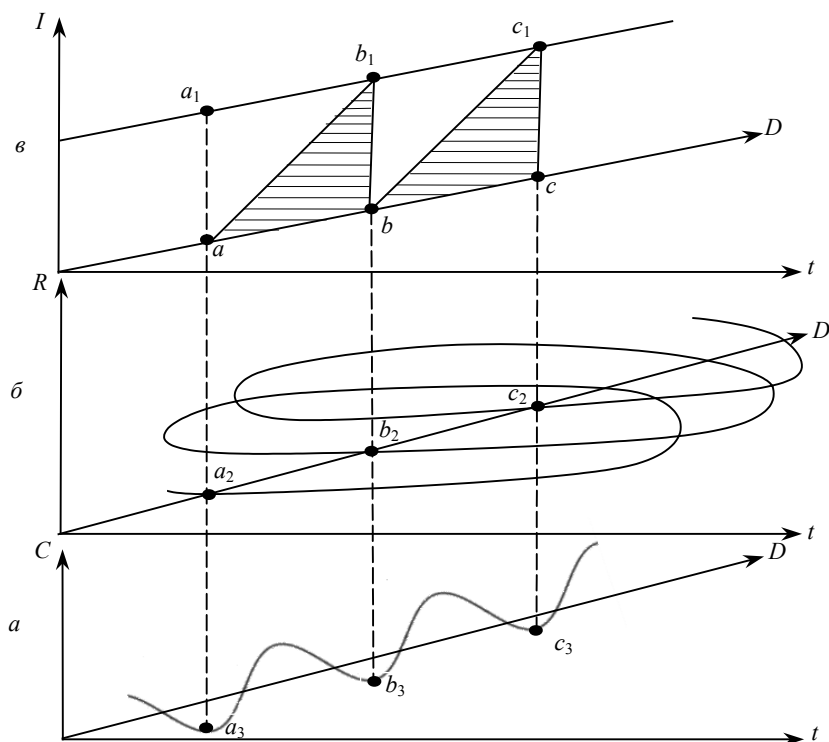

Рис. 3.2. Формалізація динаміки світової економічної системи у відображенні відтворювального циклу суперечностей її розвитку:

t — час; C — цикли економічного розвитку системи; D — вектор економічного розвитку системи; R — рівень економічного розвитку системи (доіндустріальний, індустріальний, постіндустріальний); I — індикатор взаємодії протилежностей у відтворювальному циклі суперечності економічного розвитку системи

На першому рівні аналізу за приклад нами взяті довгі (кондрацьєвські) цикли. Вибір пояснюється таким: 1) технологічний прогрес є визначальним чинником розвитку системи, який зумовив теперішній (глобалізований) стан пізнього капіталізму; 2) оновлення основного капіталу на базі інновацій (науково-технічних винаходів, відкриттів тощо), виникнення нових сфер людської діяльності та ринків (передусім інформаційних) супроводжувало рух капіталістичної системи від фази становлення до фази фактичної вичерпаності можливостей її дальшого розвитку; 3) зміни технологічних укладів привели капіталістичну систему господарювання до стану «конфлікт», що означає в реальному економічному житті створення необхідних і достатніх умов для започаткування та розвитку посткапіталістичної (та постіндустріальної) системи господарювання. До цього варто додати, що наука й інновації і далі (у постіндустріальному суспільстві) забезпечуватимуть прогрес людства. Науково-технологічні цикли (у властивій їм послідовності фаз — від зародження ідеї інноваційного продукту до його повного морального й технологічного знецінення) залишатимуться основною детермінантою розвитку суспільства.

Протилежностями суперечності розвитку економічної системи, як це показує аналіз на першому рівні, є тенденції зміни технологічних укладів. Такі тенденції різноспрямовані, оскільки рух попереднього («старого») технологічного укладу визначає вектор спаду, а рух нового укладу, такого, що започатковується, — вектор зростання. Спочатку виникають розбіжності, які з часом стають дедалі суттєвішими, оскільки ефект розходження тенденцій руху технологічних укладів зростає. Зі зміною домінант новий технологічний уклад набуває панування над попереднім. Це втілюється в «боротьбі» способів виробництва; для теперішнього часу — як поступово зростаюча тенденція домінування постіндустріального способу виробництва над індустріальним. Індустріальний спосіб виробництва, базований на технологіях п'ятого укладу (програмне забезпечення, телекомунікації, інформаційні послуги, електроніка, обчислювальна, робототехніка та ін.), починає поступатися місцем наступному — постіндустріальному, основу якого утворюють технології шостого укладу (нанотехнології, технології молекулярної біології, генної інженерії тощо).

Перехід економіки та суспільства на інший (якісно новий) рівень розвитку відбиває другий рівень аналізу. Становлення, розвиток, поступовий занепад і відмирання техніко-економічних

укладів є процесом, перебігу якого властива невизначеність і суперечність. Така суперечність, за умови її розв'язання, щоразу зумовлює зміни базових технологій, технологічних укладів і способів виробництва. Кінцевим результатом цих процесів стають ефекти збагачення явища та прирощення розвитку (відповідно до досліджуваної проблематики — економічного, а також суспільного в цілому).

Наведений опис процесів унаочнює динамічні процеси, які відбуваються в економіці, так би мовити, у площині. Фактично ж циклічність (за широким трактуванням категорії, зміст якої було окреслено раніше) необхідно сприймати не у двовимірному, а у тривимірному вигляді. Двовимірність дозволяє відобразити синусоїдальні зміни — частоту коливань і форми хвиль (W , U , V -хвилі або їх комбінації¹), але не перехід економіки на якісно новий рівень розвитку. Ми пропонуємо просторовий аналіз процесів економічної динаміки, візуалізованої у вигляді спіралі. Це аргументовано тим, що світова економіка є ні чим іншим, як системою — відкритою, дисипативною з чітко визначеними ознаками ентропії. Названа форма унаочнення відображає, як світова економіка у своєму розвитку рухається послідовно: доіндустріалізм — індустріалізм — постіндустріалізм.

Сучасний період соціоекономічної динаміки знаменує ефект, відомий у діалектиці як збагачення явища, за яким (фактично одночасно) йде ефект прирощення розвитку. Вони виникають унаслідок взаємного переходу протилежностей об'єкта. Об'єктом є економічна система, розвиток якої відбувається в умовах глобалізації, а сторонами суперечності — протилежні тенденції, які відображають зміни технологічних укладів, обумовлюючи поступове домінування постіндустріального способу виробництва.

Формалізація динаміки світової економічної системи (див. рис. 3.2) віддзеркалює виникнення ефектів збагачення явища та прирощення розвитку як перехід глобалізованої економіки на вищий виток спіралі. Це виразно виявляється в тій точці нового витка спіралі, яка характеризує момент початку кардинальних змін наявного технологічного розвитку сучасної економіки (точки a , b , c у їх проєкціях).

¹ V -хвилі відображають швидке зростання після різкого спаду, U -хвилі — стан подовженої рецесії перед зростанням, W -хвилі — низку зростань і спадів між початком і кінцем кризи.

Науковці визначають кризу початку ХХ ст. як трансформаційну, стадіальну, структурну, системну, першу глобальну, першу кризу постіндустріальної економіки, цивілізаційну одночасно [180, с. 9]. Причину такої багатогранності ми вбачаємо у тому, що саме під час сучасної кризи названа спряженість ефектів виявила себе з усією очевидністю.

Ефекти збагачення явища та прирощення розвитку в реаліях сучасного періоду економічного розвитку людства виявились як одночасне нашарування двох процесів — процесу зміни укладів і процесу зміни способів виробництва. Тобто на межі першого десятиліття нового міленіуму, у 2008–2009 рр. відбулось загострення / розв'язання суперечності розвитку глобалізованої економічної системи. Користуючись категоріальним апаратом науки про розвиток (діалектики), ми ідентифікуємо ці події як стрибок¹, після якого, починаючи з 2010 р., почали відбуватись зміни сучасного економічного розвитку, пов'язані з утвердженням нового — шостого — технологічного укладу та нового — постіндустріального — способу виробництва.

Отже, подвійне заперечення завершує певний цикл розвитку об'єкта. В економіці ця специфіка виявилась у тому, що у 2008–2009 рр. не тільки була досягнута найнижча точка фази «дно» (ситуація, яка властива циклічній динаміці індустріального етапу розвитку суспільства), але й фактично відбулось порушення цілісності — розрив (стрибок) підвищувальних і знижувальних тенденцій, які у певній послідовності змінювали до цього одна одну. Саме це стало причиною системної трансформації.

Сучасне суспільство, за А. Гриценком [85, с. 21], перебуває в процесі трансформації від: а) панування відносин відокремленості до панування відносин загальності, б) від індустріально-ринкової економіки до інформаційно-мережевої, в) від нагромадження капіталу як економічної основи для розвитку до нагромадження інформації. Це твердження збігається з нашою думкою. Саме в межах названих трансформаційних процесів об'єктивуються передусім визначальні для сучасного глобалізованого суспільства суперечності.

Фактична причина суперечностей глобалізованої економіки більш глибинна, ніж та, яка виступає на поверхні у вигляді заміни одних (застарілих) технологій іншими (досконалішими). Вона

---

¹ Сстрибок з погляду філософії є формою переходу системи до нової якості, розривом ліній кількісних змін.

глибоко прихована, оскільки викриває справжні інтереси глобального капіталу, які пов'язані з отриманням технологічної ренти. По суті, це питання власності глобальних корпорацій, а через її набуття — отримання нових сфер впливу та перерозподіл влади у планетарному масштабі. Ідеться передусім про глобальні корпорації, які діють у сфері інтелектуально-інформаційних технологій та інших сферах, де використовуються технології шостого укладу. У 2017 р. за рейтингом РwC серед десяти найбільших за капіталізацією компаній світу були чотири високотехнологічні, п'ять репрезентовані у сфері послуг, при цьому три таких, що здійснюють бізнес через Інтернет (Amazon.com, Alibaba, Charter Communications), та одна у сфері виготовлення споживчих товарів (лідер з виробництва цифрових телевізорів, мікросхем пам'яті, мобільних телефонів, LCD-дисплеїв — Samsung Electronics (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**ДЕСЯТЬ НАЙБІЛЬШИХ ЗА КАПІТАЛІЗАЦІЄЮ КОМПАНІЙ СВІТУ
ЗА ВЕРСІЄЮ РWC, 2017 р. [406, с. 18]**

Компанія	Країна	Сектор економіки	Ринкова капіталізація, млрд дол. США		Зміна ринкової капіталізації	
			2016	2017	млрд дол. США	%
Apple	США	технології	604	754	149	25
Amazon.com	США	споживчі послуги	280	423	144	51
Bank of America	США	фінанси	140	236	97	69
JPMorgan Chase	США	фінанси	217	314	96	44
Samsung Electronics	Південна Корея	споживчі товари	167	259	93	56
Facebook	США	технології	325	411	86	26
Tencent	Китай	технології	192	272	80	41
Charter Communications	США	споживчі послуги	23	101	78	345
Alibaba	Китай	споживчі послуги	196	269	73	38
Microsoft	США	технології	437	509	72	17

Під впливом глобалізації та процесів формування базису пост-індустріальної економіки суперечність між надвеликими транснаціональними структурами набуває суттєво іншого змісту, ніж протистояння великих корпорацій в епоху капіталізму. Причина цього полягає в тому, що сучасні глобальні корпорації поєднують планетарний за розмірами бізнес з функцією наднаціонального управління. При цьому для самих ТНК норми міжнародного права або приписи міжнародних правових актів, на основі яких суспільство могло б контролювати їхню діяльність, фактично не сформульовані. У прагненні багатства і влади глобальні корпорації дедалі більше протиставляють свої інтереси інтересам розвитку суспільства. Це виводить суперечність, яка спочатку виникла у сфері розвитку технологій, на якісно інший щабель: «глобальний капітал — громадянське суспільство».

Економічна глобалізація не є ані прямолінійною, ані гомогенною, — зазначає А. Філіпенко [74, с. 29]. Її позитивний і негативний вплив розподіляється між країнами нерівномірно (асинхронно і непропорційно). У наш час активно генеруються технологічні, інформаційні, економічні, соціокультурні та міжцивілізаційні виклики, які обумовлюють відповідні глобальні асиметрії (фінансово-інвестиційні, виробничі, торговельні, інфраструктурні). При цьому такі асиметрії, на думку науковця, необхідно розглядати в контексті асиметрій технологічних та інформаційних, які в неоднорідному соціокультурному середовищі призводять до геополітичних і міжцивілізаційних асиметрій.

Історія людства демонструє, що розв'язання суперечностей господарської системи за допомогою інновацій завжди приводило (принаймні до цього часу) до позитивних змін у вигляді здобуття суспільством більш високого технологічного рівня розвитку. Проте, коли збігаються початок і кінець відтворювального циклу суперечності («тотожність» і «конфлікт»), спіраль економічного розвитку гіпотетично може вести суспільство як угору — до прогресу в економіці, так і вниз — до деградації. Цього також не можна відкидати, зважаючи на нестабільність економічної динаміки, посиленої глобалізацією.

Тож не допустити руху глобальної економічної системи за низхідною динамікою може лише свідомо соціальна поведінка членів суспільства. Те, що системна криза за природою (за походженням) є соціальною, означає, що альтернативою руйнації, яка може призвести світову економічну систему до краху, мають ста-

ти творення та інтелектуалізація економічного життя суспільства. У зміні людством пріоритету свого дальшого розвитку ми вбачаємо необхідну умову того, щоб майбутня доля цивілізації змінилась на краще. Тобто меркантильно-споживацька та паразитично-привласницька епоха пізнього капіталізму має змінитися епохою гуманістично-ноосферною.

Висновки до розділу 3

З'ясування політико-економічних суперечностей технологічного розвитку світової економіки передбачає дослідження особливостей інформаційної економіки й інформаційного суспільства, що формуються в умовах глобалізації. З одного боку, такий аспект аналізу розкриває техніко-економічні можливості та переваги сучасного етапу розвитку людства. З другого боку, він дозволяє дослідити політико-економічні суперечності функціонування та розвитку мережевої економіки в умовах глобалізації та вивчити природу сучасних економічних, соціальних, цивілізаційних криз, які виступають у системі суспільних відносин як форми та результат суперечностей технологічного розвитку сучасної капіталістичної економіки.

Техніко-економічні можливості розвитку людства та переваги, які відкриваються перед ним у період розбудови інформаційної економіки / суспільства та переходу до постіндустріального способу організації економічного життя, дає змогу з'ясувати одночасне дослідження провідного (постіндустріального) типу відтворення, провідного ресурсу (інформації як втілення знань і результату інтелектуальної й інноваційної діяльності людини), провідної технології (ІКТ) та форми організації зв'язків (мережевої).

Порівняння природних систем (розвиток яких підтримується балансом між речовиною та енергією) і соціально-економічних (розвиток яких визначається, крім того, знаннями та інформацією як елементами матеріального світу) показує, що: а) знання та інформація є одночасно і причиною посилення суперечностей, і засобом її розв'язання, б) знання є складовою процесу суспільного розвитку дозволяє соціально-економічним системам певний час існувати, виходячи за межі збереження внутрішнього балансу, в) створення нових знань є засобом усунення дисбалансу між ре-

зервами екосистеми, з одного боку, та невинним економічним зростанням — з другого, г) продукування новітніх знань стає компенсаторним інструментом у разі виникнення техногенних викликів.

Незважаючи на створений суспільством знаннево-інформаційно-інтелектуальний потенціал, суперечності планетарного розвитку, пов'язані з використанням ресурсів, залишаються у наш час такими, що породжують найбільші виклики людству. У рамках наявних техніко-економічних відносин зберігається суперечність між економічним зростанням, орієнтованим на споживацьку модель суспільства, та вичерпністю природних ресурсів. Ресурси вичерпуються дедалі більше, і додаткове залучення їх обсягів коштує суспільству чимраз дорожче. Ускладнення технологічного заміщення за сучасного способу виробництва полягає в тому, що швидкість, з якою вичерпуються ресурси і зростає їхня вартість, і далі випереджає зростання виробничої продуктивності в результаті введення інновацій. Названа суперечність має глобальний зміст, що спричиняє її загострення.

Асиметрія відносин між країнами є результатом суперечностей, зумовлених техніко-технологічними перевагами одних з них порівняно з іншими. Це обумовлює не тільки нерівність розвитку господарських систем і диспаритет у економічних відносинах між країнами але, похідним чином, також зростання впливовості технологічно та економічно розвинутих держав у сфері політичних, ідеологічних та інших суспільних відносин, а також викликає трансформації у вигляді зміни балансу сил між країнами. Різний технологічний рівень розвитку країн (оцінний індикатор — глобальний індекс інновацій), веде до істотної економічної розбіжності між державами, зумовлює різний соціальний статус їх народів (індикатори оцінки — рівень ВВП на душу населення та індекс процвітання), а також викликає розбіжність конкурентних можливостей макроекономічних систем (оцінний індикатор — індекс глобальної конкурентоспроможності).

Суперечності, що виникають в умовах сучасних техніко-економічних відносин, істотно зумовлені впливом інформаційної глобалізації. Її визначальними функціями є інтеграційна (забезпечує об'єднання сукупності потенціалів світового суспільного розвитку — техніко-технологічного, природного, економічного, соціального), трансформаційна (викликає конкретні зміни способу виробництва), а також комунікаційна.

Для нашого часу характерна інформаційна нерівність між розвиненими країнами і рештою країн світу (такими, що розвиваються, та країнами «третього світу»). Феномен цієї асиметрії є не лише проявом різних можливостей використання країнами інформаційних ресурсів, але передусім результатом розбіжності досягнутого країнами загального рівня економічного розвитку, що спричиняє тотожність геоекономічних фреймів доступу країн до інформаційних ресурсів і фреймів, які визначають групи країн постіндустріального, індустріального та доіндустріального світів.

Поширення практики хмарних технологій викликає посилення поляризації суспільно-економічних інтересів у ході управління інформаційними потоками з боку ТНК. Цей феномен початку ХХІ ст. спричиняє загрози бізнесу, оскільки є новим технологічним, економічним, фінансовим і безпековим викликом.

У період поступового переходу суспільства до постіндустріальної економіки суперечності, як і до цього, зароджуються у сфері відносин «праця — капітал». Однак інформаційна глобалізація, яка поглиблює їх з неймовірною швидкістю, діє не через розвиток виробництва, а через механізм перерозподілу створеного світового багатства.

Роль інформаційної глобалізації в умовах найновішого періоду економічної історії людства проявляється у виокремленні двох рівнів розгортання суперечностей, якими є: 1) відносини у сфері створення та використання високих технологій і відносини з приводу поділу ІКТ-ринків (які супроводжуються переходом від класичного типу олігархії до олігархії технократичної, інформаційної та глобальної); 2) відносини з приводу поділу глобального економічного простору та контролю за здійсненням функцій глобального управління (які супроводжуються становленням і поступовим затвердженням влади нової олігархії).

Для сучасного періоду техніко-економічного розвитку суспільства, який відбувається в умовах інформаційної глобалізації, властивий ефект «трикратної подвійності». Він виявляється так: по-перше, поява нових технологій є одночасно чинником прогресу в суспільстві та суперечностей його розвитку; по-друге, суперечності в системі «людина — НТП — природа» походять від того, що власне саме суспільство, яке нині стало істотно техногенним, є як причиною їх посилення, так і засобом розв'язання; по-третє, глобалізації, яка перебуває нині в найбільш активній фазі внаслідок розгортання процесів інформаційної глобалізації, влас-

тива двоєдина суперечлива сутність (глобалізація «по горизонталі» — зумовлена об'єктивно та глобалізація «по вертикалі» — керована і створена штучно).

Суперечності сучасного технологічного розвитку світової економіки можна описати у категоріальних параметрах «структурна криза» / «трансформаційна криза» / «стадіальна криза» / «системна криза». Усі названі ознаки властиві першій глобальній економічній кризі ХХІ ст.

У найгострішому періоді її перебігу виник ефект каскадності. Він був спричинений структурною кризою виробничої системи, яка передувала наступним (іпотечній, фондовій, банківській, торговій, валютній, а також енергетичній, екологічній, продовольчій та іншим), і полягав у посиленні деструктивних процесів глобалізованої економіки.

Структурні й трансформаційні кризи є, по суті, різними. Структурна криза являє собою суперечність, викликану порушенням закону пропорційного розвитку суспільного виробництва. Трансформаційна криза є наслідком суперечності між змістом і формою і виявляється як невідповідність нового змісту, притаманного технологічному укладу, способу виробництва або економічного базису, тим формам, в яких вони існували до цього. Суперечності, розв'язання яких веде до формування нового способу виробництва, обумовлюють таку міру зміни економічної системи, за якої трансформаційна криза стає одночасно стадіальною (виникають умови для переходу від індустріальної економіки до постіндустріальної). Глибина стадіальних змін робить кризу також системною.

Наукові засади ідентифікації світової економічної кризи як системної, а також її особливості, що пояснюються одночасністю прояву ефектів зміни технологічних укладів і формування нового способу виробництва, дають можливість побудувати просторову модель розвитку глобалізованої економіки. Вона відображає факт виникнення у стані загострення суперечності двох ефектів — збагачення явища та прирощення розвитку. Сутність першого визначає взаємний перехід протилежностей, якими є різноспрямовані тенденції, пов'язані зі зміною технологічних укладів; іншого — започаткування постіндустріального способу виробництва.

В основу аналізу розвитку сучасної економіки, який відбувається в умовах ускладнення її кризових станів і форм, покладено визначення відтворювального циклу суперечностей. Він тракту-

ється як відновлювані та нескінченно повторювані зміни внутрішнього стану суперечності (від зародження до розв'язання), що є інваріантом (незмінною умовою) постійної взаємодії протилежностей (взаємодоповнювальних і взаємовиключних сторін суперечності); процес відбувається за послідовністю стадій (виникнення — становлення — розвиток — конфлікт), що в результаті поглинання однією зі сторін суперечності іншої та переспрямування дії їхніх сил забезпечує безперервний рух і саморух певної (у тому числі економічної) системи. Це дозволяє застосовувати названу методологію до аналізу різних за видами циклів: економічних (різної тривалості та зумовлених різними чинниками), політичних, цивілізаційних.

У процесі з'ясування причини загострення суперечностей сучасного розвитку глобальної економіки ми дійшли такого висновку: справжньою причиною суперечності, яка фактично виявляється як заміна одних технологій іншими, є інтереси власності ТНК, отримання ними нових сфер впливу та перерозподіл влади у планетарному масштабі, що насамперед реалізується через механізм технологічної ренти. Саме з цієї причини протистояння між надвеликими транснаціональними структурами нині набуває суттєво іншого змісту, ніж суперництво великих корпорацій в епоху капіталізму, а поєднання переваг лідерства глобальних корпорацій у сфері інтелектуально-інформаційних технологій з функцією наднаціонального управління робить їх бізнес за розмірами фактично планетарним, що виводить суперечність, яка спочатку виникла у сфері розвитку технологій, на якісно інший рівень — «глобальний капітал — громадянське суспільство».

СИСТЕМА РЕАЛЬНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ «НОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»

4.1. Асиметричність як іманентна ознака єдиної (економічної, політичної соціальної, духовної) геосутності багатопольярного світу

Асиметричність світової економіки та глобального суспільства є очевидною властивістю сучасної їх природи. За твердженням М. Кастельса, глобальній економіці сучасного періоду притаманна фундаментальна асиметричність, що простежується через рівень інтеграції країн, міру дієвості конкурентного їх потенціалу, частку вигоди від економічного зростання. Наслідком концентрації ресурсів, динамізму і багатства на певних територіях є сегментація світового соціуму, що відбувається як результат сегментації глобальної економіки. Сучасний асиметричний і сегментований світ, з одного боку, функціонує в умовах глобальних мереж створення та привласнення багатства, а отже, пов'язує території та народи, що їх населяють. Проте, з другого боку, ця сама мережа виключає з колективної взаємодії всіх і все, що не має цінності [174].

Нашому напряму дослідження асиметричності, що розглядається як іманентна ознака єдиної геосутності сучасного світу, найбільше відповідає ідентифікація базової категорії аналізу в трактовці Я. Столярчук. Згідно з її визначенням, економічний зміст категорії «асиметрія» трактується як загальна форма глобального економічного розвитку та інструмент виявлення його суперечностей [304, с. 37]. Явища асиметрії, які постійно наявні в сучасному економічному житті планетарного соціуму (а також у житті глобального суспільства в цілому), необхідно пояснювати тільки з позицій діалектики. Як і суперечності, асиметрії містять не тільки потенціал руйнації, але й можливість якісної перебудови сучасного світу; створюють потенціал переходу суспільства на вищий рівень його розвитку. Економіка — сфера, в якій створюється матеріальна основа життя суспільства, прогресує передусім тому, що людству на великому відрізку його історії вдавалось переходити від суперечностей і асиметрій нижчого по ряду до

вищого. Саме їх розв'язання, а не загострення дозволяло мегасоціуму постійно рухатись уперед.

Проте історія людства знає також чимало прикладів загибелі цивілізацій, спровокованої дисиметріями та суперечностями, і це не може не викликати занепокоєння. Загострення таких ситуацій у наш час (коли світ став глобальним, тобто передусім занадто взаємозалежним) може спричинити рух суспільства по «деградаційній спіралі», що рівнозначно зворотному відліку часу в історії людства.

Саме пошуком способів відвернення загрози виникнення глобальної катастрофи, на нашу думку, пояснюється висока активність наукових досліджень тих процесів і явищ, які нині відбуваються в усіх сферах життя глобалізованого соціуму. Варто наголосити, що вітчизняною економічною наукою зроблений вагомий внесок у розв'язання цієї проблеми. Так, Д. Лук'яненко, А. Поручник і Я. Столярчук зазначають, що «...економічний глобалізм має суперечливий і асиметричний характер, а його вигоди та загрози розподіляються вкрай нерівномірно як у міжкраїновому, так і в секторально-галузевому розрізах, що свідчить про нинішню його нездатність забезпечити тривалу економічну рівновагу у світовому масштабі» [210, с. 73–74]. Автори констатують усталену відсутність структурної рівноваги глобальної економічної системи і непропорційність розвитку підсистем та елементів світового господарства [12, с. 31].

Т. Кальченко стверджує, що глобалізація, з одного боку, посилює периферійну фрагментацію світу, але з другого — істотно змінює структуру цього співвідношення [170, с. 141]. Глибокі дослідження названих зміни, що виявляються як сучасні міжсистемні трансформації, здійснили З. Луцишин і Н. Кравчук. Вони доводять, що в умовах поглиблення асиметрій глобального розвитку зростає рівень гравітаційного навантаження. «Асиметрії глобального розвитку, — стверджують науковці, — активізують гравітаційні процеси у геоekonomічному просторі; останні стають причиною його гетерогенізації і дивергенції глобального розвитку під впливом гравітаційних факторів ендогенного та екзогенного характеру» [211, с. 32]. Отже, з погляду інституціональної визначеності сучасного світу він дедалі більше набуває багатополярності.

Явище асиметричності як стану сучасного світу та асиметричність як процес, що виявляється в розвитку планетарної системи,

кількісно оцінити вельми складно. Зазвичай для того, щоб показати розбіжність якості життя в різних країнах, застосовується комбінація різних показників. У рамках компаративного аналізу поширеною є практика використання статистики платіжних балансів і систем національних рахунків країн (ВВП, національний дохід, дохід у середньому на одну людину та ін.). Існують різні підходи до класифікації країн, а отже, різні підходи до оцінки їх статусності в системі сучасних світових відносин (передусім економічних), наприклад ті, які застосовують МВФ і Світовий банк; по-різному групуються країни, коли міжнародними організаціями й інститутами досліджуються окремі аспекти життя країн (сфери — економічна, політична інноваційна та ін.); використовуються різні засади щодо визначення інтегрованості країн у глобальну економічну систему, наявності їх ресурсного потенціалу, активності урядів у політичному житті глобального соціуму тощо. Окремої уваги вимагають підходи до порівняльного аналізу країн, коли в їх групуванні за рівнем розвитку враховуються різні джерела утворення національного багатства (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

СВІТОВЕ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО НА ПОЧАТКУ ХХІ ст. [347, с. 74]

Країни	Сукупне багатство, трлн дол. США	Частка у світовому багатстві, %	Багатство на душу населення, тис. дол. США	Структура багатства (капітал), %		
				людський	природний	фізичний
Світ у цілому	550	100	90	66,4	16,4	17,2
G-7	275	50	360	78	4	18
ОПЕК	95	17	195	47	37	16
СНД	80	15	275	50	37,5	12,5
Інші	100	18	30	65	15	20

З набуттям актуальності положень, сформованих у межах концепції сталого розвитку (ООН), такі дослідження у наш час істотно активізувались. У них виявлення розбіжностей розвитку країн охоплює в комплексі три складові життя суспільства — економічну, соціальну і природну. Зокрема Г. Колодко, аналізуючи притаманні сучасному світу дисфункції, вказує на необхідність «потрійного — в економічному, соціальному та екологічному відношенні — сталого розвитку» [426, с. 377].

Глобальна асиметричність, на нашу думку, виявляється в кінцевому підсумку у двох визначальних аспектах: по-перше, у тому, наскільки якість життя людей в одних країнах відрізняється від рівня життя в інших; по-друге, у тому, наскільки країни залучені в процеси глобалізації. Перший аспект переважно відображає реалізовану країнами сукупність можливостей національного процвітання — створення всередині суспільства потенціалу розвитку та його втілення. Другий — відображає зовнішній вплив на те, як позиціонуються країни в системі різноманітних відносин сучасного світу (економічних, політичних, ідеологічних духовно-культурних та інших).

Названі визначальні ознаки глобальної асиметричності з огляду на їх зміст і форму унаочнення названого феномену ми вважаємо векторами — умовною системою координат, у рамках якої виникає можливість дослідити дисгармонію сучасного світу в усіх ключових формах його утворення. Здійснюючи науковий аналіз у цьому напрямі, ми також урахуємо, що в масштабі мегасоціуму залежність між нагромадженням і використанням багатством (потенціалом розвитку) і глобалізацією системна; ми беремо до уваги також те, що якісний стан системи визначається, як відомо, її структурою. Рівень розвитку глобалізованої суспільної системи визначається насамперед ефективністю процесів, що відбуваються в економічній, технологічній, соціальній і духовно-культурній сферах, у сфері політики та функціонування державних інститутів, а також у сфері природокористування. Окреслене в такий спосіб поле дослідження геосутності сучасного світу дає нам змогу підійти до аналізу явищ його асиметричності.

Аналіз будується на основі рейтингування країн, що його здійснюють авторитетні міжнародні організації й університети. Вихідний масив даних утворює інформація 2009–2016 рр., узагальнена на основі офіційних звітів названих організацій та установ (дод. К). За показник виміру рівня глобалізації країн вибрано

індекс KOF (Index of Globalization KOF); за показник виміру розвитку глобалізованого суспільства з конкретизацією ситуації по країнах — індекс процвітання (Legatum Prosperity Index, LPI).

Обидва показники розглядаються нами як узагальнювальні — як визначальні вектори розвитку світового суспільства, що піддається впливу глобалізації (дод. Л). Логіка їх вибору пояснюється таким:

1. Глобалізація є об'єктивним процесом. Вона існує, змінюючи форми: від глибокої дифузної, притаманної періоду середини XX ст., до нинішньої «нової» — інформаційної, опосередкованої діяльністю ТНК, з високим впливом регулювання на рівні наднаціональних структур і геополітичними змінами. Досить імовірно, що за певних передумов, створених у соціумі, глобалізація у її нинішньому форматі в майбутньому буде поступово перетворюватись на свій теперішній антипод, набуваючи ознак явища та процесу періоду розвитку постіндустріального суспільства.

Повертаючись думкою до сучасного періоду життя мегасоціуму, необхідно окремо зупинитися на політико-регуляторному аспекті функціонування сучасної світової системи. Ідеться про моно-/поліцентричність як результат і форму сучасної глобалізації. Її нинішня модель вельми специфічна. З одного боку, за головування США та розвинених країн Заходу активно діють сили, що ведуть до централізації міжнародних відносин і створюють умови для зміцнення світової ієрархії з економічно нееквівалентним обміном між країнами та політично непаритетними відносинами між ними. Водночас, з другого боку, виникають нові точки світового економічного зростання і впевнено заявляють про себе альтернативні претенденти на встановлення нового світового порядку (Китай, а також різні міжнародно-інтеграційні угруповання). Тож наведені аргументи свідчать на користь використання індексу глобалізації KOF для аналізу глобальних асиметрій і зумовлених ними суперечностей. Перевагою цього оцінного показника є те, що він комплексно відображає процеси, які відбуваються нині в глобальному суспільстві та охоплює три найважливіші сфери життя кожної країни — економічну, політичну і соціальну.

2. Про досягнутий рівень життя країн, як уже зазначалось, можуть свідчити різні показники. Досить часто з цією метою використовується ВВП. Однак при тому, що цей показник добре

ідентифікує стан економіки країн, він не враховує повною мірою якості життя людини, передусім реалізованих можливостей інтелектуального та духовно-культурного розвитку індивіда. Дж. Стігліц з цього приводу зазначав, що нині настав час перенести акцент з виміру економічного виробництва на вимір добробуту людей [456], а Г. Колодко ідентифікував нинішній час як епоху пост-ВВП, що вимагає відповідної економіки та відповідної політики [426, с. 44]. Значно ширше віддзеркалюють досягнутий країнами рівень розвитку композиційні індекси¹, які розраховуються в рамках міжнародних ініціатив. З'ясовуючи геосутність сучасного багатополярного світу через асиметричність і розглядаючи цю проблему з боку внутрішнього чинника (створеного, нагромадженого та використаного суспільством багатства з метою власного процвітання), ми вибрали індекс процвітання LPI, який розраховується за методикою Аналітичного центру Legatum Institut² (Лондон) і відбиває рівень добробуту та благополуччя країн.

Згідно з методикою складання рейтингу всі країни за критерієм процвітання поділяються на чотири групи: з високим рівнем, з рівнем вище від середнього, нижче від середнього та з низьким, що найближче до виокремлення кластерів за нашим методичними засадами унаочнення проявів просторової асиметрії.

Згідно з нашими підходами до аналізу виявлення стану асиметрії сучасного світового суспільства як іманентної властивості, що визначає його сутність, буде послідовно досліджуватись в аспекті виявлення асиметричних і від того суперечливих станів, що існують в економічній, технологічній, соціальній і духовно-культурній сферах, у сфері політики та функціонування державних інститутів, а також у сфері природокористування. Названі сфери розглядаються нами як підсистеми планетарної соціоприродної системи. Тому пізнання їх як першооснови (субстанції) сучасного життя мегасоціуму створює необхідні умови для розуміння процесів і явищ, що відбуваються на глобальному рівні, — тих, що формують стан універсуму в цілому. Описані засади дослідження сучасного світу як системи визначають основу моделі якісної трансформації економічного та соціального розвитку глобалізованого суспільства, оскільки дають можливість виявити

---

¹ Глобальний індекс добробуту (Gallup — Health — Global Well-being Index), глобальний індекс щастя (New Economics Foundation — Happy Planet Index), індекс процвітання (Legatum Institut — Legatum Prosperity Index) та ін.

² Входить у склад незалежної приватної інвестиційної компанії Legatum Group.

міру його асиметричності та вибрати інструментарій для розв'язання суперечностей.

Виявлення глобальних асиметрій передбачає проведення кластерного аналізу (технічний опис процедур аналізу подано в дод. М і Н). Завдання кластеризації формалізовано в такий спосіб: для заданої множини країн світу I , $I = \{i_1, i_2, \dots, i_n\}$, яка характеризується набором атрибутів (Global competitiveness Index, GCI; Global Innovation Index, GII; Human Development Index, HDI; Fragile States Index, FSI; Environmental Performance Index, EPI), необхідно побудувати множину кластерів таким чином, щоб дістати модель даних, яка є відображенням множини I на множину C :

$$F: I \rightarrow C. \quad (4.1)$$

Отже, метою кластеризації є побудова такої множини:

$$C = \{c_1, c_2, \dots, c_m\}, \quad (4.2),$$

де c_j — кластер.

Центроїд кластера (k_j) є точкою даних, яка вибирається довільно, а потім ітеративно (тобто через багатократні повторення) уточняється за методом k -середніх. Основною перевагою названого методу є можливість обробляти великі масиви даних. За методом k -середніх кожна ітерація складається з двох кроків [227, с. 38]:

1) оновлення кластерів. За заданих K центроїдів ($k = 1, 2, \dots, m$) кожен об'єкт $I \in I$ приписують до одного з центроїдів згідно з правилом мінімальної відстані — формула (4.3) [442]. Далі обчислюються відстані від i -го об'єкта до кожного k_j , після чого i -й об'єкт відносять до найближчого кластера c_j ($j = 1 \dots m$). Об'єкти, які приписуються до кластера c_j , утворюють оновлений кластер C_j^* ($j = 1, 2, \dots, m$):

$$J_{HCM} = \sum_{h=1}^m \sum_{i=1}^n u_{ih} d_{ih}^2, \quad (4.3)$$

де $u_{ih} \in \{0, 1\}$ вказує, чи належить об'єкт до певного кластера (1 означає належність);

d_{ih} — Евклідова відстань між об'єктом і центром кластера.

2) оновлення центроїдів. Для кожного кластера C_j^* обчислюється його центр (внутрішньокластерне середнє за кожною ознакою), який і оголошується новим центроїдом k_j' ($k = 1, 2, \dots, m$). Центроїди оновлюються так, щоб вони потрапили в місця високої щільності об'єктів (країн). Також цей метод групує об'єкти так, щоб у процесі формування типології центроїди слугували моделями «типових представників» (дод. П). У результаті кластеризації центр кластера набуває вигляду вектора характеристик, які, власне, репрезентують його.

Для побудови кластерів використано мову програмування Python і, відповідно, визначено код програми. У результаті проведеної кластеризації було здобуто значення нормованого показника за показником КОФ, що дозволило визначити границі чотирьох кластерів відповідно до LPI і кожного з показників, що характеризують певні сфери (економічну, технологічну, соціальну та духовно-культурну, політичну та сферу функціонування державних інститутів, сферу природокористування), а саме: кластер 1 з параметрами 0 — 0,2, кластер 2 з параметрами 0,21 — 0,38, кластер 3 з параметрами 0,39 — 0,72 і кластер 4 з параметрами 0,73 — 1 (дод. Р).

Кластеризація виконувалась послідовно відповідно до введення в модель кожного з показників (Global competitiveness Index, Global Innovation Index, Human Development Index, Fragile States Index, Environmental Performance Index). Показники розвитку глобалізованого суспільства за різними сферами вибрано на основі рейтингів (див. дод. Л).

Для порівняння господарських систем різних країн та оцінки асиметричності глобального економічного розвитку ми вибрали рейтинг Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum, WEF), на основі методики якого розраховується Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index, GCI). Вибір цього показника пояснюється тим, що ефективність господарювання країн визначається в ході змагання їх макроекономічних систем, а отже, для ідентифікації фактичного стану найліпше підходить названий показник, згідно з яким чітко простежується місце країн у світовій економіці. Країнам, які є типовими представниками (центроїдами) кластерів у змодельованій підсистемі КОФ — LPI–GCI, властиві такі значення: кластер 1 — 0,13; кластер 2 — 0,34; кластер 3 — 0,53; кластер 4 — 0,82 (рис. 4.1). До прикладу полярності економічного розвитку: типовими пред-

ставниками кластера 1 є Швеція, Данія, Великобританія, Німеччина; кластера 4 — Замбія, Танзанія, Малаві.

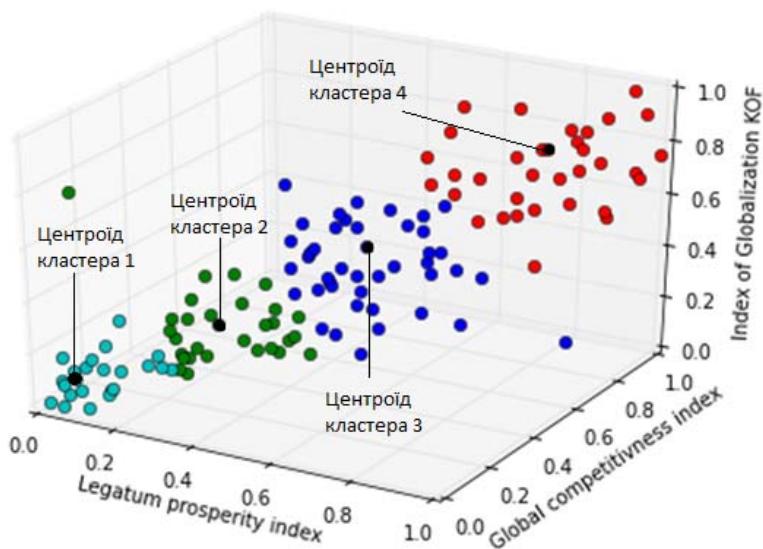

Рис. 4.1. Кластеризація країн за станом економічного їх розвитку

Розвиток технологічної сфери різних країн ми оцінюємо за рейтингом Бізнес-школи INSEAD (India's Confederation Industry), Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization), Корнелльського університету (Jonhson Cornell University) та міжнародної бізнес-школи «Insead». За їх методичними підходами до рейтингування розраховується Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index, GII). Цей показник і місце країн, визначене на його основі, найліпше підходять для оцінки того, наскільки результативними є процеси, що відбуваються у технологічних сферах різних країн. Зробити висновки дозволяє аналіз кластерів, що сформувались у параметрах математичної моделі KOF — LPI — GII. Країни-центроїди мають такі значення: кластер 1 — 0,23; кластер 2 — 0,48; кластер 3 — 0,56; кластер 4 — 0,83 (рис. 4.2). Наближення до середнього зна-

чення у кластері 1 демонструють США, Франція, Португалія; у кластері 4 — Бангладеш, Уганда, Венесуела.

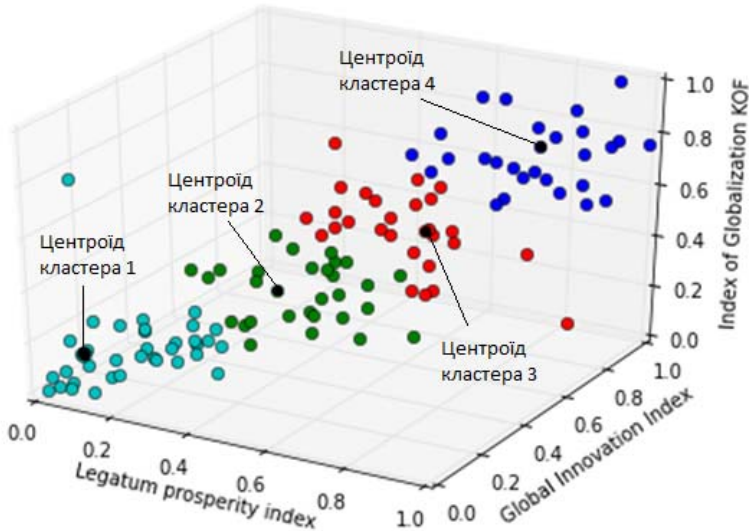

Рис. 4.2. Кластеризація країн за станом технологічного їх розвитку

Унаочнення розбіжності розвитку соціальної та духовно-культурної сфер у різних країнах забезпечує аналіз рейтингу Організації Об'єднаних Націй, згідно з яким обчислюється Індекс людського розвитку (Human Development Index, HDI). Поглиблює дослідження гуманітарного розвитку соціумів різних макросистем кластеризація, яку ми здійснюємо в параметрах KOF — LPI — HDI.

Згідно з названою класифікацією типові представники кластерів визначені такими нормованими показниками: кластер 1 — 0,1; кластер 2 — 0,31; кластер 3 — 0,53; кластер 4 — 0,81 (рис. 4.3). У кластері з найвищим рівнем гуманітарного розвитку топовими представниками є Великобританія, Австрія, Франція; у кластері з найнижчим рівнем — Мозамбик, Кот-д'Івуар, Мадагаскар.

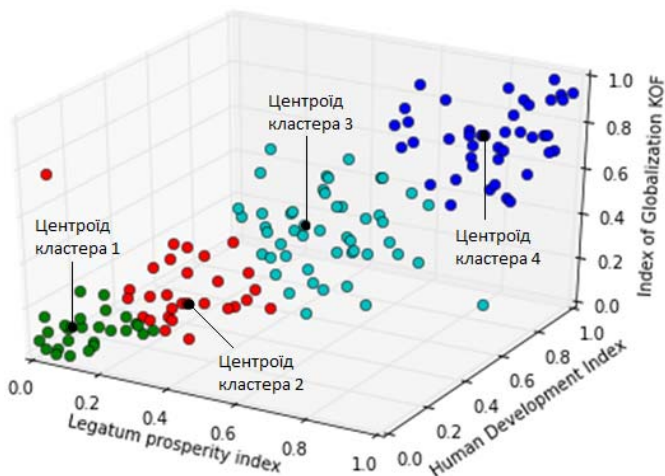

Рис. 4.3. Кластеризація країн за станом розвитку соціальної і духовно-культурної сфер

Методика, розроблена Фондом миру, дозволяє оцінити ефективність процесів, що відбуваються у сферах політики та функціонування державних інститутів різних країн. Згідно з нею визначається рейтинг крихких держав та обчислюється відповідний індекс (Fragile States Index, FSI). На цій основі в параметрах KOF — LPI — FSI нами описана політична підсистема та підсистема функціонування державних інститутів. Нормовані показники центроїдів мають такі значення: кластер 1 — 0,92; кластер 2 — 0,68; кластер 3 — 0,39; кластер 4 — 0,24 (рис. 4.4). Типовими представниками в ліпшому з кластерів за результативністю зовнішньої політики та державного регулювання в країні (у кластері 1) є Сінгапур, Нідерланди, Німеччина; у гіршому (у кластері 4) — Киргизстан, Танзанія, Сенегал.

Необхідність управління природокористуванням у суспільстві зумовлена проявами в соціально-екологічному процесі негативних наслідків антропогенної діяльності, що набула в сучасному світі вкрай загрозливих масштабів. Рейтинг Центру екологічної політики та права Єльського університету (Yale Center for Environmental Law and Policy) дозволяє оцінити ефективність процесів у сфері природокористування на основі Індексу екологічної ефективності (Environmental Performance Index, EPI). Користуючись названим рейтингом, ми виконали кластерний аналіз, який у параметрах математичної моделі KOF — LPI — EPI пока-

зав, що країнами, наближеними до центроїда в кластері 1, є Нідерланди, Німеччина, Канада; у кластері 4 — Киргизстан, Танзанія, Сенегал. За нормованими показниками серединні значення в кластері 1 визначено як 0,11, у кластері 2 — 0,33, у кластері 3 — 0,55, у кластері 4 — 0,89 (рис. 4.5).

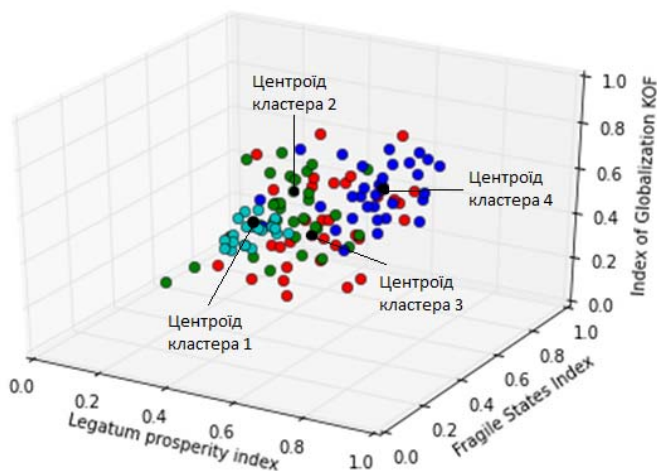

Рис. 4.4. Кластеризація країн за результативністю зовнішньої політики та державного регулювання

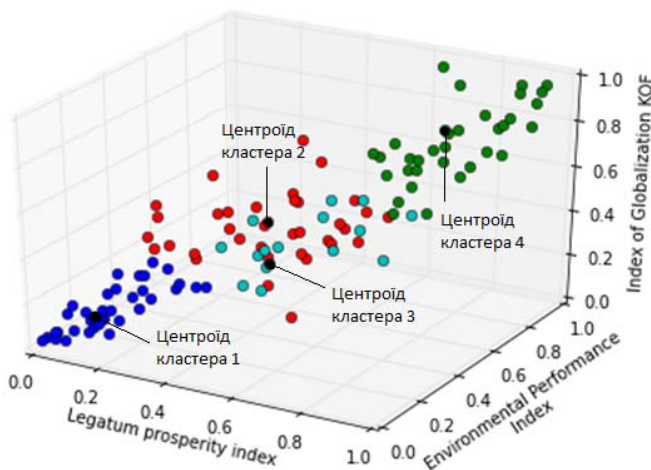

Рис. 4.5. Кластеризація країн за ефективністю природокористування

Отже, проведений аналіз дозволяє зробити узагальнення щодо представництва країн у кластерах за розвитком сфер (економічної, технологічної, соціальної та духовно-культурної, політичної та сфери функціонування державних інститутів, сфери природо-користування) та оцінити статусність таких типових держав (див. дод. Р). Ідеться про реалізовану можливість параметричного визначення глобального статусу певних країн за критеріальною ознакою їх наближення до центроїдів. При цьому слід зазначити, що у вихідних даних тих рейтингів, які були взяті нами до аналізу, кількість країн за різними роками розбіжна. Тому до визначення асиметрії брались лише ті країни, інформація про які повно відображалась у звітах розробників рейтингів протягом 2009–2016 рр. Фактично до кластерного аналізу взяті за Global Competitiveness Index і Global InnovationIndex по 130 країн, за Human Development Index — 148, за Fragile States Index — 121, за Environmental Performance Index — 122 країни (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

КРАЇНИ, НАБЛИЖЕНІ ДО ЦЕНТРОЇДІВ ЗА КЛАСТЕРАМИ 1–4

Підсистеми планетарної соціоприродної системи	Кількість узятих до аналізу країн	Кластер			
		1	2	3	4
Економічна підсистема в параметрах KOF — LPI — GCI	130	Швеція Данія Великобританія Німеччина Люксембург Ірландія Ісландія	Польща Республіка Корея Словаччина Латвія Малайзія Панама Ізраїль	Індонезія Тайланд Домініканська республіка Перу Мексика Оман Кувейт Колумбія	Замбія Танзанія Малаві Алжир Бангладеш Лесото Кот-д'Івуар
Технологічна підсистема в параметрах KOF — LPI — GPI	130	Словенія Іспанія Мальта Португалія Естонія США Франція	Македонія Перу Мексика Кувейт Колумбія В'єтнам	Казахстан Грузія Гана Руанда Туніс Кенія Білорусь	Бангладеш Уганда Венесуела Мозамбік Кот-д'Івуар Мадагаскар Ефіопія

Закінчення табл. 4.2

Підсистеми планетарної соціоприродної системи	Кількість узятих до аналізу країн	Кластер			
		1	2	3	4
Соціальна та духовно-культурна підсистема в параметрах KOF — LPI — HDI	148	Великобританія Люксембург Ірландія Австрія Франція	Словаччина Мексика Малайзія Панама Об'єднані Арабські Емірати Аргентина	Домініканська республіка Перу Мексика Сербія Колумбія Парагвай Монголія Індонезія	Мозамбік Кот-д'Івуар Мадагаскар Камерун Конго Нігерія
Політична підсистема та підсистема функціонування державних інститутів у параметрах KOF — LPI — FSI	121	Сінгапур Ірландія Нідерланди Німеччина Люксембург Ісландія	Словенія Латвія Малайзія Болгарія Греція Румунія	Перу Марокко Казахстан Туніс Йорданія Таджикистан Боснія і Герцеговина	Танзанія Сенегал Мадагаскар Венесуела
Підсистема природокористування в параметрах KOF — LPI — EPI	122	Нідерланди Німеччина Люксембург Канада	Бахрейн Македонія Мексика Уругвай Колумбія Перу Марокко	Казахстан Іран Туніс	Киргизстан Танзанія Сенегал Кот-д'Івуар Нікарагуа

У математичних моделях, які описують кожну з підсистем планетарної соціоприродної системи, отримані за методом *k*-середніх центоїди утворюють базу для визначення того, наскільки асиметричним і суперечливим є сучасний глобалізований світ. На цій основі розраховується індекс глобального статусу країн (ІГСК).

Необхідність отримання якісних показників, що описують стан країн (їхній статус у глобальній системі), потребує використання нечіткої логіки (fuzzy logic) для побудови узагальненої ма-

тематичної моделі. Нечіткий логічний висновок — це апроксимація¹ залежностей «вхід — вихід» на основі лінгвістичних висловлювань типу «якщо — то» та операцій над нечіткими множинами. Типова структура моделі на основі нечіткого логічного виведення (рис. 4.6) містить такі блоки: фазифікатор, нечітка база знань, машина нечіткого логічного виведення, дефазифікатор.

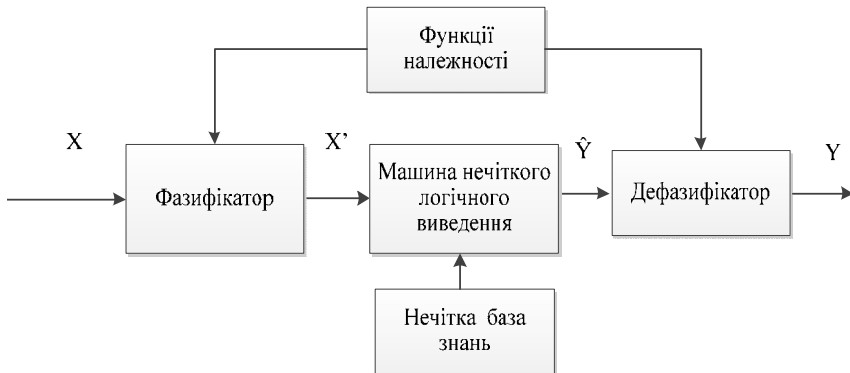

Рис. 4.6. Типова структура моделі на основі нечіткого логічного виведення

Фазифікатор перетворює фіксований вектор факторів X , які впливають на результуючий показник, на вектор нечітких множин X' , необхідних для виконання нечіткого логічного виведення. Нечітка база знань містить інформацію про залежність $Y = f(X)$ у вигляді лінгвістичних правил типу «якщо — то». Машина нечіткого логічного виведення на основі правил бази знань визначає значення вихідної змінної у вигляді нечіткої множини $\hat{Y}$ відповідно до нечітких значень вхідних змінних X . Дефазифікатор перетворює вихідну нечітку множину в чітке число $\bar{Y}$.

Для побудови нечіткого логічного виведення використано алгоритм Мамдані, де взаємозв'язок між множиною вхідних змінних $X = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ і виходом Y визначається нечіткою базою знань такого формату:

$$\text{ЯКЩО } (x_1 = a_{1,1}) \text{ ТА } (x_2 = a_{2,1}) \text{ ТА } \dots \text{ ТА } (x_n = a_{n,1})$$

¹ Апроксимація (лат. *approximate* — наближати) — наближене вираження одних математичних об'єктів іншими, близькими за значенням, але простішими.

$$\text{АБО } (x_1 = a_{1,2}) \text{ ТА } (x_2 = a_{2,2}) \text{ ТА } \dots \text{ ТА } (x_n = a_{n,2})$$

....

$$\text{АБО } (x_1 = a_{1,m}) \text{ ТА } (x_2 = a_{2,m}) \text{ ТА } \dots \text{ ТА } (x_n = a_{n,m}),$$

$$\text{ТО } y = T_j,$$

де a_{ij} — лінгвістичний терм, яким оцінюється змінна x_i у рядку з номером j ($j = 1, m$);

m — кількість рядків-кон'юнкцій¹, в яких вихід y оцінюється лінгвістичним термом.

Для визначення глобального статусу країн треба сформулювати нечіткі бази знань. З цією метою використана система Matlab. Умови програмування такі: п'ять вхідних змінних — Global Competitiveness Index, Global Innovation Index, Human Development Index, Fragile States Index, Environmental Performance Index (відповідні позначення: GCI, GII, HDI, FSI EPI); вихідна змінна — індекс глобального статусу країн (ІГСК) (рис. 4.7)

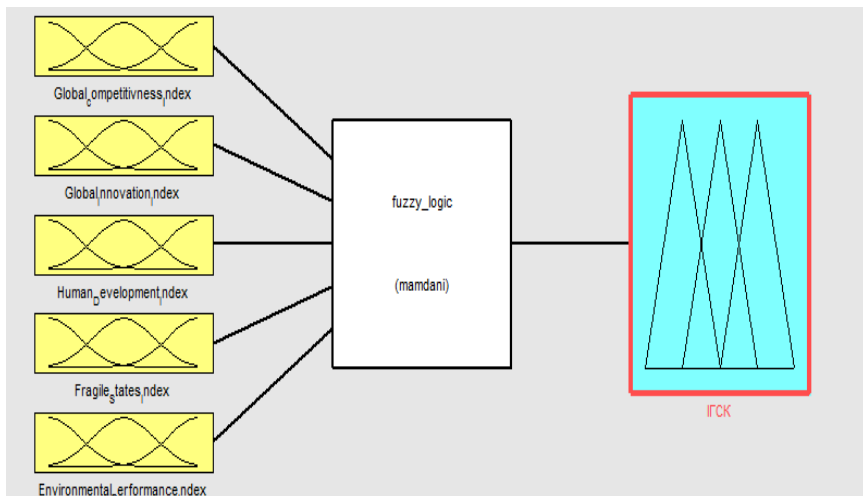

Рис. 4.7. Визначення вхідних і вихідних змінних нечіткої моделі глобального статусу країн

¹ Кон'юнкція (від лат. conjunctio— зв'язок, об'єднання) — логічна операція, за допомогою якої з двох або більше висловлювань утворюють нове висловлювання.

При цьому діапазони значень задаються до кожної змінної. Для визначення лінгвістичної змінної використаний кортеж:

$$\langle a, T, K \rangle, \quad (4.4)$$

де a — назва лінгвістичної змінної (GCI, GII, HDI, FSI, EPI);

$T = \{T_j\}$ — терм-множина значень лінгвістичної змінної;

K — множина (носій можливих конкретних значень змінної для всіх термів).

Терм набуватиме трьох значень: T_1 — низьке, T_2 — середнє, T_3 — високе. Кожен терм задається у вигляді трикутної функції належності. Згідно з цим ІГСК оцінюється так: низькі значення відповідають верхньому сегменту рейтингування країн (ідентифікують їх становище в світі як кращих); високі — відповідають нижньому сегменту рейтингування (ідентифікують становище країн у світі як гірших); середні — посідають, відповідно, проміжне місце між ними. З урахуванням названих підходів до моделювання створено правила для бази знань (дод. С).

Набір логічних правил, поданий у системі Matlab, і проведена за допомогою кластеризації методом k -середніх багатокритеріальна оцінка глобального статусу країн, дали можливість сформувати експертну базу знань за предметом дослідження (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

БАЗИ ЗНАНЬ ПРО ГЛОБАЛЬНИЙ СТАТУС КРАЇН

Кластер	GCI		GII		HDI		FSI		EPI		ІГСК	
	терм лінгвістичної змінної	сегмент рейтингу країн	терм лінгвістичної змінної	сегмент рейтингу країн	терм лінгвістичної змінної	сегмент рейтингу країн	терм лінгвістичної змінної	сегмент рейтингу країн	терм лінгвістичної змінної	сегмент рейтингу країн	терм лінгвістичної змінної	сегмент рейтингу країн
1	Н	<i>B</i>	Н	<i>B</i>	Н	<i>B</i>	В	<i>H</i>	Н	<i>B</i>	Н	<i>B</i>
2	С	<i>C</i>	С	<i>C</i>	Н	<i>B</i>	В	<i>H</i>	С	<i>C</i>	Н	<i>B</i>
3	В	<i>H</i>	В	<i>H</i>	С	<i>C</i>	С	<i>C</i>	С	<i>C</i>	С	<i>C</i>
4	В	<i>H</i>	В	<i>H</i>	В	<i>H</i>	Н	<i>B</i>	В	<i>H</i>	В	<i>H</i>

Примітки: 1) умовні позначення: Н — низький; С — середній; В — високий; 2) FSI визначається на основі антирейтингу — терм лінгвістичної змінної В і сегмент рейтингу країн *H* оцінюються позитивно; відповідно терм лінгвістичної змінної Н і сегмент рейтингу країн *B* — негативно.

Отже, країни, які належать до кластерів 1 і 2, мають високий статус у глобалізованому світі, країни кластера 3 — середній, країни кластера 4 — низький. Продиференціювати якісні параметри статусу країн дозволяє відповідний індекс (ІГСК). Його значення встановлюються на основі використання алгоритму Мамдані. Для типових представників кожного кластера індекс глобального статусу країн є таким: кластер 1 — 0,159, кластер 2 — 0,178, кластер 3 — 0,5, кластер 4 — 0,79 (додаток Т, табл. 4.4).

Таблиця 4.4

ІНДЕКС ГЛОБАЛЬНОГО СТАТУСУ КРАЇН (ІГСК) ЗА КЛАСТЕРАМИ

Кластер	Центроїдне значення ІГСК	Відхилення ІГСК нижчих кластерів від ІГСК вищого		Темп відставання ІГСК нижчих кластерів від ІГСК вищого, %	
		ланцюгове	базисне	ланцюгові	базисні
1	0,159	×	×	×	×
2	0,178	-0,019	-0,019	-11,95	-11,95
3	0,500	-0,322	-0,341	-1,81 разу	-2,14 разу
4	0,790	-0,290	-0,631	-58,00	-3,97 раза

Примітка: за 100 % взято центроїдне значення ІГСК кластера 1.

Тож аналіз підтверджує факт існування суттєвої асиметрії, що проявляється у порівнянні різних аспектів життя країн і визначає в кінцевому підсумку їхній глобальний статус. Особливість підходів до дослідження (кластерного аналізу і нечіткої логіки в оригінальному застосуванні до реалізації поставленого завдання) дозволила не тільки констатувати зазначений щойно факт, але й продемонструвати глибину розбіжностей у розвитку країн, що належать до різних груп (кластерів). Порівняння індексу глобального статусу країн вищого кластера (за їх типовим представником) з відповідними показниками за іншими (нижчими) кластерами дає змогу дійти таких висновків:

► У сучасному світі дедалі виразнішою стає поляризація країн. Уже нині чітко окреслилась «ватерлінія» між матеріально, культурно і духовно багатими країнами, які також є технологічно

розвиненими, політично стабільними та застосовують ефективне управління у сфері природокористування, з одного боку, та рештою світу — з другого. Статус країн третього та четвертого ешелонів у разі (від двох до чотирьох) нижчий за глобальний статус країн, які належать до першого і другого кластерів.

► Країни, які входять у склад «серединних» кластерів, у своєму статусному визначенні тяжіють до країн полярних кластерів. Країни другого кластера тяжіють до країн першого. Темп їх відставання за ІГСК становить — 11,95 %, тоді як країни третього кластера тяжіють до країн четвертого. За ІГСК відставання країн кластера 3 від країн кластера 2 (1,8 разу) більше, ніж відставання країн кластера 4 від країн кластера 3 (58,0 %).

► Сучасному періоду розвитку суспільства властива висока інтенсивність, з якою зростає відстань між найрозвиненішими країнами першої (лідерської) групи і рештою країн, які належать до інших груп (ідеться про місце, світову значущість і впливовість країн). Оцінка динаміки структурних зрушень, що описуються нами за індексом глобального статусу країн, дозволяє констатувати таке: ІГСК країн кластера 2 нижчий за ІГСК країн кластера 1 на 12 %, тоді як розрив між країнами кластера 3 і кластера 1 перевищує два рази, а між країнами кластера 4 і кластера 1 — майже чотири.

► Зростаюча асиметричність розвитку країн свідчить про поглиблення глобальних суперечностей і про якісні трансформації економічного та соціального розвитку глобалізованого суспільства, які відбуваються нині.

4.2. Економіка можливостей XXI ст. і тенденції протидії розвитку людства

Формування концепції, яка б відображала умови переходу глобального соціуму на новий, досконаліший рівень розвитку, вимагає звернення до існуючої типології суспільних систем. У сучасній науці затвердилась така думка про послідовність зміни інституціональних форм соціально-економічних систем: доіндустріальна економіка та відповідно утворений на її основі соціум, індустріальна та постіндустріальна. У наш час, у період пізнього капіталізму, відбуваються процеси поступової розбудови принципово іншого типу економіки / суспільства — постіндустріаль-

ного, зміст якого визначає прогрес знань, інновацій, розвиток нематеріального виробництва. Створюючи в рамках глобальної економіки підвалини нового способу виробництва, постіндустріалізм поступально долає низку висхідних етапів, формуючи в такий спосіб необхідні матеріальні умови виникнення істинно гуманістичної системи життя планетарного соціуму.

Наукові засади постіндустріалізму (де акцент ставиться на змінах, що відбуваються в економіці та суспільстві під впливом техніко-технологічних трансформацій) у наш час активно розвиваються за напрямом концептуалізації посткапіталізму (де акцент переноситься на спосіб виробництва та форми власності, які стають визначальними чинниками зміни укладу). При цьому як у концепціях постіндустріального суспільства, так і в концепціях посткапіталістичного суспільства велика увага приділяється власне людині — її особливій ролі як носія і продуцента знань та її діяльності.

Саме гуманізм, як визначальна цінність розвитку суспільства, може забезпечити умови створення планетарної цілісності. За умов же панування ринкових цінностей (прибутку та матеріального збагачення), які й далі відіграють суттєву роль у відносинах періоду пізнього капіталізму та які є істотно зумовленими глобалізацією, здебільшого виникає ефект не стільки гармонізованої єдності світу, скільки всебічної залежності учасників таких відносин.

Вищий рівень розвитку суспільства, який поступово формуватиметься на основі розбудови постіндустріальних відносин, змістовно відповідає поняттю *хороше життя* в тому значенні, в якому його розумів Аристотель, сприймали М. Монтень і Ф. Ніцше, а також трактують сучасні науковці [16; 332]. Ідеться про таке утворення глобальної суспільної системи, за якої соціально-творча сутність індивіда та феномен нового типу мислення, що затвердився в суспільстві, визначають як зміст, так і критерій прогресу людства, рівня економічного й соціального розвитку світового суспільства; про суспільство, економіка якого динамізується творчою діяльністю членів соціуму, реалізацією продуктивних ідей, створенням інноваційних продуктів. Саме такі критерії беруться нами за основу побудови концепції забезпечення вищого рівня економічного та соціального розвитку світового суспільства.

Суттєво значущим для визначення засад політико-економічної концепції забезпечення вищого рівня розвитку світового суспіль-

ства є комплексне дослідження всіх проявів життя соціуму — економіки, політики, культури, духовної та соціальної сфер. У всіх цих сферах наочно виявляються у наш час ознаки постіндустріалізму і навіть посткапіталізму. Стверджуючи це, ми підкреслюємо взаємозалежність змін глобальної економіки та глобального суспільства, що розкриваються через виявлення внутрішніх суперечностей, властивих процесам формування, функціонування та розвитку названих систем (рис. 4.8).

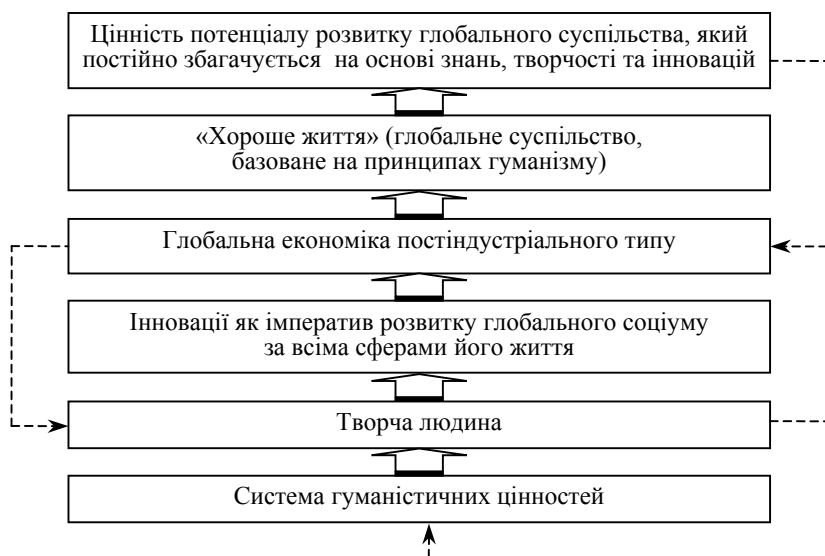

Рис. 4.8. Формалізація можливостей соціально-економічного розвитку глобального суспільства в рамках концепції його трансформації

Система людського життя, яка формується на постіндустріальних засадах, націлена на соціальну ефективність, а не суто економічну і її ринковому (капіталістичному) розумінні, тобто вже вміщує елементи субстанціональних ознак посткапіталізму. Реальність цього видається нам досить обґрунтованою. Зокрема П. Мейсон зазначає, що базові форми посткапіталістичної економіки, які можна знайти в сучасній системі, мають властивість швидко поширюватись. Зважаючи на це, заміна капіталізму чимсь іншим уже не є утопічною мрією [221, с. 10].

Стосовно до того, яким саме буде перехідний період до нового, досконалішого типу соціально-економічних відносин, напевне стверджувати неможливо. Варіанти, які розглядаються сучасними науковцями як імовірні, досить різноманітні. Можливо, світ коливатиметься між різними формами соціалізму та капіталізму, відповідно до того, як кожен з них буде терпіти крах унаслідок властивих їм недоліків (Р. Коллінз); можливо, буде забезпечено збереження капіталізму в м'ягшій соціально-демократичній версії глобалізації (К. Калхун, М. Манн); альтернативою сучасному капіталізму може стати певна некапіталістична система, яка зберігає, однак, властиві для капіталізму ієрархічність і поляризацію, або ж відносно демократична та відносно егалітарна система (І. Валлерстайн) [143, с. 19–20].

Бажаним для суспільства, проте, надзвичайно віддаленим у часі типом соціальної системи є ноосфера — такий стан суспільного буття, визначальним явищем якого стає наукова думка; на її основі формується новий планетарний світогляд соціуму, спосіб мислення та духовність індивідів, а розвиток глобальної соціально-економічної системи спрямовується виключно в інтересах розвитку людини.

Для визначення майбутнього формату життя мегасоціуму в сучасних наукових дослідженнях використовується також концепт креатосфери. Остання трактується як світ (соціальний простір і час) співтворчості, діалогу, не відчужених відносин, в які включені Людина та її [творча] діяльність, предметний світ культури, природа (біосфера) [46, с. 132].

Для досліджуваної нами проблематики (з'ясування умов забезпечення вищого рівня економічного та соціального розвитку світового суспільства) глибоке концептуальне бачення перспектив розвитку світового суспільства В. Вернадським є вельми цінним. Створена в рамках його вчення методологія не тільки надає термінологічну визначеність майбутньої (досконалішої) системи життя планетарного соціуму, але й пояснює зміст і наукову логіку аналізу ноосфери. Ці підходи активно використовуються нині в межах концепції посткапіталістичного суспільства.

П. Мейсон у своєму «посткапіталістичному проєкті» виділив такі визначальні положення: запобігти енергетичній кризі та пом'якшити хаос, викликаний кліматичними катаклізмами, за допомогою зменшення вуглецевих викидів; стабілізувати фінансову систему через її соціалізацію, щоб старіння населення, клі-

матичні зміни та надмірні борги не спровокували нового циклу буму і спаду та не зруйнували світової економіки; забезпечити процвітання та високий рівень матеріального добробуту людей (передусім завдяки застосуванню інформаційномістких технологій для підвищення якості здоров'я, освіти, послаблення залежності від виплат соціальної допомоги тощо); зменшити необхідну працю за допомогою використання технологій, надалі перетворити її на добровільну, основні товари та суспільні послуги — на безкоштовні, а домінанту економічного управління перенести зі сфери праці та капіталу на енергетичну та ресурсну сфери [221, с. 367].

Грунтуючись на знаннях про природу і суспільство, В. Вернадський задовго до сучасної постановки питання суспільними науками про визначальну роль людини виявив глобальні проблеми економіки та соціуму; при цьому він не лише зауважив на їх існуванні, але й показав способи розв'язання переважної більшості з них. В. Вернадський визначив ноосферу як нове планетарне явище, у рамках якого людство стає найбільшою силою, і стверджував, що людина може і повинна перебудувати своєю працею і думкою сферу свого життя, перебудувати докорінно порівняно з тим, що було раніше. Перед нею відкриваються дедалі ширші творчі можливості [55]. Одночасно з цим учений позначив процес переходу до ноосфери як «новий стихійний» [55], вказавши тим самим на іманентну складним нелінійно утвореним суспільним системам властивість, яка виявляється в економіці та соціумі через виникнення диспропорцій, асиметрії, суперечностей, різноспрямованих тенденцій, дії продуктивних і контрпродуктивних сил тощо.

Крім того, важливо згадати ідею В. Вернадського про автотрофність людства, зважаючи на особливу актуальність у наш час цієї наукової думки [208, с. 288–303]. Ідеться про зменшення залежності людини від живої речовини — їжі, енергії тощо — за допомогою її синтезування. Цінність цієї ідеї полягає в тому, що науковець передбачив ту силу виклику браку природних ресурсів, який уже сьогодні відчуває глобальний соціум, а отже, і всю глибину глобальних соціально-екологічних суперечностей.

У рамках автотрофно-ноосферної концепції В. Вернадського висвітлюються також украй важливі для нинішнього етапу життя суспільства проблеми створення та використання інновацій. Науковець стверджував, що за умови високого рівня духовності пла-

нетарного суспільства поступальне формування ноосферної цивілізації відкриває можливості створення для людства ліпшого життя. Однак, обґрунтовуючи гіпотезу про висхідний рух розвитку суспільства, В. Вернадський одночасно застерігав щодо можливості поглиблення в суспільстві суперечностей, пов'язаних з науково-технічним прогресом, маючи на увазі передусім ескалацію військового потенціалу, що може привести людство до самознищення.

Наукові засади, сформульовані В. Вернадським, на наш погляд, дозволяють якнайглибше з'ясувати виклики і суперечності глобальної економіки на етапі індустріальних / постіндустріальних трансформацій і зрушень, що поступово відбуваються в суспільстві, гальмуючи / прискорюючи створення умов «хорошого життя». Фактично, усі нинішні глобальні соціально-економічні проблеми (технізація життя, вичерпність ресурсів, деформованість ідеології, політики та культури, викривленість підходів до регулювання глобальних процесів і багато інших) можуть бути пояснені завдяки фундаментальності ідей великого вченого. Їх значущість пояснюється тим, що основу ноосферної концепції утворює думка про *принципово нову систему цінностей* — систему духовних цінностей, — на якій має бути збудовано найдосконаліше з погляду інтересів цивілізаційного розвитку суспільство.

У рамках аксіології¹ поняття «цінність» пов'язується з такою базовою засадою та умовою людського життя, як духовність людини праці, бізнесу, політики, культури, релігії, суспільства тощо [149, с. 16]. Розмірковуючи про систему гуманістичних цінностей, на основі якої буде збудоване «хороше життя» (глобальне суспільство, базоване на принципах гуманізму, матеріальне підґрунтя якого забезпечує розвиток постіндустріальної / посткапіталістичної економіки), маємо зробити певні уточнення. Важливо зазначити, що найпершою (принципово визначальною) передумовою розбудови «хорошого життя» повинна стати зміна пріоритетів: ціннісно-гуманістичний спосіб життя членів суспільства має домінувати над їх прагматично-раціональною економічною поведінкою. Саме цей імператив принципово визначає новий вектор розвитку планетарного соціуму (табл. 4.5).

¹ Аксіологія (від грец. *axia* — цінність, *logos* — учення) — наука, яка досліджує цінності як змістовні засади людського буття (його ідеали та імперативи), що обумовлюють спрямованість і мотиви як конкретних дій і вчинків індивідів, так і людської діяльності та людського життя загалом.

Таблиця 4.5

**ВИЗНАЧАЛЬНІ ОЗНАКИ ПРОТИДІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СУЧАСНОГО
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОГО СОЦІУМУ**

Критерії визначення ознак	Ознаки тенденції соціально-економічного розвитку, базованого на цінностях індустріального суспільства	Ознаки тенденції соціально-економічного розвитку, базованого на цінностях постіндустріального суспільства
1. Визначальні протидійні сили сучасності	Глобальна еліта (власники капіталу та вищий менеджмент фінансово-корпоративних структур)	Громадянське суспільство
2. Визначальна цінність	Матеріальне збагачення	Гуманізм
3. Визначальний вид капіталу, що забезпечує соціально-економічну динаміку	Фінансовий капітал	Інтелектуально-інноваційний капітал
4. Визначальна ознака динаміки	Економічне зростання	Соціально-економічний розвиток
5. Визначальна мета застосування капіталу	Отримання продукту, яким є прибуток і влада	Отримання продукту, яким є орієнтири творення в розвитку суспільства
6. Визначальний інструмент створення багатства	Рента на капітал фінансів і влади, який дозволяє отримувати надприбуток від експлуатації найбільш значущих нині видів ресурсів (інтелектуально-інноваційних, людських, природних)	Рента на людський та інтелектуально-інноваційний капітал, який забезпечує нагромадження постійно збагачуваного на основі знань, творчості та інновацій потенціалу розвитку суспільства
7. Визначальний чинник, що виступає функцією розширеного відтворення	Нагромадження матеріально-речового капіталу	Нагромадження людського та інтелектуально-інноваційного капіталу
8. Визначальний тип економічної системи	Індустріальна економіка періоду пізнього капіталізму	Постіндустріальна / посткапіталістична економіка, базована на вихідних передумовах прогресу знань, інновацій, розвитку нематеріального виробництва
9. Визначальна ознака результативності економічної системи	Консервація цивілізаційного прогресу; регрес	Сприяння цивілізаційному прогресу

Для того щоб у мегасоціумі виникли умови для створення життя нової (вищої) якості, на основі *людського капіталу* має сформуватись і затвердитись його особлива форма — *інтелектуально-інноваційний капітал*¹. Саме він стане визначальним чинником динамізації соціально-економічного розвитку суспільства.

Дослідники зазначають, що сучасна наукова практика виділяє до десяти компонентів системи глобальних цінностей, яким повинно слідувати у своєму розвитку суспільство. Це — єдність, спільнота, життя, свобода, взаємні зв'язки, сталість, творчість, розширення прав і можливостей, вибір і цілісність буття [294, с. 8]. Формування нової системи цінностей у глобальних масштабах — складний процес. Його стримує істотна значущість для людей ринкових цінностей, а також глобалізація в її нинішній (пізньокapіталістчній) формі прояву. Більше того, як показала найновіша історія, штучна глобалізація розвитку соціуму зумовила надзвичайно суттєві виклики глобально-регуляторного походження. Події від часу світової кризи і дотепер підтверджують неспроможність цінностей пізнього капіталізму забезпечити прогрес людства. Транснаціональний фінансово-корпоративний капітал, який прагне й далі отримувати від свого функціонування продукти «прибуток» і «влада», нав'язує суспільству головну цінність — матеріальне збагачення. Тим самим він породжує еколого-ресурсні виклики, суперечності, пов'язані з забезпеченням безупинного економічного зростання, та ризики виникнення соціальної нестабільності.

На противагу цьому, якщо у світовому суспільстві затвердяться *принципи гуманізму* та домінуватимуть *вищі цінності* (пізнавальні, інтелектуальні, духовні), то це дозволить глобальному соціуму постійно отримувати продукт, яким є *орієнтири творення*. Тобто в людства постійно виникатиме бажання поліпшення життя та умов його досягнення; неперервно будуть продукуватися за сади виходу суспільства на новий соціально-економічний рівень розвитку. Інакше кажучи, слідуючи названому вектору, людство дістає можливість неперервно нарощувати потенціал розвитку на основі знань, творчості й інновацій. Зближення країн і народів на

---

¹ Інтелектуально-інноваційний капітал є капіталом творення (анг. creation). Це, на нашу думку, змістовно наближає його до креативного капіталу (анг. creative capital). Визначальними ознаками цілого в обох випадках, поряд із властивостями продукування знань, ідей, інновацій, є творчі і моральні цінності, що притаманні індивідуі — носію такого капіталу.

основі таких, що об'єднують усіх, духовних орієнтирів і вищих суспільних цінностей — наукових, соціально та культурно значущих знань та інформації — здатне забезпечити стабільний розвиток як економіки, так і всіх інших сфер мегасоціуму.

Справді, перехід до суспільства, базованого на перетворенні творчої діяльності на провідний «фактор», «ресурс» розвитку, аналогічний за своєю роллю землі в добуржуазних системах і машині в системі капіталістичній. Розвиток креативного потенціалу людини у наш час стає «надзавданням» суспільного розвитку. Інша річ, що глобальна гегемонія капіталу заганняє цю тенденцію у вузький коридор «суспільства споживання (пересичення)», який веде врешті в глухий кут глобальних проблем [47, с. 71].

У теперішній час, який є перехідним до постіндустріальних відносин, інтелектуально-інноваційний і людський капітал так само, як їх продукти (знання та інновації), інтенсивно використовуються глобальними корпораціями з метою одержання тієї визначальної для них цінності, якою є максимальний прибуток. Боротьба ціннісних орієнтирів, властивих глобальному капіталу, з одного боку, та громадянському суспільству — з другого, особливо загострилась на межі XX–XXI ст. Вона набула ознак суперечності у вигляді невідповідності продуктивних сил періоду пізнього капіталізму виробничим відносинам нової постіндустріальної / посткапіталістичної епохи (відносинам економіки знань, інноваційної економіки).

На межі століть глобальний виклик розвитку людства, який спричинений протистоянням цінностей, почав переростати у справжню глобальну проблему, оскільки все інтенсивніше став відновлюватися цикл відтворення суперечності між прагненням нагромадження матеріального багатства на одному із соціальних полюсів і зростанням потреб суспільства у виробництві нових знань і знаннєвомістких продуктів — на іншому. Культ збагачення, який сповідує глобальна фінансово-корпоративна та владна еліта, фактично призвів до того, що фінансові інститути припинили виконувати функцію обслуговування потреб розвитку реального сектору економіки як першорядну. Домінантною для них стала не функція забезпечення економічного відтворення (не економічний розвиток, базований на інноваціях), а приріст глобального капіталу через механізм фінансуалізації та дериватизації світової економіки.

Інструментом концентрації багатства, яке зосереджується у розпорядженні ТНК, ТНБ, міжнародних фондів та інших пред-

ставників глобального капіталу, стає рента на фінансовий капітал. Прагнучі якнайдовше зберігати можливість її безперервного отримання, названі суб'єкти намагаються подовжити в періоді пізнього капіталізму існування ринкових, глобальних за своїм масштабом, відносин. Тільки за цих умов залишатиметься незмінною наявна нині система інституціоналізації економічних відносин, яка дозволяє невідпинно здійснювати процес збагачення. Глобальна фінансова рента, як зазначають науковці, є перетвореною формою абсолютної ренти; своєрідною платою за ті зміни, які були привнесені глобальним капіталом в сучасну економіку [142, с. 94].

Для того щоб ситуація змінилась кардинально і щоб привалювання в економіці набув людський (когнітивний, інтелектуальний) капітал, а визначальним інструментом створення багатства планетарного соціуму стала відповідна йому рента, вкрай потрібна перебудова інституціональної системи глобального управління на засадах, що відповідають постринковим (посткапіталістичним) відносинам.

Наш час — це час пізньої доби капіталізму, який став глобальним і який почав трансформуватись у бік посткапіталістичних відносин, одночасно набуваючи *ознак постіндустріалізму*. Хід цього явища в науковій літературі ідентифікується як процес *становлення економіки, базованої на вихідних передумовах прогресу знань та інновацій, поширення інформації і нематеріального виробництва*. Науковці порівнюють сучасну економіку з простором і маджинаріумом, тобто простором для винаходів нових товарів і методів та способів їх виробництва та використання. Її інноваційний процес спирається на людські ресурси, які не використовувались до сучасною економікою. Це — ендегенні інновації, які розвиваються з ідей, що виникають завдяки креативності учасників економіки [332, с. 7, 51, 56].

Справді, названі ознаки поступово стають усе більш притаманними сучасному суспільству. Однак це не означає, що нова ера панування принципів «хорошого життя» для суспільства настане автоматично. Існують обов'язкові умови, без виконання яких суспільство не зможе перейти до соціально-економічної системи, механізм функціонування якої здатен на основі самовдосконалення постійно підтримувати процес розвитку планетарного суспільства (його процвітання).

Найпершою з таких умов, на наше переконання, є те, що соціокультурна складова повинна стати домінантою процесів сучас-

ного утворення світу. Тобто технологічні інновації мають відбуватись відповідно до соціальних та узгоджено з ними. Розглядаючи цю проблему з позиції цінностей потенціалу розвитку глобального суспільства, соціальні інновації слід вважати первинними відносно технологічних, оскільки саме нові соціальні потреби та інтереси стимулюють створення виробничо-технологічних інновацій, обумовлюючи при цьому необхідність у їх продукуванні та визначаючи сферу застосування.

Якщо в XIX ст. ключовим елементом виробничо-економічної системи був предмет виробництва, на виготовлення якого людство спрямовувало основні зусилля, в XX ст. — засоби виробництва, то в XXI ст. ним стає власне суб'єкт виробництва — той, хто винаходить, продукує, споживає інноваційне благо, але також одночасно дістає всі ризики та спричиняє катастрофи, пов'язані зі своєю діяльністю. Тому, як справедливо зазначають науковці, й основні можливості розвитку суспільства, й основні загрози у цьому столітті будуть пов'язані з власне продуцентом (творцем) всього нового (товарів, послуг, технологій тощо); з інноваційною діяльністю людини, колективів, суспільства в цілому [229, с. 469].

Зважаючи на це, людству, яке прагне *цивілізаційного прогресу*, необхідна виважена економічна та соціальна політика. Якщо процеси нагромадження знань, інформації, створення інновацій не орієнтовані на процес гуманістичного творення (не підпорядковані меті отримання соціумом цього продукту), це може привести суспільство не до бажаної побудови соціально-економічної системи, що відповідає моделі «хороше життя», не до цивілізаційного прогресу, а до консервації суспільного розвитку або регресу.

Результат використання інформації та знань, втілених у інноваціях, може спричинити технологічні, екологічні виклики людству, а також зумовити процеси духовної деградації суспільства. Варто зауважити, що в основі таких викликів перебуває суперечність між продуктивними силами пізнього капіталізму та виробничими відносинами постіндустріалізму, що в сучасних умовах набуло форми конфлікту інтересів глобального капіталу і громадянського суспільства. За умов домінування тенденції соціально-економічного розвитку, базованого на цінностях постіндустріального суспільства, *рента на людський та інтелектуально-інноваційний капітал* забезпечує нагромадження потенціалу роз-

витку глобального суспільства, який постійно збагачується на основі знань, творчості та інновацій. Проте, якщо домінування залишиться за тенденцією соціально-економічного розвитку, базованого на цінностях індустріального суспільства, переважатиме рента на капітал фінансів і влади, який дозволяє глобальній еліті отримувати надприбуток від експлуатації всіх найбільш значущих нині видів ресурсів (інтелектуально-інноваційних, людських, природних). За цих умов домінантний тепер у прийнятті рішень інтерес корпоративної та владної еліти, націлений на одержання її представниками технологічної й екологічної ренти і навіть ренти від експлуатації свідомості людини.

По-перше, мається на увазі те, що капітал у його нинішній (транснаціональній) формі існування з надзвичайною силою здійснює монополізацію технологій (передусім радикальних). Унаслідок глобального поширення його впливу на економіку технологічна (а точніше, інтелектуально-технологічна) рента сягає планетарних масштабів.

По-друге, так само у планетарних масштабах глобальним капіталом вилучається екологічна рента. За експертними оцінками, на межі тисячоліть рівень збереження природних екосистем у найбільш економічно розвинених регіонах планети досяг майже критичного рівня. У США він становив 5 %, у Західній Європі — 4 %. Низьким є також рівень збереження природних ресурсів у країнах, на які поширюється експансія ТНК, що походять з розвинених країн. В Індонезії показник збереження природних екосистем становить 7 %, в Індії — 1 %; дещо вищий він у Китаї — 20 % [200, с. 10]. Вичерпність природних багатств і посилення конкуренції за сировинні ресурси стали сьогодні найнебезпечнішими викликами суспільству.

По-третє, протистояння між капіталізмом сучасної епохи та новим посткапіталістичним укладом, який поступово затверджується, криє в собі найзагрозливіші наслідки тоді, коли глобальний капітал застосовує рентний механізм до духовній сфері суспільства. Ідеться про те, що глобальний капітал штучно формує таку систему цінностей у суспільстві, за якої у свідомості соціуму культивуються потреби найнижчого рівня. Такі потреби спонукують людей постійно споживати, при цьому досить часто споживати не справді потрібні їм матеріальні блага, а блага уявної новизни і сумнівної цінності та навіть антиблага. Стимульоване в такий спосіб споживання призводить збільшення маси прибутку

корпорацій як частки вартості товару від попиту, що постійно зростає.

Власно кажучи, ані технологічна рента, ані екологічна, ані рента, що виникає внаслідок використання гуманістичних технологій, не є шкідливими для розвитку мегасоціуму — загрозу становить неадекватність її застосування інтересам розвитку суспільства, а також неефективний (виходячи з того ж критерію) механізм формування та розподілу рентного доходу. Діючи на користь прирощення прибутку глобальної еліти, такий механізм залишає суспільству здебільшого негативні наслідки.

Якщо говорити про технізацію, то названі наслідки виявляються насамперед як брак у соціумі справжньої (інституціонально закріпленої) відповідальності щодо застосування науково-технічних відкриттів. Особливо загрозливим у цьому плані слід вважати соціокультурний аспект таких наслідків — коли технології використовуються в інтересах окремих, зокрема владних, груп соціуму.

Наслідки екологічної ренти явно виражені у наш час як негативні екстерналії у вигляді забруднення довкілля, а також (якщо акцентувати на проблемі розподілу доходу) — у вигляді посилення нерівності економічних і соціальних умов життя в країнах-лідерах і країнах-аутсайдерах. До цього варто додати, що посилення боротьби за ресурси створює високу ймовірність виникнення локальних воєнних конфліктів і навіть світової війни.

Гуманістичні технології (системи виховання, освіти, культури, управління тощо) за принциповими ознаками своєї природи начебто не можуть бути використані ніяк інакше, ніж в інтересах людини. Справді, за допомогою таких технологій суспільство неодноразово виходило з надскладних кризових ситуацій. Знання, інновації, а також духовні цінності (піднесення ролі моральних принципів на рівні особистості та держави, патріотизм, протидія суспільства корупції, політичному авантюризму та ін.) є і залишатимуться найдієвішою силою, яка здатна протистояти викликам як локальним, так і глобальним. Однак, незважаючи на це, гуманістичні технології стали в наш час вельми ефективним інструментом вилучення ренти на користь представників глобального капіталу. Навіть у цій царині світова еліта (передусім міжнародний бізнес, який репрезентують транснаціональні корпорації та подібні до них структури) знаходять можливість вилучення не тільки прибутку (через звичайний ринковий меха-

нізм, дія якого поширилась у наш час на освіту, культуру, охорону здоров'я та інші суспільно значущі сфери послуг), але надприбутку, при тому у глобальних масштабах. Цьому сприяє інформаційна глобалізація — явище, яке виявляється в соціумі через зростання засобів масової інформації, поширення соціальних мереж, створення віртуального простору тощо. Зазначені умови дозволяють глобальному капіталу використовувати так звані високі гуманітарні технології [229, с. 470–471] та через заходи організаційного й соціального проектування у власних інтересах свідомо впливати на суспільство та людину.

Суперечності у сфері утворення та розподілу гуманістичної ренти виходять у наш час на перший план у системі відносин глобалізованого суспільства. По-перше, глобальний капітал, який намагається за будь-яку ціну подовжити існування капіталізму (період індустріальних відносин, які зазнали істотних змін внаслідок процесів технологічної модернізації), стикається із супротивом соціуму. Його найпрогресивніша частина вже у наш час активно виступає за розбудову глобального суспільства на принципово інших засадах, оскільки прагне «хорошого життя» та «хорошої економіки».

По-друге, суперечності, пов'язані з отриманням ренти, нарастають безпосередньо всередині елітарного бізнес-класу. Це пов'язано з тим, що володіння гуманітарними технологіями істотно збільшує ефективність корпоративних стратегій, дієвість ринкової політики, успішність бізнес-тактики на основі реалізованих моделей, а високі гуманітарні технології дозволяють спрямовувати дії суспільства в інтересах великих монополій, управляти поведінкою споживача та громадянина. Саме за ці переваги точиться нині боротьба транснаціональних корпорацій. Однак в умовах глобалізованого світу її не можна назвати ринковою конкуренцією. Це — війна елітарних груп за владу; вкрай загрозливий тренд у сучасному житті людства, оскільки внаслідок корисливої експлуатації креативних властивостей індивідів або знецінення духовних принципів виникає ризик уповільнення цивілізаційного розвитку (у гіршому випадку — регрес людства).

Отже, механізм ренти, застосований за допомогою гуманістичних технологій у духовній сфері людської діяльності, виявляється не в суто економічному аспекті, а саме в соціально-економічному. Названий механізм замаскований під ідею економічного зростання, а заходи з його забезпечення декларується глобальною

бізнесовою та владною елітою як такі, що здійснюються в інтересах соціуму. Його застосування корпораціями на поверхні пов'язаних між собою процесів виробництва та споживання майже не простежується, оскільки витоки такої ренти перебувають у не-економічній сфері людської діяльності. Проте від цього проблеми обмеженості ресурсів, а отже, і проблеми меж економічного зростання не зникають, а суперечності глобальної економіки та глобального суспільства тільки загострюються.

Фактично, економіка пізнього капіталізму стає матеріальною основою створення суспільства споживання, зорієнтованого на бездуховність соціуму, а значить, на його регрес. Важливо наголосити, що тип такої соціальної системи є контрпродуктивним, оскільки збільшення споживання заохочується лише в економічній сфері. У цьому плані посткапіталістичне (постринкове) суспільство становить йому принципову альтернативу. Економіка, яка відповідає такому типу суспільства, вибудовується на пріоритетному використанні знань. Її механізм стимулює передусім споживання нематеріальних благ — знань, інформації, які стають засобом самовизначення та самореалізації індивідів. Зважаючи на те що такі потреби належать до класу найвищих, можна стверджувати, що становлення посткапіталістичного суспільства — це напрям цивілізаційного прогресу глобального соціуму.

Уже нинішньому часу властиві очевидні прояви феномену креативного консюмеризму. Р. Флорида розглядав такий консюмеризм як умову формування креативного класу, а самореалізацію та самовизначення людини в суспільстві — як конструювання креативного стилю життя [339]. Креативний консюмеризм трактується сучасними науковцями як один із трендів сучасного світового суспільства [155].

Споживання як процес творчого конструювання «хорошого життя» поступово стане визначальною соціальною практикою, сприяючи розвитку людини та розширеному відтворенню соціуму — духовному та культурному. Поширення креативного консюмеризму є одним з найнадійніших засобів розв'язання суперечності між глобальним капіталом і громадянським суспільством; засобом сприяння цивілізаційному прогресу та забезпечення умов соціально-економічного розвитку (а не лише неперервного економічного зростання).

Для побудови політико-економічної концепції забезпечення вищого рівня економічного та соціального розвитку людства ва-

жливо, щоб основу наукової логіки утворювала чітка визначеність суспільної системи. На наше переконання, якщо трактувати «хороше життя» як таке, що вибудовується на засадах посткапіталізму, а вони, у свою чергу, відповідають принципам розбудови ноосфери, то аналіз не повинен обмежуватись тільки рамками соціальної системи, а має йтися про *соціально-природну систему*.

Економічна, політична, соціальна, духовна сфери утворюють планетарну внутрішньосоціальну структуру. Однак діяльність людини ширше, ніж функції, що виконуються всередині цієї системи. Організація посткапіталістичного життя суспільства (а у віддаленому майбутньому також ноосферного) передбачає, крім цього, розумну, виважену взаємодію людини з природою. У контексті розгляду питань якісної трансформації економічного та соціального розвитку глобалізованого суспільства варто зазначити, що процеси, які відбуваються у соціоприродному середовищі, мають бути гармонізовані відповідно до вищих духовних цінностей розвитку людства так само, як і у внутрішньосоціальному (рис. 4.9).

Рис. 4.9. Гармонізований планетарний соціоприродний комплекс

Відповідність цінності, якою є прогрес в інтересах людини, передбачає, що в рамках посткапіталістичної економіки діятиме механізм, спрямований на задоволення потреби розвитку особистості, нагромадження нею знань і прагнення самореалізації; що людством буде розбудоване нове інтелектуально-духовне суспільство; що на основі узгодженого розвитку економічної, політичної, соціальної, духовної підсистем суспільства утвориться нова системна якість — внутрішньосоціальна система мегасоціуму, яка буде збалансовано розвиватись разом із соціоприродною системою, утворюючи загальний злагоджено діючий, гармонізований соціоприродний комплекс.

Однак сучасний період розвитку планетарного соціуму є лише самим початком становлення посткапіталістичних (і тим більше ноосферних) відносин. Цим принципам, а отже, й інтересам розвитку суспільства фактично протиставлені інтереси глобального капіталу, що проявляється нині з повною очевидністю та спричиняє невизначеність майбутнього глобальної соціально-економічної системи.

Слід зауважити, що запропонована нами методологія циклічності світового розвитку, яку первинно визначають неперервні цикли суперечностей (виникнення — становлення — розвиток — конфлікт), що виникають у суспільстві, дає змогу дослідити варіативність динаміки (див. підрозд. 3.3). Динаміка обох складових системи — природної та соціальної — чітко простежується в рамках циклізму, який трактується нами як пройдений людством історичний шлях як форма циклічно цілісного світового розвитку.

Згадана методологія враховує можливості поєднання принципів синергетики (складноутвореності соціально-економічних систем і нелінійності історичного розвитку суспільства), циклізму (як форми руху, за яким відбувається зміна цивілізацій) та векторної визначеності такого руху (відносно осі часу прогрес / регрес). Згідно з нею результатами суперечності процесів, які відбуваються в глобальному соціумі (або, інакше кажучи, наслідками боротьби ціннісних орієнтирів), можуть стати як цивілізаційний прогрес, так і його консервація або регрес. Невизначеність дальшого ходу подій полягає в тому, що остаточний сценарій їх розвитку залежить від того, чи стане *громадянське суспільство* визначальною силою майбутніх перетворень і чи набуде інтелектуально-інноваційний капітал (капітал творення) силу визначального чинника, здатного потенціювати соціально-економічну динаміку.

Цей контекст добре унаочнює порівняння розвитку суспільства з розвитком живого організму, яке свого часу зробив Г. Спенсер [302]. Згідно з його сприйняттям суспільна динаміка йде від однорідного (гомогенного) стану до складного (гетерогенного); відбувається диференціація соціальних структур, утворення між ними зв'язків і взаємовідносин. Науковці коментують [208, с. 86], що розвиток соціуму розглядається Г. Спенсером як хвилеподібний процес, обумовлений порушенням і відновленням соціальної рівноваги. Суспільство рухається через військові та промислові структури до такої організації, у рамках якої задовольняються як суспільні, так і соціальні потреби.

Розвиток природи (як і соціуму, як і їх обопільно зумовленої взаємодії) є циклічним. Дослідження залежності розвитку цивілізацій від природних умов (соціокультурні концепції «географічного детермінізму») до теперішнього часу не втрачають актуальності. Сучасні науковці стверджують, що саме на основі моніторингу циклічності геологічної історії Землі та змін, що відбуваються в рамках галактичного року, здійснюються нині дослідження процесу трансформації природних циклів біосфери під впливом техніко-антропогенних факторів [208, с. 80].

Для розвитку науки і техніки також властива циклічність, що, у свою чергу, пов'язана з появою інновацій і зумовленого ними хвилеподібного руху процесів у економіці. Довгий господарський цикл є як економічним, так і соціокультурним процесом, оскільки саме людина своєю діяльністю зумовлює такий тип динаміки. Досліджуючи великі цикли, М. Кондратьєв [189] довів, що кардинальні зміни в суспільстві є передусім наслідком трансформації економічних умов життя людства. Підтверджуючи зв'язок між економічними та соціокультурними чинниками, він також показав, як на тлі зростаючої фази економічних циклів у суспільстві виникають такі негативні явища, як війни та соціальні потрясіння.

Як підтверджують дослідження Гейдельбергського інституту міжнародних досліджень конфліктних ситуацій, рівень конфліктності у наш час істотно підвищився. Станом на 2014 р. у світі було 424 політичні конфлікти, 223 з них — з масованим або обмеженим використанням насильства, у тому числі — 46 воєнних. Аналізуючи сучасну ситуацію, науковці вказують на існування глобальних циклів конфліктності й визначають сучасний етап життя планетарного суспільства як високий та одночасно як та-

кий, у якому конфліктність і нестабільність збільшуються [274, с. 90, 94].

Тож увесь історичний процес розвитку людства фактично є циклічним. Науковці ідентифікують його як циклічну флуктацію (тобто зміну культур, що переливаються одна з одною) [300]; розглядають світову історію як сукупність цивілізацій, котрі в своєму розвитку проходять однакові фази трансформацій (від піднесення до розпаду та загибелі) [321]; вказують на циклічну здатність людей до творчості, яка забезпечує історичний динамізм [88].

Сучасний трансформаційний період світової економіки є надто контроверзним, оскільки це період глибокої системної кризи, з якої суспільство намагається знайти вихід. Отже, якщо ідентифікувати історичний рух суспільства як нескінченну череду циклів, логічно припустити, що в наш час досягнутий екстремум. При цьому він відповідає не найвищій точці розвитку людства, а навпаки, найнижчій, але такій, що належить зростаючому вектору цивілізаційного прогресу. Це підтверджує також динаміка світових господарських процесів: нині розпочалось економічне піднесення, тобто рух від нижнього екстремум вздовж підвищувальної фази циклу в напрямку зростання.

Виходячи з цього, на нашу думку, в обґрунтуванні політико-економічної концепції трансформації економічного та соціального розвитку глобалізованого суспільства недоречно розглядати фаталістичну гіпотезу світової катастрофи та невідворотності руху суспільства за деградаційною спіраллю. Людство повинно знайти способи подолання суперечностей, в основі яких — боротьба цінностей споживацтва (відповідно до матеріального підґрунтя індустріальної економіки) та «хорошого» життя в рамках затвердження цінностей посткапіталістичного суспільства (відповідно до постіндустріального способу виробництва благ).

4.3. Актуалізація потреби в гармонізації економічної, соціальної, політичної та духовної систем національних держав за умов «нової глобалізації»

Сучасний період розвитку світового суспільства є суттєво значущим етапом соціально-економічної трансформації, що відбувається в умовах глобалізації. Це період, коли на зміну локалізації у

відносинах, пов'язаних з розвитком країн, народів, цивілізацій приходять відносини взаємозалежності та історичної їх спільності. Разом з цим це період, коли система індустріалізму майже вичерпала потенціал розвитку та відбувається перехід суспільства до постіндустріалізму. Однак системна трансформація в масштабах мегасоціуму — надскладний, тривалий і вкрай суперечливий процес. На початковому етапі трансформації його особливою ознакою є зростання конфліктності. Її найочевиднішими проявами в економіці стали світова криза й уповільнення темпів зростання, у політиці — протистояння сил найвпливовіших учасників міжнародного політичного процесу (США, Росії, ЄС, Китаю), у соціальній сфері — зростаюча високими темпами нерівність, у духовній — боротьба ідеологій за домінування у свідомості суспільства морально-етичних цінностей, з одного боку, і ринкових — з другого.

Побудову суспільної системи у новому форматі універсуму вчені ідентифікують по-різному: постринкове суспільство, посткапіталістичне, постіндустріальне, суспільство знань, інформаційне, мережеве, «нове», ноосферне та ін. Це означає, що в наш час існує істотна варіативність підходів до визначення соціальних систем майбутнього, за реалізації моделей яких науковці вбачають можливим поліпшення життя людства. Більшість сучасних досліджень мають на меті визначення типу суспільної системи, тобто результату, якого в ході еволюції повинно досягти людство. Менш дослідженими є питання системної трансформації, тобто процесу, який веде до бажаного результату (мети).

Серед не багатьох системних досліджень цієї проблеми необхідно зазначити праці І. Валлерстайна, який щодо проблем розвитку сучасної світової системи писав, що ми переживаємо структурну кризу, в якій точиться боротьба за систему-спадкоємця. Хоч результат цієї боротьби непередбачуваний, ми можемо бути впевненими, що та чи інша сторона переможе у прийдешніх десятиліттях і встановиться основна розумно стійка світова система (або низка світових систем) [143, с. 60].

Забезпечення стійкості світової системи безпосередньо пов'язано з її гармонізацією. Гармонізація суспільного життя розглядатиметься нами як континуум — неперервний та одночасно суперечливий процес. Суперечливим його робить передусім те, що такий хід подій відбувається одночасно із системною трансформацією — з перетворенням старої суспільної системи на нову, що не може бути безконфліктним.

Трансформація життя планетарного соціуму, його рух за вектором постіндустріальної економіки може відбуватись лише за умови гармонізації всіх сфер цієї глобальної системи. Гармонізація в цьому аспекті трактується нами як забезпечення відповідності кожної з підсистем (економічної, політичної, соціальної, духовної) найвищому імперативу суспільного розвитку — гуманізму. У такий спосіб вибудовується гармонізована за своїм внутрішнім змістом система світового суспільства, розвиток якої забезпечується змінами в структурі (конкретно визначеними за сферами, але органічно поєднаними між собою). Саме такий (системний) тип змін обумовлює якісну трансформацію глобалізованого суспільства та забезпечує зняття суперечностей його розвитку.

Також суперечливість сучасного етапу розвитку світового суспільства істотно спричинена глобалізацією. Як явище вона є чинником, що якісно змінює умови суспільного життя, наявні в сучасному історичному періоді, а як процес — активно еволюціонує. Феномен глобалізації зародився в економічній сфері, але з часом поширився фактично на всі інші сфери життя соціуму, викликавши інтеграційний (соціальний, політичний, екологічний, технічний, духовно-культурний та економічний) ефект, поряд з ефектами всеосяжності та взаємозалежності.

Названі ознаки є основними для розуміння глобалізації, але глобалізація може існувати в різних формах, а отже, мати специфіку. Якщо не брати до аналізу глибоку ретроспективу, то початковим етапом майбутньої динаміки світового суспільства можна вважати період від першої половини ХХ ст. до кінця цього століття. У цей час глобалізація виразно проявляла себе у формі планетарної цілісності, що формується на основі універсалізації економічного, а відтак і всіх інших сфер життя соціуму. Для сучасного етапу розвитку суспільства визначальним стало її існування в такій формі, як «нова глобалізація». Вона ввібрала в себе всі ознаки інформаційної глобалізації¹, але трактується науковцями [291, с. 120–122] дещо з іншим акцентом: «нова глобалізація» — це глобалізація цифрової ери; її найваж-

¹ Див. підрозд. 3.2: інформаційна глобалізація — це відповідного змісту залежність (інформаційна) всіх об'єктів і суб'єктів інформаційного простору, яка утворилась у результаті суттєвого зростання обсягів інформаційних потоків, кількості інформаційних джерел і каналів під впливом інтенсивного розвитку інформаційних технологій [138].

ливішими технологіями є інформаційні, комунікаційні та транспортні; процес «нової глобалізації» опосередковується діяльністю ТНК; ключову роль у її виникненні, поряд з технологіями, відіграють геополітичні зміни; нове полягає в тому, що сполучення новаторських технологій і змін у геополітиці створює систему економічних взаємозв'язків набагато інтенсивніших, ніж до цього.

Досліджуючи сучасні прояви феномену глобалізації, «інформаціоністи» доводять, що саме планетарна масштабність і інтенсивність інформаційних процесів, що поширюються практично на всі сфери людського буття (Інтернет, мобільний зв'язок, телекомунікації тощо), визначають специфіку сучасного цивілізаційного розвитку. Більше того, інформатизація розглядається як нова сфера виробництва, у рамках якої підвищується міра «нематеріальності» діяльності, коли така діяльність «виводиться» зі сфери матеріального виробництва. При цьому матеріальна форма діяльності дедалі більше стає функцією нематеріального («віртуального») виробництва [157, с. 117].

Отже, у наш час трансформацію розвитку світового суспільства істотно зумовлює «нова» / інформаційна глобалізація. Утім попри суперечності, притаманні сучасному етапу глобальної трансформації, саме в цей період формуються підвалини суспільства майбутнього — гармонізованого планерного суспільства з підпорядкованими цьому принципу організації буття всіх його складових (економічної, політичної, соціальної, духовної) (рис. 4.10).

Визначаючи поняття трансформаційної цивілізації, А. Скаленко зазначає, що в цьому разі має йтися про функціонування в цілісних соціально-культурних та економічних системах глобального (за своєю сутністю та впливом) та пріоритетно стратегічного ідеально-інформаційного фактора. Крім того, надзвичайно високим необхідно вважати глобально-системний статус інформації у сфері людського життя в плані оперативного управління діяльністю від покладання мети до отримання кінцевого результату. Оцінюючи за глобальним виміром роль ідеально-інформаційного ресурсу, автор ототожнює гуманітарну сферу з альфою та омегою ефективності активно-творчої діяльності та управління розвитком [295, с. 104, 107].

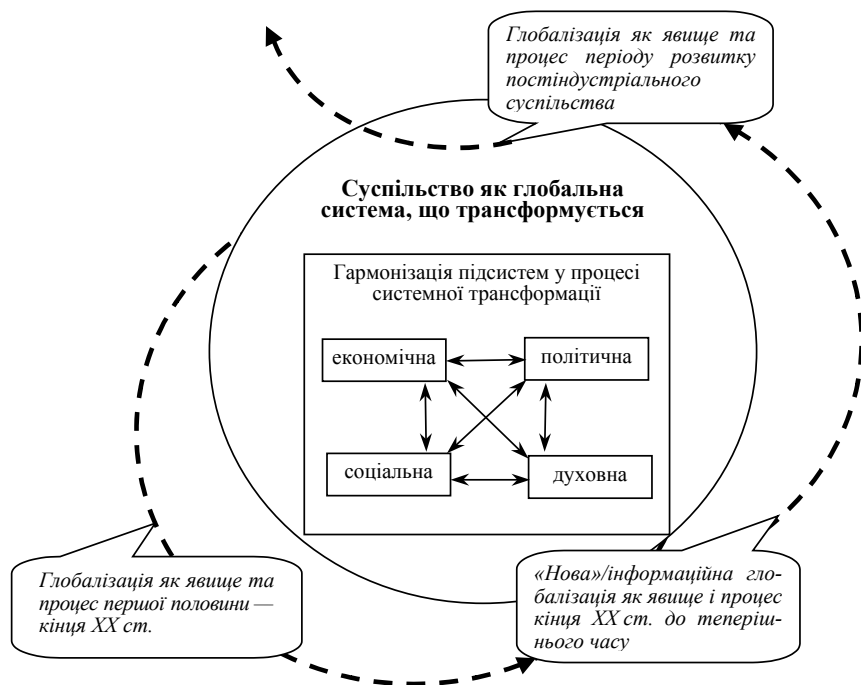

Рис. 4.10. Гармонізація економічної, політичної, соціальної, духовної сфер суспільства в умовах зміни форм глобалізації

Критерій гуманізму, справді, є визначальним для оцінки стану, в якому перебуває суспільство. Саме від того, наскільки людство додержуватиметься такого принципу, залежить, чи буде примножуватись позитивний ефект розвитку через досконалість суспільства або, навпаки, зростатимуть соціально-економічна нерівність, геополітична конфронтація, міжнаціональна ворожнеча, знецінення духовності та культури тощо. Критерій гуманізму, без сумніву, можна застосувати також для оцінки глобалізації, яка є світовим історичним процесом, що еволюціонує, змінюючи форми. Що більше глобалізація відповідатиме названому критерію, то більше виникає підстав вважати, що розвиток суспільства відбувається на засадах моделі «хороше життя», то ближче його

стадія до торжества ідей справедливості, добробуту всіх членів соціуму, духовності, високої моралі.

Глобалізацію як феномен сучасності вчені визначають як закономірний процес суспільного розвитку, який відповідає трьом невід'ємним компонентам філософії розвитку — об'єктивності, спрямованості та незворотності — і полягає в посиленні взаємозалежності, цілісності та єдності людства на основі цивілізаційних закономірностей розвитку науки, техніки, інформації та планетарного характеру людської діяльності [209, с. 621]. Отже, глобалізація, на нашу думку, якісно змінюється і, будучи феноменом сучасного трансформаційного періоду, надалі також знаватиме змін, який би у глобальному масштабі не склався тип соціальної інтеграції складних систем — з більшою або з меншою часткою збереження «ринково-капіталістичної спадщини».

Якщо суспільство розвиватиметься у векторі розбудови постіндустріальної / посткапіталістичної економіки, то для забезпечення «хорошого життя» йому необхідні умови не економічної глобалізації, штучно створеної світовою фінансовою та бізнесовою елітою, а умови розвитку, які здатні забезпечити гармонізацію всіх підсистем глобальної соціально-економічної системи. Це ми вважаємо вимогою, виконання якої є обов'язковим, оскільки дозволить реалізовувати програму розвитку цивілізації (від окремої особистості до людства загалом).

Водночас гармонізація всіх підсистем (економічної, політичної, соціальної, духовної), як невід'ємна умова системної трансформації, дасть змогу в майбутньому досягти наступного (ще вищого) рівня суспільного розвитку. Це пояснюється тим, що для повної системної трансформації необхідно, щоб процеси перетворення охопили та якісно змінили всі сфери життя глобального суспільства. Тільки тоді можна буде вважати, що формування нового суспільного ладу для певного історичного відрізка часу стало остаточним, і саме тоді розпочнеться рух системи до нового рівня її досконалості.

Ключові параметри моделі якісної трансформації суспільства визначаються через об'єкти, на які спрямований цей процес. Для концептуального обґрунтування моделі важливо знати таке: яку мету ставить людство, докорінно змінюючи своє життя; якими будуть структурні перетворення; в який спосіб еволюціонуватиме суспільство; як у такому суспільстві будуть інституціоналізовані відносини (рис. 4.11).

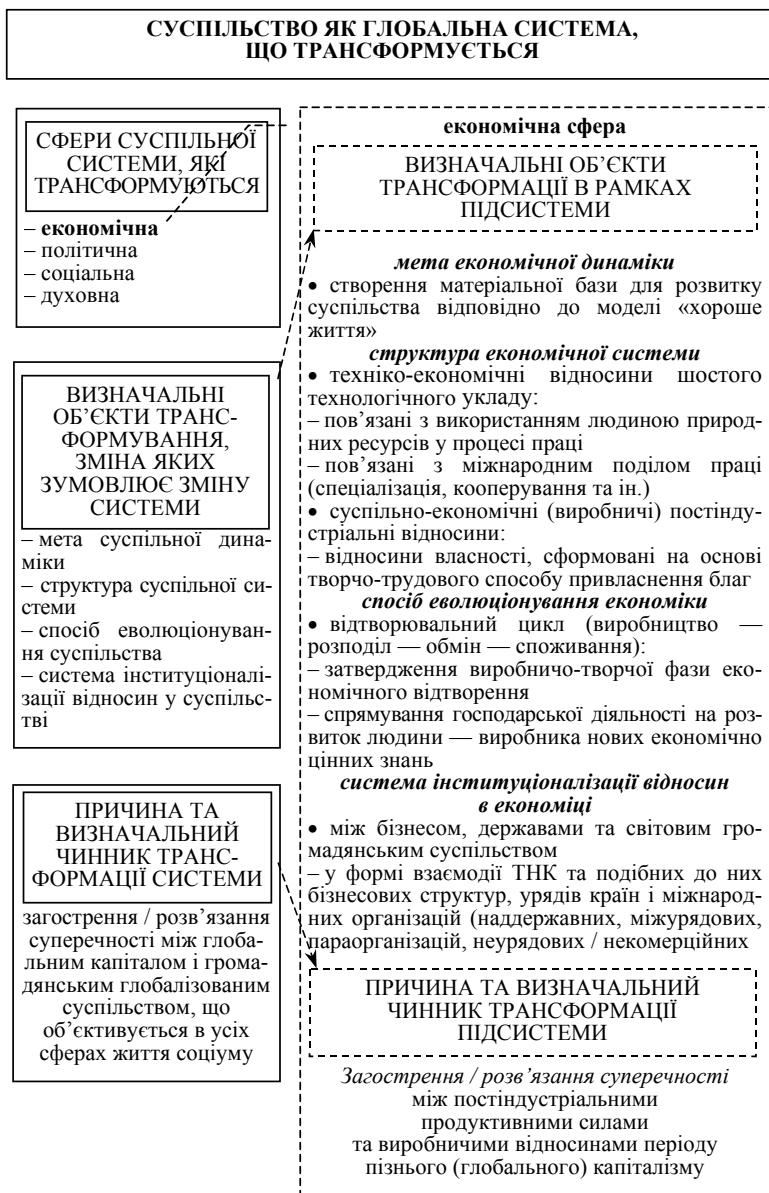

Рис. 4.11. Суспільство як глобальна система, що трансформується

Наукові підходи до визначення названих параметрів моделі мегасоціуму, який перебуває у стані системних змін, сформульовані нами раніше (див. підрозд. 4.1). У тому самому контексті ми розглядаємо питання гармонізації усіх сфер життя суспільства як підсистем загально планетарної системи, що принципово змінює свій формат. Конкретизація наукових засад забезпечується формалізацією процесу трансформації глобальної суспільної системи та виокремленням при цьому аспекту трансформації світової економіки як прикладу, що унаочнює однотипну й однопланову зміну цілого та частки. Трансформації інших сфер людського життя (політичної, соціальної та духовної) та їх зв'язок зі змінами в суспільстві загалом будуть описані за аналогією.

Метою суспільної динаміки має стати такий тип системного утворення, який відповідає моделі «хороше життя», базованій на принципах гуманізму. Для цього потрібно, щоб у масштабах мегасоціуму відбувались процеси, спрямовані на всебічний розвиток людини.

Структуру суспільної системи змінюють такі відносини, за яких глобальною спільнотою визнається прерогатива гуманістичних цінностей і провідна роль людини-творця. Це забезпечує продукування постійно зростаючої цінності — «доданої вартості» своєрідного продукту, яким є потенціал розвитку суспільства, у створенні якого беруть участь усі сфери.

Створення потенціалу розвитку та його безперервне збагачування на основі знань і творчості індивідів визначає механізм еволюціонування суспільства. Продуктивні творчі властивості людей, втілені в інноваціях, забезпечують неспинний прогрес суспільства. У трансформаційному періоді повинні сформуватись усі передумови для затвердження в свідомості людей нового змісту суспільного прогресу. Як зазначають науковці [225, с. 15], має відбутись перехід від розуміння прогресу як «розвитку матеріальних продуктивних сил» людства до розуміння прогресу як процесу зняття «відчуження», як процесу «олюднення» світу і людини, як процесу опанування («привласнення») індивідом усього багатства людської сутності.

Для того щоб прогрес набув саме таких якісних змін, технологічні інновації повинні підпорядковуватись інноваціям соціальним. За умов того, що соціальні інновації відповідатимуть принципам гуманізму та світоутворення на засадах «хорошого життя» і такі відносини стануть інституціонально закріпленими, ризик

уповільнення процесу розвитку суспільства та можливість реверсивного руху зведеться до мінімуму.

Причиною та визначальним чинником трансформації планетарної системи, яку являє мегасоціум, є виникнення, загострення та дальше розв'язання стадіальної суперечності. Нею є суперечність між глобальним капіталом і глобалізованим громадянським суспільством, яка виявляється в усіх сферах життя соціуму, але у специфікованих формах відповідно до функціональних особливостей таких підсистем (табл. 4.6).

Призначення *економічної сфери* — створення матеріальної основи для розвитку суспільства відповідно до моделі «хороше життя». Більш конкретизовано — метою економічної динаміки є розвиток людини. Удосконалюючи себе (діючи як суб'єкт), облаштовуючи, збагачуючи інтелектуально і духовно власне життя (вкладаючи в себе як у об'єкт), людина одночасно зумовлює еволюцію всього соціуму (виступає суб'єктом і об'єктом цивілізаційного процесу). Названа мета та механізм її реалізації повністю узгоджується з принципами ноосферного суспільства, оскільки людина виступає як сила, що генерує перетворення природи, світу та безпосередньо себе самої, забезпечуючи при цьому стан гармонії.

Однак необхідно підкреслити, що в умовах переходу до постіндустріальної системи господарювання розвиток людини як мета економічної динаміки досить довго буде лишатись, хоч і чітко окресленим, хоч і бажаним, проте, віддаленим у майбутньому результатом, якого прагне досягти суспільство. Причина полягає в тому, що постіндустріальна економіка, яка, безперечно, являє собою вищий (порівняно з індустріальною економікою) рівень розвитку світової господарської системи, зовсім не ідеальна.

З одного боку, за найпоширенішими сучасними підходами до визначення постіндустріального суспільства, що ґрунтуються на висновках Д. Белла [31], таким є суспільство, в економіці якого в результаті науково-технічної революції та суттєвого зростання доходів населення пріоритет переходить від переважного виробництва товарів до виробництва послуг; провідним виробничим ресурсом стає інформація та знання; наукові дослідження набувають статусу визначальної рушійної сили економіки; найвищу цінність набувають такі властивості людини, як освіченість, професіоналізм, здатність до навчання, креативність; клас технічних спеціалістів превалює і стає основною професійною групою; виникає інтелектуальний клас, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи.

Таблиця 4.6
ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЛОБАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ВНУТРІШНЬОСОЦІАЛЬНА ГАРМОНІЗАЦІЯ СИСТЕМНИХ ЗМІН

Сфера суспільного життя планетарного соціуму	Визначальні об'єкти трансформування				Причина та визначальний чинник трансформації системи
	мета суспільної динаміки	структура суспільно і системи	спосіб еволюціонування суспільства	система інституціоналізації	
Суспільство загалом	Всебічний розвиток людини та створення суспільства, базового на принципах гуманізму	Відповідно до сфер (економічної, політичної, соціальної, духовної) та у підпорядкуванні імперативу постійного збагачення потенціалу розвитку суспільства	Інновації як основа суспільного відтворення в усіх його сферах	Суспільних відносин, які визначають і закріплюють, постіндустріальні відносини в економіці; відносини поліцентричного міжнародного порядку в політиці, а також передумови формування суспільства на основі узгодження інтересів і забезпечення взаємної загрози суб'єктів у соціальній сфері та ідеології гуманізму — у духовній	Загострення / розрив зв'язань суспільності між переміщенням між глобальним капіталом і громадянським глобалізованим суспільством, що об'єктивується в усіх сферах життя соціуму
Економічна	Створення матеріальної основи розвитку суспільства відповідно до моделі «хороше життя»	— Техніко-економічні відносини відповідно до шостого технологічного укладу — Суспільно-економічні (виробничі) відносини постіндустріальної економіки	Відтворювальний цикл виробництва — розподіл — обмін — споживання	Економічних відносин між бізнесом, державами та світовим громадянським суспільством, що за умов узагальненим суб'єктивним складом передбачає форму взаємодії ТНК, урядів країн і всіх видів міжнародних організацій (національних, міжурядових, параурядових, неурядових / некомерційних)	Загострення / розрив зв'язань суспільності між постіндустріальними продуктивними силами та виробничими відносинами періоду пізнього (глобального) капіталізму

Продовження табл. 4.6

Сфера суспільного життя планетарного соціуму	Визначальні об'єкти трансформування				Причина та визначальний чинник трансформації системи
	мета суспільної динаміки	структура суспільної системи	спосіб еволюціонування суспільства	система інституціоналізації	
Політична	Продуктування міжнародної безпеки як глобального суспільного блага; підтримання умов збереження людства	– Державний суверенітет – Тип полярності міжнародної системи	Невизначеність і варіативність сценаріїв еволюції: автономізація суб'єктів, коаліції, змішаний тип взаємодії, гегемонія	Політичних відносин як варіантів світового порядку, за встановлення яких конкурують актори багатопolarityного світу, що формується	Загострення / розв'язання суспільної перешкоди між глобальною елітою, яка прагне гегемонії в установленні світового порядку, та громадянським суспільством, яке прагне затвердження гуманістичних цінностей та розбудови суспільства відповідно до принципів моделі «хороше життя»
Соціальна	Долержання свобод і прав людини на гідне та безпечне життя, працю, соціальне забезпечення, медичну допомогу, освіту, екологічно чисте довкілля, творчість і духовний розвиток	– Трудові відносини відповідно до вирішення проблеми зайнятості – Відносини розподілу відповідно до вирішення проблеми бідності	Розширене соціогуманитарне відтворення на основі природного людського (індивідуального) та соціального капіталу відповідно до критерію інтелектуально-духовного збагачення людства	Соціальних відносин на основі узгодженості вироблених у соціумі рішень, що передбачає встановлення влади, яка є втіленням знань (як багатства суспільства) і яка виконує функцію управління глобальними процесами, використовуючи знання для забезпечення цивілізаційного прогресу	Загострення / розв'язання суспільної перешкоди між комерціалізацією та гуманізацією відносин у соціальній сфері

Продовження табл. 4.6

Духовна	Затвердження в глобальному масштабі ідеології гуманізму	Тип мислення відповідно до ідеології суспільства, базованого та принципів гуманізму	Відтворення істинно духовних цінностей (наукових, освітніх, культурних, моральних, релігійних)	Суспільних відносин на основі закріплення гуманістичних норм і практик як інструментів захисту інтересів соціуму	Загострення / розв'язання суспільних відносин, переносі між цінностями гуманізму та інтелектуально-духовного збагачення та цінностями споживачів і матеріального збагачення
---------	---	---	--	--	---

З огляду на це в сучасних дослідженнях науковці звертаються переважно до позитивних ознак майбутнього суспільства. Проте, з другого боку, описуючи його переваги, засновник теорії постіндустріалізму Д. Белл визначив постіндустріальне суспільство як «страх і тремтіння» (*fear and trembling*) [377, с. 154], а в одній з найвідоміших своїх праць¹ вказав на низку факторів, властивих постіндустріалізму, які можуть спричинити ризик нестабільності. Науковець, зокрема зазначив таке: у сфері праці залишаться тільки люди, які взаємодіятимуть між собою, а природа та штучно створені предмети будуть виключені з цього процесу та повсякденної практики; з'являться нові дефіцити, якими є інформація та час; техніко-економічний лад (де більшою мірою проявляються ознаки постіндустріалізму) віддалятиметься від інших складових соціальної структури (управління, культури та інших), а отже, кожен з таких структурних елементів буде функціонувати за власними принципами, відмінними від принципів інших; заохочуватиметься гедоністичний тип життя на противагу підтриманню вищої ідеї, прагненню мети та сенсу людського існування; посилиться інструментальна влада над природою і, певним чином, над людиною [31].

Як свідчить сучасна практика світового господарювання, період становлення постіндустріальних відносин став не менш суперечливим, ніж період індустріалізму, який йому передував. З ним пов'язане стрімке зростання ТНК і їх впливу на геоекономіку та геополітику; набуття фінансовим сектором великих масштабів, збільшення їх частки у сфері послуг та економіці в цілому; виникнення світової фінансово-економічної кризи та ін.

Виклик суспільству, що глобалізується, на погляд учених, полягає в тому, що розвиток людини як цілісної особистості не є вигідним, а найадекватнішою вважається людина, яку можна ефективно використовувати («споживати») у виробництві та яка являє інтерес як споживач, що важливо для отримання прибутку. Така людина стає глобально діючим фактором руйнації не тільки біосфери, але й стабільності суспільства в цілому. Постіндустріалізм у цьому плані нічого не змінює, оскільки його досягнення використовуються з метою зростання добробуту через збільшення споживання порівняно обмежених верств суспільства. Він формує свої власні виклики цілісності суспільства, його справед-

¹ Daniel Bell. *The coming of post-industrial society: Aventure of social forecasting* (1973).

ливості та гармонічності [297, с. 55]. Для того щоб розвиток суспільства, яке трансформується, справді відповідав вимогам гуманізму, в економіці, яка так само змінюється, повинно відбутись зняття суперечності, що існує нині між постіндустріальними продуктивними силами та виробничими відносинами пізнього періоду капіталізму (глобального капіталізму).

Беручи до уваги суперечливу сутність постіндустріальної економіки, яка особливо виразно виявляє себе у трансформаційному періоді, необхідно одночасно зважити на перспективи, які відкриваються в міру поширення нових (постіндустріальних) відносин. Структурні перетворення економічної системи зумовлює саме змінений характер економічних відносин. Це передусім техніко-економічні відносини шостого технологічного укладу, пов'язані з використанням людиною природних ресурсів у процесі праці та з міжнародним поділом праці (спеціалізація, кооперування та ін.), а також суспільно-економічні (виробничі) — відносини власності, сформовані на основі творчо-трудового способу привласнення благ.

Постіндустріальні процеси, що відбуваються у XX–XXI ст. у господарському житті глобального суспільства, віддзеркалює динаміка структурних зрушень в економіці США. Показовим є аналіз індексу Доу-Джонса (DowJonesAverage — DJIA), який розраховується за списком компаній у п'яти агрегатах: видобуток і первинна обробка; обробна промисловість; культура, засоби масової комунікації та комп'ютерні технології; забезпечення життєдіяльності населення, фінанси. Результати виразно відображають процес зміни укладів: до початку XXI ст. сукупна частка компаній, які становлять індустріальну складову американської економіки (компанії з першого та другого агрегатів), активно зменшувалась — від 70 % у 1976 р. до 26,7 % у 2013 р.; відповідно (у пропорції 30 : 73,3) зростало представництво постіндустріального сектору економіки (частка компаній, які належать до третього, четвертого та п'ятого агрегатів) [10, с. 65].

Перехід від індустріальної економіки до постіндустріальної у США та інших економічно розвинених країнах є проявом загального об'єктивно-історичного процесу економічних змін у суспільстві. Однак також цілком очевидно, що це лише започаткування тенденції, а не остаточна побудова глобальної господарської системи постіндустріального типу. Справді, на межі XX–XXI ст. структура світової економіки набула нових якісних і незворотних змін, але внаслідок нерівномірності технологічного розвитку

країн настання ери постіндустріалізму ще досить довго залишатиметься стратегічним завданням людства (а не реалізованою реальністю економічного життя). Постіндустріальна економіка локальною (тобто не глобальною) бути не може, оскільки здобутки технічного прогресу такого високого рівня ефективності та діапазону (метатехнології, технології розвитку технологій, технології впровадження технологій) повинні належати всім. Утім сучасні технології контролюються переважно розвиненими країнами.

Звісно, ключові технології належать переважно ТНК, які стали у наш час частинами економіки приймаючих (незахідних) країн. Водночас метрополії не втратили свого значення. Зокрема за даними *Forbes* (2016 р.)[472] серед найбільших публічних компаній світу максимальна частка порівняно з іншими країнами — американських (28,3 % — 565 з 2000). При цьому серед високотехнологічних також переважають компанії або походженням зі США, або мультинаціональних, але таких, які своєю діяльністю безпосередньо пов'язані з цією країною. Список найбільших технологічних компаній з позначенням місця у рейтингу такий: Samsung (15), Microsoft (19), Alphabet (24), IBM (43), Intel (54), Amazon (83), Facebook (119). Із загального ряду, до якого належать компанії з високорозвинених країн, випадає лише Samsung, яка є південнокорейською транснаціональною компанією.

Сучасний етап розвитку світової економіки — це період глибокої системної трансформації та період «нової глобалізації». Він украй суперечливий, зокрема, тому що трансформація структури економіки, яка була зумовлена четвертою технологічною революцією¹, та трансформація ринкових відносин відбувались за різними векторами: зміни структури економіки за позитивно спрямованим вектором (на користь прогресу економіки та, відповідно, в інтересах цивілізаційного розвитку), а зміни ринкових відносин — за негативно спрямованим вектором (в інтересах глобального капіталу).

Одним з найсуттєвіших проявів «нової глобалізації» стало посилення монополії у світовому масштабі внаслідок обмеження доступу інших країн та їх суб'єктів господарювання до технологій, які належать транснаціональним корпораціям. Це потягнуло за собою також обмеження добробуту світового суспільства.

---

¹ Четверта технологічна революція відбулась у 1970-ті роки і була пов'язана з виникненням мікропроцесорних технологій і персонального комп'ютера.

Суперечність глобального масштабу між володінням технологіями та можливостями їх використання — це інституціональний конфлікт, розв'язання якого вимагає від суспільства встановлення гармонійної системи відносин між бізнесом, державами та світовим громадянським суспільством. Це можливо за умов зростаючої ролі громадянського суспільства як активної сили трансформаційних перетворень. Економіка постіндустріального типу, навіть на її початковому (сучасному) етапі, повинна розвиватись за вектором створення суспільством «хорошого життя». Тільки за затвердження визначальної ролі виробничо-твірної фази циклу економічного відтворення та спрямуванні господарської діяльності на розвиток людини (виробника нових економічно цінних знань) стає можливим еволюціонування економіки відповідно до принципів розбудови вищих гуманістичних (за сутністю) типів суспільства. Це пояснюється тим, що тільки за названих умов господарювання суспільством продукується особлива цінність, якою є потенціал його глобального розвитку, постійно збагачуваний на основі знань, творчості та інновацій.

Умови «нової глобалізації» та створена ними можливість монополії на провідні технології дозволити ТНК не тільки посісти ключове місце в системі світових економічних відносин, але й істотно змінити *політичну сферу* суспільства. Унаслідок особливостей сучасного статусу ТНК міжнародне співробітництво у науково-технічній сфері дедалі більше набуває ознак транс національності. Сьогодні майже всі країни (за винятком Ірану, Північної Кореї та деяких не багатьох інших) залучені в інноваційну взаємодію через систему глобалізованих міжнародних відносин. Цивілізаційний прогрес (розвиток планетарного суспільства) нині безпосередньо залежить від інтеграції та кооперування країн у сфері науково-технологічної діяльності. Однак визначальні позиції у цій взаємодії належать країнам, які є світовими економічними та політичними лідерами, що обумовлює, поряд з перевагами науково-технічного співробітництва держав, також істотні інноваційні ризики.

У результаті посилення взаємного проникнення процесів, що відбуваються в економічній і політичній сферах, зв'язок між ними набув фактично нової форми — форми конгломерату. Обопільна залежність стала настільки сильною, що виникли ефекти економізації політики і політизації економіки.

Світове лідерство, базоване на технологічних змінах, що відбуваються в суспільстві, та зумовлене переплетінням економіч-

них і політичних інтересів стає у наш час належністю не тільки держав, але й транснаціонального бізнесу. Разом з тим у змінах сучасної світової політики дедалі більшу роль починає відігравати громадськість. В умовах «нової глобалізації», поряд із представництвом інтересів суспільства, опосередкованим діяльністю міжнародних неурядових організацій, відбувається розширення публічного простору на основі використання мережевих технологій (Інтернету та, зокрема, соціальних мереж, таких як Snapchat, Facebook та ін.).

Інтернет, як найбільша кібернетична мережа у світі, став технологічним майданчиком для формування єдиного глобального інформаційного простору з принципово новими можливостями комунікації. Його технологічні принципи сприяють створенню єдиного глобального суспільства. Інтеграція онлайн-простору в публічну сферу, його функціональність, яка дозволяє створювати деліберативний¹ простір, обумовлені цифровою природою (відкритістю та готовністю до змін) та мережевим етосом² соціальних і політичних комунікацій. Мережева комунікація стає системотвірним джерелом репродукування всіх соціальних інститутів, визначаючи формат соціальних і політичних відносин [233, с. 85].

Отже, умови «нової глобалізації» збільшують можливості членів соціуму брати участь у політичних процесах і активно впливати на них. Це створює передумови для наближення людства до мети, відповідно до якої повинна відбуватись трансформація політичної сфери. Метою суспільної динаміки, яка реалізується у названій сфері, є продукування глобального суспільного блага, яким є міжнародна безпека, тобто підтримання умов збереження людства; його захист від загрози світової війни, поширення ядерної та інших видів зброї, тероризму.

Однак специфічність кожного з акторів у системі суб'єктного складу світової політики, їх інтересів і поведінки (від альянсів до відкритого протистояння) створює неоднозначну перспективу щодо досягнення названої мети. Це також відображається в зміні структури політичної сфери, яка глобалізується.

¹ Деліберативний — дорадчий (від лат. *deliberatio* — старанне зважування, обговорення, розмірковування).

² Етос (грец. *Εθος* — звичай або грец. *ηθος* — вдача, характер, темперамент) — загальна характеристика культури певної соціальної спільноти, яка виявляється в системі її панівних цінностей і норм поведінки.

Насамперед зміни структури політичної сфери пов'язані з тим, що система світової політики вже не є відносинами лише між державами. Її сучасний феномен об'єктивується як складна організація системи міжнародних відносин. Перебудова почала відбуватись паралельно з процесом глобалізації та виявила себе як трансформація моделі Вестфальського світу. Зміст таких структурних змін пояснюється тим, що суверенітет як атрибут, що був притаманний лише державі, став, так би мовити, багатошаровим. Над владою суверенних держав з'явилась влада інших — наддержавних суб'єктів міжнародних відносин. У наш час держави й далі посідають важливе місце в політичній архітектурі світу, але ухвалюючи рішення, уряди країн не можуть не враховувати ймовірну реакцію на це інших учасників міжнародних політичних процесів — міжнародних організацій (урядових і неурядових) і транснаціональних корпорацій.

Не меш значущими для структурування політичної сфери глобального суспільства стали зміни типу полярності міжнародної системи. Найвиразніше вони проявились як кінець існування двополярного світу, пов'язаний з занепадом і розвалом соціалістичної системи, та як початок формування багатополярного світу. Багатополярність виявила себе в період глобальної фінансово-економічної кризи. Ще тоді (у 2008 р.) експерти Національної розвідувальної ради (National Intelligence Council — NIC) передбачили, що після названих подій США не матимуть гнучкості у виборі рішень через відносно ослаблення економічної потужності та, меншою мірою, внаслідок послаблення військової. Як було зазначено у Доповіді NIC, в умовах багатополярності США почали втрачати ту міру влади, яку мали протягом останніх десяти років. Однак, констатують також експерти, попри все в наступні 15–20 років США й далі чинитимуть більший вплив на розвиток системи міжнародних відносин, ніж будь-який інший актор [407].

Дальші дослідження NIC імовірних змін розвитку світового суспільства (аналітична доповідь «Глобальні тенденції 2030: альтернативні світи» [408]) не змінили прогнозу. Посилення багатополярності у світі, розосередження влади, її перехід від держав-гегемонів до мереж і коаліцій багатополярного світу виявило себе як один з основних мегатрендів, що їх треба вважати визначальними для траєкторій світового розвитку. За прогнозом NIC 2017 р. («Глобальні тенденції: парадокс прогресу» [409]) стан

геополітики визначатиметься сукупним впливом держав, міжнародних організацій та індивідуалів (окремих акторів, які наділені владою). При цьому, імовірно за все, ані США, ані Китай, ані будь-яка інша держава не стане однозначним лідером.

Структурні зрушення в системі світової політики загалом окреслили вектор її еволюції. Політична сфера суспільства має трансформуватись у напрямку забезпечення гуманітарної безпеки за допомогою узгодження інтересів усіх суб'єктів міжнародних відносин. Цьому сприяють умови багатополярності — конкуренції між акторами міжнародних відносин, що для суспільства набагато ліпше, ніж гегемонія (монополія влади). Ще краще, щоб багатополярність переросла у поліцентричність; щоб кожним з учасників політичного процесу нагромаджувався (поліцентрично формувався відповідно до вищих суспільних цінностей) потенціал забезпечення умов розвитку гуманного світоустрою.

Проте на сучасному етапі трансформації суспільства, на наш погляд, переважає не тенденція формування потенціалу злагоди в інтересах збереження та розвитку людства, а тенденція ескалації потенціалу конфлікту, зокрема конфлікту між провідними державами, в який втягуються інші держави та регіони. Неузгодженість у сучасному політикумі спричиняє варіативність сценаріїв еволюції світової політики.

Так, НІС прогнозує три сценарії розвитку тенденцій [409]:

1) національний рівень — «острови». Країни замикаються на власних внутрішніх проблемах, відособлюються. Як наслідок, глобалізаційні процеси згортаються, глобалізована економіка піддається реструктуризації. Це викликає тривале сповільнення зростання або застій, обмежує можливість збільшення добробуту населення;

2) регіональний рівень — «орбіти». Це певні згруповані сили політичної боротьби / взаємодії. Кожний з таких учасників міжнародних відносин намагається визначити для себе сфери впливу й одночасно зберегти внутрішню стабільність. Залежно від політичних курсів, які будуть вибрані урядами, це може як сприяти зміцненню миру та стабільності, так і призвести до загострення напруження;

3) субнаціональний і транснаціональний рівень — «співтовариства». Базований на інформаційних технологіях проект глобального управління, за якого передбачено активну підтримку населенням програм провідних акторів політичного процесу.

Передбачено, що реалізація цього сценарію зумовить зростання суспільних очікувань, але за одночасного зниження ефективності урядів національних держав.

Як зазначають експерти NIC [409], для багатьох країн у наступні п'ять років буде властива напруженість, яка виявиться як усередині цих країн, так і у відносинах між ними. Проте досить імовірно, що в довгостроковій перспективі (20 років) інформаційний ефект та ефект мережі, реалізовані в процесі трансформації політичної сфери, а також пріоритет суспільних відносин уможливають формування передумов побудови суспільства, орієнтованого у своєму розвитку на гуманізм.

Отже, спосіб еволюціонування політики є багатоваріантним і залежатиме від того, яка ідеологія глобальних політичних перетворень набуде переваги, чия програма дій виявиться продуктивнішою (яких суб'єктів або їх коаліцій), а також від того, якою буде практика її реалізації. Відповідно, важливе значення має еволюція інституціоналізованих відносин, наявних у полі міжнародної політики. Маються на увазі певні варіанти світового порядку, за встановлення яких між собою конкурують актори багатопольярного світу, що формується.

Політика, за М. Вебером, це — прагнення влади або впливу на її розподіл між державами або в державі [54, с. 646]. Влада є визначальною конституційною властивістю політики, яка конкретизується та доповнюється через інституціональні дефініції та парадигми, що описують відносини у міжнародних і державних структурах, втілюють і матеріалізують владні функції суб'єктів державної та міжнародної політики [193, с. 51–52].

Виходячи з цього модель глобального управління залежатиме від установа певних міжнародних режимів — наборів правил, за якими повинні діяти учасники міжнародних відносин. Звичайно, розбіжність інтересів суб'єктів світової політики (урядів окремих країн, міжурядових і наддержавних організацій, параорганізацій, ТНК, громадянського суспільства), а отже, і підходів до встановлення певних міжнародних режимів, залишається в період трансформації глобалізованого суспільства високою. Однак можливість того, що в умовах формування багатопольярного світу затвердиться змішаний інституціональний формат, також імовірна. Науковці констатують зростаючу необхідність узгодження дій державних акторів політичного процесу і недержавних (представників приватного сектору та

громадянського суспільства). Вони зазначають, що низка функцій механізмів глобального управління спрямовуються у наш час на основні сфери міжнародної взаємодії суб'єктів світової політики та економіки, а також на забезпечення виконання відповідних правил для реалізації глобально значущих цілей [226, с. 24, 26].

Розширенню сучасного публічного простору й активності індивідів (громадянського суспільства) істотно сприяє інформаційна глобалізація. У політичній сфері формується окремий сектор — мережева публічна політика, і цього не можуть не брати до уваги інші представники сучасного політикуму. Нині відбувається, за висловом У. Бека [29, с. 281–288], «розпад політики», на зміну владному домінуванню національних держав і централізованих урядів приходить комунікативна влада численних співтовариств, мереж та індивідів [233, с. 87]. За оцінками експертів Національної розвідувальної ради США [409], найгнучкішими виявляться ті з учасників політичного процесу, котрі будуть здатні акумулювати й реалізувати потенціал громадян, а основним завданням для всіх стане оптимізація особистих, колективних і національних зусиль щодо безпеки та добробуту.

Затвердження моделі змішаного глобального управління, базованого на партнерстві провідних політичних акторів, найбільше відповідає меті, якої прагне досягти суспільство після завершення процесу трансформації — стійкого миру. Проте бажана для людства перспектива, якої можна досягти за гармонізації інтересів усіх учасників міжнародного політичного процесу, можлива тільки за умови, що виробництво політичного продукту відповідатиме вимогам громадянського суспільства, члени якого такий продукт будуть згодні споживати. Фактично ж у трансформаційному періоді такого роду виробництво та споживання є сторонами (протилежностями) суперечності. Система відносин, яка інституціоналізована в нинішній формі світового порядку, демонструє, що провідні гравці сучасного політикуму (уряди країн-лідерів, міжнародні організації клубного типу, міжурядові організації, ТНК) нав'язують суспільству такий, об'єктивований у формі інститутів влади продукт політичного виробництва, який не узгоджується ані з потребами, ані з інтересами людства щодо гуманістично орієнтованого у своєму розвитку суспільства (не відповідає моделі «хороше життя»).

В умовах «нової глобалізації», коли основі новаторські технології (інформаційні, комунікаційні) фінансуються ТНК і представниками глобальної еліти, створено суперсильний арсенал маніпулювання свідомістю соціуму та впливу на ухвалення ним політичних рішень. Науковці доводять, що суб'єкти світової економічної, геополітичної та духовної гегемонії капіталу монополізують: 1) найсучасніші ресурси розвитку (ноу-хау, висококваліфіковані кадри тощо), 2) контроль за глобальними інститутами (ТНК, НАТО, МВФ, СОТ), 3) механізми та інститути політичного впливу; у їх руках перебувають також 4) механізми гегемонії у сфері духовного виробництва (мас-медіа, інформаційні системи, мас-культура). Відбувається уніфікація ідейно-політичного середовища, культурна деградація індивіда, зростає його довіра до політтехнологій. Отже, система гегемонії, яка закріплює свою владу в такий спосіб, перебуває в очевидній суперечності із завданнями розвитку креатосфери та асоційованої суспільної творчості [352, с. 87, 134, 368, 429].

Світовий порядок, якщо керуватись не інтересами глобальної еліти, а необхідністю забезпечення зростання якості життя людства, вимагає змін. Для побудови суспільства відповідно до моделі «хороше життя» особливо важливими є перехідні (постіндустріальні) зміни у соціальній і духовній сферах. Д. Белл писав, що він використовує термін «постіндустріальний» з двох причин. По-перше, щоб підкреслити проміжний або перехідний характер тих змін, що відбуваються у суспільстві. І, по-друге, для того щоб виділити осьовий, такий, що визначає їх напрям, чинник — інтелектуальну технологію. Але це зовсім не означає, що технологія є рушійною силою всіх інших суспільних змін. Жодна концептуальна схема ніколи не вичерпає соціальної реальності [31, с. CXLVI]. Соціальна ж реальність, на нашу думку, включає передусім людину — особистість, наділену, по-перше, інтелектом, почуттями, емоціями, духовністю, а по-друге, згідно з її природою — одночасно як властивістю творити, так і властивістю руйнувати.

В умовах перехідного (постіндустріального) періоду метою суспільної динаміки в *соціальній сфері* слід вважати забезпечення свобод і прав людини на гідне та безпечне життя, працю, соціальне забезпечення, медичну допомогу, освіту, екологічно чисте довкілля, творчість, розвиток внутрішнього потенціалу (креативного, когнітивного, емоційного та ін.). Проте, як показала прак-

тика, на межі XX–XXI ст., саме тоді, коли виразно стали проявлятися ознаки прогресу, зумовлені постіндустріальними технологіями, почав одночасно збільшуватись розрив між економікою та соціальною сферою внаслідок розбіжності темпів їх якісної трансформації. Економічний прогрес не створив необхідних умов для забезпечення соціальної справедливості й ефективності функціонування сучасної суспільної планетарної системи. Це призвело до зростання конфліктності в глобальному соціумі та поставило питання про принципи зміни, які мають по-новому структурувати соціальну сферу, а отже, сприяти формуванню її нової якості.

У наш час вже не підлягає сумніву, що більшість проблем світового суспільства має соціальне походження. Найбільш значущими для розвитку соціуму є трудові відносини в аспекті вирішення проблеми зайнятості та відносини розподілу в аспекті вирішення проблеми бідності.

Безробіття є однією з проблем, що найглибше проникають усередину життя суспільства. Зростання безробіття в поточному періоді криє в собі довгострокові пагубні наслідки, суттєво обмежуючи можливості суспільного розвитку. Безробіття — це не тільки погіршення матеріального стану людини через втрату джерела її доходів; це — соціальна ізоляція, зростання злочинності, обмеження можливостей для своїх дітей мати гідне життя та інші прояви соціальної дестабілізації.

Світова проблема безробіття внаслідок масштабності цього явища є вкрай загрозливим чинником дестабілізації життя суспільства. За даними дослідження Міжнародної організації праці (МОП; International Labour Organization— ILO) у країнах, в яких задіяно 84 % світової робочої сили, $\frac{3}{4}$ зайнятих працюють за тимчасовими або короткостроковими договорами, на умовах неформальної зайнятості (без договору) або є самозайнятими чи здійснюють неоплачувану роботу в родині та вдома. Серед найманих працівників тільки 42 % мають постійні договори з роботодавцями [260]. Рівень безробіття у світі становить нині 5,8 % (2015 р.), що відповідає чисельності зайнятих 199,4 млн осіб і є на 30 млн більше, ніж напередодні кризи (2007 р.) [150, с. 31]. За прогнозом у 2017–2018 рр. негативну тенденцію зростання безробіття у світі не буде подолано: чисельність робочої сили зростатиме швидше, ніж створюватимуться робочі місця [422] (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

ПРОГНОЗ БЕЗРОБІТТЯ ІЛО, 2017–2018 рр. [422]

Країни	Безробіття, млн осіб		Рівень безробіття, %	
	2017 р.	2018 р.	2017 р.	2018 р.
У світі	201,1	203,8	5,8	5,8
Розвинені країн	37,9	38,0	6,2	6,2
Країни з ринком, що формується	147,0	149,2	5,7	5,7
Країни, що розвиваються	16,1	16,6	5,5	5,5
Країни	Частка незахищеної зайнятості, %		Частка бідних, що працюють, %	
	2017 р.	2018 р.	2017 р.	2018 р.
У світі	42,8	42,7	28,7	28,1
Розвинені країн	10,1	10,0	...	...
Країни з ринком, що формується	46,5	46,2	24,3	23,7
Країни, що розвиваються	78,7	78,5	67,9	66,7

Примітка: категорія населення «бідні» визначається за показником доходу або споживання, який менший ніж 3,10 дол. США на людину в день.

У рамках трудових відносин, які надійшли у спадок від індустріалізму й далі існують у сучасному перехідному періоді, вирішити проблему безробіття неможливо. Генезис постіндустріалізму пов'язаний передусім із соціальним і гуманітарним розвитком і творчою працею людини, однак на сучасному історичному етапі творча праця не стала вільною. Транснаціональний бізнес активно її винаймає та використовує, як використовується капітал.

Комерційний підхід до творчих властивостей індивіда — це справді сильний виклик суспільству. Безперечно, ідеологія капіталу, коли йдеться про людину, є дуже зручною для бізнесу, оскільки є формою, яка приховує експлуатацію праці (передусім інтелектуальної) та несправедливий розподіл доданої вартості. Однак за іншим аспектом капітал є надбанням, багатством, створеним індивідом (у власних інтересах, відповідно до схильностей та життєвих уподобань). Сформований у такий спосіб людський, інтелектуальний, креативний капітал є передумовою нової якості

праці. Науковці погоджуються, що народження людського капіталу є не ідеологічною догмою. Це — відображення реальності, яке вказує на появу в умовах панування буржуазної системи загальної творчої праці, що створює суспільні цінності й у цьому розумінні схожа з капіталом [352, с. 18].

Нову якість праці зумовлюють поширення ІКТ і мережевість, що охопила всі галузі та сфери життя глобального соціуму. Проте маємо уточнити, що соціально-трудові відносини відбувається в умовах «нової глобалізації», яка опосередкована діяльністю ТНК, що фактично становить основну причину суперечності між вільною творчою працею людей, поширеною в мережах, та глобальним капіталом.

Чимало небезпек приховують у собі також інструментальні (технологічні) засади інформаційної глобалізації, які змінюють якість праці. Через відособленість працівників у мережі та зростання індивідуалізації їхньої праці можуть істотно втратити свою суспільну цінність такі явища, як партнерство, соціальна справедливність, захист прав працівників.

Серед науковців існує також занепокоєність щодо загострення проблеми «зайвих людей», яка може загостритися унаслідок того, що під впливом нових технологій людина дедалі більше виводиться з безпосереднього процесу виробництва. При цьому частка населення, без якої вже нині може обійтись сучасне виробництво, оцінюється ними у 80 % [228, с. 106]. Проте, на нашу думку, такі занепокоєння є перебільшенням. Умови інформаційної глобалізації неодмінно стимулюватимуть появу нових форм організації праці. Уже нині досить поширилася самоорганізація працівників у вигляді краудсорсингу, коли за допомогою інформаційних мереж для виконання певних завдань бізнесом залучаються необхідні трудові ресурси.

Ясна річ, не можна однозначно стверджувати, що віртуалізована праця повністю вирішить проблему безробіття, а також що за її поширення в соціумі не виникнуть інші проблеми. М. Кастельс зауважував, що працівники (безвідносно до їхньої кваліфікації) ніколи ще не були вразливішими для організації, тому що вони стали «підтягнутими» індивідами, які віддані на відкуп гнучкій мережі [175, с. 268]. Проте одночасно з цим науковець також констатував інше — безпрецедентне зростання ролі праці в процесі створення вартості, яке відбувається в умовах інформаціоналізації суспільства.

Розвиток нових форм організації праці, трансформація соціально-трудових відносин, віртуалізація праці — об'єктивні процеси сучасності, які надалі будуть тільки поширюватись. При цьому, як показують сучасні дослідження [186, с. 92], прямого наслідку між мережевістю та зростанням безробіття не спостерігається. На рівні підприємства мережевість економіки, справді, веде до скорочення робочих місць, але на макрорівні вона сприяє їх створенню.

З наростанням нової якості соціально-трудових відносин, які розвиваються в умовах інформаційної / «нової глобалізації» пов'язано також вирішення обопільно зумовлених проблем розподілу та бідності. Бідність — феномен, властивий не тільки нинішньому етапу життя людства. Він так само існував і в попередніх історичних інтервалах часу. Однак перетворення проблеми бідності на проблему глобальної нерівності — властивість, притаманна лише нашому часу. Викликом суспільству є те, що навіть за того розвитку технологій, який склався уже нині (у періоді започаткування постіндустріальних відносин), існує можливість подолати бідність або, щонайменше, суттєво вирівняти диспропорцію в глобальному соціумі.

Фактично ця проблема, однак, не вирішується і створює нині не тільки економічну загрозу розвитку людства, але й соціальну та політичну. Відрив доходів основного населення від 10–15 % бідних породжує гострі соціальні проблеми, а віддалення 1 % найбагатшого населення від решти веде до політичних проблем, які проявляються як концентрація впливу ТНК на всі сфери життя глобального суспільства [265, с. 321]. Особливістю нашого часу є те, що глобальна нерівність стала асоціюватись як протистояння персоніфікованої світової еліти громадянському суспільству. Сукупна вартість капіталу, яким володіють близько 1000 мільярдерів, що утворюють суперклас, майже вдвічі перевищує сукупний капітал 2,5 млрд найбідніших людей. Унаслідок вражаюче нерівного розподілу влади та багатства в сучасному світі на глобальному рівні виникла велика соціальна напруженість між нечисленною групою глобальної еліти та рештою населення планети [266, с. 175].

Соціальна нерівність і розбіжність доходів населення в сучасному глобальному суспільстві виразно проявляється також під час порівняння рівня життя в різних країнах. Зіставлення індексу соціального прогресу (The Social Progress Index, SPI) з коефіцієн-

том Джині свідчить, що ті країни, яким властиві найвищі значення SPI, мають також найнижчі показники коефіцієнта Джині. Тобто це країни, в яких розшарування населення за доходами найменше. За результатами SPI 2017 р. у найвищу групу («Very High Social Progress») увійшли Данія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія та інші країни (разом 14) [453]. Водночас порівняння SPI за групами країн показує суттєву (дво- та трикратну) розбіжність соціального розвитку (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

**РОЗБІЖНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ СОЦІАЛЬНОГО ПРОГРЕСУ
ЗА ГРУПАМИ КРАЇН (розраховано на основі [453])**

Групи країн за рівнем соціального прогресу	Інтервал групи за індексом соціального прогресу, 2017 р. (max–min)	Темп розбіжності відносно першої групи (max–min), %
Дуже високий	90,57–87,98	100
Високий	87,15–75,90	96,2–86,3
Верхній середній	75,18–66,93	83,0–76,1
Нижній середній	66,43–58,31	73,3–66,3
Нижній	56,17–45,29	62,0–51,5
Дуже низький	43,46–28,38	48,0–32,3

Нині аналітики констатують лише поступові зміни і певний соціальний прогрес, але не факт повномасштабної трансформації життя глобалізованого соціуму. У деяких країнах у певних важливих сферах ситуація навіть погіршилася (стан навколишнього середовища, здоров'я та добробут, особиста свобода і вибір, а також доступність житла) [167].

Матеріальною основою та важливим чинником прогресу в соціальній сфері, як уже зазначалось, є економіка. Проте для розвитку суспільства суттєво значущим є не тільки валовий внутрішній продукт, але й система його розподілу та перерозподілу. З-поміж усіх країн — від багатих до бідних — існує висока диференціація щодо перетворення економічного зростання на соціальний прогрес. Найефективнішими у цьому за індексом соціального розвитку 2017 р. стали Коста-Рика, Киргизстан, Молдова, Непал, Сенегал і Чилі; найменш ефективними — Ангола, Саудівська Аравія,

Центральноафриканська Республіка, Кувейт, Чад і Афганістан [453].

Разом з тим за постіндустріальної трансформації життя суспільства система розподілу повинна стимулювати як економічне зростання, так і соціально-економічний розвиток. Отже, спосіб трансформації соціальної сфери глобального суспільства має бути спрямований на формування ефективного механізму розподілу створених благ і справедливого: ефективного з погляду використання творчого потенціалу суспільства та продукування інновацій, а справедливого з погляду інтересів розвитку суспільства.

У цьому контексті не можна не згадати ринок як універсальний механізм розподілу, а також як середовище, в якому виникла перша в історії людства світова криза. Сучасна конфліктність відносин у суспільстві, пов'язана з цим, наочно продемонструвала єдність та суперечність соціального та економічного в житті глобального соціуму. Досліджуючи події часу, що передував сучасному періоду розвитку суспільства, К. Полані писав, що конфлікт між ринком та елементарними вимогами впорядкованого соціального життя повністю зумовив динаміку епохи, породивши основні види перевантажень і перенапруження, які, врешті-решт, і зруйнували це суспільство [267]. У теперішній час унаслідок того, що ринковий механізм штучно регулюється транснаціональними корпораціями, невідповідність розвитку економіки потребам та інтересам соціуму тільки поглиблюється. У зв'язку з цим виникає гостра потреба соціального регулювання ринку та широкого використання постринкових механізмів соціальної організації, тобто системи заходів, орієнтованих на розвиток людини. Необхідно забезпечити безперервний процес розширеного соціогуманітарного відтворення. Для цього важливим є постійний приріст людського (на індивідуальному рівні) та соціального капіталу, що відбуватиметься відповідно до критерію інтелектуально-духовного збагачення людства.

Людський капітал є найважливішим складником багатства людства. Освічене, науково розвинуте, інтелектуально багате суспільство — це агрегований людський капітал індивідів, синергетичний ефект якого здатен забезпечити як економічне зростання, так і соціальний розвиток людства. У національному багатстві розвинених країн його частка переважає. За даними World Economic Forum (2016) перше місце у світовому рейтингу посідає Фінляндія, де показник розвитку людського капіталу

становить 85,86 %, друге і третє місця — Норвегія (84,64 %) та Швейцарія (84,61 %) [420].

Крім того, зростання людського капіталу істотно впливає на соціальний капітал. Соціальному капіталу властиві ознаки суспільного блага; його структурним носієм є соціальні мережі; він організовує суспільство на основі довіри, а отже, забезпечує умови для сприйняття членами соціуму спільної стратегії поведінки відповідно до поставленої мети. В умовах «нової глобалізації» (коли глобальний капітал намагається штучно впливати на свідомість і дії суспільства) людський капітал дозволяє не тільки стримувати процес «розмивання» в інтернет-мережах соціального капіталу, а й консолідувати його. Зважаючи на це, розширене відтворення людського та соціального капіталу є важливою передумовою формування суспільства відповідно до моделі «хороше життя».

Освічений і згуртований соціум є єдиною силою, яка може протистояти диктату глобального капіталу. Тому якщо в суспільстві набудуть визнання й інституціонального закріплення соціальні відносини (так само економічні, політичні та міжкультурні), вироблені на основі узгодженості рішень свідомих та освічених членів соціуму, можна буде вести мову про істинну меритократію в буквальному значенні цього слова. Тобто про владу гідних, владу представників інтересів громадянського суспільства, владу як функцію управління глобальними процесами, яка є втіленням нагромаджених людством знань і яка забезпечує їх застосування на благо цивілізаційного прогресу. Така система інституціоналізації відносин у соціальній сфері не має нічого спільного з меритократією «нової інтелектуальної еліти» (панівної еліти), яка репрезентує інтереси корпоративного капіталу; справжня меритократія фактично протистоїть їй.

В умовах трансформаційного періоду (переходу від пізнього капіталізму до постіндустріалізму) глобальний корпоративний капітал істотно поширив вплив на соціальну сферу суспільства. Процес комерціалізації охопив освіту, охорону здоров'я, культуру, соціальний захист населення, не кажучи вже про транспорт, зв'язок та інші її підсистеми. Особливо гостро суперечність між інтересами бізнесу та соціуму виявляється тоді, коли найважливіші для людей суспільні блага (освітні, медичні, культурно-просвітницькі) стають переважно платними послугами. Це обмежує доступ до них і, як наслідок, спричиняє впо-

вільнення соціального прогресу, посилення небезпеки інтелектуальної й фізичної деградації населення, зростання залежності від глобального капіталу та керованості діями соціуму. Зважаючи на це, загострення / розв'язання суперечності між комерціалізацією відносин у соціальній сфері та їх гуманізацією необхідно визнати ключовою причиною та чинником трансформації цієї сфери.

«Нова глобалізація» як явище, у котрому поєднуються переваги постіндустріальних технологій (передусім інформаційних і комунікаційних) з інтересами та глобальною політикою ТНК, спричиняє зростання ризиків у всіх сферах суспільного життя — у господарській, фінансовій, енергетичній, екологічній та ін. Однак найризикованішим для розвитку людства є зростання кризовості в *духовній сфері*, оскільки втрата суспільством духовності означає регрес світової цивілізації і може стати початком занепаду.

Науковці (В. Базилевич і В. Ільїн) вказують на те, що у наш час політика домінування країн у глобальному світі істотно пов'язана з намаганням США та інших країн — головних гравців на світовій арені — утримати та посилити свої позиції з позицій культурної глобалізації. Ідеться про міжнародну конкуренцію ідей, яка зумовлює псевдо цивілізаційний розвиток світу [24, с. 439]. Зважаючи на це, метою суспільної динаміки в духовній сфері є створення системи світоглядної безпеки, змістом якої є затвердження у глобальному масштабі ідеології суспільства, котре відповідає моделі «хороше життя» та базоване на принципах гуманізму (суспільства, зміст якого тяжіє до ноосфери). Ідеться про метаідеології, тобто такі системи поглядів, ідей, переконань, цінностей і настанов, що належать до вищого порядку. Вони формують відповідно визначену суспільну свідомість, що створює необхідні передумови прогресивного розвитку цивілізації та запобігання її деградації.

Для того щоб у глобальному суспільстві не відбулись зміни на зразок «суспільства презирства» — суспільства, в якому заохочуються обман, злодіяство, корупція, споживацький фетишизм, насилля тощо [309, с. 106], або на зразок суспільства, в якому править бал економіка корпоративних лих і злочинів [89, с. 74], важливо, щоб змінився тип мислення членів соціуму відповідно до ідеології гуманізму, спрямованої на всебічний розвиток людини та світової спільноти загалом.

Метаідеології, якщо вони оволодівають суспільством, докорінно змінюють ціннісні настанови розвитку всього соціуму. Такі ідеології, як ноосферна та ідеологія гуманізму, крім того, узгоджують інтереси різних представників універсуму, змінюючи тим самим структурно-якісні параметри духовної сфери як підсистеми глобального суспільного життя, що трансформується. Це особливо важливо, тому що глобалізація, яка перетворює соціум на взаємопов'язану цілісність, не тільки не зменшує, а навіть збільшує його різноманітність. Названий феномен об'єктивно породжує суперечність між прагненням людей залишити за собою право по-різному сприймати світ і прагненням до єдності світоглядів у суспільстві, яке глобалізується. Перевагою названих ідеологій є те, що вони консолідують глобальне суспільство, оскільки не відбивають інтересів окремих груп або індивідів¹.

Розвиток духовної сфери суспільства, яке еволюціонує за вектором створення «хорошого життя» і в майбутньому, не виключено також, ноосферної цивілізації, зумовлює відтворення істинно духовних цінностей (наукових, освітніх, культурних, моральних, релігійних та ін.). Цю функцію передусім покладено на науку, яка у ХХІ ст. стає дедалі більше людиною вимірною [21, с. 3]. Як притаманну нашому часу тенденцію науковці констатують домінування «наук про життя», яка прийшла на зміну пріоритету науково-технічних досліджень. Це пов'язано насамперед зі зростаючою необхідністю нових знань про способи збереження здоров'я та працездатності людей в умовах збільшення їх середнього віку (за середньосвітовими показниками). Одночасно з цим інтерес до названої проблематики пов'язаний зі змінами, що відбуваються в науковій та інноваційній діяльності корпоративного сектору світової економіки. Найбільш наукомісткими в наш час є галузі інформаційного комплексу та фармацевтики, де витрати на НДДКР до обсягів реалізації становлять 15–20 % [226, с. 352].

Роль науки в період глобальної трансформації суспільства постійно зростає. Наукове знання стало найважливішим елементом у структурі когнітивно-світоглядного потенціалу соціального суб'єкта та стратегічним ресурсом суспільства. У другій половині ХХІ ст. воно почало розглядатись не суто як сила, але як сила здатна створити нове суспільство [297, с. 205].

---

¹ Про це докладніше [225, с. 77–105].

Важливість для соціуму наукових знань стимулює розвиток освіти. Слід зауважити, що в період становлення постіндустріального суспільства цінність освіти для соціуму постійно зростає. Здійснюючи функції навчання, виховання й соціалізації, освіта також створює в глобальному середовищі (мультикультурному, мультинаціональному, мультиклерикальному й до того ж вельми рухомому внаслідок активних міграційних процесів) необхідні умови для забезпечення стабільності життя людства, а отже, для збереження цивілізації.

Не менш важливими у цей період стають релігія і мораль. Релігійні й морально-гуманістичні цінності створюють підвалини для досягнення членами соціуму консенсусу. Це — продуктивні підхід до розв'язання суперечностей у найбільш делікатній сфері відносин глобалізованого соціуму, оскільки засади консенсусу передбачають механізм узгодження спільних та особистих інтересів.

Переформатування суспільства, зазначають науковці, створює гостру потребу в новому просвітницькому гуманізмі [225, с. 84]. У суспільстві, яке рухається в напрямі розбудови «хорошого життя», а далі, можливо, до створення ноосферної цивілізації, такі відносини повинні бути інституціолізовані. Тобто мають набуті закріплення гуманістичні норми і практики, які є необхідними інструментами захисту інтересів соціуму.

Інституціоналізацію відносин у духовній сфері суспільства слід трактувати як складову глобального управління, що формується. Ідеологія гуманізму є альтернативою теперішньому порядку володіння глобального капіталу, оскільки вона підносить у соціумі статус істинно духовних цінностей і цим змінює мету управління. Гуманістична ідеологія інструментальна, тому за умов зростання ролі духовних інститутів у суспільстві відбудуватиметься реалізація інтересів планетарного соціуму та їх захист.

Глобальне управління, що формується, зазначають науковці, є багаторівневою системою мережових відносин і взаємодій для управління різними сферами, яка охоплює формальні й неформальні механізми. Вони забезпечують (повинні забезпечувати) порядок і стабільність у світі, який постійно змінюється, — широкий діапазон світового співробітництва без світового уряду [459, с. 1]. Інституціолізована система відносин духовної сфери суспільства є однією з найбільш значущих складових сучасного під-

ходу до управління життям соціуму в умовах багатополярності світу. Ґрунтуючись на ній, громадянське суспільство здатне ефективно протистояти ідеології глобалізму, в якому втілені інтереси великого капіталу та, зокрема, глобалізму у його новій (мережевій) формі, яка дозволяє ТНК вилучати надприбутки від пропагування ідеї безмежно зростаючого споживання.

Багатополярність світу та вихід на арену історії країн із сучасним рівнем економіки, але з іншими духовними традиціями і настановами, підкреслюють науковці, надає шанс людству знайти більш гідні смисли, цілі та напрями розвитку [58, с.137]. Це передбачає: усвідомлення інваріантності базових цінностей людського суспільства, передусім визначального постулату — людина є вищою цінністю; розширення рамок громадянськості до вселенських масштабів; конструювання інституціонального каркасу «світу світів» — моделі соціуму, який живе за принципом «єдність у різноманітності» [225, с. 101].

П. Сорокін описав перспективу життя соціуму як виникнення та поступове зростання перших компонентів нового — інтегрального — соціокультурного порядку, його системи цінностей і типу особистості [301]. Уже нині в результаті інтеграції духовних засад різних соціумів з'являються паростки нового духовного життя — почав формуватися глобалістський, або загальноцивілізаційний, менталітет¹ суспільства. Проте це, справді, лише початок шляху, що його повинно пройти суспільство для того, щоб модель «хорошого життя» була реалізована.

У перехідному періоді суспільства до нової системи відносин загроза регресивної динаміки в духовній сфері не усунена. Суперечність між системами цінностей посткапіталістичного суспільства, з одного боку, та глобально-капіталістичного суспільства (капіталізму в його пізньому періоді існування) — з другого, виявляється надзвичайно гостро. Ринок і капітал намагаються підпорядкувати собі творчість, перетворити її на вузький професіоналізм екстремальної діяльності, створюючи всі необхідні передумови для виробництва на цих фабриках прагматизованих освіти, науки, мас-культури навіть не товарів, а їх симулякрів — перетворених форм знань, культури творчості, пристосованих до потреб сучасного тотального ринку [47, с. 176–177]. Глобально-капіталістичний лад намагається сформувати «одновимірну лю-

¹ Термінологія за Н. І. Губановим і Н. Н. Губановим [371, с. 137].

дину»¹, він чинить супротив якісним змінам, культивує споживацький тип життя. Урешті-решт виникає «форма одновимірної думки та поведінки, в яких ідеї, прагнення та цілі, що виходять за змістом за межі встановленого по ряду мислення та дій, або знищуються, або зводяться до умов того самого порядку [429].

Отже, в умовах якісної трансформації економічного та соціального розвитку глобалізованого суспільства відбуваються два різноспрямовані процеси: з одного боку, боротьба за налагодження нового «хорошого життя» планетарного соціуму, яке ґрунтується на постіндустріальній економіці, а з другого — за збереження старого індустріального глобально-капіталістичного ладу. Результативність названих процесів істотно зумовлюється «новою» глобалізацією (розширення впливу інформатизації, мережовості, комунікативності суспільства, що опосередковується діяльністю ТНК). Ураховуючи це, гармонізація підсистем суспільства як глобальної цілісності, може бути забезпечена тільки за умов гуманістичної спрямованості розвитку соціуму.

4.4. Проблеми узгодження інтересів суб'єктів економічних відносин в умовах суперечливого глобалізованого ринку

В умовах сучасного перехідного періоду від індустріальних до постіндустріальних відносин економічна система світового суспільства все ще істотно зберігає ознаки ринку. Глибина суперечностей у цьому періоді залежить від того, наскільки економіка (стан ринкових відносин, що піддаються трансформації) відповідає вимогам розвитку громадянського суспільства, яке прагне гармонізованого та гуманістично спрямованого «хорошого життя». У наш час формується соціум, який здатен до самореалізації і в якому неухильно розвивається необхідність задоволення матеріальних і духовних потреб індивідів відповідно до системи вищих людських цінностей; поступово утворюється новий лад — такий, де заперечується ринок періоду розвинутого капіталізму та затверджуються посткапіталістичні / постіндустріальні економічні відносини і архетип (прообраз) ноосферної цивілізації. Тобто *громадянське суспільство дедалі більше набуває ознак справж-*

---

¹ Вислів Г. Маркузе за назвою однойменної книги.

нього «третього суспільного сектору» (поряд з державою та бізнесом). Однак у глобальному масштабі створення нової системи соціально-економічних відносин пов'язано з труднощами. Ними є подолання суперечностей, в яких, з одного боку виступає громадянське суспільство як організована сила, що формується, а з другого — владна світова еліта у вигляді представництва держав (їх урядів) у міжурядових організаціях, а також міжнародний бізнес, який репрезентують транснаціональні корпорації та подібні до них структури.

Сучасний період розвитку суспільства є іманентно суперечливим, що пояснюється його трансформаційною сутністю — сутністю перехідного періоду від ринково центричної (капіталістичної та індустріальної) економіки до людиноцентричної (посткапіталістичної і постіндустріальної). Системні суперечності, які утворилися нині, істотно посилюються глобалізацією. Сукупний ефект цих процесів (процесу системної трансформації, поєднаного з процесом глобалізації) виявляється, так-би мовити, вдовж усієї архітектонічної побудови планетарної економічної системи — на загальносвітовому рівні, на рівнях економічних систем кожної з країн, у межах функціонування локальних систем господарювання. Особливої виразності він набуває в системі ринкових відносин. Найпоказовішим у цьому аспекті є споживчий ринок, де затрати живої та уречевленої праці набувають суспільного визнання; де продукт переходить у фазу кінцевого споживання і підтверджує тим самим доцільність і важливість його продукування.

Системна трансформація, яка відбувається на тлі глобалізації, так само як і змінювані ринкові процеси, є актуальною проблематикою, яка нині активно вивчається економічною наукою. Утім поле названої наукової аналітики має бути істотно розширене. Поглиблення вимагають дослідження ринкових суперечностей як явищ, що властиві сучасним глобалізованим та істотно трансформованим економічним відносинам. Такі відносини пов'язані зі специфікою конфронтації ринкових сил, а також з дисфункціональністю ринку як особливої форми її прояву. Названі процеси та явища не тільки й далі існують в умовах трансформації сучасної господарської системи, але й набувають все більшої виразності. Саме вони стають сьогодні індикаторами змін економічної системи, де під впливом глобалізації ринково-капіталістичні відносини обміну набувають нового постіндустріального змісту.

Ринково-капіталістичні відносини сучасного періоду глобалізації суттєво відрізняються від тих, що існували півтора сторіччя тому. Їх специфіку визначає те, що суспільний розвиток супроводжується становленням нових (постіндустріальних) відносин, які безпосередньо пов'язані з процесами, що походять з нематеріальної сфери. Для системи постіндустріального відтворення, яке перебуває нині в стадії становлення, властиве розширення інтелектуального виробництва та, як наслідок, посилення ролі людського чинника на всіх інших етапах відтворювального економічного циклу. Це означає, що за названих визначальних трансформацій сфера обміну (тобто ринок загалом та споживчий ринок зокрема) не може не зазнавати змін.

Поширення в економіці процесів інтелектуалізації й інновації істотно зумовлено зміною відносин у двох сферах, які є визначальними для господарської діяльності людей і цивілізаційного розвитку суспільства. Це — пов'язані між собою *сфери відносин праці та власності*, які є фундаментально значущими для побудови будь-якої суспільної системи. В умовах становлення нового суспільства (відмінного від попередньої форми його існування) суперечності, які є обов'язковими супутниками системних трансформацій, зароджуються передусім у цих взаємодіючих між собою сферах. Їх інтегрований вплив стає визначальним для суспільного життя.

При цьому саме ринок об'єктивує трансформаційні процеси та суперечності, викликані ними. Він же визначає глибину конфлікту між працею та капіталом, що проявляється у вигляді основних трендів, а саме: змінюється структура вартості товару (зростає інтелектуальна частка у доданій вартості виготовленого блага); зростає варіативність відхилення ринкової вартості товарів від собівартості; у системі розподілу доходів від реалізованої вартості посилюється диспаритет між часткою працівника (власника ресурсу праці) та виробника (власника капіталу).

Ринок є найнаочнішим індикатором суперечностей сучасного трансформаційного періоду. Нині він відображає початок нового відтворювального циклу суперечності¹, що розгортається одночасно та взаємозалежно у сферах відносин праці та власності, які першими почали набувати постіндустріальних ознак. Крізь при-

---

¹ Відтворювальний цикл суперечності складається зі стадій: виникнення — становлення — розвиток — конфлікт.

зму процесів, що відбуваються на ринку, проявляється сучасний феномен розширення сфери складної інтелектуальної праці та звуження сфери застосування простої репродуктивної. Симетрично в умовах сучасного ринку відображаються процеси розширення того сегмента сфери відносин власності, який відповідає сутності постіндустріальної та людиноцентричної економіки за одночасного звуження іншого — якому властива ринково-капіталістична специфіка.

З одного боку, сучасний ринок усе швидше наповнюється товарами, які повністю або частково є результатом інтелектуальної праці — вартістю, що створена працівником за використання його креативних властивостей, таланту та інтелекту. З другого боку, купівля / продаж такого товару передбачає існування особливих відносин власності за реалізації майнових прав на нього. Тобто вже в нинішньому — перехідному — періоді до постіндустріальної економіки трансформується звичайний тип ринкових відносин і разом з цим починає проявлятися специфіка суперечностей нової господарської системи.

Функціонуючи, сучасний ринок об'єктивує, по-перше, інтелектуально збагачену творчою працею людини вартість товарів, що перебувають в обігу, і, по-друге, механізм привласнення нової створеної вартості. Отже, на поверхні ринкових відносин постає ключова системна суперечність — між працею та капіталом; між продуктивними силами та виробничими відносинами, зміст яких визначають відносини власності. Це, на нашу думку, висвітлює справжні причини сучасних ринкових суперечностей. Поступово змінюючись сам, ринок неумисно, але дедалі виразніше демонструє їх як похідні від суперечності «праця — капітал (власність)». Для нашого часу це — суперечність між інтелектуальною, креативною, творчою діяльністю працівника та глобальним капіталом, його власністю і владою. Для функціонування всіх економічних систем і ринків (як їх складових) зміни трудових відносин і відносин власності є визначальними. Від цього залежить виникнення та розв'язання / поглиблення низки окремих суперечностей у різних сферах економічного життя світового суспільства.

Дослідження цього процесу в необмеженій довгостроковій перспективі дозволяє з досить високою імовірністю припустити, що на ринкові відносини чекатимуть істотні зміни. Це передусім пояснюється тим, що в міру розвитку постіндустріальних відно-

син міра загострення названої суперечності тільки посилюватиметься. Завершиться процес протистояння інтересів інтелектуального працівника та власника капіталу витисненням приватної власності на засоби виробництва власністю особистою.

Що стосується майбутнього, яке чекає на ринок, найвідомішими є передбачення Е. Тоффлера. Він вказував на індивідуалізацію споживання благ у постіндустріальному суспільстві, на зникнення відмінностей між споживачем і виробником (явище просюмеризму), а також прогнозував виникнення трансринкової цивілізації. Одночасно науковець зауважував, що за умов затвердження такої цивілізаційної форми обмін і ринок (як форми існування господарської процесів) не перестануть існувати. Вони залишаться, але набудуть істотної специфіки внаслідок втрати ними статусу визначальних структур. Під словом «трансринкова» Е. Тоффлер розуміє цивілізацію, яка залежить від ринку, але яка більше не поглинена потребою будувати, розширяти, розробляти й інтегрувати цю структуру, тобто цивілізацію, яка здатна поставити на порядок денний нові завдання, адже ринок уже побудований [324].

Також Е. Тоффлер писав, що за умов трансринкової цивілізації набуде розвитку «виробництво для себе» [324], що, на нашу думку, перегукується з однією з визначальних ідей концепції «хорошого життя» та «хорошої економіки», яка йому відповідає. За Аристотелем, «хороша економіка» націлена на постійний пошук і отримання вищого блага, тобто, висловлюючись сучасною мовою, вона повинна бути інноваційною у найширшому розумінні цього.

«Хороша економіка», за Е. Фелпсом, повинна впливати на світ, тобто слугувати прагненню людей до розвитку нових практик [332, с. 394]. Прагнення багатства, задоволення від володіння ним, надія на отримання ще більшого багатства, зазначає науковець, прийнятне для комерційної економіки, але для того щоб виникла сучасна економіка, необхідне нове відчуття можливостей життя за межами нагромадження багатства [332, с. 151].

Отже, тепер під впливом пост капіталістичної / постіндустріальної трансформації економічного життя суспільства ринкові відносини почали істотно змінюватись. Принагідно також варто зазначити у цьому роль глобалізації. З одного боку, навіть у сучасних глобалізованих умовах розвитку світового господарства ринки кожної з країни далі зберігають властиву їм своєрідність.

Спричинені внутрішньою організацією ринкового господарства країн, не позбавлені специфіки також суперечності ринкових процесів, що відбуваються в рамках національних макроекономічних систем. Найбільші виклики ринковій функціональності створює інституціональна недосконалість, наявна в рамках національних систем. Вона породжена такими чинниками, як неефективність державного регулювання, невиваженість внутрішньої й зовнішньої економічної політики, яку провадить уряд, недієвість законодавства тощо. Однак не можна також не погодитись із тим, що сучасні ринкові процеси все більше детермінуються глобалізацією, що означає підпорядковування їх визначальним світовим економічними трендам, а також політичному й економічному впливу провідних держав і наддержавних інститутів. Це значним чином уніфікує прояви ринкових суперечностей на ринках різних країн.

Про це свідчать, зокрема, сучасні процеси зниження ринкової активності у світі, які пов'язані, з одного боку, з уповільненням зростання ВВП і обсягів торгівлі в Китаї та Бразилії (у країнах, де економіка зростає найшвидш), а з другого — зі зниженням рівня імпорту в США. Наявність у рамках глобалізованого ринкового господарства залежності між країнами також підтверджує статистика. За даними СОТ останні п'ять років зростання світової торгівлі не перевищувало 3 %; прогноз на 2016 р. передбачав приріст на рівні 1,7 %, а на 2017 р. — 1,8–3,1 % [479]. Фактично у 2016 р. зростання світової торгівлі становило близько 1,3%. Це найнижчий темп від часу кризи 2008 р., але тренд, якщо його оцінювати за поточними даними 2017 р., поліпшився — відбувається повільне зростання, яке до кінця року очікувалося на 2,4% [72].

Сьогодні вже недостатньо сприймати ринок як виключно саморегульовану систему, яку автоматично приводить до рівноваги рух попиту та пропонування, що обумовлює найбільшу ефективність економіки, а отже, бажаність такого стану для суспільства. Цей опис ринкового механізму залишився в академічних виданнях як спосіб простого пояснення вихідних принципів його дії. Нині практика вимагає розширеного сприйняття наукою ринкових процесів і механізму, за якими функціонує ринкова система. У період поширення знань та інформації сутність ринку почала істотно змінюватись. Безпосередньо це проявляється дедалі активнішому ринковому обігу інтелектуальних та інформаційних продуктів, створених за допомогою людського капіталу, роль

якого в сучасній економіці невпинно зростає. Саме домінування людського чинника у змістовності всіх процесів, що відбуваються в ринковому середовищі, передусім змінює сутність ринку та істотно ускладнює його механізм.

У зв'язку з визначенням сучасного ринку як системи, що має складний механізм дії, насамперед необхідно зробити уточнення щодо стану його рівноваги. Сучасний ринок принципово необхідно розглядати як нерівноважну динамічну систему, в якій оптимум (стан рівноваги) є, скоріше, винятком, ніж правилом його існування. Природно нерівноважний ринок нашого часу як ніщо інше з усією переконливістю демонструє суперечність праці та капіталу; конфлікт приватних і суспільних інтересів; приватної та особистої власності.

Розглядаючи ринковий вияв суперечностей глобалізованої економіки, важливо конкретизувати окремі положення щодо споживчого ринку. Це пояснюється необхідністю зосередитися на значущості такого аспекту аналізу, як кінцевий етап руху вартості, створеної людиною, що пов'язано з формуванням та розподілом багатства суспільства, його добробутом, а також суперечностями глобалізованої економіки, що виявляються в цій царині.

Сучасне ускладнення механізму споживчого ринку пов'язано з його комплементарністю; точніше, з комплементарним проявом суперечностей, що виникають на пов'язаних між собою ринках. Ідеться зокрема про ті з них, де формуються визначальні передумови виникнення попиту та пропонування на товари кінцевого споживання. Стосовно до попиту — це передусім фінансовий ринок, місткість якого істотно формується за кошти заощаджень домогосподарств — тієї частини їх доходів, що стали інвестиціями, а отже, альтернативою споживчим витратам; стосовно до пропозиції — це передусім ринки факторів виробництва, які є похідними від ринку товарів, але які зворотним чином, насамперед через ціни на вхідні ресурси (енергоносії, сировину тощо), також створюють істотний тиск на місткість споживчого ринку.

Особливою ознакою сучасного ринку серед безлічі інших важливих є його багатофункціональність. Ринок регулює, інформує, розподіляє, стимулює, виконує функції ціноутворення, санації, контролю та ін. Проте необхідно зазначити, що нині ринок все більше виявляє свою специфічність. Це пов'язано передусім з процесами системної трансформації — з переходом суспільства до моделі економіки, в якій превалюють цінності найвищого рів-

ня (духовність, інтелектуальний розвиток, розкриття внутрішнього потенціалу людини), а також з глобалізацією, вплив якої істотно посилюється протягом XX та на початку XXI ст.

Для того щоб відповісти на питання, наскільки функції сучасного ринку є ефективними, недостатньо оцінювати їх дію тільки за критеріями ефективності у споживанні, у виробництві та в обміні. В умовах становлення постіндустріальної економіки набуває особливого значення оцінка функціональності ринку з позиції інтересів цивілізаційного розвитку суспільства. Економіку майбутнього слід сприймати як економіку людини та для людини. Відповідно, функціональність ринку перехідного до постіндустріальних відносин періоду необхідно оцінювати як засіб досягнення вищого рівня цивілізаційного розвитку, отриманого на основі забезпечення добробуту суспільства.

Фундаментальна економічна наука визначає теорію добробуту як таку, що описує поліпшення якості життя населення на основі зростання багатства з позицій нормативного аналізу; тобто відображає ситуацію такою, якою вона має бути, для того щоб суспільство постійно розвивалось. Однак згідно з умовами Парето-оптимальності варіантів розподілу добробуту між членами суспільства може бути безліч. Як уже неодноразово зазначалось, у періоді становлення постіндустріального суспільства внаслідок теперішніх трансформаційних процесів загострюються суперечності. У досліджуваному контексті це, зокрема, проявляється у тому, що за умов глобалізованої та істотно підпорядкованої інтересам великих корпорацій економіки ринок і далі відіграє важливу роль, розподіляючи дохід на користь глобальних і міжнародних компаній.

Аналіз процесів, які відбуваються нині в глобалізованій економіці, дозволяє констатувати факт того, що з погляду інтересів транснаціональних корпорацій сучасний ринок є цілком ефективним. Нині ТНК контролюють понад 80 % світового товарного обороту. За даними Forbes сукупні показники 2000 найбільших компаній світу у 2016 р. були такі: виручка — 35 трлн дол. США, прибуток — 2,4 трлн дол., вартість активів — 163 трлн дол., ринкова капіталізація — 44 трлн дол. [472]. Проте сказати так само, що функціонування ринку періоду пізнього капіталізму є ефективним з погляду інтересів суспільства, не можна; тим більше цього не можна стверджувати, якщо врахувати імператив «хорошого життя» соціуму та прообраз ноосферного цивілізаційного розвитку (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

**ЕКОНОМІКА США, ЯПОНІЇ ТА КИТАЮ
У ВІДОБРАЖЕННІ МІЖНАРОДНИХ РЕЙТИНГІВ
(побудовано на основі [472; 468])**

Країна	Рейтинг The World's Largest Companies 2016, Forbes		Рейтинг The Legatum Prosperity Index 2016, The Legatum Institute	
	кількість національних корпорацій з 2000 рейтингованих	перші 10 корпорацій і їх місце в рейтингу	місце країни зі 149 рейтингованих	значення індексу в діапазоні 79,28–36,84 (max–min)
США	587	Berkshire Hathaway (4) JPMorgan Chase (5) Wells Fargo (7) Apple (8) ExxonMobil (9)	17	73,51
Японія	219	Toyota Motor (10)	22	70,39
Китай	200	ICBC (1) China Construction Bank (2) Agricultural Bank of China (3) Bank of China (6)	90	55,6

Сказане підтверджує парний аналіз, в якому для порівняння взято показники рейтингу найбільших публічних компаній світу та рейтингу країн за рівнем процвітання. Індекс процвітання країн (The Legatum Prosperity Index) розраховується на основі даних авторитетних міжнародних організацій (ООН, Світового банку, Організації економічного співробітництва та розвитку, COT), інститутів (Gallup), компаній (Economist Intelligence Unit, IDC, Pyramid Research) та ін. Він урахує різні аспекти життя планетарного соціуму — економіку, підприємництво, управління, освіту, охорону здоров'я, безпеку, особисту свободу, соціальний капітал, екологію. Порівняння за цим показником країн, з яких походять найбільші корпорації світу, свідчить, що жодна з держав не забезпечила власному народу такий самий високий рівень ефективності життя, який відповідає рівню фінансової результативності, що її досягли корпорації. Фактично, ані США, ані Японія, ані Китай не ввійшли навіть у десятку перших країн за рейтингом The Legatum Institute. Китай взагалі посів 90 місце зі 149, незважаючи на те що з цієї країни походять найбільші корпорації світу.

Можна привести ще одне досить наочне порівняння. Сукупний прибуток трьох найбільших за рейтингом Forbes 2016 р. банків світу (Industrial and Commercial Bank of China, China Construction Bank, Agricultural Bank of China) становив 109,4 млрд дол. США, що перевищує річний ВВП майже 70 % усіх функціонуючих макроекономічних систем світу (якщо їх оцінювати по одиниці): 133 країн світу зі 193 у рейтингу, складеному за методикою Світового банку (World Bank) (дод. У).

Отже, проблема економічної ефективності / соціальної справедливості (яка, доречі, завжди була в системі ринкових відносин і поставала перед суспільством як проблема вибору) за назованих умов набуває, без сумніву, першорядного значення. Її загострення означає, що в суспільстві поглиблюється суперечність системного масштабу (така, що охоплює всі сфери життя соціуму), яка, зокрема в економіці, виявляється як *збільшення дисфункціональності ринку*, механізм якого відповідає сучасному періоду (становлення постіндустріальних відносин) (рис. 4.12).

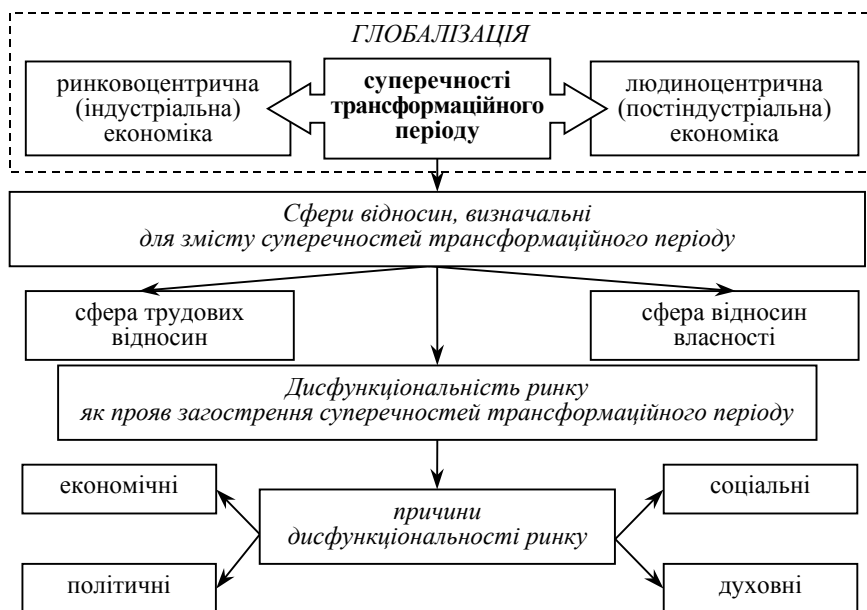

Рис. 4.12. Причинна зумовленість дисфункціональності сучасного ринку

Слід зауважити, що дія ринку може як сприяти соціально-економічному розвитку суспільства, так і гальмувати його. Це означає, що вплив ринку може бути як позитивним — корисним згідно з його функціональним призначенням для розвитку суспільства, так і негативним — функціонально небажаним. Дисфункціональність споживчого ринку виявляється через провокування викликів для суспільства, яких в умовах переходу від індустріальної економіки (ринковоцентричної) до постіндустріальної (людноцентричної) стає чимраз більше.

Сьогодні дисфункціональність ринку зростає у зв'язку з таким:

- інтелектуальні продукти, а також переважна більшість інших товарів унаслідок зростання втіленої в них частки людської творчої діяльності все більше набувають ознак змішаних благ — опосередковано-приватних або опосередковано-суспільних;

- сфера відносин власності трансформується відповідно до вимоги соціуму, якою є пріоритет забезпечення суспільної корисності інтелектуальних благ порівняно з первинністю забезпечення права власника на них;

- в економіці поступово зменшується суто ринкова сфера, де є в обігу знання, та, відповідно, зростає дискурсивна (розсудкова) — позаринковий сегмент взаємодії працівників, який існує як система корпоративних (внутрішньоофісних) відносин або мобільних неофісних відносин, що набувають поширення внаслідок самозайнятості та самоорганізації працівників, а також використання засобів телекомунікації, у тому числі Інтернету;

- істотно активнішим стає вплив ринку на процес обміну результатами діяльності людей (що спричинено імперативністю виробництва знань, інновацій, розвитку творчих властивостей працівників) порівняно з тим, як до цього, навпаки, виробництво благ, призначених для обміну, обумовлювало необхідність ринкових відносин;

- існує протилежність між змістом і формою інтелектуальних благ, в якій вони є в обігу на ринку: змістовність товарів — ідеальна (у плані ідеальності їх природи, оскільки походження таких благ зумовлене індивідуалізованою творчою діяльністю людей), тоді як форма — матеріальна;

- зростає імовірність посилення монополізму, що пов'язано з мірою захисту прав інтелектуальної власності та механізмом його реалізації;

- асиметрія ринкової інформації не тільки не зникає з поширенням інтернет-технологій, але й може посилюватись унаслідок

викривлення або дозування інформації обмеженою кількістю глобальних корпорацій, які контролюють медіапростір;

– обмеженою є можливість переспрямування негативних зовнішніх ефектів, що виникають унаслідок посилення боротьби за владу між представниками глобальної еліти у визначенні умов світового економічного порядку;

– посилюється екологічна загроза людству (зменшуються природні багатства, уповільнюється відтворення відновлюваних ресурсів, скорочуються запаси не відновлюваних тощо) унаслідок того, що в глобалізованому суспільстві його теперішньої стадії розвитку бракує дієвого механізму забезпечення розвитку соціуму як альтернативи моделі необмеженого економічного зростання;

– у перехідний період до постіндустріальної економіки зростає кризогенність, про що свідчать наслідки першої глобальної кризи ХХІ століття, яка, починаючись як структурна, переросла у трансформаційну, стадіальну та системну;

– все виразнішою стає специфіка поділу праці між країнами, що зумовлено роллю, яку відіграють держави в системі світових господарських відносин, і мірою їх впливовості;

– зберігається багатокладність світової економіки, зумовлена розбіжністю технологічного розвитку країн, що спричиняє неодноразовість переходу різних країн до вищого (постіндустріального) технологічного укладу та, як наслідок, від ринковоцентричної економіки до людиноцентричної;

– відбувається концентрація процесів науково-технічного розвитку в рамках діяльності транснаціональних корпорацій, що робить науково-технічний прогрес найістотнішою конкурентною перевагою суб'єктів світового ринку та інструментом ринкової влади для тих, хто нею володіє;

– значна частина господарських зв'язків переноситься у віртуальний простір за звуження традиційного середовища їх здійснення, що спричиняє трансформацію сфери ринкових відносин за одночасного зростання просторової та часової необмеженості процесів, які відбуваються в економіці;

– посилюється економічна нестабільність, викликана збільшенням відриву фінансового капіталу від продуктивного (пропонування грошей, цін, валютних курсів від реальної економічної основи).

Крім економічних причин виникнення дисфункціональності сучасного ринку виділимо групу інших суспільно значущих чин-

ників (політичних, соціальних, духовних). Так, А. Дітон¹, який досліджував матеріальну складову добробуту суспільства, підкреслював, що не меншу важливість мають його нематеріальні складники — здоров'я, освіта, громадянські та політичні права та свободи, екологічна ситуація тощо [387, с. 91]. Від того, як суспільство регулює проблеми бідності, нерівності та вирішує завдання підвищення добробуту, залежать функціональні межі ринку. Тобто політичні, соціальні й духовні зміни в суспільстві також здатні суттєво вплинути на функціональну спроможність ринку.

Розглядаючи механізм дії політичних чинників, які можуть зумовити дисфункціональність споживчого ринку, маємо зазначити, що фактично ухвалення рішень у системі різних гілок влади істотно нагадує ринкові відносини. Тільки на політичному ринку, на відміну від ринку товарів і послуг, продаються / купуються преференції, здобуті гравцями цього поля в процесі лобіювання інтересів певних політичних партій, фінансових або бізнесових груп. Верхівку сучасного політичному утворюють представники глобальної еліти, які входять до міжнародних формальних і неформальних організацій — Ради безпеки ООН, Римського клубу, G-7, G-20 та ін. Вищий політичний світ є провідником економічної політики урядів найбільш економічно розвинених країн і виразником інтересів фінансових груп і транснаціональних корпорацій. Виходячи з цього ним виробляється така система інституціоналізації світових економічних відносин, наслідком якої стає глобальна за масштабом залежність планетарного економічного розвитку від ухвалення політичних рішень, що, безумовно, обмежує продуктивні функції ринку.

Розмірковуючи про соціальний аспект дисфункціональності ринку, виокремимо з-поміж багатьох суспільних явищ таке, як бідність. Цей граничний прояв соціальної нерівності суспільства вважається однією з найбільших глобальних проблем сучасності. Зростання бідності в суспільстві означає, що господарська система втрачає ефективність, темпи економічної динаміки вповільнюються (у критичних випадках стають від'ємними), знижується загальний рівень життя населення, а разом зі зменшенням добробуту втрачається потенціал соціально-економічного розвитку. Тобто ринковий механізм априорі нездатний забезпечити вирішення проблеми бідності.

---

¹ Ангус Стюарт Дітон (Angus Stewart Deaton) — лауреат Нобелівської премії з економіки 2015 р. за дослідження споживання, бідності та добробуту [470].

Функціонал ринку також виявляється недостатнім, коли виникає необхідність розподілу благ, які формують продуктивні властивості людини, насамперед знань та інформації. Це зумовлено тим, що в системі ринкових відносин існують істотні бар'єри доступу людей до названих благ — перш за все факторами обмеження стають доходи та ціни. Утім споживання благ, які є соціально значущими, забезпечує, як відомо, формування добробуту суспільства. Якщо таке споживання збільшується, сукупне багатство й добробут зростають, створюються умови для всебічного розвитку соціуму. За зменшення споживання соціально значущих благ, навпаки, виникають несприятливі умови для цього.

Духовність, мораль, ментальність — такі сфери людської життєдіяльності взагалі погано узгоджуються з принципами ринку. У розвиненому суспільстві, яке активно розбудовує механізм свого функціонування на засадах постринкових відносин (в ідеалі — на засадах ноосфери), як правило, суспільна свідомість (характер, дух, спосіб мислення соціуму) обмежує поширення ринкового прагматизму. Проте саме такі духовні цінності сучасний ринок намагається експлуатувати насамперед. Це пояснюється тим, що названі принципи гуманізму закладені на глибокому рівні свідомості людини, що дозволяє маніпулювати її ринковою поведінкою. У наш час це проявляється як зростання ризику поширення економіки «for fun» — викривленої форми споживання, в якій популяризуються товари псевдокультури, квазідуховності, спотвореної ментальності тощо.

Ринкові суперечності, які виявляються як явища сучасних економічних відносин (перехідних до постіндустріальної економіки), супроводжуються процесами *міжсуб'єктної конфронтації*. Полем їх дії є глобалізоване ринкове середовище, яке істотно відрізняється від попереднього стану світового ринку, коли глобалізація тільки зароджувалась. Оцінюючи сучасний світовий ринок за роллю окремих суб'єктів і їх взаємодією, необхідно констатувати, що він змінився майже принципово порівняно з ринком періоду часової межі XIX–XX ст.

Якщо в доглобалізаційному періоді капіталізму, а також на початкових стадіях еволюції глобалізаційних процесів визначальною для результатів суспільного розвитку була конфронтація «держава — ринок», то нині нею стає — конфронтація «громадянське суспільство — ТНК». З огляду на реальні процеси, які відбуваються в економіці (в її ринковій сфері), у політиці та соціумі загалом, науковці [265, с. 320] стверджують, що необхідним є

оновлений науковий підхід до їх пояснення: перехід від біполярної схеми протистояння держави та ринку та триполярної, що відображає участь держави, ринку та корпорацій у визначальних ринкових процесах, до схеми, яка враховує четверту силу, що в наш час активно формується, — громадянське суспільство (рис. 4.13).

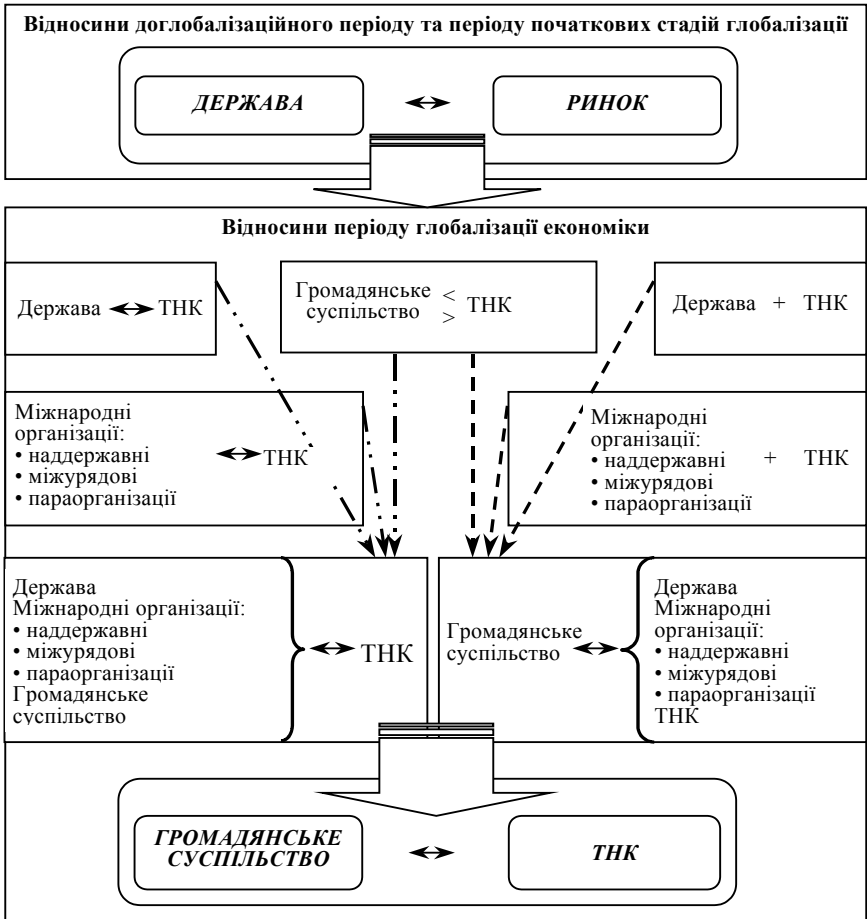

Рис. 4.13. Конфронтація основних протидійних сил ринку як процес розв'язання / поглиблення його суперечностей:

+ — згода інтересів; $\leftrightarrow$ — конфлікт інтересів;
 < — варіативність співвідношення інтересів
 >

За схеми взаємодії «держава — ринок» конфронтацію породжує функціональне призначення держави. Цей інститут створений суспільством для того, щоб обстоювати інтереси його членів — ті, що їх не може забезпечити ринок. Держава повинна компенсувати традиційні для ринку провали: вирішувати проблеми суспільних благ, зовнішніх ефектів, асиметричності інформації, природних монополій тощо. Особливо необхідно зазначити прояви конфронтації у сфері вибору державою певної конкурентної політики, оскільки вона може як сприяти лібералізації ринку, так і обмежувати її.

За змістом описаний сегмент функціонального протистояння є базовим. З огляду на це він залишається значущим також для сучасного ринку. Проте одночасно треба враховувати, що започаткування та поступальний розвиток нового способу виробництва, базованого на постіндустріальних технологіях, і процес глобалізації внесли суттєві зміни, що виразно проявилось нині у функціональних аспектах держави та ринку. Ідеться передусім про зміни структури світової виробничої системи, міжнародного поділу праці, розподілу світового доходу, а також про інтеграцію і транснаціоналізацію як визначальні тренди сучасності.

З розвитком нових системних відносин (техніко-економічних і суспільно-економічних) і поглибленням процесів глобалізації зросла впливовість великих міжнародних корпорацій. Стан світових економічних відносин став визначатись протистоянням трьох основних сил — держави, ринку та корпорацій.

Конфронтацію у цьому полі взаємодії (держава — ринок — ТНК) спричинили передусім нові механізми, застосовані транснаціональними корпораціями для реалізації їхніх інтересів. Якщо спочатку ТНК використовували тільки лобіювання власних інтересів в урядах і міжнародних організаціях, то нині вони фактично беруть повноцінну участь у встановленні економічного (а також політичного) порядку. Зміст лобіювання, як зазначають науковці [265, с. 304], це — вплив на процес ухвалення рішень, але не безпосередня участь у ньому. Нині ж більшість великих корпорацій перебувають «усередині» органів, які ухвалюють рішення.

Міжнародні корпорації найновішого періоду розвитку світової економіки взаємодіють з державами майже на рівних. Безперечно, у взаємодії з приймаючими країнами ТНК змушені враховувати правила гри, які існують на внутрішніх ринках. Проте тільки корпорації вирішують, чи еквівалентна вартість капіталовкла-

день, які будуть здійснені в економіки країн-реципієнтів, тим обмеженням діяльності ТНК, які встановлені на ринках приймаючих країн. Використовуючи ринкову термінологію, «торг» між ТНК і приймаючими країнами тепер відбувається передусім за схемою «інвестиції проти інституцій». При цьому домінування у сфері таких відносин, а отже, і перевага у вигляді досягнення власних інтересів, є на боці ТНК; більшість країн, навпаки, заради отримання інвестиційного стимулу для розвитку своєї економіки ладні проступитися принципами державного регулювання.

Крім цього, вартий уваги той факт, що ринок, на якому панують ТНК, збільшує експансію на соціальну сферу, проникаючи в такі її підсистеми, як освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення та ін. При цьому розширення інтересів корпорацій стосується як приймаючих країн, так і країн базування, що також свідчить про намагання ТНК послабити роль держави в глобалізованому суспільстві.

Між собою ТНК, як відомо, устанавлюють особливий вид, так би мовити, конкурентних відносин. Поведінка міжнародних корпорацій добре описана в економічній літературі та визначена як її особливий тип — «взаємозалежність», що робить іншим зміст ринку в його традиційному розумінні.

Що стосується поведінки держав і міжнародних організацій, то на увагу заслуговує той факт, що кожному з таких суб'єктів властиве збільшення варіабельності ціннісних орієнтирів у системі міжнародних економічних відносин. Ідеться про те, що у глобальних ринкових відносинах, з одного боку, може виникати спільність дії урядів держав і міжнародних організацій з ТНК, а з другого — їх конфронтація; так само можлива узгоджена або неузгоджена поведінка в системі взаємодії суб'єктів «держави, міжнародні організації — громадянське суспільство». Як держави, так і міжнародні організації можуть підтримувати ті цінності, які є визначальними для розвитку суспільства, а можуть, навпаки, схилитись до тих, які є важливими для корпорацій (див. рис. 4.13).

У наш час основними силами глобалізованої економіки є національні держави, міжурядові організації, ТНК, глобальне громадянське суспільство. Особливо неоднорідним є представництво у світовому економічному просторі міжнародних організацій. У контексті розгляду проблеми конфронтації ринкових сил як процесу розв'язання / поглиблення суперечностей глобалізованої

економіки важливо конкретизувати міжнародні інститути. До них належать, по-перше, наддержавні міжнародні організації, міждержавні та міжнародні параорганізації, а по-друге, міжнародні неурядові (некомерційні) організації. Останні є безпосередньо виразниками інтересів громадянського суспільства та його організаційними формами.

Відносини між громадянським суспільством і ТНК є особливими. На вимоги громадянського суспільства навіть за умов, що ця сила глобалізованої економіки тільки формується, ТНК не можуть не зважати. Однак і коаліція названих сил також неможлива. Унаслідок розбіжності докорінних інтересів громадянського суспільства і ТНК їхні місця в системі ринкової взаємодії завжди залишатимуться діаметрально протилежними. По суті, нині відповідно до постіндустріального змісту господарських відносин і зокрема відносин власності в глобалізованій економіці об'єктивується нова форма суперечності між працею та капіталом. З огляду на це система взаємодії основних сил — держави, міжнародних організацій (наддержавних, міждержавних і клубів), ТНК, громадянського суспільства, які діють на сучасному (суттєво зміненому за сутністю) ринку, у підсумку зводиться до конфронтації «громадянське суспільство — ТНК». Тільки транснаціональне громадянське суспільство, початок формування якого засвідчують Е. Флоріні, П. Сімонс та інші автори [394], може в масштабах світової економіки протистояти транснаціональним корпораціям.

Зважаючи на факт принципової конфронтації між громадянським суспільством і ТНК, можна вести мову лише про зміну сили такого протиборства. Певна варіативність протистояння у вигляді поступок з боку ТНК проявляється зокрема за реалізації на практиці концепції корпоративної соціальної відповідальності. Їй ТНК змушені додержуватися навіть при тому, що громадянське суспільство як колективно організований суб'єкт ринкових відносин ще тільки формується.

Науковці вбачають особливість сучасної діалектики в тому, що тріумф корпорацій над державою та над ринком як ключовими інститутами суспільства привів до того, що фірми не можуть максимізувати прибуток, ігноруючи суспільні проблеми [265, с. 318]. Так само вони не можуть повністю нехтувати інтересами розвитку соціуму.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що проблематика неспроможності, дисфункціональності, «провалів» ринку вивчаєть-

ся науковцями давно. І якщо засади наукового пояснення подій минулого в історії розвитку ринку, функціонування його механізмів і поведінки суб'єктів вже стали майже аксіоматичними, то події сучасності — періоду трансформації індустріальної економіки та поступового становлення постіндустріальної — в оцінках фахівців далеко не є однозначними.

Сучасна дисфункціональність ринку детермінована передусім системними трансформаціями, які пов'язані з початком епохи постіндустріалізму та притаманні глобалізаційному періоду в житті соціуму. Отже, дисфункціональність сучасного ринку зумовлена переважно суперечностями, що супроводжують процес зміни соціально-економічної системи. Визначальними для змісту суперечностей трансформаційного періоду є сфери трудових відносин і відносин власності — саме там зароджуються та розвиваються процеси оновлення суспільства. Вони одночасно є як деструктивними (для попередньої системи соціально-економічних відносин), так і конструктивними (для майбутньої).

Ринок віддзеркалює ті процеси, які змінюють суспільство та економіку; він же перший реагує на них. Реалізований функціонал ринку (міра його функціональної спроможності) є похідним ефектом від розв'язання / поглиблення суперечностей глобалізованої соціально-економічної системи, яка перебуває у стані трансформації. Зважаючи на похідну зумовленість, неспроможність ринку причинно визначається процесами, які відбуваються у всіх сферах людського життя — в економічній, політичній, соціальній і духовній.

Каталізатором сутнісних змін ринку є конфронтація його суб'єктів (головних ринкових сил сучасності). Її результат виявляється як розв'язання / поглиблення ринкових суперечностей. Тип конфронтації у наш час стає іншим: якщо на ранніх етапах розвитку ринку вирішальне значення мало протистояння «держава — ринок», то нині — «громадянське суспільство — транснаціональні корпорації».

За нинішнього етапу глобалізації взаємодія у ринковому просторі основних сил: держави, міжнародних організацій (наддержавних, міжурядових і клубів), ТНК і громадянського суспільства — може бути багатоваріантна. При цьому багатоваріантність може проявлятися як з ефектом досягнення спільності інтересів, так і з ефектом їх роз'єднаності. Однак протистояння між громадянським суспільством і транснаціональними корпораціями є настіль-

ки однозначним, що його слід розглядати як вирішальне для сучасного етапу розвитку суспільства. Саме цей тип конфронтації об'єктивує в глобалізованій економіці нову форму суперечності між працею та капіталом — таку, що відповідає постіндустріальному змісту господарських відносин, зокрема новому змісту відносин власності.

Висновки до розділу 4

«Нова глобалізація», як особливе явище сучасності, істотно впливає на господарське та суспільне життя людства, створюючи поряд з низкою переваг також систему реальних суперечностей його економічного та суспільного розвитку. Дослідження можливостей, які відкриваються перед глобальним соціумом у ХХІ ст., а також чинників, що протидіють його розвитку, актуалізується в умовах «нової глобалізації» потребою гармонізації економічної, соціальної, політичної та духовної систем національних держав. Особливо значущим стає розв'язання проблем узгодження інтересів суб'єктів економічних відносин в умовах суперечливого глобалізованого ринку.

Науковий підхід до визначення глобального статусу країн дозволяє подати країни як соціоприродні системи, структурно утворені зі сфер (економічної, технологічної, соціальної та духовно-культурної, політичної та функціонування державних інститутів, природокористування). Стан розвитку за сферами у перехресній прямій і зворотній синергетичній взаємодії формує якість системи — властивості, що у підсумку визначають місце країн в сучасному глобальному світі. На засадах визначення глобального статусу країн ґрунтується унаочнення явища глобальної асиметрії.

Методологія дослідження позиціонування країн у системі сучасних міжнародних відносин і глобальних асиметрій передбачає:

- побудову множини кластерів за двох постійних величин (індекс процвітання LPI та індекс глобалізації KOF) і п'яти змінних (Global Competitiveness Index, GCI; Global Innovation Index, GII; Human Development Index, HDI; Fragile States Index, FSI; Environmental Performance Index, EPI);

- визначення результативності функціонування сфер суспільного життя у відповідно вказаних параметрах їх ідентифікації — економічної (KOF — LPI– GCI), технологічної (KOF — LPI —

GII), соціальної та духовно-культурної (KOF — LPI– HDI), політичної та функціонування державних інститутів (KOF — LPI– FSI), природокористування (KOF — LPI– EPI);

– виведення індексу глобального статусу країн (ІГСК) на засадах нечіткої логіки;

– доведення факту посилення асиметричності сучасного світу, наявності глобальних суперечностей і якісних трансформацій життя глобалізованого суспільства на основі дослідження поляризації глобального суспільства і міжгрупових тенденцій тяжіння країн, а також інтенсивності названих процесів.

Можливості соціально-економічного розвитку глобального суспільства визначаються в рамках концепції його трансформації. Основний зміст цієї концепції виходить з положення про взаємозалежність процесів формування, функціонування та розвитку глобальної економіки та глобального суспільства та розкривається через виявлення суперечностей, що властиві названим процесам. Найбільшою цінністю для глобального суспільства є постійне відтворення потенціалу його розвитку, який безперервно збагачується на основі знань, творчості індивідів та продукованих ними інновацій. Це є визначальною умовою цивілізаційного прогресу, що забезпечується на основі розбудови «хорошого життя» (глобального суспільства, базованого на принципах гуманізму), матеріальною основою якого є глобальна економіка посткапіталістичного / постіндустріального типу.

Протилежні тенденції сучасного соціально-економічного розвитку глобального соціуму зумовлені ціннісними прерогативами індустріального суспільства та постіндустріального. Визначальні ознаки названих тенденцій ідентифіковані та описані як попарно супротивні за такими критеріями: протидійні сили сучасності (глобальна еліта / громадянське суспільство); суспільна цінність (матеріальне збагачення / гуманізм); вид капіталу, що забезпечує соціально-економічну динаміку (фінансовий капітал / інтелектуально-інноваційний капітал); тип динаміки (економічне зростання / соціально-економічний розвиток); продукт, отримання якого є метою застосування капіталу (прибуток і влада / орієнтири творення, спрямовані на розвиток людства); інструмент створення багатства (рента на капітал фінансів і влади / рента на людський та інтелектуально-інноваційний капітал); чинник, що є функцією розширеного відтворення (нагромадження матеріально-речового капіталу / нагромадження людського капіталу та інтелектуально-

інноваційного капіталу); тип економічної системи (економіка пізнього капіталізму / постіндустріальна, посткапіталістична економіка); результативність економічної системи (консервація цивілізаційного прогресу, регрес / сприяння цивілізаційному прогресу).

Споживання як процес творчого конструювання «хорошого життя» поступово стане визначальною соціальною практикою, сприяючи розвитку людини та розширеному відтворенню соціуму — духовному та культурному. Цьому стане в пригоді поширення креативного консюмеризму, який слід вважати одним з найнадійніших засобів розв'язання суперечності між глобальним капіталом і громадянським суспільством, а також засобом сприяння цивілізаційному прогресу та забезпечення умов соціально-економічного розвитку.

Розбудова посткапіталістичного суспільства передбачає формування гармонізованого соціоприродного комплексу, який утворюють узгоджена за внутрішнім складом суспільна система життя мегасоціуму (економічна, політична, соціальна, духовна сфери) і сфера взаємодії людини з природною. Однак у період започаткування посткапіталістичних відносин інтереси глобального капіталу фактично протиставлені інтересам розвитку суспільства. В основі такої суперечності перебуває боротьба цінностей споживацтва (відповідно до матеріальної основи індустріальної економіки) та «хорошого» життя в рамках затвердження цінностей посткапіталістичного суспільства (відповідно до постіндустріального способу виробництва благ).

У наш час виник і посилився глобальний виклик людству, який полягає в тому, що функція фінансових інститутів з обслуговування потреб розвитку реального сектору економіки втратила значення першорядної, а функція приросту глобального капіталу через механізм фінансуалізації та дериватизації світової економіки посіла її місце. Зазначена трансформація статусності функцій фінансових інститутів пояснюється тим, що в сучасних умовах цикл відтворення суперечності між прагненням глобальної еліти до нагромадження матеріального багатства на одному із соціальних полюсів і зростанням потреб суспільства у виробництві нових знань і знаннєвомістких продуктів — на другому став відновлюватись все інтенсивніше, перетворюючись на культ збагачення, який має на меті глобальна фінансово-корпоративна та владна еліта, що фактично призвело до переростання названого виклику у глобальну проблему.

Розв'язання суперечності між продуктивними силами пізнього капіталізму та виробничими відносинами постіндустріалізму, яка у сучасних умовах набула форми конфлікту інтересів глобального капіталу і громадянського суспільства, варіативна. Перший з варіантів виникне за умов домінування тенденції соціально-економічного розвитку, базованого на цінностях постіндустріального суспільства, коли рента на людський та інтелектуально-інноваційний капітал забезпечуватиме нагромадження потенціалу розвитку глобального суспільства, який неперервно збагачується на основі знань, творчості та інновацій. Інший варіант потенційно може виникнути, якщо домінування залишиться за тенденцією соціально-економічного розвитку, базованого на цінностях індустріального суспільства; за цих умов переважатиме рента на капітал фінансів і влади, який дозволяє глобальній еліті отримувати надприбуток від експлуатації всіх найбільш значущих нині видів ресурсів (інтелектуально-інноваційних, людських, природних).

В умовах перехідного періоду до пост капіталістичних відносин існує глобальний виклик суспільству, який походить від застосування представниками міжнародного бізнесу (ТНК і подібних до них структур) гуманістичних технологій (систем виховання, освіти, культури, охорони здоров'я, управління тощо) не в інтересах людини, а з метою вилучення у глобальних масштабах прибутку через ринковий механізм, який поширюється на всі суспільно значущі сфери послуг. Ризик для соціуму посилює те, що через заходи організаційного та соціального проектування глобальний капітал свідомо впливає на людину, заохочуючи збільшення споживання тільки в економічній сфері; споживання нематеріальних благ — знань, інформації, які фактично є засобами самовизначення та самореалізації індивідів, обмежується ним вузькими рамками капіталістичних відносин.

Трансформація життя глобального соціуму відповідно до моделі «хороше життя» передбачає визначення сфер суспільної системи, які трансформуються; визначальних об'єктів трансформування, зміна яких зумовлює зміну системи; причин і ключових чинників трансформації планетарного суспільства. Гармонізована за внутрішнім складом система світового суспільства є цілісністю, кожна з підсистем якої (економічна, політична, соціальна, духовна) відповідає найвищому імперативу суспільного розвитку — гуманізму.

Трансформація глобального суспільства та внутрішньосоціальна гармонізація системних змін відповідно до моделі «хороше

життя» повинні відповідати таким вимогам: метою суспільної динаміки є всебічний розвиток людини та створення суспільства, базованого на принципах гуманізму; зміни структури суспільної системи відбуваються одночасно зі змінами підсистем (економічної, політичної, соціальної, духовної) та підпорядковується імперативу постійного збагачення потенціалу розвитку суспільства; способом еволюціонування суспільства є інновації як основа суспільного відтворення в усіх його сферах; систему інституціоналізації суспільних відносин визначають і закріплюють постіндустріальні відносини в економіці, відносини поліцентричного міжнародного порядку в політиці, а також передумови формування суспільства на основі узгодження інтересів і забезпечення взаємної злагоди суб'єктів у соціальній сфері та ідеології гуманізму — у духовній; причиною та визначальним чинником трансформації системи є загострення / розв'язання суперечності між глобальним капіталом і громадянським глобалізованим суспільством, що об'єктивується в усіх сферах життя соціуму.

Прогностичне уявлення про утворення нової (вищої) якості життя глобального суспільства та внутрішньосоціальну гармонізацію системних змін передбачає такі параметри трансформації кожної з його сфер:

– метою динаміки економічної сфери є створення матеріальної основи розвитку суспільства відповідно до моделі «хороше життя»; структура цієї сфери трансформується в результаті виникнення техніко-економічні відносин шостого технологічного укладу та суспільно-економічних (виробничих) відносин постіндустріальної економіки; способом її еволюціонування є відтворювальний цикл *виробництво — розподіл — обмін — споживання*; система інституціоналізації економічних відносин передбачає узгодженість між бізнесом, державами та світовим громадянським суспільством у формі взаємодії ТНК, урядів країн і міжнародних організацій (наддержавних, міжурядових, параорганізацій, неурядових / некомерційних); причиною та визначальним чинником трансформації економічної підсистеми є загострення / розв'язання суперечності між постіндустріальними продуктивними силами та виробничими відносинами періоду пізнього (глобального) капіталізму;

– метою динаміки політичної сфери є продукування міжнародної безпеки як глобального суспільного блага (підтримання умов збереження людства); трансформація структури цієї сфери

пов'язана зі зміною державного суверенітету, який унаслідок розширення функції глобального регулювання наддержавних суб'єктів міжнародних відносин став «багатошаровим», і типу полярності міжнародної системи, який тяжіє до багатополярності та поліцентричності; сценарії еволюції політичної сфери варіативні (автономізація суб'єктів, коаліції, змішаний тип взаємодії, гегемонія); інституціоналізація політичних відносин реалізується у варіантах світового порядку, які не є остаточно визначеними та за встановлення яких конкурують актори багатополярного світу, що формується; причиною та визначальним чинником трансформації політичної підсистеми є загострення / розв'язання суперечності між глобальною елітою, яка прагне гегемонії в установах світового порядку, та громадянським суспільством, яке прагне затвердження гуманістичних цінностей відповідно до принципів моделі «хороше життя»;

– метою динаміки соціальної сфери є додержання свобод і прав людини на гідне та безпечне життя, працю, соціальне забезпечення, медичну допомогу, освіту, екологічно чисте довкілля, творчість і духовний розвиток; визначальними для трансформації структури цієї сфери є трудові відносини відповідно до вирішення проблеми зайнятості та відносини розподілу відповідно до вирішення проблеми бідності; способом її еволюціонування є розширене соціогуманітарне відтворення на основі приросту людського (індивідуального) та соціального капіталу відповідно до критерію інтелектуально-духовного збагачення людства; інституціоналізація соціальних відносин відбувається на основі узгодженості рішень, вироблених у соціумі, та передбачає встановлення влади, яка є втіленням знань (як багатства суспільства) і яка виконує функцію управління глобальними процесами, використовуючи знання для забезпечення цивілізаційного прогресу; причиною та визначальним чинником трансформації соціальної підсистеми є загострення / розв'язання суперечності між комерціалізацією та гуманізацією відносин у соціальній сфері;

– метою динаміки духовної сфери є затвердження в глобальному масштабі ідеології гуманізму; структурно змінює духовну підсистему тип мислення, що відповідає ідеології суспільства, в основі якої перебувають принципи гуманізму; способом еволюціонування такої підсистеми є відтворення істинно духовних цінностей (наукових, освітніх, культурних, моральних, релігійних); інституціоналізація суспільних відносин у цій сфері відбувається на осно-

ві закріплення гуманістичних норм і практик як інструментів захисту інтересів соціуму; причиною та визначальним чинником трансформації духовної підсистеми є загострення / розв'язання суперечностей між цінностями гуманізму й інтелектуально-духовного збагачення та цінностями споживацтва і матеріального збагачення.

Проте такі зміни поступові та віддалені в часі. Нині однією з найбільших суперечностей періоду «нової глобалізації» є те, що трансформація структури економіки, яка була зумовлена четвертою технологічною революцією, та трансформація ринкових відносин відбувались за різними векторами: зміни структури економіки — за позитивно спрямованим вектором (на користь прогресу економіки та, відповідно, в інтересах цивілізаційного розвитку), а зміни ринкових відносин — за негативно спрямованим вектором (в інтересах глобального капіталу). Ця суперечність набула глобального масштабу і виявилась між володінням технологіями та можливостями їх використання, що є інституціональним конфліктом, розв'язання якого вимагає від суспільства встановлення гармонійної системи відносин між бізнесом, державами та світовим громадянським суспільством.

Українськими залишаються нині трудові відносини, адже на сучасному історичному етапі творча праця не стала вільною, хоч генезис постіндустріалізму пов'язаний саме із соціальним і гуманітарним розвитком і творчою працею людини. Суперечність у сфері трудових відносин зумовлена комерціалізацією творчих властивостей індивіда, оскільки транснаціональний бізнес активно винаймає і використовує працю, як використовується капітал. Це створює серйозніший виклик суспільству, оскільки ідеологія капіталу, коли йдеться про людину, є формою, яка приховує експлуатацію праці (передусім інтелектуальної) та несправедливий розподіл доданої вартості.

З початком епохи постіндустріалізму та змінами, що притаманні глобалізаційному періоду в житті соціуму, постійно збільшується дисфункціональність ринку. Реалізований функціонал ринку (міра його функціональної спроможності) є похідним ефектом від розв'язання / поглиблення суперечностей глобалізованої соціально-економічної системи, яка перебуває у стані трансформації, а отже, зумовлюється процесами, які відбуваються передусім у сфері трудових відносин і сфері відносин власності. Ринок віддзеркалює процеси, які змінюють суспільство та економіку; він же першим реагує на них.

В умовах сучасних економічних відносин сформувались і особливим чином виявилися суперечності у сфері обміну. Їх визначальний зміст полягає у такому: якщо на ранніх етапах розвитку ринку вирішальне значення мало протистояння «держава — ринок», то нині — «громадянське суспільство — ТНК».

За багатоваріантності взаємодії основних сил ринку: держави, міжнародних організацій, ТНК, громадянського суспільства (як з ефектом досягнення спільності їхніх інтересів, так і з ефектом їх роз'єднаності) — визначальною у наш час стає конфронтація між громадянським суспільством і міжнародними корпораціями, оскільки цей процес об'єктивує в глобалізованій економіці нову (відповідно до постіндустріального змісту господарських відносин, зокрема відносин власності) форму суперечності між працею та капіталом.

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ЗНЯТТЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА

5.1. Архітектоніка теоретичної моделі узгодження інтересів суб'єктів економічного життя на глобальному, національному, індивідуальному рівнях та її парадигмальні особливості

Сучасна світова соціально-економічна система є цілісністю, але цілісністю неоднорідною і динамічно нерівноважною. Джерелом її розвитку є постійний процес відтворення суперечностей. Саме відтворення суперечностей (виникнення — розв'язання — знову виникнення) зумовлює еволюцію соціуму та розвиток світової економічної системи (рух уперед подібно до висхідної спіралі). Суперечність виконує одночасно як функцію творення, так і функцію руйнації. Бажання суспільства уникнути виникнення катаклізмів у найгострішій формі їх прояву спонукає до вироблення моделі та пошуку механізму, за допомогою якого можна було б забезпечувати поступальний розвиток, запобігати кризам, протидіяти виникненню конфліктів. Іншими словами, суспільство потребує ефективної системи управління / регулювання процесами світового суспільного розвитку, розбудови такої фундаментальної структури інститутів, яка б забезпечувала планетарний розвиток в інтересах людства; такого її архетипу¹, що відповідає моделі «хорошого життя» та принципам ноосферного суспільства.

Розглядаючи суперечності глобальних політико-економічних відносин за їх інституціональним змістом, перш за все звернімося до термінології та диференціюємо поняття «управління» та «регулювання». «Управління», як відомо, є ширшим поняттям порівняно з поняттям «регулювання». До теперішнього часу склалося розуміння регулювання як управління окремими міжнародними

---

¹ Архетип (грец. arche — початок і typos — образ) — прообраз, первісний образ. У цьому контексті термін застосовується як позначення первісної форми управління / регулювання процесами постіндустріального світового розвитку, що започатковується; така форма надалі стане основою утворення світового (у тому числі економічного) порядку, який існуватиме в суспільстві у вигляді інституціоналізованих ноосферних відносин (гуманістичних і гармонізованих).

процесами з метою запобігання потенційним негативним їх наслідкам для світового суспільства [317].

Інший аспект понятійного аналізу пов'язаний зі словосполученнями «глобальне регулювання» та «глобальне управління». Глобальне регулювання більше відповідає моноцентричній моделі організації світових (у тому числі економічних) відносин, а глобальне управління — поліцентричній. Глобальне регулювання слід розуміти як підпорядкування певному правилу, порядку; як систему дій, застосованих з метою затвердження певної інституціональної практики існування глобальної економіки, збереження та підтримання її функцій. Порівняно з цим глобальне управління, як і управління взагалі, це передусім — керування певними процесами, їх спрямування та вплив на розвиток. Вислів «глобальне управління» ближче до англomовного терміна «global governance». У контексті, що розглядається йтиметься про вироблення системи управління / регулювання глобальними економічними процесами як моделі узгодження інтересів суб'єктів світової економіки. Результати розвитку світової економічної системи безпосередньо залежать від цього.

Нинішні міжнародні економічні відносини є особливо суперечливими, оскільки вони відбуваються в період переходу світової економічної системи від індустріальної стадії розвитку до постіндустріальної. За цих умов неабиякої актуальності набуває теза Д. Норта про те, що інститути мають значення [436]. У наш час вони істотно впливають на процеси, які відбуваються в глобалізованій економіці. Сучасні інститути у їх взаємозв'язку є активно діючою системою, яка формує нові умови господарювання. Така система охоплює всі рівні економічного життя суспільства — від світового, міжнародного, національного, субнаціонального до індивідуального (рівня функціонування первинних суб'єктів господарювання — міжнародних, транснаціональних, глобальних корпорації тощо; громадянського суспільства як колективно утвореного суб'єкта та окремих його індивідів, а також персоніфікованих представників бізнесово-фінансової еліти та ін.).

У наш час у практиці міжнародних економічних відносин відбувається активна (пряма та зворотна) взаємодія інститутів, змінюються їх ніші (відповідно до виконуваних функцій, а також відповідно до специфіки поведінки їх агентів) та об'єктивуються певні інституціональні моделі. Це свідчить про початок формування нового (відповідно до сучасного етапу глобалізації та роз-

витку постіндустріальних відносин) архетипу взаємодії суб'єктів економічного життя. Названа сукупність процесів має одночасно як причинну, так і наслідкову обумовленість. У працях Р. Флориди та М. Кінні з проблематики міжнародного трансферу організаційних форм і практик зазначається, що взаємодія організаційних форм і реципіювального середовища відбувається у двох напрямках, оскільки «трансплантовані» форми організації часто оновлюють і модифікують бізнес-ландшафт з урахуванням функціональних потреб і ресурсів своїх агентів [393, с. 381].

Справді, інститути не тільки адаптуються до змін, що відбуваються в глобальному середовищі, але й самостійно продукують зміни. Інститути активно впливають на просторовий розвиток на всіх його рівнях — від локального до глобального; вони просторово вкорінені та мають відповідну специфіку; діють у комбінації з іншими чинниками (технологічними, людськими, географічними тощо); не тільки адаптуються до змін середовища, але й ініціюють їх, конструюючи ніші в економічному просторі [341, с. 17–18].

Глобалізація у наш час вже не сприймається лише як об'єктивно зумовлений природний процес суспільного розвитку. Переваги (економічні джерела влади) суб'єктів міжнародного бізнесу та національних господарських систем реалізуються не тільки завдяки ринковому механізму, який діє в рамках горизонтальних глобалізаційних процесів. Впливові учасники міжнародних економічних відносин отримують владу здебільшого способом перерозподілу її через механізм наднаціональних інститутів (тобто на основі глобалізації «по вертикалі») (рис. 5.1). Так само формується в наш час влада над соціумом загалом, у тому числі політична й ідеологічна.

Сучасний світовий розвиток неможливий поза інституціоналізацією відносин, які відбуваються в соціумі. За конкретизації поля дослідження інституціоналізація трактується нами як процес виникнення та становлення інститутів у системі міжнародних економічних відносин. Інститути глобального управління / регулювання є основою світового економічного порядку. Вони діють в умовах фактично наявних обмежень — своєрідної «системи координат», яку утворюють глобалізація «по горизонталі» та глобалізація «по вертикалі». Продуктивність інститутів глобального управління / регулювання оцінюється за ефектами, які виникають у світовій економіці внаслідок реалізації загальних стратегій, норм і правил. Певний світовий порядок загалом, а також за

окремими сферами діяльності глобалізованого суспільства формується завдяки функціонуючим інститутам — правилам, що працюють («working rules») і використовуються («rules-in-use»)¹.

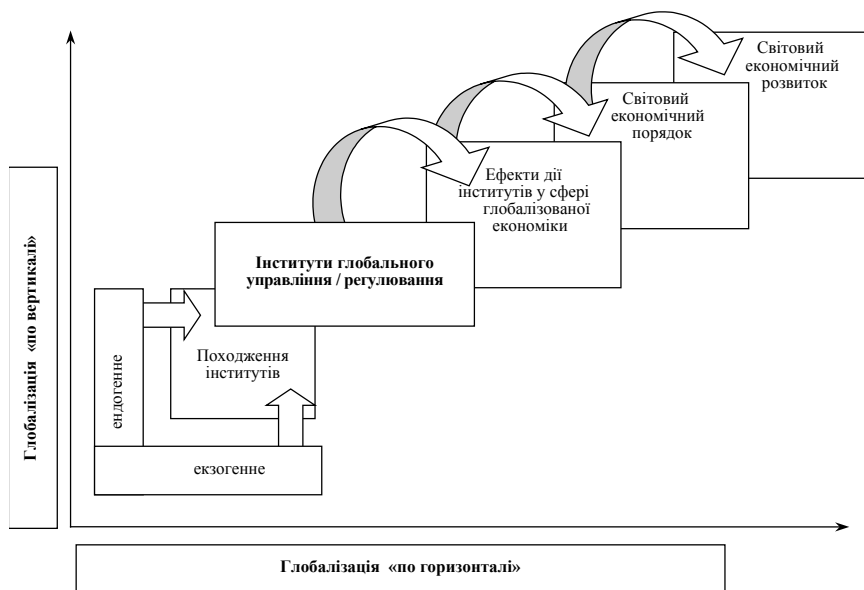

Рис. 5.1. Інститути управління /регулювання світової економіки в глобалізаційній системі координат

Рівнева концепція Г. Кіссінджера трактує світовий порядок (перший рівень) як стан певного регіону або цивілізації, у рамках якого діє комплекс справедливих домовленостей та існує розподіл влади, який є таким, що вважається застосованим до світу в цілому; міжнародний порядок (другий рівень) — як практичне застосування зазначеної системи поглядів до великої частини земної кулі за умови, що територія охоплення повинна бути достатньо великою для того, щоб вплинути на глобальний баланс сил; регіональний порядок (третій рівень), визначення якого будується на тих самих принципах, але стосовно до певної географічної зони [181, с. 20].

¹ Термінологія згідно з визначенням Е. Остром [438, с. 37].

У низці публіцистичних, а також наукових видань світовий порядок розглядається переважно у негативному контексті — як правила гри, які встановлені глобальним капіталом через систему створених ним інститутів, штучно створена ним система організації, досягнута на основі тотальної інтеграції (знищення державної, національної, культурної ідентичності народів) з метою повної влади над уніфікованим світом. Поза сумнівом, така позиція не позбавлена сенсу, оскільки вона ґрунтується на емпіриці сучасних процесів, що відбуваються в глобалізованій економіці (так, як це фактично має місце у світовій практиці). Разом з цим, якщо розглядати світовий прядок з позиції нормативного аналізу (тобто так, як це повинно бути), то впорядкованість економічного життя суспільства необхідно сприймати як корисний ефект інституціоналізації міжнародних економічних відносин. Для з'ясування підходів до визначення моделі узгодження інтересів суб'єктів економічного життя на різних його рівнях (глобальному, національному, індивідуальному) необхідно розглянути обидва аспекти встановлення світового порядку — як деструктивний, так і конструктивний. Це, на нашу думку, дозволить визначити особливості сучасного поділу світу і влади, суперечності, які виникають у названій сфері відносин, а також виявити межі, в яких суспільство спроможне впливати на зазначені процеси та явища за допомогою інститутів.

З одного боку, інституціональна перебудова світового економічного порядку зумовлена інтересами найвпливовіших глобальних економічних суб'єктів, що взаємодіють між собою. Тому цілком закономірно, що сучасна система інституціоналізації міжнародних економічних відносин формується виходячи з цілей, що їх ставлять перед собою такі суб'єкти, та передбачає передусім використання відповідного механізму, що діє у сфері розподілу. Ідеться насамперед про розподіл світового доходу, який відбувається у наш час не тільки через ринковий механізм, але й через регуляторні механізми, запроваджені названими учасниками економічних відносин: країнами (залежно від їх статусності та напрямів державної політики), ТНК, ТНБ та ін. При цьому зазначимо, що контрольований бізнесовою та владною елітою механізм розподілу суттєво значущий також у сфері використання ресурсів — природних, технологічних, трудових, інформаційних тощо, оскільки саме від дієвості цих інституцій залежить створення та, опосередковано, привласнення світового продукту.

З іншого боку, в інституціональному опосередкуванні сучасних світогосподарських процесів зацікавлені не лише представники панівної еліти країн-лідерів і бізнесу (надпотужні транснаціональні структури), а й громадянське суспільство — люди, які живуть в умовах глобалізації; глобалізований соціум. Це пояснюється тим, що глобалізація, попри свободи, що їй вона надає, створює також істотні виклики суспільству. У сфері господарських відносин цінність для глобалізованого соціуму становить передусім таке: мінімізація ризику від економічних криз, наявність дієвих механізмів запобігання спаду у виробництві, можливість застосування ефективних інструментів, що забезпечують справедливість товарообміну між країнами, ефективність міжнародних господарських зв'язків тощо. Тобто для суспільства найважливішими є умови стабільності його економічного життя.

Отже, світовий економічний порядок необхідно розуміти як певний стан організації та функціонування планетарної господарської системи, який утворює протилежність хаосу. При цьому необхідно врахувати, що рушійними силами встановлення світового економічного порядку є інтереси та цінності не тільки представників міжнародного бізнесу та владної політичної еліти, а й громадянського суспільства як суб'єкта управління / регулювання та визначального суб'єкта влади.

Сучасний стан світової економіки визначається її глобалізованістю. Процеси та явища, які почали виникати під впливом глобалізації й особливо активно розвиватися з 1980-х років, вимагають перегляду підходів до їх інституціонального опосередкування. Інституціональні новації є необхідними та закономірними, оскільки змістовно змінюється система міжнародних відносин, геополітичний і гео економічний статус окремих держав та інших акторів. Зважаючи на зміни, що відбуваються нині в глобалізованому суспільстві, з'ясування потребують також парадигмальні особливості архітекτονіки теоретичної моделі узгодження інтересів суб'єктів економічного життя на глобальному, національному та індивідуальному рівнях (рис. 5.2).

Теоретичні засади інституціоналізації суспільних відносин різноманітні, але вони досить добре піддаються групуванню. В інституціональній теорії напрацьовані й узагальнені три основних підходи до пояснення можливості встановлення порядку: за допомогою сформованих суспільством організацій (структурний підхід), на основі взаємодії раціональних індивідів (економічний

підхід) та в результаті соціальних інтеракцій, унаслідок яких порядок виступає як продукт соціального конструювання (соціально-конструктивістський підхід).

Відтворення / трансформація суспільних відносин (зміни інституціональної практики)	
<i>Способи інституціоналізації суспільних відносин</i>	1) як еквілібріум, досягнутий за взаємодії та взаємної згоди сторін 2) як результат боротьби за владу, встановлений стороною, яка здобула перемогу
<i>Основні моделі інституціоналізації суспільних відносин</i>	1) світова політія (універсум) 2) побудова багатополярного світу (поліверсум)
<i>Теоретичні засади інституціоналізації суспільних відносин</i>	1) social realist ontology • порядок є продуктом діяльності суспільства, що реалізується за допомогою створених об'єктивно діючих структур • порядок є продуктом взаємодії раціональних індивідів 2) social constructionist ontology • порядок є продуктом практики соціальної взаємодії

Рис. 5.2. Теоретико-методологічні засади визначення моделі узгодження інтересів суб'єктів через інституціоналізацію суспільних відносин (складено на основі [253])

Моделі інституціоналізації суспільних відносин зводяться до двох принципово різних варіантів. Можливості встановлення інституціоцізованого світового порядку визначаються так: або як досягнення консенсусу учасників міжнародних відносин, або як диктат найсильнішої зі сторін цього процесу. Теорії, які описують специфіку інституціоналізації міжнародних економічних відносин у рамках установавання світового економічного порядку також полярні. Трактуювання світового порядку за ними здійснюється або на основі уявлення про названий порядок як про єдине ціле («universum») або як про його множинність («pluriversum»).

Принцип універсуму найдокладніше описує теорія світової політиї (World Polity Theory), яка є однією з теорій глобалізації. Світова політиї — це інституціонально визначена система відносин у світовому суспільстві, яка ґрунтується на їх універсалізації й уніфікації та передбачає єдину для всіх людей, які живуть на Землі, модель мегасоціуму — «глобального суспільства». Визначальною ідеєю світової політиї є неолібералізм. За задумом прихильників цієї ідеї, вона набуде втілення у глобальному суспільстві як визначальний приклад організації життя — економічного, політичного, ідеологічного тощо. Основним інструментом для досягнення відмови від звичайної «картини світу»¹, яку утворює система взаємодіючих суверенних держав, та організації натомість транснаціонального суспільства, є неурядові організації. Вони за невтручання національних держав розробляють глобальні (однакові для всіх) правила та процедури. На завершальному етапі (коли принцип «глобального суспільства» набуде в соціумі визначального змісту) затвердиться «світ без кордонів» (зникнуть держави, утвориться єдиний світ).

Принцип поліверсуму намагається описати теорія багатополарності, яка нині лише формується. Її основні положення протилежні положенням теорій глобалізації і, зокрема, теорії світової політиї. Базуючись на порівнянні потенціалів США та Європи, з одного боку, та зростаючих центрів нової сили (Китай, Індія, країни Латинської Америки тощо) — з другого, теорія багатополарності обґрунтовує ймовірність зміни логіки дальших процесів, які визначають глобальну архітектуру сил у планетарному масштабі — у політиці, економіці, енергетиці, демографії, культурі та ін.

Сучасний період розвитку економіки та світу в цілому вважається як надзвичайно нестабільний. Це пов'язано з тим, що після розпаду світової соціалістичної системи, коли перестав існувати двополярний порядок, не сформувалась інша інституціонально стійка система. Нинішній етап розвитку світового суспільства — це період двох різноспрямованих тенденцій: моноцентричної та поліцентричної. Сутність кожної з них суперечлива, а отже, і реалізація кожного з трендів може створити для глобалізованого суспільства як користь у вигляді прогресу подільного розвитку соціуму, так і загрозу у вигляді застою або регресу.

---

¹ Тут у значенні: всеосяжна характеристика глобалізованого світу та колективного уявлення про нього.

Моноцентричність, базована на принципі монополії функцій управління / регулювання, наділена перевагою стійкості інститутів завдяки їхній жорсткості. Безперечно, установлення моноцентричного порядку має на меті передусім можливість отримання панівною елітою ренти від інституціоналізації відносин у фінансовій, економічній, технологічній сферах діяльності глобалізованого соціуму. При цьому координація соціальних взаємодій — те, чого прагнуть за встановлення інститутів народи, виникає як вторинний ефект реалізації влади. Вельми красномовно описав ці процеси М. Олсон [437]¹, порівнявши моноцентричний порядок зі «стаціонарним бандитом», який, здобуваючи вигоду від контролю над певною територією за допомогою встановленого ним порядку (інститутів), одночасно продукує суспільні блага.

Реалізація моноцентричної тенденції як способу встановлення світового порядку є результатом боротьби за владу, на противагу еквілібріуму, що досягається за поліцентричної тенденції. Поліцентричність передбачає взаємодію вільних сил у процесі інституціоналізації міжнародних відносин.

У наш час у багатьох документах міжнародних організацій і наукових публікаціях наголошується на особливій місії, яку в процесах інституціоналізації міжнародних економічних відносин здобувають країни, що розвиваються. Основою для цього є швидке економічне зростання в багатьох країнах з ринковою економікою, що формується. Важливим фактом також є те, що тепер інтенсивнішими стали процеси об'єднання таких країн. Дж. Айкенберрі, аналізуючи роль країн, що розвиваються, у системі сучасних міжнародних відносин, зазначає, що вже нині формується міжнародне співтовариство взаємодопомоги — свого роду клуб держав нових економічних лідерів, який надає своїм членам інструменти економічного та політичного розвитку. Ним створюються сприятливі умови для торгівлі, упроваджуються механізми врегулювання конфліктів, визначаються рамки колективних дій, надаються гарантії безпеки союзникам, ресурси в період кризи тощо [7].

---

¹ За М. Олсоном, існують «мандровані бандити» (roving bandit) і «стаціонарні» (stationary bandits). Для народу переваги від установлення моноцентричної влади полягають у такому: а) мандрованих бандитів багато, а стаціонарний один, який, узаконюючи свою грабіжницьку поведінку, одночасно захищає населення від інших бандитів; б) стаціонарному бандитові не вигідно забирати весь статок людей, навпаки, він зацікавлений у добробуті підданих [437].

Справді, роль країн, що розвиваються, у сучасному світі суттєво зростає. Проте емпірика одночасно доводить, що поліцентричність у наш час фактично є втіленням можливості лише небагатьох із цих суб'єктів міжнародних відносин узяти участь у визначенні світового економічного порядку. Наприклад, країни Африки (Того, Центральна Африканська Республіка, Нігерія, Зімбабве, Конго, Ліберія та інші) навряд чи можуть вважатись ефективними агентами процесу інституціоналізації міжнародних економічних відносин відповідно до нової ідеї побудови світового порядку. Реальними претендентами на це можуть бути лише великі країни, що розвиваються: Китай, вплив якого у світі постійно зростає, а також Бразилія, Індія та деякі інші. Уже нині їх бачення світового економічного порядку утворює суттєву альтернативну моделі, яку прагнуть зберігати США та розвинені країни Заходу.

Отже, не всі суверенні держави мають однакові шанси «бути почутими», коли визначатиметься певна модель світового економічного порядку. У світі майже дві сотні країн, але їх розбіжність за політичним статусом, економічною потужністю, рівнем технологічного розвитку, ідеологічною впливовістю надзвичайно велика.

Поліцентричний порядок об'єктивується як багатополярна модель розвитку світового суспільства. Він виявляє себе як формування провідних світогосподарських центрів (якщо говорити про економіку) і центрів сили або полюсів світоустрою (якщо узагальнювати всі аспекти функціонування глобального соціуму). Передумову побудови багатополярного світу створює наявність конкуренції між країнами за варіанти інституціоналізації відносин світового порядку.

Унаслідок суперництва за право встановлення порядку розвитку суспільства за моделлю поліверсуму менш стійкий і менш передбачуваний. Науковці зазначають, що в умовах сучасного етапу еволюції міжнародних відносин ці властивості системи можуть істотно зростати разом із формуванням багатополлярної поліцентричної системи глобального світу [156, с. 26]. Багатополлярність сама по собі не гарантує стабільності. Викликом суспільству є те, що підтримувати баланс сил і стратегічну стабільність у XXI ст. буде ще важче, ніж у XX. В умовах, коли ООН та інші міжнародні інститути малоефективні, істотною є перспектива виникнення багатополярного хаосу [368, с. 204].

Зміст сучасного періоду розвитку міжнародних відносин, як уже наголошувалось, визначають зміни балансу сил у світі, що відбуваються в результаті посилення економічних, політичних і багатьох інших позицій ряду країн, що розвиваються. Зважаючи на це, сучасний період можна вважати перехідним до встановлення іншого порядку, який (як і період будь-якої системної трансформації) несуперечливим і безконфліктним бути не може.

За прогнозом PwC («Pricewaterhouse Coopers») частка Китаю у світовому ВВП до 2050 р. стабільно буде утримуватись на рівні 20,0 %, частка Індії може подвоїтись з 7,0 % (2014 р.) до 14,0 %. Одночасно частка США зменшиться з 17,0 % до 14,0 %, а сукупна частка країн ЄС, — з 17,5 % до 12,0 % (2014–2050 рр.). Отже, згідно з названими прогностичними розрахунками ВВП США та Китаю зрівняються ще до 2030 р., а Індія майже наздожене США до 2050 р. (рис. 5.3; дод. Ф).

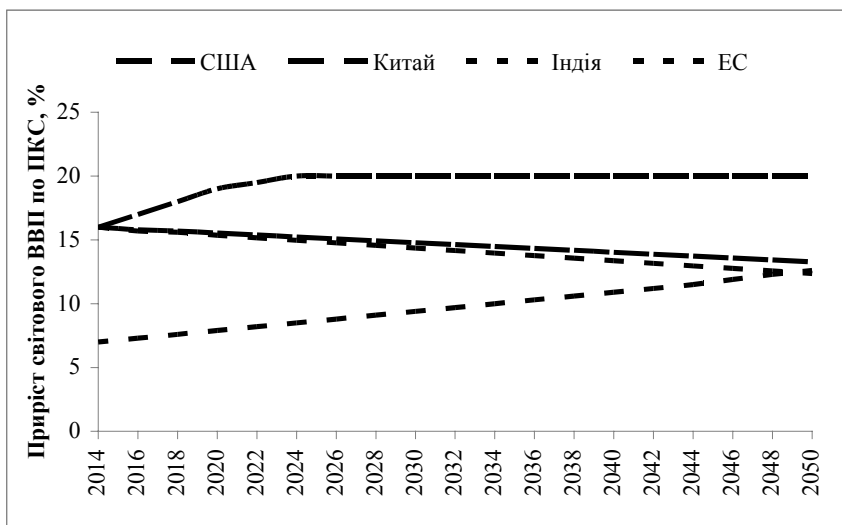

Рис. 5.3. Зміни розстановки сил у світовій економіці (2014–2050 рр.): частки країн у світовому ВВП за паритетом купівельної спроможності [471, с. 11].

Зміна економічного балансу сил у світі, яка потенційно може створити підґрунтя для інституціоналізації міжнародних відносин у рамках встановлення іншого (порівняно з наявним) світо-

вого порядку, була спричинена деіндустріалізацією розвинених країн Заходу. В умовах глобалізації для розвитку найновіших технологій у країнах-лідерах необхідним було здешевлення технологій попереднього покоління. З перенесенням виробництва на периферію та передаванням технологій почалось зростання країн Азії. Одночасно країни Заходу підвищили загальний економічний рівень приймаючих країн, розвинувши інфраструктуру, фінансовий сектор, підготовку кадрів та інші сфери. Усе це привело до дії потужний механізм економічного зростання в країнах, що розвиваються. Нарешті, чинники модернізації виробництва в цих країнах у поєднанні з чинником дешевої робочої сили та з урахуванням того, що названі країни взяли на себе тягар екологічних витрат, забезпечили масове виробництво дешевих товарів. Отже, дешеві товари перемогли промисловість Заходу. Розвинені країни опинились у тенетах низьких темпів зростання — виникло явище, описане в сучасній науковій літературі як «парадокс розвитку» [78, с. 68–70].

Наведений економічний аналіз досить аргументовано свідчить про потенційну можливість країн, економіка яких швидко зростає, посісти чільне місце в планетарній господарській системі та стати впливовими агентами трансформації наявного світового порядку. Проте варто брати до уваги також інший тренд. Дослідження, проведені в США (2013 р.), показали, що більше від половини великих компаній або вже приступили до повернення в Америку виробничих ліній, або планують це зробити у найближчому майбутньому, або вже прийняли таке рішення [251, с. 56]. Крім того, важливо також урахувати, що PwC, Venturatis¹ та інші організації, які роблять довгострокові прогнози, будують свої моделі, елімінуючи політичний чинник: ризик виникнення великих воєнно-політичних конфліктів, можливість утворення та реконфігурації впливових союзів і блоків тощо. Виключається також ідеологія як чинник впливу на роль, яку відіграють певні країни у системі міжнародних відносин. Тобто більшість прогнозів, які передбачають швидку втрату країнами тріади (США — ЄС — Японія) світового панування, є здебільшого екстраполяцією на основі тільки економічних чинників. Усе це істотно послаблює вірогідність прогнозу щодо однозначності зміни домінування на користь країн, що розвива-

---

¹ Іспанський економічний блог.

ються. На нашу думку, прогноз розстановки сил у світі і до тепер залишається варіативним.

У сучасних наукових публікаціях як взаємні контраргументи досить часто наводяться тези, з одного боку, про наближення економіки країн, що розвиваються, до економіки найрозвиненіших країн світу та, з другого боку, про мінливість високих темпів зростання країн, що розвиваються. Конвергенція, як вважають учені [78, с. 72–73], може змінитись на дивергенцію. Підставою для такого висновку є передбачення нового етапу технологічного піднесення, який пов'язаний з відкриттями в медичній та біології та інших сферах відповідно до шостого технологічного укладу. Таке піднесення очікується в 2030–2040 рр., а широкий вплив на структуру економіки згадані технології справлять на півтора-два десятиліття пізніше. Тоді в західних країн і США, якщо вони до цього часу не втратять технологічного лідерства, з'явиться шанс знову збільшити відрив від країн периферії.

Крім того, навряд чи Китай може повністю замінити США та відігравати таку саму роль у сучасних міжнародних відносинах. Ми повністю погоджуємось з тією думкою, що США тепер утримують політичне, військове, фінансове, валютне, економічне, технологічне, ідеологічне та навіть культурне лідерство. Як стверджують науковці [78, с. 73], нині немає та бути не може однієї країни або навіть групи країн, які б змогли поєднати в собі кілька аспектів лідерства. Тобто те, що нині позиції Заходу слабшають і будуть слабшати ще певний час, не означає, що розвинені країни зовсім нічого не можуть зробити для утримання своїх світових позицій. Зокрема, крім зусиль з розвитку технологій вони мають великий позитивний ефект у вигляді влади від контролю над процесами інституціоналізації міжнародних економічних відносин. Економічно розвинені країни є і залишатимуться учасниками всіх впливових формальних і неформальних міжнародних організацій. Також ці держави впевнено використовують ресурс лідерства, який надає консолідація їхніх спільних дій.

Загальне уявлення про сучасний стан кран «тріади» та перспективи їх розвитку можна скласти за даними МВФ. Оцінка аналітичних даних не дозволяє прямо свідчити про те, що провідні розвинені країни швидко здадуть свої позиції лідерів, хоч, безперечно, перспектива не є однозначною (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

**ОСНОВНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ ПРОВІДНИХ КРАЇН
З РОЗВИНУТОЮ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ (ТЕМПИ ПРИРОСТУ
У ВІДСОТКАХ ДО ПОПЕРЕДНЬОГО РОКУ) [423]**

Показник	США		
	2014	2015 ¹	2016 ¹
ВВП	2,4	2,6	2,8
Приватні споживчі витрати	2,7	3,2	3,5
Валове нагромадження основного капіталу	4,1	4,0	5,4
Експорт товарів і послуг	3,4	1,5	1,2
Імпорт товарів і послуг	3,8	5,9	6,0
Інфляція ²	1,6	1,0	1,2
Рівень безробіття ³	6,2	5,3	4,9
Платіжний баланс за поточними операціями ⁴	-2,2	-2,6	-2,9
Дефіцит державного боргу	-4,1	-3,8	-3,6
Середня ставка за короткостроковими кредитами ⁵	0,329	0,443	1,189
	Японія		
	2014	2015 ¹	2016 ¹
ВВП	-0,1	0,6	1,0
Приватні споживчі витрати	-1,3	-0,5	2,2
Валове нагромадження основного капіталу	2,6	-0,5	-1,4
Експорт товарів і послуг	8,5	1,6	3,2
Імпорт товарів і послуг	7,4	0,6	2,6
Інфляція ²	1,7	1,9	0,1
Рівень безробіття ³	3,8	3,9	3,8
Платіжний баланс за поточними операціями ⁴	0,5	3,0	3,0
Дефіцит державного боргу	-7,3	-5,9	-4,5
Середня ставка за короткостроковими кредитами ⁵	0,178	0,135	0,129

Закінчення табл. 5.1

	Єврозона		
	2014	2015 ¹	2016 ¹
ВВП	0,9	1,5	1,6
Приватні споживчі витрати	0,9	1,8	1,5
Валове нагромадження основного капіталу	1,2	2,1	2,6
Експорт товарів і послуг ⁶	3,8	4,6	4,6
Імпорт товарів і послуг ⁶	4,2	5,0	4,7
Інфляція ²	0,9	1,2	1,0
Рівень безробіття ³	11,6	11,0	10,5
Платіжний баланс за поточними операціями ⁴	2,0	3,2	3,0
Дефіцит державного боргу	-2,4	-2,0	-1,7
Середня ставка за короткостроковими кредитами ⁵	0,21	-0,007	-0,018

Примітки: 1 — прогноз; 2 — темпи приросту споживчих цін у середньому за період; 3 — частка у відсотках до кількості працездатних; 4 — у відсотках до ВВП; 5 — ставка проценту за 6-місячними кредитами (LIBOR); 6 — включаючи внутрішню торгівлю всередині зони євро.

Фактично тип організації сучасного світу є такий, що провідні в економічному та політичному плані країни й дотепер домінують у геоекономічному управлінні / регулюванні; участь нових індустріальних країн не є регулярною; більшість інших країн взагалі не беруть безпосередньої участі в цьому процесі та здебільшого виступають його об'єктами; глобальні економічні структури (СОТ, МВФ, ОЕСР¹) перебувають виключно під впливом великих і економічно розвинених країн [74, с. 393–394].

Наднаціональні організації відіграють особливу роль у сучасних процесах інституціоналізації відносин поділу світу і влади. Суперечності в упровадженні інституціональних механізмів такого поділу утворюються внаслідок того, що міжнародні організації в основному є виразниками інтересів урядів найрозвиненіших країн (у тому числі персоніфікованих інтересів певних осіб),

¹ Організація економічного співробітництва та розвитку, ОЕСР (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD).

ніж інтересів власне країн і їх народів. Зі збільшенням масштабів і впливу ринків капіталу та інформації, а також лібералізації руху товарів, технологій тощо багато держав суттєво втрачають ефективність функції управління національною економікою. Їхні традиційні владні повноваження переходять до наднаціональних структур як у сфері міжнародних відносин, так і в сфері внутрішньої політики.

Основними видами наднаціональних структур, які обмежують повноваження та реальні можливості держави, науковці називають: 1) органи міждержавного управління та регулювання (МВФ, СБ, СОТ, ЄБРР¹); 2) транснаціональні корпорації; 3) інтеграційні об'єднання; 4) міжнародні інвестиційні банки та страхові компанії; 4) глобальні засоби масової інформації [177, с. 245]. За таких умов, пише М. Інтрілігейтор, контроль за економікою окремих країн може перейти від суверенних урядів до інших рук, у тому числі до найсильніших держав, багатонаціональних або глобальних корпорацій і міжнародних організацій [163, с. 14].

Існує цілком обґрунтована думка [251, с. 18–20], що Римським клубом² (Club of Rome) протягом багатьох десятиліть здійснювалась цілеспрямована дискредитація державних інститутів як таких, що нібито не мають достатньо компетенції для вирішення завдань, покладених на них, оскільки визначальний вплив на ситуації, що виникають у межах національних структур, мають зовнішні чинники. Названа організація і нині просуває низку ідей, які підпорядковані загальній стратегії уніфікації та централізації. Вона передбачає перетворення діючих нині інститутів на спеціалізовані «горизонтальні агентства», які діють на корпоративному, національному та регіональному рівнях (Е. Ласло «Цілі для людства»). Доповідь Римському клубу, 1977 р.). Висуваються пропозиції створити систему пов'язаних, але географічно розмежованих центрів прийняття рішень, які діють на всіх рівнях людської організації (А. Печчеї [262]). На цій основі зводиться доказова база доцільності передавання функцій державного регулювання наднаціональним і навіть глобальним структурам (А. Кінг, Б. Шнайдер «Перша глобальна революція». Звіт Римського клубу, 1990 р.). Вертикальну ієрархію за цією моделлю передбача-

¹ Європейський банк реконструкції та розвитку, ЄБРР (European Bank for Reconstruction and Development's, EBRD).

² Римський клуб — міжнародна неурядова організація, до якої входять представники світової політичної, фінансової та наукової еліти.

ється доповнити горизонтальною, мережевою, так би мовити, «зверху державних кордонів».

Отже, підрив національного суверенітету, спричинений у наш час керованою глобалізацією, не можна виключати. З огляду на умови, що склались, Д. Хелд зазначає, що надалі відносини між державами будуть істотно реконфігуровані, а співвідношення сучасних повноважень змінено [418].

Справді, нові умови глобалізованої економіки вимагають від держав відповідної реакції — зміни нинішньої системи міжнародних економічних відносин та їх інституціонального вкорінення. Проте яким саме буде новий варіант інституціональної практики та якими конкретно повинні бути заходи для того, щоб інтереси окремих країн і їх народів не стали цілком знівельованими та підкореними інтересам глобальної еліти (управлінню / регулюванню з центру), донині залишається дискусійним питанням. Варіативність інституціоналізації відносин (установлення певної системи, стратегій, норм і правил) залежить від способу, яким досягається новий світовий порядок і міри впливу кожного з учасників цього процесу на ситуацію, що формується в полі дії інститутів та інституцій.

Способів установлення нового (порівняно з нинішнім) економічного порядку, по суті, два. По-перше, останній може бути досягнутий за згоди сторін, а по-друге, може бути визначений як прерогатива, здобута одним суб'єктом (групою суб'єктів) у ході боротьби за владу і право визначати нові умови організації економічного життя глобалізованого суспільства. Проте на увагу заслуговує той факт, що чинна практика інституціоналізації сучасних міжнародних економічних відносин значно складніша і не така однозначна, як це визначено на рівні теоретичних принципів її сприйняття. Зокрема, глобальний капітал за його представництва в організованих ним же інститутах наднаціонального та глобального управління / регулювання гіпотетично може забезпечити певний еквілібріум у системі міжнародних відносин, діставши мовчазну або вимушену згоду країн. Проте ціннісний рівень, що його забезпечить така (штучно скерована) «оптимізація», буде вкрай низький, якщо оцінювати його з погляду перспектив інтелектуально-духовного та культурного (ноосферного, за В. Вернадським) життя суспільства.

Спосіб здійснення координації заходів у рамках установлення світового економічного порядку також варіативний. Як уже за-

значалось, порядок може бути свідомо скерований, але крім цього, він також може бути стихійний. До затвердження у глобальному масштабі іншого порівняно з наявним порядку організації світогосподарських, політичних та інших процесів суспільство може підштовхнути страх перед виникненням загрози невідворотних руйнівних процесів: існування людства як біологічного виду (екологічна катастрофа), браку життєво важливих ресурсів (води), краху господарської системи (глобальна фінансово-економічна криза), неможливості дальшого еволюціонування суспільства (криза духовності, знецінення культури тощо). Масова реакція на це може проявитись як нерегульована та некерована сила, що виникла в соціальному середовищі.

Найліпшим для суспільства був би, безперечно, варіант побудови світового порядку, базованого на принципах домовленості сторін, відкритості їх поведінки, підпорядкованості визначальним цілям розвитку суспільства. За сучасних умов цим принципам найбільше відповідає світовий порядок, утворений за домінантною ролі суверенних держав у процесі інституціоналізації. При цьому управління іншими процесами, які виходять за рамки регуляторних можливостей, здійснюваних у межах компетенції країн, мають покладатись на міжнародні організації, але за умови того, що на рішення, які будуть прийматись ними, не впливатимуть пролобійовані інтереси представників уряду окремих держав або фінансової чи бізнесової світової еліти. Підтвердженням цьому є документи ООН, в яких відображені визначальні для суспільства цінності.

Громадянське суспільство після найжорстокіших випробувань світовою фінансово-економічною кризою, яка відбувалась у сукупності з кризою політичною, екологічною та, по суті, була тотальною для всього соціуму, постало перед необхідністю створення системи регуляторних заходів з протистояння глобальним викликам. Як відповідь на них у середині поточного десятиліття на саміті Генеральної Асамблеї ООН за участі глав держав та урядів було ухвалено новий глобальний порядок денний у сфері розвитку до 2030 р. Однією з найзнаковіших відмінностей цього документа ООН («Цілі сталого розвитку» — ЦСР, 2015 р.) порівняно з попереднім («Цілі розвитку тисячоліття» — ЦРТ, 2000 р.) стало надання особливо вагомого змісту проблемам поліпшення якості управління — вимозі, яка була поставлена в один ряд з необхідністю забезпечення миру, безпеки, верховенства права (Ціль

№ 16 у списку Відкритої робочої групи Генеральної Асамблеї ООН з цілей сталого розвитку). До цього названі питання не мали пріоритетного статусу в системі заходів ООН щодо розвитку суспільства¹.

Проте до теперішнього часу суспільство з'ясувало для себе досить чітко лише принципи побудови ефективного світового порядку, але не механізм їх реалізації. Це пов'язано з суперечливістю концепції сталого розвитку. Суперечність зумовлена двома основними причинами: з одного боку, названа ідея, по суті, є такою, що вуалює інтереси глобальної еліти, а з другого — громадянське суспільство не має умов і засобів для її втілення, хоч, справді, було б зацікавлено в установленні світового порядку відповідно до принципів концепції сталого розвитку. Попри декларування ООН зазначених принципів, до цього часу фактично так і не відбувся очікуваний прогрес у розбудові світу відповідно до загальнолюдських цінностей розвитку глобалізованого суспільства, а також не виникли істотні позитивні зрушення у сфері врегулювання конфліктів. За висновком експертів Організації економічного співробітництва і розвитку (OECD) [454], про це свідчать численні факти подій, що відбувались протягом останнього часу в нестабільних і постконфліктних державах.

Декларація тисячоліття ООН [95] також є важливим документом, який визначає орієнтири майбутнього розвитку суспільства. Проте, як зазначалось у матеріалах Конференції з питань сталого розвитку («Ріо +20»), для того щоб нинішній порядок забезпечував людству досягнення найвищих цінностей — миру, безпеки, прав людини тощо, необхідні ефективні, транспарентні та демократичні інститути [444]. Однак за суперечливих умов розвитку глобалізованого суспільства робочої інституціональної моделі, яка була б максимально наближена до вимог сучасного економічного розвитку світу, не сформовано.

У новітніх публікаціях з цієї проблематики висловлюється лише припущення щодо того, що глобалізація досить часто супроводжується посиленням політичної інтеграції, і це дозволяє більш демократичним країнам застосовувати жорсткіші санкції до країн з недемократичним устроєм, які намагаються поширити назовні свій негативний вплив у прагненні встановити у світі ви-

---

¹ Названі проблеми, які стоять перед сучасним суспільством, не були відображені у документі «Цілі розвитку тисячоліття», 2000 р.

гідний їм порядок. Отже, потенційно глобалізація може створити умови для демократичної консолідації, а названа (політична) інтеграція — сприяти розвитку громадянського суспільства. Науковці аргументують це тим, що більша мобільність капіталу може вести до консолідованої демократії. Однак правильно й те, як зазначають Д. Асемоглу та Дж. А. Робінсон, що за більшої мобільності капіталу демократія менш спроможна задовольняти бажання членів суспільства (це справедливо стосовно до будь-якого ефекту, який зменшує можливості колективного вибору в демократії відхилятися від варіанта, що пропонують еліти). За таких обставин зростаюча глобалізація може зменшити здатність демократії поліпшити добробут більшості [18, с. 418, 446].

Типологію концепцій, які передбачають або створення нових інститутів, відповідних епосі глобалізації, або еволюцію чи трансформацію функцій сучасних міжнародних організацій, науковці [177, с. 247] подають так:

1) світовий уряд. Одна з найстаріших футурологічних ідей¹. Концепція світового уряду являє собою збільшену модель національної держави, керівництво якої вирішує поточні внутрішньополітичні питання не на національному, а на глобальному рівні;

2) трансформація сучасної системи ООН. Пропонуються два підходи. Перший пов'язаний з підвищенням рівня легітимності та ефективності Ради безпеки ООН. Другий — радикальний. Він складається з двох частин: перетворення Ради безпеки ООН на квазіуряд, а Генеральної Асамблеї ООН — на квазіпарламент. Така форма глобального управління має більше прихильників, ніж світовий уряд у чистому вигляді. Проте в кінцевому підсумку стає зрозуміло, що описаний підхід передбачає функціонування глобального суспільства подібно до формату жорстких рамок держави;

3) політичне управління глобальним розвитком. Згідно з цією концепцією провідні політичні сили у світі будуть підштовхувати глобалізацію в потрібне русло та вирішувати у обмеженому колі учасників проблеми, що виникають у світі. Такими акторами можуть бути панівна у світі супердержава або конгломерат великих держав (інституціонально оформлений у рамках міжнародних організацій, передусім неофіційних);

---

¹ Зокрема досліджувана І. Кантом (див. *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch* by Immanuel Kant 1795; <http://www.constitution.org/kant/perpeace.htm>).

4) корпоративне глобальне управління. У цьому разі до колективних зусиль держав з вирішення глобальних проблем і планування глобального розвитку приєднуються найбільші приватні структури (транснаціональні корпорації, міжурядові організації та ін.).

Найбільш значущою для суспільства була б така інституціональна версія світового порядку, яка могла б забезпечити умови сталого розвитку. Однак суттєва розбіжність інтересів і цінностей акторів, яка проявляється на рівні принципів їхньої поведінки, залишається однією з основних причин суперечливості процесу інституціоналізації міжнародних економічних відносин. Якщо для планетарного суспільства цінність становить стійкий економічний розвиток, то для представників глобальної економічної еліти — прибуток і влада.

У цьому контексті варто ще раз зазначити, що ефект поглиблення названої суперечності в наш час істотно зумовлює інформаційна глобалізація. Наявність соціальних мереж надає суспільству унікальну можливість вплинути на поділ світу і влади через ухвалення колективних рішень. Потенційно такий підхід до встановлення світового порядку зміг би забезпечити розбудову постіндустріальної економіки, втілення на її основі моделі «хорошого життя» та у віддаленому майбутньому перейти до ноосферного суспільства в глобальному масштабі. Проте світова олігархія, метою якої є максимальне подовження періоду пізнього капіталізму, не менш (а може, і більш) продуктивно використовує мережеву організацію для інституціонального закріплення іншого (вигідного для неї) світового порядку.

Ідеться про штучне формування на основі принципу мережі світової громадської думки та створення глобального псевдогромадянського суспільства. Сучасний світ потоків і мереж підтримує глобальну ієрархію. Інститути-установи трансформуються в інститути-функції. На цій основі вибудовується модель сучасного «глобального громадянського суспільства». Принцип мережевості пронизує та дезорганізує вертикальну ієрархію держав через систему транскордонних зв'язків по горизонталі. Центри управління цією системою розміщені або на Заході, або в країнах, які ним контролюються [251, с. 20].

Однією з особливостей нашого часу є те, що при формуванні єдиного глобального економічного простору активно вибудовується інституціональний архетип іншої економічної політики,

порівняно з тією, що існувала до цього, — конструкт загально-світової глобальної політики. Проте через протилежність інтересів і цінностей, властивих, з одного боку, світовій економічній і політичній олігархії, а з другого — планетарному соціуму, цей процес є суперечливим, а його результат неоднозначним. До цього варто додати таке: якщо громадянське суспільство намагається вести боротьбу за інституціоналізацію міжнародних економічних відносин і становлення порядку, базованого на принципах гуманізму, то світова олігархія намагається відтворити свою владу на ще вищому рівні централізації. Тобто розбіжними є не тільки інтереси та визначальні для сторін цінності, а й вмотивована ними (інтересами та цінностями) поведінка суб'єктів, а саме: боротьба за встановлення нових / відтворення наявних інститутів.

З цього випливає, що трансформація теперішньої інституціоналізованої системи відносин, яка визначає зміст світового порядку, є тим фактом, який підтверджує наявність істотної суперечності інтересів учасників цього процесу. Проте яким саме буде результат взаємодії суб'єктів (владної політичної еліти та міжнародного бізнесу, з одного боку, і громадянського суспільства — з другого), вірогідно передбачити досить складно. Продуктом взаємодії акторів у встановленні світового порядку можуть бути численні варіації світової інституціональної практики та, відповідно, створені в реальності різні картини світу (реалізовані моделі планетарного устрою). Кінцевий результат, за інших рівних умов, залежатиме від міри значущості вищих для кожної зі сторін цінностей і співвідношення сили впливу, застосованої названими сторонами задля досягнення власних інтересів.

5.2 Основні принципи, форми та напрями політики гармонізації інтересів суб'єктів глобалізованої економіки та суспільства

Визначення політики гармонізації інтересів суб'єктів глобалізованої економіки та суспільства попов'язано безпосередньо з інституціональним аналізом названого процесу. У свою чергу, контекст інституціонального опосередкування процесів, що відбуваються в глобалізованій економіці, передбачає передусім визначення кардинальної причини, через яку суспільство змушене змінювати систему поглядів на організацію сучасних світогосподарських процесів. Викликом суспільству стала тотальна за масшта-

бом поширення ринкова лібералізація, що особливо виразно виявилось під час загострення кризи 2008–2009 рр. Ринкова лібералізація спричинила гіпертрофію фінансової сфери, що зумовило всі інші прояви економічної деструкції. У передкризовий період економічне зростання відбувалось через механізм боргових зобов'язань (а не на основі розвитку реального сектору глобалізованої економіки). Інститутів ринку виявились недостатньо, для того щоб запобігти кризі неплатежів і розв'язати суперечність між псевдозростаючими доходами споживачів (а фактично зростаючою внаслідок кредитів купівельною спроможністю) і обмеженими можливостями відновлення виробничого циклу. Неконтрольованій і руйнівній силі глобалізованого ринку суспільство могло протиставити тільки посилення регулювання. Для цього необхідні були докорінні інституціональні трансформації.

Проте, як показав час, здійснити відповідні зміни виявилось надзвичайно складно внаслідок поведінкової подвійності учасників міжнародних економічних відносин, яка існує і досі. З одного боку, суб'єкти господарювання та держави справді прагнуть забезпечити надійність своїх економічних позицій за допомогою регулювання. Визначальним мотивом цього є досвід проходження ними найглибшої фази кризи — її дна — з усіма негативними наслідками цього випробування, відповідно. Тому, ураховуючи реальність небезпеки, яку містить неконтрольований механізм ринкового саморегулювання у світовому масштабі, міжнародні актори цілком свідомо схиляються до необхідності створення певного координаційного центру. Однак вони також добре усвідомлюють, що за реалізації регуляторних заходів такого рівня концентрації повноважень (по суті, за формування передумов створення світової влади) інтереси кожного з них навряд чи будуть братись до уваги тими, хто такі повноваження та владу здобуде.

Інституціональна невизначеність, яка стосується функціонування глобалізованої економіки, є прямим наслідком глибинних суперечностей періоду пізнього капіталізму. Якщо проаналізувати сучасну ситуацію глибше, то первісним джерелом суперечностей, які стосуються інституціоналізації міжнародних економічних відносин, є суперечність між продуктивними силами та виробничими відносинами; тобто основна суперечність, яка визначає зміну суспільних укладів. Зважаючи на це, завдання вибору суспільством певної моделі інституціоналізації міжнародних економічних відносин і генеральної моделі розвитку світової го-

сподарської системи вирішуються одночасно та взаємоузгоджено на основі розв'язання основної суперечності, яка й далі існує в період поступового переходу людства від індустріалізму до постіндустріалізму. Тобто модель інституціоналізації відносин, яку вибирає суспільство в рамках установаження світового економічного порядку, є комплементарною до генеральної моделі розвитку світової господарської системи.

Економічна стабільність, якої прагне досягти суспільство через вибір і застосування дієвого механізму управління / регулювання світового господарства, являє собою результат слідування певній моделі розвитку глобальної економічної системи, реалізованої в майбутньому. Відповідно, система інститутів глобального управління / регулювання повинна відповідати принципам побудови постіндустріальних економічних відносин. За тим самим вектором повинні визначатись *принципи гармонізації інтересів суб'єктів глобалізованої економіки та суспільства* (рис. 5.4).

У перехідному періоді до постіндустріальних відносин економічна політика провідних країн дедалі більше набуває характеру інституціональних змін, у тому числі політико-економічних. Ця практика досить різноманітна. Як зазначають науковці, аналіз популярних на Заході концепцій вимальовує досить змішану картину майбутнього: від песимістичнішої гіпотези «інноваційної паузи» до оптимістичніших концепцій реіндустріалізації та «зеленої економіки» [75; 137, с. 182–183]. Отже, інституціональні зміни не завжди і не повністю відповідають принципам прогресивної цивілізаційної динаміки, а іноді навіть суперечать їй.

Сучасна практика свідчить про те, що суперечності, які виникають у сфері інституціонального опосередкування процесів реалізації інтересів суб'єктів економіки, можуть гальмувати прогресивні зміни світового господарства. Зокрема, нинішня система міжнародних інститутів, незважаючи на виклики глобалізації, не стільки по-справжньому сприяє втіленню такої моделі світового господарського розвитку, яка орієнтована на інноваційне зростання в реальному секторі економіки, скільки декларує це. Утім саме розвиток у галузях названого сектору на основі інновацій (а не в галузях «гламурної економіки») сприяє формуванню нових технологічних укладів, що в перспективі веде до утворення постіндустріального суспільства. На думку науковців [75], боротьба різних моделей і варіантів капіталізму є трендом, який 10–15 наступних років залишатиметься суттєво важливим для суспільства.

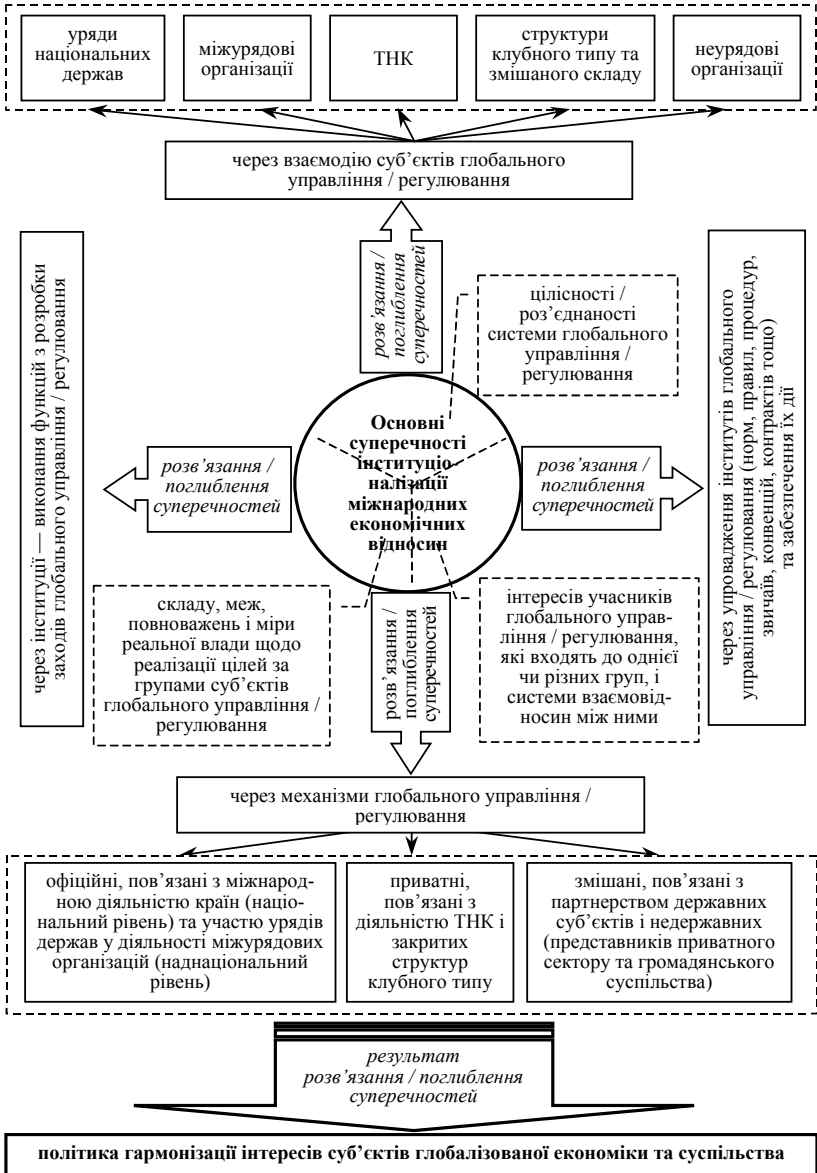

Рис. 5.4. Основні суперечності інституціоналізації міжнародних економічних відносин

Період загострення світової кризи та весь період відносного поживавлення економіки, який триває, свідчать про запізнення реакції міжнародних організацій та їх інститутів на виклики глобалізації, оскільки зміни, що відбулись до цього часу у світовій економіці, не можна визнати кардинальними. Справді, нині світова економіка поступово відновлюється. За прогнозом МВФ у 2017 р. темп приросту світового ВВП становитиме 3,5 %, а у 2018 р. — 3,6 %. Проте це нижче, ніж довгострокові середньорічні темпи зростання, які мали місце протягом 25 років до останньої глобальної кризи — 3,9 % [220; 272, с. 31]. За оцінками Morgan Stanley¹ імовірність ризику глобального спаду не тільки не зникла, але й підвищилась з 20 % до 30 % [245]. Неефективність інституціоналізації міжнародних економічних відносин, яка оцінюється за динамікою світових економічних процесів, означає, що дієвого механізму управління / регулювання глобалізованою економікою у наш час не існує.

Функціональність глобального управління ґрунтовно досліджена Т. Вайсом і Р. Такурором. Науковці стверджують, що глобальне управління — це комплекс формальних і неформальних інститутів, механізмів, відносин і процесів, які існують і поширюються на держави, ринки та окремих громадян і організації, як урядові, так і неурядові, за посередництва яких на глобальному ринку визначаються колективні інтереси, встановлюються права та обов'язки, вирішуються спори [458].

Становлення економічного порядку за допомогою інститутів завжди пов'язано з досягненням певних компромісів між учасниками таких відносин, що забезпечує регулювання конфліктів. Динамізм названих процесів визначається рухом виникнення / розв'язання суперечностей в інституціональному полі взаємодії суб'єктів глобалізованих відносин. Фактично кожен варіант інституціоналізації міжнародних економічних відносин є наслідком, з одного боку, конфлікту, доведеного до певного рівня напруження, а з другого — згоди, досягнутою за певних поступок.

С. Хантингтон писав, що за повної відсутності соціальних конфліктів інститути не потрібні; за повної відсутності суспільної гармонії вони неможливі. Дві групи, які бачать один у одному непримиренних ворогів, не зможуть сформувати фундамент для суспільства доти, доки це взаємосприйняття не зміниться [344].

---

¹Morgan Stanley — великий банківський холдинг США; входить у число найбільших банків у світі.

За твердженням П. Холла та Р. Тейлора, актори створюють інститути для того, щоб діставати вигоди від кооперації, які надає встановлений інституціональний порядок. Створені інститути зберігаються доти, доки дають акторам більше вигоди, ніж альтернативні інститути [415].

Сучасний інституціональний порядок глобалізованої економіки є певним варіантом організації й управління світового господарства, утвореним на основі попереднього інституціоналізованого режиму функціонування системи; наслідком виникнення / розв'язання суперечностей між суб'єктами, продуктом їх конфлікту і компромісу та результатом відтворення та /або трансформації попередньої практики інституціоналізації.

Форми, в яких розглядаються варіанти реалізації політики, що здатна гармонізувати інтереси суб'єктів глобалізованої економіки та суспільства, варіативні та гіпотетичні. Такі ознаки названої політики зумовлені, по-перше, існуванням досить великої кількості суб'єктів процесу глобального управління / регулювання і різноманітністю складу їх груп і, по-друге, тим, що конструюючи певну модель інституціоналізації відносин, кожен з них виходять передусім з власних інтересів (які відмінні від інтересів інших).

За ознакою форми інституціоналізації відносин глобальне управління / регулювання трактується в наш час у досить широкому діапазоні — від «світового уряду» до лідерства та неформальних форумів. Відповідно до цього воно визначається як багаторівнева система інститутів світового, міжнародного, національного, регіонального регулювання та управління, функціями якої охоплені різні сфери і види діяльності (зокрема економіка та фінанси), а також інші сфери життя суспільства, що мають глобальне значення (природа, соціальний простір, сфера міжнародної політичної взаємодії). Об'єктом глобального управління / регулювання є світовий розвиток — його спрямованість, зміст, пріоритети [305, с. 71, 76].

Основні напрями політики гармонізації інтересів суб'єктів глобалізованої економіки та суспільства визначаються з позиції розв'язання наявних суперечностей. Проте заходи з реалізації виробленої політики щодо суперечностей, що виявили себе в інституціональному полі відносин, досить часто не вирішуються, а навпаки, загострюються через контрпродуктивну поведінку, яка властива, наприклад, ТНК, певним фінансовим групам, представникам урядів певних країн.

Розв'язання / загострення суперечностей у рамках політики міжсуб'єктної взаємодії спрямована на досягнення певного консенсусу, характер якого відображає соціально-економічну природу суспільства. У наш час вона може бути або така, що наближує стан глобальної економіки до постіндустріальної, або така, що консервує стан індустріальної (в її останньому за часом розвиненому форматі).

Тож зняття інституціональних суперечностей відбувається через:

- взаємодію суб'єктів глобального управління / регулювання;
- інституції (виконання функцій з розробки заходів глобального управління / регулювання;
- упровадження інститутів глобального управління / регулювання (норм, правил, процедур, звичаїв, конвенцій, контрактів тощо) та забезпечення їхньої дії;
- механізми глобального управління / регулювання.

Функцію глобального управління / регулювання реалізують суб'єкти, яких можна об'єднати у кілька основних груп: уряди провідних держав світу, які діють через своїх лідерів, і їх представництво у напівформальних (не наділених легітимними / законними повноваженнями) структурах — G-7, G-20; Раді безпеки ООН і низці міжнародних організацій (Генеральній Асамблея ООН, СОТ, МВФ та ін.); бізнес, який репрезентований у системі глобального управління / регулювання великими транснаціональними структурами олігополістичного типу; глобальне громадянське суспільство (так звані «громадяни світу») — Гринпіс, Міжнародний Червоний хрест, Всесвітній соціальний форум та ін. У більш узагальненій формі глобальне управління / регулювання визначається як процес і результат взаємодії: 1) держав (їх урядів), 2) бізнесу та 3) світового громадянського суспільства.

Однозначно ідентифікувати суб'єктів глобального управління / регулювання досить складно. В основу цього має бути покладений критерій легітимності. Проте насправді представництво суб'єктів управління світовою економікою, а також здійснення ними функцій регулювання певних (конкретно визначених) процесів у цій сфері є варіативним та непрозорим.

Основні суперечності інституціоналізації міжнародних економічних відносин пов'язані з такими явищами: а) цілісність / роз'єднаність управлінсько-регуляторної структури глобальної економіки, б) склад, межі повноважень і міра реальної влади щодо реалізації цілей за групами суб'єктів глобального управлін-

ня / регулювання, а також в) інтереси учасників глобального управління / регулювання, які входять до однієї чи різних груп, і системи взаємовідносин між ними (див. рис. 5.4).

Що стосується виникнення в ході суспільного розвитку суперечностей і відтворюваності їх циклу («виникнення — становлення — розвиток — конфлікт»), то важливо зазначити, що людство протягом усієї історії свого існування створювало механізми протидії процесам руйнації та намагалось запобігти виникненню згубної для людства незворотності — доведення ситуації до стану катастрофи, спричиненої конфліктами інтересів у соціумі. Глобальний конфлікт, пов'язаний з вадами управління / регулювання, або з його дисфункцією, є інституціональним конфліктом найвищого рівня. Отже, стан світової економіки та можливості її дальшого розвитку виявляються безпосередньо залежними від суб'єктів, на яких покладені такі функції.

Інститути, які функціонують у рамках світового господарства, покликані створювати певний економічний порядок. Однак маємо визнати, що сучасна система міжнародних інститутів залишається донині невиваженою. На думку Г. Колодко, вона нині більше спричиняє глобальний хаос, ніж сприяє глобальному порядку [185, с. 136].

Суперечності, викликані браком цілісності глобального управління / регулювання, пов'язані з тим, що наскрізної впорядкованої системи взаємодіючих між собою інститутів не існує. Більше того, у рамках сучасної науки відкритим залишається питання щодо того, чи можлива цілісність названої системи взагалі.

Сучасному світовому господарству притаманний складний механізм взаємодії суб'єктів. У наш час воно не є утвореним лише з національних економік різних країн, кожна з яких функціонує на властивих їй засадах державного регулювання. До початку нового тисячоліття процеси транснаціоналізації та міждержавної інтеграції сформували інші потужні сили, якими стали, відповідно, глобальні фінансові й нефінансові корпорації та регіональні угруповання, такі як ЄС, НАФТА¹, АСЕАН². Це спричинило істотні зміни у вигляді розширення діапазону наднаціональних

¹ НАФТА (North American Free Trade Agreement — NAFTA) — Північноамериканська угода про вільну торгівлю; модель міжнародної економічної інтеграції; найбільша у світі регіональна зона вільної торгівлі.

² АСЕАН (Association of SouthEast Asian Nations — ASEAN) — Асоціація держав Південно-Східної Азії; геополітична та економічна міжнародна організація.

інституції¹ (тобто регуляторних функцій, якими наділені провідні суб'єкти глобалізованої економіки). Проте нинішній варіант глобального управління / регулювання не можна вважати зразком остаточної інституціоналізації міжнародних економічних відносин. Одним з найвагоміших аргументів стосовно до цього є «протестована» глобальною фінансово-економічною кризою неефективність функцій сучасної практики управління / регулювання. Як показали події 2008–2009 рр., наднаціональними інститутами не були сформовані стійкі механізми впорядкованої взаємодії учасників глобалізованих економічних відносин.

Нинішня організація економічних процесів, що відбуваються в умовах глобалізації, детермінована діями урядів найбільш розвинених країн світу, у тому числі, через їх участь у формальних і неформальних міжурядових об'єднаннях. Саме ці суб'єкти глобалізованих ринкових відносин і представники глобальної бізнесово-фінансової еліти, які також переважно походять з країн-світових лідерів, є продуцентами ідеї глобального управління / регулювання, що здійснюється з єдиного центру. Переваги цієї ідеї популяризуються ними як нові можливості розвитку, що відкриваються перед суспільством, на основі заходів з удосконалення управління / регулювання. Для цього як аргумент використовуються досягнення країн з, так би мовити, еталонної вибірки — Групи 20 (G-20).

Як свідчить підсумковий документ 10-го саміту G-20, взаємодія цієї групи країн дає їм змогу провадити стійку макроекономічну політику, незважаючи на ризики та невизначеність фінансових ринків, геополітичні виклики, брак глобального попиту та структурні проблеми, які залишаються тягарем для фактичного та потенційного зростання. До 2018 р. учасниками Групи 20 заплановано підвищити сукупний ВВП країн на додаткові 2 %, що, відповідно, збільшить глобальний ВВП більше ніж на 2 трлн дол. США. За оцінками експертів МВФ станом на кінець 2015 р. це завдання вже було виконано майже на третину. Тобто до цього часу країни G-20 уже збільшили світовий ВВП на 0,7 % [165].

Проте в плані критичних зауважень варто зробити теоретичний відступ. З погляду теорії² система глобального управління

¹ Інституції — це статусні функції, соціально приписувані (assignment) або закріплені (fixation) за суб'єктами, об'єктами та процесами просторово-специфічної діяльності [341, с. 21].

² Згідно з діалектичною концептуалізацією розвитку виділяють три види цілісності: неорганізоване ціле (конгломерат), організоване ціле та органічне ціле.

ня / регулювання на рівні категоріальної визначеності являє собою не «органічне ціле», а «організоване ціле». За такого виду цілісності елементи системи можуть не тільки різнитись між собою, але й за притаманними їм властивостями бути протилежними. У досліджуваному контексті управління / регулювання та, відповідно, стан економіки країн G-20 суттєво відрізняються від згаданих параметрів суспільного розвитку решти країн світу. Виходячи з цього навряд чи можна очікувати, що за панування глобальної еліти, яка походить переважно з найрозвиненіших країн, буде насправді створена цілісна система глобального управління / регулювання, однаково ефективна та справедлива для всіх суб'єктів міжнародних економічних відносин.

Усвідомлюючи це, країни периферії та напівпериферії намагаються захищати свої інтереси та зміцнювати економічні позиції завдяки створенню мегарегіональних формальних і неформальних структур, учасниками яких можуть бути країни з різним рівнем економічного розвитку (АСЕАН, зона впливу Китаю, Бразилії, ЮАР, Росії тощо) [152, с. 128].

Найочевиднішим фактом того, що міжнародні організації, в яких провідну роль відіграють найрозвиненіші країни, діють за принципом подвійних стандартів, є вибірковість економічної політики МВФ. Її сутність полягає в тому, що рекомендації країнам, що розвиваються, кардинально відрізняються від тих, котрі надаються розвиненим країнам. Від держав, які звертаються за допомогою до МВФ, це агентство вимагає, як відомо, дотримання жорсткої монетарної та / або фіскальної політики, тимчасом як у розвинених країнах попит домогосподарств і активність бізнесу інтенсивно підтримуються видатками з держбюджетів.

Країни, що розвиваються, протягом багатьох десятиліть пропонують і намагаються просувати свою ідею справедливого міжнародного економічного порядку. Як приклад — Алжирська хартія, оприлюднена Групою 77 (G-77)¹ ще 1967 року. Серед найновіших документів треба назвати Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний сталого розвитку на період до 2030 року»² та виокремити ціль 16.8, згідно

¹ Група 77 (Group of Seventy Seven — G-77) — найбільша міждержавна організація, яка діє в рамках ООН та об'єднує країни Азії, Африки, Латинської Америки. Останнім часом активно провадить курс на зближення з Китаєм (саміт 2014 р. у форматі G-77 + Китай).

² «Цілі сталого розвитку», або ЦСР.

з якою декларується розширення та зміцнення участі країн, що розвиваються, в інститутах глобального регулювання [270, с. 31].

Ухвалення ООН названої резолюції є, безперечно, важливим кроком у напрямі побудови дієвої системи управління / регулювання світогосподарських процесів, але, як випливає з документа, реалізація цілі 16.8 — це більше справа майбутнього часу, ніж завдання сучасного. Найпершою умовою підвищення в глобальному управлінні ролі країн, ринкова економіка яких формується, є розвиток їхніх господарських систем, що є джерелом набуття названими країнами міжнародного авторитету. Проте нинішня система інституціоналізації міжнародних економічних відносин не створює для цього необхідних передумов. Як узагальнюють науковці [212, с. 35], країни, ринкова економіка яких формується, не дістали великої вигоди від декларованих ООН («Цілі сталого розвитку») змін у сфері глобального управління / регулювання, — засобів їх реалізації або фінансування розвитку, оскільки у найближчій перспективі поступки у відповідь на ймовірні вимоги названих країн навряд чи будуть зроблені.

Тож слід констатувати, що у створенні об'єднань можуть бути зацікавлені не тільки країни, що розвиваються, але й розвинені країни. Наймасштабнішим проектом коаліційного типу (поки що не імplementованим) є Трансатлантичне торговельне й інвестиційне партнерство (ТТП) (Transatlantic Trade and Investment Partnership — ТТІР), згідно з яким передбачено угоду про вільну торгівлю між ЄС і США. Прикладом великого проекту (який був підписаний у 2016 р., але залишився нератифікованим усіма країнами-учасниками угоди і, реалізація якого нині поставлена під сумнів унаслідок зміни президентської політики США у 2017 р.) може слугувати також Транстихоокеанське партнерство (ТТП) (Trans-Pacific Partnership — ТРР). З розвинених країн світу у складі цього партнерства передбачалась участь зокрема США, Японії, Канади¹. Крім того, протягом кількох років ведуться багатосторонні переговори, у тому числі за представництва ЄС і США, щодо укладення Угоди про торгівлю послугами (Trade in Services Agreement — ТІСА)².

¹ Усього у Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство входять 12 держав: США, Японія, Малайзія, В'єтнам, Сінгапур, Бруней, Австралія, Нова Зеландія, Канада, Мексика, Чилі, Перу.

² Переговори щодо Угоди про торгівлю послугами ведуть 22 країни + ЄС.

За умови досягнення компромісів між учасниками об'єднань рівень інтеграції у таких системах буде вельми високий, а отже, і контроль над світовою економікою. За експертними оцінками, у випадку реалізації таких проектів на ТТІР може припадати половина світового ВВП, на ТРР — 40 % світової економіки, на ТІСА — 70 % світової економіки послуг. Щодо ТІСА необхідне окреме зауваження: наведений показник дозволяє припустити умисел провідних країн з формування умов підконтрольності інформаційного простору та цифрового ринку.

Не можна відкидати й того факту, що коаліційні угоди за участі країн, які є провідними у світовій політиці та економіці, створюють приховану загрозу для суспільства. Проте вони є досить рухомими організаційними та управлінськими / регуляторними структурами, які довго утворюються, але досить швидко розпадаються. Зокрема у 2017 р. президент США Д. Трамп підписав указ про вихід країни з Транстихоокеанського партнерства. Також коаліційним угодам властиві періодичні зміни складу учасників. Внутрішні суперечності суб'єктів, що виникають усередині об'єднань, вимушено зумовлюють необхідність періодичних коригувальних заходів. Це суттєво послаблює результативність функцій міждержавних об'єднань такого типу.

Зміни всередині міждержавних об'єднань та інших міжнародних організацій, як правило, провокуються конфліктом інтересів учасників. Причини конфлікту можуть бути різні, але найбільше проявляються економічні та політичні. З числа останніх за часом подій і однією з найбільш значущих для розвитку сучасної світової економіки є перетворення G-8 на G-7. Ідеться про зміну складу цієї організації через призупинення членства в ній Росії (2014 р.), що відбулось унаслідок непогодження інших членів угруповання (Великобританії, Франції, Італії, Німеччини, США Канади та Японії) з діями Російської Федерації стосовно до України. При цьому слід зазначити, що Росія залишилась у складі країн-членів G-20.

Взагалі зміни у складі міжнародних організацій історично обумовлені. Оперуючи й далі прикладом Великої сімки, зазначимо, що це об'єднання починало своє існування з участі шести держав, згодом представництво у ньому збільшилось до семи, а потім до восьми країн, а після згаданих раніше подій 2014 р. знову набуло формату G-7. Також висувались пропозиції щодо її наближення до складу G-20. За умови реалізації проекту це перед-

бачало включення до угруповання Бразилії, Китаю, Індії, Мексики та Південної Африки. Крім того, варто також згадати, що група G-20 виникла свого часу (у 1999 р.) за ініціативи лідерів G-7. Отже, світова практика демонструє постійні зміни у складі певних угруповань і підтверджує закономірність цього процесу в майбутньому.

Однак організаційні зміни, які відбуваються в рамках об'єднань міжурядового, неурядового та змішаного складу, не завжди пов'язані з досконалістю глобального управління / регулювання. Це може відбуватись як через конфлікт інтересів окремих учасників однієї групи, так і через протистояння інтересів різних угруповань.

Площина економічних інтересів — глобального капіталу, з одного боку, та глобалізованого суспільства, з другого, є тим полем взаємодії суб'єктів, у якому передусім формуються витоки суперечності інституціонального опосередкування світогосподарських відносин. Суперечності, які стосуються організації світового господарства та управління / регулювання ним — це суперечності докорінних інтересів взаємодіючих суб'єктів, які викристалізувались у сфері інституціоналізації відносин на найвищому рівні (рівні світової економіки). Вони походять від суперечностей, що виникають на рівні економічного базису у сферах техніко-економічних відносин і соціально-економічних (передусім відносин власності).

Найгостріша із суперечностей інтересів, що виникають у полі відносин глобального управління / регулювання, — це суперечність інтересів світового громадянського суспільства (людини як його уособлення в широкому розумінні) та панівного (керівного) класу, який занадто активно формується в умовах глобалізації. Цю суперечність науковці оцінюють як фундаментальне відчуження, властиве для нинішнього етапу розвитку глобального та інтернаціонального світу. З одного боку, створено можливість і необхідність єдиного розвитку людства з метою спільних і гранично конкретних, невідкладних інтересів, притаманних кожній людині на Землі. З другого боку, реалізація цих завдань нині залежить від вузького кола ворогуючих між собою корпоративно-капіталістичних і бюрократичних еліт, «глобальної номенклатури» [45].

Інституціональна система, на основі якої відбувається нині опосередкування процесів світового господарювання, не відпові-

дає інтересам розвитку суспільства. Вона з початку вибудовувалась переважно з метою створення механізму отримання та перерозподілу глобальної ренти в інтересах еліти — корпоративно-капіталістичної та бюрократичної. На роль міжнародних інститутів у перерозподілі світового доходу вказували, зокрема, М. Алле, Дж. Стігліц, П. Кругман та інші відомі вчені.

Однією з найбільших у наш час є суперечність, спричинена конфліктом інтересів міжнародних організацій та інших впливових напівформальних структур, з одного боку, і національних господарств, з другого. О. Бузгалін і А. Колганов, аналізуючи праці І. Валлерстайна, Н. Чомскі та інших авторів, зазначають, що правила фінансових трансакцій і торгівлі визначають МВФ, СБ, СОТ і їм подібні організації, які лише формально підконтрольні різним державам. Фактично стандарти світової геополітики та правила взаємодії держав регулюють саміти Великої сімки, Давоські та подібні їм форуми, а також НАТО¹ [43, с. 281].

Такої самої думки дотримується Дж. Розенау. Досліджуючи глобальне управління, він окреслив роль усіх організацій і груп впливу — від багатонаціональних корпорацій, транснаціональних соціальних рухів до безлічі неурядових організацій. Однак при цьому науковець також наголосив, що досягнення ними цілей і вирішення поставлених завдань залежить від транснаціональних панівних і наділених владою інститутів. Такі інститути (неформальні та напівформальні) діють поряд з офіційними інститутами, якими регулюються норми та правила міждержавної взаємодії [446].

Глобальна керівна еліта намагається обмежити функції національних держав з координації міжнародних економічних зв'язків, охопити впливом світову господарську систему й установити для всіх країн такі правила гри, які виходять з її власних інтересів. Трансформація національного суверенітету й обмеження регуляторних прерогатив не може не викликати спротиву з боку країн — учасниць міжнародного економічного процесу. Суперечність у сфері інституціоналізації міжнародних економічних відносин виникає тоді, коли регуляторна функція міжнародних організацій і подібних до них структур (G-7, G-20 та ін.) стає надмірною. Глобальне управління / регулювання, так би мовити, з центру виправдано за умов, що функції інституціонального опосередкування

---

¹ НАТО — Північноатлантичний альянс (North Atlantic Treaty Organization — NATO).

процесів світового господарювання, що їх історично виконують держави, або неможливі, або неефективні. У іншому випадку наднаціональне управління / регулювання як чинник впливу на економіку буде не стільки сприяти розвитку, скільки обмежувати його.

Вартий уваги той факт, що з усіх суб'єктів глобального управління / регулювання лише держава має законну причину застосовувати примус. Проте за сучасних умов інституціоналізації світогосподарських відносин вона не має достатньо можливостей для того, щоб повністю реалізувати своє легітимне право. Сучасна практика свідчить, що у сфері інституціоналізації міжнародних економічних відносин відбувається істотне протистояння суб'єктів. Воно набуває вигляду суперечності між правом і владою: законне право здійснювати регулювання має держава, а фактично цю функцію переважно виконують інші суб'єкти — ті, які наділені владою. Ідеться про те, що нині порядок світогосподарських процесів визначається системою управління, яка інструментально зосереджена в транснаціональних корпораціях та міжнародних організаціях. Інакше кажучи, сучасна економічна практика за своєю сутністю є транснаціональною та глобальною, незважаючи на те, що вона прив'язана до певних географічних ареалів. Як стверджує А. Неклесса [237, с. 118], економіка чимраз частіше виконує управлінські та владні функції, а влада бере участь у вирішенні економічних завдань. І те, і те відбувається досить часто за межами національних територій.

Загалом з цим не можна не погодитись, але також не можна не погодитись і з тим, що роль національних держав у системі світогосподарських відносин відійшла на задній план, навіть урахувуючи при цьому посилення впливу міжнародних організацій та об'єднань на процеси, що відбуваються нині в глобалізованій економіці. Розвиток країн після 2009 р. доводить, що державне регулювання національних економік залишається важливим компенсаторним чинником тієї дестабілізації, що стала наслідком глобальної кризи. Активізація державного регулювання та збереження ролі держав у координації відносин між країнами залишаються також украй значущими з огляду на необхідність забезпечення у посткризовому періоді розширеного відтворення в рамках усього світового господарства.

Роль країн та їхніх урядів у інституціональному опосередкуванні процесів світового господарювання визначається насампе-

ред наявністю у цих учасників міжнародних відносин регуляторних механізмів, які здатні протистояти некерованим процесам глобалізованого ринку. Події 2008–2009 рр. нагадують, що руйнівна дія підсиленої глобалізацією ринкової стихії виявилась наскільки потужною, що це викликало кризу та спричинило ситуацію, близьку до краху організаційної конструкції світової економіки, яка існувала. Виходячи з цього роль держав у системі координації міжнародних економічних відносин залишається як ніколи важливою для світового суспільства.

Разом з тим учені констатують [305, с. 60], що процеси економічної глобалізації, маючи об'єктивну природу, розвивались до цього часу далеко не завжди та не в усьому стихійно — їм також була притаманна явно виражена суб'єктивна спрямованість. Прискорення процесів глобалізації зумовлювала політика країн ОЕСР і слідування Вашингтонському консенсусу¹. Отже, іншою функцією, яку в наш час виконують держави, є створення альтернативи тим механізмам глобального управління, які використовують формальні та напівформальні міжнародні організації — представники інтересів «глобальної номенклатури». Посилення державності необхідно оцінювати як протидійну силу тотальному регулюванню, що його намагається нав'язати суспільству «глобальна еліта».

Роль держав у сфері управління розподілом (якщо його розглядати ширше — як фазу суспільного відтворення та фактор посткризової стабілізації, якої суспільство не набуло донині) є важливою. Така участь держав здатна сприяти послабленню суперечностей, зумовлених глобалізацією та наслідками некерованості процесів у період рецесії.

Парадоксально, але попри суперечність, породжену розбіжністю інтересів суб'єктів міжнародних відносин (з одного боку, формальних і напівформальних міжнародних організацій, а з другого — держав і їх урядів), причина, що спонукає в період започаткування посткризового відновлення кожен зі сторін до реалізації заходів з посилення контролю над процесами, що відбуваються в глобалізованій економіці, та сама. Це — негативні

---

¹ Вашингтонський консенсус — тип макроекономічної політики. Ураховує рекомендації МВФ, СБ, Федеральної резервної системи та міністерства фінансів США щодо ринкових реформ у країнах, які зазнали наслідків фінансово-економічної кризи. Загальні підходи щодо цього визначені як заходи з посилення дії ринкових сил та обмеження ролі держави.

наслідки дерегулювання. Названі заходи істотно дискредитували неоліберальну парадигму ринкового саморегулювання та спричинили великі економічні збитки для всіх учасників системи міжнародних економічних відносин (країн, корпорацій, персоніфікованих представників бізнесу, фінансової еліти та ін.). Отже, несподіване на перший погляд сполучення спільності інтересів різних сторін процесу глобального управління / регулювання та протилежності їх інтересів, пояснює те, що будь-яка суперечність містить потенціал не тільки її загострення, але й розв'язання. Прагнення до посилення своєї ролі в управлінні / регулюванні світового господарства як глобальною керівною елітою (за її представництва в міжнародних організаціях і клубах), так і національними державами потенційно може створити умови для функціонування світової економічної системи на основі певним чином збалансованого свідомого регулювання та ринкового саморегулювання. Консенсус провідних «гравців» може гіпотетично бути також досягнутий у політичному середовищі, інформаційному, культурному та інших. Саме так — через категорії «глобальне універсальне суспільство», «універсальна держава» та «світовий уряд», який здійснює управління таким суспільством і такою, загальною для всіх, державою, — описав порядок інституціоналізації світового устрою А. Тойнбі [321, с. 349].

Як уже зазначалось, безпрецедентна за руйнівною силою криза, викликана надмірною ринковою свободою, спричинила збитки для всіх учасників світових економічних відносин. Лібералізація суттєво позначилась на результатах бізнесу не лише для малих і середніх підприємств. Цей вплив був істотно відчутним також для ТНК. Бізнес насамперед вимагає стабільності й передбачуваності економіки. Зважаючи на це, для ТНК, які є суб'єктами глобального управління / регулювання, так само як і для національних держав та інших міжнародних акторів, важливим є застосування регуляторних механізмів, що здатні протистояти розбалансуванню ринку. Однак великий бізнес має власні корпоративно-капіталістичні інтереси, що протиставляє ТНК решті суб'єктів глобального управління / регулювання та суспільству загалом. У контексті розгляду можливості суспільства здійснювати регуляторний вплив на поведінку представників великого бізнесу важливо порушити питання про статусність ТНК. Ця проблема є, однак, дискусійною, оскільки вона пов'язана з визначенням правосуб'єктності глобальних корпорацій.

Суб'єктом міжнародного права, як відомо, є носій прав та обов'язків, які виникають за умов дії певних інституцій. Проте стосовно до ТНК норми міжнародного права або приписи міжнародних правових актів фактично не сформульовані. Отже, не створено правової бази регулювання діяльності ТНК. Крім того, підходи до регулювання діяльності ТНК складно визначити, адже корпорації такого рівня організації бізнесу належать до різних держав, що дозволяє їм уникати єдиного правового регулювання.

Прямий вплив на діяльність транснаціональних структур, фактично, неможливий. На наднаціональному рівні реалізуються здебільшого тільки спроби зафіксувати в документах міжнародного права регуляторно-правовий статус ТНК. Ідеться про інституціонально закріплене в документах ООН визначення ТНК (що є, по суті, визнанням законності їх існування), Кодекс поведінки ТНК (проект якого почав розробляти ООН ще у 1980 р.) і деякі інші. Сучасна система контролю за діяльністю ТНК обмежується розробкою рекомендацій міжнародних організацій (передусім ООН) щодо наслідків негативного впливу на життя соціуму або документів, які відбивають загальне ставлення суспільства до процесів, що пов'язані з діяльністю ТНК. Як приклад — концепція соціальної відповідальності, яка подана в таких документах, як Глобальний договір ООН 1999 р. (затверджені принципи діяльності корпорацій, визначені умови, які повинні сприяти співпраці бізнесу з установами ООН, профспілками, неурядовими організаціями), Глобальний договір ООН 2013 р. (запропонована Програма лідерства у сфері корпоративної відповідальності) та ін.

Сучасні автори [346, с. 45] відносять ТНК (поряд з транснаціональними організаціями) до типу нової «анонімної» системи влади, підкреслюючи, що у наш час такі владні системи набувають великої сили. Вони є впливовими суб'єктами глобального управління / регулювання, утворюючи разом з країнами-економічними лідерами, економіко-політичними групами, міжнародними організаціями та економічними союзами глобальний панівний (керівний) клас.

В умовах посилення проявів глобалізації вплив ТНК на життя суспільства істотно зростає, що насамперед виявляється через масштаби їхньої діяльності. Нині близько 75 % світової економіки опосередковується діяльністю ТНК. Фінансові трансакції ТНК світу становлять майже 0,5 квадрильйона дол. США. Це істотно перевищує відповідний сукупний показник країн OECD, який не

досягає навіть 1 трлн дол. США. Маючи владу від масштабів діяльності та володіння ресурсами, ТНК через свої дочірні компанії встановлюють правила гри та визначають напрями розвитку економіки як окремих країн, так і світового господарства в цілому. При цьому необхідно зазначити, що на країни G-7 і ЄС, звідки походять чимало найбільших сучасних транснаціональних корпорацій, припадає 50 % нагромадженого світового багатства, у тому числі природний, фізичний і людський капітал [328, с. 10, 12].

Проте відносини між ТНК і їх країнами-метрополіями не є абсолютно гармонійними. Як слушно зазначив свого часу Дж. Гелбрейт, корпорації мають на меті передусім власну вигоду. Їх завжди приваблюватимуть ринки, економічні можливості яких обіцяють більші прибутки [91]. Суперечність між ТНК і їх країнами-метрополіями полягає у тому, що заради збільшення прибутків ТНК готові знехтувати інтересами країн, з яких вони походять. У наш час це наочно проявилось на фоні процесу деіндустріалізації розвинених країнах, який пов'язаний з перенесенням транснаціональними корпораціями своїх виробництв у країни з дешевими ресурсами. ТНК, реалізуючи власний інтерес максимізації прибутку, стали, по суті, частиною економіки країн, що розвиваються. Це відповідало інтересам приймаючих країн і сприяло посиленню їхніх позицій у системі міжнародних економічних відносин, але істотно похитнуло лідерські позиції розвинених держав.

У сучасних наукових дослідженнях чимраз частіше розглядаються не окремі великі компанії, що чинять транснаціональний вплив на світову економіку, а дія транснаціональних корпорацій як системно організованої сили. Науковці стверджують, що в останній чверті XX сторіччя в результаті глобалізації та розвитку потужних транснаціональних корпорацій набув розвитку транснаціональний уклад [373, с. 248], почала формуватися глобальна корпоративна система [474].

Проте яких би масштабів, якого би глобального змісту не набула діяльність транснаціональних корпорацій, вона все одно не може відбуватись без участі держави. Стабільність бізнесу транснаціональних корпорацій забезпечується насамперед тоді, коли існують певні — сприятливі їх економічному розвитку — домовленості на рівні держав; коли між державами узгоджені цілі та принципи взаємодії сторін, економічні та правові норми ведення бізнесу; коли відомі механізми економічних процесів і

правила застосування до них інструментів державного регулювання.

Наукові дослідження [20] показують, що в майбутньому управління глобальними економічними процесами, скоріше за все, буде спиратись на складне хитросплетіння змішаних (за участі як державних, так і недержавних суб'єктів світової політики) і приватних механізмів, які створювані ТНК самостійно або разом із провідними суб'єктами громадянського суспільства. Така ймовірність оцінюється у 60 %. Значно меншою є можливість того, що ТНК домінуватимуть у встановленні певної (вигідної переважно їм) моделі інституціональної практики, — 25 %. Ще меншою (15 %) є ймовірність того, що національні держави та суб'єкти громадянського суспільства за їх об'єднання зможуть застосувати до ТНК жорсткі регуляторні рамки їх діяльності та змусити корпорації додержуватись норм корпоративної соціальної відповідальності. Отже, у будь-якому разі національні держави завжди залишатимуться першими серед рівних суб'єктами світової економіки, зберігаючи ключові повноваження у сфері регулювання економічних процесів [20].

Однак, ведучи мову про інституціональне опосередкування глобалізованої ринкової економіки, необхідно вкотре повторити, що глобальне управління / регулювання у сучасному варіанті його існування базується на взаємодії країн, які є зовсім не рівноцінними партнерами. У цій системі взаємовідносин очевидним є, умовно кажучи, підкорення інтересів «нижчих» (країн периферії та напівпериферії) «вищим» (країнам ядра). Це виявляється будь-де: у двосторонніх відносинах між країнами, у рамках коаліційних угод, у реалізації волі об'єднаних у міжнародні клуби розвинених країн світу.

У зв'язку з такою нерівністю залишатимуться суперечності як у сфері взаємних відносин цих суб'єктів, так і у сфері координації дій у визначенні підходів до встановлення світового економічного порядку. Унаслідок того, що кожен з акторів намагатиметься розв'язати інституціональні суперечності на власну користь, глобальне управління / регулювання та його суб'єктний склад залишатимуться суттєво варіативними. Названа варіативність визначається основними трендами у сфері інституціоналізації глобальних економічних відносин.

Перший із трендів — формування полюсів сили та утворення провідних світогосподарських центрів. Інституціональна супереч-

чність, зумовлена розбіжністю економічного розвитку країн, об'єктивується в цьому разі через поділ глобального простору на сфери впливу, в якому беруть участь найрозвиненіші країни Заходу та незахідні країни, економіка яких швидко зростає. Вони є суб'єктами збереження наявного / установаження нового економічного порядку; решта країн та їх господарські системи сприймаються претендентами на світове економічне лідерство як об'єкт управління (фактично як сфера реалізації власних інтересів).

Другий тренд — трансформація функціонуючих наднаціональних структур. Країни можуть брати участь у глобальному управлінні / регулюванні як самостійно, так і за допомогою їх членства у різних наднаціональних, зокрема міждержавних, організаціях. За Л. Грініним, новий глобальний світ буде «епохою нових коаліцій». У процесі пошуку найбільш стійких, вигідних та адекватних організаційних наднаціональних форм можуть виникати різні, у тому числі такі, що швидко змінюються, проміжні форми, коли гравці на світовій і регіональних аренах шукатимуть найбільш вигідні блоки та угоди. Вплив країни буде збільшуватись, умовно кажучи, через заробляння балів від участі у тих чи тих союзах і блоках [78, с. 73–74].

Оскільки коаліції ґрунтуються на принципі об'єднання, то для сторін угоди, які досягли спільності інтересів, коаліція стає результатом розв'язання суперечностей, що до цього існували між ними. Проте, як показує історія, за нерівності економічного розвитку поступки слабших країн сильнішим є більшими. Отже, перевага в установаженні правил, за якими функціонує глобальна економічна система, навіть за поширення практики нових коаліцій залишатиметься за розвиненими країнами, які успішно реалізують свої інтереси через систему таких інститутів. Іншим аспектом наслідків інституціоналізації міжнародних економічних відносин у рамках коаліційних угод є висока ймовірність виникнення негативного екзогенного ефекту. Блоковість може спричинити загострення глобальної суперечності внаслідок виникнення протистояння між великими організованими групами наднаціонального рівня. Підвищена до такого рівня конфліктність загрожуює цілісності глобалізованої економічної системи.

Третім трендом, який найбільше прагнула звести до нуля глобальна еліта і який попри це залишився стійким, є суверенність держав у обстоюванні національних інтересів. Природа цього тре-

нду також пов'язана з розбіжністю економічного розвитку країн, яка проявляється в умовах глобалізації «по вертикалі». Штучна глобалізація є, так би мовити, планетарним проектом, який здійснюється через представництво урядів найрозвиненіших країн світу в міжнародних організаціях, за взаємодії з великим бізнесом (глобальним капіталом). Інституціональна суперечність у цьому разі стосується національних держав та ідентифікується в категоріях «суверенність — залежність». У наш час вона набула форми конфлікту «національні інтереси — глобалізація».

Взаємозалежність суб'єктів сучасного світового господарства, розширення функцій різних регуляторних структур наднаціонального рівня, зростання ролі ТНК та інші ефекти глобалізації донині залишаються суттєво значущими для дальшого розвитку суспільства. Проте, як свідчить найновіший період економічної історії людства, «розмивання» держави, її занепад не можна вважати тенденцією, що перемогла. Багато питань як у наш час, так і в майбутньому перебуватимуть в компетенції держави. Як слушно зазначають науковці [156, с. 31], національний інтерес є об'єктивним обмежувачем процесу глобалізації.

Тож національна держава залишатиметься провідним суб'єктом міжнародного процесу, але змушена буде співіснувати з іншими суб'єктами: наднаціональними та транснаціональними. Новий світовий порядок потребуватиме досить стійкого балансу сил та інтересів, нових моделей наднаціонального управління і координації світових процесів. Для цього необхідні нові принципи, які зменшували б протистояння та стимулювали співробітництво [81, с. 13–14]. У боротьбі з неефективністю глобалізації необхідно спиратись не тільки на суверенну державу, але й на здорові тренди та структури у всіх ланках світового господарства. Забезпечення сприятливих умов розвитку суспільства буде пов'язано з пошуком нової парадигми ефективного глобалізму, за якого беруться до уваги інтереси всіх ланок світової економіки, що ускладнюється [152, с. 133].

На стан сучасної економіки одночасно впливає глобалізація як «по вертикалі», так і «по горизонталі». Сучасне світове господарство значною мірою є продуктом штучної глобалізації, яка формується найвпливовішими суб'єктами міжнародних відносин. У ХХІ ст. їхня сила істотно переважає силу об'єктивних ринкових процесів розвитку світового господарства. Отже, за сумою названих тенденцій найімовірнішим є розвиток світової економіки в

рамках змішаної моделі глобального управління / регулювання («національні держави + міжурядові організації + ТНК + глобальне громадянське суспільство»). Основу цієї моделі утворює процес зближення, компромісів і взаємних поступок різних суб'єктів глобальних економічних відносин. У сучасних умовах кожен з них, обстоюючи через систему міжнародних інститутів власні інтереси, повинен ураховувати інтереси інших. З погляду розв'язання суперечностей у сфері інституціонального опосередкування відносин суб'єктів глобалізованої економіки, принцип партнерства більше відповідає ціннісним критеріям суспільного розвитку, ніж принцип домінування; так само як і принцип паритету інтересів принципу їх підкорення.

5.3. Україна в глобалізованому світі: проблеми, потенціал і можливості подолання політико-економічних суперечностей на шляху до зони ядра у планетарному суспільстві

Найрельєфніше місце України в глобальному світі визначається за її ідентифікації за критеріями, виведеними в теорії світ-системного аналізу з метою поділу країн на групи. Відповідно до цієї теорії підсистеми світ-системи подано так: країни ядра, країни напівпериферії та країни периферії. Аналізуючи шлях, пройдений Україною починаючи з 1991 р., доводиться визнати, що країна мала достатні передумови для того, щоб міцно затвердитися з-поміж країн напівпериферії, що давало згодом досить високі шанси на її наближення до країн ядра.

Так, оцінюючи стартові умови України, В. Геєць зазначив, що вони були не найгірші з усіх економік постсоціалістичних республік колишнього СРСР. Проте саме вітчизняна економіка демонструє найбільший спад, а рівня 1990 р. досягти так і не вдалось [70, с. 3]. Практика (дійсність економічного життя) ясно показала неефективність реформ, які провадились у країні та виявила дисфункцію державного регулювання, яке, по суті, увесь цей час підпорядковувалось інтересам олігархічно-панівної верхівки українського соціуму. Суттєво погіршили шанси України вийти на шлях, який веде до країн ядра, також світова криза 2008–2009 рр. і воєнно-політична ситуація в країні (від 2014 р. і до тепер).

Нині Україна має більше проблем, пов'язаних із забезпеченням економічного розвитку, ніж потенціалу і можливостей зміни-

ти свій статус периферійної / напівпериферійної країни — граничного стану, на якому вона балансує. Оцінюючи потенціал, маємо зазначити, що *градація країн у рамках світ-системного аналізу здійснюється за ознакою домінування капіталомісткості або працемісткості у виробництві*. У країнах ядра переважає капіталомістке виробництво, у країнах периферії — працемістке, у країнах напівпериферії існує майже паритетне їх співвідношення. Для оцінки статусу України в системі світового господарства та можливостей розвитку економіки на основі наявного в країні потенціалу показовим є аналіз валової доданої вартості в аспекті її капіталомісткості та працемісткості (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

**ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ КАПІТАЛОМІСТКОСТІ
ТА ПРАЦЕМІСТКОСТІ ВАЛОВОЇ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ ЗА ОКРЕМИМИ
СЕКТОРАМИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ, 2001–2015 рр. [240, с. 8–9]**

Сектор економіки	Рік									
	2001	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Капіталомісткість валової доданої вартості (за вартістю основних засобів)</i>										
1. Сільське господарство	0,708	0,649	0,443	0,367	0,230	0,196	0,194	0,173	0,123	н.д.
2. Промисловість,	1,245	1,323	0,923	1,060	0,740	0,692	0,816	0,845	0,688	н.д.
у т. ч. переробна	1,091	0,979	0,802	1,014	0,810	0,741	0,606	0,518	0,450	н.д.
3. Торгівля	0,202	0,226	0,204	0,178	0,110	0,112	0,105	0,081	0,062	н.д.
<i>Капіталомісткість валової доданої вартості (за інвестиціями в основний капітал)</i>										
1. Сільське господарство	0,345	0,587	1,055	0,859	0,827	0,804	0,852	0,819	0,844	0,911
2. Промисловість	1,549	1,391	1,257	1,619	1,341	1,573	1,639	1,981	1,918	1,616
3. Торгівля	0,359	0,644	0,765	0,652	0,690	0,628	0,586	0,571	0,641	0,547
<i>Працемісткість валової доданої вартості</i>										
1. Сільське господарство	0,468	0,346	0,443	0,435	0,447	0,438	0,468	0,463	0,419	0,372
2. Промисловість	1,354	1,264	1,180	1,162	1,351	1,538	1,429	1,392	1,376	1,428
3. Торгівля	0,943	0,759	0,769	0,724	0,873	0,888	0,940	0,944	0,949	0,941

Аналіз показує, що частка затрат праці у валовій доданій вартості в Україні в інтервалі від 2001 р. і дотепер змінювалась, але не так істотно, як капіталомісткість. Капіталомісткість дозволяють оцінити два відносні показники: вартість основних засобів до валової доданої вартості та інвестиції в основний капітал до тієї самої бази порівняння. При цьому їх динаміку характеризують протилежно спрямовані тренди: якщо за першим з названих показників відзначається спад у всіх секторах економіки, то за другим — зростання.

Капіталомісткість валової доданої вартості, розрахована за вартістю основних засобів, демонструє ситуацію суттєвого зношення основного капіталу: у базисному порівнянні (2014 р. до 2001 р.) цей показник знизився в сільському господарстві в 5,7 разу, у промисловості в 1,8 (в обробній промисловості — у 2,4), у торгівлі — у 3,3 разу.

Динаміка капіталомісткості валової доданої вартості, розрахована за інвестиціями в основний капітал, відображає відставання темпів приросту нової створеної вартості від темпів приросту коштів, вкладених в оновлення основного капіталу (активної та пасивної його частин), тобто передусім техніки і технологій, а також будівель, споруд тощо. Це означає, що зроблені капіталовкладення не забезпечують бажаного для технологічного й економічного прогресу країни генерування доданої вартості. Зокрема, за порівнянням даних 2015 р. з даними 2001 р. у сільському господарстві капіталомісткість за інвестиціями збільшилась у 2,6 разу, у торгівлі — на 52 %. У промисловості переважання темпів інвестицій над інтенсивністю створення доданої вартості було менше — +4 %. Однак це не може бути свідченням позитивних змін, що нібито почали формуватися у сферах економіки. Ситуація неефективності використання інвестицій у країні загалом та в секторах економіки зокрема зумовлена значним чином структурною неоптимальністю таких вкладень. Ідеться про те, що кошти повинні адресно спрямовуватись передусім у створення високотехнологічних товарів і послуг — споживчих благ з великою часткою інформації, знань, інтелектуального капіталу в їх доданій вартості.

Приміром, Б. Данилишин зазначає, що в Україні відбувається «примітивізація економіки». Сучасний стан вітчизняної економіки він оцінює як «високий ступінь деіндустріалізації» [93]. Про ці негативні процеси, що відбуваються нині на макрорівні, свідчать, зокрема, зміни частки промисловості у ВВП України (рис. 5.5).

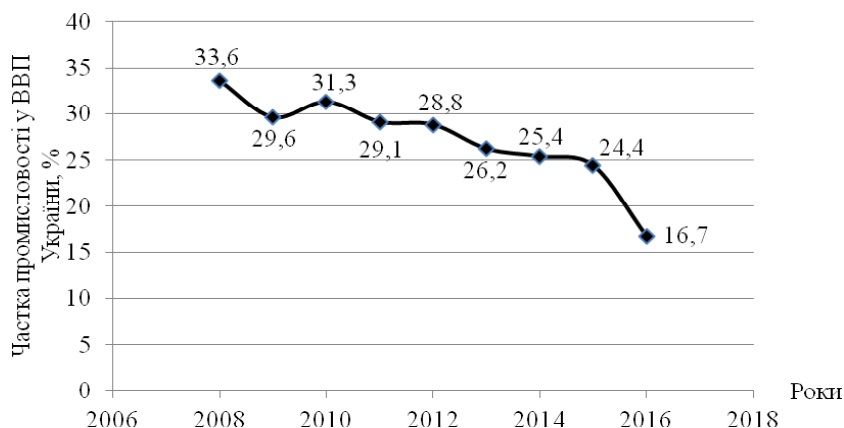

Рис. 5.5. Динаміка частки промисловості у ВВП України, 2008–2016 рр. [93]

В Україні за різними прогнозами у 2017 р. очікувалося зростання ВВП від 1,8 до 2,4 %. Це вказує на можливості, які намагається реалізувати вітчизняна макроекономічна система для того, щоб розпочати висхідний рух відповідно до поставленої мети європейської та світової економічної інтеграції. Однак статистика показує, що на нинішньому етапі динаміки вітчизняної економіки проблеми її розвитку суттєво переважають можливості. За 10 років (2006–2016) ВВП України в мільйонах доларів США так і не досяг базового значення у названому інтервалі (107753 млн дол. США у 2006 р.; 93270 у 2016 р.) (дод. X).

Ще сильніше обтяжує ситуацію те, що *національна економіка стала істотно сировинною*. За 2013–2016 рр. промислове виробництво зменшилось на 19,6 % (без урахування окупованих територій), у тому числі в переробній промисловості — на 17,6 %. Частка переробної промисловості у структурі ВВП становила у 2016 р. 12 % у фактичних цінах [57]. Факт викривлення структури національної економіки у бік сировинної орієнтації ілюструють дані Державної фіскальної служби України (ДФСУ) за 2016 р. [322]. За обсягом доходів, аналізованих в аспекті галузевої структури, енергетичний сектор посідає перше місце (886 млрд грн), гірничо-металургійний — друге (416 млрд грн), агропромисловий — третє (352 млрд грн).

Спираючись на досвід структурної політики, що провадили (кожна свого часу) такі країни, як США, Японія, Франція, Південна Корея, Китай, П. Єщенко узагальнює [145, с. 36]:

1) структурна перебудова економіки відбувається еволюційно на основі науково-технічного прогресу та ефективних методів господарювання й організації управління;

2) важливими умовами структурних перетворень економіки є макроекономічне збалансування і досягнення прийнятного співвідношення в доходах найзаможніших і найбідніших верств населення;

3) найпозитивніший ефект і висока інтенсивність структурних реформ досягається за об'єднання та взаємодії принципів дії ринку та регулювання.

Подолання політико-економічних суперечностей, які стали постійними супутниками процесів, що відбуваються в українському суспільстві, важливо розпочати саме зі структурних змін в економіці, але не менш важливою є також перебудова свідомості соціуму. Ці нібито дуже різні сфери життя суспільства виявляються надзвичайно тісно пов'язаними, коли йдеться про природу тіньової економіки. Зважаючи на це, за наймовірно великої кількості проблем, притаманних сучасному етапу суспільного розвитку в Україні, трансформацію економіки на інноваційних засадах і зміну ставлення суспільства до корупції, на нашу думку, слід вважати одними з найважливіших.

Деіндустріалізація вітчизняної економіки спричиняє великі негативні наслідки, обмежуючи можливості відновлення економічного зростання в країні. Б. Данилишин [93] вказує на те, що саме з цієї причини нині утворилась критична залежність української економіки від кон'юнктури мінливих світових сировинних ринків, що призводить до періодичних криз платіжного балансу та девальвації гривні.

«Інтеграція глобального характеру в економічному просторі домінує на засадах конкурентоспроможності виробництв і відповідного вмонтування у глобальні ланцюжки створення доданої вартості», — зазначає В. Геєць. «Українську ж економіку, — продовжує він, — зв'язує із зовнішнім світом торгівля сировиною та продукцією первинної переробки, ціни на які на сировинних ринках, за рахунок порівняно низької доданої вартості, зазнають істотних коливань» [70, с. 4].

Економіка України чутлива до чинників зовнішньоекономічного впливу. По-перше, цьому сприяє її відкритість. У 2016 р. в

Україні експорт до ВВП становив 49,3 %, а імпорт — 55,5 % [371]. Для порівняння: відкритість економіки високорозвинених країн значно менша, наприклад, у США експорт до ВВП становить 7,9 %, а імпорт — 11,8 % [93]. До цього варто додати, що такий стан був притаманний вітчизняній економіці протягом багатьох років і підтримувався політикою, яка провадилась різними за складом урядами країни й у різні часи (дод. Ц). По-друге, в експорті весь зазначений час переважали сировина, напівфабрикати та продукція з низькою доданою вартістю. За період 2005–2016 рр. їх частка коливалась від 63,9 % (2010 р. — мінімум) до 75,7 % (2005 р. — максимум). Високим цей показник залишався й у 2016 р.: на названі групи товарів припадало 74,6 % вітчизняного експорту, що свідчить про те, що Україна перетворилась на сировинний придаток світового ринку. По-третє, погіршує економічну ситуацію в Україні те, що в структурі імпорту вимушено утворилась досить велика частка високотехнологічних продуктів. Україна майже не виробляє сучасного обладнання, і вітчизняні підприємства змушені купувати його переважно за кордоном, як і інші товари з високою часткою доданої вартості [93].

Проблемою для відновлення темпів економічного зростання в Україні, а також для соціально-економічного розвитку країни в цілому є те, що переробна промисловість залишається третім за рівнем тінізації видом економічної діяльності в державі. У 2016 р. рівень тіньової економіки галузі у відсотках до обсягу створеної в ній валової доданої вартості становив 34 % (вищий рівень — 43 % — відзначався одночасно у добувній промисловості та за операціями з нерухомим майном) [146, с. 9].

Такі явища, як *тінізація економіки*, корумпованість влади, легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним способом, тощо, руйнують економіку країни. Однак їх згубний вплив не обмежується тільки цим: вони проникають у зовнішню політику і проявляються як продажність посадовців і зрадництво ними інтересів власної країни та її народу; вони руйнують соціальну сферу, спричиняючи передусім зубожіння населення; вони спотворюють духовну сферу народу та його культуру, культивуючи низовинні цінності. Зважаючи на це, подолання політико-економічних суперечностей на шляху України до зони ядра у планетарному суспільстві (або хоча б започаткування цього руху) вимагає послідовного здійснення державних заходів з протидії названим чинникам.

У 2016 р. масштаби тіньового сектору економіки України оцінювалися у 34 % до офіційного ВВП [146, с. 3]. Це велика загроза національному розвитку — третина багатства, створеного за рік у країні, «випадає» з-під контролю уряду, на нього не поширюється чинність легітимного інструментарію державного регулювання, а отже, істотними залишаються як неефективність, так і несправедливість його розподілу. Іноземні експерти (Association of Chartered Certified Accountants¹) [391, с. 11–12] оцінюють масштаби тіньової економіки України як більші — 45,96 % до ВВП (2016 р.) і не передбачають суттєвих змін на краще в майбутньому. Вони вказують на три основні фактори, які зумовлюють високий рівень тінізації української економіки, — це бюрократія, низький ВВП у розрахунку на одну людину та політична нестабільність у державі. За їх прогнозом рівень тіньової економіки до ВВП в Україні в 2020 р. суттєво не зміниться і становитиме 46,10 %, а у 2025 р. — 45,98 %. У США за передбаченням цих самих експертів названий показник становитиме у 2025 р. 6,94 %, в Японії — 7,86 %, в Австралії — 8,89 % (дод. Ш).

Величезна тіньова економіка, безперечно, є серйозним викликом українському суспільству, але ми вважаємо, що в соціумі в теперішній час сформувались сили, які здатні протидіяти загостренню політико-економічних суперечностей. Це — постійно зростаючий потенціал дієвості громадянського суспільства, національної гідності, духовності, сприйняття європейських цінностей, що стало особливо очевидним нині².

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [146, с. 3–4], процеси детінізації національної економіки нині почали відбуватись досить активно. Якщо у 2014 р. рівень тіньової економіки до ВВП в Україні становив 43 %, у 2015 р. — 40 %, то в 2016 р. він знизився до 34 %. Цьому за офіційною оцінкою ситуації в країні сприяло: закріплення макроекономічної стабільності та відновлення економічного зростання; поліпшення бізнес-клімату в умовах проведення політики дерегуляції підприємницької діяльності, що, у свою чергу, обумовило зростання довіри інвесторів та збільшило приплив прямих інвестицій; посту-

¹ Асоціація дипломованих сертифікованих бухгалтерів (Association of Chartered Certified Accountants, ACCA) — міжнародна професійна організація (об'єднання фахівців з фінансів, обліку та аудиту).

² Мається на увазі значущість для українського суспільства таких подій, як революція гідності 2014 р. і встановлення безвізового режиму між Україною і ЄС.

пова легалізація відносин на ринку праці завдяки зниженню єдиного соціального внеску (ЄСВ) та, як результат, послаблення навантаження на фонд оплати праці.

Однак боротьба з тіньовою економікою — тривалий і надскладний процес, що також (поряд з позитивними зрушеннями у цій сфері) відзначають аналітики Міністерства економічного розвитку і торгівлі. В Україні, за їх висновками, зберігаються загрозові виклики фінансовій системі країни (її стабільності), які проявляються в умовах банкрутства банків та виведення їх з ринку; не знижується напруження у міжнародних відносинах з Росією; наявні території, непідконтрольні владі, які утворились у ході воєнної агресії на території країни [146, с. 3–4].

Отже, вивести економіку України на шлях до зони ядра у планетарному суспільстві може тільки *вектор інноваційного розвитку*. Щоб вийти на нього, необхідна система послідовних заходів держави, чітко визначених для коротко- та довгострокового періодів розвитку країни. Важливим завданням при цьому (першочерговим за значущістю для обох строкових періодів) є створення в державі ефективних з погляду інтересів розвитку суспільства інститутів. Тінізація економіки, гіпертрофія якої стала однією з найбільш істотних причин регресу вітчизняної господарської системи, є наслідком слабкості інститутів державного регулювання. В Україні вони довгий час (за різних урядів) були ефективними тільки з позиції інтересів олігархічно-кланової верхівки соціуму, проте ніколи не були такими, що відповідали інтересам суспільства в цілому.

У короткостроковому періоді майбутніх змін національної економіки необхідно насамперед відродити промисловість, потенціал якої був істотно втрачений у період активних процесів приватизації. В Україні фактично відбувся перерозподіл власності на користь незначної корумпованої та істотно криміналізованої частки соціуму. Потенціал аграрної сфери економіки та видобувної, які нині утворюють основу стабільності національної економіки, підтримуючи її «на плаву», є, безперечно, важливим. Однак, якщо керуватись амбітною (але цілком можливою у реалізації) метою подолання політико-економічних суперечностей на шляху України до зони ядра у планетарному суспільстві, імператив реіндустріалізації, технологічного оновлення виробництва, передусім інноваційного оновлення переробної промисловості, необхідно сприйняти як беззаперечний.

Деіндустріалізація національної економіки — той стан, у якому перебуває нині господарська система, — створює суттєвий виклик її дальшому розвитку. Вивести країну з зони залежності від кон'юнктурних ризиків сировинних ринків може лише виважена промислова політика держави, базована на принципах інноватизації виробництва й ефективної інституціоналізації відносин у суспільстві (передусім у сфері власності).

У наш час у структурі економіки за всіма формами власності домінують великі компанії, діяльність яких віднесена переважно до третього технологічного укладу. У рейтингу ДФСУ «ТОП-100 найбільших платників податків за сумою сплати податкових платежів до Зведеного бюджету України» (2016 р.) перше та друге місця посіли державні компанії — НАК «Нафтогаз України» (161 млрд грн) та ДП «Енергоринок» (131 млрд грн), третє — гірничо-металургійний комбінат «Арселор Міттал Кривий Ріг» (53 млрд грн), який належить міжнародній корпорації «Arcelor Mittal», четверте — мережа супер-маркетів ТОВ «АТБ-Маркет», п'яте — виробник соняшникової олії та експортер зернових ТОВ «Кернел-трейд» (42,6 млрд грн) [322]. Зважаючи на це, на заваді подоланню політико-економічних суперечностей на шляху України до зони ядра планетарного суспільства постанала *подвійна проблема*. По-перше, сировинна орієнтація національної економіки, а по-друге, превалювання в ній великого бізнесу так само сировинно-видобувного та орієнтованого за третім-четвертим технологічними укладами (а не за п'ятим і шостим).

Домінування сільського господарства та видобування в економіці країни і первинної переробки в промисловості апіорі не сприяє слідуванню вектору техніко-технологічного розвитку макроекономічної системи внаслідок природної специфіки цих галузей. Тому що довше в Україні зберігатиметься така структурна особливість господарювання, то більше наша держава буде віддалятися від країн ядра. Адже розвинені країни розглядають економічний потенціал слабших за себе країн вельми прагматично, як, за словами П. Єщенка, перетворення нових ринкових економік на постійних постачальників дешевої сировини, без якої не може існувати сучасний цивілізований капіталізм. Автор наголошує на тому, що економічний розвиток периферійних країн на основі експорту сировини нетривалий [144, с. 4].

Справді, сировинна рента не може розглядатись в умовах сучасної науково-технічної революції («третьої хвилі» за Е. Тофлером)

як надійне джерело прогресивної економічної динаміки. Після проходження певної точки зростання такі країни зіштовхуються з проблемою збільшення собівартості одиниці продукції; витратомістка ж економіка не здатна забезпечити матеріальної основи для розвитку суспільства. Дальший шлях таких країн — зниження доходів на душу населення, скорочення бюджету країни, а отже, обмеження можливостей розвитку таких принципово важливих для суспільства сфер, як наука, освіта, охорона здоров'я.

Будучи включеною в систему сучасних міжнародних економічних відносин та істотно залежною не тільки економічно, але й політично від реалізації інтересів країн-світових лідерів, Україна ризикує ще досить довго задовольнятися сировинною рентою, яку отримує на зовнішньому ринку. Натомість іноземні держави та їх корпорації отримують на внутрішньому ринку України переважно ренту технологічну. Це відбувається за кошти доходів вітчизняних споживачів, які купують високотехнологічну продукцію відомих міжнародних корпорацій. У такий спосіб покриваються не тільки витрати компаній на створення такої продукції, але й фінансується дальший науково-технологічний їх розвиток.

Можливості зміни цієї ситуації (зменшення частки сировинних галузей і галузей первинної переробки продукції в економіці країни) відкриває тенденція, що окреслилась у 2016 р. Ідеться про скорочення, за даними Державної служби статистики України, збитків підприємств у всіх галузях переробної промисловості, що аналітики пов'язують зі зменшенням рівня тіньової економіки в країні загалом і в названому секторі зокрема. Поліпшення фінансового стану підприємств переробної промисловості проявилось як зменшення у 1,9 разу (до 100,1 млрд грн) обсягу збитків суб'єктів господарювання цієї галузі за зростання в ній обсягу валової доданої вартості у 1,2 разу (до 286,6 млрд грн) [146, с. 10].

Перші зміни на краще дозволяють висунути обережні передбачення щодо можливості поступового формування передумов інноваційної активності підприємств переробної галузі України. Такі прогнози ґрунтуються на тому, що за умови набуття стійкості процесами, які започатковуються нині у сфері фінансової результативності підприємств цієї галузі (якщо поступове зменшення збитковості зміниться досягненням стану беззбитковості, а після цього прибутковістю), у суб'єктів господарювання з'явиться як потреба, так і необхідність використання інновацій. Однак попри сподівання на позитивну динаміку результативності бізне-

су в переробних галузях національної економіки необхідно зазначити, що сальдований фінансовий результат діяльності вітчизняних підприємств станом на 2016 р. все ще залишався від'ємним.

Аргументуючи необхідність створення в Україні по-справжньому дієвої (а не декларованої) промислової політики, Б. Данилишин застерігає, що за наявних умов швидке скорочення розриву з західними виробниками проблематичне. Скоріше, навпаки. Преференції, які має західний бізнес нині, дозволять його компаніям і таким компаніям, які вже перешли на перший період інтенсивного розвитку в країнах Південно-Східної Азії та Східної Європи, різко піти у відрив від нас. Проте яким буде цей відрив, також залежить від нас. Зокрема важливим для української економіки може стати набуття переваг у нових секторах, де для вітчизняних компаній є шанс створювати актуальні ринкові пропозиції [94, с. 58].

Великий потенціал суспільного розвитку створений нині в ІТ-секторі економіки України. Він уже тепер може вважатись третім за важливістю для національної економіки сектором (після металургійного й агропромислового). За результатами 2016 р. ринок ІТ-послуг збільшився до 2,9 млрд дол. США, що становило 4 % ВВП України. За прогнозами експертів, якщо галузі не заважати розвиватися, то до 2020 року вона може зрости удвічі [288].

Проте велика проблема для України полягає в тому, що потенціал в ІТ-секторі її економіки істотно латентний. Доходи підприємств цього сектору в Україні вкрай малі. У секторі теле- та інформаційних комунікацій вони становлять 43 млрд грн. Аналітики стверджують, що значна частина грошей цієї галузі перебуває у сірій зоні. Незначними також є обсяги сукупних доходів у інших галузях, пріоритетних для економічного зростання України. Дохід у галузях, що продукують товари з високою доданою вартістю, таких як хімічна промисловість і машинобудування, становив у 2016 р. відповідно 58 і 18 млрд грн [76].

Велику проблему подолання політико-економічних суперечностей на шляху України до зони ядра планетарного суспільства породжує також те, що великий бізнес, репрезентований в основному галузями третього-четвертого технологічних укладів, діє фактично в середовищі, позбавленому конкуренції. Тобто в суб'єктів цього сектору національної економіки бракує стимулу до активної інноваційної діяльності. Як зазначають науковці [41, с. 84], у великому бізнесі України конкуренції в її звичайному розумінні

фактично нема, натомість є конкуренція за близькість до влади та державних ресурсів. Отже, не науково-технічні інновації є цінними для представників великого бізнесу в Україні, а «інновації» в корупційних схемах і схемах вибіркового правозастосування. Такий тип інституціональної практики, який і далі існує в країні, попри низку заходів уряду з запобігання корупції, дозволяє великим компаніям успішно функціонувати, не обтяжуючи себе необхідністю технологічних оновлень.

Збереження такої ситуації в економіці становить загрозу для формування потенціалу розвитку українського суспільства. Нині в Україні частка малого та середнього бізнесу у ВВП становить усього 15 % (у Європі, наприклад, 70 % ВВП) [197]. Це означає, що переважна більшість ресурсів, які є потенціалом створення національного багатства, є в тих суб'єктів економічних відносин, які найменш зацікавлені в інноваційних змінах. Обмежений інтерес до впровадження інновацій великими компаніями України пояснюється як специфікою виробничої діяльності, так і браком конкуренції за більшістю галузей. Представництво компаній у рейтингу Топ-200 компаній України у 2016 р. дозволяє унаочнити ситуацію, що склалась нині у секторі великого бізнесу національної економіки (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

**ДЕСЯТЬ КОМПАНІЙ З РЕЙТИНГУ
«ТОП-200 КОМПАНІЙ УКРАЇНИ», 2016 р. [76]**

№	Компанія	Вид діяльності	Виручка, млрд грн	Прибуток / збиток, млн грн
1	НАК «Нафтогаз України»	Енергетика: імпорт і продаж природного газу	161,38	26 528,99
2	ДП «Енергоринок»	Енергетика: планує роботу системи ОЕС ¹ , здійснює розрахунки	131,02	1283,49
3	ПАТ «Укргазвидобування»	Енергетика: видобуток газу та виробництво нафтопродуктів	55,04	12 083,94
4	ПрАТ «Арселор Міттал Кривий Ріг»	ГМК: виплавка сталі, виробництво прокату	52,96	2704,12

¹ ОЕС — Об'єднана енергетична система України.

Закінчення табл. 5.3

№	Компанія	Вид діяльності	Виручка, млрд грн	Прибуток / збиток, млн грн
5	ТОВ «АТБ-Маркет»	Ритейл: продаж продуктів через власні супермаркети	48,38	1605,43
6	ТОВ «Кернел-трейд»	АПК: експорт зернових	42,61	185,33
7	ТОВ «Тедіс Україна»	Дистрибуція: продаж тютюнових виробів	42,42	-1224,42
8	ПАТ «Укртрансгаз»	Енергетика: транзит, зберігання та постачання газу	38,39	-3074,28
9	ТОВ «ДТЕК Трейдинг»	Енергетика: продаж вугілля	37,10	-620,26
10	ДП «НАЕК «Енергоатом»	Енергетика: виробництво електроенергії	36,07	187,13

Примітка. Рейтинг складено виданням «Бізнес Цензор» на основі неконсолідованій фінансової звітності юридичних осіб, поданої до ДФСУ.

Можливості подолання аналізованих суперечностей економічного розвитку України висвітлені в Стратегії розвитку малого та середнього підприємництва до 2020 р. (2017 р.) [306]. Згідно з цим документом передбачено збільшення частки ринків з конкурентною структурою до 49,5 %, а зростання інноваційних підприємств — до 20 %.

Розвиток економіки України за інноваційним вектором необхідно розглядати не як проблему вибору, а як єдину правильну відповідь українського суспільства на виклик внутрішньої економічної кризи, яку поглиблює криза інститутів державного регулювання та політична нестабільність у країні. У національній доповіді «Інноваційна Україна 2020» підкреслюється, що від оволодіння інноваційними механізмами розвитку залежить доля України — чи рухатиметься вона в напрямі входження до числа розвинених країн, чи залишиться стагнуючою країною на узбіччі науково-технічного і соціального прогресу. Інноваційність — це не тільки ключ до динамічного розвитку, добробуту, особистого успіху, а й засіб забезпечення суверенітету країни, її конкурентоспроможності в сучасному надскладному світі [168, с. 5].

Місце України у сучасному планетарному суспільстві дозволяє з'ясувати аналіз міжнародних рейтингів (табл. 5.4, дод. Л). Як показує індекс глобалізації KOF 2017 р., Україні справді властива відкритість, бо в цьому рейтингу вона посідає 45 місце серед 193 країн. Виокремлення в інтегральному індексі KOF складових дозволяє уточнити зміст усередненого результату: за показниками економічної та соціальної глобалізації Україна посідає в обох випадках 63 місце, а за показником політичної глобалізації — 43.

Однак досить висока включність країни в процеси глобалізації не забезпечує суспільству такий самий високий рівень життя. За Індексом процвітання, 2016 р. (Legatum Prosperity Index, LPI) він відповідав 107 місцю серед 149 країн. Це означає, що Україна перебуває в нижній третині названого рейтингу. З усіх показників, з яких він формується, тільки рівень освіти можна вважати гідним (45 місце).

Таблиця 5.4

УКРАЇНА У ВІДОБРАЖЕННІ МІЖНАРОДНИХ РЕЙТИНГІВ, 2009–2017 рр.
(складено на основі [326; 396–398; 403–404; 419–421; 452–454;
460–464; 466–469; 480–481])

Рік за станом надання звіту на відповідну дату	KOF	LPI	GCI	GII	HDI	FSI	EPI
2009	47	н.д.	82	79	85	110	×
2010	46	69	89	61	69	109	87
2011	53	74	82	60	76	110	×
2012	44	71	73	63	н.д.	113	102
2013	47	64	84	71	78	117	×
2014	44	63	76	63	83	113	95
2015	42	70	79	64	81	84	×
2016	41	107	85	56	84	85	44
2017	45	н.д.	81	50	н.д.	90	×
Довідково: кількість країн у рейтингу на останню дату обстеження	193	149	137	127	188	178	180

Примітки: Global Competitiveness Index, GCI; Global Innovation Index, GII; Human Development Index, HDI; Fragile States Index, FSI; Environmental Performance Index, EPI; FSI — рейтинг визначається зворотним чином (показник 2016 р. 176 — найкращий; 1 — найгірший).

За Індексом людського розвитку, 2016 (Human Development Index, HDI), який найповніше дозволяє оцінити процеси у соціальній і духовно-культурній сферах суспільства, Україна посідає 84 місце серед 188 країн. Тобто позиціонування країни краще, ніж за висновками експертів Аналітичного центру Legatum Institut, які розраховують індекс процвітання. На відміну від них, за даними ООН з 1990 р. показники індексу людського розвитку в Україні підвищилися на 5,2 %, тривалість життя від народження зросла на 1,3 року, середня тривалість навчання збільшилася на 2,2 року, а очікувана тривалість навчання — на 2,9 року. Проте порівняно з попереднім роком за сукупністю ознак стан людського розвитку погіршився (84 позиція у рейтингу за HDI-2016 проти 81 — за рейтингом HDI-2015). Валовий національний продукт на душу населення знизився на 31,9 %. В Україні налічується 1,7 млн внутрішньо переміщених осіб, 2,8 млн людей з обмеженими можливостями, близько 60 % живуть за межею бідності, що визначається як фактичний прожитковий мінімум. Результати України є нижчими за середні показники країн, що належать до групи з високим рівнем людського розвитку, і нижчими за середні показники у країнах Європи і Центральної Азії [421].

Очевидно, що розвиток соціальної сфери суспільства обмежують деструктивні процеси в економіці, які стали особливо інтенсивними у 2014–2016 рр. Місце України в системі міжнародних економічних відносин дозволяє визначити рівень глобальної конкурентоспроможності, за допомогою якого оцінюється ефективність використання ресурсів, наявних у державі, реалізація її можливостей щодо формування у системі взаємодії суб'єктів глобалізованих ринкових відносин нових переваг і оптимізації наявних, здатність господарського механізму забезпечувати відтворення у зростаючих масштабах і сприяти розвитку суспільства в цілому.

Варто зазначити, що в поточному році Україна поліпшила свої попередні позиції: згідно з Global Competitive Report 2017–2018 рр. Україна посідає у рейтингу 81 місце, а рік тому вона була на 85. Проте зміна стану конкурентоспроможності країни досить умовна. П'ять років тому позиції країни були значно ліпшими. У 2012 р. їй належало місце в середині рейтингу — 73 серед 144 країн, а у 2017 р. — 81 серед 137 країн.

У рейтингу глобальної конкурентоспроможності Україна з 12 контрольних показників задовільно репрезентована тільки таки-

ми: «вища освіта та навчання» (місце 35), «охорона здоров'я та початкова освіта» (53), «інновації» (61), «інфраструктура» (78) і «технологічна готовність» (81). Решта складових індексу глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index, GCI) нижчі за його середнє значення (місце 81). У розвитку національної економіки залишається досить багато проблем. Експерти за мірою негативного впливу виділяють такі: інфляція (16,3 %), корупція (13,9 %), політична нестабільність (12,1 %), ставки податку (9,7 %), податкове регулювання (9,4 %), нестабільність влади / перевороти (8,9 %), доступ до фінансування (7,0 %), неефективна державна бюрократія (6,9 %), становище на валютному ринку (4,3 %), недостатньо освічена робоча сила (2,5 %), погана робоча етика у національній робочій силі (1,9 %), недостатній потенціал для інновацій (1,8 %), обмежувальні правила праці (1,7 %), недостатній запас інфраструктури (1,4 %), злочинність і крадіжки (1,2 %), погане здоров'я населення (1 %) [462].

Міжнародна конкурентоспроможність макроекономічних систем в умовах глобалізації безпосередньо залежить від того, як держава сприяє науково-технологічному прогресу, оскільки його досягнення зумовлюють формування національних конкурентних переваг. З погляду на науково-технологічний прогрес як на вирішально значущий чинник розвитку національної економіки, важливими є висновки експертів WEF (World Economic Forum) щодо рівня розвитку інноваційних процесів і технологічної готовності національної економіки¹ (дод. Щ).

Місце України у рейтингу за GCI «інновації» досить високе — 61 зі 137 країн. Однак виводить її на цей рівень переважно один показник — наявність у країні висококваліфікованих учених та інженерів (місце 25). Кращими за середній показник цієї агрегованої групи (вище за 61) є також здатність до інновацій — місце 51 та якість науково-дослідних інститутів — 60. Решта показників відповідає гіршим позиціям у рейтингу: співпраця університетів і промисловості — місце 73, витрати компаній на НДДКР — 76. Особливо критичним є показник «державні закупівлі високотехнологічної продукції», за яким Україна посідає 96 місце у рейтингу. Він є свідченням того, що держава не стимулює інноваційно активні підприємства до продукування високотехно-

¹ Це дванадцятий і дев'ятий контрольні показники згідно з методикою визначення The Global Competitiveness Index.

гічної продукції та демонструє низьку зацікавленість уряду у тому, щоб така продукція з'являлась на вітчизняному ринку.

Стан технологічної готовності України представлений у Global Competitive Report 2017–2018 рр. двома групами показників, які відображають: 1) міру використання ІКТ та 2) технологічних запозичень. У цілому місце України за GCI «технологічна готовність» — 81 (такий самий, як і середній загальний показник місця країни у названому рейтингу). Результати оцінювання експертами WEF технологічної готовності України свідчать насамперед про досить велике поширення Інтернету — саме за цим критерієм (через низку показників) визначається у рейтингу позиція країни в аналізованій групі. Фактично за даними Global Competitive Report 2017–2018 рр. GCI «використання ІКТ» відповідає 74 місцю.

Порівняно з цим процеси технологічних запозичень у національній економіці не можна вважати поширеними. У рейтингу GCI їх рівень ідентифікований 111 місцем (це остання чверть рейтингу). У тому числі за наявністю нових технологій Україна позиціюється 107 місцем, а за прямими іноземними інвестиціями та передаванням технологій — 118. Оцінюючи ситуацію, що склалась в Україні, слід зауважити, що технологічні запозичення є добре відомим у світовій практиці та апробованим засобом відновлення господарської активності макроекономічних систем після їх істотного занепаду (економічної або політичної кризи, війни тощо). Як приклад цього — Японія, котра у 1980-х роках активно використовувала запозичені технології більш розвинених західних країн. Для України, економіка якої вимагає реіндустріалізації, притягнення технологій ззовні на нинішньому непростому етапі існування економіки та соціуму є, на наш погляд, корисним. Збільшення технологічних запозичень слід розглядати як передумову для активного продукування в майбутньому власних інновацій.

Науковці зазначають, що в системі сучасних глобальних відносин бізнес легко переносить науково-технічні результати у матеріальній і нематеріальній формах через національні кордони — знання, що безпосередньо можуть бути включені в сучасне виробництво як такі, що відображені в патентах і ноу-хау. Нині створені та добре функціонують загальнодоступні системи їх пошуку та придбання [41, с. 87].

Збільшення технологічних запозичень у національну економіку ми розглядаємо, отже, як вкрай потрібні заходи сучасного

короткострокового періоду, який обтяжений економічною та воєнно-політичною кризою в країні. Реальність теперішньої ситуації в Україні така, що тільки подолання проблем технологічної відсталості країни та створення на цій основі необхідного потенціалу дальшого технологічного розвитку можуть створити умови для того, щоб рухатись до зони ядра планетарного суспільства. Кажучи про технологічні запозичення, ми наголошуємо на їх короткостроковому пріоритеті та підкреслюємо, що модель «наздогоняльного розвитку» як реалізація стратегічного напрямку для України — це шлях у нікуди. Проривні технології позичанню не піддаються — вони створюються всередині країни і стають у системі міжнародних економічних відносин її перевагою.

Досягненню стратегічних цілей, які вказують Україні шлях до зони ядра у планетарному суспільстві, на нашу думку, найбільше відповідає модель випереджального економічного розвитку. Вона ґрунтується на принципах інноваційності, яким обов'язково повинна слідувати національна система. Така модель, забезпечуючи розвиток макроекономічної системи в цілому, одночасно передбачає інтелектуалізацію процесів на нанорівні соціуму та дієвість соціальних інститутів. Усе це в кінцевому підсумку надає можливість Україні сформувати надійну матеріальну основу для гармонійного розвитку суспільства, який є гуманістично спрямованим і націленим на досягнення найвищих цивілізаційних цінностей. Стратегічні цілі випереджального економічного розвитку, на думку О. Москаленко, створюють альтернативу всім іншим типам економічного розвитку, у тому числі тим, що реалізуються нині в розвинених країнах світу. Це, на наш погляд, надає Україні шанс вийти на шлях до зони ядра планетарного суспільства та активно рухатись вперед, постійно забезпечуючи умови для суперництва макроекономічних систем. О. Москаленко зазначає, що випереджальний розвиток стає адекватною відповіддю країн на глобальні виклики, де альтернативою зростанню нерівності постає «соціальне зростання» [234, с. 21–22].

Потенціал розвитку (як соціальний, так і економічний) Україна має великий. Цей факт підтверджує місце країни у рейтингу за глобальним інноваційним індексом (Global Innovation Index, GII). За показником GII-2017 Україна у названому рейтингу посіла 50 місце серед 127 країн, при цьому вище за середнє значення в розділі «ресурси» оцінюється людський капітал і дослідження (місце

41, у тому числі найвищі місця досягнуті за показниками кількості учнів на одного вчителя в середній школі та охоплення вищою освітою), а у розділі «результати» — застосування знань і технологій (місце 32, у тому числі найвищі позиції за кількістю заявок на корисну модель, обсягом витрат на комп'ютерні програми, експортом ІКТ-послуг, кількістю патентних заявок, отриманих національним патентним офісом) і творча діяльність (місце 49, у тому числі найвищі позиції за показниками походження промислових зразків і торгових марок) [403].

Однак, констатуючи факт того, що Україна у 2017 р. посідала у рейтингу країн за ГП вище місце, ніж будь-коли до того, не можна не відзначити ознаки слабкості інноваційного процесу, які дозволяє ідентифікувати названа методика оцінювання. В Україні низький темп зростання ВВП за ПКС у розрахунку на одного працівника (місце 97), повільно відбувається процес валового нагромадження капіталу (місце 108), економіка країни залишається занадто енергомісткою (ВВП на одиницю використовуваної енергії — місце 112), ІКТ недостатньо активно використовуються у створенні бізнес-моделей (місце 112), не створюються кластери (місце 114). Проте найбільше обмежує інноваційне зростання в Україні недосконалість інститутів: легкість вирішення питань банкрутства — 120 місце, політичне середовище — 122, політична стабільність і безпека — 124 [403].

Фондом миру (Fund for Peace) розраховується рейтинг крихких держав (Fragile States Index, FSI). Індекс показує антирейтинг держав (тобто що вище місце в ньому посідають країни, то більш недієздатними є їх уряди). Найгірше становище України було зафіксовано у 2005 р. — 39 місце, але уточнення вимагає той факт, що загальна кількість країн того року в рейтингу була 75. Нині список держав розширився до 178 учасників рейтингу. У 2013 р. Україна була у ньому представлена найкраще — 117 місце, а у 2017 р. вона посіла 90 місце [398]. Фактично за час свого представництва у рейтингу Україна ніколи не виходила з «помаранчевої зони»¹ — це група країн з рівнем стабільності нижче від середнього (небезпечний рівень ризиків).

---

¹ Згідно з рейтингом крихких держав виділяють чотири групи, позначені на мапі світу кольором: червоний — держави з високим рівнем нестабільності (критичний рівень ризиків), помаранчевий — держави з рівнем стабільності нижче від середнього (загрозливий рівень ризиків), жовтий — держави з рівнем стабільності вище від середнього (низький рівень ризиків), зелений — держави з високим рівнем стабільності (немає ризиків).

У період 2015–2017 рр. Фонд миру та журнал «Foreign Policy», які складають цей рейтинг, відзначали зростання загроз суспільному розвитку України. Ця негативна динаміка спричинена передусім агресією Росії проти України. За FSI-2017 назви ризики пов'язані з політикою. Серед індикаторів уразливості найвищі показники — у групі політичних ризиків. З максимальних 10 балів у 8,6 бала оцінюється міра втручання інших держав і зовнішніх політичних суб'єктів. Високим також у групі політичних чинників за оцінкою Фонду миру та журналу «Foreign Policy» залишається рівень делегітимації та криміналізації державних структур, який попри активну боротьбу з тіньовою економікою, що останнім часом ведеться в Україні, становить 8,2 бала. Нестабільності ситуації в Україні додає гостра боротьба за владу елітарних груп і кланів — 8,0 бала (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

**УКРАЇНА У ВІДОБРАЖЕННІ ІНДИКАТОРІВ УРАЗЛИВОСТІ
ЗА FRAGILE STATES INDEX, 2017, БАЛІВ [398, с. 37]**

Нумерація та назва індикатора	Зміст індикатора	Бали
ІНДИКАТОРИ ЄДНОСТІ (COHESION INDICATORS)		
C1 SECURITY APPARATUS	Рівень тиску силових структур, створення ситуації «держава в державі» (букв. «апарати безпеки»)	7,6
C2 FACTIONALIZED ELITES	Рівень боротьби за владу елітарних груп і кланів; розглядає фрагментацію державних інституцій за етнічною, класовою, клановою, расовою, релігійною ознаками	8,0
C3 GROUP GRIEVANCE	Наявність незадоволених або агресивно налаштованих груп, групове протистояння (букв. «групова образа»)	6,7
ЕКОНОМІЧНІ ІНДИКАТОРИ (ECONOMIC INDICATORS)		
E1 ECONOMIC DECLINE AND POVERTY	Економічний спад і бідність	6,8
E2 UNEVEN DEVELOPMENT	Нерівномірність розвитку	4,2
E3 HUMAN FLIGHT AND BRAIN DRAIN	Еміграція та «відплив інтелекту»	5,2

Закінчення табл. 5.5

Нумерація та назва індикатора	Зміст індикатора	Бали
ПОЛІТИЧНІ ІНДИКАТОРИ (POLITICAL INDICATORS)		
P1 STATE LEGITIMACY	рівень делегітимації та криміналізації державних структур	8,2
P2 PUBLIC SERVICES	наявність та якість публічних послуг	3,7
P3 HUMAN RIGHTS AND RULE OF LAW	порушення прав людини та недодержання верховенства закону	6,2
СОЦІАЛЬНІ ІНДИКАТОРИ (SOCIAL INDICATORS)		
S1 DEMOGRAPHIC PRESSURES	рівень демографічних тисків	4,2
S2 REFUGEES AND IDPS	рівень міграції біженців і /або внутрішньо переміщених осіб	4,6
ІНДИКАТОР ЗМІН (CROSS-CUTTING INDICATOR)		
X1 EXTERNAL INTERVENTION	міра втручання інших держав або інших зовнішніх політичних суб'єктів	8,6
Разом FSI		74
Довідково: місце України у рейтингу		90

Примітка. За кожним з 12 індикаторів максимальна кількість балів — 10; разом 120.

Сучасні інститути відіграють ключову роль у розвитку країн або сприяючи процвітанню їх народів, або спричиняючи занепад. Унаслідок неефективності інститутів схильні до «крихкості» держави змушені постійно балансувати в системі глобалізованих відносин, так би мовити, на межі, оскільки нетривале економічне їх піднесення постійно змінюється спадом. Саме до країн з такою економічною динамікою належить Україна. В.Геєць із цього приводу зазначає, що українська економіка весь час хаотично і циклічно коливалась навколо довгострокового тренду і зростає нині значно нижче за нього, що може сформувати її тренд у більш низьких значеннях [71, с. 16].

Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон занепад націй пов'язують з пануванням у бідних країнах екстрактивних інститутів, оскільки вони створені для відбирання доходів і благ в однієї суспільної групи на користь іншої. Вони вважають причиною багатства на-

цій інклюзивні інститути (економічні та політичні). Інклюзивні економічні інститути створюють ринкові умови, що є сприятливими як для креативних людей, які дістають свободу вибору професії та можливість реалізувати її у сфері праці, так і для підприємців — генераторів конкурентних бізнес-ідей. Названі інститути сприяють також розвитку технологій та освіти, що, у свою чергу, стимулює продуктивність використання всіх видів ресурсів (праці, землі, капіталу). Інклюзивні політичні інститути, на думку науковців, мають вирішальне значення для розвитку та створення багатства країн. Розподіляючи владу, вони схильні викорінювати такі економічні інститути, які експропріюють ресурси багатьох, зводять бар'єри для виходу на ринок і придушують ринки, щоб вигоду мали лише одиниці [5].

Сучасний етап розвитку України зумовлений слабкістю інститутів, що проявляється передусім як високий рівень олігархії, базованої на злитті інтересів великого капіталу в економіці та влади в політиці. Отже, для того щоб розпочати шлях до зони ядра у планетарному суспільстві, необхідно перш за все знайти засоби подолання політико-економічних суперечностей, які набули у наш істотного загострення.

Дослідження Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон підтверджують можливість забезпечення умов економічного розвитку країн за екстрактивних політичних інститутів. Перший полягає в тому, що еліти можуть спрямовувати ресурси до високопродуктивних галузей, які вони контролюють [5]. Проте, на нашу думку, цей варіант для України навряд чи може стати суттєво значущим, оскільки великий капітал, як уже зазначалось, зосереджується у сировинних галузях і галузях первинної переробки. Україні ж для того, щоб подолати суперечності нинішнього ускладненого періоду та забезпечити відповідність меті довгострокового розвитку, необхідні капіталовкладення у високотехнологічне виробництво. З урахуванням специфіки розвитку продуктивних сил у країні, пріоритетними галузями можна вважати машинобудування, сферу ІКТ, військово-промисловий, авіакосмічний комплекси та деякі інші.

Другий тип розвитку за екстрактивних політичних інститутів виникає, коли останні дають змогу розвиватися, хоч і не повністю, інклюзивним економічним інститутам [5]. Результат залежатиме від того, наскільки інклюзивні економічні інститути узгоджуватимуться з екстрактивними політичними інститутами. Якщо економічне зростання буде в інтересах владної еліти, вона

може поступитись мірою монополізації регуляторних функцій на користь інклюзивних економічних інститутів; в іншому разі, якщо такі інститути блокуватимуть політичну владу, — вона чинитиме супротив.

Проблема проведення в Україні реформ ускладнюється тим, що потрібен не суто перерозподіл влади між інститутами, які репрезентують державу, ринок, суспільство загалом, а саме тих інститутів, які здатні сформувати умови нового консенсусу (у тому числі політичного) відповідно до цінностей і пріоритетів національного розвитку. Структурні реформи, спрямовані на подолання інституціональних ризиків трансформації власності, необхідні також, зважаючи на активність процесів глобалізації та інклюзивності (політичної та економічної), в яких нині бере участь Україна і які в майбутньому ставатимуть для неї все більш значущими [71, с. 14, 16].

Перспективи України слід розглядати відповідно до моделі розвитку глобального суспільства. Передусім цінності та пріоритети національного розвитку повинні обов'язково узгоджуватись із системою гуманістичних цінностей, що є імперативом розбудови «хорошого життя» глобального суспільства, основою якого повинна стати економіка постіндустріального типу. Для цього українському соціуму необхідно сприймати інновації як всезагальну основу створення такого життя — інституціонально стійкого та ефективного, інтелектуально, культурно, духовно багатого і водночас такого, якому властивий високий рівень матеріального добробуту.

Попри те що нинішній стан розвитку українського суспільства та його національної господарської системи дозволяє розглядати модель постіндустріальної економіки тільки як віддалену мету розвитку, все-таки саме цій меті повинні підпорядковуватись всі рішення, що їх ухвалює суспільство у послідовно пов'язаних між собою короткострокових періодах. Важливо зазначити, що людство, яке прагне процвітання, повинно забезпечити розбудову такого типу глобальної постіндустріальної економіки, яка ґрунтується на принципах ноосфери. Виходячи з цього для України, якщо розглядати її шлях як рух до зони ядра у планетарному суспільстві, вкрай важливим є забезпечення ефективного природо-користування, що досягається передусім за допомогою відповідної організаційно-управлінської системи — інститутів екологічного управління.

В Україні за оцінкою Єльського університету (Yale Center for Environmental Law and Policy) рівень управління природними ресурсами та їх раціональним використанням поліпшився майже удвічі. Відповідно до Звіту 2016 р. зі 180 країн місце України у рейтингу за індексом екологічної ефективності (Environmental Performance Index, EPI) було 44, а два роки до цього — 95. У конкретизованому вигляді державна політика, здійснювана в Україні у сфері екології, подана в рейтингу за двома групами індикаторів. Перша група відбиває стан навколишнього середовища та його вплив на здоров'я населення: стан здоров'я населення (45), якість повітря (76), вода та санітарія (61). Друга — життєздатність екосистеми: водні ресурси (62), сільське господарство (50), ліси (70), рибальство (64), біорізноманіття та середовище проживання (130), зміна клімату та енергетики (25) [404].

Констатуючи позитивні зміни використання природних ресурсів в Україні, маємо зауважити, що управління в цій сфері можна буде вважати справді ефективним, якщо тренд, що започаткувався, стане стійким. Фактично, якщо враховувати кількість країн у рейтингу за роками — це друге (підкреслимо, справді суттєве) поліпшення динаміки. Згідно зі звітом Yale Center for Environmental Law and Policy 2012, результат України цього року був найгірший (102 місце серед 132 країн), а до цього у попередніх роках динаміка була тільки спадна (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

**ОЦІНКА ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ УКРАЇНИ
ЗА ВЕРСІЄЮ YALE CENTER FOR ENVIRONMENTAL LAW AND POLICY,
2006–2016 рр. (складено на основі [404, 326])**

Рік за станом надання звіту на відповідну дату	Кількість країн у рейтингу	Місце України у рейтингу	Нормований показник місця України у рейтингу, %
2006	133	51	38,3
2008	149	75	50,3
2010	163	87	53,4
2012	132	102	77,3
2014	178	95	53,4
2016	180	44	24,4

Однак занепокоєння викликає той факт, що період підвищення місця України в рейтингу Єльського університету збігається з часом, коли економіка країни пішла на спад. За даними Міністерства фінансів України, динаміка ВВП у мільйонах доларів США в процентах до попереднього року була така: 2016/2015 — +2,9; 2015/2014 — -31,3; 2014/2013 — -28,1; 2013/2012 — +4,3 (дод. X). Тобто може виникнути деякою мірою парадоксальна ситуація, пов'язана з тим, що за позитивних змін у суспільстві (за відновлення зростання в економіці та за розв'язання територіально-просторового конфлікту в політиці), однак, за збереження сировино-видобувної структури економіки екологічні ризики можуть зрости. Для того щоб в Україні затвердиласть стійка динаміка екологічної ефективності, необхідно, щонайменше, перенести податковий тягар з доходів і прибутків як бази оподаткування підприємств на обсяг використання природних ресурсів (мінерально-сировинного та екологічного капіталу). Важливо також зазначити, що екологічні проблеми, які існують в Україні, та проблеми, пов'язані з технологічним розвитком промислового сектору господарської системи, взаємообумовлені. Отже, процеси підвищення екологічної ефективності діяльності соціуму та інноватизації економіки відбуватимуться одночасно.

Оцінюючи в цілому міжнародний статус України за градацією груп країн *ядро / напівпериферія / периферія*, необхідно зазначити, що думки науковців різняться. В. Ткаченко, наприклад, вважає, що Україна повністю втратила свої колишні позиції у світовій економіці. Нинішній її стан він визначає терміном навіть не «периферія», а «подвійна периферія» й оцінює його через вислів «трагізм ситуації» [320, с. 140]. Порівняно з цим В. Тарасевич дещо оптимістичніше вбачає ситуацію, вважаючи, що країна поки що зберігає здобутий у радянські часи напівпериферійний статус. Проте, зазначає науковець, різке падіння ВВП на душу населення до рівня найбільш бідніших країн, прискорення деіндустріалізації та структурної деградації економіки, погіршення більшості соціальних показників свідчать про посилення тенденції до периферізації, або «третєсвітизації», національної економіки» [314, с. 19].

З ризиками, що їх несе Україні подовження зазначеної тенденції, важко не погодитись. Це, зокрема, підтверджує інтегральний індекс процвітання LPI, який узагальнено дозволяє оцінити різні аспекти суспільного добробуту. Особливо помітно зменшувалось багатство країни та знижувався рівень життя населення починаючи з 2014 р., що зумовлено політичною кризою в країні (зовнішньою та внут-

рішньою). Крім того, дуже впливовим поки що (попри боротьбу суспільства з тіньовою економікою) залишається чинник коруптованості влади. Посилює ризики набуття країною ознак периферійності, на нашу думку, також її надмірна відкритість (оцінка за індексом глобалізації KOF), що за загрозливої деіндустріалізації економіки держави та слабкої інноваційної активності суб'єктів господарювання становить істотну перепону розвитку суспільства.

Пороте попри досить сильний вплив на розвиток України негативних чинників, національна система за рейтингами міжнародних організацій позиціонується у різних сферах життя глобального соціуму так, що її стан оцінюється як межовий між периферією та напівпериферією, а в деяких випадках однозначно тяжіє до вищій з названих груп — до напівпериферії.

Якщо взяти за точку відліку середину кожного з рейтингів, то місце України визначиться так: за індексом людського розвитку, глобальним інноваційним індексом, індексом крихких держав та індексом екологічної ефективності країна перебуває у кращій половині списків — у групі країн з показниками вищими за середні; за індексом глобальної конкурентоспроможності — у групі країн з показниками нижчими за середні. Використання нормованих даних (місце України у кожному з рейтингів до загальної кількості країн у ньому) дозволяє констатувати, що процеси у сфері природокористування оцінюються коефіцієнтом 0,24, у технологічній сфері — 0,39, у соціальній і духовно-культурній сферах — 0,45, у сферах політики та функціонування державних інститутів — 0,51¹, стан в економічній сфері — найгірший. За індексом глобальної конкурентоспроможності Україна нині перемістилась у нижню частину рейтингу (нормований показник — 0,59). Це означає, що за версією Всесвітнього економічного форуму згідно зі звітами про глобальну конкурентоспроможність 2016 / 2017 та 2017 / 2018 рр. Україна перебуває у групі країн з перехідним станом від факторно-орієнтованої економіки до економіки, спрямованої на ефективність, хоч до цього протягом багатьох років стабільно перебувала у порівняно вищій групі — у складі країн, економіка яких спрямована на ефективність².

¹ FSI — рейтинг визначається зворотним чином. 178 — найкраще місце, 1 — найгірше; відповідно $>0,5$ — група кращих країн; $<0,5$ — гірших.

² Типології країн за GCI така: з факторно-орієнтованою економікою; з перехідною між I і II стадіями; з економікою, спрямованою на ефективність; з перехідною між II і III стадіями; з економікою, зорієнтованою на інновації.

Використання нашого підходу до визначення статусу, який належить країні в глобальному світі (див. підрозд. 4.1), дозволяє оцінити ситуацію в такий спосіб. Множина побудованих кластерів за двох постійних показників (індекс процвітання, LPI та індекс глобалізації KOF) і п'яти змінних (Global Competitiveness Index, GCI; Global Innovation Index, GII; Human Development Index, HDI; Fragile States Index, FSI; Environmental Performance Index, EPI) дає змогу констатувати, що Україна за розвитком основних сфер діяльності, справді, позиціонується неоднозначно. Нормовані показники свідчать про те, що її місце змінюється від нижньої межі третього кластера (в оцінці конкурентоспроможності національної економіки) до середини другого кластера (в оцінці використання природних ресурсів) (табл. 5.7).

Таблиця 5.7

**УКРАЇНА У ПОРІВНЯННІ З КРАЇНАМИ — ТИПОВИМИ ПРЕДСТАВНИКАМИ
ЗА КЛАСТЕРАМИ (нормовані показники)**

Країни	Економічна сфера	Технологічна сфера	Соціальна та духовно-культурна сфера	Сфера політики і функціонування державних інститутів	Сфера природокористування
	Параметри моделей				
	KOF — LPI — GCI	KOF — LPI — GII	KOF — LPI — HDI	KOF — LPI — FSI	KOF — LPI — EPI
Типовий представник кластера 1	0,13	0,23	0,1	0,92	0,11
Типовий представник кластера 2	0,34	0,48	0,31	0,68	0,33
Типовий представник кластера 3	0,53	0,56	0,53	0,39	0,55
Типовий представник кластера 4	0,82	0,83	0,81	0,24	0,89
<i>Україна</i>	<i>0,61</i>	<i>0,4</i>	<i>0,43</i>	<i>0,47</i>	<i>0,24</i>

Застосування нечіткої логіки та алгоритму Мамдані дозволило розрахувати індекс глобального статусу України (ІГСК), за яким на основі комплексної оцінки позиціонування країни у різних сферах оцінюється її місце в системі сучасного світу. Показник ІГСК для України становить 0,5, що відносить країну до третього кластера, при цьому абсолютно точно ідентифікує її як типового представника цієї групи країн (серединного, центроїдного) (табл. 5.8; дод. Т, рис. Т.5).

Таблиця 5.8

ПАРАМЕТРИ КЛАСТЕРІВ І МІСЦЕ УКРАЇНИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Кластер / країна	Параметричні межі кластерів	Індекс глобального статусу країни ІГСК
Кластер 1 та країна, його типовий представник	0–0,2	0,159
Кластер 2 та країна, його типовий представник	0,21–0,38	0,178
Кластер 3 та країна, його типовий представник	0,39–0,72	0,5
Кластер 4 та країна, його типовий представник	0,72–1	0,79
Україна	×	0,5

Пояснюючи стосовно до України зміст отриманого показника (ІГСК = 0,5), доречно скористатись термінологією, яку для класифікації країн за критерієм їх процвітання використовує Аналітичний центр Legatum Institut (ще раз повторимо, що за методикою цього центру обчислюється LPI). Згідно з названою класифікацією властивий країнам рівень може бути високий, вищий від середнього, нижчий від середнього та низький. Отже, за такою градацією місце, яке посідає Україна в сучасному глобальному світі, є нижче від середнього рівня.

Істотну загрозу для України становить той факт, що згідно з визначеною тенденцією змін у світовому позиціонуванні країн для тих, які потрапили у третю групу, властиве більше тяжіння до нижчого (четвертого кластера), ніж до вищих (першого і другого) (див. табл. 4.4). Тобто за браку дієвих заходів з боку держави та суспільства ризик погіршення глобального статусу для України — великий.

Узагальнення результатів поведеного аналізу змушує констатувати, що позиції України в глобалізованому світі демонструють складність сучасного періоду функціонування національної системи. Проте не можна відкидати того факту, що Україна має достатній потенціал розвитку, який у середньостроковій перспективі здатен не тільки вивести країну з кризи, але й забезпечити передумови її соціального, економічного й духовного піднесення. Передусім маємо на увазі неабияку значущість для дальшого розвитку держави створеного в країні людського потенціалу, який може забезпечити інноваційний прогрес у всіх сферах життя суспільства за умови, що в Україні затвердиться гуманістично спрямоване державне регулювання та будуть створені ефективно діючі інститути. Переконані, що лише в такий спосіб можуть відбутись позитивні зміни міжнародного статусу держави та розпочатись рух країни до зони ядра у планетарному суспільстві.

Зasadничі умови прогресивних змін у вітчизняній економіці та українському суспільстві повинні узгоджуватись з принципами побудови глобальної суспільної системи за моделлю «хороше життя», яка передбачає загальну інноваційність як ключове концептуальне положення системних змін. Україна повинна рухатись за вектором забезпечення вищого рівня економічного та соціального розвитку разом із світовим суспільством, але значно швидше, зважаючи на необхідність забезпечення компенсаторних заходів щодо того відставання, яке накопичувалось десятиліттями внаслідок неефективного (підпорядкованого інтересам владної еліти та великого капіталу) державного регулювання. Отже, засадничі умови і принципи підходу до створення потенціалу та можливостей подолання політико-економічних суперечностей на шляху України до зони ядра у планетарному суспільстві, на нашу думку, полягають у такому:

1. *Визначення, визнання та затвердження в українському соціумі пріоритету гуманістичних цінностей* як основи формулювання стратегічних цілей економічної політики, що базується на спільності інтересів влади та суспільства.

2. Відповідно до пріоритету формування гуманістичних цінностей *забезпечення безперервного процесу створення інновацій у всіх сферах діяльності людей* (передусім в економіці, державному управлінні, політиці, соціальній сфері та інших), зважаючи це визначальним принципом зміненої державної політики, спрямованої на поліпшення життя в українському суспільстві. Трансфо-

рмація державної політики передбачає перенесення акцентів у визначенні значущої першості для розвитку України економічної політики та інноваційної політики. Інноваційність (всеосяжна та поглиблена) повинна розглядатись як ідеологія курсу країни до зони ядра у планетарному суспільстві, як відповідність змінам, що мають відбуватись в українському соціумі згідно з моделлю «хороше життя», а не суто як засіб економічного зростання.

3. *Забезпечення зростаючого синергетичного ефекту від інтеграції інноваційної діяльності акторів за різними сферами* — комерційною та некомерційною. Для України важливим є насамперед подолання виклику, який спричинений поглибленням розриву між взаємопов'язаними складовими тріади «освіта — наука — виробництво». Ефективне та одночасно узгоджене функціонування цих сфер є визначальним чинником розширеного економічного відтворення, зростання добробуту населення, а також соціального, культурного і духовного прогресу в державі. З метою затвердження в Україні принципів розвитку за моделлю «хороше життя» суттєво важливим є посилення ролі в інноваційному процесі громадянського суспільства — представників науки та освіти, громадянських асоціацій, інноваторів-громадян. Цьому сприяє поширення ІКТ, що обумовлює зростаючий спільний (інноваційний, координаційний та інтеграційний) ефект їх діяльності. Ефективним суб'єктом інноваційної діяльності, заснованої на принципах партнерства з представниками приватного сектору, повинна стати також держава.

4. *Затвердження кардинально нових принципів інноваційної політики держави*, що є необхідною умовою забезпечення інтеграції різноманітних акторів у сфері їх інноваційної взаємодії та здійснення інноваційного процесу (створення інновацій, їх комерціалізації та впровадження). Відмінністю від попередньої практики державного регулювання повинні стати ефективні дії уряду з узгодження інтересів всіх учасників інноваційного процесу. Цей принцип є ретрансляцією у конкретно визначену площину національних відносин тих вимог, які людство висуває нині до формування засад управління глобальними економічними процесами та поведінкою акторів («global governance»). Ідеться про те, що держава повинна бути ефективним учасником інноваційного процесу, координатором і партнером одночасно. При цьому інновації принципово необхідно розглядати як філософію кардинальних змін в українському суспільстві; як такі, що охоплюють всі

сфери життя суспільства (а не лише як технологічні інновації). За умов послідовного втілення в практику таких концептуальних засад, формуватиметься так-би мовити «мета-політика державного управління» — така система заходів держави, за якої стає можливим подолання політико-економічних суперечностей сучасного етапу розвитку України та її вихід на траєкторію руху до зони ядра у планетарному суспільстві. Отже, інноваційність в управлінні сприятиме утворенню нового (вищого) статусу загальної державної політики. Для цього потрібна передусім активна позиція громадянського суспільства, подолання корупції, децентралізація влади, затвердження в суспільстві практики прийняття рішень на основі мережевої організації взаємодії суб'єктів, поширення засад демократичного розвитку.

5. Використання інструментарію, адаптованого до умов практики встановлення оновленої інноваційної політики держави. Її основними функціями повинні стати узгодження інтересів учасників інноваційного процесу (розширеного до рівня загального охоплення всіх сфер життя суспільства), створення умов для здійснення ефективного кооперування, оптимізації зв'язків і каналів комунікації, координації поведінки суб'єктів, що в кінцевому підсумку сприятиме трансформації сучасної системи соціально-економічних відносин (істотно кризогенної та суперечливої). Відповідно до цього імперативу здобути пріоритет мають такі інструменти державної інноваційної політики: ефективне інституціональне опосередкування взаємодії суб'єктів (стійке законодавство, єдність вимог / правил гри для всіх учасників, дієва нормативна база); змінені підходи до організації взаємодії суб'єктів (відмова від прийняття адміністративно-бюрократичних рішень, здійснюваних по вертикалі, та перехід до горизонтальної системи зв'язків, заснованої на принципах мережі); інфраструктурне забезпечення інноваційного процесу (залучення бізнес-акселераторів інноваційних проектів та інших інноваційних посередників на всіх стадіях руху інтелектуального продукту від зародження ідеї до її комерціалізації та впровадження інновації); ресурсне забезпечення інноваційної динаміки; прогнозування інноваційного розвитку, обґрунтування на цій основі найважливіших напрямів інноваційної політики, прозорість визначення пріоритетів і долучення до цього процесу всіх зацікавлених суб'єктів інноваційної діяльності; створення стимулів для продукування та застосування інновацій (максимальне вивільнення потоків інформації, послаб-

лення бар'єрів транскордонного руху знань, сприяння міжнародному науково-технічному співробітництву).

6. *Надання моделі випереджального економічного розвитку статусу національного пріоритету та визнання цього на законодавчому і виконавчому рівнях.* За втілення моделі випереджального економічного розвитку вникають необхідні передумови реіндустриалізації, технологічного оновлення вітчизняного виробництва та інноваційних проривів в управлінні, розробці, виробництві та реалізації продукції. Це забезпечуватиме змінення національної економіки та конкурентні переваги країни на світовому ринку. «Технологія (або її відсутність)» — за висловом М. Кастельса — «втілює здатність суспільства трансформувати себе та визначає напрями, за якими суспільство (завжди через конфліктний процес) вирішує застосувати свій технологічний потенціал» [175]. Для України цим напрямом є необхідно вважати випереджальний економічний розвиток, оскільки слідування йому надає змогу вирішення найважливішої для суспільства двоєдиної проблеми: забезпечити потребу в інноваційних формах розвитку задля виживання національної економічної системи у ринковому глобальному середовищі та виведення її у майбутньому на шлях до зони ядра планетарного суспільства та забезпечити потребу сталого зростання добробуту людини, її розвитку як освіченої, творчої, духовно і культурно багатой особистості та свідомого громадянина.

Висновки за розділом 5

Сучасний період розвитку глобального суспільства є вкрай конфліктогенним. Зважаючи на це, теоретико-методологічні засади та емпіричні підходи до зняття суперечностей економічного та соціального розвитку глобалізованого суспільства, подані у вигляді концептуальної моделі, набувають особливого значення. Завдання, які постають нині перед наукою та практикою, стосуються, зокрема, побудови теоретичної моделі узгодження інтересів суб'єктів економічного життя на глобальному, національному, індивідуальному рівнях, визначення архітектоніки такої моделі та її парадигмальних особливостей. Це практично реалізується через з'ясування основних принципів, форм і напрямів політики гармонізації інтересів суб'єктів глобалізованої економіки

та суспільства. Концептуальна визначеність за низкою названих проблем сучасного періоду розвитку глобалізованого світу дає можливість конкретизувати місце в ньому України, описати проблеми, потенціал та умови подолання політико-економічних суперечностей, а також з'ясувати можливості започаткування руху українського соціуму до зони ядра у планетарному суспільстві. Тож за результатами проведеного аналізу ми дійшли таких висновків:

Поняття «глобальне регулювання» більше відповідає моноцентричній моделі організації світових (у тому числі економічних) відносин, а зміст поняття «глобальне управління» — поліцентричній. Глобальне регулювання — це система дій, застосованих з метою затвердження певної інституціональної практики існування глобальної економіки, збереження та підтримання її функцій; її слід розуміти як підпорядкування певному правилу, порядку. Порівняно з цим глобальне управління — це передусім керування певними процесами, їх спрямування та вплив на розвиток.

Теоретичний концепт узгодження інтересів суб'єктів економічного життя глобального соціуму ґрунтується на поясненні процесів, що відбуваються в інституціональному середовищі міжнародних економічних відносин. Особливість парадигмальних засад забезпечує визначення онтології сучасного світового порядку, його моделей і способів установлення. Це дозволяє показати, що за наявності багатьох варіантів і форм, у яких може бути встановлено світовий економічний порядок, його основу утворюють два підходи до розуміння можливостей реалізації цього процесу: об'єктивістський (*social realist ontology*) і конструктивістський (*social constructionist ontology*). Визначальними теоретичними моделями інституціоналізації міжнародних економічних відносин є універсум і поліверсум, які в умовах сучасного розвитку світової економіки та суспільства реалізуються у вигляді моноцентричного або поліцентричного світового порядку.

Сутність інститутів глобального управління / регулювання визначається таким: вони діють в умовах фактично наявних обмежень — своєрідної системи координат, яку утворюють глобалізація «по горизонталі» та глобалізація «по вертикалі», а їх результативність оцінюється за основними ефектами, які виникають в економіці та якими є особливості сучасних процесів поділу світу і влади та глибина суперечностей, що формуються у цій сфері відносин.

Світовий економічний порядок — це певний стан організації та функціонування планетарної господарської системи, який утворює протилежність хаосу, однак з урахуванням властивості йому двоїстості може відповідати інтересам і цінностям світового суспільного розвитку більшою або меншою мірою. Двоїстість глобального економічного порядку зумовлена розбіжністю інтересів і поведінки суб'єктів: 1) представників міжнародного бізнесу та владної політичної еліти та 2) громадянського суспільства як суб'єкта управління / регулювання та визначального суб'єкта влади.

Побудова інституціонального архетипу загальносвітової політики є процесом суперечливим, а результат його — неоднозначним. Якщо громадянське суспільство намагається вести боротьбу за інституціоналізацію міжнародних економічних відносин і становлення порядку, базованого на принципах гуманізму, то світова олігархія намагається відтворити свою владу на ще вищому рівні централізації. Отже, розбіжними є не тільки інтереси та визначальні для сторін цінності, а й умотивована ними (інтересами та цінностями) поведінка суб'єктів, а саме боротьба за встановлення нових / відтворення діючих інститутів.

Сучасний період інституціоналізації міжнародних економічних відносин є вельми суперечливим, оскільки дотепер не сформувався баланс сил у вигляді певного варіанта усталеної світової інституціональної практики. Незважаючи на те що поліцентризм як сучасне явище досить виразно постає на поверхні міжнародних економічних відносин, ситуація може змінитись докорінно. Основна причина полягає у тому, що державам, економіка яких швидко зростає, властивий інтерес до гегемонії. У відносинах між ними та економічно розвиненими країнами явно простежується боротьба за набуття статусу центрів нового світового устрою / збереження статусу ядра світової економічної системи.

Зважаючи на крайню суперечливість сучасного трансформаційного періоду, необхідна розбудова системи інститутів, яка б забезпечувала планетарний розвиток в інтересах людства. Однак фактично до теперішнього часу суспільство чітко з'ясувало для себе лише принципи побудови ефективного світового порядку, але не механізм їх реалізації.

Інституціональний порядок світової економіки є наслідком виникнення / розв'язання суперечностей між суб'єктами, продуктом їх конфлікту і компромісу, а також результатом відтворення та / або трансформації попередньої практики інституціоналізації.

Первісним джерелом суперечностей у сфері інституціоналізації міжнародних економічних відносин є суперечність між продуктивними силами (які тяжіють до постіндустріальних) та виробничими відносинами (які глобальна еліта намагається законсервувати на рівні індустріальних). Отже, суперечності у сфері організації та управління / регулювання світовим господарством є противенством корінним інтересам взаємодіючих суб'єктів, що виявили себе в інституціоналізації відносин і походять від суперечностей, які виникають на рівні економічного базису в системі техніко-економічних відносин і соціально-економічних (передусім відносин власності). З огляду на це модель інституціоналізації відносин, яку вибирає суспільство у рамках установлення світового економічного порядку, є комплексною до генеральної моделі розвитку світової господарської системи. Обидві моделі реалізуються одночасно та взаємоузгоджено.

У сучасних умовах розвитку світової економічної системи проявляється суперечливість поведінки суб'єктів, які, з одного боку, прагнуть свободи конкуренції на основі ринкової лібералізації, а з другого, враховуючи руйнівні наслідки глобальної фінансово-економічної кризи, — застосування контрзаходів щодо обмеження такої свободи. Це суттєво ускладнює визначення підходів до інституціоналізації економічних відносин на глобальному рівні.

Основні суперечності інституціоналізації глобалізованих економічних відносин такі: а) цілісності / роз'єднаності управлінсько-регуляторної структури глобальної економіки, б) складу за групами суб'єктів глобального управління / регулювання, меж їх повноважень і міри реальної влади щодо реалізації цілей, в) інтересів учасників глобального управління / регулювання, що входять до однієї групи або до різних, і системи взаємовідносин між такими суб'єктами.

Стан сучасної системи глобального управління / регулювання визначається на засадах діалектичної концептуалізації розвитку та виокремлення трьох видів цілісності: неорганізованої, організованої та органічної. Виходячи з цього система глобального управління / регулювання на рівні категоріальної визначеності являє собою не «органічне ціле», а «організоване ціле» — стан, коли елементи системи не тільки різняться між собою, але й можуть бути у протилежності один до одного. Зважаючи на те що рівень розвиненості економіки країн G-20 суттєво відрізняється

від економічного розвитку решти країн світу, не має підстав вважати, що за панування глобальної еліти, яка походить переважно з країн так званої «еталонної вибірки», буде створена цілісна система глобального управління / регулювання однаково ефективна та справедлива для всіх суб'єктів міжнародних економічних відносин.

З усіх суб'єктів глобального управління / регулювання тільки держава має законну причину застосовувати примус. Проте ця функція повністю не реалізується, оскільки за сучасних умов інституціоналізації світогосподарських відносин відбувається істотне протистояння суб'єктів у формі суперечності між правом і владою: законне право здійснювати регулювання має держава, а фактично ця функція все більше переходить до тих суб'єктів, які здобули владу, — ТНК і наднаціональних організацій (переважно закритих структур клубного типу).

Державне регулювання національних економік є важливим компенсаторним чинником дестабілізації, яку викликала глобальна фінансово-економічна криза, та чинником забезпечення розширеного відтворення світового господарства у посткризовому періоді; важливою функцією держав є координації відносин між країнами, яку забезпечує механізм державного регулювання; посилення державності є протидійною силою та альтернативою тотальному регулюванню, яке намагається нав'язати суспільству «глобальна еліта».

Суперечність у сфері інституціоналізації міжнародних економічних відносин виникає тоді, коли регуляторна функція міжнародних організацій і подібних до них структур (G-7, G-20 та ін.) стосовно до національних держав стає надмірною. Посилення функції наднаціонального регулювання виправдано лише тоді, коли регуляторний функціонал держав застосувати неможливо, або тоді, коли він не забезпечує необхідного ефекту.

Феномен зростання впливовості ТНК у системі глобального управління / регулювання полягає в тому, що транснаціональний вплив на світову економіку, який чинять окремі великі компанії, трансформувався в організовану силу, що діє автономно, формуючи транснаціональний уклад (глобальну корпоративну систему). Це інституціонально зумовлено неможливістю будь-якого прямого впливу на діяльність транснаціональних структур (здійснюються лише спроби зафіксувати у документах міжнародного права їх регуляторно-правовий статус). Однак яких би масштабів

не набула діяльності транснаціональних корпорацій, який би глобальний зміст не мала, вона все одно не може відбуватись без участі держави.

Основні інституціональні суперечності зумовлені такими глобальними трендами: формуванням полюсів сили та утворенням провідних світогосподарських центрів; трансформацією функціонуючих наднаціональних структур; стійкістю суверенності держав у системі міжнародних економічних відносин. Критерій політико-економічної нерівності країн, покладений в основу аналізу, дозволяє виявити в рамках названих трендів інституціональні суперечності, які кожен з акторів намагатиметься розв'язати на власну користь, що робить глобальне управління та його суб'єктну структуру істотно варіативними.

Коаліції є організаційними наднаціональними формами взаємодії суб'єктів. Для сторін угоди, які досягли спільності інтересів, коаліція на певному етапі їх взаємодії стає результатом розв'язання суперечностей, що існували між ними до цього. Проте в системі сучасних світових господарських відносин коаліції, як правило, не забезпечують повного зняття суперечності, а лише віддаляють конфлікт або переводять його у площину інших відносин суб'єктів. Основна причина полягає в нерівності партнерів (поступки слабших країн сильнішим є більшими). Тому навіть за поширення коаліцій у світовій господарській практиці перевага в установленні правил, за якими функціонує глобальна економічна система, залишатиметься за розвиненими країнами, які успішно реалізують свої інтереси через систему таких інститутів. Крім того, блоковість може спричинити загострення глобальної суперечності внаслідок виникнення протистояння між великими організованими групами наднаціонального рівня. Підвищена до такого рівня конфліктність загрожує цілісності глобалізованої економічної системи.

Місце України в глобалізованому світі можна з'ясувати за допомогою комплексного аналізу, проведеного на основі міжнародних рейтингів з використанням таких індексів: глобалізації КОФ, процвітання LPI, людського розвитку HDI, глобальної конкурентоспроможності GCI, глобального індексу інноваційний GII та індексів крихких держав FSI, екологічної ефективності EPI. Згідно з таким аналізом стан України ідентифікується як стан держави, яка у сучасний світ-системі балансує на межі між групами країн периферії та на півпериферії.

Позиції України в глобальному світі свідчать про складність сучасного періоду функціонування національної системи. Проте не можна відкидати того факту, що Україна має достатній потенціал розвитку, який у середньостроковій перспективі спроможний не тільки вивести країну з кризи, але й забезпечити передумови її соціального, економічного й духовного піднесення. Ідеться передусім про значущість для дальшого розвитку держави створеного в країні людського потенціалу, який здатен забезпечити інноваційний прогрес у всіх сферах життя суспільства за умови, що в Україні затвердиться гуманістично спрямоване державне регулювання та будуть створені ефективно діючі інститути. На цих засадах започаткування висхідного руху в розвитку країни та зміцнення її позицій у планетарному суспільстві цілком імовірні.

Висновки

Політико-економічний аналіз соціально-економічних суперечностей процесу глобалізації суспільства залежить передусім від специфіки сучасного історичного етапу розвитку людства, і специфіка ця полягає в тому, що ніколи раніше перед глобальним соціумом не відкривались такі грандіозні можливості дальшого розвитку й водночас ніколи раніше світ не був настільки суперечливим. Тектонічні зміни, які потрясають суспільство в сучасний період глобалізації, збігаються з часом становлення постіндустріалізму. На нинішньому етапі глобалізації визначальні для світової економіки та соціуму суперечності формуються, як і раніше, у сфері трудових відносин і сфері власності. Однак ті якісні системні трансформації, що відбуваються в епоху становлення постіндустріалізму, означають, що в цей самий час трансформуються і названі системи відносини. Поступово змінюється зміст трудових відносин у результаті того, що в їх основі затверджується творча діяльність індивідів, праця стає дедалі більш інтелектуальною, з'являються нові суспільно-економічні форми праці; набуває поширення форма реалізації майнових прав на інтелектуальний продукт (об'єкт інтелектуальної власності) та створюються умови, за яких приватна власність на засоби виробництва поступово втрачає ознаки панування в системі економічних відносин через витиснення її власністю особистою.

Ідентифікувати факт зрілості зазначеного протистояння дає змогу методологія дослідження руху суперечностей, застосована до аналізу процесів, що відбуваються в глобальній економіці. Згідно з цією методологією тотожність переходить у суттєві розбіжності, останні — у протилежності, а відтак утворюється власне суперечність. Однією з найважливіших ознак нинішнього періоду глобалізації є фактична сформованість протилежностей у системі відносин «привласнення / відчуження». Механізм приватнокапіталістичного привласнення, використовуваний глобаль-

ним капіталом у власних інтересах, протистоїть інтелектуальній праці людей, які володіють засобами виробництва (знаннями) і в яких виникає відмінна від інших (особиста) форма власності на інтелектуальний продукт, умови інтелектуальної діяльності, засоби такої діяльності та власне на інтелектуальну діяльність як таку. При цьому згадана суперечність між працею і капіталом не тільки залишається головною у змінених глобалізацією та початком становлення постіндустріального способу виробництва умовах, але й постійно наростає, наближаючись до стану конфлікту. Методологічно конфлікт як стадію відтворювального циклу суперечності (тотожність → суттєва розбіжність → протилежність → конфлікт) описує ланцюг деструктивних подій і процесів: глобальний виклик → глобальна проблема → глобальний ризик → глобальна криза → глобальна катастрофа.

Виклики глобалізованої економіки за своєю сутністю є результатом реалізації відтворювального циклу суперечностей світової економічної системи, який поступово формується на всіх його стадіях, набуває остаточної визначеності на стадії «конфлікт», ідентифікує наявність цього стану, характеризує деструктивність системних відносин глобалізованої економіки та через заперечення ситуації, що склалась, вимагає від суспільства дій коригування; за змістом — це сигнал про існування певної небезпеки для суспільства, вимога щодо застосування заходів протидії, спрямованих на причину її виникнення; за основною функцією — це індикатор входження глобалізованої економіки в стадію граничного загострення суперечності.

Глобальна проблема є формою об'єктивації глобального виклику. Вона ідентифікується як емпірично обумовлене питання, що постає перед людством, стосується його розвитку та пов'язане з існуванням ситуації, яка криє в собі загрози прогресивній суспільній динаміці, а отже, потребує вирішення.

Глобальний ризик — це ймовірна небезпека для суспільного розвитку, спричинена наявністю глобальних проблем і наростанням негативних тенденцій відповідного змісту. Глобальна криза — це загострення глобальної проблеми; ризик, доведений до стану, що граничить з переломом у суспільному розвитку; деструктивне явище або подія, що породжує умови виникнення глобальної катастрофи, — її передвісник.

Глобальна катастрофа — це руйнівна за змістом подія світового масштабу, яка призводить до незворотних наслідків і ламає

хід цивілізаційного розвитку; це згубний результат залишеного без відповіді глобального виклику, невирішеної глобальної проблеми, доведення до реально реалізованого стану глобального ризику, який раніше був імовірним, розгортання глобальної кризи, яка не була зупинена.

Системність дослідження особливостей сучасного глобального суспільства забезпечується аналізом суперечностей у таких аспектах: детермінізм, взаємозв'язок і розвиток. Стан, якого в процесі свого цивілізаційного руху досягло людство, та можливості його змін у майбутньому (прогрес / регрес / застій) детермінує (визначає) результат розв'язання / загострення суперечностей, іманентних природі таких суспільних феноменів, як світова економічна система та глобалізація. Також ефект синергетичної їх взаємозалежності формує певні (залежні від багатьох чинників) умови динамізації життя планетарного соціуму. Тож суперечності розвитку глобалізованого соціуму зумовлені у наш час перехідним періодом від індустріальної економіки (за якої зростання в суспільстві відбувається на основі використання вичерпних ресурсів) до постіндустріальної (сутність якої визначає невичерпний ресурс — знання та інтелект людини).

Нинішній період життя людства є особливо суперечливим, оскільки не виключена дія кризогенного імпульсу, унаслідок якого система може зануритись у стан безперервних планетарних катастроф. Основними передвісниками цього є зниження обсягів видобутку нафти, міжнародна фінансова нестабільність, валютні війни, екологічні катастрофи.

Про суперечливу сутність сучасного періоду розвитку людства свідчить перша світова (глобальна) криза ХХІ ст. Вона розпочалась як структурна, викликала ефект каскаду, спричинивши іпотечну, фондову, банківську, боргову, валютну, а також енергетичну, екологічну, продовольчу та інші кризи, та перетворилась на трансформаційну, стадіальну і системну.

Світова криза стала, безперечно, важким випробуванням для людства, а її негативні наслідки відчуються й досі. Проте вона також стала каталізатором утворення нової якості життя глобального соціуму, активізувавши в глобальних масштабах процеси, пов'язані зі зміною технологічних укладів і формуванням постіндустріального способу виробництва. З погляду теорії і методології це пояснюється тим, що у стані загострення суперечності виявилися два ефекти — збагачення явища та прирощення розвитку.

Сутність першого визначає взаємний перехід протилежностей, якими є різноспрямовані тенденції, пов'язані зі зміною технологічних укладів; другого — започаткування постіндустріального способу виробництва, який приходить на зміну індустріальному.

Виникнення сучасних глобальних викликів, проблем, ризиків, криз — об'єктивні, історично закономірні, однак, не фатальні явища, бо до них може застосовуватись управління. Можливості протидії названим деструктивним чинникам розвитку відкриваються перед людством уже нині — у період розбудови інформаційної економіки та переходу до постіндустріального способу організації економічного життя. На відміну від природних систем, розвиток яких підтримується балансом між речовиною й енергією, розвиток соціально-економічних визначається, крім того, знаннями та інформацією як елементами матеріального світу. Знання й інформація є одночасно як причиною посилення суперечностей, так і засобом їх розв'язання. Знаннєва складова процесу суспільного розвитку дає змогу соціально-економічним системам певний час існувати, виходячи за межі збереження внутрішнього балансу. Створення нових знань дозволяє компенсувати техногенні виклики, слугує засобом усунення дисбалансу між вичерпними ресурсами екосистеми, з одного боку, та невичерпним економічним зростанням — з другого.

Новітні знання, втілені в технологічних новаціях, стають рушієм прогресу в суспільстві. Однак разом з тим у перехідному періоді глобального суспільства до постіндустріальної економіки вони також призводять до істотної асиметрії відносин між країнами. Суперечність, викликана техніко-технологічними перевагами розвинених країн, стає в цей період, так би мовити, наріжним каменем для світового суспільства. Саме розбіжностями технологічного розвитку викликані у наш час економічна нерівність макросистем та, опосередковано, впливовість розвинених країн у сфері політичних, ідеологічних та інших суспільних відносин.

Володіння новітніми технологіями призводить сьогодні також до трансформацій у вигляді зміни балансу сил між країнами. Формування нового (постіндустріального) способу виробництва на глобальному рівні здебільшого відбувається нині на основі зростаючої взаємозалежності геополітики та геоekonomіки, феноменів нового регіоналізму, глокалізації та зворотних інновацій.

Особливістю трансформаційного періоду, в якому живе нині людство, є існування різноспрямованих тенденцій, зумовлених розбіжністю ціннісних прерогатив індустріального та постіндустріального суспільств. Майбутнє планетарного соціуму залежить від результату протиборства тенденцій, одна з яких спрямована в бік максимального подовження в суспільстві відносин пізнього капіталізму, а друга — затвердження посткапіталістичних відносин. Об'єктивують названі тенденції такі ознаки:

- ✓ визначальні сили сучасності (глобальна еліта / громадянське суспільство);
- ✓ визначальна суспільна цінність (матеріальне збагачення / гуманізм);
- ✓ вид капіталу, що забезпечує соціально-економічну динаміку (фінансовий / інтелектуально-інноваційний);
- ✓ тип динаміки (економічне зростання / соціально-економічний розвиток);
- ✓ продукт, отримання якого є метою застосування капіталу (прибуток і влада / орієнтири творення у розвитку суспільства);
- ✓ інструмент створення багатства (рента на капітал фінансів і влади, який дає можливість отримувати надприбуток від експлуатації найбільш значущих нині видів ресурсів — інтелектуально-інноваційних, людських, природних / рента на людський та інтелектуально-інноваційний капітал, який забезпечує формування потенціалу розвитку суспільства);
- ✓ чинник, що є функцією розширеного відтворення (нагромадження матеріально-речового капіталу / нагромадження людського капіталу та інтелектуально-інноваційного капіталу);
- ✓ тип економічної системи (економіка пізнього капіталізму / постіндустріальна / посткапіталістична економіка, базована на вихідних передумовах прогресу знань, інновацій, розвитку нематеріального виробництва);
- ✓ результативність економічної системи (консервація цивілізаційного прогресу, регрес / сприяння цивілізаційному прогресу).

Перелічені протидійні тенденції сучасного глобалізованого світу фактично об'єктивують процес загострення / розв'язання суперечності між глобальним капіталом і громадянським суспільством у його планетарному масштабі. Для того щоб названа суперечність була розв'язана з огляду на реалізацію інтересів людства, трансформація глобального суспільства має відповідати таким вимогам:

– метою суспільної динаміки повинен стати всебічний розвиток людини та створення суспільства, що ґрунтується на принципах гуманізму;

– структурні зміни суспільної системи повинні відбуватись одночасно зі змінами, що виникають усередині підсистем (економічної, політичної, соціальної, духовної), та підпорядковуватись імперативу постійного збагачення потенціалу розвитку суспільства;

– способом еволюціонування суспільства мають бути інновації, які є основою суспільного відтворення в усіх його сферах;

– система інституціоналізації суспільних відносин повинна відображати закріплення постіндустріальних відносин в економіці, відносин поліцентричного міжнародного порядку в політиці, а також створення стійких передумов формування суспільства, базованого на узгодженні інтересів і забезпечення взаємної злагоди суб'єктів у соціальній сфері та ідеології гуманізму — у духовній.

Прогностичне уявлення про трансформацію глобального суспільства дає можливість подати модель кожної з його сфер, що описані за єдиною методологією та параметрами ідентифікації, а саме:

✓ Метою динаміки економічної сфери є створення матеріальної основи розвитку суспільства відповідно до моделі «хороше життя». Структура цієї сфери трансформується в результаті виникнення техніко-економічних відносин шостого технологічного укладу та суспільно-економічних (виробничих) відносин постіндустріальної економіки. Способом її еволюціонування є відтворювальний цикл *виробництво — розподіл — обмін — споживання*. Система інституціоналізації економічних відносин передбачає узгодженість між бізнесом, державами та світовим громадянським суспільством, що за узагальненим суб'єктним складом передбачає форму взаємодії ТНК, урядів країн і всіх видів міжнародних організацій (наддержавних, міжурядових, параорганізацій, неурядових / некомерційних). Причиною та визначальним чинником трансформації економічної підсистеми є загострення / розв'язання суперечності між постіндустріальними продуктивними силами та виробничими відносинами періоду пізнього (глобального) капіталізму.

✓ Метою динаміки політичної сфери є продукування міжнародної безпеки як глобального суспільного блага (підтримання умов збереження людства). Трансформація структури цієї сфери пов'язана зі зміною державного суверенітету, який унаслідок

розширення функції глобального регулювання наддержавних суб'єктів міжнародних відносин став «багатошаровим», і типу полярності міжнародної системи, який тяжіє до багатополярності та поліцентричності. Сценарії еволюції політичної сфери варіативні (автономізація суб'єктів, коаліції, змішаний тип взаємодії, гегемонія). Інституціоналізація політичних відносин реалізується у варіантах світового порядку, які не є остаточно визначеними та за встановлення яких конкурують актори багатополярного світу, що формується. Причиною та визначальним чинником трансформації політичної підсистеми виступає загострення / розв'язання суперечності між глобальною елітою, яка прагне гегемонії в установах світового порядку, та громадянським суспільством, котре прагне затвердження гуманістичних цінностей та розбудови суспільства відповідно до принципів моделі «хороше життя».

✓ Метою динаміки соціальної сфери є додержання свобод і прав людини на гідне та безпечне життя, працю, соціальне забезпечення, медичну допомогу, освіту, екологічно чисте довкілля, творчість і духовний розвиток. Визначальними для трансформації структури цієї сфери є трудові відносини відповідно до вирішення проблеми зайнятості та відносини розподілу відповідно до вирішення проблеми бідності. Способом її еволюціонування є розширене соціогуманітарне відтворення на основі приросту людського (індивідуального) капіталу та соціального капіталу відповідно до критерію інтелектуально-духовного збагачення людства. Інституціоналізація соціальних відносин відбувається на основі узгодженості вироблених у соціумі рішень і передбачає встановлення влади, яка є втіленням знань (як багатства суспільства) і яка виконує функцію управління глобальними процесами, використовуючи знання для забезпечення цивілізаційного прогресу. Причиною та визначальним чинником трансформації соціальної підсистеми є загострення / розв'язання суперечності між комерціалізацією та гуманізацією відносин у соціальній сфері.

✓ Метою динаміки духовної сфери є затвердження в глобальному масштабі ідеології гуманізму. Структурно змінює духовну підсистему тип мислення, який відповідає ідеології суспільства, базованого на принципах гуманізму. Способом еволюціонування такої підсистеми є відтворення істинно духовних цінностей (наукових, освітніх, культурних, моральних, релігійних). Інституціоналізація суспільних відносин у цій сфері відбувається на основі

закріплення гуманістичних норм і практик як інструментів захисту інтересів соціуму. Причиною і визначальним чинником трансформації духовної підсистеми є загострення / розв'язання суперечності між цінностями гуманізму та інтелектуально-духовного збагачення і цінностями споживацтва та матеріального збагачення.

Отже, системна перебудова життя глобального суспільства передбачає формування гармонізованого соціоприродного комплексу, який складається з узгодженої за внутрішнім складом суспільної системи життя мегасоціуму (економічної, політичної, соціальної, духовної сфер) і сфери взаємодії людини з природою. Однак у сучасному трансформаційному періоді інтереси глобального капіталу фактично протиставлені інтересам розвитку суспільства. В основі такої суперечності – боротьба цінностей споживацтва (відповідно до матеріальної основи індустріальної економіки) та «хорошого життя» в рамках затвердження цінностей посткапіталістичного суспільства (відповідно до постіндустріального способу виробництва благ).

Сучасний розвиток глобальної суспільної системи (у тому числі всіх її складників за сферами діяльності соціуму) відбувається в умовах інформаційної глобалізації, за впливу якої виникають особливі суперечності. Вони розгортаються нині на двох рівнях відносин: 1) тих, що відбуваються у сфері створення та використання високих технологій, а також стосуються поділу ІКТ-ринків (такі, що супроводжуються переходом від класичного типу олігархії до олігархії технократичної, інформаційної та глобальної); 2) тих, що пов'язані з поділом глобального економічного простору в цілому та контролем за здійсненням функції глобального управління (такі, що ведуть до утворення глобальної панівної еліти). Зазначене суттєво впливає на процеси, що відбуваються в глобальному соціумі та, зокрема, у рамках планетарної господарської системи, яка в період системної трансформації суспільства залишається ринковою. Реалізований функціонал ринку (міра його функціональної спроможності) є похідним ефектом від розв'язання / поглиблення суперечностей глобальної соціально-економічної системи.

Сучасний стан ринку істотно дисфункціональний. Це насамперед пов'язано з тим, що кардинально змінилася суб'єктна визначеність ключової ринкової суперечності: якщо на ранніх етапах розвитку ринку вирішальне значення мало протистояння «держава — ринок», то нині — «громадянське суспільство —

ТНК». Площина економічних інтересів глобального капіталу, з одного боку, та глобалізованого суспільства, з другого, є тим полем, в якому передусім формуються суперечності інституціонального опосередкування світогосподарських відносин, що є похідними від конфлікту інтересів названих сторін.

Суперечності у сфері організації та управління / регулювання світового господарства походять від суперечностей, які виникають на рівні економічного базису в системі техніко-економічних відносин і соціально-економічних (перш за все відносин власності). Первісним їх джерелом є суперечність між продуктивними силами (які дедалі більше тяжіють до постіндустріальних) та виробничими відносинами (які глобальна еліта намагається законсервувати на рівні індустріальних). Конфронтація між громадянським суспільством і міжнародними корпораціями об'єктивує в глобалізованій економіці нову (відповідно до постіндустріального змісту господарських відносин і зокрема відносин власності) форму суперечності між працею та капіталом.

Сучасний формат глобального управління / регулювання за суб'єктним складом утворюють уряди національних держав, ТНК, міжурядові організації, структури клубного типу та змішаного складу, неурядові організації, що робить процес інституціоналізації світових економічних відносин украй суперечливим. У зазначеній сфері інституціоналізації відносин виходять на поверхню такі суперечності: а) цілісності /роз'єднаності управлінсько-регуляторної структури глобальної економіки; б) складу, меж повноважень і міри реальної влади щодо реалізації цілей за групами суб'єктів глобального управління / регулювання; в) інтересів учасників глобального управління /регулювання, що входять до однієї чи різних груп, і системи взаємовідносин між ними.

Емпірика свідчить, що кожен з акторів намагатиметься розв'язати інституціональні суперечності на власну користь, а це робить глобальне управління та його суб'єктну структуру істотно варіативними. Зміст нинішніх інституціональних суперечностей визначається глобальними трендами: формуванням полюсів сили та утворенням провідних світогосподарських центрів; трансформацією функціонуючих наднаціональних структур; стійкістю суверенності держав у системі міжнародних економічних відносин.

Україна намагається стати активним учасником сучасних світових процесів (передусім економічних і політичних), але складність внутрішньодержавної ситуації вповільнює ці прагнення. У

сучасній світ-системі наша країна балансує на межі груп країн периферії та напівпериферії. Проте наявний потенціал розвитку ще здатен не тільки вивести країну з кризи, але й забезпечити передумови її соціального, економічного та духовного піднесення. Основою висхідного руху має стати нагромадження людського й інтелектуального капіталу, спроможного забезпечити інноваційний прогрес у всіх сферах життя суспільства, а також позитивний і довготривалий ефект за умов подолання корупції та створення ефективно діючих інститутів державного регулювання. Упевнені, що започаткування руху країни до зони ядра у планетарному суспільстві на окреслених засадах — цілком реалістичне.

Список використаних джерел

1. Авдокушин Е. Ф. Глокализация как объективный процесс и корпоративная стратегия [Электронный ресурс] / Е. Ф. Авдокушин. — Новая экономика : Всемирное наследие литературы, истории, живописи, 2017. — Режим доступа : <http://www.nitpa.org/glokalizaciya-kak-obektivnyj-processi-korporativnaya-strategiyae-f-avdokushin-3/>
2. Агеев А. И. Глобальные риски в нашу эпоху: проблемы управляемости и прогнозирования / А. И. Агеев // Глобальные риски XXI века: пределы регулирования / [под ред. Н. П. Шмелёва и др.]. — М. : Ин-т Европы РАН, 2013. — С. 8-14 [142 с.]
3. Агеев А. Нооэкономика: определенная экономика в неопределенном будущем / А. Агеев, Е. Логинов // Экономические стратегии. — 2011. — № 11. — С. 24-31.
4. Агеев А. Реструктуризация глобального управления — ключ к борьбе с мировыми финансово-экономическими кризисами / А. Агеев, Е. Логинов // Экономические стратегии. — 2011. — № 10. — С. 22-31.
5. Аджемоглу Д. Чому нації занепадають походження влади, багатства та бідності [Електронний ресурс] / Д. Аджемоглу, Д. Робінсон. [2-ге вид., випр.] / пер. з англ. і наук. ред. О. Дем'янчук. — К. : Наш формат, 2017. — 440 с. — Режим доступа : <https://theukrainians.org/why-nations-fail/>
6. Азроянц Э. А. Размышления о будущем / Э. А. Азроянц // Глобализация. Конфликт или диалог цивилизаций? — М. : Фактор, 2002. — С. 122-134.
7. Айкенберри Дж. Будущее либерального мирового порядка [Электронный ресурс] / Дж. Айкенберри // РСМД : Многополярный мир; Аналитика, 2016. — Режим доступа : http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=8007#top-content
8. Айрапетян М. Экономическая политика : в поисках новой парадигмы (Стратегия-2020 — в преддверии циклического кризиса 2020 г.) / М. Айрапетян // Политический маркетинг. — 2012. — № 1. — С. 4-18.
9. Акофф Р. Л. Планирование будущего корпорации [Текст] : [Пер. с англ.] / Р. Л. Акофф. — М. : Сирин, 2002. — 256 с.
10. Андрукович П. Ф. Индекс Доу-Джонса: от индустриального к постиндустриальному / П. Ф. Андрукович // Экономическая наука современной России. — 2015. — № 3 (70) — С. 45-67.

11. Аншина М. Л. Взгляд на место облачных технологий в промышленной автоматизации [Электронный ресурс] / М. Л. Аншина // Автоматизация в промышленности. — Режим доступа : <http://avtprom.ru/article/vzglyad-na-mesto-oblachnykh-tekh>
12. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук [та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка та д-ра екон. наук, проф. А. М. Поручника. — К. : КНЕУ, 2010. — 334 с.
13. Апокин А. Ю. Мировая экономика в долгосрочной перспективе: цели и задачи субъектов [Электронный ресурс] / А. Ю. Апокин. — Режим доступа : http://www.forecast.ru/_ARCHIVE/Analitics/VoprEconom/Apokin2012.pdf
14. Аптер Д. И. Сравнительная политология вчера и сегодня [Электронный ресурс] / Д. И. Аптер : [Политическая наука: новые направления / ред. Р. Гудин, Х-Д. Клингеманн]. — М., 1999. — Режим доступа : <http://www.mgimofp.narod.ru/307.htm>
15. Аристотель Никомахова этика [Электронный ресурс]. Сочинения в четырех томах. Том 4 / Аристотель [перев. и ред. А. И. Доватура]. — М. : Мысль, 1983. — 830 с. — Режим доступа : http://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_antichnaja/aristotel_sochinenija_v_chetyrekh_tomakh_tom_4_perev_i_red_a_i_dovatura/7-1-0-392
16. Армстронг Дж. Правила жизни от Фридриха Ницше / Дж. Армстронг. — ООО «Эксмо» 2015. — 144 с.
17. Аршинов В. И. Проблема управления NBIC-конвергенцией: синергетический аспект [Электронный ресурс] / В. И. Аршинов. — XII Всероссийское совещание по проблемам управления ВСПУ-2014. — М., 2014. — Режим доступа : <http://vspu2014.ipu.ru/proceedings/prcdngs/7704.pdf>
18. Асемоглу Д. Экономические истоки диктатуры и демократии / Д. Асемоглу та Дж. А. Робинсон; [пер. с англ.]. — М. : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2015. — 512 с.
19. Афонцев С. Новый регионализм [Электронный ресурс] / С. Афонцев // Постнаука. — 2014. — Режим доступа : <http://postnauka.ru/longreads/26527>
20. Афонцев С. Будущее ТНК: тенденции и сценарии для мировой политики [Электронный ресурс] / С. Афонцев // Мир через 100 лет : Аналитика. — 2012. — Режим доступа : http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=702#top-content
21. Бабосов Е. М. Взаимодействие философии, физики, космологии и генетики в человекомерности развития науки / Е. М. Бабосов // Социология : научно-теоретический журнал / Белорусский государственный университет. — 2015. — № 1. — С. 3-13
22. Бабурин С. Н. Государствоведение : научные труды / С. Н. Бабурин ; Российский гос. торгово-эконом. ун-т, Центр исслед. соврем. гос.-правовых технологий. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. — 771 с.

23. Бабурина О. Н. Новая парадигма мирового экономического порядка в системе глобального капитализма. От реализма до институционализма. / О. Н. Бабурина // Международная экономика. — 2011. — № 7. — С. 11-22.

24. Базилевич В. Экономико-философская мысль современного мира / В. Базилевич, В. Ильин. — К. : Знання, 2015. — 821 с.

25. Бажал Ю. М. Інноваційна теорія економічного розвитку: М. Туган-Барановський, Й. Шумпетер і проблеми перехідної економіки України / Ю. М. Бажал // Наукові записки. Економічні науки. — 2000. — Том 18. — С. 3-7.

26. Балацький О. Ф. Конфліктна складова системи соціоприродних зв'язків у економічній сфері взаємовідносин / О. Ф. Балацький, М. М. Петрушенко, Г. М. Шевченко // Механізм регулювання економіки. — 2012. — № 2. — С. 140-153.

27. Барабанер Х. Жизнь требует формирования нового мировоззрения и построения нового миропорядка / Х. Барабанер // Мир перемен. — 2013. — Спец. выпуск. — С. 148-152.

28. Бек У. Жизнь в обществе глобального риска — как с этим справиться: космополитический поворот [Электронный ресурс] / У. Бек. — Режим доступа : http://www.gorby.ru/userfiles/lekciya_ulrih_beka.pdf

29. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну / У. Бек; пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой. — М. : Прогресс-Традиция, 2000. — 383 с.

30. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / У. Бек; пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника; послесловие В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой. — М. : Прогресс-Традиция; Издательский дом «Территория будущего» (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»), 2007. — 464 с.

31. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования [Электронный ресурс] / Белл Д. — М. : Academia, 2004. — 944 с. — Режим доступа : gema44.ru/resurs/conspcpts/all2014/bell.doc

32. Бенуа А. Вперед, к прекращению роста! Эколого-философский трактат [Электронный ресурс] / Ален де Бенуа. — М. : Институт Общегуманитарных Исследований, 2012. — 112 с. — Режим доступа : <https://www.libfox.ru> > Книги > foreign_edu

33. Бессонова О. Є. Інтегрально-інституціональна парадигма цивілізаційного розвитку як нова методології познання / О. Є. Бессонова // Журнал соціології і соціальної антропології. — 2008. — Том XI. — № 2. — С. 15-32.

34. Білошапка В. А. KPM: культура результативного менеджменту: [Монографія] / В. А. Білошапка. — К. : ВПП «Компас», 2014. — 256 с.

35. Бердяев Н. Смысл творчества. Опыт оправдания человека [Электронный ресурс] / Н. Бердяев. — Библиотека «ВЕХИ», 2000. — Режим доступа : <http://www.vehi.net/berdyayev/tvorch/>.

36. Быков А. А. Технологические уклады и пространственная составляющая экономического развития / А. А. Быков // Белорусский экономический журнал. — 2014. — № 1. — С. 114-126.

37. Богомолов О. Т. Глобальная экономика и жизнеустройство на пороге новой эпохи [Богомолов О. Т и др.]. — М. : Анкил, 2012. — 384 с.

38. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / Глав. науч. ред. и сост. С. Ю. Солодовников. — Мн. : МФЦП, 2002. — 1008 с.

39. Бляхман Л. С. Глобальный кризис и смена парадигмы экономического развития / Л. С. Бляхман // Вестник Санкт-Петербургского университета. — 2013. — Сер. 5. — Вып. 2. — С. 3-21.

40. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв. [Электронный ресурс] / Ф. Бродель. — М. : Весь мир, 2006. — (Сочинения : в 3 т.). — Режим доступа : <http://lib.rus.ec/b/218544>

41. Бубенко П. Т. Продовжуємо заговорювати інноваційний розвиток / П. Т. Бубенко, В. А. Гусев // Економіка України. — 2016. — № 7 (656). — С. 82-91

42. Буданов В. Синергетика: история, принципы, современность [Электронный ресурс] / В. Буданов. — Режим доступа : <http://spkurdyumov.ru/what/sinergetika-istoriya-principy-sovremennost/2/>

43. Бузгалин А. В. Глобальный капитал / А. В. Бузгалин, А. И. Колганов. — М. : Едиториал УРСС, 2007. — 512 с.

44. Бузгалин А. На мой взгляд, мировой кризис 21-го века есть продукт иневолюции... : (Выступление в рамках дискуссии) / А. Бузгалин в Материалах научного семинара «Мировой экономический кризис: причины, природа, альтернативы», 16 сентября 2009 [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.liberal.ru/articles/4330>. — Назва з титул. екрану.

45. Бузгалин А. В. Основные «пласты» глобализации и ее конфликтотенный потенциал [Электронный ресурс] / А. В. Бузгалин // Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики. — Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/two/003.htm>

46. Бузгалин А. В. Глобальный капитал / А. В. Бузгалин, А. И. Колганов : в 2-х тт. Т. 2 Теория: Глобальная гегемония капитала и ее пределы («Капитал»re-loaded)/. — М. : ЛЕНАНД, 2015. — 912 с.

47. Бузгалин А. В. Глобальный капитал / А. В. Бузгалин, А. И. Колганов : в 2-х тт. Т. 1 Методология: По ту сторону позитивизма, постмодернизма и экономического империализма (Маркс re-loaded)— М. : ЛЕНАНД, 2015. — 640 с.

48. Бэафут К. Революция QUIXTAR: Новые высокотехнологичные возможности бизнеса / К. Бэафут. — М. : Роса, 2009. — 320 с.
49. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн. — СПб. : Университетская книга, 2001. — 416 с.
50. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века [Электронный ресурс] / И. Валлерстайн; пер. с англ.; под ред. В. И. Иноземцева. — М. : Логос, 2004. — 368 с. — Режим доступа : http://yanko.lib.ru/books/cultur/vallerstayn-konec_znakomogo_mira-8l.pdf
51. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение [Электронный ресурс] / И. Валлерстайн. — М. : Территория будущего, 2006. — 248 с. — Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/449429/>
52. Валовой внутренний продукт Украины. Индексы Минфин [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>
53. Василькова В. В. Циклы самоорганизации в обществе [Электронный ресурс] / В. В. Василькова. — Режим доступа : <http://spkurdu.umov.narod.ru/Vasilkova.htm>
54. Вебер М. Избранные произведения [Электронный ресурс] / М. Вебер. — М. : Прогресс, 1990. — 808 с. — Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/vebizbr/index.php
55. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста [Электронный ресурс] / В. И. Вернадский. — М. : Наука, 1988. — 522 с. — Режим доступа : <http://www.runivers.ru/bookreader/book146742/#page/1/mode/1up>
56. Владимиров В. Глобальные угрозы человечеству вызовы, обусловленные глобализацией [Электронный ресурс] / В. Владимиров // Журнал Основы безопасности жизнедеятельности. — 2006. — №9. — Режим доступа : <http://www.school-obz.org/topics/bzd/609-02.htm>
57. Власюк В. Що означає чергове падіння промислового виробництва [Электронный ресурс] / В. Власюк // Економічна правда. — 20.06.2017. — Режим доступа : <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/06/20/626198/>
58. Волконский В. Будущее за идеологией многополярного мира / В. Волковский // Экономические стратегии. — 2015. — № 5-6. — С. 132-141.
59. Галаева Е. Теория кризисов применительно к современной действительности: анализ и прогноз / Е. Галаева, Ю. Россикова // Общество и экономика. — 2015. — № 1-2. — С. 40-52.
60. Гальчинський А. Методологія аналізу економічної глобалізації: логіка оновлення / А. Гальчинський // Економіка України. — 2009. — № 1 (566). — С. 4-18.
61. Гальчинський А. С. Принципи ноогенези в контексті вчення В. Вернадського / А. С. Гальчинський // Економіка України. — 2010. — № 5. — С. 16-29.

62. Гальчинський А. За межами капіталізму / А. Гальчинський // Економіка України. — 2011. — № 9. — С. 4-16.

63. Гальчинський А. С. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми / А. С. Гальчинський // Економіка України. — 2012. — № 5 (606). — С. 4-17.

64. Гальчинський А. Кінець капіталізму можна цілком обґрунтовано трактувати як його тріумф [Електронний ресурс] / А. Гальчинський // Дзеркало тижня. Україна. — 2012. — № 4. — Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/anatoliy_galchinskiy_kinets_kapitalizmu_mozhna_tsilkom_obgruntovano_traktuvati_yak_yogo_triumf_do_p.html

65. Гальчинський А. С. Начала нової парадигми політичної економії, постановка проблеми / А. С. Гальчинський // Економічна теорія. — 2012. — № 2. — С. 5-16.

66. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук [Електронний ресурс] / Г. В. Ф. Гегель. Т. 1. Наука логики. — М. : Мысль, 1974. — 452 с. — Режим доступу : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000426/index.shtml>.

67. Геєць В. Конфігурація геополітичної карти світу та її проблемність / В. Геєць // Економіка України. — 2011. — № 1. — С. 4-15.

68. Геєць В. М. Про єдність і суперечності у розвитку суспільства, держави та економіки / В. М. Геєць // Економіка України. — 2012. — № 10. — С. 4-23.

69. Геєць В. В основу — социал-демократическое устройство общества / В. Геєць // Мир перемен. — 2013. — Спец. выпуск. — С. 102-105.

70. Геєць В. М. Суспільний капітал — 25: одержавленість чи державотворчість? / В. М. Геєць // Економіка України. — 2016. — № 8 (657). — С. 3-6

71. Геєць В. М. Особливості взаємозв'язку економічних і політичних передумов реконструктивного розвитку економіки України / В. М. Геєць // Економіка України. — 2016. — № 12 (661). — С. 3-21

72. Глава СОТ прогнозує прискорення зростання світової торгівлі [Електронний ресурс]. — ZN,UA : Економіка. — Випуск 35 — Режим доступу : https://dt.ua/ECONOMICS/glava-sot-prognozuye-priskorennya-zrostannya-svitovoyi-torgivli-252571_.html

73. Глобализация, рост и бедность. Построение всеобщей мировой экономики / Пер. с англ. — М. : Издательство «Весь мир», 2004. — 216 с.

74. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование / [Лукьяненко Д., Колесов В., Колот А. и др.] ; под ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. — К. : ГВУЗ КНЕУ имени Вадима Гетьмана, 2013. — 466 с.

75. Глобальная перестройка / Отв. ред. : А. А. Дынкин, Н. И. Иванова; Институт мировой экономики и международных отношений Российской академии наук. — М. : Весь мир, 2014. — 528 с.

76. Головнюв С. 200 найбільших компаній України 2016 року [Електронний ресурс] / С. Головнюв, Ю. Вінніч // Бізнес цензор. — Режим доступу : http://biz.censor.net.ua/resonance/3033764/200_nayiblishih_kompanyi_ukrani_2016_roku

77. Государственный долг Украины / [Електронний ресурс]. — Финансовый портал Минфин. — Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/debtgov/>

78. Гринин Л. Е. Глобализация тасует мировую колоду (Куда сдвигается глобальный экономико-политический баланс / Л. Е. Гринин // Век глобализации. — 2013. — № 2. — С. 63-78.

79. Гранин Ю. Д. Глобализация: диалектика исторических форм осуществления / Ю. Д. Гранин // Век глобализации. — 2014. — № 1. — С. 90-103.

80. Гринберг Р. С. Современный капитализм: тренды и императивы / Р. С. Гринберг // Вестник РЭУ. — 2012. — № 3. — С. 9-13

81. Гринин Л. Е. Мировой порядок и эпоха глобализации / Л. Е. Гринин // Век глобализации. — 2016. — № 1-2. — С. 3-18.

82. Гриценко А. А. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований [монография] / Под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. — Х. : Форт, 2008. — 928 с.

83. Гриценко А. А. Політична економія: актуалізація проблематики, методологічний потенціал і сполученість з інституціоналізмом / А. А. Гриценко // Економічна теорія. — 2012. — № 1. — С. 5-20.

84. Гриценко А. Формування інформаційно-мережевої економіки / А. Гриценко, Є. Песоцька // Економічна теорія. — 2013. — № 1. — С. 5-19.

85. Гриценко А. А. Сучасна криза у контексті логіки соціально-економічного розвитку / А. А. Гриценко // Економіка України. — 2015. — № 6 (643). — С. 18-35.

86. Губанов Н. И. Образование и глобалистский менталитет / Н. И. Губанов, Н. Н. Губанов // Век глобализации. — 2017. — № 1. — С. 132-142.

87. Гулиева А. А. Асимметричные трансформации экономики знаний / А. А. Гулиева, Рзаева У. Ш. // Креативная экономика. — 2016. — Т. 10. — № 5. — С. 461-474.

88. Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли [Електронний ресурс] / Л. Гумилев. — Режим доступу : https://www.e-reading.club/bookreader.php/17542/Gumilev_-_Etnogenez_i_biosfera_Zemli.html

89. Гэлбрейт Дж. К. Экономика невинного обмана / Дж. К. Гэлбрейт. — М. : Издательство «Европа», 2009. — 88 с.

90. Гэлбрейт Дж. Великий крах 1929 года [Електронний ресурс] / Дж. Гэлбрейт; пер. с англ. С. Э. Борич. — Минск : Попурри, 2009. — 256 с. — Режим доступу : <http://windjview.sourceforge.net/ru/>

91. Гэлбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества [Електронний ресурс] / Дж. К. Гэлбрейт. — Режим доступу : http://royallib.com/read/gelbreyt_dgon/ekonomicheskie_teorii_i_tseli_obshchestva.html#0

92. Далевська Н. М. Концептуальна мережа категорійно-поняттєвих утворень міжнародної політичної економії / Н. М. Далевська // Економічна теорія. — 2012. — № 3-4. — С. 3-6.

93. Данилишин Б. Яку економіку ми маємо будувати? [Електронний ресурс] / Б. Данилишин // ZN,UA : Економіка. — Випуск 37. — Режим доступу : https://dt.ua/macrolevel/yaku-ekonomiku-mi-mayemo-buduvati-255559_.html

94. Данилишин Б. Тактика еволюціонізму в сучасному економічному розвитку світу (в аспекті третьої та четвертої промислових революцій) / Б. Данилишин // Економіка України. — 2016. — № 8 (657). — С. 44-61

95. Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй; Декларація, Міжнародний документ від 08.09.2000 ; Затверджено резолюцією 55/2 Генеральної Асамблеї ООН [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_621

96. Дементьева А. Г. Современные условия глобализации и роль транснациональных корпораций // А. Г. Дементьева // Инициативы XXI века. — 2010. — № 1. — С. 59-64.

97. Дейнека Т. А. ТНК як чинники економічного та соціального розвитку національних господарств / Т. А. Дейнека // Формування ринкової економіки: Збірник наукових праць. — К. : КНЕУ, 2011. — Вип. № 25. — С. 265- 276

98. Дейнека Т. А. ТНК в опосередкуванні процесів трансформації вітчизняної економічної системи / Т. А. Дейнека // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — 2011. — № 10 (135). — С. 168- 179

99. Дейнека Т. А. Роль інновацій в розв'язанні суперечностей глобалізованої економіки / Т. А. Дейнека // Міжнародна економічна політика. Науковий журнал. Спец. вип.: в 2 ч. Ч. 1. — К. : КНЕУ, 2012. — С. 68-73

100. Дейнека Т. А. Мережевість як визначальна ознака постіндустріального суспільства та організаційно-управлінської побудови сучасної корпорації / Т. А. Дейнека, С. І. Туль // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: зб. наук. пр.: у 2-х ч. / Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі ; [редкол. : О.І. Черевко (віпов. ред.) та ін.]. Харків, 2012. — Вип. 1 (15), ч. 2. — С. 157-166

101. Дейнека Т. А. Суперечності, трансформації та деформації як ознаки сучасного періоду економічної глобалізації / Т. А. Дейнека // Модернізація стратегій економічного розвитку в умовах глобальної нестабільності: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22-23 листопада 2012 р). — К. : КНЕУ, 2012. — С. 38-40

102. Дейнека Т. А. Конкурентоспроможність у контексті суперечностей відтворювальної структури економіки країн / Т. А. Дейнека, Н. Г. Базавлук // Економіка розвитку: науковий журнал Харківського національного економічного університету. — 2013. — № 3 (67). — С. 34-38

103. Дейнека Т. А. Глобальні проблеми сучасності в контексті розв'язання суперечностей світогосподарського розвитку / Т. А. Дейнека // Бізнес та умови його розвитку: національний та міжнародний дискурси: Матеріали IV міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Донецьк, 15-17 травня 2013 р.). — Донецьк : [ДонНУЕТ], 2013. — С. 89-91

104. Дейнека Т. А. Глобальний інституціональний конфлікт як вища фаза соціальної суперечності / Т. А. Дейнека // Трансформація національних моделей економічного розвитку в умовах глобалізації : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20-22 листопада 2013 р.). — К. : Київ. нац. торг.-екон. у-т, 2013. — С. 57-57

105. Дейнека Т. А. Основна економічна суперечність епохи: змістовне розширення парадигми теоретичного дослідження / Т. А. Дейнека // Україна: аспекти праці: Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. — 2014. — № 1. — С. 23-28

106. Дейнека Т. А. Глобалізована економіка в політекономічному аналізі: еволюційні фрейми та суперечності / Т. А. Дейнека // Науковий вісник Полтавського Університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». — 2014. — № 1 (63). — С. 44-51

107. Дейнека Т. А. Політекономічний погляд на динамізацію світової економіки в контексті глобалізації та розв'язання суперечностей / Т. А. Дейнека // Вчені записки. Зб. наук. праць — 2014. — Вип.16. — С. 9-14

108. Дейнека Т. А. Глобальний капітал як причина суперечностей світової економіки / Т. А. Дейнека // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. — Харків : ХНАДУ. — 2014. — №2 (7), Т. 1. — С. 103-107

109. Дейнека Т. А. Теоретико-методологічні засади дослідження суперечностей у контексті теорії міжнародної політичної економії / Т. А. Дейнека // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; [відп. ред. О. О. Беляєв]. — Київ : КНЕУ, 2014. — Вип. 31. — С. 314-325.

110. Дейнека Т. А. Суперечності сучасної техніко-економічної парадигми в умовах інформаційної глобалізації / Т. А. Дейнека // Економіка розвитку. — 2015. — № 4 (76). — С. 13-21

111. Дейнека Т. А. Вызовы глобализированной экономики: проблемы категориальной определенности / Т. А. Дейнека // Humanitar

elmlərin öyrənilməsinin actual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. 2015. — № 1. — Bakı : Mütərcim, 2015. — S. 359-362

112. Дейнека Т. А. Основні суперечності епохи інформаційної глобалізації / Т. А. Дейнека // Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. — К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. — С. 387-390

113. Дейнека Т. А. Роль суб'єктів інституціоналізації міжнародних економічних відносин у розв'язанні / поглибленні суперечностей глобалізованої економіки / Т. А. Дейнека // Науковий вісник Полтавського Університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». — 2016. — № 5 (77). — С. 170-178

114. Дейнека Т. А. Відтворювальний цикл суперечностей технологічного розвитку сучасної економіки в умовах ускладнення її кризових станів і форм / Т. А. Дейнека // Економічна теорія. — 2016. — № 3. — С. 35-50

115. Дейнека Т. А. Природа суперечностей у контексті сучасної техніко-економічної парадигми / Т. А. Дейнека // Академічний огляд. — 2016. — № 1 (44). — С. 5-12

116. Дейнека Т. А. Розбіжності техніко-економічного розвитку країн як причина суперечностей та асиметрій в системі сучасних міжнародних відносин / Т. А. Дейнека // Європейський вектор економічного розвитку. — 2016. — № 1 (20). — С. 42-50

117. Дейнека Т. А. Проблеми та суперечності сучасного періоду трансформації зовнішньоекономічних відносин України / Т. А. Дейнека // Вісник Одеського національного університету. — 2016. — Т. 21, Випуск 4 (46). Економіка. — С. 40-43

118. Дейнека Т. А. Моноцентричність і поліцентричність як сучасні вияви суперечностей інституціонального опосередкування розвитку світової економіки / Т. А. Дейнека // БІЗНЕС ІНФОРМ. — 2016. — № 12. — С. 24-28

119. Дейнека Т. А. Конфронтація основних протидіючих сил глобалізованого ринка як процес розв'язання / поглиблення його суперечностей / Т. А. Дейнека // Проблеми економіки. — 2016. — № 4. — С. 22-27

120. Дейнека Т. А. Суперечності та нові ціннісні орієнтири трансформацій сучасного глобалізованого суспільства / Т. А. Дейнека // II Международный научный-практический форум. «НАУКА И БИЗНЕС». — Днепр : Noosphere SCIENTIFIC SHOOL Technology Knowledge Humanity, 2016. — С. 202-208

121. Дейнека Т. А. Україна у глобалізованому світі: суперечності сучасного періоду розвитку // Т. А. Дейнека // Науковий вісник Полтавського Університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». — 2017. — № 5 (84). — С. 16-21.

122. Дейнека Т. А. Виклики, суперечності та ризики сучасної глобальної економіки / Т. А. Дейнека // Проблеми економіки. — 2017. — №2. — С. 19-25.

123. Дейнека Т. А. Суперечності глобалізованого суспільства в аспекті проблем світового економічного порядку / Т. А. Дейнека // Економічна теорія та право. — 2017. — №1 (28). — С. 32-41.

124. Дейнека Т. А. Політико-економічна концепція трансформації економічного та соціального розвитку глобалізованого суспільства / Т. А. Дейнека // Вісник Львівського торговельно-економічного університету / [ред. кол.: Куцик П. О., Барна М. Ю., Семак Б. Б. та ін.]. — Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2017. — Вип. 53. — С. 172-177.

125. Дейнека Т. А. Роль глобалізації у розв'язанні /загостренні суперечностей сучасного трансформаційного періоду розвитку суспільства / Т. А. Дейнека // Економіка та право: проблеми взаємодії та перспективи розвитку : Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ 8-9 грудня 2017 р.) / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. У 2-х частинах. — К. : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2017. — ч. 1. — С. 123-125.

126. Дейнека Т. А. Асиметричність як іманентна властивість суперечностей світової економіки та глобального суспільства / Т. А. Дейнека // Європейський вектор економічного розвитку. — 2017. — № 1 (22). — С. 13-20.

127. Дейнека Т. А. «Нова глобалізація» як форма прояву суперечностей сучасного економічного та суспільного розвитку / Т. А. Дейнека // Актуальні питання фінансів, економіки, обліку та менеджменту: теорія і практика : Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 4 грудня 2017 р.): у 4 ч. — Полтава : ЦФЕНД, 2017. — Ч. 1. — С. 19-20.

128. Дейнека Т. А. Економічний імператив становлення глобального суспільства / Т. А. Дейнека // Міжнародна економічна політика. Науковий журнал. — К. : КНЕУ, 2018. — Випуск 1 (27). — С. 156-172.

129. Дейнека Т. А. Глобальні асиметрії: проблеми оцінки та виміру / Т. А. Дейнека // Актуальні питання економіки, управління та права : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 09-10 лютого 2018 р.) / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. У 2-х частинах. — К. : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2018. — ч. 1. — С. 51-53.

130. Дейнека Т. А. Сучасний світ у прояві глобальних викликів і суперечностей суспільства / Т. А. Дейнека // Наукові виклики. — Львів : Національна академія наукового розвитку, 2018. — № 10, Спеціальне видання «Економіко-правові виклики 2018 року». — С. 62-65.

131. Дейнека Т. А. Глобальний статус України: визначення та інтерпретація [Електронний ресурс] / Т. А. Дейнека // Причорноморські економічні студії. — Одеса. — 2018. — № 25. — Режим доступу : <http://www.bsos.in.ua/uk/archive>
132. Делягин М. Глобальный управляющий класс. Новая мировая элита на авансцене истории [Електронний ресурс] / М. Делягин // Свободная мысль. — 2013. — № 4. — Режим доступу : <http://svom.info/entry/180-lqo2fletsovhomb7/>
133. Демиденко Э. С. Философия социально-техногенного развития мира: статьи, понятия, термины / Э. С. Демиденко, Е. А. Дергачева, Н. В. Попкова. — Брянск : БГТУ; М. : Всемирная информ-энциклопедия, 2011. — 388 с.
134. Дерябина М. К новой организации жизни общества и экономики / М. Дерябина // Вопросы экономики. — 2017. — № 3. — С. 146-158.
135. Джексон Т. Процветании без роста. Экономика для планеты с ограниченными ресурсами / Т. Джексон; пер. с англ. — М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2013. — 304 с.
136. Диверсифікаційні проекти в енергетичній сфері України: стан, проблеми і шляхи реалізації. Аналітична доповідь Центру Розумкова. // Національна безпека і оборона. — 2009. — № 6 (110). — С. 2-53.
137. Димо В. Коллективный сценарий мирового развития / В. Димов // Мир перемен. — 2015. — № 1. — С. 181-185.
138. Дмитриев Е. И. Информационная глобализация и информационное пространство [Електронний ресурс] / Е. И. Дмитриев // Электронная библиотека БГУ. — Режим доступу : <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/44700/1/p.61-63.pdf>
139. Доклад об информационной экономике 2013 года. Экономика облачных технологий и развивающиеся страны : Обзор. — ООН, Нью-Йорк, Женева, 2013 — 23 с.
140. Доклад Стиглица. О реформе международной валютно-финансовой системы: уроки глобального кризиса. Доклад Комиссии финансовых экспертов ООН. — М. : Международные отношения, 2010. — 328 с.
141. Евстигнеева Л. П. Экономика как синергетическая система / Л. П. Евстигнеева, Р. Н. Евстигнеев. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. — 272 с.
142. Евстигнеева Л. Тайна догоняющего развития / Евстигнеева Л., Евстигнеев Р. // Вопросы экономики. — 2013. — № 1. — С. 81-96.
143. Есть ли будущее у капитализма? Сб. статей И. Валлерстайна, Р. Коллинза, М. Манна, Г. Дерлугьяна, К. Калхуна / пер. с англ. под ред. Г. Дерлугьяна. — М. : Изд-во Института Гайдара, 2015. — 320 с.
144. Єщенко П. С. До інновацій та стратегічних пріоритетів шляхом об'єднання «невидимої» та «видимої» руки / П. С. Єщенко // Економіка України. — 2016. — № 5 (654). — С. 3-16.

145. Єщенко П. С. Стагнація Української економіки: незавершеність реформ чи продумана політика? / П. С. Єщенко // Економіка України. — 2017. — № 8 (669). — С. 29-49

146. Загальні тенденції тіньової економіки України у 2016 р. [Електронний ресурс] Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2016. — 23 с. — Режим доступу : <https://issuu.com/mineconomdev/docs/4cbbfb4f6a8c22>

147. Зайцев Ю. К. Сучасна політична економія (проблеми та інституціональне поле предмета і методології досліджень) : навч. посіб. / Ю. К. Зайцев, В. С. Савчук. — К. : КНЕУ, 2011. — 337 с.

148. Зайцев Ю. К. Современная политическая экономия как наука: потребность, архитектура предмета и методология исследования / Ю. К. Зайцев // Вопросы политической экономии. — 2012. — № 1 (2). — С. 53-64.

149. Зайцев Ю. К. Трансформація ціннісних орієнтирів розвитку сучасної економіки: форми прояву, проблеми та перспективи / Ю. К. Зайцев // Економічна теорія та право. — 2016. — № 3 (26) — С. 11-26.

150. Заработная плата в мире 2016-2017 гг. Неравенство в оплате труда на предприятиях / Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. — М. : МОТ, 2017. — 164 с.

151. Зверяков М. І. Про зміну предмета і методу політичної економії / М. І. Зверяков // Економічна теорія. — 2015. — №. 4. — С. 5-11

152. Зевин Л. З. Антиглобализм в современном мире / Л. З. Зевин // Мир перемен. — 2015. — № 1. — С. 126-133.

153. Зернецька О. Новий виток конкурентної боротьби в Інтернеті: Cloudcomputing [Електронний ресурс] / О. Чернецька // Економічний часопис-XXI. — 2011. — № 9-10. — Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2011/9-10/201126.html>

154. Зуев В. Н. Наднациональные механизмы интеграции : монография / В. Н. Зуев. — М. : Магистр, 2013. — 288 с.

155. Иванова С. Проблема технизации культуры XXI века [Електронний ресурс] / С. Иванова // HISTORICUS. — общественно-политический журнал. — Режим доступу : http://www.historicus.ru/problema_tehnizatsii_kulturi_XXI_veka/

156. Ильин И. В. Тенденции развития глобализационных политических процессов / И. В. Ильин, О. Г. Леонова // Век глобализации. — 2015. — № 1. — С. 21-35.

157. Ильин И. В. Устойчивое развитие и глобальные процессы / И. В. Ильин, В. А. Лось, А. Д. Урсул. — М. : Издательство Московского университета, 2015. — 445 с.

158. Иммельт Дж. «Книгу перемен» пишет GE / Иммельт Дж., Говиндараджан В., Тримбл Кр. // Harvard Business Review — Россия. — 2010. — С. 75-84.

159. Иноземцев В. Л. Классовый аспект бедности в постиндустриальных обществах / В. Л. Иноземцев // Социологические исследования. — 2000. — № 8. — С. 18-27.

160. Иноземцев В. Л. Постиндустриальная дихотомия / В. Л. Иноземцев // Мир перемен. — 2014. — № 1. — С. 144-147.

161. Иноземцев В. Современная глобализация и ее восприятие в мире [Электронный ресурс] : Центр гуманитарных технологий. Гуманитарные технологии и развитие человека (Экспертно-аналитический портал) / В. Иноземцев // Human Technologies for Human Development. — Режим доступа : <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/5937>

162. Интрилигейтор М. Глобализация как источник международных конфликтов и обострения конкуренции [Электронный ресурс] / М. Интрилигейтор // Глобализация мировой экономики. — Режим доступа : http://vasilieva.narod.ru/ptpu/6_6_98.htm

163. Интрилигейтор М. Сущность наших текущих экономических проблем в глобальном мире / М. Интрилигейтор // Международная экономика. — 2011. — № 9. — С. 11-14.

164. Институциональная экономика [Электронный ресурс] / Под рук. Львова Д. С. — М : Инфра-М, 2001. — 318 с. — Режим доступа : <http://www.alleng.ru/d/econ/econ194.htm>

165. Итоговое коммюнике саммита G20 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.2000.ua/spectemy/sammit-g-20-v-antali/itogovoe-kommyunike-sammita-g20-.htm>

166. Інститути зайнятості та безробіття: сучасні тенденції та виклики для України : наук. доп. / [В. М. Гєєць, А. А. Гриценко, В. В. Близнюк та ін.]; за ред. В. М. Гейця, А. А. Гриценка ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув.». — К., 2013. — 248 с.

167. Индекс социального розвитку 2017. Аналіз [Электронный ресурс] // Deloitte. — Режим доступа : <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/research/social-progress-index-2017.html>

168. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. ; НАН України. — К., 2015. — 336 с.

169. Інноваційно-інформаційна економіка: зміст, динаміка, регулювання: монографія / Тарасевич В. М., Білоцерківець В. В., Завгородня О. О., Лебедева В. К. та ін.; за ред. В. М. Тарасевича. — Дніпро : ПМП «Економіка», 2018. — 352 с.

170. Кальченко Т. В. Глобальна економіка: методологія системних досліджень [Електронний ресурс] / Т. В. Кальченко: монографія. — К : КНЕУ, 2006. — 248 с. — Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/192771/>

171. Каленюк І. С. Форми прояву інтелектуального лідерства / І. С. Каленюк, Л. І. Цимбал // Економіка України. — 2016. — № 3. — С. 29-40

172. Калужский М. Л. Новая экономика: от кризиса доткомов к виртуальному бизнесу [Электронный ресурс] / М. Л. Калужский // AUP.Ru. — Режим доступа : <http://www.aup.ru/articles/marketing/56.htm>

173. Каплински Р. Распространение положительного влияния глобализации. Какие выводы можно сделать на основании анализа цепочки накопления стоимости? / Р. Каплински; пер. с англ. — М. : ГУ ВШЭ, 2002. — 68 с.

174. Кастельс М. Глобальный капитализм и новая экономика: значение для России [Электронный ресурс] / М. Кастельс // Постиндустриальный мир и Россия [отв. ред. В. Г. Хорос, В. А. Красильщиков]. — М. : Эдиториал УРСС, 2001. — 614 с. — Режим доступа : <https://scibook.net/rossiyskaya-sotsiologiya-kniga/geometriya-globalnoy-ekonomiki-segmentyi-38817.html>

175. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура [Электронный ресурс] / М. Кастельс. — М. : ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с. — Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastel/04.php

176. Катуков Д. Д. Институциональная среда глобализированной экономики: развитие сетевых взаимодействий : Научный доклад / Катуков Д. Д. Малыгин В. Е., Смородинская Н. В.; под ред. Н. В. Смородинской. — М. : Институт экономики РАН, 2012. — 45 с.

177. Качуровский Е. П. Современная мировая экономика / Е. П. Качуровский. — Минск : Белпринт, 2012. — 582 с.

178. Кириленко В. Суперечності, тенденції і виклики сучасної економіки / В. Кириленко — // Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст. : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф., 2–3 листоп. 2017 р. / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка [та ін.] ; редкол.: В. Д. Базилевич [та ін.]. — Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2017. — С. 474–477.

179. Кириленко В. Потенціал і перспективи формування інноваційної моделі саморозвитку економіки України / В. Кириленко // Ринок цінних паперів України. — 2015. — С. 17-23.

180. Кириллова Г. Ю. Теорія економічних циклів і криз: історія і сучасність / Г. Ю. Кириллова, О. В. Ткаченко // Вчені записки: зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; відп. ред. А. Ф. Павленко. — 2012. — Вип. 14. — Ч. 1. — С. 3–10.

181. Киссинджер Г. Мировой порядок / Г. Киссинджер ; [пер. с англ. В Желнинова, А. Милюкова]. — М. : Издательство АСТ, 2015. — 512 с.

182. Китай (中国) сьогодні. Огляд подій (23.10–29.10.2017) [Електронний ресурс] // Аналітичний центр «Борисфен Інтел». — Режим доступу : <http://bintel.com.ua/uk/article/china35/>

183. Клеин А. Я бы хотел ответить... : (Выступление в рамках дискуссии) / А. Клеин в Материалах научного семинара «Мировой экономический кризис: причины, природа, альтернативы», 16 сентября 2009 [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.liberal.ru/articles/4330>. — Назва з титул. екрану.

184. Колганов А. Это, безусловно, отнюдь не системный кризис капитализма... : (Выступление в рамках дискуссии) / А. Колганов в Материалах научного семинара «Мировой экономический кризис: причины, природа, альтернативы», 16 сентября 2009 [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.liberal.ru/articles/4330>. — Назва з титул. екрану.

185. Колодко Г. В. Глобализация, трансформация, кризис — что дальше? / Г. В. Колодко; вводная глава Р. С. Гринберга. — М. : Магистр, 2011. — 176 с.

186. Колосова Р. П. Социально-трудовые отношения в сетевой экономике / Р. П. Колосова, Т. А. Медведева // Вестник Московского университета. СЕР. 6. Экономика. — 2015. — № 5. — С. 89-103

187. Колпакова Г. М. Постэкономический механизм хозяйствования как форма реализации личной собственности нового типа / Г. М. Колпаков // Актуальные проблемы социально-экономического развития России. — 2011. — № 1. — С. 124–131.

188. Кондратьев Н. Д. Основные проблемы экономической статистики и динамики / Н. Д. Кондратьев. — М. : Наука, 1991. — 567 с.

189. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Д. Кондратьев; Избранные труды [Текст]. — М. : Экономика, 2002. — 767 с.

190. Кондратов Д. И. Актуальные проблемы мировой экономики и перспективы обеспечения ее устойчивого роста / Д. И. Кондратов // Белорусский экономический журнал. — 2014. — № 1. — С. 31-59.

191. Кондрашова Л. И. от «новой экономической политики» к модели «смешанной экономики» / Л. И. Кондрашова Информационные материалы : Серия В : Общество и государство в Китае в период реформ. — Выпуск 28, 2013. — С. 87-102

192. Кореньков В. В. Достижения информационных технологий и их влияние на человека [Электронный ресурс] / В. В. Кореньков // Электронное периодическое издание «Вестник Международной академии наук. Русская секция». — 2012. — № 2. — С. 65-69. — Режим доступа : http://www.heraldrsis.ru/download/articles/10_Korenkov.pdf

193. Корякин В. И. Геополитика: исследование международных проблем в эпоху постмодерна / В. И. Корякин. Монография. — М. : Граница, 2016. — 408 с.

194. Костюченко Ю. Глобальні виклики 2014: Між теорією і практикою [Електронний ресурс] / Ю. Костюченко // День : ПрАТ «УКРАЇНСЬКА ПРЕС-ГРУПА», 2014. — Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/blog/politika/globalni-vikliki-2014-mizh-teoriieyu-i-praktikoyu>

195. Кравченко С. А. Новые уязвимости и риски современного этапа развития российского общества / С. А. Кравченко // Россия в новой социально-политической реальности: мониторинг вызовов и рисков. — М. : Проспект, 2013. — С. 13-20.

196. Крах общества потребления [текст] // Планета. — 2014. — № 3 (107). — С. 4-11.
197. Кубів С. 80 % українців зайнято в малому і середньому бізнесі, але його частка у ВВП лише 15% [Електронний ресурс] / С. Кубів // Інформаційне агентство УНІАН. — Режим доступу : <https://www.unian.ua/business/1629737-kubiv-80-ukrajintsiv-zaynyato-v-malomu-i-serednomu-biznesi-ale-yogo-chastka-u-vvp-lishe-15.html>
198. Кун Т. Структура научных революций [Електронний ресурс] / Т. Кун. — М. : Прогресс, 1977. — 300 с. — Режим доступу : <http://www.biometrika.tomsk.ru/Kuhn.pdf>
199. Куриляк В. Є. Вплив глобалізації на економічний розвиток України // В. Є. Куриляк, Є. В. Савельєв // Економіка України. — 2012. — № 9. — С. 57-69.
200. Кушлин В. Политика устойчивого развития и преодоление кризиса / В. Кушлин // Экономист. — 2012. — № 8. — С. 3-11
201. Лагутін В. Д. Теоретико-методологічні засади аналізу ефектів реалізації державної політики / В. Д. Лагутін // Суспільство, економіка та економічна наука в ХХІ столітті зб. матеріалів II міжнар. наук.-практ. конф., 21–22 квіт. 2017 р. / Міністерство освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана; редкол. : В. І. Кириленко (голова) [та ін.]. — Київ : КНЕУ, 2017. — С. 12–15.
202. Лагутін В. Д. Конкурентна політика держави: механізм реалізації / В. Д. Лагутін // Вісник КНЕУ. — 2016. — № 4. — С. 22-37
203. Ласло Э. Глобальная бифуркация: время принимать решения / Э. Ласло // Век глобализации. Исследование современных процессов. — 2012. — № 2. — С. 3-7.
204. Леоненко П. М. Інституціоналізм та його місце в сучасній економічній теорії (політичній економії) / П. М. Леоненко // Економічний вісник університету. — 2013. — Випуск. — № 21/1. — С. 164-171.
205. Ли С. Глобальная экономика в долгосрочной перспективе: рост с низким темпом и многополярностью / С. Ли // Мир перемен. — 2013. — Спец. выпуск. — С. 63-66.
206. Логинов Е. Л. Нооэкономика: проблемы борьбы с экономической энтропией / Е. Л. Логинов // Финансы и кредит. — 2011. — № 44 (476). — С. 2-7.
207. Логинов Е. Л. Нооэкономика: генезис конструирования новой социально-экономической реальности / Е. Л. Логинов // Финансы и кредит. — 2011. — № 39 (471). — С. 15-18
208. Лось В. А. Социокультурный анализ цивилизационных процессов: взаимосвязь циклических и линейных подходов к динамике мирового развития / В. А. Лось // Век глобализации. — 2014. — № 2. — С. 78-90.
209. Лук'яненко Д. Г. Міжнародна економіка : підруч. / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук. — К. : КНЕУ, 2014. — 762 с.

210. Лук'яненко Д. Глобальні фінансові дисбаланси та їх макроекономічні наслідки / Д. Лук'яненко, А. Поручник, Я. Столярчук // Журнал європейської економіки. — 2010. — № 1. — С. 73-108.

211. Луцишин З. Системні детермінанти сучасних гравітаційних процесів у геоekonomічному просторі / З. Луцишин, Н. Кравчук // Міжнародна економічна політика. — 2015. — № 2. — С. 29-49.

212. Луччи П. Средства для реализации повестки дня в области развития после 2015 г. и глобальное партнерство в целях устойчивого развития: значение для развивающихся стран / П. Луччи, А. Хан, Э. Стюарт // Вестник международных организаций. — 2015. — Т. 10. — № 3. — С. 33-56.

213. Любинин А. Две политэкономии: социально-экономического развития и процессов хозяйствования / А. Любинин // Российский экономический журнал. — 2012. — № 1. — С. 86-116.

214. Макаренко Є. А. Міжнародний інформаційний бізнес: структура, ієрархія ринків, класифікація продуктів і послуг [Електронний ресурс] / Є. А. Макаренко. — Режим доступу : http://vk.com/doc7292298_143384115?hash=ec50f33b209f28f21f&dl=9720001b0c8d7b78a4

215. Маркс К. Соч. 2-е изд [Електронний ресурс] / К. Маркс, Ф. Энгельс. Т. 20. — Режим доступу : <http://revarchiv.narod.ru/marxeng/oeuvre.html>

216. Мартин Г.-П. Западная глобализации: атака на процветание и демократию [Електронний ресурс] / Г.-П. Мартин, Х. Шуманн ; [предисловие к русскому изданию Д. Львов] — М. : Альпина. — Режим доступу : <http://www.sandronic.ru/e/395759-g-p-martin-h-shuman-zapadnaya-globalizatsii-a>

217. Маслов А. О. Структура інформаційної економіки та її місце в сучасній господарській системі / А. О. Маслов // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. — 2012. — Серія 18: Економіка і право. — № 20. — С. 3-13

218. Маслов А. О. Інформаційна економіка: становлення, структура та теоретичне осмислення: монографія. — К. : Агрармедіагруп, 2012. — 432 с.

219. Маслов А. О. Еволюція політичної економії у світлі суперечностей цивілізаційного розвитку і глобальних трансформацій / А. О. Маслов // Інституційне забезпечення кадрової політики у державному управлінні: становлення та розвиток : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 29 трав. 2015 р.) / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, А. І. Семенченка, С. В. Загороднюка. — К. : НАДУ, 2015. — С. 345-347

220. МВФ повысил прогноз роста мировой экономики в 2017 году [Електронний ресурс]. — ZN,UA : Економіка. — Выпуск 34. — Режим доступу : https://zn.ua/ECONOMICS/mvf-povysil-prognoz-rosta-mirovoy-ekonomiki-v-2017-godu-245910_.html

221. Мейсон П. Посткапитализм. Путеводитель по нашему будущему / П. Мейсон. — ООО «Ад Маргинем Пресс», 2016. — 416 с.

222. Мельник О. М. Класифікація типів, видів і моделей економічного розвитку / О. М. Мельник, М. М. Мельник // Формування ринкової економіки/ Збірник наукових праць. — Вип. № 31. — К. : КНЕУ, 2014. — С. 456-467.

223. Мигунов Д. Дефолт по-американски. Госдолг США приближается к 20 триллионам долларов рекордными темпами [Электронный ресурс] / Д. Мигунов // LENTA.RU Финансы. — 2016. — Режим доступа : <https://lenta.ru/articles/2016/09/27/usdebt/>

224. Миланович Б. Глобальное неравенство: новый подход для эпохи глобализации / пер. с англ. Д. Шестакова. — М. : Изд-во Института Гайдара, 2017. — 336 с.

225. Мировой социально-экономический процесс и идеология гуманизма XXI века : монография / колл. авторов. — М. : Издательство «Русайнс», 2017. — 358 с.

226. Мир через 100 лет : сборник статей / Предисл. И. С. Иванов. — М. : НП РСМД, Весь мир, 2016. — 408 с.

227. Миркин Б. Г. Методы кластер-анализа для поддержки принятия решений: обзор : препринт WP7/2011/03 [Текст] / Б. Г. Миркин ; Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». — М. : Изд. дом Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики», 2011. — 88 с.

228. Мысляева И. Н. Распределение и неравенство в глобальной рыночной экономике. Монография / И. Н. Мысляева. — М. : ИНФРА-М, 2017. — 166 с.

229. Моделирование и прогнозирование глобального, регионального и национального развития / Отв. Ред. А. А. Акаев, А. В. Коротаев, Г. Г. Малинецкий, С. Ю. Малков. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. — 488 с.

230. Моисеев Н. Н. Проблема соответствия действий человека общим законам развития биосферы / Н. Н. Моисеев // Атлас временных вариаций природных, антропогенных и социальных процессов, Т. 3. — М. : Научный мир, 2002. — С. 46-50.

231. Моисеев Н. Н. Судьба цивилизации. Путь Разума [Электронный ресурс] / Н. Н. Моисеев. — М. : Яз. рус. культуры, 2000. — 223 с. — Режим доступа : <http://www.litmir.net/br/?b=97257&p=1>.

232. Момджян К. Х. Введение в социальную философию / К. Х. Момджян. — М. : Высш. шк., КД «Университет», 1997. — 448 с.

233. Морозова Е. Фронтис сетевого общества // Е. Морозова, И. Мирошниченко, Н. Рябченко // Мировая экономика и международные отношения. — 2016. — Т. 60. — № 2. — С. 83-97.

234. Москаленко О. Загальноцивілізаційні чинники випереджаючого економічного розвитку / О. Москаленко // Економічна теорія. — 2013. — № 3. — С. 16-31

235. Мэдисон Э. Контуры мировой экономики в 1-2030 гг. Очерки по макроэкономической истории / Э Мэдисон; пер. с англ. Ю. Каптуревского; под ред. О. Филатовой. — М.: Изд. Института Гайдара, 2012. — 584 с.

236. Нейсбит Дж. Мегатренды / Дж. Нейсбит. — М.: АСТ ЗАО НПП «ЕРМАК», 2003. — 380 с.

237. Неклесса А. И. Геоэкономическая формула мироустройства / А. И. Неклесса // Развитие и экономика. — 2013. — № 7. — С. 112-122

238. Неклесса А. Мир на краю истории, или глобализация-2 [Электронный ресурс] / А. Неклесса. — Режим доступа: www.vshu.ru/files/5gEsd.doc.

239. Нельсон Р. Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Р. Нельсон, С. Дж. Уинтер. — М.: Дело, 2002. — 536 с.

240. Нікішина О. В. Методика аналізу валової доданої вартості в макросистемах / О. В. Нікішина // Економіка харчової промисловості. — 2017. — Т. 9. — Вип. 2. — С. 3-13

241. Новаківський І. І. Система управління підприємства в інформаційному суспільстві: дис. ... доктора екон. наук: 08.00.04 [Електронний ресурс] / Новаківський Ігор Іванович. — Львів, 2017. — 477 с. — Режим доступа: http://www.lp.edu.ua/sites/default/files/dissertation/2017/4789/dis_novakivskyi.pdf

242. Новикова И. В. Глобализация мировой экономика в качестве эволюции рыночных систем: основной тренд и перспективы стран бывшего Союза / И. В. Новикова // Международная экономика. — 2011. — № 1. — С. 13-21

243. Новые факторы роста мировой экономике // Экономика и управление в зарубежных странах (по материалам иностранной печати). — 2014. — № 6. — С. 3-11

244. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики [Электронный ресурс] / Д. Норт. — М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. — 180 с. — Режим доступа: radabum.com/d.php?id=8871

245. Обзор мировой экономики — март 2016 года [Электронный ресурс] // EREPORT.RU: Мировая экономика. — Режим доступа: <http://www.ereport.ru/reviews.php>

246. Ополев П. В. Противоречие в диалектике и синергетике / П. В. Ополев // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. — 2010. — № 1. — С. 109-114.

247. Основой движущей силой рынка публичных облаков являются корпоративные приложения: Пресс-релиз IDC [Электронный ресурс] /

К. : «IDC Україна», 2014. — Режим доступу : http://idcukraine.com/dwn/SF_119908/idc_press_release_public_cloud_2014_tracker_ago.pdf

248. Осипов Ю. Мировое хозяйство находится в перманентном фиктивном кризисе / Ю. Осипов // Мир перемен. — 2014. — № 1. — С. 61-63.

249. Орехова Т. В. Влияние основных глобальных проблем современности на развитие мировой экономики / Т. В. Орехова, Ю. А. Ишук // Вестник Днепропетровского национального университета : Серия «Световая экономика и международные экономические отношения». — 2017. — Т. 25. — С. 44-58

250. Орехова Т. В. Направления формирования инновационной складовой международной конкурентоспособности мировых производителей металлургической продукции / Т. В. Орехова, М. А. Гнилорыбов // Теоретические и практические аспекты экономики та інтелектуальної власності 2015. — Выпуск 2(12). — Том 2. — С. 27-33

251. Павленко В. Б. Глобальная олигархия. Клан в мировой политике: история и современность / В. Б. Павленко. — М. : ОГИ, 2015. — 720 с.

252. Павроз А. В. Технология e-Government в эпоху глобализации: проблема возникновения глобального электронного правительства [Электронный ресурс] / А. В. Павроз. — С-Пб. : Санкт-Петербургский государственный университет. — Режим доступу : www.pandia.ru/text/77/312/20714.php

253. Панов П. В. Институты, идентичности, практики: теоретическая модель политического порядка / П. В. Панов. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. — 230 с.

254. Паньков В. Глобализация экономики: *QUALIS ES ET VADIS?* / В. Паньков // Мировая экономика и международные отношения. — 2011. — № 1. — С. 16-24.

255. Панченко Є. Формування та розвиток корпоративного потенціалу високотехнологічного експорту / Є. Панченко, М. Войчак // Міжнародна економічна політика. — 2015. — № 6/1. — С. 27-53

256. Парсон Т. О социальных системах / Т. Парсон. — М. : Академический проект, 2002. — 832 с.

257. Паульман В. Мировая экономика во власти стихии // В. Паульман // Вестник аналитики. — 2011. — № 4. — С. 88-95.

258. Перская В. Многополярность: миф или реальность? (геоэкономические аспекты) / В. Перская, В. Глуховцев. — М. : Экономика, 2011. — 255 с.

259. Перес К. Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания. / К. Перес ; пер. с англ. Ф. В. Маевского. — М. : Издательский дом «Дело» РАНХ и ГС, 2013. — 232 с.

260. Перспективы занятости и социальной защиты в мире. Меняющийся характер занятости [Электронный ресурс]. — МОТ, 2015. —

Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_368656.pdf

261. Петерс Э. Хаос и порядок на рынках капитала. Новый аналитический взгляд на циклы, цены и изменчивость рынка [Электронный ресурс] / Э. Петерс. — М. : Издательство «Мир», 2000. — 336 с. — Режим доступу : <https://nalivator.com/books/peters-edgar-haos-i-poryadok-na-rynkah-kapitala-novyj-analiticheskij-vzglyad-na-cikly-ceny-i-izmenchivost-rynka-1068>

262. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. — М. : Прогресс, 1980. — 302 с. — Режим доступу : <http://www.klex.ru/gk4>

263. Пивоваров Э. П. От какого теоретического наследства в КНР не отказываются / Э. П. Пивоваров // Информационные материалы : Серия В : Общество и государство в Китае в период реформ. — Выпуск 28, 2013. — С. 43-50

264. Питьев С. О. Исходная и основная формы институциональных отношений / С. О. Питьев // Вестник Самарского финансово-экономического института. — 2011. — № 3 (11). — С. 4-11.

265. Политика в эпоху жесткой экономии; пер. с англ.; под ред. А. Шефара, В. Штрика. — М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. — 392 с.

266. Поликарпов В. С. Мировая элита. Кого пустят в клуб для избранных / В. С. Поликарпов, Е. В. Поликарпова. — М. : Алгоритм, 2015. — 240 с.

267. Поланьи К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени [Электронный ресурс] / К. Поланьи. — Санкт-Петербург : Алетейя, 2002. — 440 с. — Режим доступу : <https://coollib.com/b/184360>

268. Попов В. В. Куда идет человечество / В. В. Попов // Экономические стратегии. — 2011. — № 9. — С. 108-109.

269. Пороховський А. О. Політична економія на початку ХХІ століття / А. О. Пороховський // Економічна теорія. — 2012. — № 2. — С. 17-28.

270. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 25 сентября 2015 года ; Генеральная Ассамблея. Семидесятая сессия. [Электронный ресурс]. — 2015. — 44 с. — Режим доступу : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenElement>

271. Предвидеть непредвиденное: успешное развитие бизнеса в меняющемся мире. Отчет KPMG International : краткий обзор. — ЗАО «КМПИГ». — 2012. — 18 с.

272. Приписнов В. Мировая экономика — новые риски и возможности / В. Приписнов // Год планеты : ежегодник. — 2015. — С. 31-44

273. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог с природой / И. Пригожин И. Стенгерс. — М. : Прогресс, 1986. — 432 с.

274. Проблемы конфликтности в современном мире // Мировая экономика и международные отношения. — 2016. — Т. 60. — № 6. — С. 90-101.

275. Психология общения. Энциклопедический словарь [Электронный ресурс] : [Под общ. ред. А. А. Бодалева]. — М. : «КОГИТО-ЦЕНТР», 2011. — Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary/1095/word/informacionaja-globalizacija>

276. Пугачева Е. Г. Самоорганизация социально-экономических систем / Е. Г. Пугачева, К. Н. Соловьев. — Иркутск : Изд-во БГУСП, 2003. — 172 с.

277. Рапопорт А. Истоки насилия: подходы к изучению конфликта / А. Рапопорт : [Конфликтология : хрестоматия / сост. В. Н. Рябцев, М. А. Шитив]. — Ростов-на-Дону, 2001. — С. 141-152.

278. Рапопорт А. Конфликт — консенсус как поле для «рефлексивной» политики / А. Рапопорт : [Конфликтология : хрестоматия / сост. В. Н. Рябцев, М. А. Шитив]. — Ростов-на-Дону, 2001. — С. 223-228

279. Рейтинг стран мира по уровню валового внутреннего продукта (редакция станом на 30.10.2016) [Электронный ресурс] // Гуманитарные технологии. Информационно-аналитический портал. — Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/rating-countries-gdp/rating-countries-gdp-info>.

280. Рейнерт Э. С. Спонтанный хаос. Экономика эпохи рецессии / Э. С. Рейнерт. — М. : РОССПЭН, 2017. — 190 с.

281. Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і соціальна справедливість [Електронний ресурс] : монографічний збірник / за ред. акад. НАН України Гейця В.М., чл.-кор. НАН України Гриценка А. А. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». — Електрон. дані. — К., 2016. — 240 с. — Режим доступа : <http://ief.org.ua/docs/scc/2.pdf>

282. Рифкин Дж. Третья промышленная революция: Как горизонтальные взаимодействия меняют энергетику, экономику и мир в целом / Джереми Рифкин ; пер. с англ. — М. : Альпина нон-фикшн, 2014. — 410 с.

283. Рожков Ю. В. Геофинансовые инновации эпохи постглобализации / Ю. В. Рожков, И. П. Чёрная // Вестник ХГАЭП. — 2012. — № 6-5 (61). — С. 17-28

284. Рокоча В. В. Світогосподарська діяльність в теоретичних підходах поведінкової економіки / В. В. Рокоча // Вчені записки Університету «КРОК». — 2015. — Вип. 41 — С. 79-87.

285. Ромер Д. Высшая макроэкономика : учебн. / Д. Ромер ; пер. с англ. под науч. ред. В. М. Полторовича. — М. : Издательский дом Высшей школы экономики, 2014. — 855 с.

286. Рубини Н. «Сначала — Америка», потом глобальный конфликт [Электронный ресурс] / Н. Рубини // ЛІГА.net : Project Syndicate, 2017. — Режим доступу : http://www.liga.net/opinion/311994_snachala-amerika-potom-globalnyy-konflikt.htm

287. Рязанов В. Т. Наднациональные и национальные регуляторы в условиях глобальной экономической нестабильности / В. Т. Рязанов // Вестник Санкт-Петербургского университета. — 2012. — Вип. 4. — С. 13-32 (Серия 5).

288. Савенко С. Попри всі бурі: чому ІТ-сектор претендує на роль флагмана української економіки [Електронний ресурс] / С. Савенко // Finance.UA. — 2017. — Режим доступу : <https://news.finance.ua/ua/news/-/397906/popyr-vsi-buri-chomu-it-sektor-pretenduye-na-rol-flagmana-ukrayinskoji-ekonomiky>

289. Савчук В. С. Международная или глобальная политическая экономия / В. С. Савчук // Вопросы политической экономии. — 2012. — № 1 (2). — С. 126-134.

290. Сазанов В. М. Новый Интернет — реальность и футуристические прогнозы / В. М. Сазанов // Экономические стратегии. — 2011. — № 6. — С. 44-55.

291. Сакс Д. Цена цивилизации / Д. Сакс [пер. с англ. А. Калинина]; под ред. В. Ю. Григорьевой. — М. : Издательство Института Гайдара, 2012. — 352 с.

292. Серов В. М. По пути к возрождению / В. М. Серов, Д. Н. Земляков // Экономическое возрождение России. — 2011. — № 2 (28). — С. 7-15.

293. Сіденко В. Модифікація світової економіки під впливом новітніх факторів глобальної трансформаційної кризи / В. Сіденко // Економіка України. — 2012. — № 5. — С. 18-31

294. Сіденко В. Р. Нові глобальні виклики та їх вплив на формування суспільних цінностей / В. Р. Сіденко // Український соціум. — 2014. — № 1 (48). — С. 7-21.

295. Скаленко А. К. Глобальносистемный кризис трансформационной цивилизации / А. К. Саленко // Век глобализации. — 2016. — № 1-2. — С. 102-113.

296. Смородинская Н. В. Глобализированная экономика: от иерархий к сетевому укладу / Н. В. Смородинская. — М. : ИЭ РАН, 2015. — 344 с.

297. Современный социум в мире глобальных перемен: к 85-летию академика Е.М. Бабосова / Нац. акад. наук Беларуси, Отд-ние гуманитар., наук и искусств ; ред. кол. : А.Н. Данилов (отв. ред.) [и др.]. — Минск : Беларуская навука, 2016. — 509 с.

298. Современная энциклопедия : Академик, 2000 [Электронный ресурс]. — Режим доступу : <https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/33370>

299. Сопин В. С. Эволюционная теория в экономической науке: проблемы и перспективы [Электронный ресурс] / В. С. Сопин // Проблемы современной экономики. — № 3 (31). — 2009. — Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2687>.

300. Сорокин П. А. Социальная мобильность, ее формы и флуктуации : Человек. Цивилизация. Общество [Электронный ресурс] / П. А. Сорокин. — Режим доступа : <http://socportal.ucoz.ru/KYRSI/SorokinP.SocialMobility.doc>

301. Сорокин П. А. Главные тенденции нашего времени. Главы из книги [Электронный ресурс] / П. А. Сорокин // Партнерство цивилизаций. — 2014. — № 1-2. — Режим доступа : <http://misk.inesnet.ru/wp-content/uploads/PC122014/PC2014-12-281-297-pa-sorokin.pdf>

302. Спенсер Г. Синтетическая философия [The Synthetic philosophy by Herbert Spenser] [Электронный ресурс] / Г. Спенсер : Пер. с англ. — К. : Ника-Центр, 1997. — 512 с. — Режим доступа : <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFpbnpnc3Rvcmlhc29jaW9sb2d5fGd4OjJjMDE5NGMxNTg0YWQ0NDQ>

303. Стігліц, Дж. Глобалізація та її тягар [Текст] / Дж. Стігліц; пер. з англ. — К. : Вид. Дім «КМ Академія», 2003. — 252 с.

304. Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку : монографія / Я. М. Столярчук. — К. : КНЕУ, 2009. — 302 с.

305. Стратегический глобальный прогноз 2030. Расширенный вариант / под ред. акад. Дынкина / ИМЭМО РАН. — М. : Магистр, 2011. — 480 с.

306. Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року : Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/844-2015-%D1%80>

307. Стукало Н. В. Суверенная неплатежеспособность: теоретический и практический аспекты / Н. В. Стукало, Е. А. Солонская-Ситник // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Світове господарство і міжнародні економічні відносини. — 2015. — Вип. 7. — С. 100-108

308. Стукало Н. В. Моделі соціальної економіки в ринкових умовах / Н. В. Стукало, А. О. Сімахова // Экономический вестник университета. Сборник научных трудов ученых и аспирантов. — 2017. — Выпуск № 34/1. — С. 214-220

309. Сухарев О. С. Экономика глобального эксцесса: Институты, финансы развитие, политика / О. С. Сухарев. — М. : ЛЕНАНД, 2016. — 512 с.

310. Сучасна Україна в глобальному середовищі: стратегічні орієнтири економічного розвитку : Монографія / [Стукало Н., Мешко Н., Тимошенко Л. та ін.]. — 2015. — Дніпропетровськ: Інновація, 2015. — 510 с.

311. Тапскотт Д. Електронно-цифрове общество. Плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта [Електронний ресурс] / Д. Тапскотт ; пер. И. М. Дубинский, Ю. В. Родионов. — К. : INT Пресс ; М. : Рефл-бук, 1999. — 406 с. — Режим доступу : <http://kniga-free.ru/2009/jelektronno-cifrovoe-obshchestvo-the-digital-economy.html>

312. Тарасевич В.Н. Что такое институт? (опыт институциональной эволюции) / В. Н. Тарасевич // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). — 2010. — Т. 2. — № 3. — С. 5-23

313. Тарасевич В. М. Політична економія: ім'я власне, широкий смисл і предметний простір / В. М. Тарасевич // Економічна теорія. — 2012. — № 1. — С. 23-34.

314. Тарасевич В. М. Четверть століття незалежності України: актуальні контексти та імперативи соціально-економічних реформ / В. М. Тарасевич // Економіка України. — 2017. — № 8 (669). — С. 14-28.

315. Тарасевич В. М. Фундаментальная экономическая наука: универсальность содержания и развития: монография / В. М. Тарасевич. — Дніпро: ПБП «Економіка», 2017. — 1022 с.

316. Тебекин А. В. Влияние циклов экономической активности на перспективы развития национальной экономики / Тебекин А. В., Серяков Г. Н. // Проблемы современной экономики. — 2015. — № 1. — С. 34-38

317. Темников Д. Проблемы мирового регулирования в современной зарубежной политологии [Електронний ресурс] / Д. Темников. — Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики. — Режим доступу : www.intertrends.ru/five/007.htm#note7

318. Технічна енциклопедія TechTrend [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://techtrend.com.ua/index.php?newsid=13327>

319. Тимофеев Т. Т. «Вызовы — ответы» XXI века и некоторые аспекты глобальных взаимодействий / Т. Т. Тимофеев // Глобальные риски XXI века: пределы регулирования / [под ред. Н. П. Шмелёва и др.]. — М. : Ин-т Европы РАН, 2013. — С. 33-44 [142 с.]

320. Ткаченко В. Україна: «час війни й час миру» / В. Ткаченко // Український історичний журнал. — 2017. — № 1. — С. 135-156

321. Тойнби А. Дж. Исследование истории [Електронний ресурс] / А. Дж. Тойнби. Пер. К. Я. Кожурина: В 3 тт. — СПб. : Изд-во СПб ун-та, Изд-во Олега Абышко, 2006. — 1333 с. — Режим доступу : <http://www.lib.ru/HISTORY/TOYNBEE/history.txt#Toynbee104.htm>

322. ТОП-100 найбільших платників податків за сумою сплати податкових платежів до Зведеного бюджету України станом на 01.07.2016 р. [Електронний ресурс] // Вісник : Офіційне видання Державної фінансової служби України. — 2016. — вересень, №2-3 (2). — Режим доступу : <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/41-top-100-naybilshikh-platnikov-podatkov-za-sumoyu-splati-podatkovikh-platezhiv-do-zvedenogo-byudzhetu-ukrayini-stanom-na-01-07-2016-r?issue=2>

323. Торкунов А. В. Глобализация, структурный кризис и мировое лидерство: Мифы и реальность [Электронный ресурс] / Н. А. Симония, А. В. Торкунов. — М. : Международная жизнь, 2013. — 88 с. — Режим доступа : http://www.mgimo.ru/files2/2013_09/up91/file_e5756b0838028b9ece188d98b9047760.pdf

324. Тоффлер Э. Третья волна [Электронный ресурс] / Э. Тоффлер. — ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2004. — Режим доступа : http://royallib.com/book/toffler_elvin/tretya_volna.html

325. Туган-Барановский М. И. Периодические промышленные кризисы (СПб., 1894) ЧАСТЬ II. Теория кризисов теория рынка [Электронный ресурс] / М. И. Туган-Барановский. — Режим доступа : https://www.hse.ru/data/910/317/.../tugan_krisis_1_3-4.doc

326. Україна в рейтингу екологічної ефективності у 2016 році [Електронний ресурс] // Економічний дискусійний клуб. — Режим доступа : <http://edclub.com.ua/analitika/ukrayina-v-reytyngu-ekologichnoyi-efektyvnosti-u-2016-roci>

327. Уманців Ю. Економічна політика держави в умовах глобалізації / Ю. Уманців // Вісник КНТЕУ. — Київ, 2017. — № 1(111). — С. 5-18.

328. Управління розвитком соціально-економічних систем у новій економіці : монографія / [колектив авторів] ; за заг. ред. Л. М. Шимановської-Діанич. — Полтава : ПУЕТ, 2015. — 358 с.

329. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер. — М. : Аспект Пресс, 2004. — 400 с.

330. Файзрахманов Ф. М. Коалиционная конкуренция: Признание очевидного характера современного рыночного соперничества / Ф. М. Файзрахманов — Минск : Змицер Колас, 2008. — 171 с.

331. Федотова В. Г. Глобальный капитализм: три великие трансформации / В. Г. Федотова, Колпаков В. А., Федотова Н. Н. — М. : Культурная революция, 2008. — 608 с.

332. Фелпс Э. Массовое процветание: Как низовые инновации стали источником рабочих мест, новых возможностей и изменений / Эдмунд Фелпс; пер. с англ. Д. Кралечкина; науч. ред. перевода А. Смирнов. — М. : Изд-во Института Гайдара; Фонд «Либеральная Миссия», 2015. — 472 с.

333. Фещенко В. М. Трансформація предметного поля досліджень дисципліни «Сучасні економічні теорії» в умовах становлення постнекласичної науки / В. М. Фещенко // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; [відп. ред. О. О. Беляєв]. — Київ : КНЕУ, 2014. — Вип. 31. — С. 171-178.

334. Филипенко А. Экономическая глобализация: истоки и результаты [Текст] / А. Филипенко. — М. : Экономика, 2010. — 511 с.

335. Философский словарь. — К. : А.С.К., 2006. — 1065 с.
336. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. — К. : «Знання», 2007. — С. 20–34.
337. Філіпенко А. Особливості дослідження глобальних трансформацій / А. Філіпенко // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) : наук. журн. — К. : НАУ, 2012. — № 1. — С. 273–276.
338. Філіпенко А. С. Економічна глобалістика. Світ-система глобалізму / А. С. Філіпенко // Фінанси України. — 2017. — № 1. — С. 127–128.
339. Флорида Р. Креативный класс. Люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. — Манн, Иванов и Фербер, 2016. — 384 с.
340. Фридман Т. Плоский мир: Краткая история XXI века / Т. Фридман ; пер. с англ. М. Колопотина. — М. : АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. — 601 с.
341. Фролов Д. П. Имеют ли институты значение для пространственной экономики? / Д. П. Фролов // Пространственная Экономика. — 2015. — № 1. — С. 14–37.
342. Хазин М. Мир на пороге новых перемен / М. Хазин // Молодая гвардия. — 2013. — № 1. — С. 144–169.
343. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: учение о взаимодействии / Г. Хакен. — Москва-Ижевск : Институт компьютерных исследований, 2003, 320 с.
344. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах [Электронный ресурс] / С. Хантингтон. — М. : Прогресс-Традиция, 2004. — 480 с. — Режим доступа : http://yanko.lib.ru/books/politologiya/huntington-polit_poryadok-ru-a.htm
345. Хейнберг Р. Конец роста / Р. Хейнберг; пер. с англ. Н. Некрасовой. — М. : Книжный Клуб Книговек, 2013. — 384 с.
346. Хелд Д. Глобальные трансформации. Политика экономика и культура / Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Э. Макгрю, Дж. Перратон. — М. : Праксис, 2004. — 576 с.
347. Ховавко И. Ю. Концепция устойчивого развития в контексте глобализации / И. Ю. Ховавко // Век глобализации. — 2016. — № 3. — С. 71–84.
348. Хозяйственные системы инновационного типа: теория, методология, практика / Под общ. ред. А. Н. Фоломьева. — М. : Экономика, 2011. — 397 с.
349. Холтон Дж. Тематический анализ науки / Дж. Холтон; пер. с англ. А. Л. Великович, В. С. Кирсанов, А. Е. Левин. — М. : Прогресс, 1981. — 384 с.
350. Худякова Л. Посткризисное финансовое регулирование на межгосударственном уровне / Л. Худякова // Мировая экономика и международные отношения. — 2013. — № 1. — С. 3–14.
351. Циганкова Т. Сучасні коаліції та угруповання СОТ у формуванні глобальної торгової політики / Т. Циганкова, Г. Солодковська // Міжнародна економічна політика. — 2010. — № 1-2 (12-13). — С. 22–40.

352. Человек и экономика: справедливость и базисная демократия против тоталитаризма рынка и капитала / [под общ. ред. А. В. Бузгалина и М. И. Воейкова; ред.-кол. : А. В. Бузгалин и др.]. — М. : Экономика, 2012. — 556 с.

353. Черников Г. П. Кризис эпохи глобализации / Г. П. Черников, Д. А. Черникова. — М. : МГИМО-Университет, 2011. — 316 с.

354. Чечулин В. Л. История математики, науки и культуры (структура, периоды, новообразования) : монография. [Электронный ресурс] / В. Л. Чечулин. — Пермь : Перм. гос. нац. исслед. ун-т, 2013. — 166 с. — Режим доступа : URL: http://www.psu.ru/files/docs/science/books/mono/Chechulin_V_L_2013_Istoriya_nauki.pdf

355. Чужиков В.І. Локалізація європейського економічного простору / В. І. Чужиков // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи». — К. : КНЕУ, 2017. — С. 220-223.

356. Чумаков А. Н. Глобалистика в системе современного научного знания / А. Н. Чумаков // Вопросы философии. — 2012. — № 7. — С. 3-15.

357. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // Економіка України. — 2010. — № 1 (578). — С. 4-18.

358. Чухно А. А. Модернізація економіки та економічна теорія / А. А. Чухно // Економіка України. — 2012. — № 9. — С. 4-12.

359. Швиданенко О. А. Глобалізація ринкової системи: детермінанти розвитку та регулювання / О. А. Швиданенко // Незалежний аудитор. — 2015. — № 14. — С. 46-53.

360. Шкурупій О. В. Інтелектуальний капітал в умовах становлення постіндустріального суспільства: імперативи глобального економічного розвитку та орієнтири для України : монографія. — Полтава : РВВ ПУЕТ, 2010. — 303 с.

361. Шкурупій О. В. Інноваційна діяльність як чинник еволюції ТНК / О. В. Шкурупій, Т. А. Дейнека // Формування ринкової економіки: Збірник наукових праць. — Спец. вип. Методичні проблеми сучасної політичної економії. — К. : КНЕУ, 2011. — С. 366-373

362. Шкурупій О. В. Актуальні аспекти виробничої та інвестиційної діяльності ТНК / О. В. Шкурупій, Т. О. Білоброва, Т. А. Дейнека // Економічний аналіз: Збірник наукових праць / Тернопільський національний економічний університет. — Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2012. — Вип. 11. — Ч. 3. — С. 140-146

363. Шкурупий О. В. Государственное регулирование как фактор использования преимуществ ТНК в интересах экономического и социального развития национальных хозяйств / О. В. Шкурупий, Т. А. Белоброва, Т. А. Дейнека // Современные подходы к модернизации эко-

номики, образования и кооперации: Материалы международной научно-практической конференции профессорско-преподавательского состава и аспирантов (г. Белгород, 17–19 апреля 2012 г.): В 5 ч. — Белгород : Издательство БУКЭП, 2012. — Ч. 5. — С. 198-207

364. Шкурупій О. В. Соціальна відповідальність бізнесу в контексті суперечностей глобалізації / О. В. Шкурупій, Т. А. Дейнека // Управление производством: модели, механизмы, инструменты : моногр./ под общ. ред. проф. Е. В. Мартяковой. — Донецк : ГВУЗ «ДонНТУ», 2012. — С. 14–20

365. Шкурупий О. В. Отражение современных экономических противоречий в процессах институционализации глобального управления / О. В. Шкурупий, Т. А. Дейнека // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права: научно-теоретический журнал. — Белгород : БУКЭП. — 2014. — №2 (50). — С. 201-206

366. Шкурупий О. В. Противоречия координации внешнеэкономической деятельности стран и первичных субъектов хозяйствования в институциональной среде посткризисного периода / О. В. Шкурупий, Т. А. Дейнека // Мегатренды развития глобальной экономической системы: ведущие акторы, фреймы и детерминанты инновационных сдвигов / под общ. ред. О. Б. Чернега. — Донецк : ТОВ «Східний видавничий дім», 2014. — С. 220-237

367. Шкурупій О. В. Регулювання та управління на різних рівнях економічної системи: сучасний інституціональний аналіз / О. В. Шкурупій, Т. А. Дейнека // Управління розвитком соціально-економічних систем в новій економіці : монографія / під загальною редакцією Л.М. Шимановської-Діанич. — Полтава : ПУЕТ, 2014. — С. 9-17

368. Шляпников В. В. Новая полицентричность и стабильность мировой системы // Материалы II Международного научного конгресса «Глобалистика — 2011: пути к стратегической стабильности и проблема глобального управления» / под ред. И. И. Абылгазиева, И. В. Ильина: в 2 т. М. : МАКС Пресс, 2011. — Т. 1. — С. 203–204.

369. Шумпетер Й. Теория экономического развития: (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер ; пер. с нем. В.С. Автономова и др. ; общ. ред. А. Г. Милейковского. — М. : Прогресс, 1982. — 455 с.

370. Шумпетер И. А. История экономического анализа [Электронный ресурс] / И. А. Шумпетер. (Сочинения : в 5 ч.). — Режим доступа : www.twirpx.com/file/514816/

371. Експорт и импорт Украины. Индексы Минфин [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/eximp/>

372. Яковец Ю. В. О новой глобальной стратегии устойчивого развития на базе партнерства цивилизаций / Ю. В. Яковец // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. — 2010. — Том 1. — № 1 (3). — С. 415-431.

373. Яковец Ю. В. Глобальные экономические трансформации XXI века / Ю. В. Яковец. — М. : Экономика, 2011. — 382 с.

374. Якубенко В. Д. Цивілізаційні архетипи та інституційні особливості відносин власності / В. Д. Якубенко // Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. — 2017. — Випуск 24. — С. 19-25.

375. Bazhal I. «Vicious Cycle» of Political Economy Without «Innovations» / I. Bazhal // The Political Economy of Innovation Development: Breaking the Vicious Cycle of Economic Theory : Palgrave Macmillan. — 2017. — P. 65-85

376. Bazhal I. Key Features of Schumpeter's Theory of Economic Development / I. Bazhal // The Political Economy of Innovation Development: Breaking the Vicious Cycle of Economic Theory : Palgrave Macmillan. — 2017. — P. 41-63

377. Bell D. The Cultural Contradictions of Capitalism [Електронний ресурс] / D. Bell. — NEW YORK : Basic Books, Inc., Publishers. — 301 p. — Режим доступу : <http://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/08/The-Cultural-Contradictions-of-Capitalism-by-Daniel-Bell.-Book.pdf>

378. Bell D. The World and the United States in 2013 / D. Bell // Daedalus. — Cambridge (Mass.), 1987. — Vol. 116. — № 34. — P. 24-28.

379. Bertalanffy L. von. General System theory: Foundations, Development, Applications / L. von. Bertalanffy. — New York : G. Braziller, 2003. — 295 p.

380. Beyond the Global Capitalist Crisis: the World Economy in Transition / ed by B. Berberoglu. — Barington, 2012. — 201 p.

381. Bokova I. Un nouvel humanisme pour le XXIe siècle [Електронний ресурс] / I. Bokova, Organisation des Nations Unies pour l'éducation, la science et la culture (UNESCO). — 2010. — 8 p. — Режим доступу : <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001897/189775f.pdf>

382. Boulding K. Conflict and Defense: A General Theory / K. Boulding. — New York : Harper and Brothers, 1962. — 349 p.

383. BP Statistical Review: BP Energy Outlook 2030. London, 2012. — P. 9-11

384. Buzgalin A. V. Critical political economy: the 'market-centric' model of economic theory must remain in the past—notes of the Post-Soviet School of Critical Marxism [Електронний ресурс] / Buzgalin A. V., Kolganov A. I. // Cambridge Journal of Economics, Oxford University Press — 2015. — January 27. — Режим доступу : <http://cje.oxfordjournals.org/content/early/2015/01/26/cje.beu080.full.pdf+html>

385. Carayannis E. G. Triple Helix, Quadruple Helix and Quintuple Helix and How Do Knowledge, Innovation, and Environment Relate to Each Other? / Carayannis E. G., Campbell D. F. J. // International Journal of Social Ecology and Sustainable Development. — 2010. — № 1(1). — P. 41-69.

386. Crawford S. E. S. A Grammar of Institutions / S. E. S. Crawford, E. A. Ostrom // *American Political Science Review*. — 1995. — Vol. 89. — № 3. — P. 582—600.

387. Deaton A. Consumption / A. Deaton, M. Grosh // *Designing Household Survey Questionnaires for Developing Countries: Lessons from Ten Years of LSMS Experience* / eds. Grosh and Glewwe. — Washington, DC: World Bank, 2000. — P. 91-133.

388. Deineka T. Institutional aspect of modern global discrepancies / T. Deineka // *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. — 2013. — № 6 (92). — С. 49-56.

389. Deyneka T. A. Problems of research methodology contradictions of modern techno-economic paradigm / T. A. Deyneka // *Socio-economic aspects of development economics and management: Collection of scientific articles*. Vol. 1 — Aspekt Publishing, Taunton, MA, United States of America, 2015. — P. 50-53

390. Elliott A. Beck's Sociology of Risk: A Critical Assessment / A. Elliott. — British Sociological Association, 2002. — 315 p.

391. Emerging from the shadows. The shadow economy to 2025. [Електронний ресурс] // The Association of Chartered Certified Accountants, June 2017. — 36 p. — Режим доступу : <http://www.accaglobal.com/pk/en/professional-insights/global-economics/Emerging-from-the-shadows.html>

392. Etzkowitz H. The Triple Helix-University-Industry-Government Relations: A Laboratory for Knowledge-Based Economic Development / Etzkowitz H., & Leydesdorff L. — *EASST Review*. — 1995. — № 14. — P. 14-19.

393. Florida R. Transplanted Organizations: The Transfer of Japanese Industrial Organization to the U.S. / R. Florida, M. Kenney // *American Sociological Review*. — 1991. — Vol. 56. — № 3. — P. 381-398.

394. Florini A. What the World Needs Now? [Електронний ресурс] / A. Florini, P. Simmons (ed.) *The Third Force. The Rise of Trans-national Civil Society*. — Режим доступу : <http://www.iheal.univ-paris3.fr/sites/www.iheal.univ-paris3.fr/files/texte%20chap%201%20florini.pdf>.

395. Foerster H. von Cybernetics of Cybernetics [Електронний ресурс] / H. von Foerster, 1979. — Режим доступу : http://143.107.236.240/pesquisas/cultura_digital/arquitetura_e_cibernetica/textos%20linkados/foerster_cybernetics%20of%20cybernetics.pdf

396. Fragile States Index 2015 [Електронний ресурс] // The website of Fund for Peace. — 2015. — Режим доступу : <http://library.fundforpeace.org/library/fragilestatesindex-2015.pdf>

397. Fragile States Index 2016 [Електронний ресурс] // The website of Fund for Peace. — 2016. — Режим доступу : <http://fsi.fundforpeace.org/rankings-2016>

398. Fragile States Index 2017 [Электронный ресурс] : The Fund for Peace. — 42 p. — Режим доступа : <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/951171705-Fragile-States-Index-Annual-Report-2017.pdf>

399. Frank A. The World System Five Hundred Years or Five Thousand / Andre Frank. — Routledge, 1993. — 352 p.

400. Friedman Th. Understanding Globalization. The lexus and the Olive Tree [Электронный ресурс] / Th. Friedman — N. Y : Published by Anchor Books Paperback, 2000. — Режим доступа : <http://www.thomasfriedman.com/bookshelf/the-lexus-and-the-olive-tree>

401. Giddens A. Central problems in social theory: Action, structure and contradiction in social analysis / A. Giddens. — London : Macmillan Press, 1979. — 294 p.

402. Global Crisis and the Crisis of Global Leadership / ed. by S. Gill. — Cambridge, 2012. — 299 p.

403. Global Innovation Index 2017. Innovation Feeding the World [Электронный ресурс] : Cornell University, INSEAD, WIPO, 2017. — Режим доступа : <http://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4193>

404. Global Metrics for the Environment. The Environmental Performance Index ranks countries' performance on high-priority environmental issues : 2016 Report [Электронный ресурс] : Yale Center for Environmental Law and Policy. — Режим доступа : http://epi.yale.edu/sites/default/files/2016EPI_Full_Report_opt.pdf

405. Global Risks 2014, Ninth Edition : Insight Report [Электронный ресурс] . — World Economic Forum : 2014 — 60 p. — Режим доступа : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalRisks_Report_2014.pdf

406. Global Top 100 Companies by market capitalization 31 March 2017 update. — PricewaterhouseCoopers LLP, 2017. — 40 p.

407. Global Trends 2025: A Transformed World [Электронный ресурс]. — NIC, 2008. — Режим доступа : https://www.files.ethz.ch/isn/94769/2008_11_Global_Trends_2025.pdf

408. Global Trends 2030: Alternative Worlds a publication of the National Intelligence Council [Электронный ресурс]. — NIC, 2012. — Режим доступа : <http://www.intelros.ru/pdf/globaltrends-2030.pdf>

409. Global Trends Paradox of Progress [Электронный ресурс]. — National Intelligence Council, 2017. — 226 p. Режим доступа : <https://www.dni.gov/files/documents/nic/GT-Full-Report.pdf>

410. Galbraith J. K. The New Industrial State [Электронный ресурс] / J. K. Galbraith. — Princeton University Press : Business & Economics, 2007. — 518 p. — Режим доступа : http://books.google.com.ua/books/princeton?hl=en&q=&vid=ISBN9780691131412&redir_esc=y.

411. Govindarajan V. The Case for «Reverse Innovation» Now [Электронный ресурс] / V. Govindarajan // Bloomberg businessweek. — 2009. — Режим доступа : <http://www.businessweek.com/stories/2009-10-26/the->

case-for-reverse-innovation-nowbusiness sweek-business-news-stock-market-and-financial-advice

412. Govindarajan V. Reverse Innovation: Create Far From Home, Win Everywhere / Govindarajan V., Trimble Ch. [Електронний ресурс]. — Harvard Business Review Press, 2012. — 256 p. — Режим доступу : <http://www.ebooks-share.net/reverse-innovation-create-far-from-home-win-everywhere/>

413. Hall A. D. A Methodology for Systems Engineering / A. D. Hall. — Princeton, NJ : D. Van Nostrand, 1962. — 478 p.

414. Hall Charles A. S Provisional Results for EROI Assessments [Електронний ресурс] / Charles A. S. Hall // The Oil Drum, 2008. — Режим доступу : www.theoil Drum.com/node/3810

415. Hall P. A. Political Science and the Three New Institutionalisms [Електронний ресурс] / P. A. Hall, R. C. R. Taylor. — MPIFG Discussion Paper. — 32 p. — Режим доступу : http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2011/2782/pdf/dp96_6.pdf

416. Heinberg R. Temporary Recessing or the End of Growth? [Електронний ресурс] / R. Heinberg // Energy Bulletin. — 2009. — Режим доступу : energybulletin.net/node/49798

417. Heinberg R. Searching for a Miracle: Net Energy Limits and the Fate of Industrial Societies [Електронний ресурс] / R. Heinberg // International Forum on Globalization and Post Carbon Institute, 2009. — 83 p. — Режим доступу : <http://www.postcarbon.org/publications/searching-for-a-miracle/>

418. Held D. The Changing Structure of International Law: Sovereignty Transformed? [Електронний ресурс] / D. Held // The Global Transformations Reader, 2nd Edition. — 2003. — P. 162-176. — Режим доступу : <https://www.polity.co.uk/global/pdf/GTReader2eHeld.pdf>

419. Human Development Report 2015: Work for Human Development [Електронний ресурс] // The website of United Nations Development Programme. — 2015. — Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2015_statistical_annex.pdf

420. Human Capital Report 2016 [Електронний ресурс] / World Economic Forum, 2016. — 40 p. — Режим доступу : <http://reports.weforum.org/human-capital-report-2016/rankings/>

421. Human Development Report 2016. Human Development for Everyone [Електронний ресурс]: United Nations Development Programme. — 271 p. — Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf

422. ILO: Global unemployment expected to rise by 3.4 million in 2017. Economic growth continues to disappoint and deficits in decent work remain widespread [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ilo.org/brussels/press/press-releases/WCMS_541476/lang-en/index.htm

423. IMF World Economic Outlook (WEO): Adjusting to Lower Commodity Prices, October 2015, Table of Contents [Электронный ресурс]. — Washington, DC : International Monetary Fund, 2015 — 210 p. — Режим доступа : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/pdf/text.pdf>
424. Inkinen S. Innovation and «Innoflation» — Challenges of Creative Processes, Systemic Innovations and Ubiquitous Technologies [Электронный ресурс] / S. Inkinen // Baltic Rim Economies. — Quarterly Review № 1. — 2011. — P. 49. — Режим доступа : <http://www.utu.fi/fi/yksikot/tse/yksikot/PEI/BRE/Documents/BRE%201-2011%20final%2017.3.2011.pdf>
425. King C. W. Energy Intensity Ratios as Net Energy Measures of United States Energy Production and Expenditures [Электронный ресурс] / C. W. King // Environmental Research Letters. — 2010. — № 5(4). — Режим доступа : <http://iopscience.iop.org/1748-9326/5/4/044006/>
426. Kołodko Grzegorz W. Dokąd zmierza świat. Ekonomia polityczna przyszłości / Grzegorz W. Kołodko. — Warszawa: Prószyński S-ka. — 2013. — 448 s.
427. Kuznets S. Modern Economic Growth: Findings and Reflections. In Population, Capital and Growth Selected Essays [Электронный ресурс] / S. Kuznets. — New York : W. W. Norton, 1973. — 352 p. — Режим доступа : http://www.questia.com/read/105274061/population-capital-and-growth-selected-essays#
428. Leydesdorff L. The triple helix perspective of innovation systems. Technology Analysis & Strategic Management / Leydesdorff L., Zawdie G. — 2010. — 22 (7). — P. 789-804.
428. Marcuse H. One-Dimensional Man Studies in the ideology of advanced industrial society [Электронный ресурс] / H. Marcuse. — London, New York : Routledge Classics, 2002. — 275 p. — Режим доступа : [https://libcom.org/files/Marcuse,%20H%20-%20One-Dimensional%20Man,%202nd%20edn.%20\(Routledge,%202002\).pdf](https://libcom.org/files/Marcuse,%20H%20-%20One-Dimensional%20Man,%202nd%20edn.%20(Routledge,%202002).pdf)
430. Meadows D. The Limits to Growth — the 30 year update / D. Meadows, J. Randers, D. Meadows. — London : Earthscan, 2004. — 368 p.
431. Meadows D. The Limits to Growth / D. Meadows, D. Meadows, J. Randers, W. WBehrens III; A report to the Club of Rome. — New York : Universe Books, 1972. — 205 p.
432. Metz R. Kondratieff waves exist? How time series techniques can help to solve the problem / R. Metz // Cliometrica. — 2011. — vol. 5. — № 3. — P. 205-238
433. Mitterlehner R. Globalisierung [Электронный ресурс] / R. Mitterlehner // Wirtschaftspolitische Blätter. — 2008. — № 3. — Режим доступа : https://www.wko.at/Content.Node/Interessenvertretung/Standort-und-Innovation/2008_3_Internationalisierung.html
434. Moravcsik A. Liberalism and International Relations Theory / A. Moravcsik // Harvard University Centre for International Affairs. — 1992. — № 92. — P. 1-13.

435. Navarro A. Global Capitalist Crisis and the Second Great Depression: Egalitarian Systemic Models for Change / A. Navarro. — Lanham, 2012. — 408 p.

436. North D. C. Institutions Matter. Economic History [Електронний ресурс] / D. C. North // Economic History. — 1994. — Режим доступу : <http://128.118.178.162/eps/eh/papers/9411/9411004.pdf>

437. Olson M. Dictatorship, Democracy, and Development [Електронний ресурс] // M. Olson // The American Political Science Review. — 1993. — Vol. 87. — № 3. — P. 567-576. — Режим доступу : <http://www.svt.ntnu.no/iss/Indra.de.Soyso/POL3503H05/olson.pdf>

438. Ostrom E. Institutional rational choice: An assessment of the Institutional Analysis and Development Framework. In Theories of the Policy Process, 2nd ed., P.A. Sabatier (ed.). — Cambridge, MA : Westview Press, 2007. — P. 21-64.

439. Randers J. 2052: A Global Forecast for the Next Forty Years / J. Randers. — Hardcover, Chelsea Green Publishing Company, 2012. — 416 p.

440. Perrow Ch. The Next Catastrophe: Reducing our Vulnerabilities to Natural, Industrial, and Terrorist Disasters / Ch. Perrow. — Princeton University Press, 2011. — 432 p.

441. Report for Selected Countries and Subjects [Електронний ресурс]. — International Monetary Fund, 2016. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/01/weodata/weorept.aspx?sy=2015&ey=2016&ssd>

442. Řezanková I. H. Cluster Analysis of Economic Data STATISTIKA / H. Řezanková I. — 2014 — 94 (1) — P. 73-86. — Режим доступу : <https://www.czso.cz/documents/10180/25609555/32019714q1073.pdf/15471f8e-d003-4ebe-9d46-41f934ebd45a?version=1.0>

443. Riley T. Year 12 Economics / T. Riley // Tom Riley Publication. — 2005. — P. 12

444. Rio+20 International Conference Sustainable Development Outcome Document [Електронний ресурс]. — 2012. — Режим доступу : http://www.un.org./disabilities/documents/rio20_outcome_document_complete.pdf

445. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture / R. Robertson. — London : Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1992. — 224 p.

446. Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. — London : New York, 2004. — Vol. 1. — 405-426.

447. Puchala D. Of Blind Men, Elephants and International Integration [Електронний ресурс] / Donald J. Puchala. — Journal of Common Market Studies [article first published online: 28 JUN 2008]. — Режим доступу : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-5965.1972.tb00903.x/abstract>

448. Russell M. G. et al Transforming Innovation Ecosystems through Shared Vision and Network Orchestration [Електронний ресурс] / Russell M. G. et al // Triple Helix IX International Conference. — Stanford, CA, USA, 2011. — Режим доступу : http://www.leydesdorff.net/th9/3NWAIFYZH9_Russell.pdf

449. Sauga M. The US Has Lived on Borrowed Money For Too Long [Електронний ресурс] / M. Sauga, P. Muller // Spiegel online, 2010. — Режим доступу : <http://www.spiegel.de/international/world/interview-with-german-finance-minister-schaeuble-the-us-has-lived-on-borrowed-money-for-too-long-a-727801.html>

450. Schumpeter Y. Imperialism and Social Classes. Two essays by Joseph Schumpeter [Електронний ресурс] / Y. Schumpeter. — N. Y. : A MERIDIAN BOOK Published by The World Publishing Company. — Режим доступу : <http://mises.org/books/imperialism.pdf>.

451. Shkupiiv O. V. Ukraine in the processes of economic conditions development transnationalization: possibilities of TNC's innovational potential attraction / Shkupiiv O. V., Bilobrova T. O., Deineka T. A. // Економічний вісник Донбасу. Науковий журнал. — 2011. — № 4 (26). — С. 83-87

452. Social Progress Index 2016 : Social Progress Imperative 2016 [BY MICHAEL E PORTER AND SCOTT STERN WITH MICHAEL GREEN] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0/Downloads/SPI-2016-Main-Report.pdf>

453. Social progress index 2017 By Michael E. Porter and Scott Stern with Michael Green Social progress imperative [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.socialprogressindex.com/assets/downloads/resources/en/English-2017-Social-Progress-Index-Findings-Report_embargo-d-until-June-21-2017.pdf

454. States of Fragility 2015: Meeting Post-2015 Ambitions [Електронний ресурс]. — OECD Publising, Paris. — 121 с. — Режим доступу : http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/development/states-of-fragility-2015_9789264227699-en#page122

455. Stern Review on Economics of Climate Change [Електронний ресурс] / Stern. — London, 2006. — Режим доступу : www.wwf.se/source.php/1169157

456. Stiglitz J. E. Coordinator of the Commission, IEP Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress [Електронний ресурс] / J. E. Stiglitz, A. Sen, J.-P. Fitoussi, 2009. — 291 p. — Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report>

457. Tapscott D. The Digital Economy : Rethinking Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence [Електронний ресурс] / Don Tapscott. — United States : McGraw Hill, 2014. — 432 p. Режим доступу :

<http://www.dl0ses.com/ebooks/392477-the-digital-economy-anniversary-edition-rethinking-promise-and-peril-in-the-age-of-networked-intelligence.html>

458. Thakur R. The UN and Global Governance: An Idea and Its Prospects. [Електронний ресурс] / R. Thakur, Th. G. Weis. — Indiana University Press Bloomington and Indianapolis, 2010. — 421 p. — Режим доступу : <https://play.google.com/books/reader?id=nQYybFJwXrcC&printsec=frontcover&output=reader&hl=uk&pg=GBS.PA4.w.1.2.70>

459. Thakur R. The Next Phase in the Consolidation and Expansion of Global Governance / R. Thakur, B. Job, M. Serrano, D. Tussie // Global Governance. — 2014. — Vol. 20. — № 1. — p. 1-4.

460. The Global Competitiveness Report 2015–2016 [Електронний ресурс] // The website of World Economic Forum. — 2015. — Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf

461. The Global Competitiveness Report 2016–2017 [Електронний ресурс] : World Economic Forum, Geneva. — 382 p. — Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf

462. The Global Competitive Report 2017–2018 [Електронний ресурс] : World Economic Forum, Geneva, 2017. — 393 p. — Режим доступу : <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>

463. The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development [Електронний ресурс] // The website of World Intellectual Property Organization. — 2015. — Режим доступу : http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_gii_2015.pdf

464. The Global Innovation Index 2016: Winning with Global Innovation [Електронний ресурс] // The website of World Intellectual Property Organization. — 2016. — Available at: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf

465. The Global Risks Report 2017, 12th Edition [Електронний ресурс] : World Economic Forum, Geneva. — 2017. — Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/GRR17_Report_web.pdf

466. The Index of Globalization 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2017/04/19/rankings_2017.pdf

467. The Legatum Prosperity Index 2015 [Електронний ресурс] // The website of Legatum Institute. — 2015. — Режим доступу : http://www.prosperity.com/download_file/view_inline/2833

468. The Legatum Prosperity Index 2016 [Електронний ресурс] // The website of Legatum Institute. — 2016. — Режим доступу : http://www.prosperity.com/application/files/9214/7808/9761/Legatum_Pro Prosperity_Index_2016.pdf

469. The Legatum Prosperity Index 2016. Bringing Prosperity to Life [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.prosperity.com/rankings>

470. The Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel 2015 [Электронный ресурс] // Nobel Week, 6-10 December. — Режим доступа : http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2015/

471. The World in 2050. Will the shift in global economic power continue? [Электронный ресурс] // PricewaterhouseCoopers LLP, 2015. — 44 p. — Режим доступа : <http://www.pwc.com/gx/en/issues/the-economy/assets/world-in-2050-february-2015.pdf>

472. The World's Largest Companies 2016 [Электронный ресурс] / Forbes, 2016. — Режим доступа : <http://www.forbes.com/sites/steveschaefer/2016/05/25/the-worlds-largest-companies-2016/#3bfd796d37eb>

473. Turner A. Economics After the Crisis: Objectives and Means / A. Turner. — Cambridge : MIT press, 2012. — 108 p.

474. Vitali S. The Network of Global Corporate Control [Электронный ресурс] / S. Vitali, J. B. Glattfelder, S. Battiston. — PLOS, 2011. — Режим доступа : <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0025995>

475. Wallerstein I. Utopistics: Or Historical Choices of the Twenty-First Century / I. Wallerstein. — N.Y. : New Press, 1998. — 93 p.

476. Waltz K. Theory of International Politics [Электронный ресурс] / K. Waltz. — Режим доступа : <http://ru.scribd.com/doc/40007016/Kenneth-Waltz-Theory-of-International-Politics>

477. World Energy Outlook 2014 : Краткий обзор Russian translation, OECD/IEA, Printed in France by IEA, Cover design: IEA, photo credits, 2014. — С. 1-8.

478. World Robotics Report 2016 [Электронный ресурс] // IFR press release. — Режим доступа : <http://www.ifr.org/news/ifrpress-release/world-robotics-report-2016-832/>

479. World Trade Report [Электронный ресурс] / WTO Public Forum, 2016. — Режим доступа : https://www.wto.org/english/news_e/news16_e/pfor_08mar16_e.htm

480. 2015 KOF Index of Globalization [Электронный ресурс] // The website of the KOF Swiss Economic Institute. — 2015. — Режим доступа : http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2015/03/04/rankings_2015.pdf

481. 2016 KOF Index of Globalization [Электронный ресурс] // The website of the KOF Swiss Economic Institute. — 2016. — Режим доступа : http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2016/03/03/rankings_2016.pdf

Додатки

Додаток А

ВИБІРКА ТА ГРУПУВАННЯ КРАЇН ІЗ ВИЗНАЧЕННЯМ ЇХ РАНГУ У МІЖНАРОДНИХ ІНДЕКСАХ

Країни	KOF, 2016	LPI, 2016	GCI, 2016	GII, 2016	HDI, 2015	EPI, 2016	FSI, 2016
ВВП на душу населення більше 32 тис. дол. США							
США	34	12	3	4	8	26	159
Велика Британія	20	17	7	3	14	12	162
Німеччина	27	10	5	10	6	30	165
Японія	48	11	8	16	20	39	157
Люксембург	18	12	20	12	19	20	168
ВВП на душу населення 8—32 тис. дол. США							
Італія	24	32	44	29	27	29	148
Республіка Корея	60	35	26	11	17	80	156
Туреччини	44	78	55	42	72	99	79
Естонія	26	26	30	24	30	8	146
Бразилія	75	52	81	69	75	46	117
ВВП на душу населення 2—8 тис. дол. США							
Китай	73	90	28	25	90	109	86
ПАР	61	48	47	54	116	81	108
Грузія	64	84	59	64	76	11	72
Україна	41	107	85	56	81	44	85
Нігерія	103	135	127	114	152	133	13
ВВП на душу населення 0,5—2 тис. дол. США							
Молдова	65	96	100	46	107	55	93
Індія	107	104	39	66	130	141	70
Таджикистан	143	100	77	86	129	72	57
Бангладеш	148	114	106	117	142	173	36
Мозамбік	124	122	133	84	180	172	42

Закінчення дод. А

Країни	KOF, 2016	LPI, 2016	GCI, 2016	GII, 2016	HDI, 2015	EPI, 2016	FSI, 2016
ВВП на душу населення менше 0,5 тис. дол. США							
Бурунді	185	140	135	123	184	168	15
Мадагаскар	149	124	128	111	154	178	3
Ліберія	166	133	131	—	177	167	27
Нігер	138	137	—	124	188	177	19
ЦАР	175	147	—	—	187	159	3

Примітки. 1. Групування країн зроблено нами, виходячи з даних МВФ (2014–2015 рр.) про ВВП на душу населення. 2. FSI — рейтинг визначається зворотнім чином (показник 2016 р. 178 — найкращий; 1 — найгірший)

Джерело: складено нами на основі [312; 314; 316; 318; 319; 321]

Додаток Б

ТЕХНОЛОГІЧНІ УКЛАДИ [166, с. 122]

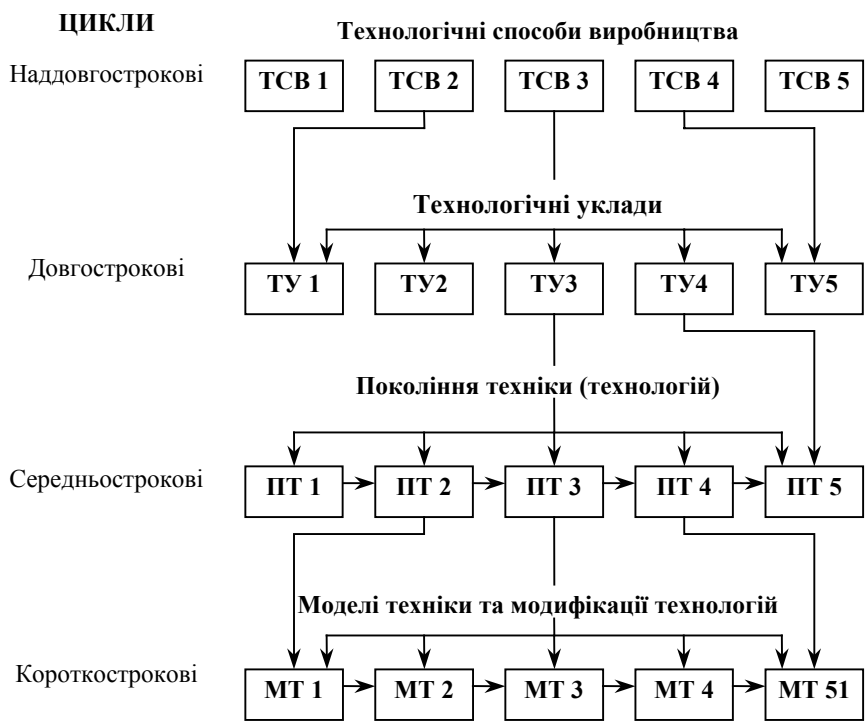
Технологічний уклад	Рік початку	Рік завершення	Основні інновації	Результат	Соціальні технології
0	1500	1790	Стрілецька зброя, навігація, мануфактура	Експансія колоній	Одиничний поділ праці, вчення меркантилістів
I-II	1730	1929	Текстильна промисловість, парова машина, чорна металургія	Зародження та розвиток капіталізму	Вчення А. Сміта, індустріальне виробництво
III-IVa	1850	1945	Електричний струм, нафта, двигун внутрішнього згорання	Перша криза саморозвитку замкнутої економічної системи	Монополії, Тейлоризм
IVб	1945	н. ч.	Автомобільна промисловість, побутова техніка	Технологія широкого вжитку	Масове виробництво і споживання
Va	1950	н. ч.	Ядерні та космічні технології	Недосягнуте очікуване економічне зростання	Програмно-цільове планування, довгострокове прогнозування
Vб	1970	н. ч.	Інформаційні та комунікаційні технології	Нова галузь без значних сировинних ресурсів	Синергізм, аутсорсинг, глобальні промислові мережі
Vв	1991	н. ч.	Нові електричні технології	Пошук нових способів виробництва та зберігання енергії	Самообмеження у споживанні, у відповідності з принципами сталого розвитку
VI	2010	майбутнє	Нанотехнології, біотехнології	Мало затратне матеріальне виробництво	Постіндустріальне суспільство

*Додаток В***ПІДРІВНІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ УКЛАДИ [167]**

Технологічні уклади	Підперіоди розвитку економіки
1. (1770-1830 рр.) Текстильні машини	Механічна енергія (природна або від палива, що виробляють теплові машини), безпосереднє використання енергії на місці її отримання (не існує причинного ряду для передачі енергії на відстань)
2. (1880-1830 рр.) Паровий двигун, станки	Локальне виробництво енергії (двигуни, транспорт), передача енергії для використання до найближчого місця, устрій (причинний ряд відповідає найближчій причині)
3. (1880-1930 рр.) Електродвигун, сталь	Промислове виробництво електричної енергії і передача її на відстань для використання багатьма користувачами (причинний ряд відповідає ряду, дереву причинно-наслідкових зв'язків)
4 (1930-1970 рр.) Двигуни внутрішнього згорання, нафтохімія, побутова техніка	Повсякденне використання електричної енергії в побуті (освітлення, приготування їжі, холодильники тощо) (причинний ряд відповідає наявності довільної причинності споживача енергії)
5. (з 1970 р.) Мікропроцесорні компоненти	Масове використання електричних систем зв'язку (радіо, телефон, телебачення, Internet), (причинний ряд відповідає наявності масової, соціальної причинності, яка організує та споживає інформаційні потоки)

Примітка. Зміст уявлення про причинність за рівнями: 1) допричинність (синкретизм), 2) перша, найближча причина, 3) нескінченна низка (коло) причин, 4) довільна (залежна від людини) причинність у часі; причини природні та довільні; 5) невизначена велика кількість сукупності причин («масова», соціальна причинність); 6) самопричинність.

СИСТЕМА ТЕХНОЛОГІЧНИХ ЦИКЛІВ [49, с. 198]

*Додаток Д***ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ЕКОНОМІЧНИМ ЗРОСТАННЯМ
І СПОЖИВАННЯ ЕНЕРГІЇ***Таблиця Д. 1***СВІТОВЕ СПОЖИВАННЯ ПЕРВИННОЇ ЕНЕРГІЇ У 1820–2030 рр. [176, с. 526]**

Рік	Викопне паливо, млн т	Інші джерела, млн т	Разом, млн т	Тон у розрахунку на 1000 дол. ВВП	Тон у розрахунку на душу населення
1820	12,9	208,2	221,1	0,32	0,21
1870	133,0	255,5	388,5	0,35	0,31
1900	499,0	326,1	815,1	0,41	0,52
1913	737,7	369,1	1106,8	0,40	0,62
1940	1229,6	495,6	1725,2	0,38	0,75
1950	1567,9	561,7	2129,6	0,40	0,84
1973	5405,4	842,6	6248,0	0,39	1,60
1990	7126,0	1684,7	8810,7	0,32	1,68
2003	8612,0	2111,0	10723,0	0,26	1,71
2030	11215,1	3368,9	14584,0	0,15	1,78

*Таблиця Д. 2***СТРУКТУРА СВІТОВОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПОПИТУ
В 1900, 2003, 2030 рр. [176, с. 527]**

Види палива	Обсяг, млн т нафт. екв.			Частка, %		
	1900 р.	2003 р.	2030 р.	1900 р.	2003 р.	2030 р.
Вугілля	474,5	2582	3512	58,24	24,1	22,8
Нафта	18,0	3785	4955	2,20	35,3	32,2
Природний газ	6,5	2244	3370	0,80	20,9	21,9
Атомна енергія	0,0	687	1070	0,00	6,4	6,9
Водна енергія	3,0	227	422	0,36	2,1	2,7
Біомаса та відходи	312,7	1143	1703	38,40	10,7	11,1
Інші відновлювані ресурси	–	54	373	–	0,5	2,4
Разом	814,7	10723	15405	100,0	100,0	100,0

Додаток Е

**50 КРАЇН-ЛІДЕРІВ ЗА СВІТУ ЗА РІЗНИМИ РЕЙТИНГОВИМИ ОЦІНКАМИ
СТАНОМ НА 2016 р. [314, 316, 318, 382]**

№ в інтервалі пер- ших 50-ти позицій рейтингів	Вибірка країн світу за рівнем ВВП на душу населення, місця у рейтингу 1-50	Вибірка країн світу за індексом процвітання, місця у рейтингу 1-50	Вибірка країн світу за індексом конкурентоспро- можності, місця у рейтингу 1-50	Вибірка країн світу за глобальним індексом інновацій, місця у рейтингу 1-50
1	Катар	Нова Зеландія	Швейцарія	Швейцарія
2	Люксембург	Норвегія	Сінгапур	Швеція
3	Макао (КНР)	Фінляндія	США	Велика Британія
4	Сінгапур	Швейцарія	Нідерланди	США
5	Бруней	Канада	Німеччина	Фінляндія
6	Кувейт	Австралія	Швеція	Сінгапур
7	Норвегія	Нідерланди	Велика Британія	Ірландія
8	Ірландія	Швеція	Японія	Данія
9	Об'єднані Арабські Емірати	Данія	Гонконг (КНР)	Нідерланди
10	Швейцарія	Велика Британія	Фінляндія	Німеччина
11	Сан-Марино	Німеччина	Норвегія	Південна Корея
12	Гонконг (КНР)	Люксембург	Данія	Люксембург
13	США	Ірландія	Нова Зеландія	Ісландія
14	Саудівська Аравія	Ісландія	Тайвань (КНР)	Гонконг (КНР)
15	Нідерланди	Австрія	Канада	Канада
16	Бахрейн	Бельгія	Об'єднані Арабські Емірати	Японія
17	Швеція	США	Бельгія	Нова Зеландія
18	Ісландія	Франція	Катар	Франція
19	Австралія	Сінгапур	Австрія	Австралія
20	Німеччина	Словенія	Люксембург	Австрія
21	Тайвань (КНР)	Іспанія	Франція	Ізраїль
22	Австрія	Японія	Австралія	Норвегія
23	Данія	Гонконг	Ірландія	Бельгія

Продовження дод. Е

№ в інтервалі перших 50-ти позицій рейтингу	Вибірка країн світу за рівнем ВВП на душу населення, місця у рейтингу 1-50	Вибірка країн світу за індексом процвітання, місця у рейтингу 1-50	Вибірка країн світу за індексом конкурентоспроможності, місця у рейтингу 1-50	Вибірка країн світу за глобальним індексом інновацій, місця у рейтингу 1-50
24	Оман	Мальта	Ізраїль	Естонія
25	Канада	Португалія	Малайзія	Китай
26	Бельгія	Естонія	Південна Корея	Мальта
27	Велика Британія	Чехія	Ісландія	Чехія
28	Франція	Уругвай	Китай	Іспанія
29	Фінляндія	Коста Ріка	Саудівська Аравія	Італія
30	Японія	Маврикій	Естонія	Португалія
31	Мальта	Чилі	Чехія	Кіпр
32	Екваторіальна Гвінея	Італія	Іспанія	Словенія
33	Пуерто-Рико (США)	Кіпр	Чилі	Угорщина
34	Південна Корея	Польща	Тайланд	Латвія
35	Нова Зеландія	Південна Корея	Литва	Малайзія
36	Італія	Словаччина	Польща	Литва
37	Іспанія	Латвія	Азербайджан	Словаччина
38	Ізраїль	Малайзія	Кувейт	Болгарія
39	Кіпр	Панама	Індія	Польща
40	Чехія	Ізраїль	Мальта	Греція
41	Словенія	Об'єднані Арабські Емірати	Індонезія	Об'єднані Арабські Емірати
42	Тринідад і Тобаго	Литва	Панама	Туреччина
43	Словаччина	Хорватія	Росія	Росія
44	Литва	Греція	Італія	Чилі
45	Естонія	Тринідад і Тобаго	Маврикій	Коста Ріка
46	Португалія	Катар	Португалія	Молдова

Закінчення дод. Е

№ в інтервалі перших 50-ти позицій рейтингу	Вибірка країн світу за рівнем ВВП на душу населення, місця у рейтингу 1-50	Вибірка країн світу за індексом процвітання, місця у рейтингу 1-50	Вибірка країн світу за індексом конкурентоспроможності, місця у рейтингу 1-50	Вибірка країн світу за глобальним індексом інновацій, місця у рейтингу 1-50
47	Польща	Угорщина	Південна Африка	Хорватія
48	Сейшельські острови	Південна Африка	Бахрейн	Румунія
49	Угорщина	Аргентина	Латвія	Саудівська Аравія
50	Малайзія	Румунія	Болгарія	Катар

*Додаток Ж***50 КРАЇН-АУТСАЙДЕРІВ ЗА СВІТУ ЗА РІЗНИМИ РЕЙТИНГОВИМИ
ОЦІНКАМИ СТАНОМ НА 2016 р.[314, 316, 318, 382]**

№ в інтервалі останніх 50-ти по- зицій рейтингів	Вибірка країн світу за рівнем ВВП на душу населення, місця у рейтингу 137-186	Вибірка країн світу за індексом процвітання, місця у рейтингу 100-149	Вибірка країн світу за індексом конкурентоспро- можності, місця у рейтингу 89-138	Вибірка країн світу за глобальним індексом інновацій, місця у рейтингу 79-128
1	Мавританія	Таджикистан	Камбоджа	Білорусь
2	Східний Тимор	Марокко	Сербія	Кенія
3	Бангладеш	Лаос	Екватор	Аргентина
4	Замбія	Азербайджан	Домінікана	Йорданія
5	Камбоджа	Індія	Лаос	Руанда
6	Кот-д'Івуар	Ліван	Тринідад і То- баго	Мозамбік
7	Лесото	Сенегал	Туніс	Азербайджан
8	Тувалу	Україна	Кенія	Таджикистан
9	Папуа — Нова Гвінея	Замбія	Бутан	Боснія і Герцеговина
10	Киргизстан	Танзанія	Непал	Індонезія
11	Джибуті	Малаві	Кот-д'Івуар	Ямайка
12	Кенія	Алжир	Молдова	Ботсвана
13	Маршалові острови	Буркіна-Фасо	Ліван	Шрі-Ланка
14	Камерун	Джибуті	Монголія	Албанія
15	Мікронезія	Бангладеш	Нікарагуа	Намібія
16	Танзанія	Лесото	Аргентина	Парагвай
17	Сан-Томе і Принсіпі	Уганда	Сальвадор	Камбоджа
18	Таджикистан	Єгипет	Бангладеш	Бутан
19	Вануату	Іран	Боснія і Герцеговина	Гватемала

Продовження дод. Ж

№ в інтервалі останніх 50-ти позицій рейтингів	Вибірка країн світу за рівнем ВВП на душу населення, місця у рейтингу 137-186	Вибірка країн світу за індексом процвітання, місця у рейтингу 100-149	Вибірка країн світу за індексом конкурентоспроможності, місця у рейтингу 89-138	Вибірка країн світу за глобальним індексом інновацій, місця у рейтингу 79-128
20	Сенегал	Зімбабве	Габон	Малаві
21	Непал	Габон	Ефіопія	Уганда
22	Чад	Венесуела	Кабо-Верде	Еквадор
23	Йомен	Мозамбік	Киргизстан	Гондурас
24	Малі	Кот-д'Івуар	Сенегал	Гана
25	Бенін	Мадагаскар	Уганда	Киргизстан
26	Уганда	Сьєра-Леоне	Гана	Сальвадор
27	Руанда	Того	Єгипет	Танзанія
28	Соломонові Острови	Камерун	Танзанія	Сенегал
29	Зімбабве	Бенін	Парагвай	Єгипет
30	Ефіопія	Свазіленд	Замбія	Кот-д'Івуар
31	Афганістан	Конго	Камерун	Болівія
32	Кірібаті	Коморські Острови	Лесото	Ефіопія
33	Гаїті	Ефіопія	Болівія	Мадагаскар
34	Буркіна-Фасо	Ліберія	Пакистан	Малі
35	Гвінея-Бісау	Малі	Гамбія	Алжир
36	Сьєрра-Леоне	Нігерія	Бенін	Нігерія
37	Гамбія	Лівія	Малі	Непал
38	Південний Судан	Нігер	Зімбабве	Нікарагуа
39	Того	Гвінея	Нігерія	Бангладеш
40	Коморські Острови	Пакистан	Мадагаскар	Камерун

Закінчення дод. Ж

№ в інтервалі останніх 50-ти позицій рейтингів	Вибірка країн світу за рівнем ВВП на душу населення, місця у рейтингу 137-186	Вибірка країн світу за індексом процвітання, місця у рейтингу 100-149	Вибірка країн світу за індексом конкурентоспроможності, місця у рейтингу 89-138	Вибірка країн світу за глобальним індексом інновацій, місця у рейтингу 79-128
41	Мадагаскар	Бурунді	Демократична Республіка Конго	Пакистан
42	Еритрея	Ангола	Венесуела	Венесуела
43	Гвінея	Мавританія	Ліберія	Бенін
44	Мозамбик	Ірак	Сьєрра-Леоне	Буркіна-Фасо
45	Малаві	Чад	Мозамбик	Бурунді
46	Нігер	Демократична Республіка Конго	Малаві	Нігер
47	Ліберія	Судан	Бурунді	Замбія
48	Бурунді	Центрально-Африканська Республіка	Чад	Того
49	Демократична Республіка Конго	Афганістан	Мавританія	Гвінея
50	Центрально-Африканська Республіка	Ємен	Йомен	Йомен

Додаток И

SWOT-АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ «ХМАР» [191-а]

Переваги	Недоліки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Масштабування сервісів відповідно до міри необхідності. 2. Можливість користувачів швидко отримати доступ до нових сервісів. 3. Скорочення або відсутність капітальних витрат на ІТ; їх заміщують операційні витрати. 4. Гнучка система оплати сервісів — за необхідністю. 5. Передання відповідальності провайдеру або поділ відповідальності з ним. 6. Простота використання мобільних пристроїв 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Втрата контролю над активами ІТ. 2. Складність інтеграції сервісів, особливо тих, які надаються різними провайдерами. 3. Відсутність юридичної бази при наявності потреби у чітко регульованих відносинах. 4. Необхідність проведення регулярних аудитів. 5. Високі вимоги до ІТ-грамотності користувачів. 6. Залежність від якості зв'язку та наявності <i>Internet</i>
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Контроль діяльності за наданням ІТ-послуг та інвестицій в ІТ. 2. Можливість спробувати, раніше, ніж використати. 3. Прозорість складу сервісів і правил роботи з ними. 4. Використання перевірених рішень. 5. Високий рівень безпеки, який забезпечується провайдером. 6. Налагодження процесу управління змінами 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Втрата контролю за сервісами ІТ. 2. Залежність від провайдера. 3. Складність заміни провайдера. 4. Зниження рівня безпеки. 5. Зниження гнучкості. 6. Суттєві ризики недодержання правил роботи з сервісами

ВИХІДНІ ДАННІ ДЛЯ АНАЛІЗУ АСИМЕТРИЧНОСТІ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА

State	Index of Globalization KOF								Legatum prosperity index, LPI							
	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009
Afghanistan	181	184	184	178	180	178			148	141	137	139	140			
Albania	88	102	86	78	78	88	94	103	74	83	84	83	92			
Algeria	115	117	117	103	95	104	120	112	111	96	97	99	100	88	79	96
American Samoa	195															
Andorra	193															
Angola	160	151	142	139	141	134	141	94	141	133	132	133	129			
Antigua and Barbuda	119	110	108	121	114	108	97	45								
Argentina	87	85	80	79	77	72	70	63	49	47	46	45	41	39	41	38
Armenia	79	83	98	94	97	102	96	81	99	93	95	95	98			
Aruba	150	144	143	144	143	119	133									
Australia	21	21	19	21	21	22	19	26	6	7	7	7	4	3	4	6
Austria	4	4	4	4	4	2	2	5	15	16	15	15	16	14	14	15
Azerbaijan	85	87	89	86	83	82	95	102	103	71	79	81	94			
Bahamas	96	94	97	105	113	115	107	83								
Bahrain	43	43	40	46	42	42	41	41	67							
Bangladesh	148	152	153	156	154	157	153	149	114	103	104	103	103	95	96	87
Barbados	89	90	84	93	85	96	87	76								

Belarus	72	72	75	92	105	118	109	115	98	63	53	58	54	50	54	85
Belgium	3	3	2	1	1	1	1	1	16	18	17	17	17	17	16	13
Belize	127	115	119	120	123	117	103	96	81	64	58	65	65	56	56	52
Benin	147	156	151	143	142	140	147	139	128	109	108	113	119			
Bermuda	176	171	170	171	169											
Bhutan	162	185	185	181	181	180	175									
Bolivia	92	100	100	100	101	95	100	99	79	84	87	86	95	85	82	73
Bosnia and Herzegovina	55	50	50	60	62	62	58	43		86	91	97	99			
Botswana	136	129	138	129	107	106	106	109	54	77	75	72	70	67	57	56
Brazil	75	77	76	76	74	78	75	79	52	54	49	46	44	42	45	41
Brunei Darussalam	51	57	55	77	80	68	101									
Bulgaria	30	31	39	40	38	32	32	39	57	51	48	49	48	48	46	46
Burkina Faso	131	142	147	141	140	147	144	134	112	107	103	112	112			
Burundi	185	180	177	175	174	170	169	156	140	138	139	138	137			
Cabo Verde	114	139	136	133	136	135	154	128								
Cambodia	151	119	118	125	131	127	116	123	91	112	112	110	107	94	95	93
Cameroon	10	147	141	136	137	139	143	132	127	116	115	115	115	99	102	100
Canada	145	12	12	13	15	13	7	8	5	6	5	3	6	6	7	7
Cayman Islands	184	175	176			169										
Central African Republic	175	173	173	168	173	172	170	153	147	142	142	141	142	110	108	101

Продовження дод. К

State	Index of Globalization KOF								Legatum prosperity index, LPI							
	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009
Chad	170	168	166	159	152	156	149	140	144	139	141	142	139			
Channel Islands	196															
Chile	39	39	37	35	36	33	34	37	31	33	33	35	34	31	32	36
China	73	75	72	73	73	73	63	91	90	52	54	51	55	52	58	75
Colombia	76	80	77	102	86	79	78	92	72	68	66	67	69	61	65	65
Comoros	187	183	183	179	179	176	174		131							
Congo	159	138	150	113	112	148	158	137	130	127	122	118	120			
Congo (Democratic Republic of the)	134	161	129	167	171	173	168	157	145	137	140	140	141			
Costa Rica	68	66	66	63	59	61	49	53	29	34	34	31	37	34	33	32
Côte d'Ivoire	121	113	115	104	126	111	110	118	123	118	121	131	126			
Croatia	35	32	33	33	32	31	29	25	43	53	50	53	50	41	38	35
Cuba	129	136	109	118	122	114	112									
Cyprus	14	16	13	11	11	20	21	19	33	39	40	37	30			
Czech Republic	17	13	16	15	13	12	12	11	27	26	29	29	28	26	24	25
Denmark	7	7	6	6	7	6	6	7	9	3	4	6	2	2	2	4
Djibouti	120	112	116	115	117	120	129		113	120	119	120	121			
Dominica	163	155	160	161	157	146	135			76	72	70	81			
Dominican Republic	54	68	69	69	92	90	67	68	63					72	68	54

[illegible]

Продовження дод. К

State	Index of Globalization KOF								Legatum prosperity index, LPI							
	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009
Guatemala	80	70	71	71	68	70	77	86	86	87	90	90	97	84	81	67
Guinea	140	140	145	149	138	130	150		138	131	133	135	127			
Guinea-Bissau	168	176	168	147	146	161	163	146								
Guyana	128	111	113	110	103	83	79	66	80							
Haiti	158	158	158	172	172	165	164	141		140	135	134	138			
Honduras	78	81	79	68	64	69	62	67	92	104	105	96	96	87	85	66
Hong Kong, China (SAR)									23	20	20	19	18	19	20	18
Hungary	9	11	9	9	8	8	10	10	47	45	39	41	39	36	34	28
Iceland	50	47	45	37	37	35	40	35	14	12	11	13	15	12	12	
India	107	109	112	107	110	116	111	122	104	99	102	106	101	91	88	45
Indonesia	84	86	91	90	87	84	86	100	61	69	71	69	63	70	70	61
Iran (Islamic Republic of)	154	154	155	158	156	160	162	145	118	106	107	101	102	97	92	94
Iraq	161	162	156	160	161				143	123	128	130	131			
Ireland	2	1	1	2	2	10	11	2	13	10	12	12	10	11	11	11
Isle of Man	199															
Israel	38	36	35	29	30	34	38	40	40	38	38	39	40	38	36	27
Italy	24	22	22	23	24	23	22	28	32	37	37	32	33	30	25	21
Jamaica	77	73	68	75	65	58	55	46	55	62	61	56	62	55	55	49

Japan	48	54	59	56	55	44	45	70	22	19	19	21	22	21	18	16
Jordan	47	46	43	42	40	38	36	36	89	88	82	88	77	65	74	80
Kazakhstan	94	76	82	82	76	77	73	72	82	56	55	47	46	46	50	76
Kenya	137	130	127	119	119	131	119	129	97	108	109	116	116	102	104	95
Kiribati	173	189	189	186	186	184	180									
Korea (Republic of)	60	62	60	61	60	54	57	59	35	28	25	26	27	24	27	26
Korea, Dem. Rep.	204															
Kuwait	49	45	41	41	39	57	47	52	71	36	36	33	38	35	31	53
Kyrgyzstan	91	99	87	88	88	86	82	84	77	66	74	80	88			
Lao People's Democratic Republic	188	188	187	184	184	181	177		102	95	93	92	82			
Latvia	40	40	42	44	50	41	37	34	37	40	44	48	47	51	47	37
Lebanon	63	60	52	49	56	56	52	29	105	98	101	98	85	82	84	86
Lesotho	146	126	132	127	148	145	148	133	115							
Liberia	166	163	181	180	177	177			133	132	131	127	130			
Libya	126	146	144	117	106	98	128		136							
Liechtenstein	200															
Lithuania	29	35	34	36	48	36	33	31	42	41	42	43	43	44	42	
Luxembourg	18	15	15	14	12	14	14	9	12	13	16	10	11			
Macao, China	157	150	149	155	153	150	142	130								
Macedonia	93	74	74	70	71	65	65	89	53	65	69	79	75	76	72	59
Madagascar	149	157	162	148	145	144	151	143	124							

Продовження дод. К

State	Index of Globalization KOF										Legatum prosperity index, LPI									
	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007
Malawi	135	145	154	146	155	151	140	136			110	122	118	119	105					
Malaysia	25	26	24	27	29	37	35	33			38	44	45	44	45	43	43	39		
Maldives	169	166	169	152	150	154	145	101												
Mali	139	132	128	128	134	138	132	131			134	111	113	111	104	90	93	82		
Malta	37	33	31	31	31	30	30	24			24	23	23	25	25					
Marshall Islands	202																			
Mauritania	123	127	133	140	120	112	146	121			142	121	124	125	122					
Mauritius	58	52	54	62	58	47	44	48			30									
Mexico	71	71	70	74	70	75	71	65			65	67	64	59	61	53	53	43		
Micronesia (Federated States of)	189																			
Moldova (Republic of)	65	65	62	58	67	63	60	62			96	92	89	89	84	79	86	78		
Monaco	201																			
Mongolia	90	84	92	85	93	105	108	111			76	59	52	57	59	60	60	50		
Montenegro	59	48	49	45	43	46					58	60	65	71	57					
Morocco	57	51	61	65	66	67	72	77			101	79	85	82	73	71	62	83		
Mozambique	124	131	130	132	121	122	115	107			122	119	120	121	124	103	103	91		
Myanmar	178	177	178	177	176	186	181	158												
Namibia	98	79	96	91	89	89	90	82			68	94	88	93	83	80	71	63		

Nepal	164	165	163	164	165	162	161	150	94	89	96	102	108	93	91	90
Netherlands	1	2	3	3	3	3	3	3	7	8	9	9	8	9	9	8
Netherlands Antilles	194					175	171									
New Caledonia	155	148	146	142	144	142	136	117								
New Zealand	28	28	28	28	27	25	25	12	1	4	3	5	5	4	5	10
Nicaragua	97	96	93	97	91	97	91	95	69	85	76	73	91	86	87	72
Niger	138	153	157	165	164	168	165	155	137	114	114	109	114			
Nigeria	103	97	90	67	81	91	93	108	135	125	125	123	123	104	106	98
Northern Mariana Islands	203															
Norway	13	18	20	20	20	19	20	21	2	1	1	1	1	1	1	5
Oman	69	67	73	66	63	66	76	71	70							
Pakistan	104	107	114	106	108	109	104	116	139	130	127	132	132	107	109	99
Palau	130	125	131	138	139											
Palestine, State of																
Panama	53	49	47	51	46	45	48	42	39	46	41	40	42	37	40	42
Papua New Guinea	118	118	106	134	132	129	131	138								
Paraguay	74	78	81	84	82	87	88	93	73	81	70	68	68	57	67	57
Peru	62	59	53	55	52	55	61	69	64	82	78	75	72	68	73	64
Philippines	83	88	83	87	84	85	84	85	60	74	67	66	67	66	64	55
Poland	23	23	25	26	25	28	23	30	34	29	31	34	32	28	29	29
Portugal	12	8	8	8	9	9	8	15	25	27	27	27	26	25	26	22

State	Index of Globalization KOf								Legatum prosperity index, LPI							
	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009
Puerto Rico	100															
Qatar	31	38	36	39	49	43	43	60	46							
Romania	36	37	38	38	34	39	39	44	50	50	60	55	60	58	51	48
Russian Federation	45	53	56	48	47	52	42	61	95	58	68	61	66	59	63	69
Rwanda	144	141	152	151	160	158	159	154	88	101	99	105	111	98	98	
Saint Kitts and Nevis	167	164	161	153	149	149	139									
Saint Lucia	132	128	126	131	135	126	125									
Saint Vincent and the Grenadines	165	159	148	157	158	143	130									
Samoa	111	103	101	135	104	101	85	58								
San Marino	205															
Sao Tome and Principe	183	178	175	173	175	171	172									
Saudi Arabia	52	58	48	50	61	71	74	75	85	42	47	50	52	49	49	81
Senegal	99	98	107	101	96	110	114	114	106	100	106	104	118	92	94	84
Serbia	46	56	63	53	45	49	51		66	73	77	76	79			
Seychelles	52	122	122	122	125	121	113	73								
Sierra Leone	153	134	139	163	163	164	155	148	125	124	134	129	128			
Singapore	6	5	5	5	5	18	17	14	19	17	18	18	19	16	17	23

Продовження дод. К

State	Index of Globalization KOf										Legatum prosperity index, LPI									
	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2009	2009	2009	2009
Trinidad and Tobago	67	64	65	83	79	81	83	80	45	43	43	42	51	47	44	40				
Tunisia	81	82	78	72	72	64	66	64	93	97	92	91	78	54	48	68				
Turkey	44	44	46	43	41	59	56	57	78	78	86	87	89	75	80	70				
Turkmenistan	172	167	165	170	167	159	156													
Uganda	133	133	134	130	129	137	138	135	116	115	111	114	117	100	99	62				
Ukraine	41	42	44	47	44	53	46	47	107	70	63	64	71	74	69					
United Arab Emirates	33	29	30	32	33	40	64	49	41	30	28	28	29	27	30	47				
United Kingdom	20	19	17	12	14	21	24	27	10	15	13	16	13	13	13	12				
United States	34	34	32	34	35	27	27	38	17	11	10	11	12	10	10	9				
Uruguay	56	55	51	52	51	48	53	50	28	32	30	30	31	29	28	33				
Uzbekistan	152	149	159	174	170	153	152			57	57	63	64	64	76	92				
Vanuatu	156	143	182	123	128	132	121	87												
Venezuela (Bolivarian Republic of)	102	105	104	116	115	99	99	97	121	105	100	78	80	73	75	74				
Viet Nam	116	120	124	126	130	125	124	127	75	55	56	62	53	62	61	77				
Virgin Islands	207																			
West Bank and Gaza	180	174	174	176	178	174														
Yemen	141	124	123	137	133	136	134	144	149	135	138	136	134	106	105	102				
Zambia	110	108	103	89	102	94	92	105	108	113	110	107	110	101	101	89				
Zimbabwe	122	114	111	111	116	123	127	125	119	128	123	124	135	109	110	104				

State	Global competitiveness index, GCI								Global Innovation Index, GII							
	2016–2015	2015–2014	2014–2013	2013–2012	2012–2011	2011–2010	2010–2009	2009–2008	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010–2009	2009–2008
Afghanistan																
Albania	80	97	95	89	78	88	96	108	92	87	94	93	90	80	81	121
Algeria	87	79	100	110	87	86	83	99	113	126	133	138	124	125	121	108
American Samoa																
Andorra																
Angola		140	142		139	138			120	135	135	135	135			
Antigua and Barbuda																
Argentina	104	104	104	94	85	87	85	88	81	72	70	56	70	58	75	84
Armenia	79	85	79	82	92	98	97	97	60	61	65	59	69	69	82	104
Aruba																
Australia	22	22	21	20	20	16	15	18	19	17	17	19	23	21	18	22
Austria	19	21	16	16	19	18	17	14	20	18	20	23	22	19	21	15
Azerbaijan	37	38	39	46	55	57	51	69	85	93	101	105	89	88	57	57
Bahamas																
Bahrain	48	44	43	35	37	37	38	37	57	59	62	67	41	46	40	34
Bangladesh	106	109	110	118	108	107	106	111	117	129	129	130	112	97	120	111
Barbados	72	55	47	44	42	43	44	47		37	41	47			50	53
Belarus									79	53	58	77	78			
Belgium	17	18	17	17	15	19	18	19	23	25	23	21	20	24	17	18

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Продовження дод. К

State	Global competitiveness index, GCI								Global Innovation Index, GII							
	2016– 2015	2015– 2014	2014– 2013	2013– 2012	2012– 2011	2011– 2010	2010– 2009	2009– 2008	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010– 2009	2009– 2008
Jordan	63	64	68	64	71	65	50	48	82	75	64	61	56	41	58	55
Kazakhstan	53	50	50	51	72	72	67	66	75	82	79	84	83	84	63	72
Kenya	96	90	96	106	102	106	98	93	80	92	85	99	96	89	83	78
Kiribati																
Korea (Republic of)	26	26	25	19	24	22	19	13	11	14	16	18	21	16	20	6
Korea, Dem. Rep.																
Kuwait	38	40	36	37	34	35	39	35	67	77	69	50	55	52	33	30
Kyrgyzstan	111	108	121	127	126	121	123	122	103	109	112	117	109	85	104	122
Lao People's Democratic Republic	93	93	81										138			
Latvia	49	42	52	55	64	70	68	54	34	33	34	33	30	36	44	60
Lebanon	101	113	103	91	89	92			70	74	77	75	61	49		
Lesotho	120	107	123	137	135	128	107	123		118	117	124	116		93	128
Liberia	131		128	111												
Libya		126	108			100	88	91							109	119
Liechtenstein																
Lithuania	35	41	48	45	44	47	53	44	36	38	39	40	38	40	39	42
Luxembourg	20	19	22	22	23	20	21	25	12	9	9	12	11	17	15	17

[illegible]

State	Global competitiveness index, GCI								Global Innovation Index, GII							
	2016– 2015	2015– 2014	2014– 2013	2013– 2012	2012– 2011	2011– 2010	2010– 2009	2009– 2008	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010– 2009	2009– 2008
Nepal	98	102	117	125	125	130	125	126	115	135	136	128	113		130	124
Netherlands	4	8	8	5	7	8	10	8	9	4	5	4	6	9	8	10
Netherlands Antilles																
New Caledonia																
New Zealand	13	17	18	23	25	23	20	24	17	15	18	17	13	15	9	27
Nicaragua	103	99	99	108	115	112	115	120	116	130	125	115	105	110	117	114
Niger									124	134	131	131	140	122		
Nigeria	127	127	120	115	127	127	99	94	114	128	110	120	123	96	96	70
Northern Mariana Islands																
Norway	11	11	11	15	16	14	14	15	22	20	14	16	14	18	10	14
Oman	66	46	33	32	32	34	41	38	73	69	75	80	47	57	65	52
Pakistan	122	129	133	124	118	123	101	101	119	131	134	137	133	105	103	93
Palau																
Palestine, State of																
Panama	42	48	40	40	49	53	59	58	68	62	52	86	87	77	66	67
Papua New Guinea																
Paraguay	117	120	119	116	122	120	124	124	94	88	89	100	84	74	127	118

[illegible]

State	Global competitiveness index, GCI								Global Innovation Index, GII							
	2016– 2015	2015– 2014	2014– 2013	2013– 2012	2012– 2011	2011– 2010	2010– 2009	2009– 2008	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010– 2009	2009– 2008
Singapore	2	2	2	2	2	3	3	5	6	7	7	8	3	3	7	5
Slovakia	65	75	78	71	69	60	47	46	37	36	37	36	40	37	37	35
Slovenia	56	70	62	56	57	45	37	42	32	28	28	30	26	30	26	36
Solomon Islands																
Somalia																
South Africa	47	56	53	52	50	54	45	45	54	60	53	58	54	59	51	43
South Sudan																
Spain	32	35	35	36	36	42	33	29	28	27	27	26	29	32	30	28
Sri Lanka	71	73	65	68	52	62	79	77	91	85	105	98	94	82	79	58
Sudan										141	143	141	141	124		
Suriname		110	106	114	112		102	103							80	110
Swaziland		123	124	135	134	126				123	127	104	82	101		
Sweden	6	10	6	4	3	2	4	4	2	3	3	2	2	2	2	3
Switzerland	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	4	7
Syrian Arab Republic					98	97	94	78				134	132	115	132	94
Taiwan	14	14	12	13	13	13	12	17							25	16
Tajikistan	77	91		100	105	116	122	116	86	114	137	101	108	116	115	112

[illegible]

Закінчення дод. К

State	Global competitiveness index, GCI								Global Innovation Index, GII							
	2016– 2015	2015– 2014	2014– 2013	2013– 2012	2012– 2011	2011– 2010	2010– 2009	2009– 2008	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010– 2009	2009– 2008
West Bank and Gaza																
Yemen	138	142	145	140	138				128	137	141	142	139	123		
Zambia	118	96	93	102	113	115	112	112	125	124	121	118	107	114	111	96
Zimbabwe	126	124	131	132	132	136	132	133		133	130	132	115	119	131	126

МЕТОДИКА ВИМІРУ ПРОЦЕСІВ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА

Назва індексу	Організація, за методикою якої розраховується індекс	Джерело даних за станом останнього обстеження (назва документау)	Кількість країн у рейтингу за станом останнього обстеження	Зміст та склад індексу
УЗАГАЛЬНЮЮЧІ ІНТЕГРАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ				
I. Інтегральний індекс виміру рівня глобалізації країн				
<i>Index of Globalization KOF</i> ; Індекс глобалізації KOF. Розраховується з 2002, щорічний	Швейцарський економічний інститут (<i>KOF Swiss Economic Institute</i> ; інша назва Інститут дослідження бізнесу (<i>KOF Konjunkturforschungssstelle der ETH Zurich</i>))	<i>The Index of Globalization 2017</i> [402]	193	Відображає ступінь включення країн в процеси глобалізації. Визначається за трьома інтеграційними «пулами»: економічним, політичним і соціальним; обчислюється як сума цих трьох індексів, зважених за відповідними коефіцієнтами
II. Інтегральний індекс виміру розвитку глобалізованого суспільства				
<i>Legatum Prosperity Index</i> ; Індекс процвітання. Розраховується з 2006 р., щорічний	Аналітичний центр <i>Legatum Institut</i> (Лондон)	<i>The Legatum Institute: The Legatum Prosperity Index 2016</i> [403]	149	Є оцінкою світового багатства і благополуччя; відображає різні аспекти життя суспільного добробуту (економіка, підприємництво, управління, освіта, охорона здоров'я, безпека, особиста свобода, соціальний капітал); розраховується на основі даних ООН, <i>Світового банку</i> , <i>Світової організації торгівлі</i> , <i>Gallup</i> , <i>Economist Intelligence Unit</i> , <i>IDC</i> , <i>Pyramid Research</i> та інших інститутів.

Назва індексу	Організації, за методикою якої розраховується індекс	Джерело даних за станом останнього обстеження (назва документау)	Кількість країн у рейтингу за станом останнього обстеження	Зміст та склад індексу
ІНТЕГРАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА РІЗНИМИ СФЕРАМИ				
1. Оцінка процесів в сфері економіки: інтегральний індекс виміруглобальної конкурентоспроможності				
<i>The Global Competitiveness Index, GCI</i> , Індекс глобальної конкурентоспроможності Розраховується з 2004 р. щорічний	Всесвітній економічний форум, ВЕФ (<i>World Economic Forum, WEF</i>)	<i>World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2017–2018</i> [409]	138	Визначає національну конкурентоспроможність за 12 контрольними показниками: інституції; інфраструктура; макроекономічне середовище; охорона здоров'я і початкова освіта; вища освіта і професійна підготовка; ефективність ринку товарів; ефективність ринку праці; розвиток фінансового ринку; технологічна готовність; розмір ринку; відповідність бізнесу сучасним вимогам; інновації.
2. Оцінка процесів в технологічній сфері: інтегральний індекс виміруінновацій				
<i>Global Innovation Index, GI</i> , Глобальний інноваційний індекс. Розраховується з 2007 р. щорічний	Бізнес-школа INSEAD спільно з India's Confederation Industry; з 2013 р. — за участі Всесвітньої організації інтелектуальної власності (<i>World Intellectual Property Organization, WIPO</i>), Корнельського університету (<i>Jonhson Cornell University</i>) та міжнародної бізнес-школи «Insead».	<i>Cornell University, INSEAD, WIPO: Global Innovation Index 2017. Innovation Feeding the World</i> [405]	127	Визначає ступінь інноваційності держав. Розраховується на основі двох субіндексів: інноваційного вихідного індексу (<i>Innovation Input Sub-Index</i>), за допомогою якого оцінюються ресурси інноваційного розвитку, та інноваційного вихідного індексу (<i>Innovation Output Sub-Index</i>), який дозволяє оцінити результати. Вони, в свою чергу, складаються з 7-ми субіндексів: інститути (політичне середовище, законодавче та бізнес-

					середовище), людський капітал, дослідження та розробки, інфраструктура, розвиненість ринку (кредитування, інвестиції та рівень конкуренції); розвиненість бізнесу (знання працівників, сприйняття знань, інноваційні зв'язки), застосування знань і технологій, креативний вихід (нематеріальні активи, он-лайн творчість, творчі товари та послуги).
3. Оцінка процесів у соціальній і духовно-культурній сфері: інтегральний індекс виміру людського розвитку					
<i>Human Development Index, HDI</i> ; Індекс людського розвитку, ЦІР; до 2013 р. «Індекс розвитку людського потенціалу»; в деяких перекладах застосовується назва «Індекс гуманітарного розвитку», ПР. Розраховується з 1990 р. щорічний	Організація Об'єднаних Націй, ООН	<i>United Nations Development Programme: Human Development Report 2016. Human Development for Everyone</i> [406]	188	Використовується для порівняльної оцінки людського розвитку на основі трьох груп показників: тривалості життя (залежить від екологічної обстановки, рівня розвитку медицини та ін.; рівня грамотності населення (базується на показниках поширеності і доступності освітніх установ, якості освіти в країні, розвитку освітньої інфраструктури та ін.); рівня добробуту населення (залежить від рівня доходів, продуктивності праці, рівня цін в державі, інфляції та ін.).	
4 Оцінка процесів у сферах політики та функціонування державних інститутів:					
інтегральний індекс виміру «державної дієздатності»					
<i>Fragile States Index</i> ; Рейтинг крихких держав; до 2014 р. <i>Failed States Index</i> — Рейтинг невіддатливих держав. Розраховується з 2005 р. щорічний.	Фонд миру	<i>The Fund for Peace: Fragile States Index 2017</i> [407]	178	Оцінює здатність уряду контролювати цілісність території, а також демографічну, політичну та економічну ситуацію в країні за такими складниками: демографічний тиск (визначається густиною населення та наявністю противоріч	

Назва індексу	Організація, за методикою якої розраховується індекс	Джерело даних за станом останнього обстеження (назва документау)	Кількість країн у рейтингу за станом останнього обстеження	Зміст та склад індексу
				етнічних груп); рівень еміграції; рівень економічної нерівності; економічне становище; криміналізація держави; роздрітненість у силових структурах й еліті; переміщення біженців усередині країни; зростання реваншистських настроїв; кількість послуг держави; дотримання законів і прав людини; зовнішнє втручання (ризики іноземного втручання в політичні й військові су-перечки, а також залежність від зовнішнього фінансування).
5. Оцінка процесів у сфері природокористування: інтегральний індекс виміру екологічної ефективності				
<i>Environmental Performance Index. EPI</i> ; Індекс екологічної ефективності. Розраховується 2006 р. складається 1 раз на 2 роки	Центр екологічної політики та права Йельського університету (<i>Yale Center for Environmental Law and Policy</i>),	<i>Yale Center for Environmental Law and Policy: The Environmental Performance Index 2016</i> [408]	180	Відображає стан екології та управління природними ресурсами країн. Розраховується на основі 22-х показників у 10-ти категоріях.

Додаток М

ІМПОРТ ВХІДНИХ ДАНИХ ТА ЇХ НОРМУВАННЯ

```
import numpy as np

# функція опрацювання даних, виділення заголовків, запис даних у масив
def get_data():

    source = [row.strip().split(';') for row in file('products123_1.csv')]
    names = [row[0].decode('UTF-8') for row in source[1:]]
    data = [map(float, row[1:]) for row in source[1:]]

    return names, norm(data)

# функція нормування даних, результат якої буде передаватися у інший файл
def norm(data):

    matrix = np.array(data, 'f')
    len_val = len(matrix[1, :])

    for i in range(len_val):
        local_min = matrix[:, i].min()

        if local_min != 0.0:
            matrix[:, i] -= local_min

    local_max = matrix[:, i].max()
    if local_max != 0.0:
        matrix[:, i] /= local_max
    return matrix.tolist()

if __name__ == '__main__':
    get_data()
```

*Додаток Н***Побудова кластерів**

```
from collections import deque

import numpy
from scipy.cluster import *
from scipy.spatial.distance import cdist
from mpl_toolkits.mplot3d import Axes3D
import matplotlib.pyplot as plt
from mpl_toolkits.mplot3d import proj3d
from shared import get_data

# функція знаходження центрів
def kmeans_export(centroids, data, labels):
    """Export kmeans result"""

    res = [[] for i in xrange(len(centroids))]
    d = cdist(numpy.array(data), centroids, 'euclidean')
    for i, l in enumerate(d):
        res[l.tolist().index(l.min())].append((labels[i], data[i]))

    return res

# функція для малювання графіку
def kmeans_draw(clusters):

    colors = deque(['r', 'g', 'b', 'c', 'm', 'y', 'k'])
    fig = plt.figure()
```

Продовження додатку Н

```
ax = Axes3D(fig)
for cluster in clusters:
    color = colors.popleft()
    for name, coord in cluster:
        x, y, z = coord
        ax.plot3D([x], [y], [z], marker='o', c=color, label = name)
```

```
#x2, y2, _ = proj3d.proj_transform(2,2,2, ax.get_proj())
ax.set_xlabel(u'Legatum prosperity index')
ax.set_ylabel(u'Global competitiveness index')
ax.set_zlabel(u'Index of Globalization KOF')

plt.show()

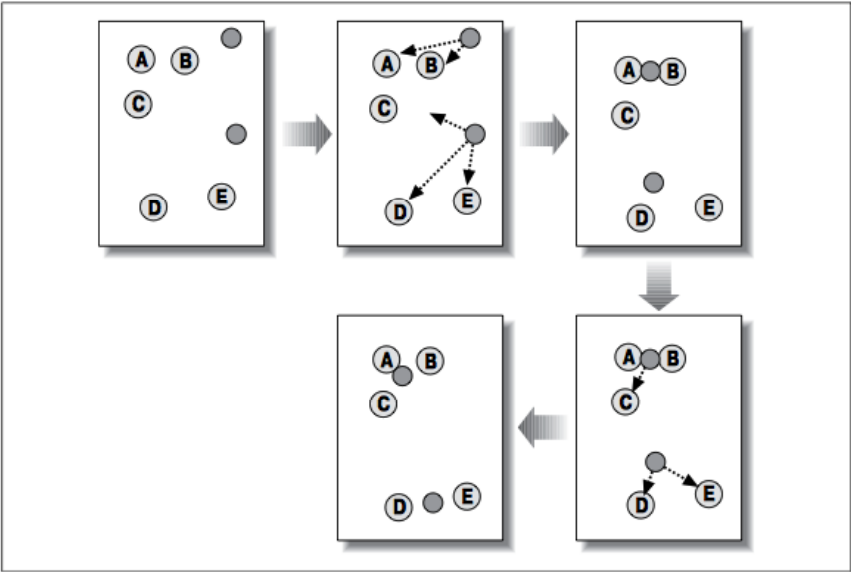
if __name__ == '__main__':
    names, data = get_data()

    centroids = vq.kmeans(numpy.array(data), 4, iter=200)[0]
    K_res = kmeans_export(centroids, data, names)

    kmeans_draw(K_res)
```

Додаток П

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ЕТАПІВ ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРІВ
ЗА МЕТОДОМ *k*-СЕРЕДНІХ

ЗВЕДЕНІ ПОКАЗНИКИ НОРМУВАННЯ ВІДПОВІДНО ДО КЛАСТЕРІВ

Кластери	Значення нормованого показника за KOF	Параметри центроїдів відповідно моделей (нормовані показники)				
		KOF — LPI- GCI	KOF — LPI — GII	KOF — LPI — HDI	KOF — LPI — FSI	KOF — LPI — EPI
1	0-0,2	0,13	0,23	0,1	0,92	0,11
2	0,21-0,38	0,34	0,48	0,31	0,68	0,33
3	0,39-0,72	0,53	0,56	0,53	0,39	0,55
4	0,72-1	0,82	0,83	0,81	0,24	0,89

Примітка. KOF — Index of Globalization; LPI — Legatum Prosperity Index; GCI — The Global Competitiveness Index; GII — Global Innovation Index; HDI — Human Development Index; FSI — Fragile States Index; EPI — Environmental Performance Index.

Додаток С

ЗАСТОСУВАННЯ НЕЧІТКОЇ ЛОГІКИ
ДО ВИЗНАЧЕННЯ ГЛОБАЛЬНОГО СТАТУСУ КРАЇН

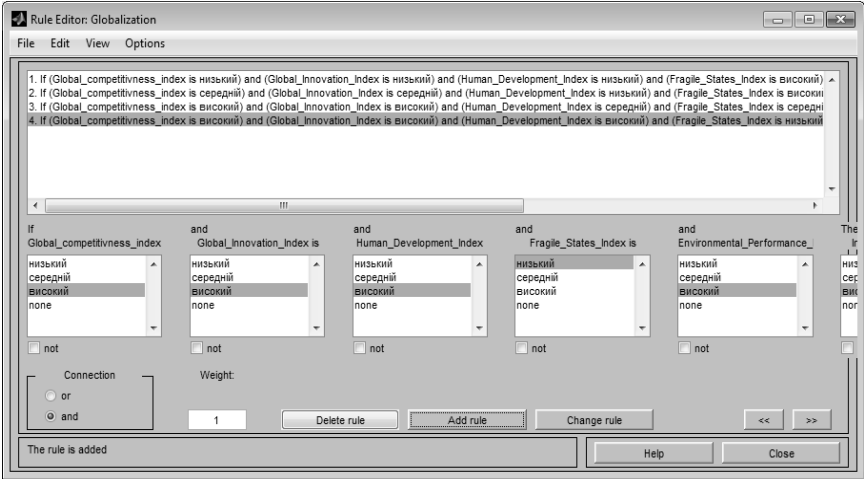

Рис. С.1. Створення правил для бази знань
про глобальний статус країн

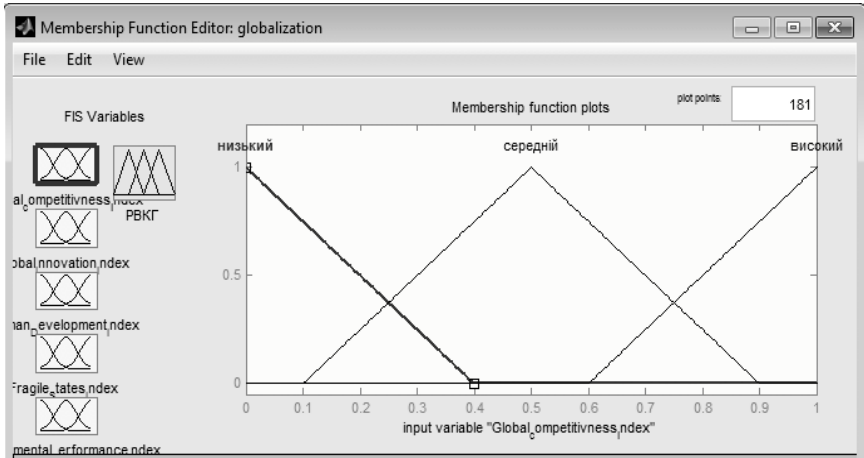

Рис. С.2. Приклад побудови трикутних функцій належності
лінгвістичної змінної *Global Competitiveness Index*

ІНДЕКС ГЛОБАЛЬНОГО СТАТУСУ КРАЇН

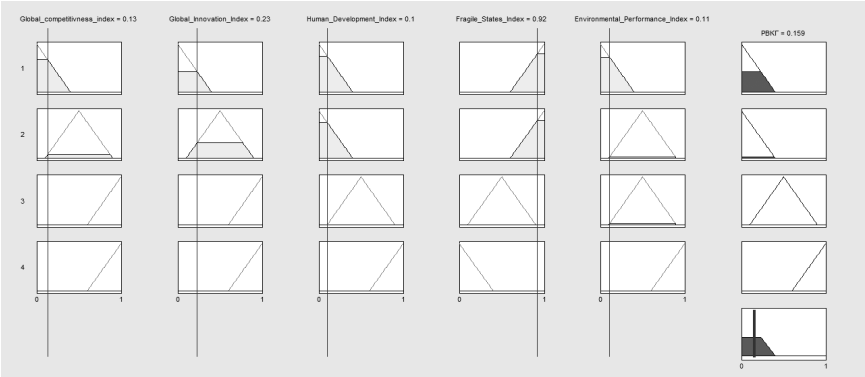

Рис. Т.1. Індекс глобального статусу для типового приставника кластеру 1

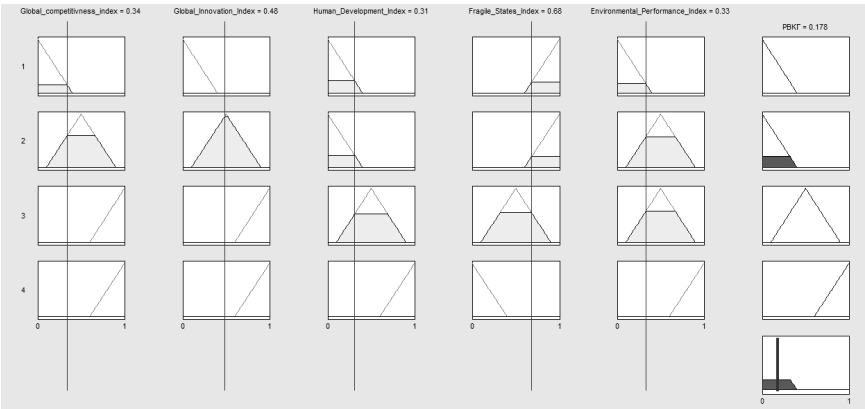

Рис. Т.2. Індекс глобального статусу для типового приставника кластеру 2

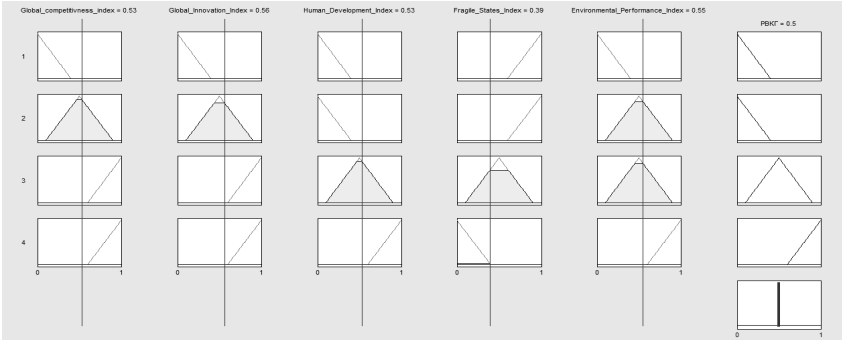

Рис. Т.3. Индекс глобального статусу для типового приставника кластеру 3

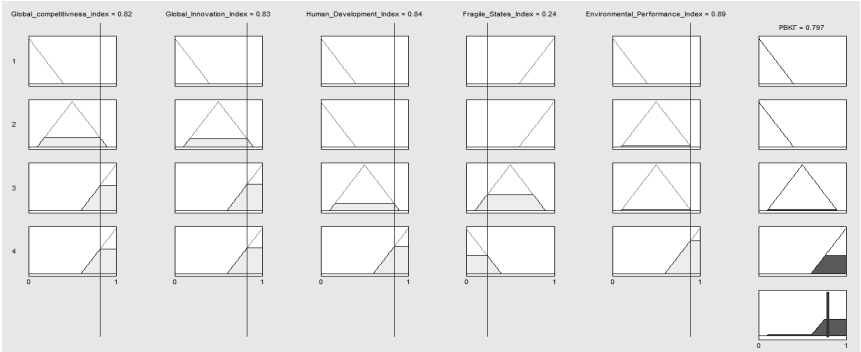

Рис. Т.4. Индекс глобального статусу для типового приставника кластеру 4

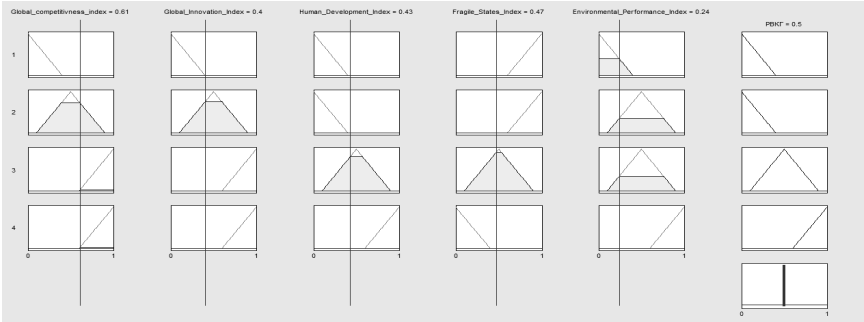

Рис. Т.5. Индекс глобального статусу для України (кластер 3)

РЕЙТИНГ КРАЇН І ТЕРИТОРІЙ ЗА РОЗМІРОМ ВАЛОВОГО
ВНУТРІШНЬОГО ПРОДУКТУ, млрд дол. США, 2015 р.

Місце	Країни	ВВП	Місце	Країни	ВВП	Місце	Країни	ВВП	Місце	Країни	ВВП
1.	США	77 845,1	50.	Катар	210,1	99.	Латвія	31,3	148.	Гвінея	6,6
2.	Китай	17 419,0	51.	Чехія	205,3	100.	Парагвай	30,9	149.	Сомалі	5,7
3.	Японія	10 354,8	52.	Перу	202,7	101.	Тринідад і Тобаго	28,9	150.	Бермуди	5,6
4.	Німеччина	4 601,5	53.	Румунія	199,0	102.	Замбія	27,1	151.	Ліхтенштейн	5,5
5.	Велика Британія	3 868,3	54.	В'єтнам	186,2	103.	Уганда	27,0	152.	Суринам	5,2
6.	Франція	2 988,9	55.	Бангладеш	172,9	104.	Естонія	26,5	153.	Мавританія	5,1
7.	Бразилія	2 829,2	56.	Кувейт	163,6	105.	Сальвадор	25,1	154.	Сьєрра-Леоне	4,8
8.	Італія	2 346,1	57.	Ангола	138,4	106.	Кіпр	23,2	155.	Чорногорія	4,6
9.	Індія	2 141,2	58.	Угорщина	138,3	107.	Афганістан	20,0	156.	Фіджі	4,5
10.	Росія	2 048,5	59.	Україна	131,8	108.	Непал	19,8	157.	Того	4,5
11.	Канада	1 860,6	60.	Марокко	110,0	109.	Гондурас	19,4	158.	Свазіленд	4,4
12.	Австралія	1 785,4	61.	Пуерто-Рико	103,1	110.	Боснія і Герцеговина	18,3	159.	Барбадос	4,4
13.	Південна Корея	1 454,7	62.	Екватор	100,9	111.	Габон	18,2	160.	Малаві	4,3

Місце	Країни	ВВП	Місце	Країни	ВВП	Місце	Країни	ВВП	Місце	Країни	ВВП
14.	Іспанія	1 410,4	63.	Словаччина	100,2	112.	Бруней	17,1	161.	Андорра	3,2
15.	Мексика	1 381,3	64.	Оман	81,8	113.	Ісландія	17,0	162.	Гайана	3,1
16.	Індонезія	1 294,7	65.	Шрі-Ланка	78,8	114.	Папуа — Нова Гвінея	17,0	163.	Бурунді	3,1
17.	Нідерланди	888,5	66.	Куба	77,1	115.	Камбоджа	16,8	164.	Мальдіви	3,1
18.	Туреччина	879,3	67.	Беларусь	76,1	116.	Грузія	16,5	165.	Фарерські Острови	2,6
19.	Саудівська Аравія	798,4	68.	Азербайджан	75,2	117.	Мозамбік	16,0	166.	Лесото	2,2
20.	Швейцарія	746,2	69.	Судан	73,8	118.	Ботсвана	15,8	167.	Ліберія	2,0
21.	Швеція	701,0	70.	Люксембург	64,9	119.	Сенегал	15,7	168.	Бутан	2,0
22.	Нігерія	571,1	71.	М'янма	64,3	120.	Екваторіаль на Гвінея	15,5	169.	Кабо-Верде	1,9
23.	Польща	568,5	72.	Домініканська Республіка	64,1	121.	Зімбабве	14,2	170.	ЦАР	1,7
24.	Аргентина	545,0	73.	Узбекистан	62,6	122.	Конго	14,2	171.	Беліз	1,7
25.	Бельгія	537,7	74.	Кенія	60,9	123.	Чад	14,0	172.	Джибуті	1,6
26.	Норвегія	531,5	75.	Гватемала	58,8	124.	Ямайка	14,0	173.	Сейшельські Острови	1,4
27.	Австрія	499,8	76.	Уругвай	57,5	125.	Південний Судан	13,3	174.	Тимор-Лешті	1,4

28.	Іран	436,9	77.	Хорватія	57,1	126.	Албанія	13,2	175.	Сент-Лусія	1,4
29.	Таїланд	425,3	78.	Болгарія	56,7	127.	Намібія	13,0	176.	Антигуа і Бар- буда	1,2
30.	ОАЕ	404,8	79.	Ефіопія	55,6	128.	Палестина	12,7	177.	Соломонові Острови	1,2
31.	Венесуела	399,5	80.	Макао	55,5	129.	Маврикій	12,6	178.	Гвінея-Бісау	1,0
32.	Колумбія	381,3	81.	Коста-Рика	49,6	130.	Буркіна Фасо	12,5	179.	Гренада	0,91
33.	Південна Африка	377,7	82.	Словенія	49,5	131.	Малі	12,0	180.	Гамбія	0,90
34.	Данія	350,1	83.	Туніс	48,6	132.	Монголія	12,0	181.	Сент-Кітс і Невіс	0,85
35.	Малайзія	342,4	84.	Литва	48,4	133.	Лаос	12,0	182.	Вануату	0,82
36.	Сінгапур	338,1	85.	Танзанія	48,1	134.	Нікарагуа	11,8	183.	Самоа	0,80
37.	Ізраїль	307,9	86.	Туркменістан	47,9	135.	Вірменія	11,6	184.	Сент-Вінсент	0,73
38.	Гонконг	305,7	87.	Панама	46,2	136.	Македонія	11,3	185.	Коморські Ос- трови	0,62
39.	Єгипет	290,9	88.	Ліван	45,7	137.	Малагаскар	10,6	186.	Домініка	0,52
40.	Філіппіни	286,5	89.	Сербія	43,9	138.	Мальта	9,6	187.	Тонга	0,43
41.	Фінляндія	284,8	90.	Лівія	41,1	139.	Бенін	9,6	188.	Сан-Томе і Прінсіпі	0,34
42.	Чилі	272,2	91.	Гана	38,6	140.	Таджикистан	9,2	189.	Мікронезія	0,32
43.	Ірландія	258,1	92.	Йомен	36,0	141.	Гаїті	8,7	190.	Палау	0,25
44.	Греція	243,6	93.	Кот-д'Івуар	34,3	142.	Нігер	8,2	191.	Кірибаті	0,17

Закінчення дод. У

Місце	Країни	ВВП	Місце	Країни	ВВП	Місце	Країни	ВВП	Місце	Країни	ВВП	Місце	Країни	ВВП
45.	Португалія	235,6	94.	Бахрейн	33,9	143.	Молдова		192.	Тувалу	0,04			
46.	Ірак	230,1	95.	Демократична Республіка Конго	33,1	144.	Руанда	8,0	193.	<i>Світ в цілому</i>	<i>77 845,1</i>			
47.	Казахстан	223,5	96.	Болівія	33,0	145.	Киргизстан	7,4						
48.	Алжир	217,9	97.	Камерун	32,1	146.	Косово	7,4						

Примітка. Розраховано за методикою World Bank [297]

Додаток Ф

**ПРОГНОЗНИЙ РЕЙТИНГ КРАЇН ЗА РОЗМІРОМ ВВП, РОЗРАХОВАНОГО
ЗА ПАРИТЕТОМ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ (ПКС)
(у постійних цінах 2014 року, виражених у доларах США) [247, с. 3]**

Місце	2014 р.		2030 р.		2050 р.	
	країна	ВВП за ПКС (дол. США за 2014 р.)	країна	Прогнозований розмір ВВП за ПКС (дол. США за 2014 р.)	країна	Прогнозований розмір ВВП за ПКС (дол. США за 2014 р.)
1	Китай	17632	Китай	36112	Китай	61079
2	США	17416	США	25451	Індія	42205
3	Індія	7277	Індія	17138	США	41384
4	Японія	4788	Японія	6006	Індонезія	12210
5	Німеччина	3621	Індонезія	5486	Бразилія	9164
6	Росія	3559	Бразилія	4996	Мексика	8014
7	Бразилія	3073	Росія	4854	Японія	7914
8	Франція	2587	Німеччина	4590	Росія	7575
9	Індонезія	2554	Мексика	3985	Нігерія	7345
10	Великобританія	2435	Великобританія	3586	Німеччина	6338
11	Мексика	2143	Франція	3418	Великобританія	5744
12	Італія	2066	Саудівська Аравія	3212	Саудівська Аравія	5488
13	Південна Корея	1790	Південна Корея	2818	Франція	5207
14	Саудівська Аравія	1652	Туреччина	2714	Туреччина	5102
15	Канада	1579	Італія	2591	Пакистан	4253

Закінчення дод. Ф

Місце	2014 р.		2030 р.		2050 р.	
	країна	ВВП за ПКС (дол. США за 2014 р.)	країна	Прогнозований розмір ВВП за ПКС (дол. США за 2014 р.)	країна	Прогнозований розмір ВВП за ПКС (дол. США за 2014 р.)
16	Іспанія	1534	Нігерія	2566	Єгипет	4239
17	Туреччина	1512	Канада	2219	Південна Корея	4142
18	Іран	1284	Іспанія	2175	Італія	3617
19	Австралія	1100	Іран	1914	Канада	3583
20	Нігерія	1058	Єгипет	1854	Філіппіни	3516
21	Таїланд	990	Таїланд	1847	Таїланд	3510
22	Єгипет	945	Пакистан	1832	В'єтнам	3430
23	Польща	941	Австралія	1707	Бангладеш	3367
24	Аргентина	927	Малайзія	1554	Малайзія	3327
25	Пакистан	884	Польща	1515	Іран	3224
26	Нідерланди	798	Філіппіни	1508	Іспанія	3099
27	Малайзія	747	Аргентина	1362	Південна Африка	3026
28	Філіппіни	695	В'єтнам	1313	Австралія	2903
29	Південна Африка	683	Бангладеш	1291	Колумбія	2785
30	Колумбія	642	Колумбія	1255	Аргентина	2455
31	Бангладеш	536	Південна Африка	1249	Польща	2422
32	В'єтнам	509	Нідерланди	1066	Нідерланди	1581

Додаток X

ДИНАМІКА ВВП УКРАЇНИ, 2002-2016 рр. [389]

Рік	Номинальний ВВП, млн грн			ВВП, млн USD		
	абсолютне значення	відхилення від попе- реднього року		абсолютне значення	відхилення від попереднього року	
		у сумі	у %		у сумі	у %
2002	225810	×	×	42393	×	×
2003	267344	+41534	+18,4	50133	+7740	+18,3
2004	345113	+77769	+29,1	64883	+14750	+29,4
2005	441452	+96339	+27,9	86142	+21259	+32,8
2006	544153	+102701	+23,3	107753	+21611	+25,1
2007	720731	+176578	+32,5	142719	+34966	+32,5
2008	948056	+227325	+31,5	179992	+37273	+26,1
2009	913345	-34711	-3,7	117228	-62765	-34,9
2010	1082569	+169224	+18,5	136419	+19192	+16,4
2011	1316600	+234031	+21,6	163160	+26740	+19,6
2012	1408889	+92289	+7,0	175781	+12622	+7,7
2013	1454931	+46042	+3,3	183310	+7529	+4,3
2014	1566728	+111797	+7,7	131805	-51505	-28,1
2015	1979458	+412730	+26,3	90615	-41190	-31,3
2016	2383182	+403724	+20,4	93270	+2655	+2,9

*Додаток Ц***ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИЙ БАЛАНС УКРАЇНИ, 2002–2016 рр. [391]**

Рік	Номінальний ВВП, млн грн	Експорт товарів і послуг		Імпорт товарів і послуг		Сальдо (експорт — імпорт)	
		сума, млн грн	у % до ВВП	сума, млн грн	у % до ВВП	сума, млн грн	у % до ВВП
2005	441452	227252	51,5	–223555	–50,6	+3697	+0,8
2006	544153	253707	46,6	–269200	–49,5	–15493	–2,8
2007	720731	323205	44,8	–364373	–50,6	–41168	–5,7
2008	948056	444859	46,9	–520588	–54,9	–75729	–8,0
2009	913345	423564	46,4	–438860	–48,0	–15296	–1,7
2010	1082569	549365	50,7	–580944	–53,7	–31579	–2,9
2011	1316600	707953	53,8	–779028	–59,2	–71075	–5,4
2012	1408889	717347	50,9	–835394	–59,3	–118047	–8,4
2013	1454931	681899	46,9	–805662	–55,4	–123763	–8,5
2014	1566728	770121	49,2	–834133	–53,2	–64012	–4,1
2015	1979458	1044541	52,8	–1084016	–54,8	–39475	–2,0
2016	2383182	1174625	49,3	–1323127	–55,5	–148502	–6,2

Додаток Ш

**ПРОГНОЗ РОЗМІРІВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ (% ВВП)
ЗА ВЕРСІЄЮ ACCA (Association of Chartered Certified Accountants) [394, с. 11]**

Країна	2011 р.	2016 р.	2017 р.	2020 р.	2025 р.	В середньому за період (2011 – 2025 рр.)
Світ в цілому	23,10	22,66	22,50	22,11	21,39	22,35
Австралія	12,82	11,40	11,09	10,24	8,89	10,85
Азербайджан	47,00	67,04	66,12	56,73	58,38	58,05
Бразилія	35,57	34,76	34,75	34,48	34,20	34,69
Болгарія	30,28	29,93	29,85	29,56	29,56	30,06
Канада	14,82	14,4	14,15	13,95	13,80	14,30
Китай	10,53	10,15	10,17	10,05	9,90	10,12
Естонія	27,78	28,48	28,40	28,09	26,46	27,83
Гонконг	14,39	14,20	14,14	13,88	13,65	14,05
Індія	18,62	17,22	16,55	15,70	13,60	16,35
Індонезія	17,34	16,53	16,49	16,24	16,17	16,51
Ірландія	14,74	14,17	13,59	13,57	12,78	13,84
Італія	26,24	26,32	26,50	26,56	26,37	26,37
Японія	10,22	10,08	9,89	9,42	7,86	9,50
Кенія	27,77	26,82	26,79	26,60	26,72	26,89
Латвія	25,45	24,57	24,17	23,21	20,79	23,61
Литва	27,87	26,27	26,01	25,54	25,79	26,23
Малайзія	28,83	23,24	22,90	21,90	21,00	23,60
Нігерія	50,73	48,37	47,70	46,99	46,11	47,93
Пакистан	32,50	31,78	31,99	32,41	33,89	32,46
Польща	24,59	23,68	23,42	22,95	22,13	23,33

Закінчення дод. Ш

Країна	2011 р.	2016 р.	2017 р.	2020 р.	2025 р.	В середньому за період (2011– 2025 рр.)
Росія	39,33	39,07	39,29	39,37	39,30	39,19
Сінгапур	11,57	12,54	12,88	13,36	14,06	12,86
Південна Африка	23,48	23,29	23,33	23,71	24,19	23,59
Шрі-Ланка	39,50	37,76	37,33	36,46	34,85	37,13
Туреччина	27,43	25,72	24,95	23,85	21,55	24,70
Україна	45,16	45,96	46,12	46,10	45,98	45,84
Велика Британія	11,83	11,47	11,29	11,19	10,83	11,33
США	8,20	7,78	7,69	7,42	6,94	7,59

Додаток Щ

ІНДЕКС ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
ЗА ВЕРСІЄЮ WORLD ECONOMIC FORUM, 2017–2018: ПОЗИЦІЇ УКРАЇНИ [409]

Позиції України за основними складовими GCI	2014–2015	2015–2016	2016–2017	2017–2018
Основні вимоги	87	101	102	96
<i>Інституції</i>	130	130	129	118
Державні установи:	141	130	132	117
– право власності	135	131	130	128
– етика і корупція	120	107	109	106
– зловживання впливом	131	125	127	129
– безпека	124	132	123	106
Приватні установи:	120	110	123	109
– корпоративна етика	98	76	106	102
– підзвітність	127	130	130	111
<i>Інфраструктура</i>	68	69	75	78
Транспортна інфраструктура:	88	91	91	87
– якість усієї інфраструктури	75	82	88	88
– якість доріг	139	132	134	130
– якість залізничної інфраструктури	25	28	34	37
– якість портової інфраструктури	107	108	96	93
– якість інфраструктури повітряного транспорту	99	97	103	92
Електрика і телефонна інфраструктура:	51	54	62	68
– якість постачання електроенергії	69	75	86	85
– кількість абонентів мобільного зв'язку / 100 жителів	33	32	26	37

Продовження дод. Щ

Позиції України за основними складовими GCI	2014–2015	2015–2016	2016–2017	2017–2018
– кількість абонентів фіксованого зв'язку / 100 жителів	45	44	47	51
<i>Макроекономічне сере- довище</i>	<i>105</i>	<i>134</i>	<i>128</i>	<i>121</i>
Баланс державного бю- джету, % від ВВП	99	104	25	53
Валові національні за- ощадження, % від ВВП	134	124	99	88
Інфляція, зміна за рік у %	75	134	136	129
Державний борг, % від ВВП	66	110	113	112
<i>Охорона здоров'я та початкова освіта</i>	<i>43</i>	<i>45</i>	<i>54</i>	<i>53</i>
Охорона здоров'я:	82	82	83	84
– рівень захворювання на туберкульоз / на 100000 жителів	90	88	91	92
– поширеність ВІЛ, % дорослого населення	106	104	111	104
– дитяча смертність / 1000 новонароджених	54	53	51	50
– очікувана тривалість життя	88	87	92	92
Початкова освіта:	32	34	50	43
– якість початкової освіти	40	45	51	42
– зарахування до почат- кової освіти	31	33	57	62
<i>Підсилювачі продук- тивності</i>	<i>67</i>	<i>65</i>	<i>74</i>	<i>70</i>
<i>Вища освіта і профе- сійна підготовка</i>	<i>40</i>	<i>34</i>	<i>33</i>	<i>35</i>

Продовження дод. Щ

Позиції України за основними складовими GCI	2014–2015	2015–2016	2016–2017	2017–2018
Частка освіти:	12	14	11	16
– зарахування до закладів середньої освіти	41	39	53	51
– зарахування до закладів вищої освіти	13	14	11	16
Якість освіти:	65	46	46	49
– якість освітньої системи	72	54	56	56
– якість математичної та природничої освіти	30	38	27	27
– якість шкіл менеджменту	88	87	93	88
– доступ до Інтернету в школах	67	44	35	44
Навчання за місцем роботи:	88	74	85	79
– доступність спеціалізованих науково-дослідних і навчальних закладів	84	78	77	68
– ступінь підготовки персоналу	92	74	94	88
<i>Ефективність ринку товарів</i>	<i>112</i>	<i>106</i>	<i>108</i>	<i>101</i>
Конкуренція	125	122	118	109
Якість умов попиту	70	68	83	81
<i>Ефективність ринку праці</i>	<i>80</i>	<i>56</i>	<i>73</i>	<i>86</i>
Гнучкість:	89	66	73	94
– гнучкість визначення заробітної плати	77	71	81	126
– вплив оподаткування на стимули роботи	135	121	124	124

Продовження дод. Щ

Позиції України за основними складовими GCI	2014–2015	2015–2016	2016–2017	2017–2018
Використання талантів:	70	58	69	80
– здатність країни утримувати таланти	132	114	127	129
– здатність країни залу- чати таланти	130	97	93	106
<i>Розвиток фінансового ринку</i>	<i>107</i>	<i>121</i>	<i>130</i>	<i>120</i>
Ефективність:	109	113	124	118
– доступність фінансо- вих послуг	123	123	116	120
– фінансування через мі- сцевий ринок капіталу	108	118	127	114
– простота доступу до кредитів	87	87	112	103
– наявність венчурного капіталу	97	102	123	118
Надійність і довіра:	100	120	128	123
– міцність банків	138	140	138	135
– регулювання фондо- вих бірж	127	135	137	134
<i>Технологічна готов- ність</i>	<i>85</i>	<i>86</i>	<i>85</i>	<i>81</i>
Технологічні запози- чення:	114	103	97	111
– наявність новітніх технологій	113	96	93	107
– освоєння технологій на рівні фірм	100	100	74	84
– прямі зовнішні інвес- тиції та передача техно- логій	127	117	115	118
Використання інформ.- телеком. технологій:	69	80	78	74

Продовження дод. Щ

Позиції України за основними складовими GCI	2014–2015	2015–2016	2016–2017	2017–2018
– інтернет користувачі, % населення	82	80	80	81
– абоненти фіксованого широкосмугового Ін- тернету / на 100 жителів	68	72	64	63
– пропускна здатність Інтернету, кб / с / на 1 користувача	50	64	68	54
– активні абоненти мо- більного широкосмуго- вого зв'язку / на 100 жителів	107	121	130	115
<i>Розмір ринку</i>	<i>38</i>	<i>45</i>	<i>47</i>	<i>47</i>
Розмір внутрішнього ринку	37	46	48	48
Розмір іноземного ринку	38	39	38	39
Інновацій та фактори вдосконалення	92	72	73	77
<i>Відповідність бізнесу сучасним вимогам</i>	<i>99</i>	<i>91</i>	<i>98</i>	<i>90</i>
Чисельність місцевих постачальників	80	61	62	63
Якість місцевих поста- чальників	83	80	79	67
Стан розвитку кластерів	128	124	125	108
Ширина ланцюга ство- рення вартості	79	70	97	94
Управління міжнарод- ним розповсюдженням	82	86	91	95
Модернізація виробни- чого процесу	95	68	71	72
Межі маркетингу	79	81	80	74
<i>Інновації</i>	<i>81</i>	<i>54</i>	<i>52</i>	<i>61</i>

Продовження дод. Щ

Позиції України за основними складовими GCI	2014–2015	2015–2016	2016–2017	2017–2018
Здатність до інновацій	82	52	49	51
Якість науково-дослідних інститутів	67	43	50	60
Витрати компаній на дослідження і розробки	66	54	68	76
Співпраця університетів та промисловості у дослідженнях та розробці	74	74	57	73
Державні закупівлі високотехнологічної продукції	123	98	82	96
Наявність вчених та інженерів	48	29	29	25
Індекс глобальної конкурентоспроможності	76	79	85	81
Кількість країн у рейтингу	144	140	138	137

Наукове видання

Дейнека Тетяна Анатоліївна

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
СУПЕРЕЧНОСТІ ПРОЦЕСУ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА
(політико-економічний аналіз)**

Монографія

Редактор *Н. Путівкіна*
Художник обкладинки *Т. Зябліцева*
Верстка *С. Лозова*

Підп. до друку 00.00.18. Формат 60×84/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 29,75.
Обл.-вид. арк. 33,86. Наклад 300 пр. Зам. 18-5429.

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)

Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

Для нотаток